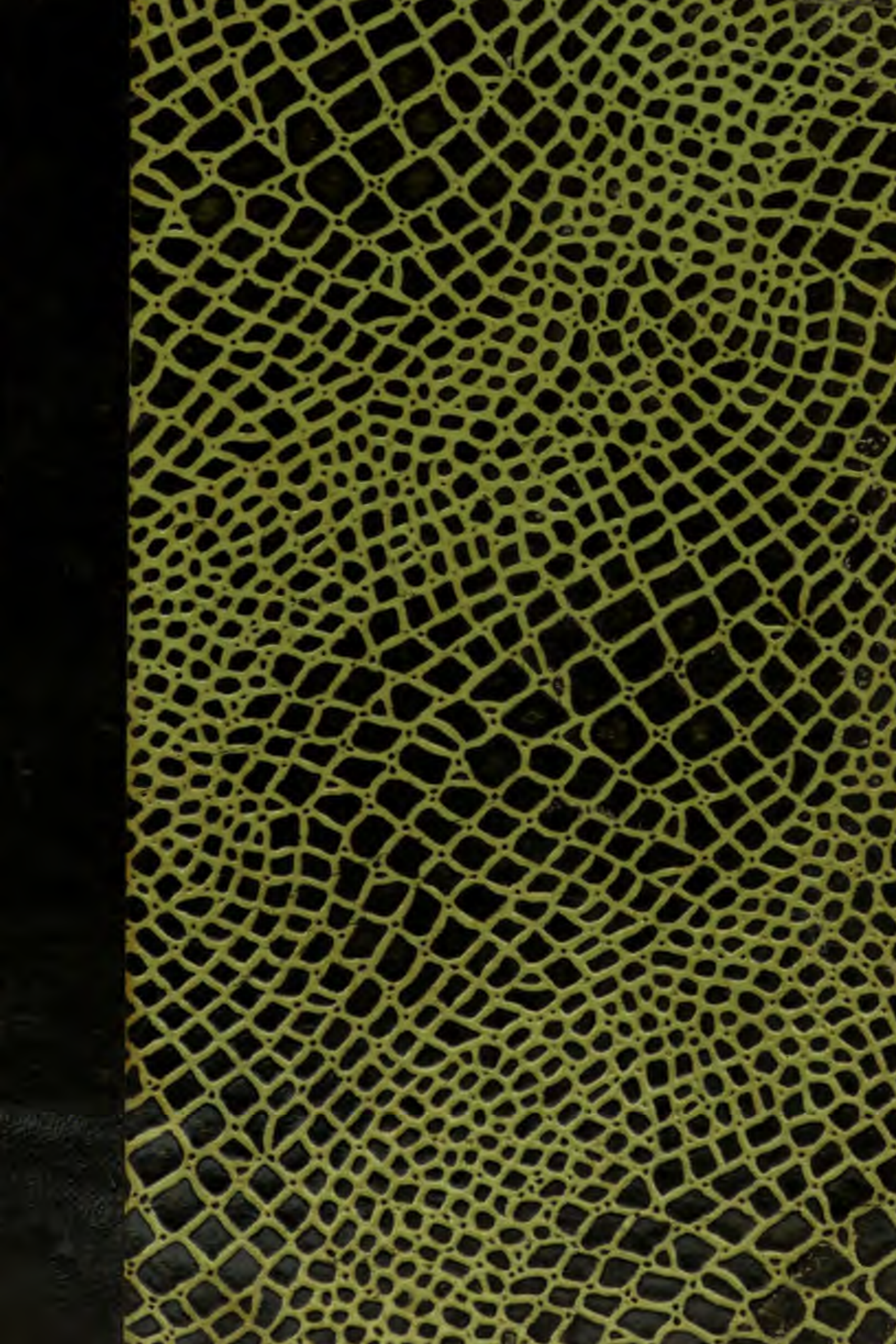

ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ВЛАСНИК И УРЕДНИК

Владан Ђорђевић

ГОДИНА ЧЕТВРТА

КЊИГА ДВАНАЕСТА

Свеска 45, 46, 47 и 48-ма

У БЕОГРАДУ

У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1888

Шта има у овој књизи и где је што?

ЛЕПА КЊИЖЕВНОСТ

1. Лирске, епске и драмске песме.

2. Приповетке, новеле, романи.

РАСПРАВЕ

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Р. Д. «П. П. Његош последњи владајући владика црногорски од В. М. Г. Медаковића, У Новом саду. Књигопечатња А Пајевића 1882 г. 8-ог X и 180 стр.» стр. 127.

В. Histoire de l' Autriche — Hongrie, dépuis les origines jusqu' à l' année 1878, par Louis Leger. Paris 1879, стр. 143.

Вуловић Светислав. Најновији руски гласови о Вуку Караџићу и књижевном језику српском (у одговор Пл. Кулаковском на његов одговор — мени у «Отаџбини» свеска за август 1882. стр. 147). Стр. 520. 672

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Хајим. С. Давичо. О глумачкој вештини стр. 144. — «Теруелски љубавници. драма у четири чина од Дона Хуана Евгенија Ханцербуша,» стр. 340

Библиографија стр. 148. 334, 676

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ ДРУГОГ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1877—78 г.

«Преко границе» успомене Владана Ђорђевића. VI. После првих победа (наставак). стр, 539.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ РУСКО-ТУРСКОГ РАТА 1877—78 г.

Ш. Л. И. Руско-турски рат. по неизданим документима. од — — — (свршетак). VI прелиминер Сан-Стефанског мира Стр. 495

ПРЕД СПОМЕНИКОМ
КНЕЗА МИХАИЛА.

Кроз толико дана ишчезлих у лету,
Хвала ти се вије у српскоме свету
Наших жеља жељо, отаџбине сине,
Погледај нас гледом, с небесне висине.
У очима нашим сузе засијале —
То је одсјај видни — спомена и хвале,
Твоја света дела, вецима ће сјати,
Покољења нова, хвалу ће ти дати.
— Из наших се груди, свет'о спомен креће:—
«— *Твоја мис'о, Кнеже, погинути не ће*» —

*

У данима светим, које прошлост знаде,
Што их худо време заборавом краде,
У данима борбе, очајничких мука,
У данима рана, бола и јаука,
У символу светом из недавних дана
Кад имасмо, Кнеже, очајних мејдана,
Кад се дигло било велико и мало,
— Јер се доста, Кнеже, Турком робовало,
Заклињућ' се Богом, у бој Србин леће. —
«— *Твоја мис'о Кнеже, погинути неће*» —

*

И у мучној борби, са душмани крути,
Борисмо се Кнеже, као лави љути. —
Мучна борба беше, у душмана ј' сила,
Крвца врела Кнеже, потоком се лила,
Ал' је ипак сваки раздрагано грео,
Не би л' зору среће, у сусрећу срео,
На би л' сјајан зрачак, озарио санак,
Ојађеном роду, не бил' свано данак. —
— У бој сваки радо, клицајућ' се креће.
«— *Твоја мис'о, Кнеже, погинути не ће*» —

*

И толики снови, што их тама крила,
И срдачна молба, што се Богу вила,
Тужне раје муке, вапијући гласи,
Измучених груди самртни уздаси,
И гробови тол'ки, које обест створи,
Све чекаше жудно зора да зазори ; —
— Иза тужних снова, да нам јава сијне,
Да душманска сила у неповрат мијне,
. . . Заклесмо се тада, у гроб сваки пре ће
«— *Твоја мис'о, Кнеже, погинути не ће*" —

*

Засијало сунце са истока плава ,
Те светилом ојајним Српство обасјава,
Расуло је зраке, одгонило студи,
Да се сужњи народ, из мртвила буди,
Пренуше се лако поносити синци,
Косовскога боја — дични осветници,
Па у сусрет браћи поносито журе,
Да узајмно клете душмане одјуре,
— Сложне твоје борце сенка ти облеће,
«— *Твоја мис'о, Кнеже, погинути не ће*" —

*

И ако смо храбро бојак војевали,
Још слободни нису, што су робовали,
Зрак слободе свете, није засјо свима,
Још робују браћа, клетим душманима,
Још Косово тужно, осветнике тражи,
Још Косово чека, јаде, да ублажи,
Још Косово тужно, густа тама крије
Још се тамо вапај очајнички вије, —
—. . *Па буде ли слоге ? . . Шта нам тада смеће?*..
„— *Твоја мис'о, Кнеже, погинути не ће*» —

*

Па кад приспе данак, општег јединења,
Остварених нада и ослобођења,
И с Косова браћа, кад нам руке пруже,
Кад *сва српска браћа*, заједно се здруже
У знамењу томе, и твој спомен биће
Српског рода зора, почиње да свиће, —

. . . Краљевина српска засијаће зраком
А тиранство клето, ишчезнуће мраком;
Душанова круна, из таме се креће —
„— *Твоја мис'о, Кнеже, погинути не ће*» —

* * *

Пред спомеником светим, скрушени стојимо,
Из дубине душо, Богу се молимо. —
Споменик се диже, бесмртноме Кнезу
Српског рода сину, — дичноме витезу;
— Ал' захвалном роду, у јуначни груди,
Трајнији се спомен, успоменом буди,
И тај свети спомен, живеће у лету;
Док је једног Срба у големом свету...
... Кроз сав српски народ слава ти пролеће.
« — *Твоја мис'о' Кнеже, погинути неће*« —

Петар Петровић

СРБИЈИ ПРЕД СПОМЕНИКОМ

Што ти је мутно чело, Србијо?
Ко те је мајко, то расрдио?
Разведри лице! Јер је туга та,
На збору твоје деце друга зла!
Погле у сваког онај вес'о лик,
Чуј му из уста громогласни клик,
Чуј где поздравља вечит споменик
Што га дигла српска захвала
Нек речитије нег' икоји збор
Прича, се како слави добротвор;
Чуј те топове, чиј им громки глас,
Чуј песму што из груди подигла с'
К'о да би хтела подмладак ти вас
Данас овамо на збор сазвати,
И чуј то:«слава, кнеже, слава ти»!
И погле тамо! Са тог спомена
Ето је спала бела копрена
Што нам је крила — ал знам, мајко, знам!,
Што ти на срце тежак пао кам.

У *том* се оку угасио плам,
Та рука не мож' да подигне мач,
Да утре сузе, да устави плач,
Да твојој деци пружа мелем лек;
То срце хладно, хладно за навек — —
Ал' не даље; доста, доста је.
Мутније твоје чело постаје,
Све црње твоје очи гледају,
А уста ко' да приповедају
Онај страховити, онај кобни час,
Час, што у црно зави тебе, нас,
Час, у ком грешна рука дигла се,
Час, у ком мучки нож завитла се,
Час, што га ђаво оте од Бога,
Да буде само више покора,
Час, што га уме тек да смисли ад,
Да слабим људма сав убије над,
Час, што га нама стари спреми враг,
Да узме живот теби, нама драг,
Час, ком је страшан, крвав, проклет траг,
Час, ког је хтѐо црн из пакла бес
Да *владар* крвљу свој освешта праг,
Да буде жртва мученички — *кнез* !..
Заборави га мајко само сад.
Разведри чело, нек те мине јад!
Види где ти се деца здружила,
Где браћа браћи руке пружила!
Тај леден али и споменик *жив*
У сваком срцу блажи стари кив,
У свакој души он записао,
У сваким груд'ма низ нанизао,
Што га кнез низ'о, док је дисао;
Погинут' не ће твоја мисао!

Мита Живковић

ЉЕЉО

Ој мој Љељо, мили Љељо,
Куда ли ми хиташ тако,
Кроз шумицу ову густу
За што шириш крило лако?
У горице да л' ћеш тавне,
Где славуји песме поје,
Ил' у доље оне равне,
Лете сада очи твоје?

»Ни у горе
Ни у доле,
Већ у село
Оно бело, —
Где се вије лако коло,
Да поиграм наоколо,
Да ја видим бело лице
У најлепше девојчице!«

Љељо, мили Љељо,
Испод лаких крила
Прикривена виси
Стрела и тетива;
Варалицо мали,
Баци стреле твоје
Па тек онда хајде
У сеоце моје!
Водићу те редом
Кроз јато момака,
Показаћу теби
Киту девојака!
Али твоје стреле
Не запињи тамо,
Варалицо мали,
Ми те добро знамо!

»Ах ја стрела немам више
Још јодина ова што је,
А без стреле и тетиве
Пусте су ми жеље моје!
А у колу мени веле:
Игра момче нежењено
Ил' га младог ожените,
Ил' га мени поклоните;
Да га женим, дивном, танком,
Иза горе подунавком;
Што се ружом окитила,
На сунце се насмешила,
Па каква је, дивна, клета,
На лицу јој ружа цвета!
Кад уздане, проговори,
К'о поточић' да жубори!
Ја погубих све стрелице
Кад јој видех бело лице!
Похитајте,
Не чекајте;
Летњи дани,
Обасјани,
Јабуку јој рујну носе:
Под барјаком ђувегију,
Иду свати да је просе!«

* * *

И несташни Љељо
Одскакута тако,
Чије ли ће срце
Да увреба јако?
Бре не лудуј момче,
Склањај му се с пута,
Док те није стрела
Окачила љута

Драгутин Ј. Илијћ.

ТАМО — 'АМО ПО ИСТОКУ

пише

Др. Милан Јовановић

II Суецки канал *)

Плодовита долина нилска, која схвата у себи доњи Мисир, има троугли облик (отуд назив делта); у горњем углу лежи Каиро, у оба доња Александрија на западу и Порто Сајид на истоку. Могли би за дан претрчати пространа, шеницом, и памуком и разним другим усевима окићена поља мисирска и пасти у Суец наноћиште; али је удобније и корисније путовати морем — удобније, што нас не ће давити врућина која је на копну голема, а корисније што ћемо овуда пребродити онај величанстрени рукотвор људски, што се зове Суецки Канал, и који се не може гледати, а да човек с поносом не осети голему снагу данашњег друштва.

На овоме путу, истина, нема високог и зеленилом обраслог приморја ни убавих заселака, што смо их гледали на обалама аркадског залива; обала је мисирска махом ниска, а боја њезина песка очајно бледа — тек овде-онде види се на крају по која гомила коцкастих кућица рибарских, које, будући без крова, изгледају испод стаситих палма, као надгробне плоче. А где што се зарад даљине виде само круне од палма, те се чини, као да су израсле у мору.

Али ће нас у недостатку лепог предела занимати они ројеви рибарских чамаца, што их пар по пар, сре-

*) Први чланак је Александрија у 41 св. «Отаџбине»

тамо сваког часа, и увесељавати нас живописне групе арапских рибара, којих је рухо само у толико одмакло од адамитског. што имају обавијен пешкир около чела и бедара па да се не би умотано друштво на броду ругало њиховој голотињи, они га дочекају и испраћају шаљивим досеткама из којих често провирује ругло на цивилисане обреде европске. За чудо се многе њихове шале дотичу дневних догађаја, и сећам се једног таког рибара, који је препоручивао своју робу оболеломе Мр. Бизмарку, када је овај одиста боловао. Ко је игда посумњао, да сиромаштво и веселост могу да живе под једним кровом, ваља да завири до у дно ових бродића, да се увери, да је то одиста могуће. У чамцу је човек и жена, али је кућа (ако се чамац може тако назвати) начичкана млађим нараштајем, који би, поређан у хронолошком реду представљао подугачак ред оргуљиних свирала, и који је толико весео колико је прљав и ако живи више на мору но на суху. О овој фели људи могло би се рећи, да су рођени пливачи, јер кад би који поклизнуо и пао у море, плутао би као чеп од бутиље, док му не би који од старијих бацио конопац, да га извуче у барку. Из благодарности подметнуо би му избављени, како се докопа барке, ногу, стрмоглавио би га у море, па би се онда смејао све то јаче, што се овај у води више жести и дере. Јадни рибарчићи не знају да то бива и другде, да избављени подметне ногу своме избавитељу те овај мора у суноврат — јер да знају, можда би се у таквој прилици још јаче смејали.

Два часа од александријске луке пут истока, пролазимо крај једнога језичца, на коме се види јака тврђава — то је *Абукир*. Удобна лука што лежи иза њега, гробница је прве француске армије у Египту. Буонопарта и Нелзон — шапћу нам хитриа таласићи около тврђаве, јер од оног знаменитог дана када је затутњила лука од силовитих топова британских, као да су забо-

равили силне галије Цезареве и злаћену барку Клео патрину, што им је једрила на сусрет. Буонапарта и Незлон — два такмаца, што се отимаху за богату нилску делту — Њих давно више није, један је понео херојску смрт, други мученичку, али је борба њихова дотрајала до наших дана, и мал' да је нису ту скоро довршили Симр и Улсли — —.

Овај комад мора, што га сад пресеца наш пароброд, зове се бело море, ваљда за то, што кроза плитку воду прозире бело дно морско. На овоме дну нигде се не види једро зеленило морске маховине, што се иначе радо хвата за пучину морску, а не види се за то, што валови силовито замешају песковито дно, те не дају биљу да проклија. Ми пловимо сад североистоку, на западу се сунце провлачи кроза редове угасито љубичастих облачића, и спушта се зренику тамо иза Триполља, а са истока ено већ светлуца на изменце бео и румен пламен морског светила код Розете. Море се сад бели као млеко; рибарске барке се журе крају, који је сад добио угаситу боју, а на модром небу трепти 'по гдекоја звезда. На броду се разређује круг путника; свако тражи своју постељу као да хоће у сну да скрати време, што га још дели од Порт Сајида —

Ја бих да се са својим друштвом још мало позабавим на крову; море је тихо, а ноћ као вазда, ведра, баш онако, као што беше, када је Антоније једрио туда у потеру за Цезаром. У Мисиру се, као и другде, мењају ветрови, али небо остаје ведро, и они облачићи што се с јутра и с вечера снују поврх морске површине, растопе се за час, кад сунце помоли главу над зреником. Ноћи су махом ведре а небо са угасите боје своје далеко чешће озвездано, но у нашим странама. Над нама су миријаде светила — чини се, као да смо под црним, срмом извезеним шатором. Наше очи сувише су засенуте јасним салонским лампама, па као да не могу

да продиру у дубину оваког чаробног фирмамента; али Арапу је ова звездана ноћ мила и он се тешко растаје с њоме. Било да је с караваном у пустињи или код своје куће, он ће се прикупити с друштвом у гомилу запалиће своју наргилу, поглеђаће често у небо; старији ће причати шта је се збило, а млађи шта се збива и предање кружи по арапском свету, као звезде по арапском небу, а често се у приче уплећу имена «кебир» (великог) Генерала францеског и «капетана» (адмирала) енглеског. Источни народи у опће не луче строго ноћ од дана, као што то бива у нас; они иду за својим послом ноћу као и дању, а спавају дању као и ноћу и то онде, где их савлада сан. У арапским градовима ноћу врви свет по улицама као у сред подне, само по подне су улице празне, јер свако се склања у хлад због големе врућине Има предела где је дневна жега тако голема, да земљоделци могу само ноћу да раде; обдан се забију по земуницама и спавају.

Кад нас сутра поздрави зора ми ћемо осетити ту африканску жегу; сад нас хлади ноћни поветарац па заборављамо, да смо близу Африке! Сад бродимо, правце истоку, а испред нас сева сваког тренута бледо светило код Дамијете. Да је према дану, видели би на главном ушћу нилском читаву гору високих стубова — то су катарке нилских лађа, натоварене мисирским берићетом, што чекају источни ветар, па да одједре пут Александрије. Оне имају само једно троугло једро, али је то једро необичне висине и само мачија покретљивост арапска може да се успуза до на врх катарке, да га веже и дреши. Зарад големог једра, лађа веома брзо плови, и кад је тврд ветар по крми, хоће да се такмачи и с паробродом.

Још на истоку звезде нису збледиле, а путници се већ прикупљају на кров: стража је огласила да је на догледу светило од Порто Сајида. И одиста, ено

сваког секунда сева електрична луча, на зренику и разлива бледу, магијску пругу све до нашег брода, као оно месец, кад се рађа на истоку. Светило је ово урес морске грађевине и тешко себи има равна на европском приморју; његова луча допире 30 миља у море, те с тога мрнар обноћ пре налази Порто-Сајид но обдан, будући је на веома ниској обали. Зарад те ниске обале, наравно је море на далеко плитко, те с тога суецки канал одпочиње већ до 3 миље испред обале, а да би ово просечено корито било сачувано, да га не зарони песак, што га валови без престанка измећу на крај, ограђено је с обе стране дугачком дигом од огромних бетонских плоча, о које се ломе силовити валови. Наш је брод запловио између боја [1]) у суецски канал, а пред нама је китнаста мочарна варошица што се зове Порто-Сајид.

Пре дваестину година ово место беше очајна пустиња, као и сад што је одавде па све до сиријске обале. Према западу простиру се недогледна језера све до источних нилских обала, а та језера су зарад ниске обале смешана с морском водом те с тога се около њих насељава само перушина, што живи од риболова. Ројеви пливачица и голема јата Фламинга шарају монотону белоту ових језера и мéту се за својим ловом. Према западу је ова долина, што је плачу повећи валови морски, те су долови њезини прореЂани ситним барама. Свуда је јалов песак и слана вода, те с тога се нигде не види стручак зелене биљке. У сред те пустоши, на једном узвишеном брежуљку, што га је насула човечија рука, саздан је Порто-Сајид, крај самога канала. Који је ту проширен у доста пространу четвороуглу луку. Кад се је пре петнаест година отворио канал, ова насеобина европска бројала је само неколико древених барака; данас

1) Гвоздена бурад, што пливају поврх вода, и служе за знакове.

је ту озидана лепа, правилна варошица, с правим улицама и кућама по европском укусу, само што су на горњим бојевима прозори заклоњени ходницима, који се пружају дуж читаве куће. Ти ходници (балкони) чувају видове од сунчаних зракова, а обноћ се становници на њима прикупљају и хладе у отвореном зраку. Зиме дабоме нема у Порто-Сајиду, — Јануар је по температури једнак нашем Мају, — а лето је тако топло, да осим Арапа свако бежи са сунца, и тражи заклона по кућама, или хлада у подземним стајама на влажном песку.

Ја рекох, европска колонија јер су становници ове варошице прикупљени из читаве Европе. На улицама Порто-Сајида могу се чути сви источни и западни језици, и ови нас сами собом већ подсећају, да стојимо на међи двају светова. Уза енглеског гвожђара и продавача бродарске робе, видиш улицкану лутку француског фризера — дуванџинице су грчке, каване и пивнице славенске, специјалитете Јерусалимске продају Јевреји из Палестине а хлеб „пекари» из Ђерманије. Јевреји из Арабије, који су по све налик на пољске Јевреје, посредници су трговине између Арабије и унутрашње Африке, а узгред прекупљују од пролазећих морнара Хинеску и Јапанску робу и препродају је мисирским туристама за — европску цену. Чак и неколико Мађара нашао сам у овом месту, и тиме се уверио, да се и ван Угарске може живети. („Exstra Hungariam non est vita!»)

Наравно има међу оваком смесом људи и пробисветова од сваке руке. Један предузимач што оштри ножеве, носи на својој фирми и поноситу титулу «Дентисте," али се таквом авантуријеру смеју остали бербери, јер њихова су врата окићена читавим венцима од шупљих зубова а живописана рука с отвореном жилом сведочи, да се они не страше ни крвопролића. Један такав пробисвет био је неко време на гласу доктор тога места, а док је власт докучила, да је он другде био заступ-

ник неке фирме, што извози бојане мешине на исток, и забранила му слати и даље своје пацијенте под — песак, он је већ прибрао лепу белу пару за црне дане и — сад је прилично ваљан фабрикант гасне воде у Порт-Сајиду.

Као у свима источним варошима, и овде се живи ноћу а спава дању, премда се ту далеко мање спава но игде, јер нема места на истоку где је такав голем промет као овде. — Како бродови свију великих народа европских пристају овде, било да полазе за Индије или да се враћају отуд то наравно има свака народност своју пивницу у Порто-Сајиду. Како стигне брод с путницима, и пивница се напуни света — чаше зведе, музика свира, арапчићи у около просјаче, пасажери часте младе харфенискиње, а пасажерке развлаче на то уста; келнер фалзификује рачуне а газда пиће, прћаве арапкиње нуде цвеће а прћави Арапи Францеске «конвекције» — «Мусје», Сињоре, Џентлмен, Кирије, Мајнхер — пљušти над главом ужурбаних путника, јер још мало па ће да зариче пароброд, пасажери ће да се врате на брод и да одплове, музика ће да занеми и — „Елдорадо“ ће за 2—3 дана опет да се застре самртном тишином, док га какав други пароброд из нова не оживи.

Кад што се деси, да приспу два-три пароброда у исти мах, и тада се варошица напуни пасажера, те се по улицама сатиру један преко другога, а магазини су тада пуни купаца. Јер сваки има што да купи овде; ко иде за Индију снабдева се лаком одећом, ко се враћа у Европу, купује топлу — овде је стовариште за сваку потребу: Јапанез се ту за час преруши у Европејца, кад полази пут Париза, а Европејац у Индијанца кад иде пут Калкуте — свако ту нађе што му треба, и свачији новац прима се на овој пијаци.

И ми смо се снабдели с дебелим шеширима од рогозине, што ће да нам чува главу од смртоносне зраке

тропскога сунца, па смо се вратили из прашњавих улица и жагорних пивница на брод, који се ево креће у канал. Около нас није сад више недогледно море; ми смо у тесном кориту канала, који је толико широк и дубок (26—28 стопа), да се брод може провући кроза њ. Местимице има и ширих места, да се склони један пароброд другоме с пута. Ово свртање удешавају сигнали на долми, који су уздигнути на доглед један до другога. Тако се хоће више од једнога дана да се преплови читав канал, који је 86 морских миља дугачак, те с тога се обично једна ноћ преноћи у њему.

Занимљиво је гледати с такве станице на мимо пролазеће пароброде Зарад тесноће пролазе тако близу, да нас често само 4—5 стопа деле, а како се тада веома споро плови имамо доста времена да га посматрамо, особито ако се успнемо на какво узвишено место. Највећи пароброди што плове овуда, то су енглеске транспортне лађе, што носе војску у Индију или је враћају отуд. То су бродови бело обојени од 3—4 боја, и с два димњака; они хватају 3—4 тисуће људи, (за потребу и више), и како путују дуго до Енглеске то имају сваку удобност за путнике. Они су уређени као каква опћина, садрже школе и тамнице, сва могућа «надлежателства» и «настојателство» — ту је црква и болница, ту се крсти и опева, игра и ради. кува и пије, меси и коље — једном речи то је читава варош. Пролазећи мимо нас, морао сам се успети на катарку да видим кров тога колоса. — Овај лепи пароброд што сад пролази мимо нас, то је Француз, али носи хинеско име „Јанг-Си„ — Он долази од Јукахаме, дотиче Хину, а прима пасажере из Француских колонија у Сајгуну , Св. Маурицу и чак из Мадагаскара. Задњи кров његов је пун наслоњача, у којима се путници валају од врућине, а предњи је пун кавеза с тропским птицама и разном другом животињом. Ту није мртва тишина, као на енглеским транспортима;

ту се пасажери у опкладу надвикују, папагаји трече, зверад урличе, мрнари невају, а сви скупа нас учтиво поздрављају, и ако се досад нигде видели нисмо, а сва је прилика да се више и не ћемо видети. Такви су Французи ?

Далеко је до Суеца; још ћемо и више пароброда срести Сад ћемо мало да погледимо на канал, којим смо иза кратке почивке на ново запловили. На самоме ушћу канала стоји једна кућа — не, вилистан што га је холандска влада озидала у најлепшем стилу римске ренесансе за удобност својих путника, за доњоземске колоније. У наокруг свуда пустиња, а кад прекрачимо колонаду и уђемо у здање, видимо се једним махом пренесени у Европу. Кућа је озидана у четвороуглу, а у дворишту скрива се прелесни тропски врт. Свежина тога врта пирка по свима стајама, које су искићене европским луксом. Све што путник налази у хотелима париског булевара, наћи ће и у „Hotel Neederlande" у Порто-Сајиду — наћи ће још више, јер је врт искићен најодабранијим јаванским цвећем, а свежина је у овој топлоти далеко пријатнија но у Европи.

Један завитак према југу, и пред нам је сад канал прав као свећа све до самога хоризонта. Ваља нам се провлачити кроза њ више од 30 миља, остављајући за собом час по на долми по једну кућицу, где станују надзорници и телеграфисте с чуварима канала, и једну повећу штацију (кантара) где канал пресеца каравански пут из Сирије за Египат, те је на том месту мали. Наравно је и долма од сухога песка, а ови станови људски леже у сред пустиње, окићени нешто по којом суморном гранчицом. Ипак нам се из ових кућица осмејкива весео породични живот — обдан је свако по свом послу; обноћ се дружина прикупља на једно место, и проводи вече у весељу, а кад се појави који незвани гост — шакал или хијена, (што често бива) дружина не мирује

док му кожу не раздстре по патосу· Кад би се нашао који пароброд близу такве штације на поћишту, друштво би се увећало и добар део поћи провео у весељу.

Од једном почну обале да се уздижу, а канал да кривуда; то је знак, да смо близу првог језера, на коме је подигнута варошица Измајилија у почаст екскедиву. То је језеро, тешто 2 миље у квадрату, окружено брдашцима засутим летећим песком, а према западу види се читава гора од дрвећа, из којих проверкују кровови од кућа, где станују чиновници канала и његов творац — Лесепс. Ми се дивимо једром зеленилу у овој пустињи, али нас становници уверавају, да је овај песак веома плодовит, кад се залива слатком водом. Леспс је дао прокопати канал из Нила и спроводи га одавде кроза гвоздене олуке у Порто-Сајид, да њиме поји становнике и снабдева бродове пијаћом водом. И одиста једрија поврћа и слађег воћа тешко да игде има, но што је овде; скоро сви европски плодови, успевају јер их штити густи хлад платана од сунчане жеге. Около ове свеже Оазе свуда гô песак, што се сваким ветром помиче и слаже у ситне таласиће. Тешко Европејцу, који се полазећи из овог језера нађе између високе долме, кад духне Хамсин! Ваздух се напуни ситним летећим песком, те се гледа као кроз маглу; дисање отежа, кожа се зажари, и нама овлада неки чудновати немир. С крова бежимо у брод, из брода на кров — нигде покоја! Кад је Хамсин јак, није могуће пловити каналом, и тада ваља стати међу обе усијане долме, и чекати да попрестане — поћу се тешко спи од големе врућине, а кад сведемо очи, и нехотице намећу се нашој машти песком претрпани каравани у либијској пустињи, па презамо иза сна.

Кад се попнемо на катарку и погледамо поврх ове високе пешчане долме пут запада, изненадиће нас повелика зелена пољана, местимице искићена гајевима од

платана. Ту је једна насеобина древнога Мисира (Серапијум) у којој су недавно енглеске колоне нашле колосалне споменике једнога Фараона (Рамза). Довде су се сачували трагови једног древног канала, који је из црвенога мора прокопан, јамачно за трговачки пут с с египатским насеобинама.

Ми смо сад пребродили овај несносни део канала, што личи на гробницу, и ушли у повелико језеро које се називље «горко», за то, што му је вода одиста горка (од горке соли). Сваки брод гледа, да га ту затече ноћ, јер само овде могу становници брода мирно да почивају, будући је врућина сношљива. Кад што је ту више бродова на окупу и ноћиште бива веома пријатно, то зарад песама, што се кроз тиху ноћ разлежу по језеру, то зарад посета, што се у таквој прилици измењују. Они што долазе из Европе, жељна су источних посластица, а они што иду из Индије траже западне, те се отуд сутра са зором свако растаје задовољно.

Још једно мање (горко) језеро, што лежи крај великога, имамо да пребродимо, па онда улазимо у последњи део канала, који иде правце, као први, све док се не савије около Суеца. Предео је сад около нас разноличнији: од истока види се кроза маглу планински ланац, што се даље дуж суецког голфа називље Синајска гора. Према западу је зеленикаста равница с разређеним насеобинама, иза ње види се суецко брдо. Под њиме лежи на једном ниском пешчаном брежуљку варош Суец, што је негда, док не беше канала врвила индијским путницима, који су се ту искцавали, да наставе пут у Александрију железницом, а која сад удаљена од канала чами и зева у пола расељена. Како је Суец зарад оближњих баруштина нездраво место, то су Французи одмакли канал од њега, долму проширили лепим насипом и ту подигли нову колонију, која се у лепоти и укусу надмеће с Измаjилиjском. Пре но

што смо дошли до ње, остављамо према истоку једно арапско сеоце, где се каравани из Синаја одмарају, кад прелазе у Суец. Занимљиво је гледати контраст ових двају насеобина; овде го̑ песак, тамо бујно зеленило; овде голи зидови, тамо широки, двоструки кровови; овде неописана нечистота, тамо крајна чистота. Мало час гледали смо Арапа, како хрче у хладу од палме, а сад гледамо колонисту, како борави сијесту у хладу окресане акације. Мало час трчали су гладни Арапчићи за паробродом дуж канала, и рибали тврди хлеб, што им бацаху весели мрнари навалице у воду, а сад гледамо изобиље на лицу колониста а удобност у сваком углу њихових станова. Источњак гледа с друге обале, какве је плодове донео трудан рад европским насељеницима, али он, лешкари и сад на топлом песку и гледа с презором на европски «конфорт» — њему није од потребе да се мучи; сунце га безплатно греје док живи, а кад умре и тако му ништа не треба. Алах ил Алах!

Поприште знања и уметности силни Египте, стовариште богате Арабије, учитељу задивљалих ордија европских, шта се је све збивало то теби, те си тако грозно опао?

Онај Арап што га мало час гледасмо, како спава у сенци његове камиле, јамачно би нам одговорио на ово питање да је будан, и тај одговор би био од прилике — «Инш' Алах! —

Ево нас на јужном ушћу канала; пред нама је пространа лука суецка, а около нас ћарка свеж поветарац из црвенога мора, према југу види се на обали морској у сред жутог песка једна густим палмама обрасла оаза — то је *Мојсијев* извор. Је ли одиста ту велики Јеврејин напојио свој одабрани народ? Оставимо талмудистама нека мудрују о томе а ми — хајмо даље!

ЖЕЉА

Кад би небо хтело нешто лепо дати, —
Шта би иск'о, синко? — Питала ме мати.

Ако ј' сваку жељу баш слободно каз'ти —
Искао бих, мајко, много много власти.

Сила је за време, та власт није дика, —
Какву срећу виде у моћних власника?

И ја не бих, мајко, баш судбину таку,
Да к'о они славим у низину сваку.

Ал' голијат често за кепецом скаче —
Шта ћеш, дете моје, не мда иначе

И најмањег мравка ја бих див'о к себи,
Ал' никад с висинâ силазио не бих,

За то ће ти срце, рећи ће ми мати,
Мање да ужива, а више да пати.

1882.

Милорад П. Ш.

ЧУДО

од

Сахер — Мавоха

Била је ноћ, али фењери још гораху по улицама, а капије од кућа још не беху позатваране. Снег је падао као какав облак и покривао све око себе. Гасни пламенови чињаху се као да су чипкама покривени, те тако изгледаху као фантастични цветови. На небу не беше ни једне звезде; месец сијаше, али не могаше својим бледим зрацима продрети кроз густе, снежне, праменове. Ветар, који је са севера дувао, ковитлао их је бесомучно, али опет не беше у стању да пробуши тешку, белу завесу, што се од неба до земље спушташе.

Старе, црне куће у арменијерској улици, на којима одсјајкује снег; а на прозорима и олуцима висе танке шиљасте леденице, изгледаху још старије, црње и натмуреније.

У таквој једној кући, горе на тавану, сеђаше у малој сиротињској собици једно младо девојче. Бледо и тужно лице наслонила на руку, па укочено гледа у црвени пламен од лојанице, која гораше на сиротињском сточићу у округлом земљаном свећњаку. У соби беше ужасно хладно; кад би год јадница узданула, то би се јасно опазило у ваздуху. Изгледаше као да неког већ и узалудно очекује, јер кад се год на дворишту или степеницама зачују кораци она сеђаше, као да је се ништа не тиче. Сахат за сахатом пролажаше. Већ је хтела и у постељу да легне, али неко се лагано њеним вратима примацаше. Врата се полако отворише, и унутра уђе млад човек у скупоценој бунди, која готово до земље доваташе; на очи натукао козачку капу, и убрадио се свиленом марамом готово до очију; јамачно за то, да га ко не види, или ако га види, да га не позна.

«Опростите,» започе он, јели овде — — —

«Јесте, овде је Никазија Дорошенкова,» одговори девојче. Он онда брзо уђе у собу и затвори врата за собом.

«Ја сам вам веома захвална, што сте дошли, Антополе,“ говораше Никазија и подиже се мало напрежући се, тако да јој се стара искрпљена марама, у којој је била завијена, на грудима размаче. Антопол је по дуже гледаше, пола зачуђено, пола поплашено, па онда скиде капу и мараму, мету на сто и наслони се на хладну пећ.

«Нисам требао доћи,» одговори он мало после, пушећи цигару, ви знате, шта сам због вас од моје породице пропатио.

«Знам, али мислим, да вам нисам ја крива,»

«Па ко?»

«Па ви сами, Антополе. Кад сте први дошли к нама, вама је било врло добро познато наше стање, нама ваше није. Ви нисте требали никад то да заборавите, да сам ја скромна девојка, која живи од своје зараде, а ви да сте човек из богате и отмене куће; ви сте знали да то није лепо и да то не води ничему доброме.

«Ја сам вас љубио, неисказно.»

«То је баш оно, ви сте ме љубили, па сте ме после оставили.»

«Молим, никаква пребацивања.» —

«Ја не тражим ништа, ја хоћу само — јест — па зар невидите сами, Антополе —» и она поче плакати.

«Сцена,» мрмљаше он нестрпљиво, «ви знате да ја то не волем.»

«Не ћу више плакати,» прекида га она брзо и убриса сузе, «ја нисам ишла на то, да вас кињим.»

«Даклем, шта хоћете, Никазијо.» Он баци цигару и поглела на сат.

«Шта хоћу ?» говораше она тихо али одважно и решено, ја хоћу оца своме детету.

Антопол пребледи и погледа мрко на страну.

«Ја се осећам мајка, већ неколико месеци,» настави сирото девојче, кад сте ме напустили, ја сам ћутала, из лажног стида; и онда сам ћутала, кад ме је мајка од себе отерала, кад сам се мрзла и гладовала; ја сам се још једнако и надала, да ћете се вратити и сетити своје дужности и да вас не опомињем на то; али сад, кад свакога дана, тако рећи, сваког часа очекујем дете, коме сте ви отац, — сад не могах више ћутати.»

«Ви сте добро учинили, што сте ми писали,» одговори Антопол дирнуто, «ви сте добро девојче, Никазијо. Ја знам, да сам ја отац детету, што га под појасом носите, и да други нико не може бити, и ја ћу своју дужност испунити, бринућу се за вас и дете, док сте год живи.»

«О! није о томе реч, мрмљаше девојче» макар

обоје пропали, шта мари то, али и даље да живим обесчашћена, и да ми дете иде срамом жигосано по свету. Не напуштајте ме, Антополе, преклињем вас.»

«Не иштите од мене оно, што није могуће, Никазијо. Ово је последњи пут што сам дошао к вама, више ми није могуће. Дакле да свршимо. Даћу вам све што вам год треба, шта год хоћете, али идите из Лемберга сместа.»

«Ја не ћу новаца ја хоћу оца своме детету, Антополе!» дрекну Никазија и паде, очајнички пред њега.

«Ви ме терате, с места да вас оставим,» рече Антопол хладно. «Те комедије —»

«Ви то зовете комедије!»

Никазија покушаваше да устане. «Зар не видите, да не могу више сама да се дигнем?» настави она горко, «та помозите ми.» Антопол је подиже и одведе до столице.

«Дакле, буди паметна, Никазијо,» рече он сад блажије, «све ћу учинити за вас, што ми год буде могуће.»

«Хвала — не треба ми ништа —» Она поруменн, па онда побледе; рукама се држаше грчевито за сто а зубе стисла. Лице јој беше измучено, и очи само што се нису угасиле.

«Шта вам је, Никазијо, вама је тешко?»

«Ја осећам — ах! Јадно дете — тако напуштено да буде — молим вас, Антополе, идите сад, морам сама да будем, и ако хоћете што год за ме да учините — а ви ми пошљите — пошљите ми какву жену, да ми се нађе у помоћи.»

«Боже мој — зар у таквом тренутку да вас оставим.» Он је одведе до оног сиромашног креветца и положи је на њ. «Та зар овде никога нема?» Он изиђе на поље и закуца на најближим вратима. Нико се не јављаше. Он куцну на друга али некакав пијаница окупи ужасно псовати изнутра. Он сиђе на доњи кат и зазвони. Они му претијаху полицијом. Он сиђе са свим доле — капија закључана. Ништа му друго не остаје

већ да се врати и да сам оном јадном и несрећном створу, што у боловима лежи и који је он унесрећио, у помоћ притече.

Три страховита часа, уздаси, сузе, грозничава ватра и самртна гроза, дрхтаве усне, које се у исто доба Богу моле и њега оптужују, очи самртничке, руке сумануте јаднице, што по валима своје црне косе рију, па онда час боно јаукне, час зубима шкрипне, што у кости продире, самртничке муке за жену и човека, који је за руке држи.

И најзад једно очајничко: «Боже мој! Боже мој!» Па онда врисак — врисак мајчин — још један — слабији, тужан глас, као пијукање мале птичице у гњезду и у истом тренутку измучено, боно лице мајчино, као небеском светлошћу погођено, светло, измирено; срећно и лепо, па онда отац, који своје дете у висину диже и љуби и смејући се узвикује: «Син, Никазијо, добили смо сина!» па онда плачући крај јадне постеље мајчине клечи, љуби јој руку, и моли је за опроштај.

Први врисак његовог детета победио га, тај гласић, тако танак, тако смешан, па ипак тако силан, као глас грома на Синају, којим је некад Бог Мојсију говорио. Никазија осећа да ће умрети, али је опет блажена; јер јој је дете у наручију и смеши се на Антопола. «Ја ћу умрети," рече она, «али ја умирем радо,» јер сам уверена да свога детета не ћеш напустити.»

Међу тим је дошао кући један сирома ситничар, што ноћу по кавaнама продаје свој еспап. Антопол чује где неко полако иде уз степенице и истрчи на поље. Неколико речи и један златник, довољно је, па да се старцу подмладе ноге. Прођоше један, два и три немирна четврт сата.

Кола стадоше пред кућом

Свештеник долази.

То вам је са свим млад висок човек у црном оделу;

лица је таквог, које свако срце на јуриш осваја. Он се смеши мало збуњено и трља руке, али одма је разумео у чему је ствар, и рече, да је приправан.

«Оно не бих требао,» рече он, «али ипак ћу учинити под таким околностима моћи ћу оправдати.»

Сад је и Никазија видела, шта хоће Антопол.

«Не хитај тако,» шапташе она, «ја ћу се опоравити Смрт још није ту, као што ти мислиш.»

Антопол, у место да јој одговори, извади два прстена и даде их свештенику. Стари ситничар и црквењак су сведоци, и за мало, венчање је свршено. Па онда млади свештеник смешећи се моли за допуштење, да крсти дете. Јер управо још није никад ни крстио. Црквењак је кум.

«Какво ћемо име?» пита свештеник.

«Богдан,» одговори отац.

Млади је свештеник крстио дете. Па га онда држи на рукама, гледа га и љуби га и благосиља га, али али мајка већ пружи руке и тражи своје дете.

«Немој тако, Никазијо,» каже Антопол, «да се сувише напрежеш.»

«О! ја не ћу умрети,» одговара она смешећи се, «дете ми не да да умрем, та ја му требам.»

*
* *

Јутрење сунце гледа пријатељски кроз замрзнуте цветове на прозорима и кроз тешке свилене завесе, у велику собу, која је тамним тапетима обложена, лепим намештајем искићена и персијским ћилимима застрта. У лепо изрецканом талијанском кревету, под небом које мали богови љубави над њим држе, и под тешким покривалом од краљевског хермелина, лежи млада, лепа мајка, с одојчетом на грудима; на медвеђој кожи, која је пред креветом прострта, клечи отац и осмејкује се поносно и блажено на обоје.

Све ово изгледа као гатка, као чудо. А ко је то чудо учинио? Два мала плава ока и оне мале ручице и онај гласић, онако слаб, ал ипак тако громак, да у срце продире, тако неодољив; — јер из њега говори свети глас природе.

П. Ј. Мостић.

МЛАДОСТ.

Раскошног пролећа крас,
Лептирак облеће мали,
И пије медену сласт,
И блажен господа хвали.

Он не зна за тешки јад,
И тражи мирисно цвеће —
Тако и живот млад,
Весело с песмом се креће!

Војислав.

О ТРАГИЧНОЈ КРИВИЦИ

од

Дра Волдемара Мазинга.

(Свршетак)

Што је праведнија ствар, за коју она пада, толико већма дира гледаоца њезина смрт, али и толико се грђе показује, како је неправедна судбина. Ипак има у тој трагедији нешто, због чега заборавимо како нам је мучно, што је неправда правду надвладала, и што нас измири са невиним страдањем ове јунакиње. Антигона *зна* да мора умрети, ако испуни дужност према брату, али она од *своје воље* жртвује живот дужности. И та жртва *није бадава принесена*, јер она умире тек кад је

постигла своју цел, кад је брата сахранила. Тако је њезина физична пропаст уједно *морална* победа. „Живот није највеће благо и ако се губитком живота веће благо задобија, онда је доста узрока, да се губитак живота прегори. С тога умире Антигона измирена са својом тешком судбом, и њезина смрт одушеви гледаоца као помисао на веселу а јуначку смрт Леониде ил Арнолда од Винкелрида.

Разгледавши Софоклову Антигону могли би из тога са Вајсеом доћи до закључка, да је трагична кривица управо противност од моралне кривице, али такав би закључак био преран, јер није у свакој трагедији морално право тако јасно на страни јунаковој, већ у врло многима је право и кривица на обе стране подељено, а у некима је чак и далеко већи део кривице на јуначкој страни; — тако је у Шекспировом *Ричарду III*.

Ако је јунак у трагедији зликовац као Ричард III, шта нам даје повода да га ипак признамо као јунака, т. ј. да му поклонимо своју естетичну симпатију више, него осталима особама у комаду, које заслужују у мањем степену или никако не заслужују наше морално гнушање? Могло би се рећи: то је с тога, што је песник посветио више бриге и простора цртању тога карактера, него њима. Али тиме само показује песник, да и он своју естетичну симпатију зликовцу поклања; шта *њему* даје томе повода? Зар хоће да краља зликовца Ричарда према племенитоме Ришмонду мете у исти одношај, у коме је Креон према Антигони? Онда би он за цело у трагедији на првом месту истакао Ришмонда; али док нас води да видимо зликовца а у свима му срамним делима и да сиђемо у најунутарњију му покварену душу, изводи нам Ришмонда тек у петоме чину, и то не ради њега самога, већ само да изврши над Ричардом историјину пресуду. Или песник хоће, да нам пред очи изнесе моралну вредност те историјине пресуде и да нам

тим страшним примером покаже, да се свака кривица већ на земљи свети? Онда би био тај пример ове по себи праблетатичне истине рђав, јер ако меримо мерилом моралне правичности, изгледа, да је врло мала казна у одношају према величини зликовачкога преступа. Па кад и то не би било, кад би нас у моралноме обзиру збиља задовољавао одношај између кривице и казне, у чему би лежало трагично одушевљење, које очекујемо од једне трагедеје и које у нама збиља производи Шекспиров Ричард III.? Ако би то одушевљење било само радост, што је зликовац кажњен, онда би морало човека одушевити, кад год би се извршила пресуда над којим зликовцем; али се из искуства зна, да само просте људе привлачи јавно извршење пресуде, привлачи сурову светину која није кадра, да се одушеви.

Или није Ричард III. трагичан јунак, или је вешт песник у стању, да претвори морално отужан карактер у естетично привлачан. Да видимо, да ли стоји ово последње.

Ричард III. јесте зликовац најужасније врсте, зликовац не што је слаб, већ што тако хоће. Поред тога, што је зликовац, још је и ружан, те тако је гнусан у свакоме обзиру. Али се гнушање, што нам је одмах у почетку толико улева, да се већма не може улити у току комада ублажује и на његово место долази полако интерес друге врсте, који све више наличи на особито биће естетичне симпатије, што се више показује, како је он одлучна карактера, како су му смели и велики смерови. Те особине у Ричардовом карактеру, што све јаче излазе на видик, приморавају гледаоца, да се све већма удаљује од моралнога гледишта, са кога пресуђује, и који му на срце меће стварни интерес према историскоме Ричарду и које још у почетку комада прима, док на крају не усвоји чисто естетични интерес према облику, који је песник карактеру свога јунака дао. Тај облик чини, да је Ричардов карактер *узвишен*, т. ј. и

велик и леп: *велик*, што је нека излишна цељ у стању да га подстакне на силовити напор, *леп* што стоје сви покрети према томе и све делење између себе и са карактеровом целином у одношају потпуне хармоније. Тако пада све ниже и ниже све, што је гнусно на томе очевидноме зликовцу, његова морална поквареност као и телесна му ругоба, те од тога постаде проста будалаштина за оно, што је на њему лепо и велико и због чега је тај зликовац јунак. Доста томе доприноси и то, што се свет, у који је уметут овај карактер, покаже, да је скроз покварен свет, у коме само њих неколицина нису зликовци, а већина је иза јунака заостала само тиме, што у ње није тако велика снага воље и мишљење, а не тиме, што је од њега морално боља. Као што се у уставној монархији ни дела, за која је најмање монарх одговоран не уписују њему самоме у грех, него одговорнима министрима, тако пада мржња за Ричардове покоље на његове помагаче на поткупљене убице, чија је савест „у кеси Херцога Глостерскога", док на његово величанство, коме је савест само реч за «кукавице«, не пада љага, да је бар учинио *просто* злочинство, а она крв, што је на његову заповест проливена, само на то служи, да му краљевски пурпур обоји. А ако се снисходи зао дух, да сам главом своју жртву упеца, онда та жртва није ништа боље заслужила, као ни принцеса Ана одмах у другој појави првога чина којој је он оца и мужа убио и која се ипак његовим ласкавим речима даје залудити, а овамо га је мало час клела и пљувала. Ко тако влада над својом околином, тај није обичан зликовац него је заслужио, да се зове *краљем зликоваца*. Сведоџба, коју ова појава о сили његове демонске личности издаје, толико већма побуђује гледаоца, да се диви Ричарду, у колико прелази гнушање, што га буди његова злост, на презорну простоту његове жртве. Већ у појави, која долази, казује се, да је по-

припіте Ричардових дела рат, који се води лукаво и силовито, а у коме ратују сви против свију, који је уништио дотадањи ред, на чијој је иначе страни, право и који још само допушта, да важи *право јачега.* Ричард уздиже *јачину* свога духа и своје воље тако високо изнад своје околине, да изгледа као да је позван, да као краљ над њима влада, као орао над копцима и јастребовима, као лав над вуцима и хијенама. Природа и сопствена воља присиљавају га, да са свим поруши већ покидану ограду законитога реда и моралнога закона, како би се круне дочепао, која њему као најјачему припада, — и ми судимо о његовоме раду као Шилеров Фијеско: » *срамно је* испразнити пуну новчану кесу, *велико* је проневерити милион, а *не да се рећи како је ужасно* украсти круну! » — *узвишеност* у злости је оно, што нас приморава да заборавимо на саму злост.

Узвишеност ма које врсте прека је потреба да буде у карактеру трагичнога јунака, била то узвишеност несавесне снаге у вољи, као код Ричерда III., била такође једнострана узвишеност неодлучние савесности, као код Хамлета. Да ли јунак иде каквој моралној ил неморалној мети, да ли му карактер као целина заслужује, или не заслужује, да се нама с моралне стране допадне, до тога је исто толико стало, као и до тога, да ли је он плав или црномањаст. Тим цртама које не спадају у естетику, само се одређује *врста* узвишености, а *степен* те једне естетичне особине не може се ни којом другом мером мерити, до ли једино естетичном мером. Нека је човек такав, како је год хтело биће људскога рода, увек је он способан за трагичнога јунака, ако нам покаже начином, како мисли и ради, да је он ма у коме правцу изванредна и за се потпуна личност, која је готова, да за оно, што жели постићи, свој живот заложи. За то је Ричард III. као и Антигона трагичан карактер, јер он као и она жртвује свој живот

у борби за нешто, што му је драже од живота. Као и она тако и он доказује, да му је карактер потпун и самосталан и у непрекидној хармонији до краја. Он савлађује покушаје да изневери свој зликовачки карактер, који на њега наилазе у облику гриже савести и зли снова, тако победоносно, као што побеђује Антигона покушаје, који је гоне, да себе спасе, и да се окане своје племените намере. Да је Антигона друкчије радила, не би нам се ни у естетичном и ни у моралноме обзиру допала, и да се Ричард при крају живота морално почео поправљати, онда би нам се он истина у моралноме обзиру допао, али — што је много важније код јунака у коме спеву – не би нам се уједно у естетичноме обзиру допао, јер би онај преображај, шта га је у њему произвела сила моралнога закона, те је врнуо са својевољно изабранога пута, уништио самосталност и унутарњу хармонију његовога карактера. Покајавши се од срца умро би Ричард као *прост* зликовац, а овако умире као *јуначки краљ*.

Необична снага песничка мора бити то, која ће гледаоца натерати, да се никако не лаћа онога у животу обичаја, по коме само са моралнога гледишта пресуђујемо људску вољу и радњу, кад је пред нама песнички створен карактер, већ само да има пред очима унутарњу хармонију у свему, по којој је овај карактер релативно самостална а и од моралнога закона независна целина; али да то може бити, не само да нам је довољно доказа у самим Шекспировим зликовцима него и у другим великим спевовима особито германске народности, као у *Милтоновом Сатани* који се као смео разбојник бори против божијег господства над светом, и у љутоме Хагену из Нибелуншке песме, који својом мрком узвишеношћу потамњује најплеменитије светле слике у томе силовитоме спеву.

У истинскоме свету би наравно било исто тако *неморално*, кад би пресуђивали одличне личности једнострано по естетици, као што *није естетично*, кад се с моралнога гледишта пресуђују песнички створени карактери, јер човек исто тако не сме бити само естетичар, као што не сме бити естетичар само моралиста. Опасно је по етику и по естетику, ако се помешају или побркају оба та гледишта. Отуда би изишла наука о двојакоме моралу, једна би била само за аристрократију великих људи, а светина свакидањих људи, морала би бити задовољна са другом; отуда би се дошло до оне правничке праксе, по којој се мали лопови вешају а велики пуштају. И како се обожава Наполеон I. у историјама образованих народа, и како варварски народи поштују смеле разбојнике, и једно и друго то излази отуда, што се брка оно, што је естетично и привлачи човека, са оним, што је морално и достојно, да се допадне. Да би човек могао ваљано делити све, што спада у етику, од онога, што спада у естетику, треба да има изображења, које и етику и естетику подједнако обухвата, и да има природнога дара, у коме је у равнотежи укус са савешћу. С тога може иста публика лошији песнички производ и са моралне и са естетичне стране осудити, па да ипак остане она специфична разлика између та оба гледишта.

Ако *вештачки облик градиво* којега спева толико свлада, да од тога облика зависи, какав ће утисак целина учинити, онда је све једно, да ли градиво у моралноме обзиру човека привлачи или отуђује, јер је пресуда укуса надјачала пресуду савести. А ако песнику не испадне за руком, да тако савлада своје градиво, или ако му је управо намера, да постигне својим спевом поред естетичне цељи још какву неестетичну, онда ће се показати какве је природе градиво или тенденција тиме, какво дејство произведе целина, и онда

ће се смети за целину рећи, да је морална или неморална. Образован укус ће и најморалнији спев те врсте осудити као тенденциозан и без форме ма да ће можда необразован укус мислити, да је оно, што је у градиву или тенденцији с обзиром на морал похвале достојно, да је то довољна накнада за све вештачке мане у спеву. А ако у такога спева нема ни те моралне накнаде за естетичне мане, онда ће целина подједнако вређати укус и савест образованога човека, а исто тако побркаће у велике гомиле необразованих људи оне моралне и естетичне појаве, које у њима као закон постоје.

Сигурно ће бити доста, ако сравнимо *Шекспировог* Ричарда III. са Лукрецијом Борџијом од *Виктора Ига*, да јасно представимо разлику између тога како се песнички обрађује неморалан карактер и између тога, како се неморално улепшава порок:

Лукреција Борџија jесте историјска личност, која као и историјски Ричард III. своју морално покварену околину још више превазилази пороком. Оба песника, да би омилили своје јунаке гледаоцу, морају да ове историјске карактере идеализују. Али док *Шекспир* свога Ричарда само *естетично* идеализује, т. ј. од неморалнога ствара узвишени карактер, а не скида са њега неморалност, труди се *Виктор Иго*, да своју Лукрецију морално идеализује т. ј. да неморални карактер претвори у моралан. Пушта је, да чини свакојаке најгнусније преступе, а савест је ни мало не гризе; а да измири гледаоца са њезинима преступима, даје јој људску црту, која је у ње с обзиром на њезин нељудски карактер неприродна, та је црта заношљива љубав према своме сину, којега је дала васпитати — слутећи, како је сама недостојна — далеко од себе, где не ће моћи дознати за њезине грехе. Баш та једна светла страна у ње довољна је, да сва црнина свију њезиних мана врло јасно на видик изађе, и тако тај нескладан карактер мучи нам чуло за лепоту

јаком дисонанцијом која нигде не престаје. Ради свога сина, који не зна, да му је та гнусна грешница његова мајка, она по кадкад жели, да је друкчија, него што јесте, и са те жеље чак и од вере прима утеху, која њезиној чулности тако примамљиво на сусрет излази с опојним великопљем католичке вероисповести. Али како Лукреција свима нагонима, добрима и злима, истом немоћном слабошћу подлеже, то изгледа, да су њезини морално-верски осећаји само прелазне, сентименталне појаве без збиље и снаге, а и да је сама њезина љубав болесничко уображење мајчино. Па ипак смо из Иговога предговора к овоме комаду тврдо уверени, да песник мисли, да ће ово чудовиште и у естетичноме и у моралноме обзиру оплеменити, ако од њега створи *осетљиво* чудовиште. Он нарочито хоће, да му је у драмама поред естетичнога још морална и верска мета пред очима, а начело, којега се у томе држи, изрекао је при крају предговора овим речима: «најгнуснијем створењу додајте верску идеју па ће бити свето и чисто: — метите бога на вешала и ето вам крста!".

Што није Виктору Игу за руком испао покушај, да се надмеће са Шекспиром у томе, да паснички обради неморалан карактер, томе није сам тај задатак крив, којега се латио, него што у њега нема ни моралне ни песничке снаге, које мора имати да тај задатак реши. Ко се лати дивскога посла — а нема дивскога духа Шекспировог — да неморалну грађу изнесе у вештачкоме облику, у коме та грађа не ће бити у моралноме обзиру шкодљива а привлачиће у естетичноме обзиру, тај ће проћи као волшебников шегрт од *Гета*: биће у стању, да пусти зле духове, али им не ће моћи на пут стати, да не чине зла.

Морална парчад, што се човеку срца косну, као што су Игова Лукреција Борџија и Марион де Лорм, као Коцебуова «мржња на људе и кајање» и т. д. би-

тно се разликују не гледајући на њихову моралну идеју, од праве трагедије у томе, што у њихових јунака нема узвишености, којом се одликује јунак у трагедији и због које се, кад јунак страда, у гледаоцу развије из обичног сажаљења трагично сажаљење. А што је јунак у такоме комаду и у злу и у добру ближе светини, тим га лакше заволи позоришна проста публика, која радије гледи своју сопствену простоту спрам засењиве светлости на позорници, него нешто узвишено, јер у ње нема идеалнога заноса, да се тако бар у мислима сама узвиси. Поред тога човек, који није морално и естетично образован, врло лако брка слабачку ганутост, као што је изазива крајња невоља којег мекушца, са моралном или естетичном узвишеношћу. Баш с тога је кадар такав комад, да заведе и укус и савест. Светина је готова да јунаку, који не греши из начела, него само због слабости, опрости све пороке, чију силу он из сопственога искуства знаде а које он сам себи обично опрашта. Ако је такав јунак још и несрећан онда многи мисле, да је он мученик па тек највећма га заволе, кад се *покаје*, т. ј. кад покаже, да сам зна, како је ниско пао. Ум у светине дотле не допире, да може појмити узвишеност једнога зликовца, који неће да се каје, и који, као Ричард III., не тражи свакидашњега сажаљења.

Из Шекспировог Ричарда III. види се, да не постоји оно мишљење, по коме је трагична кривица сасвим противно од моралне кривице, а Сафоклова Антигона доказује нам, да је лажно и противно мишљење, које држи да је морална што и трагична кривица. Кад се може с моралнога гледишта противно рећи за појам трагичне кривице, разним примерима, који су нам при томе пред очима, онда из тога морамо закључити, да у томе питању у опште нема места моралноме гледишту и да морамо трагедију, као и свако друго вештачко дело, само са естетичнога гледишта пресуђивати. А по

естетици увек има право оно, што је лепо, према ономе, што није тако лепо или што није ни лепо ни ружно, а свеједно је да ли је то лепо нешто морално или неморално. За то по естетици увек има право трагичан карактер према својој судбини било да је тај карактер зликовац и ваљан јунак, јер онда не би имало места, да у естетичноме обзиру песник или гледалац симпатише са јунаком.

Трагичан песник не придева мане своме јунаку за то, да судбина има згоде, одакле да га нападне, већ за то, што свако људско створење има мана. Без тих мана уздигао би се јунак изнад сваког људског мерила, те не би могао тражити, да с обзиром на естетику с њиме симпатишемо, јер у естетичкоме обзиру само је оно за нас велико, што људским мерилом можемо мерити. Исто тако мора бити једнострана јунакова савршеност, која ваља да нас изазива, да јој се дивимо, јер свака је људска савршеност једнострана. Нешто што је бескрајно велико, што је са свих страна савршено, или, као што Фишер вели, «апсолутно савршено» као противност од «релативно узвишенога» трагичнога јунака, може схватити само *аистрактно мишљење* — и то само кад се негативно определи — а не може га схватити естетично мишљење, које вели, да је све, што не може да схвати људска *машта*, неизмерно, дакле није лепо. По људском појму узвишен карактер може имати мана, па ипак да буде узвишен; шта више, он може бити баш у злу велики; па и у томе случају не сме бити већи, него што га људи мерити могу и не сме се претворити у сатану. Шекспиров Ричард III. стоји већ на међи онога, што је у томе погледу допуштено, али ипак још је није прешао; јер је савест у њему још нека сила, и он има тешке муке да је савлада. —

Био јунак, како год још друкчије песник хоће, али само мора бити живо људско створење и мора изазвати

у нама мишљење, да је узвишен и то и толико, да се то може доказати у борби где је у питању живот или смрт.

У *драмском вештачком делу у трагедији* има да се представи, како се највеће противности, као што их из искуства у свету знамо, страсно крећу и плаховито боре, и оно, што је лепо у трагедији допада нам се за то, што се радујемо кад у борби и страдању победи оно лепо, које својом *величином* све друго лепо надмаша, а *лепотом* је изнад сваке друге величине, која му на пут стаје У модерно доба наилазимо слике за овако лепо у трагичним створовима Шекспировим, слике, какве није видео стари свет, те их *Аристотел* није могао употребити, кад је писао своју теорију о трагедији.

Шекспирова је трагедија богата и доста равноврсна, да покаже у разним врстама своју особиту трагику најразличнијим личностима па ипак при томе са свим лепо можемо разликовати естетичан ред тих личности. Поред оне трагичности, хоја човека *потресе*, и које нам представља физична пропаст и естетична победа јунакова, излази нам овде пред очи и трагичност, која човека *гане*, и коју обично заступају женскиње, што судбину не изазивају против себе толико својим *узвишеним делањем*, колико својом *лепом суштином*, као Деѕдемона , Корделија, Офелија. По *лепоти* карактера не уступају јунацима, с којима заједно пропадају, него по *величини* карактера, јер у хармонију њихове суштине не продиру несугласице па не изгледа , да су је постигле силним напором, као што нам изгледа хармонија јунаковог карактера. С тога лепе душе, које немају да свладају унутрашње сударе и у којих је хармоничност у свима њиховим животним изражајима више некакав дар од природе него *ли* тешком муком извојевана награда, не могу играти у *драми* прву улогу, јер је драма баш вештачка представа некакве *борбе*. У моралноме обзиру обично изгледа да су трагични карактери, који човека

као Дездемона гану, похвале достојнији него они, који човека потресу као Отело, јер они радије допуштају, да се њима чини криво, него да сами чине криво; али како је *делање* у свакој прилици *драматичније* него страдање, то мора у драмском вештачком делу зликовачка али активна страст једнога Отела по естетици победити правилно и покорно али пасивно понашање једне Дездемоне. —

Не само да мора трагичан јунак надмашити узвишеношћу све остале личности у комаду — и пријатеље и противнике, него мора та узвишеност и од тако јаког естетичнога утиска бити, да врло мало обраћамо пажње на све остале јунакове особине — биле добре биле рђаве које нису естетичне врсте.

По томе *целокупан утисак* трагедијин зависи од јунакове узвишености, а трагична *судбина* само се у толико узима у обзир, у колико је кадра да повећа утисак јунакове узвишености. Та судбина није ред у свету, т. ј. ред, који одржава васиону, јер нас у трагедији ништа не тиче *васиона*, већ нас се тиче само онај *део* света, од кога је песник створио неку *нову целину*, неки *засебан свет*. Судбина трагичног јунака није то, што се над њиме изврши пресуда, коју изискује људски *осећај за правичност*, јер се вештачко дело не обазире на осећај за правичност, него на *осећај за лепоту*. Трагична је судбина само то, што одељујемо снаге, које су против јунака и које су и *у њему* и *изван њега*, па због тога су то са свим разне ствари према томе, какав је главом јунак. Ако су те снаге случајно и каква морална сила, то ипак ни у којем случају није заједничка деоба њихова оно, што у тако званој трагичној судбини има естетичнога уплива на гледаоце, него га имају само личности, које доприносе, да се та судбина очима види, а те личности на сваки начин у естетичноме обзиру често и у моралноме *ниже* стоје од јунака, као што је

ниже Јаго од Отела, Лаертес и Краљ од Хамлета. Ма да се кад и кад слаже судба, која јунака упропасти, са пресудом светскога суда, то нам на позорницу никада не излази *судија*, који је пресуду изрекао, већ само *целат*, који је извршује. А чешће него са *казном светскога суда* слаже се трагична судба јунакова са *осветом сванидањега света*. И то је онај свет, који воли да „оно што је светло, укаља, а оно, што је узвишено, у прах баци," то је као кад живот осигура оно, што је средње вредности, на изменице са оним, што је просто, јер не трпе да је што над њима, што би поремеметило лењу удобност старога обичаја. Оно, што је *просто*, увек је највећи непријатељ ономе, што је *узвишено*: с тога је *Сократ* отрован а Христос разапет.

Због тога, што је јунак узвишен, а не због тога, што је судбина узвишена, постаје од жалоснога свршетка *трагична катастрофа*. Наравно, трагична је судба нека доста снажна сила, да јунака *физично* победи, и мора јунака ма каквом превагом надмашити, само не *естетичном* превагом т. ј. узвишеношћу, јер у естетичноме обзиру јунак је победилац у трагичној борби. Као што се истиче јунак у трагедији између осталих а појединих трагичних особа својом *величином*, (превагом) тако се он уздиже изнад судбине другом врстом узвишености, *лепотом*. Тако сви разни елементи од своје стране по нешто томе доприносе, да се истакне *јунак* као једино средиште једини врхунац у целини па чак и *судбина*, која га гони и сруши. Исто тако и сва разноврсна јунакова дела у животу на то су, да му особиту *узвишеност* у правој светлости изнесу, па и то, што од Аристотела, јунаковом *кривицом* називамо.

Појам о трагичној кривици са свим се разликује од појма о моралној кривици, осим што се и у једне и у друге налази логичан општи појам *узрока*, како се примењује на специјалан круг људскога делања. У најпро-

странијем смислу реч «кривица» означује људски *рад*, у колико је он узрок некаквога дејства. Ако је то дејство као у трагедији *страдање* онога, који га произведе, онда се може представити одношај страдања према раду са *три* разна гледишта, према потреби онога духа, који то представља, и по потреби, која је најглавнија у ономе тренутку, кад то проматра. Прво је гледиште оно, које изискује интелектујелна потреба људскога духа или *наклоност према истини*; њему је стало само до тога, да се види, како стоји ствар. Са тога је гледишта страдање само физично нужно дејство рада а ни допадање ни недопадање нема иикаква одлучна уплива на то, какав ће суд донети посматрач.— Друго је гледиште оно, које изискује морална потреба или *наклоност према правди*, коме је до тога стало, да се сачува највећи интерес људске заједнице и код којега утиче на посматрачев умни рад то, што му воља хоће да нешто уважи; а нешто одбије. Са тога гледишта страдање је *морално нужна последица* рада, као што је изискује закон моралнога света, што га заступа црква и држава, а не као што је изискује природни закон, што не зависи од човекове воље. — Треће је гледиште оно, које захтева естетична потреба или *наклоност према лепоме*, коме је стало до душевнога уживања, што нам га пружа савршена целина, коју очима гледамо у идеалноме облику; то се уживање не да замислити, ако нам живо не ради машта. Са тога гледишта страдање трагичнога јунака је *естетично нужно срество*, а изискује га у општа према законима вештине трагедијина цељ, да изнесе нешто лепо, посебице га изискује јунакова узвишеност. — И у моралној и у естетичној пресуди допадање и недопадање прати субјективно стање душино, али се морални осећаји разликују од естетичних тиме, што оне производи радња воље а ове радња маште, и од различнога извора, из

кога истиче допадање и недопадање, не само да зависи, какви ће бити ти осећаји, него и какво ће бити представљање, које их прати.

Из овога напред само из себе излази да се *може* с обзиром на одношај трагичне кривице према трагичној судбини са сва три гледишта донети суд, али да *цељи трагедије* у томе погледу само естетично гледиште одговара. Да се то види из примера: Отело је физично крив, што страда јер је као црнац узео белу девојку за жену, и тиме је изазвао природни закон на реакцију, који допушта, да се тако разни елементи споје само под са свим особитим условима, који ретко наступају. Кад се отрезне од заноса, који их је зближио, онда је природно, да обично наступа после такога брака или то, да једно од њих буде неверно или да друго буде љубоморно. Коме ова врста Отелове кривице падне у очи, тај суди о Отелу као лекар о болеснику, који је непажљиво навукао на се неизлечиву бољу, понајпре а поуздано о њему суди са увиђавним интересом, можда и као човек сажаљевајући га, али ништа са естетичним допадањем нити са моралним недопадањем. — Али Отело је и *морално* крив, што је несрећан, што не показује, да има довољно моралне снаге, да се брани од природне — у таким приликама — љубоморе и од преступничког делања, које истиче из оне страсти, а такође природно је, што нема доста моралне снаге, да учини, нека тај пролазан или несрећан спој људи из разних раса буде изузетно сталан и срећан. Ко налази, да је Отелова кривица поглавито у моралној оскудици, што је показује његов карактер том слабошћу, тај ће још можда јунака у овој трагедији гледати са људским сажаљењем, али свакако и са моралним недопадањем, због којега се не може природно сажаљење узвисити до естетичне симпатије. Пошто јунак у трагедији мора стећи естетично допадање, то остаје само

треће гледиште, да му се кривица пресуди. Пре свега Отело је *естетично крив*, што трагично пропада, јер је он узвишена карактера, и пропада због досљедне једностраности, која је прека потреба ономе естетичноме одликовању. Хармонија у особинама његовога карактера и она у њега особита а велика страст може постићи, да произведе толико естетично задовољство само тиме, што он *хоће* да буде оно, што по својој природи и *јесте*, безбрижан плаховит црнац, који се подједно може страстно раздражити, да чини добро или зло, који напрасито ради а хладно не размишља. Хармоније у његовоме карактеру између тога на што га природа упућује и што сам намишља, спаја и његове као што се чини најпротивније особине у хармоничну целину, и због тога да једнострано морално пресуђујемо и она нам је на путу, да са моралним огорчењем осудимо његову подозриву љубомору, као што би она подпунце заслужила, кад не би из тако племенитога корена потекла, као што је поверљива безбрижност, због које пада као бедна жртва Јагова. Кад сам себе осуди тиме, што од своје воље себи смрт задаје, кад дозна, какав је злочин учинио, онда немамо повода да га од своје стране осудимо; место тога, можемо да из његове смрти у нашој машти створимо од свију важнијих црта његовога карактера, ма да су тако страхота узвишене, неку заокружену целину, која својом савршеном хармонијом јако заслужује, да нам се у естетичноме обзиру допадне.

Само у пренесеном значењу, који је далеко од првобитнога, може бити говора о кривици у естетичноме смислу, јер је трагична кривица, баш на против од моралне, управо онај рад, због кога се трагичан јунак допада. Само јунакова узвишеност а ништа друго изазива гледаоца, да симпатише са јунаком, изазива судбину, да му буде непријатељ. Тако је трагичан јунак,

ма да ретко *треба да умре*, увек у извесноме смислу, *крив*, *што умире*, јер је увек узвишен. Трагична је кривица то исто што је и оно. да јунак у *естетичноме погледу има право*. А где је онда *правичност*, кад онај пада, који правду заступа?

Као што победа добра над злом зависи од *правичности моралнога реда у свету*, тако зависи победа лепога над ружним или најлепшега над ружнијим од појстичне правде т. ј. од *естетичнога реда*, који влада у песничком умотвору. Најлепше је у трагедији јунакова узвишеност, и за то њој за љубав све пада на жртву, што још има у трагедији, па и сам живот јунаков; јер његовом се смрћу иде само за тим, да му се узвишеност изнесе у тиме лепшој светлости. *Физични пораз* трагичнога јунака само је тачка, кроз коју он долази до *естетичне победе* Смрт слабог и ненаружаног а невиног човека *жалосна је*, т. ј. гане човека и несносна му је; а смрт снажнога човека, који добро знајући, да је снажан, сам изазива своју судбину на мегдан, та је смрт *трагична*. Она горчина и мука, што је осећамо сажаљевајући човека, који се залуд бори, постаје блажа, чим је тај човек јунак, који презире бол и смрт због тога, што много вреди оно, ради чега се бори, и што му је мио бој. Што се јунак упорније бори, то нас мање тиште ране, које њему судба задаје и ако је својом смрћу задобио естетичну победу, онда се већма радујемо тој победи, него што жалимо, где јунак погибе.

МЕЂ' ЗВЕЗДЕ...

Међ' звезде бих је диг'о
Да имам крила два,
Потавниле би звезде
Од сјаја њезина.

Међ' виле бих је одв'о
Да знадем дворе им,
Све би се скриле виле
Пред лицем њезиним.

Људма је кас'ти не ћу
Па да је гледе сви —
Ухваљали би чисту
Погледи њихови.

Запитају л' ме кадгод
Где ти је драга, где?
Подићу срцу руку,
А срце — ћутаће.

Ж.

ГИМНАСТИКА

Козерија

Владана Ђорђевића

на вечерњој забави београдског друштва за гимнастику и борење (која је била 30 Новембра 1882 у народном позоришту)

Када је управа београдског друштва за гимнастику и борење одлучила да приреди у народном позоришту једно село с концертом у корист своје, претераним борењем малаксале касе, и када је ваљало саставити програм, који би не само накнадио нашем младом друштву много утрошене животне снаге, него који би учинио да публика дошавши на наше село, не зажали што нам је учинила ту љубав и част, онда смо сви били убеђени да ће наши драги уметници народног позоришта, да ће сва певачка друштва и њихови композитори и диригенти с друге воље помоћи нашем младом друштву у његовој борби за опстанак, да ће својим суделовањем саставити главни украс нашег села, и у том уздању нисмо се преварили. Али састављајући тај програм, ваљало је на сваки начин да наше друштво, као приређивач, као до-

маћин тога села учествује активно у томе програму. Кад би наше друштво већ имало своју сопствену вежбаоницу, па би се у њој приредило ово село, онда би то врло лако било. Цело би друштво извршило једно свечано вежбање: у појединачним и врстачним фигурама, у слободној шведској гимнастици, са справама и без справа; наши прваци у подизању великих терета, скакању и волтижирању показали би своје најлепше ремеке, за тим би цело друштво укрстило мачеве, и најзад би прошло својим парадним маршем, гимнастичким кораком, од кога се земља тресе. . . Истина та би радња у гдекојим партијама опасно личила на оно што се до скора радило у оној великој дашчари на великој пијаци, у толико пре, што и у нашем друштву има по гдекоји шишко, који својом грациозношћу у гимнастици и својим трагичним стењањем и против своје воље изазива олимпијско смејање — али барем би публика видела нашу добру вољу и видела би колико смо научили за ово десетак месеци од како наше друштво постоји. . . Али ко би се смео усудити предложити строгоме интенданту нашег народног позоришта да се у храму Мелпомене, узвишене музе трагедије, даје свечано гимнастичко вежбање? Зар он, који с гнушањем помишља и на сами балет и ако дражесна преставница играња Терпсихора заседава равноправно с осталим музама на Олимпу, зар он да допусти гимнастички корак на даскама, које свет значе? Не, то не иде. Ваљало је на сваки начин наћи друго нешто чиме би друштво захвалило публици на њеној љубави.

Не знам ко изнесе ту несрећну мисао, да један од нас држи какво предавање или да говори беседу, али тек та мисао задоби већину, и што је најгоре за слушаоце, изабраше мене да читам то предавање или да говорим ту беседу. Знајући да је послушност главни услов не само за оснивање држава него и за одржање

гимнастичких дружина и као уставно васпитан човек, ја сам се покорио овој одлуци већине, отишао сам кући, покупио сам све књиге, у којима има по нешто о гимнастици, не би ли напабирчио толико колико ми треба за једно предавање о гимнастици, и са свим озбиљно био сам почео да пишем овакво предавање:

«Госпође и Господо.

Гимнастичка су вежбања она кретања која вршимо помоћу мишића, што се покоравају нашој вољи — јер ви знате да у нама има и таквих мишића који раде и не питајући нас да ли треба да раде, што је у осталом велика срећа за нас, јер један од таквих мишића зове се срце. —

Задатак је свију гимнастичких кретања да подједнако развија целокупну мускулатуру нашега тела, тиме да унапреде целокупну нашу телесну снагу, а посредно де освеже наш дух енергијом воље, храброшћу, присебношћу у опасностима, издржљивошћу у напрезањима.

Према томе гимнастика је за здраве људе средство за васпитање и развиће. Школа је то давно осетила, за то је и похитала да од гимнастике начини редован школски предмет, који се дели на гимнастику за дечаке и на гимнастику за девојчиће, јер се те две гране суштаствено разликују у методи и у облицима разних вежбања. Осем школе, гимнастика се у целом образованом свету ради у многобројним дружинама одрасних људи за гимнастику. За тим има нарочитих друштвених позива, у којима се ради гимнастика да би се стекла нарочита вештина у извесним радњама. Овамо спада војна гимнастика и гимнастичка вежбања пожарничких дружина. Најзад има једна врста гимнастике која се тиче само болесника и ова се дели на две гране, на дијететску гимнастику којом се војује против какве опште слабости, која би иначе отела маха, и на ортопедску гимнастику која се употребљава за лечење и исправ-

љење згрчених руку и ногу, искривљенога кичменога стуба и т. д.»

С овим сам био дотерао до дна прве стране. Док се она сушила, ја сам је читао, и ужаснуо сам се кад сам видео како је досадна. Та то није само проза, већ је сува као проја. Ко би то смео читати, још у позоришту?

Шта да си ради? Грицкао би перо, али на жалост је гвоздено ..

Како би било да почнем са историјом гимнастике? Ту би била лепа прилика да се опширно говори о гладијаторским борбама у Римљана, о средњевековним турнирима, о оној светини у Риму која се непрестано дерала «Panem et circenses» о оним плавокосим лепотицама, што су из својих ложа гледале витешке турнире одушевљавајући једним осмехом својих румених усана бесне ритере да један другоме крхају врат, и што су победиоце награђивале сопствено ручно сашивеним и извезеним лентама? Па онда могло би се говорити и о каруселима. Истина у њима није било много гимнастике, више јахачких марифетлука, али то би била згодна прилика за описивање живописног средњевековног одела, рахтова и т. д. Јест, али такво предавање не може се почети из средине, ваља почети из почетка, ваља бити систематичан. Ја сам се згрозио кад помислих да би то предавање овако изгледало:

Глава прва. Гимнастика и борење у старих Грка.

Глава друга. То исто у Римљана.

Глава трећа. То исто у средњем веку.

Глава четврта. Васкрс праве гимнастике у Шведа и Германаца.

Глава пета. Гимнастика у Срба.

Али све грожење и ужасавање не помагаше ништа. Предавање је ваљало написати по што по то.

Шта сам знао чинити, него бацим онај започети табак, узмем други и почнем овако:

«Поштовани зборе,

Прве почетке гимнастике налазимо у свију старих и нових народа, али правилно уређена била је само у у старих Грка. Још у Омировом епосу налазимо где свако јелинско племе ради гимнастику, докле варвари немају ни појма о њој. У херојско доба гимнастика није била нити политичка установа, нити школски предмет, него слободно изабрана играчка живих снага, које су чвршћале и кушале се у веселој борби. Од гимнастичких вежбања Омир је знао за утркивање пешке и на коњима, за скакање, бацање диска, за игру с прстеновима, за песничање и борење са стрелом или копљем. Ликург је први умео да се користи гимнастиком за васпитање својих Шпартанаца, и у време Солоново већ су по целој Јелади постојали нарочити заводи за гимнастику. Али право савршенство достигла је гимнастика тек после персијских ратова. Како су ови срећни ратови Јеладе подигли самопоуздање свију Грка тако су донели нова живота у све вежбаонице гимнастичке које су се звале гимназије, и палестре. Учитељи гимнастике који су се звали педотриви, гимнасти и алајпти утркивали су се у целисходним реформама појединих вежбања, и за час се оделише пеливанска или атлетска посла од праве гимнастике. Међу те реформе спада што су се гимнастичари све мање и мање облачили, најзад су радили вежбања само у сопственој кожи, коју су мазали уљем и посипали песком, што је сигурно за транспирацију коже било врло корисно. . Скулптори онога времена користише се гимнастичарским оделом старих Грка да у гимназијама не тенахни проучавају бесплатно моделе људскога тела за своје статује, које су на срећу било толико исто обучене... Свака иоле већа јелинска варош имала је нарочите своје гимназије, и нарочите ревизоре тих

школа који су се звали софронисти, гимназијарси и козметици. Што се тиче фактичног стања гимнастике у времену око 60-те Олимпијаде....»

Срећом бејах опет дотерао до на дно прве стране, прочитах почетак моје нове беседе, и нађох да је буди Бог с нама! Шта се тиче људи који су дошли у позориште на концерат, да пријатно проведу вече, како су се звале те школе старих Грка и њихови учитељи и надзорници, нарочито кад су им имена таква да човек изговарајући их може угануги језик?

Беше већ очевидно да ће сви моји покушаји да израдим нешто врло научно, врло темељно, остати без икаква успеха, и ја се бејах већ решио да положим примљени мандат с молбом да се друштвена управа обрати за беседу нашем специјалисти, за беседе при свима бакљадама, банкетима и осталим свечаним приликама.

Срећом једна практична мисао сену кроз моју главу која беше постала празна као каква вежбаоница за борење кад нема часа.

Ево те мисли.

У оно добро старо време, када су се Срби препирали само око јоте и дебелог јера, када је свака филолошка брошурица била важнија од најакутније министарске кризе, у то давно прошло време, ја сам уживо некакву баснословну репутацију као да сам некакав приповедач. Што је негда било — помислих — за што не би могло опет бити, нарочито кад нам је из метеорологије познато да има и бабиног пролећа, т. ј. да кадшто дубоко под јесен а богме и у сред зиме може да буде који леп дан као да је пролеће? И тако се ја реших да у место беседе или предавања напишем једну малу приповетку. Она се зове:

«Београдска гимнастика

или

плехана фуруна.“

Беше то лане једног лепог дана, т. ј. управо није био врло леп, јер се први велики снег беше растопио тако, да су се људи на раскршћу код «Руског цара» и код „Коларца» морали на чамцима превозити; еле тога дана изјутра, две стотине београђана без разлике вере, стања и занимања, па чак и без разлике партијских политичких начела, добише поштом једно исто писмо без куверта. Писмо је споља изгледало као да је најневинији позив на свадбу са оним стереотипним «иђи ће се на колима», али његова садржина и потписи на њему беху врло необични. Садржина беше за то необична што није имала апсолутно никакве везе ни с једним од оних питања која су лане у ово доба занимала београдске духове, што говораше о нечем тако хетерогеном као кад би ја сад почео да говорим о одношајима Браме на спрам Вишну. Помислите само тих двеста егземплара тога једног писма говораху о гимнастици! Па још каквим тоном беше написано то писмо. Ево да чујете :

«Господине,

Допустите нам, само за часак, да вас потсетимо на једну околност, која, по нашем скромном мишљењу заслужује вашу потпуну пажњу, а то је начин како се данас у Србији негује телесно развиће.

Без сумње сте и ви тако исто као и потписани убеђени, да је гимнастика када се систематично удеси према добу старости, полу, и народним обичајима, једна од најјачих ако не баш и најсилнија полуга за унапређење телесног, а у след овог и моралног здравља како појединаца тако и читавих народа.

Међу тим баш том систематичном телесном вежбању слабо се у нас до сад поклањала пажња. Осем војне

академије, где се тај посао од почетка те школе систематички радио, и осем гимназије у којој некад има а некад и нема учитеља гимнастике, и ако је и само име тих школа поникло из гимнастике, у целој Србији једва ако има три четири права учитеља гимнастике па и они, осем војне академије, немају где да своје ђаке и зими обучавају.

Али баш и кад би се у свима школама у Србији од основних по селима, па до велике школе у Београду, непрекидно радила гимнастика, кад би у тим школама било свега што је нужно да се телесна вежбања и преко зиме не прекидају, опет то не би било доста, па да гимнастика учини целом народу ону корист, коју му је у стању учинити. Цело варошко становништво, које се бави трговином, занатима, уметностима, науком и т. д. проводи махом после школе свој живот са врло мало телесног вежбања или са телесним напрезањима која су тако једнострана, да су опет од штете по здравље.

У земљама које су много напредније од наше домовине, постоје небројене дружине гимнастичарске са стотинама величанствених вежбаоница, у којима сви сталежи грађанства имају прилике и стрествва да целога живота наставе рад који су у школи започели и да га удешавају према свагдашњем добу старости, према своме занимању и т, д Има држава као што н. пр данашња немачка царевина, у којој су те многобројне гимнастичарске дружине, које састављају огромну мрежу разастрту по свима земљама у које се пре цепао народ немачки, не само учиниле, да се силно унапреди телесно здравље читавог народа, него су својим годишњим скупштинама веома корисно послужиле идеји народне заједнице и њеним метама. За циглих 50 година свога рада, гимнастичарске дружине немачкога народа учиниле су за народну мисију готово толико исто колико и немачка школа и књижевност. Оне су унапре-

ћујући телесну снагу народа уједно радиле на зближењу, међусобном познавању и братимлењу најраствљенијих и како по језику тако и по целокупном животу најразличнијих покрајина немачкога народа.

Овај низ мисли довео нас је до убеђења да би крајње време било и у нас озбиљније порадити на популарисању телесног вежбања и борења. Остављајући управи народне просвете да се брине о гимнастици по школама, ми држимо да би грађанство и чиновништво у Београду требало да узму иницијативу за оснивање једне велике дружине за гимнастику и борење, која би с једне стране дала прилике и онима, који нису више у школи, да се користе благодетима телесног вежбања, а с друге стране би васпитала што већи број способних учитеља гимнастике, преко којих би ова дружина за релативно кратко време могла успети да се у свима варошима и варошицама у Србији оснују гимнастичарске дружине».

Завршетак овога писма казиваше ко је обећао помоћи остваривању ове идеје, јављаше да су већ и статути за ново друштво израђени, и позиваше на састанак за констатуисање друштва који је имао бити 20-ог Децембра прошле године у дворанама хотела код «Српске круне».

Још необичније и од саме садржине писма, беху имена која су била потписана на томе писму. Кад се помисли да је лане у ово доба борба наших политичких партија била страшнија од борбе између Монтекија и Капулетија, бешња но између Орзина и Колона, раздражениja но између Велфа и Гибелина, онда ће се лако појмити да је многим читаоцима онога писма било не само необично већ и чудновато кад су видели да су на њему потписани прваци *свију партија* без разлике. Људи који су годинама тврдили да им се начела разликују као небо и земља, који су се у новинама, скупштинама,

зборовима, књигама и брошурама борили на живот и на смрт, који су се због те борбе можда и мрзили, и ако се никад у животу нису састали и разговорили, а можда баш и с тога, јер би се иначе можда споразумели, — ти политички антиподи бэху нашли једно парче штампане хартије, на које су могли да ставе своја историјска имена, са свим мирољубиво један до другога! Такав факт у време када је сматрано као издајство политичких начела ако човек на сокаку скине капу пред каквим уваженим човеком из противничког логора, беше доиста интересантан. Они дубоки политичари који у свакој и најмањој ситници знају наћи њен огромни политички смисао, одмах су узвикнули.

— У овоме је гимнастика само маска! Ово се спрема некаква огромна фузија, да ли због велике скупштине или да се начини фронт према .... то ћемо видети! Ова интрига није лоше замишљена. Хм, хм! —

Други је опет сигурно држао овакав монолог

— Морам отићи на тај митинг. Истина, мени је са свим све једно, хоће ли се установити то комендијашко друштво или не, али хоћу да видим како ће г. Икс са г. Ипсилоном да седе један поред другога, да ли ће да се разговарају?... О та то ће да буде лепше од сваког позоришта! —

Еле благодарећи нешто фактичном интересовању за гимнастику а нешто пикантности у потписима сазивача, 20-ог Децембра пр. г. беху обе дворане на I-ом спрату «Српске Круне» пуно гостију, и то каквих гостију! Редак је у нас збор на коме има тако много одличних људи као што их беше на томе митингу за оснивање гимнастичарске дружине. Ту беше министара, активних, бивших и будућих, правих опробаних државника, а беше и гдекоји величанствен зачетак будућих државника, ту беше државних саветника и учитеља основне школе, богатих трговаца и сиромашних научника, чланова нај-

виших земаљских судова, а поред њих беше и великих непријатеља свију писаних закона, професора велике школе који граде науку, и журналиста који је на мало крчме, ту беше чиновника који су милионима деловодних нумера претурили преко главе, а поред њих и оних људи, који држе да је чиновничка каста у људскоме друштву не само непотребна већ и најштетнија; ту беше опробаних полицајаца и оних који држе да је полиција једина сметња људскоме прогресу; ко би их све изређао, све те одличне енжењере, лекаре, хемичаре, адвокате, уметнике, занаџије, маханџије, кафеџије, трговачке агенте, и т. д.

Према овако састављеном збору, били су и разговори који су се у појединим групама водили врло различни, али сви су се тицали гимнастике. Чудновато беше погледати како и гдекоји људи који до онога позива нису никад ни помишљали на гимнастику, сада знадоше да је оцене са врло много страна,

— Ми смо се сви — рече један господин врло достојанственог држања у капуту од финог камгарна са мултиколорном розетом у рупици првог дугмета — ми смо се сви пре десетак година запрепастили кад видесмо како од малене Прајске тако рећи за час постаде огромна немачка царевина, ми нисмо могли да верујемо својим очима кад погледасмо карту од Јевропе, какав дар-мар беше од ње учинио онај мали померански јункер, који се данас зове кнез Бизмарк. А знате ли ко је дао томе државнику снаге да за тако кратко време изврши такву револуцију у средњој Јевропи, у корист свога народа? —

— Знамо — рече један журналиста — дали су му је прајски подофицири, и прајски учитељи основних школа! —

— Молим вас, да не говоримо у фигурама! — рече достојанствени господин.

— Та ви ваљда не ћете доказивати да је гимнастика васкрсла свето римско-немачко царство? — одговори журналиста мало срдито.

— Та мисао није тако апсурдна као што вама изгледа — настави први — Немачки народ поцрпео је своју огромну снагу са којом данас располаже, и са којом је чак из Берлина могао да решава хоће ли српска војска остати у Трну и на Косову или не — једино из свог хармоничног образовања, из тога што је од прошлога века на овамо савршено подједнаку бригу водио како о свом умном тако и о свом телесном развитку. Свака од оних сексен секиз државица, у које је тај народ био пре подељен, па макар она мала била као наш Топчидер, имала је свој рођени универзитет, своје школе, своја позоришта, своје певачке, стрељачке и гимнастичарске дружине, своја друштва за пливање, и веслање, тоциљање по леду и т. д. Школе су учиниле да је образованост, полазећи из много центара, постала не само интензивна, већ и екстензивна, она је продирала у масу народа, а све остале установе за телесно развиће, које су дотерале до тога да данас броје стотинама хиљада чланова, учиниле су да телесна снага и издржљивост народа није заостајала иза умне Све то скупа, хармонично развиће тела и душе, учинило је да када данас погледате један батаљон немачке војске ви не знате чему више да се дивите, да ли џиновском узрасту и снази свакога војника или његовом знању. Ја се сећам једнога факта из великог немачког рата који је врло карактеристичан за ово последње; било је повише редова у врстама немачког ландвера, који су после сваке битке, у којој су се тукли као лавови, из сред бивуака писали дописе својим новинама и то на санскритском језику. . .

— Оно знате — уплете се у разговор један педагог — што се тиче народне просвете, ја се надам да

нам нико не може пребацити да за ово 50—60 година од како на ново имамо своју државу, нисмо урадили за просвету све што смо могли. Ми смо истина полако, али смо трајно ишли напред. Проценат писмених људи у народу већ је приличан и с године у годину силно расте, наша књижевност може без зазора да се упореди са књижевношћу свију оних народа, који су имали с нама једнаку политичку судбину, а наш јавни политички живот узима све живље и веће размере,.. —

— Што се политике тиче — умеша се један страшан партизан у разговор — то имате право. Гледајте само како г. Икс прави г. Ипсилону цигару, како се лепо разговарају!... Ми се овамо због њих покрвисмо, а они комотно пуше заједно као два најбоља пријатеља! —

— Ко год очекује — одговори онај господин са мултиколорном ружицом — од г. Икса једну класу за то, што је можда и безразложно нападао г. Ипсилона, тај се наравно не може радовати кад види да се њих двојица тако лепо разговарају, али свима другим паметним људима мора бити пријатно кад види да политички противници живе у односима образованих људи. Али ви нас прекидосте у врло занимљивом разговору. Дакле г. педагоже, ја признајем да се у Србији прилично радило на народној просвети, и ако можда не онако и онолико колико се могло и колико је требало. Али рецимо да је онако као што ви кажете. Па то је тек половина оног хармоничног народног образовања о коме ја говорах. То је само било старање за *умни* развитак, а јесмо ли не толико исто, али бар нешто урадили за *телесни* развитак?

— Па јесмо — рече педагог који поче долазити у ватру — има скоро двадесет година како је гимнастика уведена као редован предмет у наше средње школе.

— Јесте, али само на хартији. Реците ми колико сте за тих 20 година у свима средњим школама имали

учитеља гимнастике? Могли би их избројати на прсте, па и то не беху стручњаци, већ људи који су се за невољу примали тога посла, као и многи други наставници средњих школа, који су се рецимо спремали за филологију а морају да предају географију или природне науке. Шта мислите с каквом су вољом ти учитељи гимнастике могли радити свој посао, без нарочитих справа, а што је још горе, без икаквих вежбаоница за зиму? Да ли је ико помишљао на то да спреми најпре известан број добрих учитеља гимнастике? А без тога се не може ни помишљати на зовођење гимнастике у свима школама државе, а без тога се не може ни мислити на хармонично образовање нашега народа! —

Један лекар, који је до сада ћутећи слушао овај разговор, и коме се по целом држању познавало да је скоро свукао униформу, узе такође реч.

— Ко год је, господо, размишљао о садашњем здравственом стању нашега народа, тај се морао забринути за његову будућност. Верујте мени као лекару, који сам десетак година био у свима регрутацијама за стајаћу војску, наша раса опада растом и телесном снагом она кржљави, она иде назад!

— Наравно — подсмехну се један оптимиста — ако ви данас тражите Омирове хероје или горостасне јунаке наших народних песама, који по три срца имају у грудима, онда их не ћете наћи! —

— Ах, не тражим ја њих драги господине, — настави лекар — ја сам тако скроман да данас не тражим ни оне кршне људе који су састављали наше усташке војске у почетку овога века, али ћете ми допустити да је оно што могу наћи сувише жалосно. Хоћете ли доказа, ево га где пролази као наручен, погледајте на прозор! —

У тај мах зачу се добош на улици. Један батаљон стајаће војске пролажаше улицом. Сви похиташе на прозоре.

— Тај батаљон, господо, настави лекар састављен је, као и наша цела стајаћа војска, од двајестогодишњих младнћа из целе Србије, из свију крајева наше државе. Према томе наша стајаћа војска може послужити као средње мерило за телесни развитак целога нашег народа. Одбите све што им је касарна и дресура дала држања и изгледа, па ми реците, како вам изгледају по своме узрасту... Та то су одрасни људи...

— Већина их изгледа као да су још деца! — мораде признати чак и оптимиста.

— Ето видите — настави лекар — упитајте кога првог сретнете војног лекара па ће вам казати да је у том обзиру са сваком регрутацијом даље све горе, да је број оних који се због апсолутно малог раста, слабих груди, слабе конституције у опште, морају вратити кућама као «неспособни за војску» а то ће приближно рећи и «неспособни за живот,» да је број тако неспособних сваке године све већи! —

— Па није само у војсци и само са мушкарцима тако — рече један стари практичан лекар који се такође беше придружио овој групи — него је тако и у грађанству и код женскиња. Док сам ја још био ђаче, сећам се да су девојке удаваче биле не само лепе већ и високе и крупне; ја сам их доцније посматрао као удате жене. Свака је имала пуну кућу деце, и што су више деце рађале и на својим грудма одгајивале, то беху здравије и лепше. Кад сам ја био момче за женидбу девојке већ беху мање растошали још здраве, и кад су се поудавале свака је родила по троје четворо деце... Како која генерација девојака даље, она је све ситнија растом, све слабија телесном снагом и издржљивошћу, а све богатија осетљивим живцима, хистеријом и свима другим несрећама тако зване «грацилне конституције.» Када по неки пут одем на бал или на село, ја би чисто

плакао гледајући колишни су девојчићи данас на полици, какве са лилипутанке данас зову удаваче!

Цео аудиторијум старога доктора прсну у смех.

— Није то ништа смешно — настави старац озбиљно — на против за мене је врло жалосно. Ја сам за тридесет година моје лекарске праксе у Београду имао прилике да завирим у сваку скоро кућу, и хоћете ли ми веровати да данас у целој нашој прѣстоници нема више него три, и словом велим три жене, које су родиле и одхраниле по дванаесторо деце и остале живе и здраве, а то је пре 30—40 година био врло обичан факт. На против могао би вам навести стотину примера из последњих десетак година моје порксе, где су младе и лепе девојке чим су се удале, одмах после првог детета почеле венути, кашљуцати, и — за годину две дана беднога животарења, отишле под земљу...

— Да, да то кашљуцање — прихвати онај млади лекар—та несрећна сува болест за коју наши дедови скоро нису ни знали, она почиње немилостивно сатирати одрасне, као што нам непаметно одгаивање деце у друштву са прильепчивим болестима конаби народни подмладак! —

— Буди Бог с нама људи! — рече један трговац старога кова, који је такође слушао овај разговор — ама зар ви одиста мислите да и женскиње треба да ради гимнастику? —

— То исто питање — одговори стари практични лекар — стављено је званично пре 17 година берлинском медицинском друштву. Ако ми допустите ја ћу вам прочитати одговор тога лекарског друштва од 17 Фебруара 1867 године, који сам нарочито понео на данашњи састанак! —

— Читајте, читајте — повикаше са свију страна, и група слушалаца постаде још већа.

— Ево шта је берлинско лекарско друштво одговорило на питање да ли женскињу треба гимнастика:

«Опште позната је и искуством доказана ствар да наша женска омладина, нарочито варошка, изванредно много болује, далеко више него што сразмерно болује мушка омладина. Тај је факат у толико жалоснији, што то боловање женске омладине не крњи живот само дотичним личностима, већ чини да и покољења која ничу из таквог земљишта, носе у себи клицу болешљивости. Познато је да девојке десет пута више болују но младићи од ових болести: опште слабости мишића и живаца свију врста невралгија, малокрвности и лајкемије, кржљавости, узаних и тесних прсију, разних искривљености кичменога стуба. Узрок за ово чешће боловање женске омладине није у томе, што би организација женскога тела била слабија од оне у мушкиња, већ у томе што се у васпитању женскиња пренебрегава суштаствени физички елеменат, нарочито у времену које је најважније, управо судбоносно за његово телесно развиће, а то је од 6 до 15 година живота. Докле је дечацима слободно, ако немају редовних часова гимнастике, да трче, скачу, пужају, у опште да се слободно крећу, те тако им тело у инстинктивним играма јача, дотле девојчице не уживају благодети тих слободних кретања, било са незнања, било због наопако схваћене пристојности. Женска деца и девојчићи махом овако проводе поменуто доба живота: Пола дана проведу у школским слушаоницама, које су грађене без икаквог обзира на хигијенске услове, на скамијама које су тако рђаве и тако препуњене, да цело то време морају погрешно седети; кад дођу кући онда им ваља и ону другу половину дана одседети, јер сад ваља писати школске задатке, плести, шити, вести, учити стране језике, музику и цртање. Противу свију ових шкодљивости за здравље нема никакве помоћи, једино се вежбају шта више преко мере напрежу умне способности и гдекоји ручни женски рад, а целокупно телесно развиће, оно се немилосрдно забатаљује.

Ми као лекари гласно протестујемо против оваквог васпитавања женске омладине, и оглашавамо да нас једино методична гимнастика женскиња у друштву са играњем у слободном ваздуху, пливањем и т. д. може спасти од страшних последица занемареног телесног развића. —

Гимнастика јача цео мишићни систем, поправља држање тела, ослобођава дисање, даје свима покретима тела чврстоће и лепоте, и унапређује правилно, снажно и хармонично развиће целога организма, Што су јачи живци за покретање мишића, то су мирнији живци за осећање, то мање претеране осетљивости и размажености у њима. Морална снага постаје све јача, а с њоме и отпор и издрживост противу материјалних и моралних уплива, који доцнији живот жене и сувише лако могу да штете.

Нежнији састав, финији костур, слабији мишићни систем женскога тела, не праве никакву сметњу гимнастици женскиња, само наравно ваља о свему томе водити рачуна у методи по којој ваља женскињу предавати гимнастику. Вежбања се морају удесити према фактичној телесној снази, разумевању и годинама ученица. Слободна, врстачна вежбања и гимнастичке игре морају доћи на прво место. Од вежбања на справама ваља изоставити она, која изискују велика телесна напрезања, која су опасна, или која вређају женску стидљивост. Учитељ треба да зна да девојке не могу увек имати пред очима крајњу цељ гимнастиковања, те да за љубав те цељи не може од њих тражити конзеквентан рад, већ он мора честом променом фигура, весељем и шалом одржавати у својих ученица вољу за овај посао. Осем тога он мора пазити да сваки њихов покрет буде пристојан и допадљив.

Ми смо годинама посматрали резултате женског гимнастиковања по овим начелима у оно неколико, на

жалост још малобројних приватних вецбаоница, и можемо рећи, да су ти резултати просто сјајни. Вледа слабуњава створења која су се сама од себе снебивала, тако им гадно беше држање, постадоше румене, крепке и окретне девојке поноситог хода и држања, да их је милина погледати.

Ми се дакле из дубине душе придружујемо предлогу да се заведе обавезна гимнастика за све женскиње од 6 до 15-те године".

— И до 25 и до 45-те и целога живота додао бих ја! — викну онај млађи лекар.

— Све је то лепо и красно — рече онај грађанин старога кова — ама зар ја да пустим моју жену или ћерку да се, онако у сукњама...

— Извините молим — упаде му у реч стари доктор — женскиње ради гимнастику свагда у нарочитом оделу, пространом и до колена дугачком капуту и у шалварама...

— То, то, шалваре — рече грађанин — знам ја њих још док је цео дорћол био пун турака — цк, аја! — и он оде даље.

У тај мах један од сазивача овога збора зазвони и огласи да је састанак отворен. Цела врева престаде, сваки је гледао да нађе какво местанце где може сести да слуша.

Митинг најпре изабра себи председника и то у лицу онога поштованог доајена наших уметника, који је не само први почео у Београду интересовати људе за живопис, скулптуру, уметничку музику и нотно певање, него који је уједно још пре двадесет и пет година основао прву приватну дружину за гимнастику у Србији.

За тим је један од сазивача говорио беседу о важности гинастике. У првој половини те беседе беху више или мање оне исте мисли које смо чули где се претресаху пре него што је митинг отворен, за то можемо прескочити тај део беседе.

Пошто је нацртао доста црним бојама садашње стање здравља у нашег народа, беседник је овако наставио:

«Овде није место да говоримо о узроцима тих појава. Ја сам на другом месту покушао да изнесем неколико хигијенских узрока њихових ;овде ћу само напоменути један од најглавнијих, а то је *ужасна несразмерица између рада телесног и хране* код сеоског становништва, и грозна *забатаљеност телесног развића код варошког становништва*. Истина овог последњег има доста и у земљорадника, јер орање, копање и остали тежачки послови могу бити врло *тешка телесна напрезања*, али она не развијају све групе мишића, и самим тим што су напрезања, сатиру и оне мишиће које занимају; али на послетку тежаци махом раде своје послове на чистом ваздуху, који изглади многу последицу погрешног начина живота: али варошко становништво, које се одаје махом трговини, занатима, науци и уметностима, оно тако немилосрдно забатаљује своје телесно развиће за љубав умнога, или за љубав свога занимања да се очигледно упропашћује. Трговац, чиновник, научник, књижевник, кројач, обућар, и врло многе друге занације проводе више од $^3/_4$ целокупног времена које су будни — седећи. Такав им је посао. У томе положају ти људи врло површно дишу, преко 400 мишића лежи без рада и употребе, крв се мање оксидише, кваре се плућа, јер се довољно не шире па с тога нарочито у врховима добијају туберкуле, квари се сваривање јер нема довољно слободног кретања у дробу трбушном, услед поквареног варења и крв се лошије фабрикује, услед непомичног седења и та лошија крв слабије циркулише местимице се зајази те начини бројанице од вена које се доцније провађују и т. д. Могли би редом проћи кроза све радње којима се људи баве, па би свуда нашли да нема равнотеже између кретања и одмарања

у свуда би могли наћи извор по једне од оних болести које наш народ сатиру.

Како да се помогнемо? Како да постигнемо ону за здравље тако нужну равнотежу између умног и телесног рада, које немамо. Како да опет подигнемо средњи ниво телесне снаге, која је први услов за производан рад, за екононии напретак једног народа?

Има много начина, и наше је законодавство урадило у томе правцу више него што је урађено у гдековој напреднијој држави од наше; али ако се сви образовани и просвећени људи у нашем народу не заузму својски за *извршење* закона о чувању и унапређењу народнога здравља, онда ће и ти закони остати мртво слово на хартији, као што видесмо да је остала и одредба по којој се у нашим школама имала завести гимнастика.

Ми држимо да би понајпре дошли до цељи, када би управа народне просвете похитала да што скорије васпита што већи број учитеља гимнастике, шиљући питомце за ту струку у стране земље, предавајући за време школског распуста гимнастику свима учитељима основних школа, који се и онако скупљају на зборове ради других педагошких курзева, а поглавито настојавајући да се гимнастика систематично и најозбиљније ради у оним школама, из којих добијамо свештенике, учитеље и учитељке, а то су богословија, учитељска и виша женска школа. Сваки питомац или питомица тих школа ваљало би да из њих излазе и као потпуно спремни учитељи гимнастике. Радећи тако енергично, управа народне просвете постигла би за релативно кратко време да се у свима школама у Србији поклања толико исто пажње телесном развитку народног подмлатка, колико и умном.

Али на тај начин постигла би се само једна половина задатка. За остало, ако хоћемо да гимнастика постане општа народна установа, да и нама учини онаку

огромну народну, услугу као што је учинила у Немачкој и Швајцарској, ваља сами грађани да се заузму за оснивање и разграњавање гимнастичарских дружина.

То и јест главна побуда за сазивање овога збора.

Гдекоји од старијих људи којима је говорено да би ваљало отпочети са оснивањем гимнастичарске дружине у Београду, прекрстио се од чуда:

— Бог с тобом, зар ја овако матор да се почнем превртати? —

На то питање је најлепше одговорио професор Мантегаца:

«Није задатак модерној хигијенској гимнастици да нас учи вратоломним скоковима и вештачком превртању него да оснажи свестрано и правилно све мишиће; навикавајући их да увек буду верни извршиоци наше воље, постизава и то, да нам чула буду оштрија и поузданија. Вешт гимнастичар у оним многим опасностима, које сваког од нас могу задесити у животу, скоро се увек избави, јер располаже већом снагом и већом одважношћу; јер му је око брже, а оку вешта рука у помоћ притекне. Колико се пута догоди, да неко није у стању притећи у помоћ своме пријатељу, свом рођеном детету, просто с тога, што гласу срца не одговара јачина и вештина мускула. Осим тога, коме може бити још непознато, да је човек, у ког је тело снажно и развијено, баш због тога и чвршће воље, јачег карактера.

Најзгодније доба кад треба дете, да се почне телесно вежбати, то је између 6. и 8. године. У младим годинама гимнастика је лек и моралност; она је хлеб и со живота, јер опречи пренагло развијање пубертета. Један од најславнијих писаца о гимнастичној вештини, уверава нас, да је у једном заводу за сирочад нестало најстрашније куге младалачких година, чим је заведено телесно вежбање.

О ви, очеви и мајке, који љубите своје синове, ако имате у кући младића између 15. и 18. година који је вечито блед и отегао се као трска, ком подазриво плаветило окружује очи, који је увек суморан и замишљен, ком су руке хладне, а дах покварен, који је погрбављен и кад иде и кад седи, не оклевајте, шаљите га одма у школу гимнастике, избавићете га од порока, од пропасти, од лудила, спашћете му живот. И ви, родитељи, који сте сретнији од поменутих те имате у сину неког младог генија, који зна врло добро немачки и француски, који учи и дању и ноћу, те добија у школи све награде, неоклевајте, шаљите га одма у школу гимнастике. Нека мускули зауставе мало грозничави рад мозга, како овај не би сву животну снагу себи присвојио, а на послетку и живот му угасио.

Ви пак очеви и мајке, којима су, по несрећи, деца рахитична, шкрофулозна или наклоњена сувој болести, посаветујте се одмах са каквим лекаром, који више верује у хладну воду и телесно вежбање, него ли у свемогућност апотеке, па одмах пошљите вашу децу у школу гимнастике, Сетите се, да је много боље, оставити својој деци сто дуката мање, а сто грама здравља више, јер ће се ово претворити у сто хиљада сахата здравља, радости и среће.

Нема доба старости, у ком би се морала са свим забранити гимнастика. У Грчкој су посећивали гимназију и старци и младићи, а Помпије ишао је на Марсово поље у својој 51. години, па га у гимнастичној вештини није надмашавао ни један војник његове војске.

Сви они, који су у млађим годинама радили тешке занате и послове, кад у старијим годинама оставе рад, треба да се телеско вежбају, иначе, због нагле промене живота, излажу се великим опасностима. Сетимо се, да сви они срећни старци, који достигну сто година старости, припадају понајвише оној класи људи, који много

раде мускулима а то су војници, мрнари, и земљорадници. Кад би смо хтели сву хигијену свести на једно правило, оно би гласило: *Крећите се много на чистом ваздуху.*

На овоме свету, где има толико беда и невоља, врло многи људи буде у нама сажаљење. А заслужују сажаљења они, који не једу довољно, као и они, који се преједају; жене без лепоте и људи без духа; славољупци без памети и паметни без икаквог славољубља; очеви без деце и деца без очева; они који плачу; они, који целог века траже знања и т. д. Сви ти јадници заслужују великог сажаљења. Али има неко ког треба још много више сажаљевати. Тај неко, то је онај, који никада у своме веку није осетио насладу и уживање умора.

Има на свету факира, и других људи којима је лењствовање религија. Али то је фантизам, лудило, или људи немају здрава мозга. Али ко има главу на свом месту, тај не може тежити за тим, да живи без посла, да никад не осети умора.

Одмарање је идеал врло многих људи, али они треба да знају, да се до одмарање може само умором доћи.

Човек, који не осећа ни частољубља ни љубави, који нема ни жеља ни нада, то је кип, лешина, али извесно није човек. Потребе које осећамо, оне су семе радости, пошто их намиримо.

Кад би само могли скупити ове сне, који су увек суморни, којима све служи на досаду, те вечито зевају, излечили бисмо их одмах чим, би нам испало, за руком да их уморимо. Кад би их само облио свети зној рада, они би други живот у себи осетили, сав би им свет друкче пред очима изгледао.

Како је сладак одмор после поштена рада! Сељо који пева преврћући ралом земљу; радник, који звиждањем прати ударце чекића и шкрипу точкова; путник,

који своје кораке пропраћа разним размишљањем, сви они жудно чекају час одмора. Знају, да ће у томе наћи право уживање и награду за свој труд.

Умор је прстен, који везује насладе рада са насладама одмора. У одмору може наћи уживања само онај, који се је радом уморио. Природа никад не допушта, да јој се закони тлаче без казне. Ни једна биљка не донесе свој плод пре но што дугом борбом са елементима не стече право на цвет, ни једна мати не даје на свет дете без бола. Ко хоће да се одмара а не ће да ради, тај хоће плод без борбе и цвета; природа му се смеје и жестоко га казни вечитим нерасположењем и хиљада мањих и већих болести.

Живот је кретање, живот је рад; с тога ко хоће да много живи, треба много да ради».

После ове беседе настала је врло интересантна дебата о томе да ли треба оснивати гимнастичко и борачко друштво у Београду или не. Један је био против с тога што је то западњачка установа која се не може „на јуриш" пресадити у српски народ, а други му је одговорио да ни устав, ни идеја о укидању телесне казне нису поникле на балканском полуострву, већ су и оне дошле са запада. Један говораше да би се могло покушати, али судећи по животарењу стрељачке дружине биће и овде „мрка капа зла прилика," а други му стаде цитирати певачка друштва, којих у самом Београду има скоро десетак, а и по целој Србији се умножавају. Јест, одговара први, друга је ствар певати уз чашу вина или пива, а друго знојити се у празној «лудој соби.» На то му други стадоше цитирати друштва црвенога крста, читаонице, женска друштва, у којима се не ради уз чашу пива или вина. Један пристаје да се установи та нова дружина али да буде „народска» да се у њој баца камена с рамена, џилитање, да се заведе обрталька, љуљашка и т. д. Други му одговара да у досад окуп-

љеној грађи за етнографију српскога народа има врло много народних дечијих, момачких и девојачких игара, које су врло подесне да уђу у систем хигијенске гимнастике, само треба да их стручњак проучи и пробере и то ће се најбоље постићи ако се ова дружина оснује. За тим је гдекоји одушевљен идеалиста, за кога је најлакша ствар на свету сваку добру идеју остварити, стао цртати, како ће то лепо бити када београдска дружина за гимнастику и борење буде сваке године спремила по неколико добрих учитеља гимнастике, који ће на све стране по Србији оснивати гимнастичарске и борачке дружине, тако да ће за неколико година цела наша земља бити прекриљена тако корисним друштвима и т. д. Он је већ својом живом уобразиљом гледао кубета и куле на палати београдског гимнастичарског друштва, већ је приређивао сјајне игранке у дворанама тога ваздушнога замка, и Бог зна шта би му се у његовом одушевљењем привидело, да председник митинга није нашао да је доста било разговора «у опште» те позва да се пређе на претрес друштвене уредбе која беше поднесена. Али митинг беше већ за данас уморан те изабра нарочити одбор који ће проучити предложену уредбу, и реферисати о њој другоме збору Београђана. Шест дана доцније био је и тај други збор за оснивање гимнастичарско-борачког друштва, и на њему је продебатована и усвојена друштвена уредба, изабрана је управа и отпочета је радња. И тај митинг био је добро посећен, али оног одушевљеног идеалисту текну нешто у срце кад је видео да не беше дошло више од половине оних људи који беху на првоме збору .. Плехана фуруна већ беше почела да са хлади... Али он је, као и сваки идејалиста умео брзо да се утеши «Та за Бога, други је дан Божића, људи иду да честитају празник својим пријатељима. Ко је то још видео на тако велики празник сазивати митинг?» Још кад је видео да један од осни-

вача и то трговац, у место обичног чланског улога записа сто динара, када је чуо да је г. Министар унутрашњих дела ставио у буџет једне од поверених му струка читаву хиљаду дуката за гимнастичарску зграду, онда се пред његовим радосним очима опет заблиста у ваздуху сјајна будућност овога друштва Али ни најокорелији песимиста није могао у почетку много сумњати у напредак ове дружине, јер за први месец његовога рада беше се уписало 269 чланова оснивача помагача и редовних, и сами њихови улози осигуравали су друштву годишњи приход од 3589 динара. Испрва је тако много чланова долазило на вежбања да су се морали поделити у неколико група а доцније мораде су се узети две вежбаонице. Осем тога отворен је нарочити курс за гимнастиковање мале деце, а доцније нарочита предавања гимнастике за женскиње... Управа друштвена живо је радила да добије један од државних плацева за друштвену зграду, и не сумњајући да ће га добити, као и ону хиљаду дуката која јој је била намењена буџетом санитетског фонда, тражила је задругаре у осталим друштвима београдским која још немају свога дома, те да Београд добије не само једну нову већ и лепу и корисну јавну грађевину. итд. итд.

Од тога доба прошло је ево једанаест месеци. Шта се остварило од сјајних очекивања оног идеалисте — гимнастичара? 80 уписаних чланова разних категорија није ни до данас платило своје улоге, то значи да нам је први годишњи приход био мањи за скоро хиљаду динара, а трошкови који су при оснивању сваке нове дружине највећи, били су тако велики да би наше друштво било принуђено на првој својој годишњици обуставити своја плаћања... Наде за плац, за ону хиљаду дуката и т. д. и данас су саме лепе наде и ако са мало више изгледа на остварење... Предавања женскињу морала су престати јер од петнајест уписаних чланица

није више долазило на часове од 4—5... Од оних чланова који су испрва почели радити гимнастику истрајала је до данас од прилике једна трећина... У оснивању подружина по Србији, успело се само толико да се још једно гимнастичарско друштво основало, и то у Шапцу...

Овај списак разорених ваздушних кула могао би лако бити дужи, али овде је и оволико довољно.

Шта је морал и «наравоученије» наше приповетке, јер свака приповетка мора да има своје наравоученије.

Морал је врло прост и гласи од прилике овако: Плехане фуруне истина се брзо угреју али се још брже охладе...

Што наше друштво за гимнастику и борење јштоте живи, што се узда не само да ће се одржати, него и напредовати, да ће с временом бити у стању принети здрављу нашега народа више вајде но све апотеке на свету, па чак и за то, што је доживело ту част да на своме данашњем селу дочека тако одличне госте, за све то имаће да се благодари понајвише узвишеној заштити, којој сва наша хуманитарна и културна удружења благодаре за свој опстанак и унапређење, и која је и наше још нејако друштво узела под своје моћно окриље.

Ако, поред ове узвишене заштите, имаднемо срећу да се београдско становништво живље заинтересује за корисну мету нашега друштва, ако бар они родитељи који имају слабуњаву децу хтедну само покушати уплив гимнастике и борења на телесно и морално здравље, онда ће будућност нашега удружења и нашега разгранавања по целој Србији бити осигурана, и онда ће оно моћи узети себи девизу: Excelsior!

Ми смо тако дубоко убеђени о користи коју би популарност гимнастике и борења могла донети нашем народу, да би најрадије почели из нова да говоримо о важности гимнастике.

Али нека се нико не плаши да ће мо подлећи том искушењу. Нема ништа горе него кад беседник не зна «посвирати па за појас заденути». Он говори, говори, или чита и чита, занесен својим предметом, а и не види како је пред њим све мање, све мање слушалаца, не види да пред њим стоји један једини човек са кључем у руци, који најзад немогући дочекати краја тој беседи, приступа очајном кораку да каже беседнику «Молим вас, Господине, кад свршите вашу беседу имајте доброту погасити свеће и закључати дворану. Лаку ноћ!»

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН БЕРТОЛДА АУЕРБАХА

1.

Књига друга

(Наставак)

Дворски живот кретао се опет у својим обележеним границама и утврђеним облицима. Више не издаваху билетене о стању здравља Краљице и Престолонаследника; Амнестија која је дата овом срећном приликом, примљена је у целој земљи не може бити боље.

Ирма је често долазила у принчеве собе, и трудила се да проникне у душу оне сељанке, коју тако изненада пренеше у потпунце другачи живот; увесељаваше је смешне слике и посматрања која овај нови живот изазиваше у сељанци, и која у њој окретаху све тумбе; Ирмин особењачки поглед на свет у многоме се слагао са Валпургиним непознавањем света, и кад Ирма није била код ње, онда је Валпурга читаве сахате разговарала својега принца, бирајући најчудноватије изразе који јој се чињаху да ипак не изказују сваку њену мисао.

Огроман талас среће, задовољства, поштеног рада и свега што човека чини човеком беше се излио из Валпургине душе прелевајући се у дете које беше метула на срце, и које јој већ беше за срце прирасло.

Време је пролазило. Са непрекидном тачношћу ношаху принца сваки дан Краљици; то беше најважнији посао свакога дана, а после тога настајаше мирно живовање у собама престолонаследниковим.

Једнога дана дође лични лекар па рече «Данас је лепо тихо време биће добро да изнесемо принца први пут на слободан ваздух. И то ћемо овако да урадимо. У једанаест сахата одвезите се с Валпургом и Принцем до велике алеје; ту сиђите па ходајте с дететом под јелама, можете и седити тако једно по сахата, па се онда вратите али у нове собе које су одређене за Принца. Валпурга, ти се добро владаш; остани и од сада таква, не допуштај никоме да ти ремети твој поредак, па ћеш и нама учинити радост, а и себи ћеш добро учинити.

Валпурга беше срећна

— Чујеш ли малиша? — викну она детету чим оде лични лекар — Данас ћемо да се возимо у шетњу! Теби Бог све поклања у сну, али ти од свачега дајеш и мени по мало, је ли добро срце моје? —

Валпурга би још дуго тако говорила али г-ђица Крамерова стаде је утишавати гладећи је по образима

— Теби одма успламте образи. Зар ти не можеш принцу казивати своју љубав мирно и послушно, него увек тако претерано? —

— Имате право — рече Валпурга — то је истина. Ја нисам пре била овака, била сам увек весела али мирна, а сад сам као да ми се врти мозак — па пошто је прошла неколико пута горе-доле по соби, седе крај прозора па рече — Сад ћу вам казати шта је мени! —

— Гле, а зар теби нешто фали? —

— Дабогме, и то оно што је главно. Ја немам никаква посла, ја не знам куда ћу и шта ћу са мојим рукама. Овако седи те торочи, облачи се и свлачи, једи и пи, па човек мора да оглупи. Када нам опет дође доктор реците му молим вас да ми нађе каква год посла. Ја би могла носити дрва или тако што. У дворској башти косе траву, да ми је да смем у томе послу помоћи, одмах би ми било боље. У кошењу ја се не бојим ни једнога мушкарца; Груберов Сеп имао је обичај рећи да жене на коситби седам пута чешће оштре косу но мужеви, али код мене то није никада било! —

— То неће ићи, али ја ћу се већ старати да ти имаш довољно кретања! X овде је

— Ходи душо — рече Валпурга окренувши се прицу — сад ћемо на слободу! — па му онда узе певати „Отвор се кавезе, отвори! Излети, тичице моја, у далеки свет те потражи драго своје! Отвор се кавезе, отвори" Штета што тице сад више не певају. Јакако, злато моје, тице певају само дотле, докле су им млади у гњезду. Али ти ћеш ми остати у гњезду још читаву годиницу дана, за то ћу ти певати лепше од свију тица. И она поче опет певати „Моје срце вуче ланце у које си га ти оковао. Могла би се у живот заклети да нико није теже ланце понео!"

— Дивота! Врло лепо! викну грофица Ирма, која у тај мах уђе; ту песму хоћу и ја да научим. Отпевај је још један пут! —

Валпурга је отпева, а грофица Ирма јој помагаше.

— Таква песма управо и није за децу — рече Валпурга — али шта разуме овакав малиша да ли крава риче или тице певају — њему је то са свим све једно. Хоћете ли и ви с нама у шетњу? Данас ћемо да се возимо! —

— Ја би се радо возила с тобом али не смем — рече грофица Ирма.

— Гле, дакле и ви не смете што год хоћете? — упита Валпурга.

Ирма беше збуњена.

— Како ти то мислиш? — упита она оштро.

— Опростите, ако сам што глупо рекла, али ја сам хтела рећи, да сте и ви овде у служби као дворска госпођица! —

— Јесам, и то се може назвати службом. Сви људи морају да служе, па и Краљ и Краљица служе Богу! —

Па то и ми сви чинимо!

— Да, али наша служба Богу није тако тешка као Краљевска, њихова је одговорност много већа. Али шта сам ја ту почела говорити. Буди срећна што ти не мораш све да знаш. Ево сам ти донела једну прегледаоницу, па по њој да пишеш пропис. И ја теби имам за гдешто да захвалим. Одкако сам наумила да тебе учим писати, и сама за се читкије пишем... — Ирма застаде; од овога факта начини се слика — ... јер ја хоћу да ти научиш здраво лепо писати! — заврши она.

Баум уђе да јави да су кола спремна Ирма се опрости и рече да ће их наћи у парку.

Сада сиђоше низа степенице, Баум отвори колска врата, г-ђица Крамерова уђе прва, и придржа принца док и Валпурга седе те га опет узе на крило. Баум скочи позади кола на једну даску на којој је још један лакај стајао, она четири упрегнута белца повукоше, и кола одјурише.

— Ама зар се ми возамо? — упита Валпурга.

— Па дабогме! —

— А мени се чини да летимо. Ја не чујем никакво зврјање точкова? —

— Па то и не можеш чути. Цео оков точкова замотан је гумом, каучуком.

— Ене, зар и точкови имају папуче од сукна, као што ми облачимо по кући да не укаљамо оприне собе?

Е, хвалимо те Боже, како има паметних људи. Међер ти ми тамо на селу ништа баш ништа не знамо. А Бога ми јес, живимо ка стока, само што не пасемо траву. А шта је оно сад — уплаши се Валпурга — шта оно добују? За што трче војници? Да није негде ватра?—

— Није, већ то дворска стража излази да ода почаст Престолонаследнику. Видиш сад узимљу предпрси! Тако, а сад остављају пушке и улазе опет у стражару. То су принчеви војници, из његовога пука! —

— Тако? Дакле кад он порасте он ће се моћи играти са живим солдатима? —

Г-ђица Крамерова мора бити да је силно владала собом — а није ни чудо са шеснајест предака — када после Валпургиних речи није прснула у смеј; она се учини као да хоће да угуши зевање, на њеном лицу огледала се чудновата борба, јер она не сме прснути у смех; високи дворски слуга мора умети да доживи, чује и види најчудније или најсмешније ствари, али да стоји укочено као сто или као какав тањир; истина Валпурга не спада у високу госпоштину, али опет није слободно смејати се на њен рачун, јер она је дојкиња Његовог Краљевског Височанства. За то се г-ђица Крамерова није насмејала већ навијајући рече.

— Кад се будемо враћали поред страже, она ће опет одати почаст! —

— А смем ли упитати за што је то добро? —

— Дабоме, свако за што има своје за то. То је добро с тога што навикава људе а нарочито војнике да поштују оне који то заслужују! —

— Добро, ама наш принц још ништа не зна и не разуме? —

— Акоће, ми треба да указујемо наше поштовање и онда кад онај коме га указујемо ништа о томе не зна. Да ти кажем нешто, може ти бити корисно. Кад говориш или макар и кад само нешто мислиш о Његовом

Величанству Краљу или о Њеном Величанству Краљици, немој никада да кажеш или да помислиш тек онако само «Краљ» или „Краљица“, него свагда још реци или помисли Његово и Њено Величанство ; ако тако будеш радила, не ћеш се никада преварити да о њима говориш без довољног страхопоштовања. Упамти то ! —

Валпурга једва ако је што чула од ове лекције.

— Боже мој — узвикну она — како је свет мудро уређен. Мора да је људима требало много хиљада година док су довде дотерали ? —

— Дабоме, него немој ти отпоздрављати људе који скидају капу, јер то не здраве они тебе ! —

— Па знам, хвала Богу, али ја им у место принца одговарам. Видим на лицу свакоме који прође како је рад што га види. Чујеш ти малиша, цео те свет поздравља, ласно је теби ! Их — ала су ово лепа кола ! Човек седи у њима к'а у свом кревету, као да је у соби, а опет све види па онда — Ју, али се то јури! —

Кола савише у парк, па онда ходом дуж лабудског језера, а Валпурга све понавља :

— Мени се све чини као да сам у очараној земљи.

У вилинској алеји сиђоше с кола ; ту беше мирисава хладовина ; кад је Валпурга стала на земљу и узела принца у наручја, она му стаде говорити.

— Отвори окице, погле око себе ! Ево ти целога света. Ви'ш ово су дрва, а ово ливаде, а оно је плаво небо, које ти ни твој отац не може скинути ; товаља сам да заслужиш поштењем ; па ако и ти будеш поштен и ја останем поштена, онда ћемо се на небу опет састати.

— Ходи седи овде Валпурга , па немој више да говориш ! — рече госпођица Крамерова. Она се страшно бојала Валпургиног торокања и будаљења ; та понашала се као дивље ждребе кад га пусте у слободу. За то јој понова рече — Кад говориш а ти говори само

са мном и то полако, јер би ми жао било да ти се смеју лакаји иза нас. Погле оңај што јаши напред, оно је мојега брата син! —

Сад је тек Валпурга опазила да за њима иду два лакаја од којих један беше Баум. Кола су полако ишла у алеји за њима. Валпурга стаде као укопана пред једном мраморном статуом.

— Је ли да је лепа? — упита г-ђица Крамерова.

— Тфу срамоте! — рече Валпурга — та то је гад светски! И ту пролази и мушко и женско, те гледа оваку бруку? —

Г-ђица Крамерова имала је исто мишљење о статујама, када их је стари краљ понамештао, али како им се сва господштина диви, то се и она постепено на њих навикла и сад налажаше и сама да су лепе.

Сврнуше у једну споредну алеју, и ту Валпурга седе на једну клупу и задуби се у сањарије не знајући о свету ништа више од детета на њеном крилу.

— Гле, а ко је оно? — упита Валпурга као да се иза сна тргла,

Гомила коњаника беше се упутила главном алејом; напред између два коњаника јахаше некаква жена на сјајноме вранцу, у дугачкој плавој хаљини, са мушким шеширом на глави, и са дугачким плавим велом који беше закачила за шешир, а који се лепршао у зраку.

— Ја би рекла да је то наша грофица! —

— Она је и с њоме су Његово Величанство Краљ, и Њихова Краљевска Височанства кумови нашега принца. Ено сјахаше с коња и полазе к нама. Седи ти само мирно, ти као дојкиња не мораш устајати!

При свем том Валпурга није могла да не опипа свој шешир, да ли је кићанка позади и кита цвећа спреда на своме месту.

Госпођица Крамерова замоли госпштину да не гледа дете јер оно спава, а посматрачки поглед свагда пробуди успавано дете.

— Видите Величанство — рече Ирма — какав је дубок смисао у свима природним законима. Поглед будног човека буди успавано дете. У души свакога човека спава још по једна детиња душа. Није добро из радозналости заплашити вечно детињство! —

— Да ми је само знати од куда вама увек тако оргиналних мисли? — рече краљ.

— То ни ја не знам — одговори Ирма играјући се крбачом — ја имам само ту кураж да кажем оно што мислим, па то је онда одмах оргинално. Већина људи није онаква каква би по себи била; њих су у колевци васпитања променули! —

Краљ се насмеја. Валпурга сави брзо оба палца у шаке па рече.

— Не било урока! Какве су то ствари говорити о променутој деци у колевци пред једним дететом коме још нема седам месеци Ту нечастиви још имају силе над њим и ако је крштено! — И она хукну три пут на дете да скине с њега сваки урок.

Принцеса кума гледала је дојкињу и дете жалостивим погледом, али не рече ни речи.

«Ја не разумем ни словца од свега што је дојкиња казала» рече принц-ујка. Валпурга поцрвени до иза ушију.

-- Што ме гледаш тако? — упита је Ирма зар ме не познајеш више? —

— Та познајем вас... али знате како данас изгледате? Као језерска вила. Тако се она диже из језера а за њом се вуче њено језерско одело! —

Грофица Ирма смејући се стаде преводити на високо-немачки језик то што је Валпурга казала окренувши се принцези и принцу, који пријатељски климну главом Валпурзи, као каквом живинчету коме човек жели свако добро само не зна како да му то искаже.

— Али грофица Ирма нема ноге као што су у лабуда, веруј ми Валпурга! — насмеја се краљ — хајдемо језерска вило! —

Господштина опет појаха своје коње и оде.

Беше већ време да се и принц врати. За време њихове шетње све беше пресељено у нове собе, при земљи. Ту беше у собама сунца у јутру, у подне и у вече, а после те собе гледаху у парк где су тице певале, наранџе мирисале, где је вечно жуборио прекрасан један водоскок.

Валпурга беше са свим срећна, нарочито због водоскока,

— Па онда по равној земљи човек се осећа пријатније. Мени је као да сам се вратила са некаквог далеког путовања..... па у собама је таква хладовина... а мој патролџија спава као што се и приличи правом патролџији да дању спава... па... па! —

И Валпурга заспа у по бела дана.

2

Валпурга се брзо привикла новоме животу само се бринула што немаше никаквога гласа од куће

Нити каквог писма, ни поруке.

На један пут улази лакај у собу и вели

— На пољу је једна жена из Валпургиног села. Хтела би с вама да проговори неколико речи.

— Ето ме одмах. Ко ли ће те бити.?

— Немој излазити нека је пусте унутра! — рече гђица Крамерова.

Лакај оде и доведе стару Ценцу.

— Гле, зар си ти то Ценца? Како је моје дете, мој муж, моја мајка, Да се није што догодило? да нису болесни? —

— Да не да Бог; напротив, они су хвала Богу сви здрави и поздравили су те! —

Валпурга срдачно погледа у врашке очи Ценцине; те јој очи сада изгледаху бозна како добре, јер су виделе њено дете.

Смешећи се настави Ценца: — Е баш ми је мило што си ме познала. А какви су људи зли. Рекоше ми да си се ти тако погордила да ме не ћеш хтети ни познати. Али ја сам знала да си ти целога живота била добра и поштена душа! —

— Све је то лепо и красно, него рецидер ти мени што си дошла? —

— Дошла сам да те молим и кумим за твоју помоћ. Ако ми ти не помогнеш, мој ће се Тома убити, а ја ћу скочити у језеро. Је ли да ћеш нам помоћи? Ево падам на колена преда те, помози нам, помисли да сам ја неки род твоме покојном оцу, о да је он жив он би ти сам казао, а сада сигурно са небеса вели: Валпурго, Валпурго, ако не помогнеш Ценци не ћу ти опростити ва вјеки вјеков! —

— Та устај, какве су то ствари, како и у чему да ти помогнем? —

— Ја не ћу да устанем, умрећу пред твојим ногама ако ми не обећаш помоћи? —

— Помоћи ћу само ако могнем! —

Г-ђица Крамерова умеша се у разговор са изјавом да Ценца мора мирније говорити иначе не сме више ни тренутка остати у соби.

Ценца устаде и упита.

— Је ли ово Краљица? —

Валпурга и Крамерова прснуше у смех и Ценца најзад исприча рад чега је дошла.

Доле пред дворцем стоји њен син Тома — стража га није хтела пропустити; за крађу дивљачи осудили га наново на две године робије, и ако је са свим невин, јер шта је он крив што му је у крви да мора да иде у лов, то му је од оца остало, па онда шта је уловио?

једно једино срнче, па зар због тога опет да иде на робију? Он се заклео да ће се или сам убити или убити другог некаквог човека па да га погубе, али на робију не ће више. Па сад Валпурга нека гледа да помогне ако не ће да понесе три човечија живота на души. За то нека одмах изради ауденцију код краља или код краљице да Ценца падне на колена па да моли за милост

«И твој муж и твој кум, механџија шаљу ме к теби — заврши Ценца — јер они кажу да ми ти то шале можеш учинити, и ако ми ти то учиниш носиђу те на рукама докле сам жива!»

— Ја бих ти радо помогла али немам прилике за то. Не иде овде онако као код нас код куће! —

— Наћи ћеш ти прилику само ако хоћеш. Ти си тако мудра и паметна, ја сам то давно знала, ја сам још Светог Леонарда казала, ено га кројач Шнек и Шпинерваст живи, који могу посведочити, ја сам казала: видите ли ону Валпургу како стоји као да је последња међу нама? Не ће дуго проћи она ће због своје доброте и памети постати прва не само у нашем селу, већ у целој околини. Дакле, Валпурга, је ли да ћеш ми то учинити?

— Хоћу само ако ми се укаже прилика! —

— Ама није мени за чекање. Сутра рано мора мој Тома на робију, и ако се данас не ослободи загазиће у крв! —

— Драга снашо — уплете се г-ђица Крамевова у разговор — зар ви не знате да су Његово Величанство Краљ благоволели, приликом рођења Престолонаследниникова, подарити општу амнестију? Зар ваш син није њоме такође помилован?

— Није. Та то и јест оно. Сви су се судови земаљски заклели против мога Томе. Ево овде пише све шта је и како је, то ми је наш механџија написао, боље но што би ја могла казати. Пре него што за-

звони подне треба да је ова артија у рукама краљевим, иначе биће доцкан. Тамо доле хода мој син горе доле не знајући да ли ће у рај или у пакао. Понео је револвер собом па вели да ће убити кога му драго па онда и себе, и то још убиће се пред краљевским дворцем, па онда ништа није ни било! —

— Ама по Богу не могу ја трчкати сваки час Краљу као што ти одеш до мога кума механџије. Иначе ја би ти радо помогла! —

— Ја морам да седнем; отсекоше ми се колена — рече Ценца. Крамерова јој одмах донесе столицу. Седећи тако са склопљеним рукама, Ценца је плакала; крупне сузе котрљаху јој се низа збрчкано лице падајући на мршаве коштуњаве руке њене са дебелим набреклим жилама.

Валпурга ја непрестано намигивала Крамеровој да јој нешто каже, али ова је тешила Ценцу. Хтела јој је рећи да Ценца није жена која заслужује сажаљење, а још мање њен красни синак Тома, али Крамерова на један пут рече.

— Ја сам нашла један начин да се помогне. Брат грофице Вилденортске, који је Краљев Ађутант има за по сахата да иде Његовом Величанству на рапорт и на заповест. Иди ти Валпурга грофици Ирми и замоли је да ову артију преда своме брату а он је лако може предати Његовом Величанству! —

— Тако, тако, Бог ти дао, о, Валпурга, каквог анђела имаш ти уза се. А сад иди ако Бога знаш да се не задоцниш. Могу ли остати још који тренутак овде или да идем доле пред дворац па да чекам? —

— Седите ви само овде; добра старице — тешила је Крамерова — Иди, Валпурга, иди! — рече за тим видећи да ова стоји непомично гледајући у ону артију.

Валпурга оде. Кад је стигла грофичиним вратима чула је како Ирма пева песму Фридриха Рикерта;

«По сред кише и буре дошао је и узео је срце моје. Да ли је он отео моје срце или ја његово? Оба су полетела једно другом на сусрет.»

Грофица прекиде песму чим јој собарица јави Валпургу и ова уђе.

— Ах ти си, здраво! Које добро носиш? Валпурга промуца своју молбу, и предаде јој артију.

— Небој се ништа! — рече Ирма, зазвони и нареди лакају који уђе «Кажите моме брату да одмах дође к мени» па онда се окрете опет Валпурзи — Ја ћу спровести ову молбу за помиловање са неколико речи од моје руке. Небој се ништа. Мени је здраво мило што ти могу једну услугу учинити. Ја сам те давно хтела питати да немаш какву жељу на срцу. Краљ ће за цело опростити.»

Валпурга је хтела да говори али све се то тако брзо догађало да није могла доћи до речи. Ађутант дође, узе молбу и оде. Ирма стаде миловати Валпургу по лицу говорећи.

— Тако, ја нећу да ми је ово драго лице брижно. Ево ти моја реч да ће томе човеку бити поможено. Тако сад иди те утеши ону јадну жену. Ја ћу вам сама донети Краљеву одлуку! —

Валпурга не дође до речи. Још и сад хтела је коју рећи — али која вајда, артију већ однеше, па онда ко зна можда ће ова милост од Томе начинити доброг човека! —

Кад Валпурга изађе из грофичине собе и застаде на пољу да мало одахне, чула је опет грофичину песму.

Она се врати мирнија у своју собу и рече Ценци.

— Можеш бити сигурна да ће се твоме Томи помоћи, али дај ми руку и обећај ми да ћеш гледати барем од сад да твој Тома постане други човек, да га не ћеш више сакривати и помагати у његовом неваљалству. Немој да ме гледаш тако зачуђено, ја знам врло добро ко је Тома

и ко си ти, ја знам какву сам одговорност због вас данас на се узела!

— О за цело — рече Ценца пола одобравајући а пола подсмешљиво — ти си наша срећа, ти си дика и понос целог нашег краја! У недељу, пред црквом, причаћу целом народу шта си ти овде и шта можеш. Твоја је мајка била моја другарица, и да је мој Тома добио тако добру жену као што си, ти и он би постао домаћин. Али сад ми се мора оженити, не ћу ја више то да трпим! —

Ценца је ово говорила пијући одличну каву коју јој г-ђица Крамерова непрестано долеваше.

— Ах кад би мој син само окусити могао, али он је сада доле на самртном страху? Тако му и треба неваљалцу једном! Он ће ово добро запамтити, па ми не ће више никад у штету!

Баба се беше рашћеретала, а Крамерова није могла да се наужива доброте и материнске љубави њене.

Пошто је Ценца попила каву и појела скоро читав колач, она рече

— Смем ли понети ово парченце шећера? Хтела би да ми то буде вечан спомен како сам у Краљевом двору пила каву! —

Г-ђица Крамерова зави јој још парче колача у артију и рече «Ово понесите вашем сину».

Ценца беше неисцрпљива у изразима благодарности и беше врло добре воље. Хтела је да види принца, али Варпурга не даде, јер је знала за што. Цео је свет знао да је Ценца вештица, па баш и ако то није са свим истина, опет, ко зна? Међу тим она беше већ толико политичарка постала да се изговорила нарочитом забраном личнога лекара, који не пушта принцу ни једнога странца,

Ценца сада стаде причати какво је то узбуђење било у целом њиховом крају кад онако изненада

одведоше Валпургу у Краљев двор, ни о чему другом није се разговарало. Прве недеље задоцнише се готово сви на службу, све ти је то пред Валпургином кућом стајало и блејало у кућу као да ће у њој бозна шта угледати; Ханс је морао половини општине да показује краву као да на њој има нешто особито. Све је отада мислило на Валпургу, и кад заручник њене другарице, онако брзо доби за шумара, сваки је знао да је то Валпурга израдила.

Вадава се Валпурга клела свим на свету да она за то није ни чула а камо ли да је она што допринела, Ценца оста при своме, још је оде хвалити што је тако скромна. —

Време брзо прође. Са радосним лицем уђе грофица Ирма и донесе помиловање од Краља.

Ценца хтеде да падне пред њу на колена и да јој пољуби скуте, али Ирма је задржа и рече

— Има још нешто за вас. Ето, дрште, па се можете и провеселити о помиловању вашега сина! —

И она јој даде једну златицу.

Очи у старе Ценце засијаше и она рече

— Ако милостивој принцези кадгод затреба један или два човека који ће за њу у ватру скочити, нека се само сети старе Ценце и њенога Томе! —

Она је хтела још да говори, али Валпурга јој рече

— Зар си заборавила у каквом страху Тома чека пред капијом? —

— Погледајте, милостива принцезо, како је она добра. Ваш је своју велику срећу и заслужила! —

— Чујеш Валпурга — рече г-ђица Крамерова — ти би могла по овој жени послати новце твоме мужу? —

— Ја ћу ти с драге воље понети што год хоћеш.

— Нека, нека, ја још не могу да му пошљем оне новце — рече Валпурга збуњено, јер она сад није могла рећи да не верује Ценци и њеном сину.

— А ово — рече опет грофица Ирма — ово понеси Валпургином детету од моје стране — и она откопча са свога врата једно златно срце које је висило на црној огрлици — тако исто и ову мараму — и она скиде малу свилену мараму с врата.

— О да дивно лепог врата! викну Ценца. Валпурга ју је морала још подсећати да је син чека, те тако је испрати.

Ирма беше са свим срећна што је израдила помиловање. Валпурга није смела да каже како јој Ценца не само није позναница већ како и њу и њенога сина мрзи; она није смела рећи да је црвени Тома један од најгорих људи у селу. Она се тешила тиме да ће све на добро изаћи «Та рђави људи могу се поправити, иначе не би било истина све што се говори о кајању».

Међу тим је Ценца већ била пред дворцем држећи високо у руци помиловање.

— Е, је ли плаћено што сам попио? — упита Тома и пљуну далеко од себе.

— Јесте, хвала Богу. Ето видиш шта је кадра мајка да учини? —

— Немам ти на чему захваљивати. Што си ме родила? Али што му драго. Ћефина ми је што ће онај безобразни срески судија да добије једну по њушци. А сад треба да знаш да сам жедан као три среска писара. Ово чекање спржило ме је. Зар ниси ништа друго добила? —

— Дабогме да јесам, гле! — рече она извадивши златицу, која са чудноватом брзином ускочи из њене руке у Томин џеп.

— То и ову свилену мараму дала ми је једна лепа принцеза да однесем Валпургином детету! —

— Хансовом детету биће доста ако добије и саму свилену мараму — рече Тома и откину златно срце од огрлице коју је Ценца чврсто држала.

— Тако нано, сад је све у реду. Сад ћемо најпре да попијемо по једну за дугог чекања. Ја сам међу тим преко пута код оног пушкара видео једну двоцевку да јој пара нема. Она може да се тако расклопи да цела пушка може у џеп да стане. Да видимо који ће ме сада шумарски зеленбаћ ухватити! —

Прво што је Тома урадио беше то да је на свој шешир опет прикачио ловачко перо па га је онда тако накриво наместио, као да вели: ходи вамо који сме!

Баш кад њих двоје хтедоше поћи, наиђе Баум с улице; он је хтео да им сврне с пута, али Ценца пође право преда њ да му још једном благодари на поклону који јој је дао кад је Валпурга полазила са села.

Она га је том приликом чудновато погледала и Баум виде испод ока како га и Тома непрекидно мери. Њему нешто штрецну у срцу, а одатле у главу, он осети како му се коса кострешн, за то наби мало боље шешир на очи, па онда извади малу турпију из џепа и стаде њоме заокругљивати своје нокте. За тим рече,

— Па ви сте ми један пут већ благодарили. Није више нужно! — Окрете се и оде.

— Да Јангерл није у Америци ја би се заклела да је то он!— рече Ценца.

— Нано, ти си полудела! —одговори Тома,

Они сад пођоше по вароши; син је свагда толико измицао напред као да му је све једно ако мајку изгуби.

У једној механи испио је стојећки један кондир, рекао је мајци да причека, и на скоро се врати са оном пушком за расклапање, коју беше већ купио.

Међу тим је Валпурга седела крај прозора размишљајући како ће сад у њиховој механи «код гемзе» разговарати о њеној сили и власти, и како ће кума механџика, која ју је увек гледала преко рамена, свиснути од беса. — Валпурга се смејала помишљајући како ће се сви надувени завидљивци једити што је она тако срећна, то јој

је готово била највећа радост, бар се на њој највише заустављала, јер искрено саучешће и радовање добрих људи не траје тако дуго као лапарање злих језика, то ври и кључа још дуго. — Тако је седела Валпурга крај прозора а усне јој се мицаху, као да се сама са собом разговара као да понавља речи својих завидљиваца и ӧговарача, док најзад грофица Ирма рече

— Ја видим на теби колико си срећна. Да, моја Валпурго, када би ми могли свакога тренутка да усрећимо једног свога ближњег, или бар да му неко добро учинимо, ми би били најсрећнија створења под сунцем. Видиш Валпурга то је оно што се за владаоце каже да су они «по божијој милости,» јер само они могу свакога тренутка по какво добро да учине! —

— То разумем то са свим разумем! викну Валпурга. — Краљ је као и сунце на небу, које осветљава и греје овде ова дрва, тамо оно цвеће које нико не види које чини добра и животињама и биљу, свакоме и свачему. Тако један владар, то је посланик Божији, он мора добро очи отворити да такав и остане, да га не савлада гордост и пожуда с тога што је свему Господар. Сада је Томи повратио живот, и на његову реч отварају се врата на свима тавницама, као у каквој причи. О ты добри Краљу! Само се чувај да те не покваре, гледај да су увек око тебе људи са тако добрим срцем као ова моја грофица Ирма! —

— Хвала ти — рече Ирма — хвала. Ја те сада скроз познајем. Веруј ми у свима књигама на свету нема ништа лепше и боље од онога што је у твоме срцу; ако ти не знаш писати, у твоме је срцу све најбоље записано. Али сада ћемо опет да будемо мирни и паметни. Ходи да учиш писати! —

И обе седоше за сто, и грофица је показивала Валпурзи како се перо држи и како се пише. Валпурга рече да је мрзи писати поједина писмена, волела би да пише

макар једну једину реч, али само да је цела реч.

Ирма јој написа једну реч као прегледаоницу. Та реч беше «Милост.» Валпурга исписа читав табак са том једном речју; Ирма узе артију и рече

— Ово ћу да чувам као успомену на овај час! —

3.

— Да ми је знати шта се то Краљици... —

— Величанству — додаде г-ђица Крамерова.

— ... догодило — рече Валпурга — те ово неколико дана принца...

— Краљевско Височанство — допуњаваше Крамерова.

— ... не ће ни да погледа како ваља. Пре се тако радовала, била је изван себе од радости кад узме дете па га притисне на своје груди; један ме је пут питала: Валпурга је ли се теби учинило као мени од како сам се ослободила, да све мислим ја сам опет девојка, мене се не тиче цео свет, њега и нема више само сам ја и моје дете. »А сад, сад га тек погледа онако као да је само некад сневала да је имала дете. Мора да су тешке бриге на срцу једне мајке....

— ... Краљевске — допуни Крамерова.

— кад она ни своје рођено дете не може љуцки да погледа! —

И доиста у краљичином срцу беше страшна борба, Већ од неколико месеци на овамо беше је обузело једно јако осећање у коме беше нешто што ни сама никада није смела гласно да помене, а кад би ко случајно о томе што рекао изгледаше јој као скрнављење једне свете мисли. Она је хтела да њена одлука у њој самој сазри, и она је то постигла. Од како беше постала мајка, осећала се одвојена од целога света. Па ипак је краљица волела из свега срца свога мужа, и у њој је

пламтила силна жудња да њихова веза постане још срдачнија, још јача, да се обоје стопе у једну једину хармонију.

Тако се у њој постепено утврдила мисао да не сме међу њима остати никаква преграда. Отац мати и дете треба да буду једно, да се моле једноме Богу, једнаким мислима, једним истим речима.

У својој усамљености она је зажелела да се још јаче споји са својим мужем, да при повратку у свет прослави с њиме још једну свечаност удружења с њиме, најузвишенију.

Како је Краљици било забрањено много говорити, и како је иначе по ваздан била сама, то је она одмах првих дана наредила да јој се донесе слика богородичина коју је она веома волела, а то беше мадона коју је писао Филипо Липи млађи. По читаве сахате гледала је краљица непомично слику, а ова њу, и обе мајке беху блажене.

Дворски католички свештеник који је походио Краљицу нађе је у врло побожном расположењу. Краљица прво њему повери, дршћући од избуђења, да би желела прећи у веру свога мужа и детета. Она мољаше да јој се само уштеде догматичке поуке, нашто свештеник разуме се врло радо пристаде. Кад он оде, краљица се чисто уплаши: оде једини човек који је знао за њену тајну. Истина он је обећао показати се достојан њенога поверења, али тек њена тајна не беше више само у њеној власти.

На брзо она се утишала и образи су јој пламтели од радосног узбуђење што ће и на тако узвишен начин показати своме мужу колико га воли.

У сред бујног живота на један пут поче Краљица да мисли о смрти. Она нареди да јој се донесе друга слика коју намести пред својим почивалом. То беше Марија Мисирка од Рибере.

Краљица је чисто тражила да погледа у очи ове покајнице, али она не гледаше ни у што, она слушаше поруку једнога анђела. Уметник није насликао покајницу ћерку краљеву измучену и изнурену испаштањима, напротив на њеном лицу беше на ново задобивена детиња невиност. Она клечи без икаквог људског рукотвора на себи, гола, умотана у своју црвенкасто-плаву косу која јој досеже до колена, она клечи пред својим ископаним гробом. Она се загледала у безкрајњост, уста су јој болом згрчена, а над њом анђео раширио плашт милосрђа и вели: теби је опроштено. Још један тренутак па ће измирена и преображена лећи у гроб...

Ова асцетичка слика чудно је пристајала уз ондашње расположење Краљичино, и свештеник ју је често застао у религиозном заносу.

Лични лекар није ни мало марио за ово мутаво друговање са сликама, али није могао продрети ни са својом молбом ни са лекарском заповешћу. Први пут се Краљица упорно противила човеку кога је тако високо поштовала. Кад је Ирма први пут видела ту слику и кад је одмах приметила некакву погрешку живописца у нацрту очију, која је у осталом вешто употребљена за један неприродан израз, Краљица само руком притиште своје срце; она беше усамљена у својим осећањима па је хтела и да остане сама.

Што међу тим није пошло за руком ни личном лекару ни Ирми, то је постигла Валпурга.

— Је ли то дивља жена ? — упита она.

— Шта је то ? —

— У нас код куће причају да има дивљих жена, то су аветиње које ноћу лутају по брдима завијајући се у своју косу ! —

Краљица исприча Валпурзи целу легенду о мисирској Марији. То беше Краљевска кћи која је врло ласкалашно живела; на један пут оде из Краљевског двора

у пустињу, где се хранила корењем и где је живела годинама докле јој све хаљине не спадоше с тела а кад јој дође суђени часак, један анђео раширио је над њоме плашт милосрђа.

— То је све лепо и красно — рече Валпурга — али, немојте ми што замерити, госпођо Краљице, ја мислим да је грехота непрестано гледати у тако одвратну слику. Ја бар не би могла заспати у соби у којој има таква слика, јер би се све бојала да ће једноч та жена искочити из оквира, да ће ме шчепати и повући са собом у гроб. Ва име оца и сина, ја је се ево бојим у по бела дана! —

Ово поможе; и краљици се често чинило ноћу да излазе из свог оквира и полази право њој, и она није могла да спава са те слике — и још исте ноћи уклонише је из краљичине собе.

Сада настаде опет мир и тишина, и кад је краљици дозвољено да чита, свештеник јој је набави шта ће читати.

Краљица је живела само у својим мислима. Валпурга је добро посматрала. Краљица није скоро ни видела своје дете и ако се њему и његовом оцу за љубав одлучила на овај корак.

Пре него што ће први пут после бабиња изаћи у свет, краљица зовну краља и рече му:

— Курте, у недељу ћу први пут изаћи, за то хоћу прво да уђем у цркву твоју и нашега сина. Од сада ћемо се сви заједно молити Богу пред једним олтарем! —

— Ја не разумем шта хоћеш да кажеш! —

— Ја сам се заветовала, ако ме Бог сачува живу и здраву са дететом, да постанем с вама једно. Међу тим ово није извршење једног завета у невољи учињеног, већ је то моја слободна одлука. Ја не ћу тиме да ти дајем нових доказа моје љубави, ја хоћу само да је крунишим. Курте, све што сам ја и што је

моје то је уједно и твоје; ми смо једно и пред светом, хоћу да будемо једно и пред Богом. Нека ни једно од нас нема засебних путова, засебних мисли. Наше дете не треба да сазна ништа о поцепаности људи, бар не оних из којих је његов живот поникао. Ја сам срећна да ти то не жртвовати, већ поклонити могу! —

— Матилдо — рече Краљ леденим гласом — изговараш ли ти ту мисао сада први пут, или се то спремало?

— Одлука је никла у мени самој, за тим сам је поменула дворском католичком свештенику. Тебе сам хтела да обрадујем свршеним фактом. Свештеник је желео да ти моју намеру саопштим пред њиме, али ја то нисам хтела! —

— Хвала Богу — уздахну Краљ дубоко — онда се још може све поправити! —

— Још?.., Поправити? — упита Краљица.

Краљ јој са свим мирно разложи како он високо цени жртву коју му је наменила, али како он не може да је прими.

Краљица се бранила од назива жртве, а Краљ настави:

— Па добро. Ти већ на мени можеш видети како ће други људи — а ја сам ти најближи ја сам једно с тобом — са свим другаче појмити твој поступак но што га ти појимаш. А како ли би тек о њему судили у великом свету, на дворовима, међу нашим поданицима! —

— Шта се нас тиче шта ће рећи свет, ако ми чинимо оно што је добро. Свет, и увек свет! Ми не треба за његову љубав да постанемо другачији него што смо!—

— Матилдо. То је расположење узвишено, за поштовање, ти говориш као мученица за идеју. Ти си, Матилдо, добра и племенита, али веруј ми да су само она дела најбоља, управо једина коректна, којима нису нужна никаква извињавања. Ми нисмо пустињаци. Твоје

су побуде чисте, узвишене божанствене, али свет их неће разумети, неће хтети да их разуме. Ти не можеш целом свету тумачити твоја најнежнија осећања, али баш и кад би могла, кад би ми са нашег положаја смели објашњавати наше поступке, свет те не би појмио. Владар који своје поступке правда понижава се. Ти гледаш на свет твојим небеским очима, али у света нема таквога погледа. Ја не ћу да ти откријем сву светску злоћу, не ћу да ти помутим твоје пријатељско и благо схватање живота; остани ти и даље у твојој вери, али веруј у оно што је Највише као и до сада, у облику вере у којој си се родила! —

— Па зар целог живота ти с дететом да идеш на једну а ја на другу страну? —

— Матилдо. Ми не само да нисмо пустињаци већ ми нисмо ни приватни људи. Наш је положај изложен целом свету на видику. Владар и Владарка не могу никад ништа да ураде као приватни људи —

— Ти мислиш с тога што свака наша радња треба да је на углед другима? —

— И то — одговори Краљ мало збуњено — и то, али ја сам хтео друго рећи. Што ти урадиш то није урадила Матилда, то је урадила Краљица. Последице допиру далеко. Ја сам срећан и пресрећан што ме ти тако волеш; веруј ми, та ти мораш осећати је ли, Матилдо? —

— Не говори о томе; оно што је најбоље у нама може се само осетити, али не исказати! —

— Е па лепо: свака приватна жена могла би да пређе у другу веру — али ти не можеш. Ти би морала одмах затворити дворску протестантску цркву, ти би увредила све протестанте у престоници, у целој држави! —

— Ама ја не ћу никога да вређам, али нико ваљда нема право од мене тражити такве жртве. Моја најузвишенија, једина жудња то је да будем једно с тобом на земљи, и на небу, сада и у век векова! —

— Добро; онда ми бар једно обећај! —

— Што год хоћеш! —

— Обећај ми да ћеш бар још један месец дана чувати твоју одлуку као тајну. У животу човечијем дешавају се расположења, од којих не треба онако тек олако градити некакав закон за цео живот! —

— Ти си узвишен човек — рече Краљица — ја ћу те послушати! —

— Дакле одустајеш од твоје намере?

— То не, али ћу чекати. Нека се не рекне да је моја одлука поникла у самоћи, док сам била затворена у мојим собама, да се не рекне да је она резултат болесног расположања, као што теби изгледа. Ја ћу пустити нека моја одлука сазри на сунцу, у чистом слободном ваздуху. Ти ћеш видети да то не беше пролазно расположење.

Краљ беше с оволиким успехом задовољан. Али чудновато беше да се чувао сваког и најмањег знака љубави спрам Краљице. Чак и руковање с Краљицом, кад је од ње пошао беше истина пријатељско, па опет некако необично...

4.

Краљ је за време разговора са својом женом морао да употреби сву владу над самим собом. Сад у самоћи беше му јасно, да је њено саопштење пробудило у њему једно врло непријатно осећање, које је дотле дремало.

Краљ је волео своју жену, он ју је волео искрено, али он је био — а сувише често су му то казали — он је био јуначка, херојска природа, и он је хтео то и да остане. Да не чује ни за што сићушно, слабуњаво, претерано осетљиво! Желео је да усрећи своју земљу, да од свога имена начини историјску величину. У време

мирнога развића и мирног посла. свију држављана за опште добро — не беше никаквих прилика за јуначка дела, не могаше се ништа необично ново створити; цео задатак беше очувати оно што је постало, осигурати свакоме зачетку да се до пуне снаге слободно развије; такав задатак прогута огроман рад многих људи, којима се ни име не запамти. С тога се Краљ бацио на велике грађевине. Поникоше велика и сјајна здања за науку, уметност, цркву и војску. која беху видљиви знаци његове јаке воље што тежи за узвишеним.

Краљ је волео своју жену. Али то је нешто где се нема више шта урадити, већ мирно живети. Краљица на против, она хоће сваки час да даје нове доказе своје љубави — за цело не може се одрећи њена велика искрена срдачност у свему томе, она се показује и у овој по себи доброј намери, која се не може извршити и која је доиста претерана. Краљица од свачега прави идилу, а а то је са свим противуположено свему јуначком... Као какво знамење сену сада кроз Краљеву главу ова мисао: да је у Краљичиним собама свагда сутон, а он тако воли пуну сунчану светлост, да он мора увек да се привикава у оном мраку, и да му свагда беше изненађење, кад из њених соба изађе што је на пољу светао дан. —

То вечно мучење са религиозним питањима која се не могу решити, то вечно раздражено стање душе — то је сметња сваком одлучном делу. Ако човек хоће да чврсто стоји у животу, нарочито ако хоће као Краљ да влада далеко распрострањеним и многоразгранатим пословима људским, онда не сме имати приватних сентиметалних брига, у опште треба да је цео свет осећања потчињен.

Краљица хоће да је само жена и мајка у највишем смислу тих речи, али она заборавља да треба да је и Краљица. То вечно ситничарење, то свакидашње плетиво

дражесних венаца не иде. Па онда таква је љубав врло претенциозна, она тражи да јој се непрекидно враћа подобним изразима љубави. То је и ексклузивно и досадно. Сунце сија, љубав је ту, па на што онда толико мучење самога себе?

Док се Краљица у својој усамљености бавила својим осећањима и решила, дотле се у Краљу са свим на други начин спремала некаква усамљеност, и овај покушај да се промени вера — а на сваки начин мора остати на самом покушају, рече Краљ у себи — довршио је ту усамљеност.

Краљ је седео мирно у своме кабинету, на један пут махну руком преко чела, јер у тај мах прође му кроз главу мисао како би то лепо било када би и његова жена била велика воља, која заповеда животу. Али он то није мислио он то није хтео да мисли. Он заповеди да зовну личног лекара. Ствар се мора брзо решити

Лични лекар уђе.

Краљ најпре пажљиво испитаваше да ли овај повереник Краљичин зна што о целој ствари па онда му просто исприча шта се догодило, наравно као највећу тајну

Краљ се зачуди када лични лекар, у место да се захвали на тако високом поверењу, учтиво али одсудно одби то поверење.

— Ја бих волео Величанство — рече он — када ми се не би поверавале тајне или неспоразумљења, у којима ја не могу ништа помоћи! —

Краљ је зачуђено гледао предасе. — Овај човек остаје увек као стена, он чува своје достојанство.

— Та ја сам вас хтео питати — рече Краљ опорим гласом — да ли се ви поуздате да би у овом питању могли упливисати на Краљицу? —

— Ја се не могу поуздати, али ако Ваше Вели-

чанство држи да ја могу имати некаквог утицаја, ја сам готов да га покушам! —

— Учините то! —

— Али то ће увредити Њено Величанство Краљицу, кад недирнута светиња њене душе постане предмет општег разговора! —

— То би баш добро било, то би било целисходно — рече Краљ брзо — тиме ће се можда најлакше излечити то сањаличко расположење, а у осталом данас се о свему дебатује. Ваши пријатељи у народној скупштини не штеде ништа од своје дебате, па нека и то .. —

Мешовито расположење Краљево спрам личног лекара избијало је на површину кад год Краљ није на се много пазио. То беше вечно несносно да се лични лекар у политици никада није истицао, али да је увек, кад год би га увукли у такав разговор, са свим одлучно заступао либерално гледиште у свима политичким и црквеним питањима. Па ипак нико није хтео да га изгубе. Поред свег његовог често непријатног понашања и држања, Краљ га је високо ценио, а лични је лекар као велики научник уживао толико поштовање целога народа да је његово бављење на двору придавало овом особити сјај. Осем тога правило је добар утисак што се знало да је тако признати пријатељ слободе у непосредној близини Краљевој.

Краљ сада нареди свом личном лекару да употреби сав свој утицај не би ли Краљица одустала од своје намере.

Задатак беше тежак.

Краљица је своме опробаном пријатељу до сада поверавала сваку своју тајну, ово беше први пут да он к њој дође са њеном тајном коју му је други поверио.

Др. Гунтер покуша да доведе Краљицу дотле да му она сама повери своју одлуку, али не могавши у

у томе никако успети, он мораде сам почети разговор о томе. Краљица се уплаши.

— За што ми је Краљ то учинио? — рече с изразом дубоке туге на лицу.

— Његово Величанство — одговори лични лекар — сигурно претпоставља да би ја можда могао додати још који разуман разлог... —

— Знам ја све разлоге здравога разума — одговори Краљица љутито — Али овде је нешто у чему ни једна туђа реч, никакав туђ дах... —

— Онда, Величанство, ја ћу ћутати, и молим да ме отпустите!

— Не не, говорите, ја морам да вас саслушам! —

— Ваше Величанство не мора... —

— Ах, хтети, морати! Та ви увек говорите да људи немају слободне воље. Ако и за кога то важи, за нас владаоце за цело важи! —

— Величанство — поче лични лекар тихо — и та ваша висока одлука није чин ваше воље; она је природна и нужна последица читавог низа догађаја и утисака, који су упливисали на ваше душевно расположење. Срдачне природе држе да никада нису довољно урадиле оно што њихова унутрашњост захтева. Оне би хтеле сваког часа, сваког тренутка да створе по некакву нову срећу, да утврде у свету по некакву нову узвишену мисао! —

— Дакле и ви умете ласкати?

— Ја никада нисам ласкао, па и сада то не чиним, већ просто стављам диагнозу, а она није ни мало ласкава. Таква напрегнутост и препуњеност душе није здравље..—

— Ви дакле мислите да се ја налазим у болешљивом раздражењу... —

— Ми го не зовемо тако... Али, молим Величанство, овакав тон разговара нама обојим не...

— Говорите. Ја вас радо слушам. Не вређа ме ни мало што и ви знате за моју тајну. Ја вас сматрам као

део онога времена за које треба моја одлука да сазри! —

— Добро дакле, оно што хоће да зри мора да издржи не само ваздушне струје, већ и буру. Ја не ћу бити та бура, ја не ћу да говорим о томе како онај који напушта веру у којој се родио, вређа тиме пре свега свог оца и мајку, не ћу да помињем да су верозаконски обреди у којима је човек одрастао, управо матерински језик душе. То све не важи пред — умом, пред духом. Дух и разум то су родитељи свеснога човека. Човек треба и да исповеда оно што увиђа као истинито. Али у колико ја знам, Величанство, ви не ћете да мењате веру што би увиђали да је ова боља од оне, за вас је исповедање са свим споредна ствар, ви хоћете да промените веру — за љубав своме мужу. Величанство, ви знате да ја у тим питањима стојим на са свим другом земљишту. Мени се чини да познајем онај рајски извор још на оном месту где се још није поделио у потоке на којима међу разне проповедничке воденице, као што вели мој пријатељ Еберхард, отац наше грофице Ирме. Ви знате Величанство да се она скаска, која стоји у најлепшој књизи на свету у светом писму, налази и у нашој народној скаски. Од древета Игдразила полазе четири реке.. —

— Добро, али молим вас драги пријатељу да оставимо за сад научне куриозитете... —

— Величанство — настави лекар — ако истрајемо у вери наших праотаца, нама је слободно да мислимо и преко њених граница. Данас нема више јеретичких судова који би имали власти над нама. Али ако из сопствених побуда пређемо у другу веру, онда смо сами жртвовали нашу слободу мисли, онда морамо да исповедамо све што је у тој вери, то нам је дужност. Онај који је рођен у племству, може да исповеда грађанску једнакост, али онај који је сам на томе радио да постане барон, не може то никада више. Па онда, Величанство, допустите ми да још и ово кажем; ја држим

да је срећа за род људски у опште а за нашу немачку отаџбину на по се, што нема јединства верозаконског, јер само на тај начин може се очувати човечност, хуманитет, што се људи науче да има много облика и душиних израза за једно и исто. У разноликости вероисповеди лежи јемство противу фанатизма, а мало даље лежи и потврда да је спољни облик религије равнодушан, хоћу рећи да се у свакој вери може бити поштен човек, па чак и без икаквих спољних религиозних обреда! —

Објашњујући овај низ мисли остао је лични лекар дуго кад Краљице.

Док је он још код ње био јавише дворског католичког свештеника.

Краљица рече да је извине што га данас не може примити, нека дође сутра.

Па ипак кад је лекар отишао она не беше одустала од своје намере. Она остаде при убеђењу, да је то дело у које нема права нико да се меша, а најмање човек.

Готово је хтела да се повери Ирми; она је паметна и верно јој одана. Али несавладљив зазор уздржа је од тога. Није хтела пред Ирмом да изгледа слаба и колебљива у својим одлукама.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ЧИНОВНИЧКЕ ПЛАТЕ

пише

Коста Јовановић

помоћник министарства унутр. дела

I.

Што се пређе тек по кад-кад и од по неког могло да чује, у последње време наши г. г. радикали узеше за беспрекидну тему свога учења; што је пређе само по неки и неки изражавао као да

су плате наших чиновника велике, наши г. г. радикали не само од времена на време појављују се у своме органу, у »Самоуправи« са тим тврдењем, него чак и на својој главној скупштини, држаној у Крагујевцу ове године, донесоше, па ваљда и усвојише, предлог, да највећа плата српском чиновнику небуде већа но 1000. талира, а пензија не већа од 500. талира.

Док су се оваквим мишљењем јавно — било у народној скупштини било путем штампе — јављали само Ранко Тајсић, Милија Миловановић и други њима подобни, могло се о оваком мишљењу и неводити рачуна, јер они, непознавајући значај и природу службе државних чиновника, а непознавајући ни све прилике чиновничког живота, нису, можда, ни били у стању да дођу до правог, истинског појимања ове ствари, до онаког појимања, како се она јавља у самом животу, те тако даје се у неколико и извинити ова њихова заблуда. Ранко и Милија не умеју, ваљда, да схвате, како то може да буде, да српски чиновник не ради поље, не води трговину и не упражњава ма какав занат, те да и он тим начином зарађује своје издржање онако као и остала његова браћа; а ваљда их је у томе понетао начин зарађивања радикала г. Косте Таушановића, који могадијаше у исто време бити и »дуванџија« и предавач у два просветна завода, те тако уза своју редовну зараду, од »дуванџилука«, имадијаше и два ванредна хонорара. Али ако они то све појимају, онда је немогућно претпоставити, да они, који разумеју и схваћају важније и теже разумљивије ствари, да они немогу да увиде: да плате наших чиновника нису баш тако велике, а најмање да су »богате«.

Но и ако би се допустило неводити рачуна о мишљењу ранковом, милијином или кога другог њима сличног нашег суграђанина, била би неопростљива погрешка, било би огрешити сеο одговорност наспрам будућности земаљске нехтети водити рачуна о мишљењу целе једне партије, партије радикала, а судећи према ономе што се у „Самоуправи« о овом питању пише и што је на последњој радикалној главној скупштини изнесен онај предлог, кога мало пре поменусмо, неможе се другче узети него да и цела радикална партија дели то мишљење.

А налазећи међу именима наших г. г. радикала не само богате трговце, занатлије и земљеделце већ и саме неке чиновнике, а међу овима и такве, за које се несме ни претпоставити да немају појма о вредности, коју представља извесна чиновничка плата, ни о важноссти чиновничког положаја, као ни о последицама предлога г. г. радикала да плате буду највеће 1000. талира — све

ово знајући, сваки, који ову ствар потпуно појима па види овакве појаве, мора — ако и преко воље — да помисли, да наши г. г. радикали ово говоре или из незнања или из заблуде.

Али све једно; било једно било друго, свакојако је ово мишлење наших г. г. радикала неосновано и погрешно, а по будућност земаљску могло би да има грдно штетних последица.

Ми ћемо се потрудити да ово што кажемо и докажемо.

II.

Г. г. Радикали кажу, да су велике, да су »богате« плате наших чиновника.

Ми напротив кажемо: не само да оне нису велике ни богате, него напротив да су оне тако ниске, тако мале како ни у једној европској држави.

Кад се каже, да су плате велике, богате, наравно свагда се имају на уму оне, које имају највиши чиновници, дакле код нас оне плате, које с једне стране као наши државни саветници и Генерали имају по 2000., а с друге као чланови касације, начелници одељења, чланови гл. контроле и пуковници, а према годинама службе и професори велике школе, — о министрима да и неговоримо, јер то и није какво трајно, стално звање — имају по 1200. или по 1400 талира годишње плате.

Па кад сад знамо, да су ово највеће плате наших чиновника, ајд' да испитамо, да ли те плате представљају такве суме, да се може тврдити, да су исте плате не само велике, него чак, као што се каже, и »богате, масне«.

Да почнемо од малих плата.

Узмите чиновника у Београду — а мање више то ће вредити и за све остале по унутрашњости земље — са платом од 5—600, талира, па погледајте, како такав чиновник живи.

Ако је сам, ако нема ни о коме другом да се брине, може с таквом платом још пристојно и да живи; али, ако је ожењен или иначе има још кога члана фамилије, о коме води старење, такав чиновник срећан је ако може и на крај да изађе а да се неуваљује у дугове. Навале ли пак деца, а његово се стање непоправи увећаном платом, авanзовањем, он постаје бедник, мора да откида од уста а мора боме да иде и дроњав, ако је човек, коме неподноси да улази у »нечиста посла«.

Па шта више ми смело тврдимо, да су и плате од 1000 талира мале, па да су и они чиновници, који толику плату у Београду имају, срећни, ако вежу крај с крајем.

Али наши г. г. радикали кажу, да толика плата, 1000 талира, треба да је највећа плата српском чиновнику, а то другим речма значи, да је то толика награда, да са њом може чиновник и добро да живи и да васпита своју децу и да је удомљује онако, као што то и други срећни српски грађани чине, па да јој као добар отац још по што год и после себе остави.

Кад г. г. радикали овако што тврде, онда они схватају положај чиновника врло погрешно. Они, сигурно, замишљају положај и значај чиновника као и сваког радника, сваког обичног надничара, па, ваљда резонују даље, кад надничар излази на крај са 10—12 гр. дневне наднице, зашто као чиновник не би могао са 60—70. гр. на дан да излази на крај, колико прима чиновник од 1000 тал. годишње плате.

Али баш њихова полазна тачка, та њихова главна база погрешна је.

Чиновник није то исто, што обичан, прост радник, обичан надничар.

Ако ово неће или неуме да увиди какав Ранко, какав Милија и други, њима подобни, свакојако увиђају и морају да увиде г. г. Гига Гершић, Светомир Николајевић и Др. Докић, професори вел. школе, а морају да то увиђају и сви остали наши учени г. г. радикало, а морају да то увиђају и г. Коста Месаровић београдски и г. Радисав Милић, трговац у Бањи алексиначкој, јер и ови су радикали. Сви ће они бар толико допустити, да оно, што вреди за њих, вреди и за наше чиновнике; они ће први морати допустити да могу и остали чиновници, који раде по 5, 6, 7 и 8. сахата дневно по канцеларијама, доћи до онолиних плата, до колике долазе професори вел. школе, који, у осталом, над другим чиновницима имају и то преимућство, да имају толико слободног времена и за своје усавршивање и за рад, а и за зараду другим путем, да неки од њих доспевају да, поред своје редовне дужности, да или пишу или преводе покоју књигу, а неки између њих да имају и по веће хонораре од лекарске праксе. А ови други—г.г. Месаровић и Радисав, признаће, ваљда, да и ако чиновници неће моћи од својих плата зидати онакве палате ни имати онакве воденице ни меане, као што то они чине или имају, али свакојако признаће даје и право и Богу драго, да бар највиши ред чиновника буде у стању да живи онако, као што живе

и ако не као најбогатији наши трговци или ко други, а оно баронако, као што живе имућнији трговци или имућније газде у опште. Кажемо да ово они морају допустити, јер не знамо паметних разлога, из којих би они могли правдати: да и сељак и мајстор, и трговац и сви остали редови занимања, могу својим радом доћи до највећег богатства, а само чиновник да буде ограничен на намиривање најнеодољивијих потреба, као и сваки надничар.

Тражити да сав чиновнички ред буде осуђен за сва времена лишавати се свију оних уживања, која иду преко намирења најнеодољивијих потреба, а сви остали редови да су у стању прекорачити ту преграду, значи колико с једне стране бити неправичан, толико с друге опет неувиђаван, а имати и одвећ фаличан поглед на ствар.

Неправичан с тога, што није право, да оно, што вреди за остале наше сталеже, да то не вреди и за чиновнике, а то наши г. г. радикали, који се тако често и тако рећи с хвалисањем од времена на време јављају са жељом да чиновницима буде највећа плата 1000 тал., — друго ништа не изричу него ову неправичност, јер сви редови нашег грађанства, и трговци и занатлије, и механџије и земљеделци у стању су не само да троше толико и више, колико г. г. радикали хоће да је чиновницима највећа плата, него и у стању су, да из године у годину све више и више гомилају капитал.

Ама можда ће г. г. радикали одма истрчати с примедбом: како живе надничари?, па ни сви трговци, ни све занатлије, ни све механџије, ни сви земљеделци не живе онако, како ми представисмо, те тако да ни они сви нису у стању трошити 1000. тал., колико су они вољни са своје стране признати у име плате чиновницима.

Што се тиче радника — надничара, то имамо да одговоримо: да то и није какав сталан, редован сталеж; јер уњ долази или онај, који се није ни спремао за какав посао, или онај, који је после опробаног каквог начина занимања, но који му није срећно испао за руком, бачен у тај ред, али из кога се опет многи срећом и извуку. Као што су надничари несталан, прелазан ред у реду осталих занимања, тако вам је опет у реду чиновничком ред практиканата ред несталан, ред прелазан.

А што се тиче оног навода, да ни сви трговци или занатлије не могу да истерају доходак од 1000. тал., на то би ми с наше стране одговорили: та ни сви чиновници не долазе не до 1400. и

2000. тал., него ни до 1000 талира. Колико и колико чиновника дође и до своје старости, до онога доба, када одлазе у стање покоја, па не дотераше до веће плате од 4, 5, 7, или 800. талира.

То је што се тиче неправичности.

А што се тиче оног другог т. ј. да таква тврдња г. г. радикала показује одвећ фаличан поглед на ствар, имамо да забележимо ово.

Одредити тако ниске и плате и пензије српском чиновнику, не значи ништа мање него жељу: да се и најслабији и најнеуреднији младићи, а без сваке спреме, одају на службу чиновничку, јер јамачно ни један српски отац неће иоле бистријег и вреднијег свог сина спремати за ред чиновнички, за оно занимање, где му је истина признато неко »господство,« али »с празним трбухом«.

Кад би се, по несрећи, ова тежња наших г. г. радикала извршила, српско би се чиновништво регрутовало само из најниже и најгоре сорте људи, што их Србија рађа, јер и паметни очеви спремају свагда своју децу за оне послове, који у свету дају колико с једне стране што већу материјалну награду, толико с друге стране и углед. А ни г. г. радикали неће ваљда тврдити, да би по нашу земљу било боље, кад би махом само олош од српских младића ступао у редове чиновника.

III.

Јасно је дакле као дан, да би на тај случај, кад би се ова тежња г. г. радикала усвојила и извршила, да би се одавали на државну службу најмање способни и најмање спремни синови ове земље а од таквих јамачно ни г. г. радикали не би могли очекивати не само боље и веће услуге, но што их чини данашње српско чиновништво, него ни овакве.

То би тако сигурна последица била у одношају на подмладак чиновнички, да за цело ни г. г. радикали неће је моћи, а неће је, надамо се, ни покушати обарати, а ону пословицу »скуп више плаћа« није измислило српско чиновништво, него је она израз духа целог српског народа, она је његова сопствена оцена о ономе, што је »јефтино«.

Оваква мера, коју г. г. радикали предлажу и теже да је остваре, послужила би, на место на бољитак, само на назадак земаљски.

То је, што се тиче утицаја и последице овакве мере на оне, који би се у будуће, када би се та мера усвојила, на службу државну одавали.

А сад да испитамо: какав би значај, какав би утицај имала та мера на оне чиновнике, који би се затекли у државној служби онда, када би се та мера и у живот привела.

При одговору на ово питање имали би данашње чиновнике да поделимо на две категорије. Прво на оне, који имају преко 1000. тал. плате, и друго на оне, који стоје с данашњом платом на тој цифри или испод те цифре.

Што се тиче оних првих, г. г. радикали ваљда не мисле да онима, који данас уживају 200, 1400, и 2000. тал., да тима свима једним потезом пера слисте вишак преко 1000 тал.; ако ли они то доиста мисле, требало би да се размисле, да ли је могуһно то учинити законим путем; треба добро да оцене, да ли се без пристанка чиновниковог, кад није ни крив ни дужан, може да лиши онога, на шта је по земаљским законима стекао права.

Истина чиновник није везивао никакав уговор с државом, кад је у њену службу ступио, ама знао је за све оне услове, које је држава за све своје државне слуге прописала, онако као кад се поставе и јавности изложе услови за какву лицитацију, па коме такви услови подносе, он се и прима лицитирања. Нама се чини да не г. ешимо кад кажемо, да ни оваква погодба — и ако баш нема нарочитог, писаног уговора између државе и њених чиновника — не може се једнострано раскинути, па шта више, мислимо да с пуним правом можемо тврдити, да ни наши судови неби могли државну касу разрешити од обавеза, да свима оним државним чиновницима, који су законитим актом стекли права на уживање и веһе плате од 1000. тал., не би је могли разрешити ни ослободити од обавеза, да свима, који би судску помоһ затражили, не даје и даље ту плату, коју веһ уживају.

У колико, дакле, данашњи чиновници уживају плату веһу од 1000. талира, они би, и кад би се ова мера г. г. радикала усвоила, наравно законитим путем, они би је и после тога уживили; с те се стране, дакле, неби г. г. радикали овајдили.

Овако би било, ако би ствар ова ишла онаким путем, како би требало да иде т. ј. путем решавања оба законодавна фактора. Напусти ли се ово земљиште, онда губи силу разлог и резон, а где је насиље, безвлашһе, ту нема ни потребе ни места ма каквим разлозима, а још мање је места говору о праву и законитости.

Ево како би ова мера остала без утицаја на плате данашњих чиновника преко 1000. талира.

А сад је потребно да испитамо, какав би утицај имала иста мера на оне ниже чиновнике, који имају 1000. т. плате или мању од ове цифре.

Смело смемо тврдити да оваква мера не би ни на исте чиновнике остала без штетног утицаја, штетног по државну службу. И они, видевши се једанпут за свагда скучени у врло уске границе у своме материјалном стању, при чему им је и сваки изглед на бољу будућност одузет, имали би да промишљају о начинима и путовима, како с друге које стране да намирују потребе, које су од чести порасле услед опште скупоће, а које опет услед умножења њихове фамилије или услед старости или услед самог особеног начина занимања.

Наши учени г. г. радикали знају, да су све потребе живота данас далеко скупље но што су оне биле пре 10. 20. и 30 година; они врло добро знају, да данашња плата од 1000. тал. не значи можда ни онолико, колико је пређе значила плата од 5—600 тал.; другим речма: да данашњом платом од 2000. тал. немогу се подмиривати потребе ни оне ни онакве, које је и какве је подмиривао српски чиновник пре 20—30. год. са платом од 1000. талира. Молимо г. г. радикале да припитају, по што је пређе био хлеб, по што месо, по што обућа, а по што одећа, па кад то сазнају и испитају, не може бити а да се не придруже нашем мишљењу да плате српских чиновника доиста нису »велике«.

Наши учени г. г. радикали знају врло добро, да се с умножењем чланова фамилије умножавају потребе и чиновникове; они знају врло добро — а неки су међу њима близу прага, кад ће то почети и осећати, — да и године старости, па и особени начин занимања, а чиновничка је служба за цело један особени начин занимања — изазивљу неке особене, нарочите потребе, које се не јављају код оних, којих је посао, и сва брига управљена целог њиног века само на тековину.

Извесно је да чиновништво, које не би било постављено у стање, да намирује све своје разумне потребе и које према своме сталежу и остали редови српских грађана намирују, да би то чиновништво у првоме реду имало да промишља, како да дође до тога, да може и те потребе подмиривати.

За постигнуће овога стајала би таквом чиновнику на расположењу два средства, два пута: један дозвољен, законити а други недозвољен, незаконит; али оба, и ако не у једнакој мери, штетна по државну службу, по јавни интерес.

Прво средство, први пут био би тај, да се такав чиновник одаје на разна приватна занимања, на разне начине зарађивања и тековине. Ако је у стању да пише књиге или да их преводи да то чини, па то ма колико било на штету послова државне службе, за које је плаћен; ако ли није човек од оте врсте, гледа ће, да

коме шта напише или препише, или да буде чији књиговођа или да уз чиновничку дужност ради по мало ма и »не јавно« коју радњу нпр. дуванџијску«, или најпосле да сву своју бригу обрати на то, где ће и како ће моћи своје потребе са неколико пара јевтиније да намирује, па ма колико ради тога јурио и морио се до времена „канцеларијских часова«, сматрајући послове државне службе за »девету« бригу. А шта може да уради на другоме већ послу заморени и посустали чиновник, нека пресуде сами г. г. радикали.

По нашем мишљењу државни чиновник, и ако не сме да расипа и да баца своје паре, ипак не би требало ни такав да буде да му је сва памет и сва брига обраћена само на своју домаћу економију; њега не сме да једе толико та брига — као остали свет — да ли ће данас или сутра купити коју ствар нешто јевтиније, али за шта би требало да трчи сахат два — не сме, велимо, јер би га та сувишна брига одвела на сасвим друго поље а не на оно, на коме је он као чиновник позван да ради; његова брига треба да је посао државне службе, а брига за своју кућу, за своју економију, само је утолико оправдана, у колико то иште положај сваког свесног и разборитог домаћина, који нити је распикућа нити је циција.

Друго средство — а то је оно недозвољено, незаконито, кажњиво — којим би се многи чиновник постарао да ову меру г. г. радикала осујети и изигра, било би у примању мита, у чињењу незаконитих дела а наплаћајући се од појединих партаја за оно што би им учинио нешто, што према светињи своје дужности не би смео да учини, или да нешто не учини, што би му и природа послова а и прописи закона налагали.

Истина појачи карактери многих наших чиновника не би се ни самим лишавањем намиривања и опште признатих потреба дали завести на овај клизав пут, који је колико неморалан толико и кажњив; али засведочавали би крајњу неувиђавност, кад би и претпоставили, да су сви чиновници све сами прави философи, истински стојици! И чиновници су људи; и они имају све оне слабости које се налазе у људскоме друштву; а те се слабости јављају и у већем размеру шире, у колико их саме прилике, у којима су, све више и више увлаче у те слабости. А не дати им да и они могу законитим путем подмиривати све оне и онакве потребе, које и какве намирују и остали у бољем стању наодећи се наши суграђани, не значи ништа друго но оставити их искушењима, да то чине другим незаконитим путовима и средствима.

Ми знамо да ће нам се — и ако не од стране наших учених г. г. радикала а оно од г. г. радикала друге врсте — на то одговорити: таквим путовима и данас се по неки служи, такве злоупотребе и данас се чине, па и ако се продужс појављивати злоупотребе и дефицити, држава би ипак била у ћару, јер би бар у виду плата мање издавала, но што то данас чини.

Слаба би — а да некажемо ништавна би — била тâква примедба.

Прво с тога, што махом било злоупотребе било дефиците чине и данас не чиновници с већим »богатим« платама, већ напротив махом они који имају мале плате.

Друго с тога, што би се у будуће овакве злоупотребе и дефицити, услед силе догађаја, морали јављати у млого већем размеру по што је данас случај.

Ми пак с наше стране желели би да престану и данашње злоупотребе, дефицити, а не да се они још јављају умножени и ојачани.

Ми би, шта више, с наше стране били вољни, да се сваки чиновник, који учини злоупотребу или дефицит, и то се пуноважно докаже, немилосрдно казни, па би као страшну меру против таквих чиновничких поступака пристали чак и на то, да се сваки онај чиновник, код кога се према његовој плати, према другим његовим имовним односима, као и према начину његовог живљења покаже толика имућност да се с основом може посумњати да је, било до каквог »великолепног« живлења, дошао незаконитим путем, да се сваки такви чиновник — па ма колико година службе имао — може отпустити из службе државне, ако није у стању да покаже законите изворе и путове, којима је дошао до таквога стања или тога »великолепног« начина живлења.

Јер има и нас међу чиновницима, и ако нисмо радикали, има нас доста, којима црвени образ од поступака по неког нашег чиновника, како од оног што троши 2—3 пут више но што му је плата а овамо другог редовног, законитог никаквог свог прихода нема нити је опет чији дужник, тако и од оног, што за мало година а од мале плате направи толике хиљаде дуката, направи више хиљада дуката но што износи сума у хиљадама талира, што их за то време примио у плати, баш као да живи као оно Израилћани у пустињи од »свете мане«, па и ако је опште познато да је био пука сирота.

Ми би, нека нам се дозволи да поновимо, пре пристали, да се и овака једна драконска мера усвоји и пропише, него да се редуцирају данашње и онаке мале плате, па — држимо да се нева-

рамо — имали би више места и основа надати се већем бољитку за целу земљу од ова мера, него од оне, коју предлажу г. г. радикали.

IV.

Но кад се повела реч о чиновничким платама, неће бити с горег, да се то питање, да се овај предмет објасни и са неких других страна.

Често и у приватном разговору каже се а и у по неким нашим јавним листовима могли смо читати: како се наша „*господа*« — а свагда хоће да се под овом речи: »господа« разуму чиновници — возе на »интовима«, како »господа« благују »пијући пиво«, и зидајући по Београду »палате«.

И наша публика, која ил не познаје стање ствари или није ни докона да то испитује, просто онако на реч верује тима разним »бесédницима«, тима писцима.

Али кад би наша публика мало ближе упознала се са стањем ове ствари видела би да и овде вреди она пословица: на курјака повика а лисице месо једу.

Што се тиче оног вожења на »интовима« истина некад су тако рећи сви српски саветници доиста и возили се на »интовима«, и имали своје сопствене коње и кола: али то, што је некад било, није више и данас. Од наших данашних 11 активних саветника неверујемо, да осим једног јединог ико други има свој сопствени »интов«, па и тај један нити је од јуче саветник, нити је оптерећен децом, а камо ли одраслом, па и кола — чини нам се — држи још из »бољих« времена. Знамо поуздано да ниједан наш чиновник од плате 1400, 1200 и 1000. талира — изузимљући оне, који су уједно лекари, па им се држање кола рентира због лекарске праксе и изузимљући по неког нашег официра, коме је из познатих узрока, и могуће држати коње и кола — не држи кола, нити их држати може.

А погледајте напротив друге редове нашег грађанства; наћи ћете, нарочито међу трговцима доста њих, који држе не само обична кола, него ћете наћи праве »екипаже“.

На послетку разгледајте па се уверите, ко се више вози, да ли чиновници или трговци или адвокати или занатлије.

Чиновнику се рачуна и она вожња на »интову« за луксуз, кад му се можда и не вози, али га дужност, али га етикет гони, да и то чини.

Ако хоћете да се о томе уверите, а ви станите једног лепог празничког дана код велике касарне, разгледајте сва она кола, што онуда у шетњу у Топчидер иду, па ћете се уверити, да нису

бази то све чиновници, што онуда на »интовима« пролазе, већ или странци или трговци или махом у опште људи или фамилије, што нису ни српски чиновници ни њихове фамилије, а чиновника је на тима „интовима“ сразмерно још најмање.

Напротив многе ћете и велике и годинама старије чиновнике видети, како пешке »одшпацирају« у Топчидер.

Факат стоји, да се данас српски чиновници невозе ни онолико, колико су се или они сами пре 30. год. возили или колико су се пре тога времена возили њихови предходници.

А шта је томе узрок?

По нашем мишљењу ништа друго, но да им данашње плате нису кадре да подмире оне потребе, које су са таквим и толиким платама подмириване пре 20—30 година.

Док су пређашњи наши начелници окружни возили се по округу, када путују по званичној дужности, на колима бољим, но што су онда била обична кола, а уз то водили за колима и по кога »ата«, многи наши окружни начелници принуђени су данас, да тај пут праве на »таљигама«, па и те таљиге, бар да су њихове, него још узете под кирију.

Ми смо једном у таквим таљигама срели једног начелника окр. ћуприског, а казивано нам је, да је и други један начелник истог округа такође на таљигама по округу путовао У округу, где је некад Татар Богдан као начелник парадирао с атовима и рахтовима, морали су доцнији окружни начелници да путују на таљигама!

Док је вишегодишњи помоћник једног нашег министарства путовао по Србији, по званичној дужности. у обичним кочијашким колима, дотле је сретао једног од њега годинама млађег адвоката, који му је и ђак у вел. школи био, сретао га у путовању, по ваљевском округу, на »интову«; а тај исти помоћник имао је прилике на таквом истом путу виђати и по неке дуванџије и трговце да се возе на интовима, па свет мисли, да су то све чиновници.

Па ипак се диже глас да су плате српских чиновника велике, да се возе на »интовима«!

Што се тиче онога пребацивања, како господа благују «пијући пиво«, имамо да одговоримо, да доиста и чиновниц пију пива, да и они проведу неко време по кафанама, али тешко би се и ту доказало, да и у овоме чиновници заузимљу прво место,

Немојте бацати поглед само на »Париз«, »Коларца», „Златан Крст“ и на »Српску Круну‘‘, већ зађите па загледајте и код »Моруне«, и код „Дарданела«, и код »Белог Јагњета«. и код „Црног

ног Коња«. па ћете наћи да има свуди и свагда наше »рођене« браће, да има и трговаца и занатлија, и адвоката и вештака, па и надничара; а чиновника и што има по кафанама, то их има само у извесно време дана, а не у свако боговетно доба. А разуман чиновник мора добро да се размисли о оној чаши две пива, пре него што седне да је попије.

Па ни бављење по кафанама — које ни сами неодобравамо, када иде преко извесне границе — нити је потпуна доколица, нити је толико опет разметање. У недостатку других друштвених састанака млоги се чиновници тамо скупљају ради виђења, неки ради разговора, а неки богме и ради одмора.

Но кад се и оваки поступци чиновнички хоће сваком приликом да им се приписују у грех и кад се и при овој ствари хоће да удара у »велико звоно«, треба се обазрети и на све остале редове нашег грађанства.

Зар само чиновници тако раде?

Зађите по Београду, па загледајте оне силне кафанице нижег реда, па ћете видети, да се ту по чешће свира и песма изводи, па и то не свагда у оно доба дана, које човеку служи на одмор, него и у време, када се тек почиње да ради; ту ћете видети како се тако рећи насред сокака — што нигде на свету тога чуда нема — играју карте, »мице« и домине, на скандаловање и остале публике и на разврат нашег млађег нараштаја.

И наместо да потражимо општи лек против свију наших заједничких мâна и моралних болештина, а оно се надала дрека само противу извесних поступака чиновничких, баш као да су сви чиновници по васдуги дан гости кафански, баш као да сво пиво, које се у Србији потроши, све сами чиновници попију, а други га и не окушавају. —

Најпосле што се тиче зидања оних »палата«, као да т. ј. само чиновници подижу палате а други само колибе, ајде да и ту зађемо по Београду, па да распитамо, да ли су велике куће и палате баш чиновничке, или можда кога другог, па чак и по неког г. радикала.

Да почнемо од најлепше данас кућама окићене улице, од улице Књаза Мијаила.

Од 40 и неколико кућа, што их има у тој улици, тек — не пуна — четвртина ако је сопственост чиновника, а кад разаберете и за стање тих чиновника, наћи ћете да су махом то они чиновници, који су били у тој срећној прилици или да су сами наследили кога или да при женидби или иначе добише знатан мираз. Једва

се за њих двојицу може рећи, да су срећним комбинацијама, управо рискирањем, а уједно и врло ограниченим живљењем, доспели, да се испетљају из оних страшних дугова, у које се увалише, докле куће у тој улици подигоше. Па ни те чиновничке куће у истој улици не заузимљу — изузимајући једну од старијих, и једну нову, коју је сад министар г. Гарашанин подигао — ни по величини а ни по спољним украсима незаузимљу прво место, већ куће наших трговаца, нашег главног »касап-баше« г. Панђела, а боме и нашег радикала г. Месаровића.

А нека се зађе тако и по осталим улицама, па ће се свуда наћи, да су највеће и најбогатије украшене куће, што се у последње време подигоше, махом куће трговаца, дуванџија, меанџија, и других, чпр. трговца и радикала г. Тасе Ђанковића она дивна кућа наспрам куће »Црвенога Крста«; нова велика зграда на марвеној пијаци а на ћошку спрам «Маркове Цркве« дуванџије г. Косте Лазаревића. А чиновничке куће и које су по веће и полепше или су подигнуте од наших још некадашњих чиновника, као што су куће пок. Хербеза, пок. Стевана Марковића, пок. Станишића, оба брата пок. Симића, или од оних наших чиновника, који су и дуго ову земљу служили и који уз то приликом женидбе дођоше до знатног мираза.

Каква је кућа једног председника савета г. Ценића, каква је кућа једног г. Ристића, који је уз толике године министровања био и четири године намесник књажеског достојанства!

Куће и »палате« чиновничке начичкане су тако рећи на предстражама београдским, по крајевима његовим: по врачару, по улицама око батал-џамије, око »два бела голуба«, „видин-капије“ и другим споредним и мање важним местима, а све важније »позиције« заузеше и сваки дан све више и више заузимају другн не — чиновнички редови нашег грађанства.

Не стоји, дакле, ни онај навод, да само наша господа = чиновници подижу палате по Београду, него их сразмерно више подижу људи другог, не — чиновничког занимања.

Све пак, што је довде изложено за чиновнике, који су са службом у Београду, вреди још у јачој мери за чиновнике, који служе у унутрашњости наше земље.

V.

Кад, дакле, наши чиновници не могу ни да живе онако, како живе иоле имућнији остали редови нашег грађанства, кад они немају нити могу имати онакве »палате« нити могу да се возе на

„интовима“, као ти редови, шта је онда узрок, те наши г. г. радикали дођоше до тога, да јавно изрекоше, да су плате наших чиновника велике па и богате.

Ми, вера и Бог, ма колико се упињали да сазнамо тај узрок, не можемо да га нађемо, а ваљда г. г. радикали као уредни људи а добри домаћини и сами воде рачуна о своме сопственом живлењу, па би умели да нам покажу: шта и колико они потроше на своје издржање, а нико — а ми смо најмање вољни да то допустимо — не сме допустити, да они чиновничку плату замишљају као чист годишњи приход, као што то погрешно замишљају многи, управо сви они наши суграђани, који ни сами не воде рачуна, шта и колико потроше преко године, нити узимљу у рачун оно, што потроше из своје радње, из своје сопствене економије.

Изволте г. г. радикали најпре прегледати овакве своје рођене рачуне и покажите нам, колико Ви преко године потрошите на своје издржање, па онда да Вам покажемо — ако сте вољни — и ми наше рачуне, јер смо у стању и тиме Вас послужити оваквим својим рачунсм од 1865. год. па до данас.

Ми би желели, ми би молили, да нам радикали, поштовани г. г. Месаровић и Таса Банковић јавно кажу: да ли њихови кућни трошкови не износе више од 1000. талира, колико су г. г. радикали вољни да признају као највећу плату српском чиновнику, од које он треба не само да живи, него од које треба и да заштеђује, како би и он могао имати свога крова, како би и он васпитао своју децу и на пут их изводио па и удомљиво, а боме да остави и на страну коју крајцару, да му се на случај болести, па случај смрти кога члана фамилије а и иначе за „црне“ дане нађе.

Ми, чини нам се, смели би сасвим позитивно да тврдимо, да кући једног г. Месаровића, једног г. Шапчанина, једног г. Стеве Мијатовића и сијасет других наших суграђана нестиже за *потрошак* ни 2000. талира, дакле онолико, колико између толиких наших чиновника једва имају њих 20 лица целу плату, од које треба и да живе и да теку.

Но и кад би оставили на страну овакве наше најимућније суграђане, па замолили друге, који стоје у мањој имућности од поменутих наших поштованих г. г. суграђана, да нам покажу, колики им је годишњи кућни расход, за цело би добили такав одговор, да би се отуда јасно видело, да и ти редови троше 1000, и преко 1000 талира, па број таквих наших суграђана, извесно је, не би био мали и незнатан.

Између осталих прилика, које служе као доказ да је богатство усредсређено не код чиновника, него код наших трговаца, наших кафеџија лиферција, дуванџија и бакала и других, служи нам и тај појав у нашем свакидањем животу, што чиновници при удаји својих кћери једва ако су у стању дати по коју стотину дуката, док напротив остали редови дају у таквим приликама мираза хиљадама дуката.

Да је све ово овако, нико неће порицати, па ипак се говори: чиновници бадаваџије, чиновници богаташи; па мало је било таквих говора и прекора у четири ока, већ почело се чак и писати и доказивати, како су им плате велике.

Према појму наше обичне публике биће зар потребно, да одговоримо и на онај глас, који се често може да чује: чиновници су бадаваџије, чиновници су талираши, чиме хоће да се дâ израза мишљењу, да чиновник добија своју плату незаслужено, не заради је онако, као што то и остали редови грађанства свој доходак зарађују.

Били би врло обавезни свакоме, који би био у стању да нам покаже, где има прилике у нашој земљи да неко и за краће време врши туђе послове а без сваке своје награде; где, другим речима, има онога да неко свој хлеб једе а туђу бригу води.

Тако исто молили би сваког, који би знао и умео, да нам каже: која је то држава на свету, која нема својих органа, својих чиновника, и која их не плаћа.

Ми доиста не знамо ни једну такву државу, а досад нити где чусмо нити читасмо, да је и има, и знамо да се и код нас свака услуга за туђ рачун учињена награђује и плаћа.

Ми знамо да се изабраним судијама, да се „вештацима" плаћа, што проведу или по неколико сахата или неколико дана на туђем послу; а знамо да се и још некима даје награда, када узраде на туђим пословима, па се до сад никад не подиже граја, да се те награде дају бадава. Само наша обична публика или неће или неуме да увиди да тако исто, не само по постојећим законима него је и на самој правди основано давање плате чиновницима, пошто, тако рећи, целога свог века друго ништа и не раде, него све раде туђе послове, а не своје.

Крајње је време, да једном и код нас престане овако и погрешно и штетно мишљење о нашим чиновницима и њиховим платама, јер отуда не ћари ни једна ни друга страна, а факат је, да нема државе на свету, која је без чиновника и без чиновничких плата.

VI.

Но да се вратимо опет на чиновничке плате.

Горе смо већ казали да ваљда неће г. г. радикали рачунати чиновничку плату у њихов чист приход, а неће је моћи нико тако рачунати.

Чиновнику једном да рекнемо од 1400. тал., плате рачунају се ти 1400. тал. у плату, али толико је он у ствари никад неприми. Њему — а такав је случај и са свима осталима — рачуна се толика плата и при разрезу пореза, па се томе сразмерно порез и разрезује; али он даје само потпис на толику плату, а у ствари плата му је мања за 56. тал. годишње, јер му се толико одбија за рачун фонда удовичког. Такав један чиновник у Београду, који поред плате има још кућу од 1200 — 1400. дук., платио је за последња два полгођа које пореза које разних приреза око 70. талира, па кад се то одбије, види се да он у самој ствари нема ни пуних 1300 талира а свет као свет све му рачуна плату у 1400. тал. па есапећи, колико од такве годишње плате излази дуката на месец, диви се, како је то велика цифра и богата плата, јер све једнако мисли и вара се, да је томе чиновнику претекло преко године 1400. талира, колико никад није ни примио.

У чиновничку плату рачуна се, дакле, и оно, што он у ствари никад и не види очима, па и опет наша необавештена публика некако завидљивим оком погледа на ту њину плату.

Чиновник треба да је међу првима, где се тиче јавних добротворних прилога; чиновник треба пристојно и да живи и да се носи; чиновник и треба и дужност му је да купује књиге и да држи новине; чиновник треба свуди и свагда све скупље да плати но ма који други, јер стане ли се иоле већи чиновник, било са трговцем или мајстором о његовом еспапу да погађа и ценка, често се таквом приликом може да чује: »па ако, господине, нећу од вас асну да видим, а да од кога ћу«, па, на послетку код свега овога, сваки из реда осуђује чиновника, што се није постарао да и коју цркавицу заштеди, јер, обично се мисли, и то је он могао да учини, али је био лакоуман човек.

И тако узмите питање о чиновничким платама, с које год хоћете стране, вазда ћете наћи само погрешна мишлења; а то поглавито с тога, што као што смо већ навели, највећи део нашег грађанства, не води сâм рачуна о томе, шта он потроши преко године на своје издржавање, у шта треба да рачуна не само своје новчане издатке него би требало да прорачуна, пошто би продао и оне своје производе, које је потрошио из своје радње, из своје економије, а за које није издао паре па и ту цифру да дода оним

новчаним издатцима. А код чиновника нема тих „његових производа“, него он мора за све, што му треба за живот, да изда новац, и од најмање стварчице па до најскупоценијег предмета, он мора за све да плати па и да преплати. И докле с једне стране он мора све да преплаћује, дотле опет с друге стране нема ни једног јединог артикла, који би га стао јевтиније, но ма кога из остале наше публике. Наше трговце — а има их од разне врсте — стају јевтиније бар они артикли, којима они сами раде, а да и непомињемо, што они и остале многе предмете потрошње набављају „горе“, кад оду по еспап у Будим-пешту, Беч и друга места; нашег кројача стају бар хаљине које сам носи, јевтиније: нашег механџију стаје јевтиније бар свака ока вина, што је попије са својим укућанима; па такав је случај и код свију осталих занимања и само је изузетак код чиновника, а не треба ни ову околност губити из вида, кад је реч о чиновничким платама.

Сваки, дакле, наш суграђанин, који води рачуна о својим кућним трошковима, уверен је да плате чиновничке доиста не само нису велике, него, напротив, да су оне доста мале, доста ниске и то када је реч о платама од 1.000. тал. па на више, а и да се не говори о платама испод ове цифре.

Многима можда годи а — да их упитате за узрок ни сами вам га не би умели показати — када виде, како се по неки чиновник превија и довија у своме животу, онако по оној пословици; с поља гладац а изнутра јадац, завидљивим оком посматрају оног чиновника, који је или нешто бољом платом или другим срећним околностима постављен у стање те и он може да живи онако, као што живе и остали имућнији редови нашег грађанства. Такви наши суграђани дају тиме о себи сведочанство да немају уредан појам ни о различним родовима занимања, ни о онаквој истој умесности и основаности чиновничних плата, као што је умесна и основана и њихова сопствена зарада, па шта више, да им је погрешан суд и о самом положају чиновниковом.

Да је случајно код нас узакоњено, да само чиновнички синови могу бити чиновници, те тако да је у неку руку створена у земљи нека каста, ни по јада; али код онако јасног и код таквог појава, да се при сваком кораку можемо сами уверити да није такав случај, него да су међу чиновницима махом и трговачки и мајсторски, и поповски и земљоделски, и надничарски и кафеџијски синови, код таквог појава не умемо себи да објаснимо откуда толика антипатија одкуда толика суревњивост наспрам чиновника и њихових плата.

Зар је грешно, зар је нека мана бити чиновник?

Напротив баш.

Овуди у свету предусрећу се чиновници с љубављу и добрим пријемом; свуда се им се одаје респектовање и од стране светских богаташа, а, као што мислимо, то се чини и с пуним правом.

Јер шта је себи чиновник поставио за задатак; шта је његова дужност, шта закони, а шта сама природа његове дужности од њега тражи и очекује?

Да ли као трговац или ма ко други из осталих родови занимања, да води бригу само о својој кући, да само тече капитал?

Чиновнички позив није то; његово није, чим у јутру устане да мисли, како ће тога дана што *својој кући* да привреди, него *општој кући*; његово није, да припитује, где има шта појевтино да се купи а што скупље да се прода, већ да мисли о оним општим пословима, које је држава, које је закон његовој бриги поверио; у кратко: *он не ради своје него туђе послове*, па уколико их уме да уради боље и са колико већим прилежањем и савесношћу, а то значи са уколико већим напуштањем својих домаћих брига и намирења својих личних материјалних интереса, у толико више одговара и својој дужности и изискивањима закона; у толико је бољи чиновник.

Напротив трговац, занатлија и тако редом сва остала занимања у првом реду позвана су, да се брину о својој кући и о својој радњи, па ко би између њих више обраћао брига овим општим интересима, него што би то чинио за интересе своје куће и своје радње, такав трговац, такав занатлија не би одговарао своме позиву, својој дужности, јер, тако радећи, он би довео своју кућу, своју радњу до назатка, до пропасти, и напослетку, до тога, да би и држава имала од њега штете, пошто јој он не би могао служити и даље својим саветима, јер би се морао мучити око насушног хлеба.

Шта је дакле трговцу, занатлији и другима у позиву и задатку, то је код чиновника противно и позиву и дужности његовој. Што онима шкоди, а посредно наноси се вред и земаљским интересима, то је и чиновнику а и земљи од корнсти; што је код оних првих мана и на унижење, то је код чиновника на понос и дику.

Из овога се види: каква противност лежи у природи самих послова између чиновничког позива и позива осталих занимања.

Па зар није за уважење оно занимање, у коме човек мора у првом реду своју бригу да посвећује не својим рођеним, него туђим пословима? у коме тек у другом реду настаје брига о својој кући, о својим рођеним матерејалним интересима.

На могућу замерку, да је можда све ово у теорији истинито и основано, али да : тако ствари у свету не теку, имали бих одговорити, да то ни у колико не квари и не обара оно правило.

Чиновник мора се наравно бринути и о својој кући, о своме материјалном стању ; он мора такође да води рачун о своме животу и о својој будућности, али му то никад не сме бити главна брига и главна тежња, и који год чиновник тако узради, нити одговара своме позиву нити служи за пример и углед својим друговима. Такви чиновници били би изузеће од правила, јер су погрешно ударили путем, који није ни био за њих.

А ми кад говоримо о чиновницима, говоримо не какви су сви поједини чиновници на по се, него какви треба да су, а какви су и данас врло млоги међу нашим чиновницима.

Завидљивост, дражење и мражење публике са чиновницима најлошија су средства, најгори су лек против онога зла, које и г. г. радикали мисле да угуше.

И чиновници, и као јавни раденици и као синови ове земље, имају права да траже и очекују, да се и о њиховом раду па и о њиховој награди даде оцена и признање онакво, какво се признање и оцена одаје свакоме другом занимању. Свакоме своје. Отмичару и пзелици нико неће признавати правичност тековине, па обукао се он било у трговачко било у мајсторско, било у чиновничко било у надничарско одело.

Зашто би се признавала умесност и правичност једном трговцу, једном ликерџији, једном адвокату итд. да може зарађивати по 1.000—2.000. дук, годишње а да је неумесно, да је неправо давати чиновнику плату по 1.200, 1.400, и 1200 талира.

Да ли сви остали редови занимања ишту већу памет, дуже школовање, темељитију образованост, да ли се за њих иште веће прилежавање, јача савесност, но што то све треба да буде код чиновника?

Напротив баш. Колико и колико родитеља бивало је у приликама да су принуђени извадити своје дете из школе с тога, што »не може да учи,« а колико их је опет пливало у радости што им се син добро учи, па су га дали да сврши школу и да буде чиновник.

Међутим млоги младићи неспособни за школовање одавши се на друго занимање, срећно су при томе пролазили; отворише самосталне радње, направише куће а стекоше боме прилично и доста капитала, па зар би било и право а зар би било и паметно и целисходно све оне, што се школоваше и одадоше на чиновничку каријеру казнити одредивши им плату *само толико колико троше иоле имућнији редови* нашег грађанства, а они, који поостав-

љаше школе, и да благују и да гомилају капитале. А тако радећи зар не би дотерали најпосле дотле, да би се чиновничке службе примали само они, који нигде на другом пољу рада не могаху се ни одржати а камо ли напредовати.

Каква разлика већ данас постоји у спремању подмлатка чиновничког!

Док су се пређе и богати и сироти родитељи, док су се пређе и чиновници и трговци надметали у спремању својих синова за »господу«, не видим ли данас већ лабавост у томе? Зар тек треба доказивати, како наши млоги богатији трговци не спремају своје синове за »господу«, за чиновнике већ за трговце! А то, што они тако чине, не чине из заблуде, већ као добри родитељи, пратећи светске појаве бодрим оком, чине то из тежње, да својој деци створе што бољи положај.

Је ли пок. Шоповић спремао своје синове за чиновнике; је ли г. Хаџи-Тома то чинио: је ли пок. Шапчанин, а јели ико из куће наших г. г. Крсмановића и Паранoа спреман за чиновника?

Да је аговања и благовања код чиновника, неби ни поменути наши поштовани суграђани пропустили а да и сами своје синове не спремају за чиновнике.

Кад је овакав факат данас, а шта ли би било кад би српском чиновништву била највећа плата 1.000 талира?

Нека на ово даду одговора г. г. радикали, а ми смо слободни да их упитамо: па по чему онда навукоше наши чиновници толику грају против својих плата.

»Богатство« доиста није.

Шта је оставио пок. Петронијевић, тај толико годишњи „представник књажевски«; колико су богатства оставила браћа пок. Симићи, ти толико годишњи српски велико достојници; колико је блага оставио војвода Книћанин; шта је оставио пок. Коста Цукић, више годишњи министар и српски посланик при страним дворовима; што стече један г. Филип Христић, један г. Милован Спасић, један г. Димитрије Матић, који служе ову земљу око 40 година?

Напротив погледајте на остале наше суграђане. Сетите се г.г. Ђоке Аћимовића, Лазе Трипковића, Војина Радуловића, Стевана Мијатовића, Вељка Савића, Јоце Пачића, Панђела, браће Папашоне, браће Карапешића, браће З. Поповића, Месаровића, Мијаила Павловића; незаборавите ни г.г. Дајмака, Бенцу, браћу Х. Николајевића Димитрија и Настаса Тадића бакале; а сетите и се г. г. Ванђела Томе и Чупића дуванџије; и г. Марка Марковића столара и г. Пере Радосављевића терзије и трговца, па и г. г. Стојановића

Татића и Грудића адвокате, и г. Ђочића приватног инжињера и г. Дилбера апотекара, а и неспомињући ни браћу г. г. Крсмановића и Параноса, ни г. Вајферта. ни г. Вшетечког, ни г. браћу Бајлове, па ни друге многе и многе наше поштоване суграђане. који својом усталошћу и промишљеношћу као самостални, своји људи, и зарађују више а више и имају но чиновници.

Је ли школовање и наука већа; је ли памет дубља и шира, је ли знање пространије, јели карактер чвршћи код ове поменуте господе наших суграђана, но што је и школовање и наука, но што је и знање и карактер код горе поменутих наших г. г. чиновника?

Склоп нашег друштва подаје, дакле, могућност, да се по свима редовима грађанских занимања може доћи до највеће имућности и до богатства, само г. г. радикали налазе, да је и неправо и непаметно да имају већу плату од 1000 талира српски чиновници — и то не сви, него тек њи неколико; али на што сваки чиновник има право да се нада, а највећи део однесе ту наду собом и у гроб.

Докле други редови грађанства могу за 20—30 година да направе 10, 20. 30. и 50.000 дуката капитала, дотле је по мишљењу г. г. радикала и непаметно и неправо да њих 90—100 чиновника између 2500 имају већу плату од 1000 талира, па ма служили државу 20, 30 и 40 година.

Зар може ту бити и речи о правди?

Кад је један г. Милован Спасић био директор школа, једноме г. Панђели небијаше међу нама још ни трага; кад је један г. Ценић, један г. Панта Јовановић, један г. Матић, постао после дугогодишњег школовања чиновник, г. Терзибашић тек ако је био шегрт, г. Војин Радуловић тек можда калфа са првим »аком;» па каква разлика између имућности ове господе трговаца и чиновника!

Зар није оправдано замишљање, да би ови наши велики г. г. чиновници кориснијe за своју кућу урадили, да су у оно време када су се »с науке» вратили, да су на место што су ступили у државну службу, да су се погодили код пок. Ћир-Манојла, код пок. Молеровића или другог ког трговца, па би, што се тиче имућности, данас боље стајали не што стоје.

Али, рећи ће се, колико је и колико трговаца, колико занатлија и других људи од обичног занимања пропало, што су са богатством били избили на површину, а чиновнику ем је плата сигурна, ем је добија и радником и празником, ем не рискира да му сво стечено имање једног лепог дана оде на добош, а беспрекидно је и виђен и у части!

Истина је цела да ово еве стоји, али то све лежи у разлики саме природе занимања. У колико је чиновнику с једне стране осигурана плата и добија је и радником и празником, у толико је с друге стране она и одмеренија; код њега не може да буде онога, да један дан рани недељу, недеља месец а месец годину; ако код њега и нема суше, нема ни богате жетве; ако код њега и нема да му година не роди, али му се никад и непрелива.

За то што не рискира, не може својим радом по званичноме послу ни да учини, да му недеља рани месец а месец годину, он опет зато има и мора имати толико, колико је потребно, да као човек образован, као човек који у друштву заузима не баш најнижи положај, да заједно са својом фамилијом живи пристојно своме положају, онако, како је »адет« у коме друштву. Учинити да носиоци државне власти дођу у најнижи слој, одакле би са жудњом освртали се и погледали на живот и уживање осталих редова својих суграђана, било би ништа мање него играти се са том државном влашћу. Чиновнику и ако се не може преливати, али у општем је интересу а не само у његовом —. мора да му непрестано капље.

Ко би могао противно доказати, учинио би изналазак, за који би му не само наша Србија, него и цео остали свет био благодаран, али бојимо се, узаманћемо ишчекивати на таквог изналазиоца.

Свеснија српска публика не мисли ваљда као један бивши правозаступник у једном округу, да се могу звања државне службе давати под аренду, и да у томе лежи државна корист. Тај правозаступник доказивао је једном окружном старешини у свој збиљи, како наша држава не ради паметно што н пр. звања среских начелника не даје под аренду за неколико година, него још сама плаћа те среске начелнике. Тако он је изјављивао, да би готов био за звање начелника среза јасеничког у окр. смедеревском дати годишњу аренду 1.500 тал. а за срез подунавски 900. тал. — орашки срез тада још није постојао, — а по себи се разуме, да није тражио никакву плату, што би вршио ту службу.

Зар би коме требало још доказивати, па шта је циљао исти правозаступник; зар би требало напомињати, откуд би он истеривао и ту аренду и ону суму, која би му била потребна и за живот, и одкуда би после такве 2—3, годишње аренде могао с веселим лицем а пуним тоболцем таквој служби (?) леђа да окрене.

Ми мислимо да нема Србина, који би својим суграђанима и пожелео таква чиновника, и уколико се оваквих изувећа и данас нађе, не само што се и данас такви казне и осуђују, него би требало још у јачој мери на такве опаке синове ове земље обраћати

пажњу, па и немилосрдној их казни одвргавати, јер кваре сам морал међу чиновништвом, а један такав рђав чиновник у стању је да баци сенку на цело име многих поштовања достојних наших чиновника.

У способности, ревности и усталости, и у поштеној и савесној радњи чиновника лежи корист и благо по земаљске интересе, а не у малим платама. Онде треба тражити лека и поправке а не онамо, где се пре може да натрапа на отров, одакле пре може да наступи рушевина целе зграде, а не поправка и полепшање данашње наше државне зграде.

VII

Али не само код нас, него не верујемо, да су и игде у свету плате државних чиновника тако богате, тако сјајне, као што их г. г. радикали замишљају. Оне су махом одмерене, управо толике да нити су мале те да државни чиновници не могу са њом пристојно се издржавати, нити су опет велике, да могу расипати, да се могу разметати.

Но има нечега у природи чиновничке службе, и то поглавито код оних, који су се или већ испели на повишој лествици чиновничке јерархије, или имају услова потребних за то, што их поставља у стање, да понеки између њих дођу и до богатства. Помоћу стечевине своје фамилије или миразом својих жена многи виши чиновници доспевају до тога богатства и у другом свету, а прилично се користе и код нас.

Отац, који је довољно материјалних блага стекао, осећа у себи жудњу за синовљи сјај и славу; многи девојачки родитељ, располажући изобилним приходима одваја извесну ренту при удаји своје кћери, па тражи зета, који би заузимао у друштву уважени и осигурани положај, а он му ставља на расположење суме потребне за живот.

Па ето отуда и код нас можете видети, да по неки чиновници располажу неким имањем, до кога неби иначе помоћу своје плате дошли целога свог века.

Зато свагда грешимо, кад појавима нећемо да испитујемо њихове узроке, њихове основе, него их судимо онако по многим, привидним основима, па од последица, којима је сасвим друго нешто узрок, погрешно закључујемо на нетачне, не истините узроке. Видело се код по неког нашег чиновника неко имућство, неко благостање, па се закључује, да је то плата, што га је довела до тога стања, а да смо мало само дали себи труда да ствар испитамо, нашли би и сами, да му је та имућност, то благостање

услед мираза жениног или наслеђа од оца, а не његова сопствена тековина, основана на државној плати.

Само се овако даје објаснити тај појав, да се и у великим европским државама људи од еминентне способности одају на државну службу. Зар би се могло другче схватити, да се овакви људи посвећују томе послу, када се зна да нпр. у Бечу начелник одељења — а треба знати да су ово много већа звања него што се таква наша звања сматрају — нема више него 10.000. форината а уз то још нешто као додатак на име квартира. Зар би у Бечу, где поред великог има и толиких малих Ротшилда, ово била довољна награда, да у своје закриље примамљује најодличније способности једне тако велике државе, где и једна обично имућна кућа потроши по 2 – 3 пут толико, зар би се смело тврдити, да је толика плата начелника одељења каква богата награда?

А то, што бива по осталом свету бива а и мора бивати и код нас.

Направити српске чиновнике неким диогенима, па само од њих тражити да као овај, место по кућама, живе по бурадма, значи не пратити догађаје, који се око нас збивају, већ живети у неком идеалном свету; тражити и очекивати да се само чиновници лишавају свију оних радоти и уживања, у којима се — наравно према стању и према обичајима земље — топе остали редови грађанства, претпостављање је колико несмислено толико и неправично. Ко хоће другоме да препоручује неки известан начин живота, мора сам да предходи примером у томе. а не нешто другима препоручивати, а то исто од себе одбацивати.

Г. г. Радикали кажу, да су плате наших чиновника велике и »богате«, или не рекоше, да ли су оне велике према просечном имовном стању наше земље, према вредности новца и према развијеним потребама наше земље, или су оне велике наспрам чиновничких плата у другим државама.

Ако оно прво мисле, нигде и никада досад непокушаше бар да то и покажу, а камоли да и докажу. Јер непобитна је истина, да вредност новца, вредност једне извесне суме новаца не представља данас ону исту вредност, коју је та сума новаца имала пре 20. 30. година; она је опала, али у недостатку статистичких података нити смо ми а нису ни г. г. радикали у стању, да то и у цифри, у проценту, изразе. Другим речма, са нпр. 100. дук. нисте данас у стању онолико било потрошних било непотрошних, било покретних било непокретних предмета купити, као што је то био случај пре 20—30 година.

А да нам се не би пребацило, да ми и сувише натежемо и ствар претерујемо, довољно ће бити да потсетимо нашу публику на цене најобичнијих потреба за живот.

Није ли се пређе продавао,

леб	по 20. 30. пр. ок.	а сад	по 50, 60, и 70 пр.	
месо	» 1. грош	» »	» » 4, 5, и 6. гр.	
маст	» 3, $3^1/_2$ гр.	» »	» » 9, и 10	»
дрва	» 12—18 » кола	» »	» 40—50	»

пар чизама 40—50 гр. а сад штифлетне 60—70 гр.

Небијаше ли пређе »ајлук« покућарским момцима 50—60 гр а сад по 4 и више 5 талира.

Није ли и одело и скупље и скупоценије; »јеменије“ мучно да ко други данас носи осим г. Ристе Прендића, у Алексинцу; сукнене аљине не носе више ни наше абаџије, који их израђују, терзијске чакшире не носе ни сами терзије, а »штивлетне“, чизме и шешире од свакојаке руке носе не само варошани, већ многи и многи наши сеоски становници.

Па код таквих појава, код оваквог факта још се подиже глас, да су чиовничке плате велике, оне плате, којима је највиша граница одређена и утврђена још пре 40. и више година.

Ако хоћемо дакле без страсти, него ладно и без обзира ма на чији атар или без тежње за популарношћу о овој ствари да говоримо, пре би имали места рећи: да су плате наших чиновника мале.

Ако ли је оно друго, т. ј. да су плате наших чиновника велике у упоређењу са таквим платама по другим државама, сумњамо јако, да ће г. г. радикали и овим путем одржати мегдан.

Горе смо већ споменули, како аустријски начелник одељења има 10.000, фор. плате, а то износи, рачунајући форинту само у 10. гр. износи преко 4000. тал.; уз то такав начелник добија, као и сви чиновници, неки додатак на име квартира, а што се не рачуна у систематичну плату; наш пак начелник одељења добија 1000, 1200. а највише 1400. тал. а нема ни додатка на име квартира.

Аустро-угарска плаћа својим директорима код централне управе у Сарајеву такође 10.000 форината, а толико у Србији нема ни министар председник.

Док у новој, суседној нам кнежевини, у Бугарској. имају *окружни началници* плате

у	I.	класи по	8 004.	динара
у	II	» »	6.504.	»
у	III	» »	5.508	»

са *додатком од 1.000 1.200, или 1.500 динара*,, дотле код нас имају то исто началници :

у	I	класи по	7,072.	динара
у	II	» „	6.062.	»
у	III	» »	5,052.	»
у	IV	» »	4,00	динара

за *додатком од 125 динара*

Докле у Бугарској *срески началници* имују плате

у	I	класи	4.200	динара
у	II	»	3.600.	»

дотле у Србију имају такви исти начелници

у	I	класи	3.031	динара
у	II	»	2,778.	»
у	III	»	2.526.	»

у Бугарској дакле и срески началник I-ве класе има већу, но што код нас има окружни началник IV. класе.

Па и ако су ово необорива факта, ипак се тврди да су »масне« плате српским чиновницима.

Неће бити излишно, него на против и поучио и забавно, да испитамо колико имамо чиновника са онако „масним« платама, какве су данас.

Кад преврнемо шематизам наћићемо да имамо

А. с платом од 2000. талира.

1.	активних саветника	11
2.	министра на расположењу као саветници . .	3
3.	посланика код страних дворова као саветници	4
3.	генерала	4
		22 лица

Б. са платом од 1400 тал. (а међу њима 2—3 имају нешто више) :

1.	активних цивилних чиновника	19
2.	цивилних чинов. као министри на расположењу	2
3.	официра као пуковни а	26
		47 лица

В. са платом *од 1200 тал.*

Само цивилних чиновника, јер код војних чинова нема те плате = 23 лица,

а то све износи 92. лица, но да узмемо да их може бити 100.

А кад знамо, да имамо цивилних чиновника рачунајући у то само сталне и указне чиновнике, а не и оне телеграфисте, поштаре, посталионе, предаваче ни хонорарне професоре, који се претписом постављају 1.770.

6. официра . . . . 730.

свега дакле од прилике 2.500.

онда ћемо наћи, да отприлике само њих 100-тина може доћи на већу плату од 1.000 тал, а то према укупном броју чиновника не износи више него нешто врло мало јаче од $3^1/_2$ %, а то значи, да од 100. чиновника само њих 3-ца, рецимо 4-рица долазе на плату већу од 1.000 талира, а они остали 96 – 97. имају по 1.000., 900, 800. па све редом на ниже до 200. талира годишње плате.

Нека сад сами г. г. радикали даду одговора, да ли је то тако много великих чиновника а с »масним« платама кад између њих 2.500 може да буде 100. са већим платама од 1.000 талира.

VIII

У досадањем нашем излагању, мислимо бар, доказалисмо:

1, да плате наших чиновника нису тако велике, као што то наша необавештена публика држи;

2. да оне нису велике, како према имућности осталих редова нашег грађанства, према развијеним потребама не само код чиновништва него и код свију осталих редова занимања, а тако исто ни према платама чиновничким по другим државама.

3. да није ни много оних наших чиновника, што имају већу плату од 1.000 талира.

А кад овако стоји ствар с платама, шта ли би имали одговорити на ону жељу г. г. радикала, да пензија не буде већа него само 500 талира.

Човек не сме чисто да верује, да г г. радикали збиља и мисле да то и може да буде, и да је корисно да се то узакони, да се то установи из обзира на државну, на народну корист.

Кад само и помислимо на овај предлог г. г. радикала, намеће нам се сама по себи мисао, да г. г. радикали не сматрају чиновнике друкче него као неку последњу класу људи, као неки измет, или као неке арамије.

Мером, коју они тако високо уздижу, неби ништа друго учинили, него или да отерају оне, који се стављају у пензију а небејаху »мудри« те да и дозвољеним и недозвољеним начином оставе што више »беле паре зе црне дане“, да такве отерају у праве

џебраке, или да они, који би остали још у активној служби обрате већу пажњу на своју тековину, не бринући се, да ли је морално да ли је поштено, да ли одговара интересима службе и интересима земље — ништа то немари — само нека трпају што више могу у џеп.

Г. г. радикали предлажу тако страшну меру, какву до данас није употребио ни приватан човек наспрам свог 30—40. годишњег покућара, како не раде ни приватна друштва која у намирењу својих интереса преко својих органа немају ни да постизавају онако узвишене, онако моралне цељи, као што то држава има да постизава преко својих органа преко својих чиновника.

Мислимо да нема потребе да се при говору о овоме предлогу г. г. радикала млого излаже и разлаже, јер све оно, што је горе у односу на плате речено, вреди и за пензије, па кад би хтели доказивати неоснованост и неуместност и тога предлога, морали би враћати се и повторавати све оно, што смо већ напред навели у односу на плате.

IX.

Кад се све, што је напред и на дугачко и на широко изложено, проучи, о томе се размисли, па ствар оцени озбиљно, онако како овој ствари и приличи, пре би се могло рећи, да је још и добро и да је срећа, кад се добри и поштени људи и примају чиновничке службе код оваквих плата; пре би се могло рећи, да су плате чиновничке у опште мале

Па према томе ма да би имало места говору о повећању чиновничких плата, ипак познавајући и наше државно финансијско стање и наше народно-економне прилике, ми напротив сами одговарамо, да таквој повишици није сада време. Али тако исто налазимо, да је неумесно и противно интересима саме државе да се редуцирају, да се обаљују данашње чиновничке плате.

Ама има нешто, што би се можда могло учинити у смислу жеље г. г радикала, да т. ј. чиновнички рад, да његова служба буде кориснија по јавне интересе, али то нешто не састоји се у смањивању плата, већ у већој и бољој спреми оних, који ступају у чиновничке редове, већ у већој ревности и усталости, јачем прилежању и савесности у отправљању јавних послова. а свега тога можда би била последица и мањи број чиновника.

Али разлагање о овоме одвело би нас далеко, а и онако већ смо много наш говор о овој ствари продужили; па зато и да останемо при оној теми, којом се г. г, радикали тако раде и тако често баве, при теми о чиновничким платама.

Ако наша досадања излагања нису у стању да разувере г. г. радикале о погрешности њиховог мишлења о овој ствари, оно без доказа не можемо ни ми њима поклонити веровање, кад га ни они нису вољни нама поклонити, па и ако би пре и више места имало да се нама, који ствар, баш зато, што нас се тиче, боље и тачније познајемо веће веровање поклонити њима, него који чиновнички живот тако рећи »кроз плот“ гледају. Писац ових излагања и сам спада међу оне чиновнике, који према мишлењу г. г. радикала имају масне плате, па ту плату ..400. талира има већ од десетак година, ама он ни мало не осећа да има „масну“ плату, већ шта више сваког дана уверава се, да му та плата како које године доцније све мању вредност представља, да мора да се добро узме на ум при сваком свом издатку, само да не дође дотле, да му оде и оно, што је уштедио некада од своје истина номинално мање, али свакојако од такве плате, од које је био у стању и да живи а по нешто и на страну да остави. Ако г. г. радикали не верују на част писцу ових излагања — а он, у осталом, сме о себи да тврди, да нити је раскошник нити је циција, — да овако и са његовом »масном» платом стоји — а то све вреди и за остале српске чиновнике — онда неби остало друго, него да их увери рачунима о својим приходима и расходима, које доста тачно и уредно води, већ од 17 година.. Нека они не гледају толико на г. Стојана Вељковића, јер јако сумњамо, да је он својом тековином додао и једног гроша ономе имању, што му га је отац оставио, не зато као да г. Вељковић није уредан домаћин, но што су такве прилике да није могао то учинити. А с друге стране нека опет не гледају ни на оне, који недозвољеним путем дођоше до знатног имања, а који се ни у своме друштву међу чиновницима не сматрају другче него као беда, као беле вране; него нека гледају но оне чиновникда, који и све своје време посвећују пословима државне службе, ове отправљају и ревносно и савесно а и као добри домаћини воде рачуна о целом свом животу, јер то је правило, а фала Богу, већина наших чиновника још је у границама овог правила, из којих само по неки, као изузетци, излете.

Да поновимо наше гледиште на ову ствар, па да једном закључимо наш говор.

Ми држимо да г. г. радикали, — а и сваки други, који би мислио као они — греше, кад држе, да су плате наших чиновника велике. —

Ми сматрасмо за своју патриотску дужност да скренемо пажњу наше публике на ово погрешно мишљење. Пустити да нека по-

грешна мисао хвата корена у народу, да се она све јаче шири и буја, па најпосле можда, и жељеним плодом уроди, неопростиму одговорност наспрам будућности земаљске носи сваки онај, који предвиђа опасности од такве погрешне мисли, па није хтео за времена да своје суграђане подсети на те опасности, на оне зле последице, које би се отуда јавиле. Није дакле ни писца ових излагања покренуо, да изиђе с овим својим мишљењем на јавност, његов приватан егоистички, његов чиновнички интерес, него га покренуше баш ти општи земаљски интереси; јер и код њега су већ оне године, када се каже: много прошло а мало остало; али и иза њега као и иза данашњих наших г. г. радикала настају други, млађи нараштаји, који, када им се од њиховог предходног нараштаја положе лоши темељи, немогу ни сами да иду каквој лепшој и сјајнијој будућности на сусрет. А лош је темељ, кад се хоће да се чиновницима даје мала плата, па они после да траже сами начине и путове, па ма и недозвољене а незаконе, при намиривању свију оних потреба, које постоје и код осталих редова грађанства.

Не лежи интерес једне државе у неумесној уштеди од плата чиновничких, него у ваљаности самих чиновника. Учинимо да су нам чиновници и способни и вредни, и марљиви и поштени — а ваљда највећи део нашег чиновништва и данас је такав — подижимо у њима онај морални понос, који је и за њих и за целу земљу колико потребан толико и користан, непредстављајмо их као какве трутове, као изелице, као какве арамије, већ сматрајмо у њима синове ове земље, који су у првом реду позвани да се о њеној судби, о њеном бољитку и напретку брину и старају, па ће и чиновницима а и нашем целом народу и боље и пријатније бити, па ма плате и ове — а да о повећању и не говоримо — остале, јер тешко земљи, тешко народу, када узмора, и то с основом, да кука од својих чиновника.

X.

На послетку ми смо принуђени изјавити, да смо овим дали израза изливу својих патриотских мисли и осећања, не имајући ни из-далека намеру никога па ни наше г. г. радикале, ни наше г. г чиновнике ни г. г. грађане, које смо напред помињали, ни с које стране вређати, или омаловажавати; предмет, који смо претресали такве је природе био, да смо налазили за умесно, да њихова имена

због расветлења ствари споменемо; па их с тога лепо молимо, да нам не замере за овакав наш поступак, а што смо рекли, није ни било ружно већ само оно што је право, а што је право, то је и Богу драго.

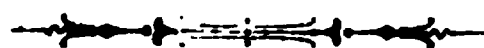

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

П. П. Његош последњи владајући владика црногорски од В. М. Г. Медаковића. У Новоме Саду. Књигопечатня А. Паевића. 1882 г. (8-на, X и 180 стр.).

У декембру 1496 године дође у Млетке Ђурађ Црнојевић, син Ивана Црнојевића. Он је оставио своју земљу, не могући се у њој држати против своја два брата, која су отишла била у Турке. Народ га је испратио до Котора, ту се опростио с њим са сузом у оку и црном слутњом у срцу. Ђурађ предаде државни грб цетињском митрополиту и оде у земљу латинску, да се пуних двадесет година каје, што није остао у Црној Гори и тамо са народом својим делио добро и зло, у место што се овако потуцао као најгори сирак.

По Ђурђеву одласку наступише у оном остатку зетске државе одношаји, који су у највећем степену необични и занимљиви. Као да је са Ђурђем крај био свему, што је могло изгледати на продужење државнога поретка. Турци су притисли од Ђурђеве земље што су притиснути могли, али већина као да је остала ван домашаја турске власти. У земљи не остаде мимо митрополита никакав други aукторитет, племенска свеза морала је да накнађује све. Са одласком Иван-Беговића Ђурђа повратила се Црна Гора у примитивно стање друштвеног реда, да нам са почетком новога века даде примера, како се из рудимената постепено развија држава. Кад је Нибур под критичку лупу узео римску историју и прогласио, да је она у ранијим столећима у главноме недоказана басна, учени свет пренуо је на то, као на чудо неко, и Нибура је славио као учењака, који је почетке једне главне државе у свету знао да изведе из посве природнога развитка јавнога реда у друштву. Нека би Нибур и имао право код Рима, али ко погледа на последња четири столећа у животу Црне Горе, тај заиста не може да се не чуди оним појавама, које му ту пред очи излазе и

које да нису историјски доказани факти, заиста би их лако могао човек упутити у царство басана. Или зар по готову не изгледа као највећа невероватност, или даречем басна, сам тај чин, да је Црна Гора знала кроз четири столећа одржати се у независности, и то у таквим приликама, да збиља памет мора стати човеку, кад их узме на достојну оцену? Зар не изгледају као басна они црногорски духовни поглавари, који с мачем и крстом у руци одбијају од Црне Горе тешке мухамедовачке навале, и са кршева црногорских као орлови слећу на душмане? Може ли се изумети што романтичније од владике Висариона, који са својим јунацима поражава Турке код Новога, а неверни Латини тога свога савезника награђују отровом! Или зар уступа ма каквој појетској фантазији тај факт, да су црногорски јунаци у шеснаестом и седамнаестом столећу продирали ћа у Тракију и из Пловдива кадију одводили у робље? Оне битке, у којима Црногорци са мачем и копљем у руци поражавају седам паша, који су водили најодабранију турску војску, од које је стрепио латински запад — зар оне уступају подвизима најбаснословнијих јунака? Па владика Данило, та горостасна слика српске историје! Ни без једнога самозваног цара не остаде романтика Црне Горе; па круна свему — свети Петар, тај најчистији и најузвишенији карактер у свеколиком словенству, тај мудрац и богомољац, државник и јунак, светитељ и мученик, најсвеснији Словенин пре и после њега! Ко погледа по црногорској историји за ова последња четири столећа, тај готово да је вољан посумњати у aукторитет Нибура, јер види као неоспорену историску истину модерних столећа факте, какве је Нибур за давнашња римска столећа као басне оквалификовао.

Заиста, ко хоће да учи, quantae molis est condere gentem, тај нека се ода на изучавање црногорске иоторије.

О, Црна Горо! Ко о теби да говори, а да не удари у дитирамбијско величање? Који Србин да те са песником не назове круне српске најсјајнијим каменом, о, ти Србину света горо,

Права дико рода словенскога,
Огледало борбе нечувене,
Пречишћена искро вјековима,
Мученичe и жртво слободе,
Прогнаниче за част од тирана....
— — — — светињо словенска!

И најпрозаичнији ум клони се вери у чудеса, кад погледа, шта се све у Црној Гори догађало, па се човеку намеће питање:

шта је држало оне витезове, да у столетњој борби не клону, но да вазда са свежом срчаношћу иду на сусрет тегобама и опасностима ?

И ту налазимо, да је свест народна, она жива свест српска, која се у оним кршевима канда кристалисала, и уз њу народна, православна, српска вера, да су, велим, то била она два момента, која су ове јунаке покретала на боговске подвиге и снажила ону шаку људи, да су могли одолевати свима напастима, што је на њих пуштала маћеха природа и пакост мухамедовска и латинска. У Црној Гори одржала су се најлепша предања од косовске катастрофе, Црногорцу су косовски јунаци били узори. Милошева жртва била му је врхунац родољубља и сваки Црногорац држао је и држи, да му је остало од предака као аманет, да на Турчину освети Косово. А православна вера, која је трудом Саве Немањића код Србаља постала народном вером, посведочила је у Црној Гори најсјајније, колика је сила у њој. Прилагођавајући се духу народа, који је пригрлио, православна вера задовољава му све потребе религиозноге чуства, а нигде не долази у судар са народним и државним тежњама, него ове још крепи и снажи — у томе посве различна од римске или од мухамедовске вере, које, имајући средиште и цељ одељено од народа, ишту од њега напуштање народних особина и безусловно покоравање њиховим прописима.

Од престанка средњовековне зетске државе прошло је двеста година у животу Црне Горе, које су обележене борбом српства и православнога крста противу навале са свију страна, али о државном животу није ту могло бити речи. Друштво у Црној Гори растурило се у племенске саставине и братства са племенима сачињавала су јединице јавнога живота црногорскога. У овом периоду почела је и сама вера малаксавати и велик део народа већ је клањао лажноме пророку. Ту дође владика Данило из племените куће Петровића Његоша и даде чвршћа основа животу државном у Црној Гори, а верскоме чуству ули нова полета. На бадњи дан 1707 године поче чишћење Црне Горе од некрсти и доврши се за осам дана. Црна Гора није више морала стрепити, да ће јој синови због вере у крв огрезнути и она да због тога може изгубити своју слободу. Оснажена тиме, доби она у Данилу крманоша, који је поузданом руком њен брод проводио између стена; а кад 1711 године ступи у сношаје са Русијом Великога Петра, Црна Гора осети се, да није самохран »сирак без игђе икога«, но да је она чинилац у европским пословима, који у прилици

може да добије не малу важност. Консолидовање Црне Горе напредовало је, ако и врло споро; владике добише већу власт и у светским пословима, ако то и није сметало Црногорцима, да у трећој четврти прошлога столећа ставе у притвор владику Саву. У оном народу, који је знао само на физичку снагу, није могао бити велик чисто световни aукторитет њихових владика, као што је Петар I и казао: »Немам коца, немам конопца, а немам бајонета, до ово мало језика, а да још тога нема, ово би се све искрвило«. И што даље све се више појављивала тежња, да се у држави посве укине световна власт владичина и владика да гледа само чисто црквене послове. Ову тежњу, која је иначе посве природна у државном развитку свакога народа, гледали су западни суседи црногорски да употребе за свој рачун и у књизи г. Медаковића вредно је читати, колико се нарочито Аустрија трудила, премда јој је, богу нека је хвала, сва мука залуду била. Много је прејемницима владике Данила у њиховом раду око добра оне земље помагала та околност, да су били од честитога братства Петровића, које се увек одликовало најплеменитијим врлинама. Заиста је сјајно сведочанство, које г. Медаковић издаје Петровићима: »Кућа Петровић Његош има велике заслуге на Црну Гору. Сви су Петровићи били и остали јунаци и одликовали су се у свему, а били су бескорисни и радили савјесно и поштено у корист Црне Горе.. При свему томе, што је све било у њиховијем рукама, опет у тој кући нема ни једног богатог, на против, скоро све сиромаси; али то и доказује, да нијесу ишли да се обогате, већ ако су што од куда добили, подијелили и ужили са осталијем Црногорцима... Петровића Његош мало је, али је сваки од њих јунак, а господство задобили су на сабљу; а нијесу се никоме увлачили, нити продавали своју браћу Црногорце за своје ма какве користи. Признати се мора, да је то и најпоштенија кућа у Црној Гори... Нема примјера да су се Петровићи Његоши дали потплатити, или да су трговали са својом браћом Црногорцима«, Од тих Петровића поникао је и владика Петар II, о коме говори ова књига г. Милорада Медаковића.

Дан рођења Петра II не наводе писци подједнако. У *Невену* за 1854 годину био је наведен 3 студенога 1813. Г. Милорад Медаковић приметио је на то у 28 броју *Седмице* за 1854 годину, да је, истина, сам владика Петар II говорио, да се родио 1813 године, али он се родио управо у 1811 години. Против 3 студенога (који би, ако је у *Невену* дан стављен по новом календару одговарао 22 октобра) није г. Медаковић том приликом ништа приметио. Г. Вуловић у Чупићевој *Годишњици* I вели, да се Петар II.

родио 1 јулија 1813 године, који је дан усвојен и у краткој биографији владичиној пред *Шћепаном Малим* у издању браће Јовановића (у *Народној Библиотеци*). А у овој својој књизи, коју овде приказујемо, мећe г. Медаковић 1 новембра 1811 као дан, у који се родио Петар II. Свакако морамо узети, да је овај датум најавтентичнији.

Нико није за описивање живота владике Петра II. више позван био од г. Милорада Медаковића. Отишавши у младићским годинама у Црну Гору, он је као владичин побочник ступио с њиме у тесне сношаје. Са љубављу према Црној Гори и њеном народу и са пијететом према Петру II. описао је он живот овога последњега црногорскога владаоца духовнога реда. И заиста, толиких занимљивих и важних података имаде у овој књизи његовој, да бисмо чисто зажелили, да је још и више подробности саопштио о овом необичном човеку, а није сумње, да би их г. Медаковић још пуно знао навести. Шта овој књизи особиту вредност даје, то је та околност, да она у свакоме податку заслужује потпуно веровање.

За илустрацију одношаја у Црној Гори врло је важно, што г. Медаковић наводи за Подгоричанина Ивановића, који је био из Русије дошао. Ако је Петар II. тражио да помоћу великога aукторитета Русије у народу заведе тамо неки бољи поредак, он је на ту цељ употребио Ивановића, који се показује као добар родољуб српски. У томе је он само следовао примеру свога стрица Петра I, који је под егидом руског aукторитета хтео помоћу пољскога грофа Вујића неке законске норме да пропише, при чему нас мора пријатно дирнути, што је Пољак радо пристао уз намеру црногорског господара, макар да су га Турци управ са противним налогом послали били у Црну Гору. И Шћепан Мали био је само оруђе у рукама увиђавнијих поглавара црногорских, који су самозванога рускога цара Петра III употребили, да у границе стерају необузданост некојих племена. Тражио се aукторитет, који би у пристојним пределима држао оне самовољне људе, »који се никога не боје до бога, а и за бога мало маре,« па кад није довољан aукторитет владичин, притицало се позивању на рускога цара, који је, као православан и словенски цар, вазда уживао потпуне симпатије и уважење у Црној Гори. Владика Петар II. такође је неговао овај одношај према Русији, који је за његова времена добио одређенији и јаснији вид. До њега су црногорске владике примале свој духовни сâн из руку српских патријараха и гдекоји од њих носили су титулу патријархова ексарха; Петра I, рукоположио је карловачки митрополит, по укидању пећске патријаршије највећи црквени сановник српски. Са Петром

II. почиње утицај руског синода у Црној Гори расти, који је још Петар I. одсудно одбијао; а данас изгледа црногорски митрополитски престо као нека депенденција руског синода, на чији предлог црногорски кнез наименује онога, који ће стати на чело автоћефалној црногорској цркви! Исто тако и политични односи руско-црногорски добише за Петра II. определен вид. У Дубровник дође руски конзул за Црну Гору. Новчана потпора, коју су Црногорци као ратни савезници Русије, добивали дотле од ње, била је колико незнатна, толико и случајна, и најпосле је била посве обустављена. Цар Никола то другојачије уреди и потпора руска постаде стална и далеко обилатија. Ово је за ону сиромашну земљу врло корисно било, која без тога заиста не би могла подмиривати своје главне потребе.

Односај међу Црном Гором и Русијом колико има интересантних страна, толико има и нарочито деликатну страну. То је савез између исполина и малишe, у коме не само у гатци, него и у животу чевечијем увек малиша изгледа као онај, који живи од милости свога савезника и увек је овоме благодарношћу обвезан, ма он иначе њему и највеће услуге чинио. Црногорци показују највећу доследност и јасну словенску свест, кад од времена Великога Петра па све до наших дана никад нису ни часка скренули са пута, на који их је упућивало и упућује племенско и религионо сродство са Русима. Ово уверење и свест живи не само код правитељствујућих на Цетињу, него испуњава свакога Црногорца без разлике, старо и младо, мушко и женско. У том погледу Црногорци су далеко виши од Руса, па узели званичну или незваничну Русију. Само са рачуном у руци, који Црногорци у свако доба имају право продуковати Русији, могу Срби слободно упустити се у обрачунавање са Русима, не бојећи се да ће превагнути руска страна. Малени, али снажни, храбри, непредобивени, поуздани, лојални и вазда победни црногорски савезник толике је и такве услуге досада учинио Русији, да никако не може бити говора о каквом *дугу* благодарности код Црне Горе и посредно код свега српства. У Русији то су у раније време слабо узимали на ум и тек у најновије доба видимо Русију званичну и незваничну, да боља и свеснија рачуна води о Црној Гори, премда се чини, да тамо још нису с тим на чисто, да и Црногорци, као и Бошњаци, Херцеговци итд. спадају у српско племе. Али о односају Црне Горе и српства уопште према Русији не може се исцрпно говорити у кратку приказивању једне књиге; то би требало да је предмет једне савесне и брижљиве

расправе, која би рашчистила гдекоју несуглатицу у руско-српском односају, како би овај био тим тешњи и срдачнији.

Г. Милорад Медаковић говори на више места у својој књизи о односају међу Русијом и Црном Гором и његово становиште по све одговара фактичном мишљењу самих Црногораца о томе. Међутим онај бистри народ сасвим јасно схвата и појми тај свој односај. Ево шта о томе вели сам Петар II. у свом *Шћепану Малом* :

Кнез Долгоруков:
Царица вас љуби ка' синове,
Пазиће вас како ђецу своју.

Сердар Јово.
Ми то чисто, кнеже, вјерујемо.
И ми Русе ка' браћу љубимо.

Кнез Долгоруков.
Извјесна је њеном величанству
Ваша храброст од памтивијека
И преданост ваша непокретна,
Посестрими Русиј' те гојите.

Сердар Јово.
То смо дјелом до сад показали;
Ни по сад се мијенит не ћемо,
Што могнемо у свакоју згоду.

Кнез Долгоруков.
— — — — — — — — — —
Спомен'те се вашијех претковах
И њихове борбе очајане;
Први они барјак развијаше
Од Словенах свијех у Европи
Проћ Турчина општега крвника,
А у помоћ Петру Великоме.

Сердар Јово.
То је било, него са свом прође.
— — — — — — — — — —
Ми, ни на пут, ни на дом остасмо,
На потрку свијема мукама,
Само што злом и страшном осветом
Живујемо у овим горама.
Помогосмо Петру Великоме,

Па сва наша крвца и страдања
Богом просто, када смо помогли.
Осветивши Петра од Ахмета,
Нас потреба није соколити:
Што можемо, готови смо свагда;
Је ли бог да' имамо ли с киме,
Побоље ће нас познати Турци.
— — — — — — — — — — —

Кнез Долгоруков.

Монархиња жели православна,
— — — — — — — — — — — —
Да се листом на Турке дигнете,
Да Стамболу с војском маширате.
— — — — — — — — — — —

Сердар Јово.

Ми смо у рат до вијек с Турцима,
Јошт се никад мирили нијесмо,
Нити ћемо док је од нас трага;
Дићемо се одмаха на Турке,
С њима ћемо боја учинити
По границу на свакоју страну;
А с ким ћемо маршират Стамболу?
— — — — — — — — — — —
Куд се годе с границе шенемо,
Срести ће нас двадесет тисућах;
Мало даље срешће и педесет,
Па не мрца и заваљеника,
Но Бошњака, али Арбанаса,
Од искона војничког народа,
Те се рађа и мре под оружјем.
Да ли не знаш, они су Стамболу
Оштра сабља, а десница рука.
— — — — — — — — — — — —

Кнез Долгоруков.

Није Турчин оно, што је био,
Но је грдно на нос посрнуо.
— — — — — — — — — —
Сва је Турска данас у Европу,
Кад стог сухе сламе, ал' сијена,

Не требује него смјела рука,
Да уњ метне ватру с једне стране;
Да се цио пепелом прометне;
А та рука ви можете бити,
Ако знасте и ако шћедосте.

Теодосија Мрқојевић.

То тај може мислит' и зборити,
Који не зна, како ствари стоје,
Ал' не онај, који их познаје.
— — — — — — — — —

Ми хоћемо заврћи бојеве
Около нас су десет градова,
Турке ћемо навућ' на границу,
А све Турке најжешће јунаке
Од све Босне и од Арбаније.
Ту ће бити големо помоћи
И напретку вашем олакшице;
Но се, кнеже, поклони царици,
Преданост јој нашу чисту кажи;
Не заборав' напоменут' истој:
Када би се смирила с Турцима,
Нек нас с браћом Русима удружи
И намири с клетијем Турцима,
Да ка' пређе с нама не ураде;
Заједно се побисмо с Турцима,
Па се Руси без нас помирише,
Нас сиротне саме оставише
Раждљућеној сили пексијанској.

Главари и народ.

Срамота је, оче игумане,
Спомињати оно што је прошло:
Ми смо муке довијек парали,
А људи су за муке рођени.
Ти о миру довијека сањаш;
Да мир буде, како ти говориш,
Како бисмо без рата живјели?
Рат је нама душа, игумане!

(Мало даље, кад Долгоруков иште,
да се Шћепан казни вешалима:)

Кнез Долгоруков.

Ако овај самозванац мрски
Главом лажу сад не плати своју,
Братска љубав, свеза најсилнија,
Прекида се данас на довијек,
Међу вама и *силном* Русијом.

Поп Андрија.

Ту љубави чисто братске није,
Коју један човјек из пакости
Би могао собом претргнути.

Па опет историја »братске« љубави руско-црногорске има да покаже пример, како се могла претргнути — наравно, само за коју годину. —

Далеко је интересантније, управо рећи, пикантно је, што г. Медаковић пише о одношају Црне Горе спрам Аустрије. О томе има речи на више места. У данашње време нарочито је љубопитно, што г. Медаковић казује о збитијама на Паштровској Гори у августу 1838 године. Због разграничавања дохватили су се тада Црногорци с Аустријанцима, те им комшије доста зло прођоше. Сумње није, да ће Аустријанци увек лоше проћи, кад год буду хтели што предузимати противу Црне Горе, пошто у свакој прилици показују воље, од како су примили Боку. Устанак у Боци 1868. године, као и овогодишњи устанак бокељско-херцеговачки, показао је то, да аустријска војска не оној страни у толико постизава неке успехе, у колико савршенија убојна механика у акцију долази; али где хладно оружје треба да решава, тамо је крај и успеху аустријском. С погледом на овогодишње догађаје у Боци и Херцеговини ставићемо овде поменуту врло занимљиву епизоду на Паштровској Гори, где су двеста Црногораца вијали девет хиљада Аустријанаца. Ево како то казује г. Медаковић:

»Ћесарија покрене сву војску из Боке и Дубровника, и крене и Приморце, те дође на границу црногорску. У то исто вријеме раструбе ћесаровци, да је ћесарија пропустила турску војску преко Суторине, а која да иде на Црну Гору. Они намјештаху тако, да поплаше и омету Црногорце, како ће их лакше склонити на њихова захтијевања и да сатру то име црногорског јунаштва, надајући се, да ће их са својијех 9000 људих надвладати и побити, тијем прије, што ће им бити снага раздвојена, јер се морају чувати и од Турака, а највише од сјеверне стране. Владичин положај није био ни лак ни пријатан; али се опет не даваше заплашити, већ

се ријеши, бранити се док се може, па ако се погине, да се погине јуначки.

»Владика пошље својег братучеда Ђорђија Савова су дванајест перјаника у Црницу, те да брани границу од нападаја ћесароваца. Ђорђију дочекају Црничани радосно и он нареди да одма оду сви Црничани на Паштровску Гору, ђе се била окопала ћесарска војска. Послије одласка Ђорђина био је владика узнемирен; бојећи се да сама Црница неће бити у стању одољети толикој ћесарској војсци, нареди да се креће и сва ријечка нахија. Међу тијем Ђорђије већ је био прикупио Црничане и отиша' на Паштровску Гору. Ђорђије размјести тако вјештo своју војску, да је ћесарска била скоро опкољена. Заповједник ћесарске војске Штерн (ћорав у једно око) предложи Ђорђију, да се учини примирије, на што овај пристане. Кад се учини примирје, Ђорђије пошље одма све Црничане да се врате дома; а владици јави да обустави Ријечане, да се људи не ломе, јер је примирје углављено. Владика, рад што је све на миру прошло, пошље другу наредбу, да се војска креће дома. Црногорци без велике невоље не могу дуго стајати изван својије домова, јер сву рану и џебану носе на својијема леђима; ако остану дуже, онда им морају све то доносити из дома њихове жене.

»Ђорђије остане су десет перјаника, сердаром Филипом и 200 Подгорана и Брчељана под Космачом. Дознавши ћесаровци, да се црногорска војска разишла, не пазећи на учињено примирје, јошт исте ноћи ударе вјероломно на границу црногорску, палећи куће и сијена по ливадама и по гори, поплијене што нађу и заузму све оне положаје, које имаху Црногорци у својијема рукама, па се упуте у Космач и опколе Ђорђију, да њега и његове заробе. Ђорђије одма ово све јави владици, како су ћесаровци погазили вјеру и преко исте учинили пустош на црничкој граници, него да што прије пошље војску у Црницу. Ђорђије позове сву Црницу да иде на границу и да се брани, а био је јако озлојеђен овом пријеваром,

»18. августа зором удари ћесарска војска на Космач и заузме главицу у намјери да Ђорђија зароби и да остану Црногорци без вође. Ђорђије се ријеши прије погинути него бити ичијим робом, па трже сабљу из кора а повиче:» Јуриш на главицу! да ђавола преженемо и отмемо наше метеризе, или сви да изгинемо, само да не останемо под срамотом! Ако освојимо главицу, онда је наша рука; ако ли не, онда за нас поштења нема. Сад јуриш, соколови!» Јурише на главицу и освоје, на коју попеше црногорски барјак. Озлојеђени Ђорђије није се задовољио са овијем јунаштвом, већ намисли јошт окушати срећу са ћесаровцима, па повиче својијема

јунацима:» Сад се не бојте, сад са помоћу бога можемо учињет' да се за довијек прича; поломили смо непријатеља — сад за њим — а неће нам се нигђе обрнут.» Овије 200 момака натисне се за осталом ћесарском војском, које је било, како што је речено, 9000 људих. Црногорци јурише на утврђење Кропац налазеће се на сред Паштровске Горе и освоје га. Иза овог приме ћесаревци једну ватру, па окрену плећа бјежати, оставивши 70 мртвије стријелаца. Црногорци тргну ножеве да сијеку, али им то Ђорђије не даде. Ћесарски заповједник војске нађе се у чуду и бојећи се да ће га Црногорци шћерати у море (кано што су тако учињели са Французима 1808. г. на Брајићима), развије бијели барјак и заиште мир. Црногорци не осврћаху се на бијели барјак, док им Ђорђије заповједи, да се бој прекине.

»Ђорђије пошље сердара Филипа Ђурашковића да се састане са ћесарским заповједником војске, који при састанку упита сердара:» Колико ли је, сердаре, погинуло Црногораца?« Сердар одговори:» Од нашије није нико, до што је неколико момчади предрло (лако рањени) — а да у тебе, аманати?« припита сердар. »У мене нико,« одговориће Штерн. Сердар се радо шаљаше па и подругиваше, па ће смејући се рећи: »Ругаш ли се, аманати? А да ево их божа ти вјера пуна долина — ја не знам чији су, али наши по чисто нијесу, јер су обучени у уске гаће кано дудуци»! Заповједник замоли сердара, да ли може да их види, а кад виђе рећи ће;» Наши су,« па замоли сердара, да их може пренијети, али ће додати:» Не би ли могли твоји људи да пренесу мртве у каверму, јер се моји плаше од мртвије.» Сердар се окрене к својијема, па ће рећи:» Ајде, момчади, узмите оно месо, те им пребаците!» Црногорци пренесу све мртве и предаду их ђесаровцима. Кад су били све пренијели, онда ће извадити кесу ћесарски заповједник, да плати онијема, што су мртве преносили; а сердар, који иначе бјеше лаком на новац, али се ту држаше високо и да покаже дух кичељивости црногорске, одговориће са презирањем:» Нећемо ти, божа ти вјера, за то месо да ђавоље паре ни динара, него ево ти га џабе.«

»Ћесарски заповједник састане се са Ђорђијом, па му се извињаваше, да је то све против његове воље учињено; али Ђорђије неће више да вјерује, него остави својије 200 Подгорана и Брчељане на мјесту, а напише писмо владици да не треба слати војску јер је он непријатеља саломио и принудио га да моли за мир и да се није бојати друге пријеваре, јер су се ћесаровци увјерили, да им је доста било и овије 200 Црничана. Дубровачки бригадијер

ђенералмајор Турски и окружни бококоторски начелник Јован Ивачић, који су дошли били у Будву, позову и Ђорђију тамо, да се закључи мир. Ђорђије не пристане на тај позив, него тражаше, да се и оно разбијене и наново сабране војске ћесарске уклони са границе. Ћесаровци пристану на ово и тако Ђорђије самотрећи пођe у Будву, ђе се закључи и потпише мир. У овом боју нијесу се одликовали Бокељи, а особито новска крајина, Тивљани и Луштичани (браћа латинске вјере) бјежаху безобзирно са ратног мегдана, бацајући са леђа струке и торбице да брже и лакше измицати могу.«

Из горњега описа судара на Паштровској Гори види се и то да су браћа латинске вјере како увек, тако и тада гледала да нашкоде Црногорцима, вазда држећи у несвети својој, да је Рим пречи од брата. Тако радише у 1813. години, па тако и 1848. године хтедоше са Талијанима да се удруже, али им Петар II. привикну један разговетан Quos ego и упути их, на коју страну треба да пригињу. Владика Раде обухватао је једнаком љубављу све Србе.» Брат је мио, ма он које вјере био,« вели он теологу Бокцу; а Али паши Сточевићу и Осман паши Скопљаку пише и сећа их на крв, која им у жилама тече, и Али паша не окреће посве главу од родољубних речи, а Осман паша имао је после повода вајкати се у Стамболу, што му је коран пречи био од крви. Како је дубоко осећано, кад Петар II. вели:

Вјеровања Србе истражише.
Ми смо Срби народ најнесрећниј':
Сваки Србин, који се превјери —
Просто вјеру што загрли другу,
Но му просто не било пред богом,
Што оцрни образ пред свијетом,
Те се звати Србином не хоће;
Ово ти је Србе искобило,
Робовима туђим учинило.

Или зар Петар II није имао право? Још потурице српске и знају која им је крв у жилама; а погледајте ону несвест у последоватеља римске вере, која се не стиди чак денунцијантски истицати »хрватство«, као лојално према Аустрији, а српство проглашавати као противника Аустрији!

Необична личност владике Рада извела је у један пут Црну Гору пред лице Европе. Дотле је о њој било тек толико говора, колико о ма каквом »интересантном« крају гдегод у ком куту земаљском. Русија је се сећала, кад јој је требала; а Млетци и за њима Аустрија навалице нису је помињали, мислећи да шат тако

лакше буду до Цетиња доћи. Турска је говорила о Црној Гори само као о хајдучком гњезду, које се одметнуло и похасило. Владика Петар скиде копрену са Црне Горе и Европа се удиви колико великој личности његовој, толико оном малом народу, који по мушким врлинама стоји на првом месту међу старим и новим народима. Симпатије људи са срцем наклонише се Црној Гори и изображени путници постадоше тамо чешћи гости; о Црној Гори и Црногорцима поче се више говорити. Црна Гора већ је у јавном мњењу била припозната као самостална, што је у самој ствари увек и била.

Петар II трудио се, да у земљи заведе нешто државна реда. Успех му није био велик, премда је у главном ствар пошла на боље. Са покушајем завођења данка није срећан био. О томе говорио је г. Медаковић не само у овој својој књизи, него је занимљивих података изнео и у своме делу о животу и обичајима црногорским. После триста и толико година подиже се трудом Петра II. наново у Црној Гори печатња, ако она и није тамо дуго постојала, јер већ кнез Данило мораде да јој слова претопи у пушчана зрна. Јачи су основа имале две школе, које је подигао. Исто тако одржао се и млин за убојни прах.

Да је Петар II. и ратовао, то се у Црној Гори по себи разуме. Било је не мало бојева на све стране и свуда је Црногорац славно одолио, само што Осман Скопљак паша узе Лесендру и Вранину у исти мах, кад је владика с војском изашао био на Грахово против Алипаше Сточевића. Осим Лесендре и Вранине изгубила је Црна Гора Мајине и Стањевиће, које је владика продао Аустрији за 35,000 талира. За то је с друге стране постигао то да ја Грахово скоро посве припознато као црногорско. Уопште кад је реч о границама Црне Горе, ваља имати на уму, да све до најновијих времена није тамо било строго повучене граничне линије; није било ни граничних караула, ни царинских чиновника, ни полиције да пита за пасоше; улазак је био отворен сваком добром човеку, а душманин је такође био дочекан како треба.

Петар II није био светац; шта више, није марио ни за владачински сан. Не само из онога, што се може да чита између редака у г. Медаковића, него и иначе зна се, да он није био ни особити богомољац. Ово је била последица његовога половног изображења, које му, особито у млађе године, није давало да о извесним стварима суди са онога гледишта, са кога их државник, патриот и црквени високодостојанственик треба да пресуђује. Г. Медаковић на једном месту изриком замера владици да је за љу-

био појезији каткад занемаривао и саме владалачке дужности Последњих година као да је Петар II увидео своју погрешку. Толико стоји: да Петар II. није био песник, Црна Гора имала би у њему велика владаоца, а он као песник не би већи био, да није био владика и владалац.

Нису биле лаке околности, у којима је владика Раде за двадесет година управљао Црном Гором. Дух његов није једанпут зажелио да размане крилима, али скучен околностима увек је морао осећати, да је судбина далеко јача. Титан је залуду јуришао на сьетли Олимп. Појетска душа његова морала је далеко јаче чувствовати ону усамљеност, у којој се Црна Гора налазила међу злобним суседима; сами Црногорци дају израза тој безнадежној својој ситуацији у оном уздаху:

Да ли има брата ришћанина,
Да пожали, ка' да би помога'!

Ја какве ли су боље стезале срце у песника Петра II. кад је он истиснуо из њега страшни овај, очајнички узвик:

Мало руках, малена и снага,
Једна сламка међу вихорове —
Сирак тужни без нигђе никога.
Моје племе сном мртвијем спава —
Суза моја нема родитеља —
Нада мном је небо затворено,
Не прима ми плача, ни молитве —
У ад ми се свијет претворио,
А сви људи паклени духови...
Грдни дане, да те Бог убије,
Који си ме дао на свијету!

Само врлине његових Црногораца теше га, да не клоне под теретом очајања. Колико је радосна поноса у његовим стиховима:

— — нејма силе на свијету,
Кад је слога међу Црногорце,
Нејма силе, нит' је досад било,
Да покори ломну Гору Црну
Свуколику с мора на Морачу.
— — — — — — — — —

Ради кршна њихова предјела,
Рад' ћескоте њинијех кланаца,
Ради тога што су увјерени,
Да их нико предобит' не може:
Ради тога, што весело сносе

Све теготе рата ужаснога;
Ради тога, што су привикнути
Рат водити сваким непрестано;
Највише су с тога непобједни,
Јер су собом рођени војници,
Јер се смрћу смију и ругају.

И заиста, нико није могао Црногорце већма љубити, него владика Петар II, јер их нико није боље могао појмити. Пуно је појетске миливе, кад г. Милорад Медаковић описује живот у цетињском двору, како је владика ценио и неговао јуначке врлине црногорске. Због тога је завео колајну за храброст и златну колајну Обилићеву, која се даје само за право јунаштво указано у корист Црној Гори и српству уопште.

Петар II. није био дуга века. Једва је имао четрдесет година, кад је 19 Октобра 1851. издануо са речима: Преблаги господе боже, препоручујем ти моју душу и биједни народ црногорски. По његовој жељи почива му тело на врх Ловћена, у цркви светога Петра коју је он саградио у тој намери, да буде сахрањен у њој на оној висини, са које се виде само српске земље и сиње море Г. Медаковић вели: »Владика желијаше, да се његов дух налази на оној висини, те да лакше прелијеће и погледа по осталоме српству, којему да улијева љубав к своjему роду и да свети Косово. Владика желијаше, да и на ономе свијету ради за своје Црногорце и за сво српство.«

За њим је дошао на владу у Црној Гори његов синовац Данило, син Станка Стјепова. Али Данило већ није био владика. С њим почиње ред световних владалаца у Црној Гори, као што се са Петром II. завршио ред владалаца из духовнога реда.

Г. Милорад Медаковић дао нам је у овој књизи колико занимљив, толико и веран опис живота онога великога Србина. Једрим слогом, а са љубављу према Црној Гори, он нам је изнео огледало тамошњега стања, као што је било за владе Петра II. Његова књига биће увек драгоцен извор за историју црногорску онога времена и за биографију Петра II, а са родољубна духа, који њом веје, препоручује се она најширим круговима српским.

Д. Р.

Histoire de l'Autriche-Hongrie, dépuis les origines jusqu' à l'année 1878, par *Louis Leger,* Professeur à l'Ecole spéciale des langues Orientales vivantes. Ouvrage contenant 4 Cartes. Paris. Hachette et C-ie. 1879. 641 p in-18° jésus

Већ је трећа година како је ово честито дело угледало света у заслужно-чувеној збирци »Histoire Universelle, publiée par une Sociéié de professeurs et de Savants sous la direction de M V. Duruy«, Ако наши читаоци нису до сада имали прилике да чују о овој књизи, ни да је имају у рукама, само су могли изгубити.

Историја Аустро-Угарске израђена у оваквом размеру, с ове тачке гледишта и с оваке подједнако пуне снаге у свима партијама, као што је израђена ова — не само да то подмирује једну важну потребу у француској литератури, но, слободно се може рећи (а и рекли су меродавни критичари толиких народости), подједнако би подмиривало потребу и сваке јевропске литературе; јер ни једна од овох нема у тако сразмерно-малом обиму, а с тако здравом методом и с толиком потпуношћу и компетенцијом, израђену Историју те велике државе.

Ово дело производ је петнајестогодишњег изучавања предмета, и то врло често на местима догађаја, а увек по изворима најпречишћенијим и оригиналним. Г. Лежеу, једином међ његовим земљацима, било је могуће предузети такав посао, на таквој основи. Његово опширно знање свију словенских језика, историје и литературе; његово дубоко познавање и свега бољег што је на ма коме језику јевропском писано о том предмету; његова врло честа и плодна путовања по аустријским земљама; — све то даје му толики меродавни глас у оваквом послу, коликим се не могу многи похвалити, и учинио је да ово његово дело језгровитошћу и истинитошћу превазилази толике и толике. Оквир, пак, у ком је дело израђено вешти размештај и лако излагање, даје књизи необичну вредност, јединство и занимљивост — и у томе је она ненадмашна.

„Досадањи историци Аустрије у опште су се више занимали спољном политиком аустриских владалаца по судбином народа подчињених њиховој влади. Назив „цар Немачки" више пута заглушавао је називе мање звучне, али стварније, краља Чешке и краља Угарске. Историја Аустрије тражена је у Швајцарској, Немачкој Италији, Холандији и Белгији, свуд осим код народа и у земљама без којих не би ни било силе аустриске. Ми смо наумили — вели писац — овим послом одустати од тог обичаја. Навалице смо занемаривали добро познату Историју владавина Хабсбурштих у зем-

љама ван данашње Аустрије; а настојавали смо поглавито око Историје оне основне три групе, које данас чине основу државе аустриске и чија дефинитивна равнотежа још није нађена. Те су групе: наследне области, — краљевина Угарска, — и краљевина Чешка. Ми смо се старали да истакнемо важност и улогу свакої од ова три елемента, и нарочито смо изучавали разноправачне тежње три велике расе: словенске, немачке и мађарске, које су у средњем веку населиле сплет Алпа, поречје горње Елбе и Дунава. Све остало што не улази у оквир данашње државе аустријске оставили смо Историји Немачке, Швајцарске, Белгије и Италије.«

Тим речима спроводи своје дело сам писац и објашњава начин своје израде. Његов је план погођен и зналачки изведен.

Ми би с драге воље ушли и у анализу овог лепог дела да, с једне стране, имамо овде више простора за то; а друго, кад не би више волели да наша публика само дело разгледа. За тим као да не ће дуго чекати; јер, као што смо с поуздане стране дознали, Г. Леже,[1] по савету једнога свог пријатеља а нашег земљака, спрема сам собом српско издање своје Историје. Ни мало не сумњамо да ће ученом професору париском, који нашим језиком одлично пише и говори, овај посао дивно за руком изаћи.

Ми му захваљујемо на почасти коју мисли учинити српској литератури, и у напред поздрављамо његов труд!

Ђ.

ИЗ ПОЗОРИШТА

Помирљиви и блажени дух божићних празника обузима и моју старозаветну душу неком особитом узбуђености и испуњује моје некрштене груди задовољством и усхитом сретних дана детинства мога. Овим благим осећајима придружује се и разнежена сет због растанка мог од вароши, која ме је тако обилато најразновр-снијим осећајима узбудила. И у овом расположењу душе и срца мог, неумитно уредништво »Отаџбине« тражи, да још једном ба-

1) Г. Леже предаје и ове школске године српски језик у школи за источне живе језике. Редовних слушалаца има 12, од којих је један свештеник, један енжењер, два официра, једна учитељка, а остали су млади књижевници и публицисте.

цим свој поглед на позорницу, на мезимче оног великог кнеза мученика, пред чијим је спомеником ових дана са тугом и поносом све српство положило знаке своје дубоке љубави и благодарности. Нека други пишу замерке конкретним недостатцима, које су спазили и пронашли у току овог месеца, ми се у овом часу не осећамо расположени, да кудимо и износимо мане писаца у овом месецу приказиваних дела. Да можемо, ми би сад најрадије уздигли и узносили заслуге и дивоте каког омиљеног класичког писца. Али неви девши целог овог месеца ни један комад коме би могли у свом пространству поклонити нежност нашег доброг расположења, ми ћемо покушати да побележимо своје гледиште о задатку глумачке вештине у колико смо га стекли пратећи развитак нашег народног позоришта као љубитељ и референат његов. Ово сматрамо у неколико и за дужност да учинимо тим пре што, напуштајући референску стражарницу, држимо да нам ваља дати рачуна о томе, да ли смо ову стражу чували ради задовољења наше сујете, или смо на њој истрајали појимајући озбиљност свога положаја и размишљајући о задатку и важности њеној. Ми само искрено желимо, да онај који нас буде на тој стражи одменуо, унесе у свом суђењу поред добре воље више праве научне спреме, а мање дилетантизма, јер од неуког и невештог и гора плаче.

Прва лествица глумачке вештине, коју нико не сме прескочити јесте подражавање — мима, и то подражавање других могућности како у покретима тако и у говору. За то је пре свега потребан дар проматрања, који изналази у чему се једна личност од друге разликује. Ако се ова разлика може и у мислима учинити и биће извесне личности потпуно и у мислима схваћати, то је још нужно да ту личност можемо замислити у свима могућим положајима, па и у онима, у којима је никад дотле видели нисмо. Морамо замислити шта би така личност у датом случају говорила и како би се понашала. Ова моћ уобразиље, мора да је у нама врло жива да би дату личност могли тако извести, да је сваки може упознати. Успели се у томе, то је знак, да смо се за онај час уживили у душу другог лица и намерно је са нашим променили. Ко то не може, нек не остане на даскама што свет значе, јер је то темељ, на коме је сазидана глумачка вештина. Важност овог непобитног правила, доказује се и тиме, што оно вреди за све вештине у опште. Са комедијама, које сликају нарочите особине једног народа и покрајине, као и особени местни живот и типове, почиње се право обрађивање драмске вештине; а прескочи ли се ова баријера, никад, никад се не ће подићи зграда праве драмске

вештине Само писац »покондирене тикве“ и »зле жене,» могао је писати »Лахана« и »Стефана Дечанког.« У историји српске драме могу се за сад спомињати само „Шаран,« »Честитам« и »Саћурица и Шубара.“ Изгледало ово тврђење ма како апсурдно, ми га искрено и високо исповедамо. Па не само за драмску и за сликарску и сваку другу вештину, вреди то исто. Сликар који није у исто доба и добар живописац, неће никад бити уметник Портретирање је основа сликарству.

Али глумац обдарен даром верног подражавања, мора и даље поћи и своја извођења разних карактера узвисити до уметништва, За то је неопходно нужно вежбање у подражавању карактера: лакомих, притворних, хвалисавих, сметењачких, невиних, блесастих, племенитих и прождрљивих и то у свима могућим нијансима. За тим треба изваћати страсти, узбуђености и све могуће душевне потресе појединих карактера. Оваким вежбањем и усавршавањем излази глумац из уског оквира обичног подражавања и улази у режионе самог уметништва.

Пре но што пређемо на трећи ступањ, који је у исто доба задатак и слава глумачке вештине, и с којима она равноправно ступа у коло других вештина, да бацимо један летимични поглед на ток глумачке вештине. Он је особен; ни код једног народа није прошао кроз такове фазе. Код великих западних народа зачело се глумовање црквеним церемонијама, док у току дугих и многих векова није из њега искрсла жива слика нарави и страсти људских. Код Срба је одма у почетку имала узвишенији позив. Аматорска чергарења Јоакима Вујића допринела су највише, те је народ српски почео да прене из књижевничке агоније, у коју су га били осудили песнички појезди наших псевдо-класичара. Трепрећи слабим жишком, час овде, час онде, узбуктала су најзад у Новом Саду у праву националну фалангу, која је на све стране шиљала своје чете да буде народни понос и отпор. Што су така путујућа глумачка друштва привредила српству, још се нико није подухватио да у свом пространству по заслузи оцени, и ако би то био врло захвалан рад. Поред националних и културних заслуга ове су дружине дале и велики број изврсних мима. Из броја ових даровитих подражавалаца устројено је особље српског народног позоришта, које 1869 године у Београду било на врхунцу свога цветања, како са добрих подражавалаца, тако и са интелигентних глумачких снага, које се беху скоро успужале и на трећу лествицу глумачке вештине. Али на жалост, истрајност није никад била кахарактерна црта Србаља, па ни ту се није укућила... Надајмо се,

да ће данашњој усталачкој управи код добре слоге међу глумцима испасти за руком, да поврати српским глумцима онај значај, који су некад с правом уживали. Добри српски глумци, били би данас први пијонири културе на истоку, и понос и најмилија дика престолнице младе српске краљевине. Бог им, душа им!

Кријумчарењем наказних руских естетичара угњездио се код нас неки скептицизам у погледу на задатак драмске вештине и нико се до сад не нађе да пробије овај лед, и ако се готово сваке године приликом претреса буџета у народној скупштини јављала потреба, да се која реч о томе каже. Овај факт не само да даје жалосну сведоџбу нашим књижевницима и новинарима, него доводи у сумњу с године на годину и опстанак српског народног позоришта. Јер докле год и наши признати књижевници не буду дигли свој глас за важност глумачке вештине, нико их не ће опрати од љаге да још нису дорасли и да не примају европску културу; а докле се год не учини крај неоправданом и ситничарском тврдијашлуку народних представника према установи, која највидљивије показује странцима ступањ нашег образовања, дотле ни опстанак позоришта не ће бити на срамоту нашу осигуран. Ми ћемо претпоставити да код наших књижевника и новинара толико није оскудица доброг расположења према позоришту узрок њиховој апатији, колико погрешно схватање и гледиште на глумачку вештину, као такву; код које се не претпоставља творачки дух и која ништа не ствара. Али ово је гледиште до Бога погрешно и ми ћемо покушати, и ако немамо довољно убедљиве спреме, да докажемо да се задатак њен управо и састоји у њеној говорачкој сили. При приказивању песничких идеала глумац стоји на истој висини, као и сâм песник. Јер и он мора да осећа и да наслути песничке божанске мисли и сањарије, тако исто, а и још живље, но песник сâм. Песникове сањарије и маште добијају тек у духу глумчевом живота и крви он их мора у целом њиховом бићу скроз да проникне и да их себи тако живо замисли, како би их подражавати и извести могао. Свака песникова замисао, сваки његов идеал, мора да пређе у његову властитост, тако да се у часу претстављања његова индивуалност губи и он сâм у идеал преображава. С тога глумац не само да мора бити на истој висини са песником, него често мора да је и више њега. Не један пут, но небројено пута спашће на њега да допуњује и усавршава карактере, типове и нарави које је песник замислио, ал није сљедствено и живо могао да изведе. Па како се у историји светске књижевности могу једва пет песника набројати, који су постигли да речима унесу чудно-

вату силу како унутарњег, тако и спољног људског живота, то је јасно, да је недогледно поље творачког рада глумачке вештине. Да би уметник могао постићи свој ступањ вештине, треба осим слободног владања својом личошћу, вештог управљања са говором и мимичког дара, да се удуби у проучавање човечанских идеала свију времена; треба да штудијом историје вештина постигне ону образованост и племенитост душе која би га оспособила да цени и изведе смерове најузвишенијих песништава. Само са таким глумцима помириће се и најљући уништитељи естетике, само овакви глумци моћи ће извојевати глумачкој вештини угледно место међу вештинама. Јер величанство њено изаћи ће тек онда на видик, кад прегоревајући своју сујету, са дубоким знањем и племенитим одушевљењем скромно ступи у службу као орган песништва, да нам оно, што у читању нисмо осећали; што и песник сâм није јасно, но тек као »у сну«, видео, јасно и тако живо прикаже, да нам се душа небу вине а срце наше раздрага песничким миљем. Ево, то је задатак глумачке вештине! А сад, нек нам наши глумци не замере што смо у оцењивању њихове игре били тако резервисани и ћутљиви. Савест нам је чиста, да их нисмо ласкањима обмањивали, нити пристрасно кудили и праштајући се с њима ми им посвећујемо ове врсте, као најусрднији божићни дар.

Хаим С. Давичо.

БИБЛИОГРАФИЈА

Vrčević vit. Vuk. Narodne satirično — zanimljive Podrugačice, skupio ih po Boki Kotorskoj Dalmaciji, a najviše po Ercegovini — — —. Naklada knjižarnice Dragutina Pretnera iz Dubrovnika. 8.-на, стр. 148. — »Sovinac« 1882., бр. 33., стр. 527.

Чини X. књигу »Narodne Biblioteke,« што је поменута књижара издаје.

Глишић Ђ. Милован, Приповетке. Књига друга. У зао час — Учитељ — Задушнице — Шетња после смрти — После 90 година. Београд. Штампарија код »Св. Саве.« 1881. 8.-на, стр 176.

Godišnje izvješće o c. k. Velikoj Realci u Spljetu koncem šk. god. 1881.—82. Садржај. 1. Mammiferi, anfibi e rettili pesci rari e nuovi l' Adriatico catturati nelle acque di Spalato од Prof. Јура Коломбатовића. 2. Školske viesti od ravnatelja. — »Slôvinac« 1882., бр, 33., стр. 527.

D v i e s l u g e. Pripoviedka iz bilježnice S t i e p a D r a g o n i Стр. 57. — »Vienac« 1882.. бр. 27, стр. 481.

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЦОНА.

Превод с талијанскога.

ПРВА ГЛАВА

Онај рукав комскога језера, који скреће на југ између непретргнута реда од брда, пун затона и залива, у колико се већ брда сужавају или размичу, уједанпут се сузи и добије ток и облик реке између предгорја с десне и простране обале са друге стране; а мост, који ту спаја обе обале, чини те ова промена тим већма пада у очи, и он означава тачку, где језеро престаје, а Ада почиње, примајући наново име језера, чије обале размичући се пуштају да се вода шири и разлива у нове заливе и затоне. Обала, коју је начинио нанос од три велике планинске реке, спушта се наслањајући се на два суседна брда, од којих једно је брдо Светог Мартина, а друго Резегоне, као што га Ломбарди зову од многих његових гребена у реду, тако да заиста изгледа налик на пилу: тако да ко га први пут види спреда, као на прилику са миланских бедема, што су на север према њему, не ће га одмах по том знаку разликовати у том дугом и широком планинском реду од других брегова са непознатнијим именом и обичнијим обликом. Подобар комад пење се обала полојито; онда уједанпут прелази у брдељке и долине, стрмени и зараваньке, како већ условљавају костури оба брда или рад бујице. Крајњи поруб, испресецан водојажама, није иначе него само-

створени песак и шљунак; остало њиве су и виногради, поједини миљкови, летњиковци, салаши; гдегде шипраг, који се диже уз брдо. Леко је главно место у томе крају, те по њему се он и назива, а лежи не далеко од моста крај језера, па од чести налази се у самом језеру, кад оно надође: у наше дане велика паланка, која се упутила да се повароши. У доба, кад су се догађале ствари, које ћемо да причамо, ова паланка била је већ знатна, уз то имала је градић, те је тако уживала част да има у својој средини једнога комендата, као и корист сталне посаде шпањолских војника, који су онамошње девојке и жене учили смерности, овда онда при руци били коме мужу, или коме оцу, а при крају лета нису пропуштали разићи се по виноградима, да беру грожђе и да сељацима олакшавају терет виноберски. Од једног поља другоме, са висова према обали, од једнога брежуљка другоме ишле су а и сад иду стазе и стазице више или мање стрме или равне, гдекоје углубљење и погребене између два зида, куд идући кад погледаш горе, опазиш само комад неба и који врх од брда; гдекоје иду по отвореним насипима и са њих поглед прелеће преко изгледа више или мање пространих, али вазда богатих и вазда нових, како се већ различни предмети више или мање истичу из околине и како се овај или онај део наизменце пружа или скраћује, прекида или ишчезава. Овде један комад, тамо други, онде дугачко окно овог широког и разноликог језера; ту је језеро по све сужено, или боље рећи сабијено у гомилу једну, у збрку брда, мало по мало ширећи се међу другим брдима, која се једно по једно подају погледу, а вода их одбија стрмоглаве са миљковима на обали; тамо крак један реке, онда језеро, онда опет река, која се губи у сјајну вијугању између планина, које је прате, постепено спуштајући се, докле се и оне на оризонту не изгубе. Исто оно место, са кога посматраш ове разне појаве, даје ти други по-

глед од сваке стране: брдо, коме се на подножју шеташ, развија ти при обилажењу своје врхове и стрмени, које разговетне у очи падају и мењају се код сваког корака, преокрећући у више врхова што ти се чинило да је један врх и износећи ти у шиљку оно што ти је мало час изгледало као пружено побрђе; па пријатност и обичност тих побрђа на љубак начин умерава дивљачину и још већма краси величанственост другог изгледа.

Једном од тих стазица враћаше се лаганим ходом са шетње кући својој пред вече дана 7. новембра 1628. године дон Абондијо, свештеник из једног од горе поменутих села; име тога села, као ни презиме овога лица, не могосмо нигде дознати. Он је мирно читао у свом требнику, па би каткад, међу једним и другим псалмом, затворио бревијарију, оставивши као залогу кажу од десне руке и метнувши ову у леву на леђима, наставио би ход, гледајући у земљу и ногом одбацујући према зиду шљунке, који су му у ходу сметали; онда подиже очи, па полако погледа око себе и упре поглед на ону страну једнога брда, где је светлост већ малаксалога сунца, продирући кроз пукотине у противнога брда, падала ту и тамо на његове испупчености, као по широким а неједнаким комадима од порфире. Отвори за тим на ново бревијарију и прочита други став и у то стиже до завијутка стазинога, где је обично подизао очи са књиге и преда се погледао; па тако учини и тога дана. Иза тога савијутка стаза је ишла право за неких шесет корака, а онда се делила у облику ижице на две стазице: она десно пењала се уз брдо и водила је у парокију, друга спуштала се у долину све до потока једног, а од те стране зид је допирао само до путника. Унутарњи зидови од обе стазице, састављајући се у куту, свршивали су се чардаком једним, по коме су биле нашаране неке отегнуте, кривудаве шаре, које су се завршивале шиљасте и према намери художниковој, као и у очима су-

седних људи, хтеле су да приказују пламенове; а наизменце са пламеновима биле су друге прилике, које се нису дале описати, а хтеле су да приказују душе у пургаторији; и душе и пламенови били су цигљане боје на пепељаву дну, ту и тамо већ олупани. Савивши стазом и по обичају погледавши у чардак, угледа поп нешто чему се није надао и што није хтео да види. На утицају, тако рећи, од обе стазице стојаше два човека један спрам другога: један од њих објахао ниски зид, па ногу једну спустио с једне стране, а другу ногу метнуо на стазу; а друг му стоји, па се наслонио на зид, а руке прекрстио на грудима. Одело, држање и оно, што се могло разазнати са места, докле је поп био дошао, није давало места двоумљењу о њиховом занимању. Обојица су имала око главе зелену мрежицу, која је падала на лево раме, завршујући се великом свиленом кићанком, а на челу имали су од мрежице велик зул; два дуга брка на крају засукана; сјајан кожни појас и на њим два пиштоља; рожић један пун пушчана праха падајући по грудима као колајна каква; држак од ножа који је вирио из једнога шпага широких и насоловешених чакшира; мач са великим углађеним и светлим рукобраном од тучана лима исплетеним на форму писмена — све то показивало је на први поглед, да су то људи од рода убојица (bravi).

Тај род људи, који је данас посве ишчезнуо, у оно време био је у Ломбардији у највећем јеку и већ тада није био нов. Ко нема о њима појма, ево му некојих автентичних података, који ће га моћи поучити о главним њиховим цртама, о напорима око њиховог истребљења и о њиховој силној животној снази.

Дана 8. априлија 1583. године пресветли и преузвишени господин дон Карло од Арагоније, принцип од Кастелветрана, дука од Терануове, маркез од Аволе, кнез од Бурцета, велики адмирал и велики контестабиле од Сицилије, губернатор од Милана и његовог католичанског

величанства главни капетан у Италији, «потпуно дознавши за несносну невољу, у којој је живио и живи овај град Милан због убојица (bravi) и бескућника,» издао је налог, да се они протерају. «Изјављује и одређује, да сви без разлике потпадају овом налогу и да се убојице и бескућњаци имају узаптити... који били туђини или домороци, ништа не раде, или имајући радњу, не баве се њом... него без плате, или са овом пристану уз каквога кавалера или племића, чиновника или трговца да им буду потпора и закриље, или управо, као што се може претпоставити, да другоме чине пакости...» Свима овим заповеда, да у року од шест дана имају очистити се из земље, прети непослушнима галером и свима судскима чиновницима даје ванредну пространу и неограничену власт у извршењу тога налога. Али идуће године 12. априлија, опазивши исти господин, «да је овај град непрестано пун тих убојица... који су се вратили да живе као и пре што су живили, нити су и за длаку променили своје наваде, нити им се број умалио,» издаје нову наредбу, још жешћу и знаменитију, у којој између осталога наређује:

«Да ма које лице, како из овога града, тако са стране, за које два сведока покажу, да га држе и сматрају уопште као убојицу (bravo) и да га тим именом зову, све да се и не докаже никакав његов злочин.... само због тога што га држе да је *бра́во*, без других доказа, могу га речене судије и сваки од њих дати везати и мучити ради поступка иследњега... па нека и нису признали никакву кривицу, ипак нека се пошље на галију на три године, само јер га сматрају и зову да је *бра́во*, као што је горе речено.» Све то и друго што изостављамо, јер је «његова преузвишеност решила да је сваки слуша.»

Слушајући речи тако жестоке и јасне од таквога господина и уз то такве наредбе, помислио би човек, да ће само на њихов звук сви *бра́ви* за увек ишчезнути. Али сведочанство не мање висока господина, који није мање

снабдевен именима, присиљава нас да верујемо са свим противно. А то је пресветли и преузвишени господин Хуан Фернандес од Веласка, контестабиле од Кастилије, велики коморник његовог величанства, дука од града Фријаса, кнез од Хара и Кастелнова, господар дома Веласка и дома седморо потомака од Ларе, губернатор миланске државе итд. Дана 5. јунија 1593. године, добро се известивши и он, «колико су штетни и пагубни... *бра̀ви* и бескућњаци, те колико су на уштрб такви људи јавном благостању и како изигравају правду,» налаже им наново, да у року од шест дана имају очистити земљу, понављајући исте оне преписе и претње свога претходника. А 23. маја 1598. године, «дознавши не са малим негодовањем своје душе, да... у овом граду и држави све већма расте број њихов (убојица и бескућњака), да се од њих дан и ноћ чују само нахвалице задате ране, убиства и отимачине и свако друго зло дело, које они чине без промишљања, а зна се, да тима бра̀вима помажу њихови поглавари и покровитељи...» прописује наново исте лекове, повећавши дозе, као што се чини у упорној болести. «Сваки дакле,» завршује, «нека се добро чува да ма у чему буде непослушан овој наредби, јер у место да искуси благост његове преузвишености, искусиће њену строгост и гњев... јер је она вољна и одлучила, да ово буде њена последња и одсудна опомена».

Али није тако мислио пресветли и преузвишени господин дон Педро Енрикес од Асеведа, кнез од Фуентеса, капетан и губернатор миланске државе; он није тако мислио и имао је добра разлога. «Потпуно сазнавши за невољу, у којој живи овај град и држава поради великога броја убојица (bravi), који ту изобилују... те решивши се да коначно истреби тако пагубно семе,» он 5. декембра 1600. издаде нову наредбу такође пуну најстрожије претње, «са тврдом намером, да са сваком строгошћу и без надања у опроштење буде потпуно извршена».

Али се допушта мислити, да се није на то одао са свом оном вољом, с којом је знао удешавати сплетке и подбадати непријатеље своме великом противнику Енрику IV; јер у том погледу историја сведочи, како му је пошло за руком да на тога краља дигне дуку од Савојске, који изгуби не један град; како му је пошло за руком да на заверу подбоде дуку Бирона, који изгуби главу; али што се тиче оног тако опаснога семена бравскога, толико је извесно, да је оно клијало 22. септембра 1612 године. Тога дана пресветли и преузвишени господин дон Хуан Мендоса, маркез од Хинојозе, племић итд. губернатор итд. науми озбиљно да га истреби. На ту цељ пошље Пандолфу и Марку Тулију Малатестима, краљевским дворским печатарима, уобичајен налог, исправљен у увећан, да га печатају ради истребљења *бра́ва*. Али ови још живише, да могоше 24 декембра 1618 године примити исте и још јаче ударце од пресветлога и преузвишенога господина дон Гомеса Суареса од Фигероје, дуке од Ферије итд. губернатора итд. Али како они не погибоше ни од тога, то пресветли и преузвишени господин Гонсало Фернандес од Кордове, за чије управе деси се она шетња дон Абондија, нађе се приморан да обичну наредбу противу *бра́ва* исправи и наново изда дана 5. октобра 1627, дакле у годину, месец и два дана пре овога знаменитога догађаја.

Није то била последња наредба, али мислимо, да нам није потребно потање је наводити, као ствар, којас пада у доба наше приповести. Ми ћемо да споменемо само једну од 13. фебруара 1632 године, у којој пресветли и преузвишени господин дука Ферија, по други пут губернатор, вели, да «највећи злочини долазе од оних, које зову *бра́вима*.» То је довољно ради уверења, да је непрестано било *бра́ва* у оно време, о коме ми пишемо.

Да су она горе описана двојица ту стајала чекајући на некога, то је било очевидно; али што се дон Абондију нимало није допадало, било је, што је по неким знацим

морао судити, да је он тај на кога чекају. Јер кад се он указао, те га угледаше, подигоше они главу покретом из кога се видело, да су обојица у исти мах рекли: он је; онај што је био зид објахао устане и превуче ногу на стазу; други се одвоји од зида, па обојица му пођоше у сусрећу А он непрестано држаше бревијарију отворену пред собом, као да чита, пушташе поглед преко ње, да би им кретање мотрио, па видећи их, да су се баш пред њега упутили, навалише на њ тисуће мисли. У хитњи запита сам себе, нема ли између *бра́ва* и њега да се отвара стаза куда десно или лево, и одмах се сети да нема. На брзу руку испита се, да није згрешио каквом моћном или злопамтилу човеку; али у оној забуни утешни испит савести у неколико га храбријаше; али му се *бра́ви* примицаше оштро посматрајући га. Он тури кажу и срећу од леве руке за оковратник, као да ће да га намести; па повлачећи оба прста око врата, окреташе у толико лице натраг, уједно кривећи уста и вребајући крадом, у колико се могло, да ли иде когод; али не виде никога. Баци један поглед преко зида, у поље: никога; други скромни баци на стазу пред собом: никога до ли *бра́ва*. Шта да чини? Да се натраг врати, није имао каде; да стругне, било би толико, као да им каже, вијајте ме, или још горе што. Не могући опасност избегнути, он јој пође на сусрет, јер часови ове неизвесности били су му тако мучни, да је желио да их само скрати. Он ускори ход, изусти стих један велегласно, намести лице у колико је могао да му буде спокојно и ведро, па свом силом начини на њему и осмех један; кад се нађе пред ова два добра човека, рече у себи: ту смо; па устави обе ноге.

«Господине попо,» рече му један од њих и упре очи у њега.

«Шта желите?» одговори одмах дон Абондијо и подиже очи са књиге, која му је на рукама остала отворена као на налоњи.

„Ви намеравате,” настави онај претећим и гњевним гласом, као ко је свога потчињенога ухватио у какву неваљалству; „ви намеравате сутра да венчате Ренца Трамаљина и Лучију Монделу!”

„Тако је,” одговори дон Абондијо дркћућим гласом; „тако је. Ви, господо, људи сте од света и знате врло добро, како иду овакви послови. Сиромах поп доспе ту и нехотице; они своје послове сврше међу собом, а онда... онда дођу нама као што се иде до мењача; а ми... ми смо општински служитељи.”

„ Е добро,” пришапну му *бравo*, али гласом свечане заповести; „овај брак не сме се закључити, ни сутра, нити икад.”

„Ма, господо моја,” на то ће дон Абондијо гласом благим и учтивим, као кад когод хоће да увери нестрпљива човека; „ма, господо моја, изволите замислити, да сте у мојој кожи. Кад би то зависило од мене... ви знате добро, да отуда ништа не ће доћи у мој џеп...”

„ Е добро,” прекиде му *бравo* реч; „кад би ствар требало свршити бенетањем, ви бисте нас ту стрпали у торбу. Ми ту ништа не знамо, нити хоћемо шта да знамо. Ми смо вас опоменули... ви разумете.”

„Ма господа су толико праведна, толико разложна...”

„Ма,” упаде му сад у реч онај други, који дотле још није говорио, „ма венчање не ће бити, или...” и ту зло опсова, „или ко га изврши не ће се кајати јер не ће имати каде, па...” и опет љуто опсова.

„Мучи!” рече онај први; „господин парок човек је, који зна шта је ред у свету; а ми смо поштени људи, који не ћемо да му чинимо какво зло, ако он буде паметан. Господине попо, пресветли господин дон Родриго, наш господар, љубазно вас поздравља.”

Ово име би у памети дон Абондија, као оно кад у жестокој ноћној непогоди муња за тренутак и нејасно

осветли све предмете и увећа страх. Он као по нагону врло се поклони и рече:

«Кад бисте ми знали само казати...»

«О! вама да се казује, који знате латински!» прекиде му брȁво опет реч, смејући се неотесано и горопадно.» Сад је на вас ред. А пре свега, никоме ни речи да нисте споменули о овој опомени, коју смо вам дали ради вашега добра; иначе...хм... искусићете оно, што бисте искусили, да се сами венчате. Дакле, шта да кажемо у ваше име пресветломе господину дон Родригу?»

«Моје уважење...»

«Говорите јасније!»

«Готов... готов вазда на послушност.»

Па кад је то изустио, ни сам није знао, да ли је тиме дао обећање, или је изустио комплименту. Брȁви узеше, или се градише да су узели у озбиљнију значењу.

«Прекрасно, па лаку ноћ, господине.» рече један од њих полазећи са својим другом.

Мало час дон Абондијо би дао био једно око, да би им умакнуо, а сада је хтео да продужи разговор и погађање.

«Господо,» поче и заклопи књигу обема рукама.

Али они, не слушајући га више, упутише се стазом, којом је он био дошао, па одоше певајући неку песму, коју не ћу овде да кажем. Бедан дон Абондијо зинуо па остаде један часак као очаран; онда се даде на једну од обе стазице, која је водила његовој кући, а ноге је једва дизао једну за другом, јер су му биле узете као промрзле. Како му је било око срца, боље ће се разумети, кад будемо што казали о његовој нарави и о времену у коме је морао живети.

Читалац ће већ бити опазио, да дон Абондијо није био рођен са лавовим срцем. Ма већ у прве своје године морао је појимати, да у оно доба није било гора стања, него бити животиња без ноката и зуба, која овамо нема

воље на то да је пождеру. Закон са својом силом није ни у ком погледу чувао човека мирна и мирољубива, а који није имао друга начина да другоме улије стра. Није што није било закона и казне за приватно насиље. Напротив, било је закона као воде; кривице су биле пообројене и рашчлењене са претераном подробношћу; казне глупо жестоке, а уз то скоро у сваком случају могао их је повећати према свом мишљењу законодавац и стотине извршилаца; поступак удешен само како судија не ће имати никакве препоне при изрицању осуде; одломци што сам их саопштио из наредаба противу *брава*, нису мален, него веран доказ. Крај свега тога, шта више, већином због тога, ове наредбе, понављане и умножаване од владе до владе, служиле су само на то, да докажу у пуној мери немоћност њихових издавача; или ако су имале каква непосредна успеха, то су у главном умножиле она притешњавања, што су их мирољубиви и слаби већ подносили од силеџија, и појачале насиље и лукавство њихово. Некажњеност је била организована и имала је коренове, до којих наредбе нису допирале, или их нису могле покренути. Таква су била уточишта, па повластице гдекојих разреда, које је законита власт од чести признавала, од чести их трпила са ненаклоњеним ћутањем, или их је оспоравала са празним протестима, а оне су у ствари постојале и бранили су их речени разреди са живошћу своје користи и са ревношћу частољубља. И тако ова некажњеност, којој се претило и коју су нападали, а нису је разорили оним наредбама, морала је, наравно, код сваке претње и код сваког нападаја удвојити своје напоре и оштроумље, те да би се одржала. Тако је и било; па кад су се појавиле наредбе, којима се ишло на сузбијање насилника, ови су у својој стварној сили тражили нова згоднија средства, како ће и даље моћи оно чинити, што су наредбе хтеле да забране. И тако оне су могле спутавати код свакога корака доброга човека и досађивати

му, који није имао своје силе и био је без окриља; јер осим што су при руци имале свакога, кад су хтеле да предупреде или казне какав преступ, оне су још подвргавале свако кретање приватнога човека произвољењу сваковрсних извршилаца. Али ко је, пре но што би учинио какав преступ, узео своје мере да се за времена склони у какав манастир, у какав дворац, камо пандури нису смели приступити; ко је, мимо друге опрезности, носио либерију, која је сујету и корист какве јаке породице, или читава сталежа обвезивала да га бране — тај је био слободан у своме послу и могао се смејати целој овој лупњави са наредбама. И сами они који су били одређени да их даду извршивати, гдекоји су по рођењу спадали у повлашћени разред, други су од њега зависили поради окриља; и једни и други одгојењем, интересом, обичајем, подражавањем усвојили су му начела, па су знали добро се чувати да га не увреде за љубаве листа хартије прилепљена на рогљу. А онда људи, којима је поверено било непосредно извршење, па да су били предузетни као ирøји, послушни као монаси и вољни да се жртвују као мученици, ипак не би могли на крај изаћи, јер су били мањи бројем од оних, које су требали савладати, а на сву прилику би их напустио онај, који им је у апстракцији и, тако рећи, у теорији налагао да раде. Али осим тога били су то уопште најгори и најневаљалији људи онога времена; читаво звање држали су као презорно сами они, који су се могли од њих бојати, а наслов им важио је као погрда. Било је дакле природно, да они у место што би ризикали и носили на пазар свој живот у очајној ствари, продаваше моћним људима свој нерад, или и само своје саделавање, а себи задржаваше, да своју презрену власт и моћ што им је остала упражњавају у приликама, где није било опасности, то јест, где су притешњавали и удручавали људе мирне и који нису имали одбране.

Човек, који хоће да вређа, или се боји сваки час да ће бити увређен, наравно да тражи савезнике и другове. Отуда се у оно време до крајности терало са тежњом, да се људи прикупљају у сталеже, да их поново образују и да свакако прибављају што већу власт ономе, коме су они припадали. Клир је бадро одржавао и ширио своје повластице, племство своје привилеђије, војници своје изузетке, трговци и занатлије били су увршћени у мајсторије и братства, правознанци су образовали свој савез и сами лекари засебну дружину. Свака од ових малених монаркија имала је своју посебну и својствену моћ; у свакој је појединн налазио корист, да уједињену моћ многих употреби за се, према својој важности и вештини. Поштенији употребљаваше ту корист само ради одбране; лукави и неваљали употребљаваше је да извршују злодела, за које њихова лична средства не би била довољна, па да се обезбеде да не ће бити кажњени. Али моћ ових различних савеза била је врло неједнака; а нарочито на селу богати и силовити племић, са гомилом *бра́ва* око себе и са сељацима, који су породичним предањем, или из користи или приморани привикли себе сматрати као поданике и војнике господинове, упражњавао је ову власт, којој тешко да би икоји други савез могао ту одолети.

Наш Абондијо, нити племић, нити богат, још мање срчан, опазио је дакле, пре но што је, тако рећи, ушао у разумне године, да је у томе друштву као земљан лонац, који мора да путује са многим гвозденим лонцима, он дакле врло послуша родитеље, који су хтели да иде у попове. Право рећи, он није баш особито премишљао о дужностима и племенитом позиву звања, коме се посветио; живот са неком удобношћу и ступање у сталеж поштован и јак, то су се чинила њему два разлога више него довољна за такав избор. Али сталеж један закриљава и обезбеђава појединога само до извесне границе; ни један

га не решава од тога, да он сам себи створи неки системат. Вазда мислећи само на своје спокојство, дон Абондијо није се бринуо за те користи, које да би постигао, требало би да много ради, или да нешто ризика. Његов систамат састајао се у главном у томе, да се уклања свакој неприлици, а где не може да се уклони, да попусти. Разоружана неутралност у свима ратовима, који би се око њега појавили, од тада најчешћих распра између свештенства и световнос власти, између војника и грађана, између племића и племића, па и све до размерица између два сељака, које се рађају из једне речи, а решавају се песницом или ножем. А кад је баш морао да пристане уз којега од парничара, он би стао уз јачега, али вазда опрезно и старајући се да оном другом покаже, како му он није противник од своје воље; изгледаше као да му каже: ама за што ти ниси умео да будеш јачи, а ја бих већ био уза те. Држећи са јачима, чинећи се невешт њиховим пролазним и ћудљивим увредама, са понизношћу одговарајући онима, које су долазиле из озбиљније и промишљеније намере, присиљавајући шаљивим клањањем и одговарањем и најмргодније и најгоропадније да му се насмеше, кад га сретну на путу, овај сиромах дотерао је до преко шесет година без велике буре.

Али за то није и он био био без нешто жучи у телу; то вечито упражњавање у стрпљењу, то тако често давање другима за право, толики горки залогаји прогутани у ћутању тако су га огорчили, да би му здравље због тога зацело и посрнуло, кад не би био себи дао овда онда одушке. Али као што, најзад, има у свету, тако је и око њега било људи, које је он познао да нису кадри коме учинити зла, то је он могао на њима каткад да кали свој дуго задржани јед, те да још изгледа у неколико фантастичан и да се дере без икаква повода. Био је дакле строг судија онима, који се нису владали као он, наравно

кад им је могао судити без икакве, ако ће и далеке опасности. Који је добио батине, тај је у најмању руку био луд; кога су убили, тај је увек био упоран. Који се успео да одржи мегдан против једног властодршца, па је добио разбијену главу, дон Абондијо би увек у тога нашао какву кривицу, ствар не тако тешка, јер разлог и кривица не могу се тако начисто оделити, да не би једна или друга страна од њих добила по штогод. А највише је говорио против оне своје сабраће, која су са својим ризиком пристајала уз слабога притешњенога а против моћна угњетача. То је он звао хотимичним задевањем, подметањем ногу псима; и то је говорио строго, да је то плетање у световне ствари а на штету достојанства светога чина. Па увек у четири ока, или у најужем кругу ревновао је тим жешће, кад је још знао, да су то људи, који се не жесте ни у стварима, које их се лично тичу. А имао је једну омиљену реч, којом је увек запечатио разговор о тој материји: да поштен човек, који на себе држи и на своју хаљину, не ће себе плести у ружне спорове.

Мојих двадесет и пет читалаца могу сад замислити, какав је упечатак морало ово што причасмо учинити на душу тога сиромаха. Страх од оних горопадних лица и речи, претња једнога господина, који је познат био да не прети напразно, систем мирна живота, проведена толике године у премишљању и стрпљењу, који је уједанпут сада разорен, па корак један, за који се није могло знати како ће да испадне — све те мисли навалиле су бурно у главици дон Абондија.

«Ако би се Ренцо могао задовољити лепим једним: не — добро; али ће он хтети разлога; па што му могу одговорити, за име божије? Е, е, е, и он има своју главу: јагње, кад га нико не дира, али кад му ко хоће да противослови... но! А онда, па онда, да још изгуби ону Лучију, у коју се заљубио као... Дечурлија, која не знајући шта да раде, заљубљују се, хоће да се венчају, а не

мисле на што друго; не брину се они, у какву ће неприлику да баце поштена човека. Куку мени! за што мораше та два човечишта стати баш преда ме на пут и са мном се дати на посао! Шта се тиче то мене? Зар хоћу ја да се женим? За што нису боље отишли да говоре... Ох! да видимо мало: то ми је судбина, да ми паметне мисли увек дођу на памет онда, кад је прилика већ прошла. Да сам се био сетио, па да им кажем, да са својом поруком оду...»

Али ту се сети, да би било и сувише ружно, кад би се кајао, што није световао и помагао неправди, те све његове гњевне мисли окренуше се противу онога другога који је дошао да га лиши покоја. Он је дон Родрига знао само из виђења и по чувењу, није с њим имао друга посла, осим што би му се дубоко поклонио и што би се врхом свога шешира дотакнуо земље, кад се овда онда с њиме успут сусрео. Није једанпут био у прилици, да брани уважење тога господина противу кога, који би тихим гласом, уздишући и уздижући очи к небу проклињао какво његово дело; сто пута казао је, да је то частан кавалер. Али сада му је у срцу давао сва она имена, која иначе није чуо од других, а да не рекне: сахрани боже! У по буре ових мисли стиже на врата своје куће, која је била у дну сеоцета, тури у браву кључ, који је већ у руци држао, а кад уђе, закључа врата што опрезније, па пун страха викну једанпут поуздану пријатељицу: «Перпетуа! Перпетуа!« и упути се у собу, где је ова морала бити постављајући што за вечеру. Као што ће сватко погодити, била је Перпетуа служавка дон Абондија, служавка привржена и верна, која је у прилици знала слушати и заповедати; у своје време подносити гуњђање и ћуди свога господара, а у своје време дати му да осети њезине, што је како који дан све чешће бивало, јер је прешла била синодалних четрдесет лета а остала девица, као што она говораше за то што је одбила све просиоце, који су јој

долазили, или као што су говориле жене другарице, за то што се ни пас није нашао који би је хтео.

«Ево ме !» одговори она и метну на столић на обично место бочицу вина, које је дон Абондију најмилије било, па се полако крену.

Али још није дошла до собњега прага, кад он уђе ходом као спутаним, са погледом усплахиреним, лицем искривљеним, да није требало ни искуснога погледа Перпетујина, па да се одмах види, да му се нешто заиста необично догодило.

«За бога, господине, шта вам је ?»

«Ништа, ништа.» одговори дон Абондијо и сав као без душе спусти се на своју столицу.

«Како ништа ? Зар бисте ви да то мени кажете ? Зар то није ружно ? Нешто се велико догодило.»

«Ох, тако ти бога ! Кад ти кажем, да није иишта, онда или није ништа, или је нешто, што не смем да кажем.»

«Што не смете ни мени да кажете ! А ко би се бринуо за ваше здравље ? Ко би вас световао ?..»

«Оха ! мучи, па се остави свега, него ми дај чашицу мога вина.»

«И ви бисте да ми кажете, да није ништа !» рече Перпетуа, напуни купу и задржи је у руци, као да неће да му је даде иначе, него ако ће јој оно поверити, што јој никако не ће да каже.

«Дај овамо, ама дај,» рече дон Абондијо и узе пехар са дркћућом руком, па га искапи у један пут, као да је каква медицина.

«Дакле хоћете баш да морам питати, шта се десило моме господину?» опет ће Перпетуа, па стаде преда њ, подбочивши се обема рукама и окомивши лактове унапред а упрвши очи у њега, као да би му тајну посисала из очију.

«Тако ти имена божија : немој да брбљаш којешта, немој да ми правиш ларму : ту иде... ту иде о главу !»

«О главу !»

«О главу.»

«Ви знате добро, да кад сте ми казали што искрено, поверљиво, ја никад нисам...»

«Којешта! те још колико пута...»

Перпетуа виде, да није погодила праву жицу, за то одмах промени начин.

«Господине,» рече дирнутим гласом,« ја сам увек била одана; па ако сад хоћу да знам шта вам је, то је само из ревности, јер бих да вам могу бити у помоћи, да вам дам добар савет, да вам олакшам срцу...»

То је истина, да је дон Абондијо можда исто толико желио да се курталише своје мучне тајне, колико је Перпетуа желила да је дозна; пошто је дакле све слабије одбијао њене нове жестоке јурише на њега, пошто је не једанпут од ње узео присегу, да ни дахом не ће што одати, најзад уз многе уздахе и много вајкање исприча јој жалосну пригоду. Када дође до страшног имена виновникова, заиска од Перпетуе да се наново и што свечаније закуне; па изустивши то име, дон Абондијо клону на наслон своје столице са тешким уздахом, издигнувши руке у исти мах заповедајући и молећи, те рече:

«Ако бога знаш!»

«Забога!» викну Перпетуа. «О, лупеж један! један лола! један безбожник!»

«Хоћеш ћутати? или би да ме сасвим упропастиш!»

«О, овде смо са свим сами и нико нас не чује. Па шта ћете сад, јадни мој господине?»

«Ето ти!» рече дон Абондијо јетко; «ето ти лепа савета твога! Сад ме пита, шта ћу и како ћу; као да је она у неприлици, па до мене је да јој помогнем.»

«Та ја бих вам могла дати мој луди савет; али онда...»

«А онда... да видимо.»

«Ја велим, како сви веле, да је наш арцибискуп свет човек, срчан човек, и да се никога не боји, па ће се он томе врло обрадова, кад будтие могао стати на

браник за свога свештеника противу једнога од тих власитеља; ја велим, мислим, да ви њему напишете једно лепо писмо, па да му јавите како је...»

«Ћути само! ћути! Зар су такви савети за сиромаха човека у невољи? А да добијем тане у плеће, сахрани боже! хоће ли ми га арцибискуп извући?»

«Е да како! као да се танад деле као слаткиши; па зло и наопако, кад би пси увек ујели, кад год лају! А ја сам досад увек видела, ко је знао показати зубе и прибавити себи штовање, тога су и поштовали; пэ за то што ви никад не ћете да говорите за своје право, јесмо и дотерали дотле, да сви дођу, имајте опростити, па...»

«Хоћеш ћутати?»

«Ја ћу омах ћутати; али и то стоји, кад сви опазе, да је когод у свакој прилици готов да попусти...»

«Ма ћути! Зар је сад томе време, да ми којешта трабуњаш?»

«Добро; а ви промислите ноћас; тек немојте да шкодите сами себи и да се поболете; прихватите се мало.»

«Хоћу промислити,» одговори дон Абондијо; «за цело; хоћу промислити, морам то промислити.» Па устаде настављајући: «Не ћу ништа да једем, ништа; немам воље на јело; знам ја и сам да треба да промислим. Али зар је то морало баш на мене наићи!»

«А ви попите бар ову другу чашицу,» рече Перпетуа молећи. «Ви знате, да вам је то увек поправио желудац.»

«Е! хоће се ту што друго, што друго, што друго.»

Тако говорећи, узе свећу а непрестано гунђаше:

«Таква једна беспослица! Једном поштеном човеку: као ја што сам! Да како ли ће сутра бити!»

Тако и подобно вајкајући се, упутио се у своју собу. Када дође до прага, осврну се према Перпетуји, метну прст на уста, па исчезну, пошто рече гласом тихим и свечаним:

«Тако ти имена божија!»

ДРУГА ГЛАВА

Прича се за кнеза Конда, да је тврдо спавао уочи битке код Рокроа; али, прво, он је био уморан; друго, већ је био издао потребне наредбе и удесио што треба сутра да се чини. Напротив дон Абондијо још није знао друго, него да ће сутра бити дан од битке, с тога проведе велик део ноћи у страшљивим мислима. Да се не осврће на безбожну поруку, нити на претње, него да сврши венчање, то беше ствар, коју није хтео ни да узима у претрес. Да повери Ренцу што се десило и да тражи с њиме каква начина... сахрани боже! «Никоме да нисте ни речи казали... иначе... хм!» тако рече један од *бра́ва*; па као да то *хм*! осећа да му зуји по глави, дон Абондијо не да не помишљаше на то да преступи такву заповед, него се још кајао, што је о томе говорио са Перпетуом. Да бежи? Куда? Па онда! Колике неприлике и рачуне да полаже! Код сваке стране, коју је одбио, сиромах човек превртао би се у кревету. Што му се свакако чинило да је најбоље или најмање зло беше, да добије времена и да Ренцу ствар одуговлачи. Ту се сети, да још само мало дана треба, па наступа време, кад је венчање забрањено; а да тога момка тих неколико дана вуче за нос, то би било добити одушке за два месеца дана, а у два месеца могу се свршити велике ствари. Он преживаше излике, што би их навео; па ако су му се и чинили по̀лаки, ипак се тешаше по̀мишљу, да ће им његов аукторитет дати потребну важност а његово старо искуство да ће му много помоћи код неука момка.»

«Да видимо,» рече он у себи; «он мисли на своју љубазницу, а ја мислим на моју кожу; ја сам дакле ту понајвише интересован, а да оставимо то, да сам ја лукавији. Синко, ако ти због тога буктиш, ту немам шта рећи; само не ћу ја да због тога пострадам.

Опоравивши тако у неколико дух при једној одлуци, могаше најпосле заклопити очи; али какав сан! какви

сни! *Бра́ви*, дон Родриго, стазе, стене, бегство, вика, пуцњава.

Горак је то час, кад се човек пробуди после каква белаја и у неприлици каквој. Чим се мало опоравила, памет се враћа уобичајеним мислима пређашњега спокојнога живота; али ево одмах посве неучтиве мисли на ново стање ствари, па непријатност при овом тренутном сравњењу није мање жестока. Претуривши болни овај час, дон Абондијо наново предузе укратко своје ноћашње одлуке, утврди себе у њима, боље их уреди, устаде и поче чекати Ренца са страхом и у исти мах са нестрпљењем.

Лоренцо, или као што су га сви звали, Ренцо не даде на се дуго чекати. Тек што му се учини, да може, а да није неучтив, отићи до пароха, а он се тамо упути са свежом жестином човека од двадесет година, који треба онога дана да се венча са оном коју љуби. Тек што је мало поодрастао, а он остаде без родитеља, па се занимаше свиларством, које је у његовој породици било наследње, да тако рекнем; та радња била је у раније године прилично пробитачна, али тада већ је била у опадању, премда не у том степену, да вешт раденик не би отуда имао поштен ужитак. Посао је из дана у дан бивао слабији, али су се раденици непрестано исељавали, примамљивани у суседне државе обећањима, повластицама и добром платом, те тако они, који су остајали у земљи, имали су приличне заслуге. Осим тога имао је Ренцо једно добарце, које је давао радити а и сам га је радио, кад би свилара била затворена, тако да се он према његовом стању могао назвати имућним. Па ако је ова година и била оскуднија од пређашњих, те се већ поче осећати велика скупоћа, наш младић, који од како је бацио око на Лучију постао је штедљив, налазио се толико снабдевен да се није морао бојати глади. Он дође пред дон Абондија у стајаћу руху, са шареним перјем за шеширом, са својим ножем са лепим држаљем у шпагу од чакшира,

са неким свечаним и уједно продрзљивим лицем, какво су тада имали и најмиролубији људи. Непоуздани и тајанствени дочек дон Абондија чудно доликоваше оном веселом и одрешитом начину овога младића.

«Овај канда има неку мушицу у глави,» помисли Ренцо, а онда рече: «Дошао сам, господине попо, да ми кажете, у колико је сати повољно вама, да дођемо у цркву.»

«А у који дан мислите?»

«Како у који дан? Зар се не сећате, да смо уговорили за данас?»

«Данас?» на то ће дон Абондијо, као да је за то чуо сада први пут. «Данас, данас.. ваља да се стрпиш, јер данас не може бити.«

«Данас не може бити! А што!»

«Пре свега, није ми добро, као што видите.»

«Жао ми је, али што имате да свршите, томе се хоће тако мало времена и тако мало труда. .»

«Па онда... па онда... па онда...»

«Па шта онда?»

«Па онда има забуне.»

„Забуне? Какве забуне може ту бити?»

«Требало би да си у нашој кожи, па да знаш све оне препоне, што се у тој ствари појављују, те колико ту има одговорности. Ја сам мало мека срца, само мислим на начин, како ћу уклонити препоне, како ћу све олакшати, све учинити другоме по вољи, а тиме занемарујем своју дужност, због чега добијам и још горе што.»

«Али тако вам имена божија, немојте ме толико мучити, него ми отворено кажите шта је.»

«Знаш ли ти, колике и колике формалности се ишту, па да брак буде по правилу?»

«Ваљда што и о томе знам,» рече Ренцо, који се поче срдити, «јер сте ми ових дана и онако већ доста

с тиме набили главу. Али зар сада није све свршено? Зар није све учињено што је требало учинити?»

«Све, све — то се теби тако чини; али стрпи се мало, ја сам луд, што пренебригавам моју дужност, само да се људи не би мучили. Али сада... но, ја знам што кажем Ми бедни попови стојимо између наковања и чекића. Ти си нестрпељив; мени те је жао, бедни момче; а претпостављени... доста, не могу све казати. А на нама се скрхају кола.»

«Па кажите ми једанпут, шта још треба да се учини, као што велите, па ћу и то одмах учинити.»

«Знаш ли ти, колико има препона решавајућих брак?»

«Откуда ћу ја знати за препоне?»

«Error, conditio, votum, cognatio, crimen,

Cultus disparitas, vis, ordo, ligamen, honestas, поче Si sis affinis... дон Абондијо, бројећи крајевима од прстију.

«Збијате ли ви са мном шалу?» упаде му у реч момак. «Шта ме се тиче то ваше ђачко?»

«Е дакле, кад не разумеш ствар, а ти се стрпи и остави је ономе, који је зна.»

«Е добро!...»

«Дакле, драги Ренцо, немој да се срдиш, та јасам готов да учиним... све што од мене зависи. Ја бих ти радо учинио по вољи; ја ти желим добра. Ех!... кад помислим, како си добро стојао; шта ти је фалило? Ту ти дође мушица да се жениш...»

«Какви су то сад разговори, господине?» упаде му у реч Ренцо, у исти мах пренеражен и једак.

«Ја ти само велим, стрпи се, ја само то кажем Радо бих те видео задовољна.»

«Дакле најпосле...»

(1) Погрешка (у лицу), занимање, завет, сродство, злочин, неједнака вера, насиље, ред (монашки), свеза, част, ако си у пријатељству... То су стихови латински, које су учитељи црквенога права начинили, да би они, којих се тиче, могли лакше запамтити препоне брака, које се тамо набрајају.

Преводилац.

«Најпосле, синко мој, нисам ја крив; нисам ја правио закон. Па пре но што благословимо брак, ми смо прво дужни много и много испитивати, да се осигурамо, да нема каквих препона.»

«Ама кажите ми једанпут, каква се препона сад појавила?»

«Стрпи се, нису то ствари, које се свршују на двоје на троје. Ја се надам, да ништа не ће бити; ипак за то морамо предузети она истраживања. Текст је јасан и разговетан: Antequam matrimonium denunciet...»[1]

«Ја сам вам већ рекао, да не знам *ђачки.*»

«Али је тек потребно да ти објасним...»

«Па зар већ нисте предузимали то истраживање?»

«Та кажем ти, да нисам све учинио, као што сам требао.»

«За што нисте то чинили за времена? Зашто сте ми казали, да је све свршено? За што чекати...»

«Ето! сад ми пребацујеш, што сам био сувише добар. Ја сам ти све олакшао, да бих ти што пре био на услугу; ма... ма сада сам се сетио... доста, ја већ знам.»

«Па што да радим?»

«Да се за који дан стрпиш. Синко мој, неколико дана нису вечност: стрпи се.»

«Дакле?»

«Ту смо у заветрини,» помисли дон Абондијо у себи, па учтивије него икада рече му. «Па за једно петнаест дана гледаћу... постараћу се...»

«Петнаест дана! То је заиста лепа новост! Учињено је све што сте искали; одређен је дан; дан већ је ту, а ви ми сад кажете, да чекам још петнаест дана! Петнаест!...» понови јачим и гневним гласом, па опружи мишицу и измахну песницом у ваздуху.

Па ко зна, какво би ђаволство још био додао овом броју, да му дон Абондијо није прекинуо реч, ухвативши

(1) Пре но што би објавио брак.

Преводилац.

га за другу руку пријатељски плашљив и ревностан.

«Но, но, немој да се жестиш, тако ти бога! Гледаћу, стараћу се, да ли би за осам дана...»

«Па шта да кажем Лучији?»

«Да сам ја нешто превидео.»

«А шта ће свет да каже?»

«Само ти њима кажи, да сам ја нешто превидео из превелике ревности, што сам сувише добра срца; баци ти само сву кривицу на мене. Могу ли ти другојачије говорити? Дакле до осам дана.»

«А онда неће више бити друге какве сметње?»

«Када ти кажем...»

«Е добро; стрпићу се и ту недељу дана; али добро памтите, кад прође тај рок, нећу се задовољити више празним речима. Дотле вам се препоручујем.»

Па кад то рече, оде, поклонивши се дон Абондију не тако дубоко као иначе и погледивши га не толико са поштовањем, колико значајно.

Кад изађе и упути се први пут зле воље према кући своје заручнице, у по онога једа паде му на ум тај разговор, који му све чудније полазаше. Онај хладни и збуњени дочек од стране дон Абондија, оно његово говорење у исти мах кисело и нестрпељиво, она његова оба сива ока, која су док је говорио непрестано тамо амо зверала, рекао би, боје се да се не сусретну са речима, које су му из уста излазиле, оно његово грађење да ништа не зна за венчање, које је овамо већ сасвим уречено било, а сврх свега оно непрестано наговешћивање неке важне ствари, а овамо никако да каже што јасно — све те околности узевши уједно, домисли се Ренцо, да ће ту бити нека тајна посве различна од оне, коју је дон Абондијо хтео да истакне. Један часак хтеде момак да се врати, па да га одмах присили, да му отворено говори; али кад диже очи, угледа Перпетуу где иде пред њим и улази у вртић један на неколико корака од куће. Он јој привикну,

кад је она дошла до врата; похита, пристигне је, задржи је на вратима, па намеравајући да дозна што поузданије, упусти се с њом у разговор.

«Добар дан, Перпетуо; ја сам се надао, да ћемо данас заједно бити весели.»

«Е, сиромаше Ренцо, како бог хоће!»

«Учинидер ми једну љубав: тај божији човек господин парок ту ми вазда̂н развезао неке разлоге, које нисам могао сасвим да разумем; разјасни ми ти то боље за што не може или не ће он да ме данас венча ?»

«О ! а одкуда ћу ја знати за тајне мога господина ?»

«Јесам казао, да ту'има нека тајна !» помисли Ренцо, па да би на чисто дознао, настави: «Дела, Перпетуа, ми смо добри пријатељи, кажи ми што знаш, помози једном момку сиромаху.»

«Зло је то, драги мој Ренцо, кад се ко роди сиромах.»

«То је истина,» прихвати он, све боље утврђен у својој сумњи, па тражећи да се ствари што боље прикучи додаде: «то је истина, али зар свештеници треба ружно, да поступају са сиротињом ?»

«Слушај, Ренцо; ја ти не могу ништа казати, јер... ништа не знам; али толико ти могу казати, да мој господин не ће да чини криво ни теби, ни икоме другом; па он ту није крив.»

«Да ко је ту кривац ?» запита Ренцо бајаги немарно, а овамо му је срце куцало и уши је био нарогушио.

«Кад ти кажем, да ништа не знам... Ради одбране мога господина могу говорити, јер ми је тешко чути, да му се хоће да пребацује да он хоће кога да увреди. Сиромах ! ако греши, то је због превелике доброте. Али има у овом свету лупежа, силеџија, људи који се не боје бога...»

«Силеџија ! лупежа ! помисли Ренцо;» то нису претпостављеници.» Па једва прикривајући своју све већу узбуђеност, рече јој: «Па дела, кажи ми. ко је тај.»

„А! ти би хтео да ти што кажем; а ја ти не могу ништа казати, јер... не знам ништа; кад ништа не знам, то је као да сам се заклела да ћу ћутати. Можеш ме на муке метнути, опет ми не ћеш ни једну реч истргнути. Збогом; само дангубимо обоје."

Кад то рече, брзо уђе у врт и затвори врата. Ренцо јој одговори поздравом, онда се врати са свим полагано, да она не би осетила, куда ће он, а кад га та добра жена није могла више чути, ускори ход, у часку једном дође до врата дон Абондијиних, уђе, право оде према соби, где га је био оставио, затече га тамо, па полети њему смело и упрвши нањ своје очи.

„Ехе! а шта је ново?" запита дон Абондијо.

„Ко је тај силеџија," рече Ренцо гласом, који је хтео да му се јасно одговори; „ко је тај силеџија, који не ће да се ја венчам са Луцијом?"

„Шта? шта? шта?" промуца бедни изненађеник, а лице му у исти мах пребледе и клону, као крпа кад је из прања извуку.

Па гуњђајући нешто, скочи са столице и полети вратима. Али Ренцо, који као да се томе надао, те је био на опрезу, прискочи вратима пре него он, заврну кључ и тури га у џеп.

„А! а! хоћете ли сад говорити, господине попо? Сваки зна, како са мном стоји, само ја не. Ма триста му, хтео бих и ја да знам. Како се зове онај?"

„Ренцо, Ренцо! за име божије, узми се на ум, шта радиш; помисли на душу!"

„Ја мислим на то, да хоћу да знам одмах, овога часа."

Па рекавши то, метну можда и не знајући своју руку на држак од ножа, који му је вирио из џепа.

„Смилуј се!" викну дон Абондијо малаксалим гласом.

„Хоћу да знам."

„А ко ти је казао..."

«А не, нећемо више лакрдије. Говорите јасно и без оклевања.»

«Хоћеш ли да ме убијеш?»

«Хоћу да знам оно, што са разлогом могу искати.»

«Али ако ти кажем, онда сам погинуо. Зар да мени није мио мој живот?»

«Дакле говорите.»

Ово «дакле» би изречено с таквом енерђијом, поглед Ренцов дође некако тако страшан, да дон Абондијо није инкако више могао помишљати на могућност непослушности.

«Хоћеш ли ми обећати, хоћеш ли се заклети,» рече, «да ни с ким о томе не ћеш говорити, да никад не ћеш казати...?»

«Обећавам, да ћу неко чудо учинити, ако ми не ћете одмах, ама одмах казати његово име.»

На ову нову претњу дон Абондијо, са лицем и погледом, као да су му у устима зуболомове кљеште, изусти:

«Дон...»

«Дон?» понови Ренцо, да би да помогне болеснику да од себе даде и остатак, а пригнуо му се са ухом запетим према њиховим устима, са опруженим мишицама и песницама стиснутима остраг.

«Дон Родриго!» изусти нагло приморани поп, брзајући са тих неколико слогова и сагласнике једва изричући, једно због забуне, а друго, јер оно мало присебитости, што му је остало да сравни обе страхоте, као да је хтео да употреби да прогута реч у сами онај час, када је морао да је изусти.

«А, псето једно!» рикну Ренцо. «А како је он то удесио? Шта је он рекао вама, кад...»

«Шта? гле сад!» на то ће са готово срдитим гласом дон Абондијо, који после толике жртве сматраше себе да је у неком смислу постао поверитељем. «Шта? Волио бих да се теби оно десило, што мени, кога се то ни мало не тиче, па ти за цело не би толике мушице досађивале глави.»

Па ту му стаде грозном бојом описивати ону ружну напаст, те говорећи све више осећаше, колики му је гњев у срцу, који је све дотле био прикривен и увијен у страх, а видећи у исти мах, где Ренцо од тешкэ јарости и забуне стоји непомичан, с обореном главом, настави живо:

«Таман си погодио шта ћеш да радиш! Мени си таман учинио красну услугу! Такво што учинити једном поштеном човеку, своме пароку! па у његовој кући! на освештану месту! А. баш си се јунак показао! Извукао си ми из уста моју несрећу, твоју несрећу! оно што сам ја твога добра ради као паметан човек крио! па сад кад знаш? Хтео бих видети, шта ћеш са мном!.. Тако ти имена божија! То није шална ствар. Ту није реч о неправди или правди; ту се тиче силе. А када сам те јутрос лепо световао... е! одмах се помамио. Ја сам се постарао за мене и за тебе; али што за вајду? Барем отвори врата, дај ми мој кључ.»

«Ја сам могао фалити,» одговори Ренцо блажијим гласом према дон Абондијо, али у коме се осећала јарост спрам откривенога душманина; «ја сам могао фалити; али метните руку на срце, па се замислите на мом месту...»

Кад то рече, извади кључ из џепа и оде да отвори врата. Дон Абондијо иђаше за њим, па док је Ренцо окретао кључ у брави, приђе му и с озбиљним и плашљивим лицем подиже му пред очи три прста од деснице руке, као да би га и он од своје стране хтео да поткуца па му рече:

«Барем се закуни...»

«Ја сам могао фалити, па ми опростите,» одговори Ренцо отворивши врата и хотећи изаћи.

«Закуни се...» понови дон Абондијо и дркћућом руком ухвати га за мишицу.

«Ја сам могао фалити,» понови Ренцо и утече од њега.

Па оде нагло, на тај начин прекидајући питање, које као какво питање из књижевности, или из филологије,

или иначе какво друго, могло је столећима трајати, јер свака страна није друго чинила, него је понављаља своје наводе.

«Перпетуа! Перпетуа!» викаше дон Абондијо пошто је залуду био бегунца звао.

Перпетуа му се не одзиваше. Дон Абондијо не знаваше више, у коме се свету налажаше.

Дешавало се не једанпут мало већој господи, него што је био дон Абондијо, да су се нашли у тако непријатним неприликама, у толикој неизвесности, да им се понајбољи начин чинио, да легну у постељу са грозницом. Тај начин не морате ни тражити, јер вам се нуди. Јучерашња страхота, страшљива ноћ пронеспавана, страх од овога часа, страховање од будућности — све то учини своје. Поплашен и као заглунут посади се на своју столицу, учини му се као да осећа неку језу у костима, па уздишући погледаше своје нокте, овда онда кречући гласом дркћућим и гњевним:

«Перпетуа!»

Најпосле ево и ње са великом главицом купуса под пазухом и са журним лицем, као да ништа није било. Поштедићу читаоца са вајкањем, сажалевањем, обвињавањем, извињавањем, оним: «само ти могла си му казати,» и: «нисам ја ништа казала,» и са свима оним мешавинама овога разговора. Доста је рећи, да је дон Абондијо заповедио Перпетуји, да замандали врата, да више ни на који начин не отвара, а ако би ко лупао, да му кроз прозор одговори, да је парок болестан у грозници. Онда се полако попе уз степене, говорећи код сваког трећега степена: «Сад ми је доста!» па збиља леже у постељу, где ћемо га оставити.

Међу тим иђаше Ренцо кући журним кроком, не решивши се шта да чини, али пун јарости, да учини што необично и страшно. Изазивачи и неваљаљци и сви они, који ма на који начин чине другоме криво, криви су не

само за зло које сами учине, него и за ону пакост, до које доводе увређене. Ренцо је био момак миран и никакав убојица, момак искрен и непријатељ сваком сплеткашењу; али у овај пар срце му жуђаше само за крвљу, на памети му је само издајство. Хтео је да одјури до куће дон Родрига, да га дохтати за гушу, па... али се ту сети, да је она као град какав, да су је унутри чували *бра́ви*, а да су је чували и споља; да су тамо слободно долазили само добро познати пријатељи и служитељи, а да их нису проматрали од главе до пете; да непознат занатлија није могао тамо ући без преметачине, а он пре свију... њега су можда и сувише познавали. Онда помисли да дохвати своју пушку, да заседне за какву живику, па да га чека, не ће ли кад онуда сам проћи, па са дивљом насладом пристајући уз ту мисао, учини му се да чује нечији ход, његов ход, те опрезно подигне главу; он позраде грешника, дигне пушку, нанишани, опали, виде га како паде и издахну, он му још привикне псовку једну па одлети друмом према граници да умакне. — А Лучија? — Тек што ова реч паде у средину тих тужних мисли, већ ево навалише лепше мисли, на које се Ренцов ум био научио. Сети се последњих поука његових родитеља, сети се бога, богоматере и светитеља, помисли на оно утешно чуство, које је осећао, кад се год знао без кривице какве, на ону грозу, која га је обузимала, кад би се год говорило о убиству, па се пробуди из тога крвавога сна, пун страха, пун пребацивања савести, а уједно и радостан, што је све то било само у уображењу. Али мисао на Лучију колике је друге мисли за собом повлачила! Толике наде, толика обећања, будућност тако љупка, која му се тако извесна чинила, па овај толико мућени дан! Па како, каквим речима да јој јави ту новост? Па онда, шта да чини? Како да она буде његова у пркос сили тога мрског насилника? А крај свега тога прође му кроз главу ако и не доказана, а оно мучна сумња. Ова неваљал-

штина дон Родригова могла је долазити само од ниске страсти спрам Лучије. А Лучија? Ренцо није могао ни часка помислити, да је она њему дала и најмањега повода и најлакша обадривања. Али да ли је знала за то? Да ли је онај могао зачети тако подлу страст, а да она то није опазила? Да није он ствар дотле терао, а да није код ње покушавао на други начин? А Лучија му никад ни речи не рече — њему, своме веренику!

Пун ових мисли стиже пред своју кућу, која је била усред села, прође је и упути се Лучијиној кући, која је била на крај села, скоро осим осталих кућа. Испред ове кућице била је мала авлијица, која је делила од пута, а ограђена је ниским зидом. Ренцо ступи у авлијицу и чу жагор од једне собе на горњем спрату. Помисли, да ће бити дошле другарице и куме, да прате Лучију, па не хте показати се женскадији са том новином у срцу и на лицу. Девојчица једна која се нађе у авлици потрчи предањ вичући:

«Младожења! младожења!»

«Мучи, Бетиња, мучи!» рече Ренцо. «Ходи амо; отиди горе до Лучије, узми је на страну и пришапни јој... али да нико други не чује, нити да ко опази, ко... кажи јој; да имам нешто да јој кажем, да је чекам у доњој соби и да одмах дође.»

Девојчица одмах устрча уз степене, сва весела и поносита, што има нешто тајно да испоручи.

У тај пар Лучија је сасвим накићена излазила из материних руку. Другарице су се отимале за невесту, па је силом хтедоше видети, а она се брањаше оном у неколико ратоборном смерношћу у сељанака, метнувши пред лице као штит свој лакат и погнувши се, а набирајући своје дуге и црне обрве, док је међу тим отварала усне на осмех. Њене црне и пуне власи, раздељене на челу белим и танким раздељком, биле су остраг обмотане у многим витицама, у којима су биле дугачке сребрне укоснице, а ове су се око главе ређале као зраци од светитељска круга што

сељанке око Милана и данас носе. На врату имала је ђердан од граната, који су наизменце били нанизани са зрнима златне срме; носила је леп прслук са брокатом на цветове, а одељени рукави били су привезани красним тракама; кратка свилена сукња са честим и ситни борама, две црвене чарапе, две такође свилене и везене папуче. Осим овога накита, који је био нарочито ради венчања, Лучија је имала још и свакидашњи од смерне лепоте, коју су још дизала и увећавала разна чуства, што су јој се на лицу видела; радост умеравана лаком неспокојношћу, она љупка брижност, која се кадкад показује на невестину лицу, давајући јој особит израз, а не наносећи уштрба лепоти.

Мала Бетина утисну се међу оне чевръуге, приђе Лучији, опрезно јој даде знак да има нешто да јој каже, па јој пришапну своју поруку.

„Таки ћу се вратити," рече Лучија женскима и похита доле.

Кад опази, како је у Ренца лице промењено и како је сав неспокојан, рече му са неком страшљивом слутњом:

„Шта је?"

„Лучија!" одговори Ренцо; „данас нема ништа, а бог зна кад ћемо моћи бити муж и жена."

„Шта?" рече Лучија сва пренеражена.

Укратко јој каже Ренцо, шта је било оно јутро. Она га слушаше стрепећи, а кад чу име дон Родрига, поцрвени и задркта се, па повика:

„Ах! зар је дотле морало доћи!"

„Ти си дакле знала...?" рече Ренцо.

„И сувише!" одговори Лучија; „али да ће дотле доћи!"

„Шта знаш ти?"

„Немој да ти сад говорим, немој да плачем. Идем да зовем матер и да кажем женама да иду; треба да смо сами."

Докле она полазаше, промрмља Ренцо:

„А ти ми ништа не каза."

«Ах, Ренцо!» одговори Лучија и за часак осврну се на њ, али не стаде.

Ренцо је врло добро осећао, да кад је Лучија у овај пар изговорила његово име, а са таквим гласом, да је она хтела рећи: а зар ти можеш још двоумити, да сам ћутала само јер сам имала добра и чиста разлога?

Међутим добра Ањеза (тако се звала Лучијина мати), којој се сумња и љубопитство пробудило оном пришапнутом речи, као и због одласка кћерина, сишла је да види шта је. Кћи је остави са Ренцом, врати се искупљеној женскадији, па што је боље могла присиљавајући лице и глас, рече им:

«Господин парок разболио се и данас нема ништа.»

Кад то рече, поздрави их на брзу руку и опет сиђе.

Женске одоше једна по једна и разиђоше се да приповедају шта се десило. Две три одоше до пароковиx врата, да се увере, да ли је заиста болестан.

«Жестока врућица,» одговори Перпетуа са прозора.

И ова тужна реч однесена осталима, прекиде свако домишљање, које је већ почело да ври у њиховој глави и да се показује испрекиданим и тајанственим речима.

ТРЕЋА ГЛАВА

Лучија уђе у доњу собу, докле је Ренцо брижан казивао Ањези, а ова га брижна слушала. Обоје се обратише оној, која је од њих више знала и од које су чекали објашњење, које је само могло бити болно; обоје, ако су и били ожалошћени и крај све своје различне љубави, што су је имали према Лучији, ипак показиваше и нешто разлике срџбе, што им је прећутала нешто тако важно. Ако је и желила да чује своју кћер, ипак Ањеза не мóже уздржати се а да јој не преговори.

«Својој матери да ништа не кажеш о таквој ствари!»

«Сад ћу вам казати све,» одговори Лучија бришући кецељом очи.

«Говори, говори!» викнуше у исти мах мати и вереник.

«Света богородице!» викну Лучија; «ко је могао помислити, да ће ствар дотле доћи!»

Па јецајући приповеди, како пре неколико дана, кад се из свиларе враћала, па у неколико заостала иза својих другарица, онуда прође дон Родриго са још једним господином; како је он гледао да јој каже неке ласкаве речи, које нису биле ни мало лепе, као што она додаде; али она га није слушала, него ускори ход и стигне своје другарице, а међу тим је чула, како се онај други господин грохотом смејао, а дон Родриго како је рекао: Да се опкладимо! Сутра дан опет су се они нашли на путу; али је Лучија била усред својих другарица и није дизала очи; онај други господин грохотом се смејао, а дон Родриго казао је: Већ ћемо видети!

«Хвала богу,» настави Лучија, «да је то био последњи дан у свилари. Одмах сам казала...»

«Коме си казала?» запита Ањеза, која је не без негодовања чекала да чује име одликованога повереника.

«Казала сам фра Кристофору, кад сам била на исповести,» одговори Лучија матери, извињавајући се благим гласом. «Ја сам му за све казала, кад смо оно заједно ишле у клоштарску цркву; па ако се сећате, ја сам оно јутро почињала час ово, час оно, јер сам хтела да сачекам друге људе, који ће истим путем ићи, па да с њима идемо; јер од како сам се с њиме сусрела, тако сам се бојала да куда идем...»

Ањезино негодовање ублажи се код часног имена фра Кристофора.

«Добро си чинила,» рече, «али за што ниси све казала и твојој матери?»

Лучија је имала два добра разлога: прво, да не баца у тугу и у страх ову добру жену, која ни онако не би ту могла ништа помоћи; друго, да не би ризикала да иде од уста до уста једна ствар, коју је она врло радо хтела

да сасвим сакрије, тим пре, што се Лучија надала, да би њено венчање одмах у самом почетку учинило крај овом гнусноме гоњењу. Али од ова два разлога навела је она само први.

«Па зар сам теби требала то да помињем?» рече окренувши се Ренцу оним гласом, који хоће пријатељу да покаже, да није имао право. «Сад већ и сувише знаш!»

«А шта ти је казао фра Кристофоро?» запита Ањеза.

«Казао ми је, да гледам да што већма ускорим венчање, а међу тим да се скријем; да се својски богу молим; па се надао, да се онај не ће више бринути за ме, кад ме не буде више виђао. Па због тога, «настави окренувши се опет Ренцу и поруменивши, али не дижући њему очију, и због тога сам се усилила, па сам била као без зазора, него сам те молила, да се пожуриш, па да се венчамо пре но што смо уговорили били. Ко зна, шта си мислио о мени! Али сам то чинила са добром намером, па ми је тако световано, а држала сам као за цело... па јутрос ни из далека нисам помишљала...»

Код ових речи бризну жестоко плакати.

«Ха, лупежу! ха, проклетниче! ха, асасине!» кричаше Ренцо, јурећи тамо и амо по соби и овда онда стискајући држак од ножа.

«Ох, за бога, каква је то забуна!» викну Ањеза.

Момак стаде уједанпут пред Лучију, која је плакала, гледаше је у исти мах нежно и јаросно, па рече:

«То ће бити том асасину последње!»

«Ах! немој, Ренцо, тако ти бога!» викну Лучија. «Немој, не, тако ти бога! Стара се бог и за сиротињу, а како ћеш да нам буде у помоћи, ако будемо чинили зло?»

«Немој, немој, тако ти бога!» понови Ањеза.

«Ренцо,» сад ће рећи Лучија са неком надом и са спокојнијом одлучношћу; «ти имаш свој занат, а ја знам

радити; ајдемо тако далеко, да он за нас не ће ништа моћи дознати.«

«Ах! Лучија, а онда? Још нисмо ми муж и жена! Зар не ће парок ту доћи са сведоџбом, да нисмо венчани? Један такав човек! Да смо венчани, о! онда...»

Лучија опет бризну у плач, па свих троје осташе ћутећи и клонули, што је тужно доликовало њиховом стајаћем руху.

«Слушајте, децо; чујте ме,» рече Ањеза после неколико тренутака. «Ја сам угледала свет пре вас, па нешто мало знам свет. Не треба да се толико плашимо; није ђаво тако зао, као што га пишу. Нама сиротињи изгледају конци много замршенији, јер не умемо да им нађемо крај; али каткад савет, једна реч од учевна човека... Знам ја добро, што хоћу да кажем; послушај ме Ренцо; иди у Леко, потражи доктора Заметкавгу, кажи му... Али немој да га тако зовеш, пошто си жив; то му је надимак. Кажи му само господине докторе... Како ли се оно зове? Е сад! ја му богме не знам права имена; тако га сви зову. Доста, само ти тражи оног високог, мршавог, ћелавог доктора са црвеним носом и са младежем на образу налик на малину.»

«Знам га по виђању,» примети Ренцо.

«Лепо,» настави Ањеза; «то ти је префриган човек! Нисам ја видела једнога, који се већма заплео него пиле у кучине, нити је знао куда да се окрене, па кад се један сат разговарао са доктором Заметкавгом, (узми се на ум, да га не зовеш тако), ја сам га видела, кажем ти, како се смејао. Узми она четири копуна сиромаха, што сам хтела да им заврнем шију о сватовској гозби, па их однеси њему; јер данас не треба ићи тој господи са празним шакама. Кажи му све како је било, па ћеш видити шта ће ти одмах казати, тако што, што нама не би пало на ум, па да лупамо главу и годину дана.»

Врло радо усвоји Ренцо овај савет; Лучија га одобри, а Ањеза, поносећи се што га је она дала, похвата

бедне копуне једног по једног у крлетци, скупи им њихових осам нога, као да ће да прави киту цвећа од њих, обмота их и стеже узицом, па их предаде Ренцу у руке; а он, пошто још измењаше неке речи од утехе, оде на баштена врата, да га не би видела дечурлија, па да трчећи за њим не вичу: Младожења! младожења! Прелазећи преко поља, није он ишао стазама, него пун гњева мишљаше на своју злу срећу и премишљаше, шта ће да каже доктору Заметкавзи. Читаоци могу мислити, како је успут било бедним копунима, онако везанима и држанима за ноге, стрмоглавце, а у руци једнога човека, који узбуђен толиким страстима, пратијаше покретом мисли, што су му гомилом у главу наваљивале. Час би јаростан опружио мишицу, час би је подигао у очајању, час би млатао њоме као да прети, а свакако је дрмусао копуне, да су им обешене главе тамо амо климатале, а они се међу тим трудише, како ће кљуцати један другога, као што то често хоће да буде код другова у несрећи.

Кад стиже у паланку, запита за докторову кућу; показаше му је и он оде тамо. Кад уђе у њу обузе га оно недоумевање, што га бедни неписмени људи осећају близу каквог господина и учевњака, те заборави на све беседе, што их је био спремио; али ту погледа у копуне, запита слушкињу, да ли би могао говорити са господином доктором. Она погледа на копуне, па како је вична била подобним даровима, метну руку на њих, ако Ренцо и јесте вукао натраг, јер је хтео да доктор види и чује, да је он што донео. Овај баш на то уђе, кад је слушкиња казала: „Дај овамо, па иди унутра.“ Ренцо се поклони дубоко; доктор га прими врло лепо са речима: „Ходи, синко!“ па га уведе у своју писаћу собу. Била ја то простpана соба, где су на три зида били повешани ликови дванаест римских ћесара; четврти зид био је покривен великим рафом са старим и прашним књигама; на средини беше сто натоварен алегацијама, молбама, жалбама, на-

редбама, око стола три четири столице, а на једној страни велика двожична столица са високом четвороугалном наслоњачом, која се завршивала на крају двома украсима од древета налик на рогове, а била је превучена кравијом кожом са великим оковом, од кога су гдекоји делови одавна поотпадали, оставивши голе крајеве од превлаке, која се ту и тамо увила. Доктор је био у покућну руху, то јест имао је на себи горњу хаљину, која је сада била изношена, а кадгод, пре много година, била му је као стајаћица, кад је имао у Милану рочиште, и тамо одлазио ради какве важне ствари. Он затвори врата и окуражи момка речима:

«Синко, кажи ми, шта желиш.»

«Имао бих с вама коју реч у поверењу да кажем.»

«Ту сам,» на то ће доктор; «говори.»

Па се спусти у своју двожичну столицу.

Ренцо стојаше десно поред стола, једну руку турио у шешир, који другом руком окреташе, па опет узе реч:

«Хтео бих да чујем од вас, који сте учили...»

«Кажи ми, у чему је ствар,» упаде му доктор у реч.

«Ви ћете имати опростити, ми сиромаси не знамо да тако лепо говоримо. Дакле хтео бих знати...»

«Ма бог те видео! Сви сте на један калуп; у место да кажете, у чему је ствар, хоћете ви да питате, јер сте већ увртили себи што у главу.»

«Ама опростите господине докторе. Хтео би знати да ли то каква кривица, кад се прети пароку, што неће да венча.»

«Разумем» рече доктор у себи, а у ствари није разумео. «Разумем.»

Па се одмах начини озбиљан, али озбиљан уз саучешће и ревност; стиснуо усне, па пустио неартикулисан глас, који је изражавно чуство, показано још јасније у његовим речима.

«Синко, то је озбиљна ствар; врло озбиљна. Добро што си дошао до мене. То је ствар јасна, која је била

предмет стотине наредаба, па... баш у једној наредби од садашњега господина губернатора. Сад ћу ти то показати, да можеш руком опипати.»

Говорећи тако диже се са своје велике столице, па забагља руку у ону гомилу хартија, премећући их од доле до горе, као кад се сипа што у рупњак.

«Ма где је сад? Овамо, на среду! Мора човек да има толике ствари при руци! Али ту мора свакако бити, јер је то важна наредба. А! ево је, ево!»

Узе је, разви, погледа на потпис, па са још озбиљнијим лицем повика:

«Петнаестога октобра шеснаест сто двадесет седме! То је; па од ланске године; наредба скора, једна од оних, којих се треба врло бојати. Знаш ли, синко, читати?»

«Нешто мало, господине докторе.»

«Добро, стани овамо за моја леђа, па ћеш видети.»

Па држећи наредбу у вис, стаде читати, гдекоја места мрмљањем и брзо прелазећи, а код других задржавајући се и читајући разговетно и ударајући гласом, како је већ потреба изискивала:

«Ако и јесте наредбом издатом по налогу господина дуке Ферије дана 14. декембра 1620 а потврђеном од пресветлога и преузвишенога господина господина Гонсала Фернандеса од Кордове, и тако даље, постарано изванредним и строгим средствима за притешњавање, истезавање и дела насилна, која гдекоји усуђују се чинити противу толико оданих служитеља његовога величанства, ипак су се иступљења, пакости, и тако даље, умножиле тако, да се његова преузвишеност нашла принуђеном, и тако даље. И тако саслушавши сенат и суд, и тако даље, решио је, да се ово обнародује. И почињући са насилним делима, како искуство показује, да многи, како у граду, тако и у селима... чујеш?... ове државе насилно извршују истезавања и притешњавају слабије на различни начин, као кад праве насилне уговоре за куповину, закупе... и

тако даље; ама где си? а! ево, слушај: који извршују или не закључују бракове... А?»

«Тај случај тиче се мене,» рече Ренцо.

«Слушај, слушај, то је што друго; а онда ћемо да видимо казну... Ако се посведочи, да когод оде из места овога становања, и тако даље; да је платио дуг; да му други не досађује, да који иде на свој посао... све то нас се не тиче. А, ево нас: да који свештеник не чини што је дужан по својој служби, или да чини оно, што га се не тиче... А?»

«Као да су издали наредбу баш за мене.»

«А? Зар није тако? слушај само: И друга подобна насиља, која чине поданици. племићи, средњи, ниски и пучани... Ни један не може умаћи, ту су сви; то је као у долини Јосафату. А сада слушај казни: Сва ова и подобна злодела, ако и јесу забрањена, ипак, пошто се нашло за потребно да се употреби већа строгост, његова преузвишеност, овом наредбом, не укидајући, и тако даље, наређује и заповеда, да се противу преступника ма које од горњих глава, или подобних, поступа код свију редовних судова ове државе са казном новчаном и телесном, уз то прогонством или галером, па и смртном казни... ситница једна!... према благом нахођењу његове преузвишености, или сената, према каквоћи случаја, личности и околности. И то не-по-ри-ца-је-мо са сваком строгошћу, и тако даље... Зар то нису лепи послови, а? Па гледај потписе: Гонсало Фернандес од Кордове; па мало ниже: Платонус; а овде још: видио Ферер. Ништа не фали.»

Докле је доктор читао, пратијаше га Ренцо очима полако иза леђа, тражећи да боље продре у смисао и да и сам види оне свештене речи, које су му се чиниле да су њему у помоћ. Када доктор виде, да му је нови клијенат не толико пренеражен, колико пажљив, зачуди се.

«Овога треба испитати,» помисли. «А, а!» рече затим гласно; «теби су ипак састригли перчин. Био си опрезан;

али то није било потребно; кад си наумио да се мени повериш. Случај је озбиљан; али ти не знаш, шта сам ја кадар учинити у таквој прилици."

Да би се ове докторове речи разумеле, ваља знати, или сетити се, да су у то доба *бра́ви* по занимању и неваљалци сваке врсте имали обичај да носе дуг перчин, који су као визир спустили на лице, кад су хтели на кога да нападну, или кад су држали за потребно да имају образину на лицу, ако је предузеће било такво, да је за то требало у исти мах силе и опрезности. Наредбе нису тај обичај муком прешле. «Његова преузвишеност (маркез Хинојоза) наређује да који буде носио косу тако дугу, да покрива чело до преко обрва, или који буде носио перчин, било испред, било иза увета, подлежи глоби од триста шкуда, а у случају немаштине казни се галером на три године за први пут, а за други пут, осим речене казне, још већом новчаном и телесном казном према благом нахођењу његове преузвишености. Али допушта, да кад би се ко нашао ћелав, или би иначе имао разлога, или рану, да такви могу ради веће пристојности и свога здравља носити косу толику, колико је потребно да се подобне мане покрију а дуже не, но опомињући, да не прелазе пристојност и потребу, да не би њих постигла казна одређена за остале преступнике. А та́кође заповеда берберима, под казном од стотину шкуда или од трикратнога метања на муке јавне, а као што је горе речено, и под још већом телесном казном, да онима које буду шишали, не остављају какве тога рода перчине, зулове, залиске, или косу дужу но обично, како на челу, тако и са стране и иза увета, него да су сви једнаки, као што је горе речено, изузимајући случај код ћелавих, или иначе са маном, као што је речено."

Дакле перчин био је као неки део опреме и по њему су се разликовали убојице и неваљаљци, по чему се ове обично и звали перчинима (ciuffo). Овај израз и данас је

остао, али му је у наречју значење нешто ублажено; и можда ни један читалац милански не ће се наћи, који се не ће сећати, да је у детињству чуо, да су или родитељи, или учитељ, или какав пријатељ кућевни, или ко од служитеља, казали за њега: то је перчин (ciuffo, ciuffetto).

«Ја сам сиромах момак,» одговори Ренцо, «али свога века никад нисам носио перчина.»

«Онда не ћемо моћи ништа учинити,» на то ће доктор машући главом и смешећи се у пола пакосно и у пола нестрпељиво. «Ако немаш вере у мени, онда не ћемо моћи ништа учинити. Ко доктору лаже, тај је, синко мој, шмокљан, који ће истину казати судији. Адвокату ваља казати, како стоји ствар, а наше је онда да је замрсимо. Ако ћеш да ти помогнем, требаш да ми све кажеш, од краја до конца, са срцем на длану, као да си код духовника. Требаш да ми кажеш лице, које ти је дало налог, наравно, биће какво важно лице; и у том случају ја ћу отићи до њега по дужности својој. Не ћу ја њему казати, да си ти то мени казао, што ти је он наручио; повери се само мени. Ја ћу му рећи, да сам дошао да га молим да се заузме за сиромаха једнога момка, кога су обедили. Па ћу с њиме учинити што треба, како ће се ствар свршити на задовољство. Разуми добро, обезбеђујући себе, он ће обезбедити и тебе. Ако ли би пак преступ био чисто твој, е, ни тада не ћу се натраг повући; извукао сам ја њих већ из горе беде... Ако ниси увредио какву важну личност, разуми ме добро, ја се подухватам да те извучем из неприлике, уз нешто мало трошка, разумеш? Треба да ми кажеш, кога си увредио, како се зове, па према стању, положају и расположењу тога доброга човека видићемо, хоћемо ли да га поплашимо моћним покровитељима, или ћемо потражити начина, да га од наше стране пред судом нападнемо и да му метнемо буву у уво; јер, видиш, кад се зна поступати са наредбама како треба, нити је ко крив, нити је ко невин. Што се тиче

парока, ако је човек разборит, он ће остати на миру; ако би пак био тврдс главе, има и ту лека. Може се испетљати из сваке неприлике, само се за то иште човек; а твој случај озбиљан је, озбиљан, и опет велим озбиљан; наредба јасно збори; а ако ће ствар да се сврши између суда и тебе, тако рећи, између четири ока, онда ти не ће ништа бити. Говорим ти као пријатељ; глупе после треба платити; ако хоћеш да прођеш без штете, онда се иште новац и искреност, поверење према оном ко ти добро жели, послушност, па чинити све оно што би ти се казало.»

Докле је доктор све ово говорио, стојаше Ренцо гледајући га с узбуђеном пажњом, као што какав заврзан стоји на пијаци гледајући у опсенара, како је натрпао пуна уста кучина, па из њих за тим извлачи траке без краја и конца. Али када је добро разумео, шта хоће доктор да му каже и како га је узео са криве стране, прекиде му траку у устима и рече му:

«О, господине докторе, како сте ви мене то разумели? Ствар је сасвим противно. Нисам ја никоме претио; нисам ја тај, који ћу такво што учинити, па питајте цело моје село, казаће вам, да још никада нисам имао посла са судом. Нитковлук су са мном учинили, па сам дошао до вас, да ми кажете, како ћу да дођем до правде, па ми је баш право, што сам видео ту наредбу.»

«Беса!» викну доктор и избечи се. «Какву си ми то збрку начинио? Тако је, сви сте једнаки; зар је можно, да не знаш разговетно казати у чему је ствар?»

«Али молим, опростите, ви ме нисте пустили да говорим, а сад ћу вам казати, шта је. Дакле треба да знате, да сам се ја данас требао венчати,» и ту задркта Ренцов глас; «данас сам требао да се венчам једном девојком, с којом сам верен још од летос; а данас, као што рекох, одредио је дан господин парок и све је било готово. Сад уједанпут стаде господин парок износити неке

мунитве... доста, не ћу да сам вам на досади, ја сам га нагонио, па ми је отворено казао, како је баш требало, и он ми се исповедио, да му је забрањено да мене венча, ако му је драга на рамени глава. Силовити дон Родриго...»

«Е, торњај се!» прекиде му уједанпут реч доктор, па набра обрве, напрћи црвени нос и искриви уста. «Торњај се одатле! шта си дошао да ми лупаш главу тим лакрдијама? Приповедај то себи равнима, кад не знаш мерити речи, а немој да их казујеш поштену човеку, који зна шта ће то рећи. Одлази, одлази! Ти не знаш што говориш; ја се не мешам са дечурлијом; не ћу да чујем такав разговор празан».

«Ма кунем вам се...»

«Одлази, кад ти кажем! Шта ћеш да чиним са твојом заклетвом? У то се ја не упуштам; ја перем моје руке.»

Па ходаше таручи руке, као да их заиста пере.

«Научи се најпре говорити, а не да дођеш, па да тако нападнеш поштена човека.»

«Ама чујте ме, чујте!» понављаше Ренцо залуду.

Доктор само викаше и гураше га рукама према вратима, а кад га дотле догура, отвори врата, зовну слушкињу и рече јој:

«Одмах врати овом човеку што је донео; не ћу ја ништа, ништа не ћу.»

Овакву заповест још никад није извршила ова слушкиња, од како је дошла у ову кућу; али јој је то тако одлучно било наложено, да није оклевала с извршењем. Она узе она бедна четири копуна, па их даде Ренцу, гледајући га са презорним сажаљењем, као да би да му каже: међер си и ти морао што красно учинити. Ренцо хтеде да не узима натраг живину, али доктор не попусти, те тако момак, у већем чуду и гњеву но икада, мораде опет узети непримљену жртву и вратити се у село, да прича женскадији, како је добро прошао са својим предузећем.

Докле је он одсуствовао, женске тужно свукоше стајаће рухо и обукоше се у свакидашње, а онда наново стадоше договарити се, Лучија јецајући, а Ањеза уздишући. Пошто је мати пуно наговорила, колико треба да се надају од адвокатова савета, Лучија рече, да треба гледати да си помогну којим тим начином; да је фра Кристофоро не само кадар дати савет, него и да се заузме тамо, где се тицало помоћи сиротињи, па да би врло добро било, кад би му могли јавити, шта се десило.

«Зацело,» рече Ањеза.

Па стадоше обе тражити начин. Да иду у клоштар, у растојању на неке две миље, нису могле да се одваже у овај дан, а то им не би световао ни један паметан човек. Али докле оне премишљаше, на што да се реше, зачу се куцање на вратима и у исти мах једно смерно али разговетно: Deo gratias! (Богу нека је хвала) Лучија, која се домишљаше, ко ће то бити, потрча да отвори; одмах уђе са својским поздравом мирјанин капуцин са својом врећом завешеном преко лева рамена, а држећи оберучке на грудима увијене крајеве од повраза.

«О, фра Галдино!» рекоше обе женске.

«Господ нека је с вама!» рече фратар. «Дошао сам да накупим ораха.»

«Иди донеси ораха за свете оце,» рече Ањеза.

Лучија устаде и упути се у другу собу, али пре но што ће ући, застаде иза леђа фра Галдина, који стојаше на истоме месту, па метнувши прст на уста, даде матери се нежношћу, са молбом, па и са неком важношћу миг, да не казује тајну.

Фратар вребаше оком на Ањезу, па рече:

«А шта је са сватови? Требало би да су данас; видео сам у селу као неку забуну, као да има што ново. Шта је то било?»

«Господин парок разболио се, па смо морали одгодити,» одговори жена одмах.

Да јој Лучија није дала онај миг, одговор би на сву прилику иначе испао.

«Па како иде са збирањем?» додаде, да окрене други разговор.

«Боме слабо, драга моја. Ето то је све.»

Па говорећи тако, скиде врећу са леђа и стаде је мерити у рукама.

«Ето то је све, и то мало докле сам накупио, морао сам куцати на десет врата.»

«Богме је година слаба била, фра Галдино, па кад мора да се мери хлебац, не може се много дати.»

«Али ако ће да се врате добре године, шта је лек томе, драга моја? Само милостиња. Је ли ти познато оно чудо са орасима, што се пре много година десило у нашем клоштру у Романьи?»

«Није заиста; па причајте ми га.»

«О! дакле ваља да знаш, да је у том манастиру био један наш отац, који је био светитељ, а звао се отац Макаријо. Једног зимњег дана ишао је стазом поред поља једног нашег великог добротвора, човека добричине, и ту види отац Макаријо тога добротвора поред једног великог својег ораха, а четири сељака држе будаке у рукама, па опкопавају дрво, да му изваде жиле.

«— Шта радите то са тим бедним дрветом? запита отац Макаријо.

«— Ето, оче, већ од толико година неће да рађа, па хоћу да га узмем на ватру.

«— Остави га само, рече свети отац; знај, да ће ове године на њему бити више ораја него листа.

«Добротвор је знао добро, ко му је ту реч рекао, па одмах заповеди људма, да наново баце земљу на жиле, па зовну оца Макарија, који је пошао био даље, и рече му:

«— Оче Макаријо, половину рода даћу клоштру.

«Пуче глас о пророштву и сви поврвеше да виде орах. И заиста, кад на пролеће, а цвета изобиља а у

своје време ораха изобиља. Добри добротвор не дочека радост да их омлати, јер пре бербе оде богу на истину. да прими награду за своје милосрђе. Али чудо ће само да буде тим веће, као што ћеш да чујеш. Тај добри човек оставио је након себе сина од сасвим друга кова. Елем о берби оде фра сабирач, да прими половину, што је одређена била за клоштар; али се син начини невешт и још је толико продрзљив био, да је казао, да још никад није чуо, да капуцини знају правити орахе. А сада чуј, шта ће да буде. Једанпут — да чујеш само — позвао је тај неваљалац неке своје пријатеље исте багре, па пијући приповеди им ту ствар са орасима, те се ругаше светим оцима. Ове младе лоле хтедоше да виде ту велику гомилу ораха и он их одведе у амбар. Али да само чујеш: отвори врата, па се упути куту, где је била она велика гомила, па рекавши: Гледајте? погледа и сам тамо и виде... шта? Велику гомилу суха орахова лишћа. Зар то није био леп пример? А клоштар у место да је штетовао. још само доби, јер после толика велико дела збирање ораха давало је толико, ама толико, да се један добротвор смилова оцу скупљачу, па поклони клоштру једнога магарца, који ће помоћи носити орахе. Па натештише толико уља, да је сва сиротиња долазила да узме колико јој ваља; јер ми смо као и море, које прима воду одасвуда, па је опет дели свима рекама.»

Ту се врати Лучија са кецељом тако пуном ораха. да је једва држала, морала је да обе руке опруже, држећи у вис оба краја. Докле је фра Галдино наново скинуо врећу и доле је метнуо, па одрешио је да у њу прими обилату милостињу, мати погледа Лучију удивљено и строго због њене издашности, али јој Лучија даде миг, који је хтео рећи: већ ћу се оправдати. Фра Галдино удари у похвалу, у прорицање, у обећања, у захваљивање, па завргнувши се опет врећом, пође даље. Али га Лучија зовну и рече му:

«Желила бих да ми учините једну љубав; хтела бих да кажете фра Кристофору, да ми је преко нужно да с њим говорим, па да ми учини милост и да дође до нас сиротица, али што пре, јер нама није можно доћи у цркву.»

«Не треба вам друго што? Не ће један сат проћи, а фра Кристофоро знаће вашу жељу.»

«Ја се уздам у вас.»

«Немој да двоумиш.»

Па рекавши то, оде у неколико погрбљенији и задовољнији, него што је био дошао.

Гледајући како једна сирота девојка поручује са толиким поуздањем по фра Кристофора, а како фра скупљач прима поруку, нити дивећи се, нити устежући се, нека нико не помисли, да је Кристофоро био тек обичан фратар, кога можеш потезати кад ти је воља. На против, он је био врло уважен и међу својима и у свој околини, али такав је био начин у капуцина, да им ништа није било ни сувише ниско, ни сувише високо. Служити најнижима, а дати се служити од моћних, улазити у палате и у сељачке колебе с истом смерношћу и поуздањем, бити толико пута у истој кући предмет за шалу, и личност, без које се ништа није свршавало, искати милостињу од свакога и давати је свакоме, који је искао од клоштра — на све то био је вичан капуцин. Идући путем, могао је исто тако сусрести се са каквим кнезом, који му је са поштовањем љубио крај од његова ужета, као и са гомилом дечурлије која градећи се да се међу собом џавељају, бацају се блатом на његову браду. Реч «фратар» изрицала се у оно време са већим уважењен и са већим презирањем; и капуцини су били можда већма него један други ред предметом ова два противна чуства, те су искушавали обе противне судбине: јер не имајући ништа, носећи одело необичније него остали свет, које је тим већма показивало њихов завет смерности, они су се већма него ко други излагали поштовању и презирању, које такве ствари могу

за собом да повлаче према разном расположењу и разном мишљењу у људи.

Кад оде фра Галдино, викну Ањеза:

«Толики ораси, а у ову годину!»

«Опрости ми, мати,» на то ће Лучија; «али да смо дали милостињу као и остали, фра Галдино морао би још бог те пита докле, тумарати, пре но што би врећу напунио; бог зна, кад би се вратио у клоштар, па уз толико своје и туђе бенетање, бог зна да ли би запамтио...»

«Добро си се домислила; а онда свакојако је милосрдно дело, које увек доноси свој плод,» рече Ањеза, која је крај свих својих ситних мана била врло добра жена, па што но реч, у ватру би ишла за своју јединицу којој је поклонила сву своју милошту.

У то дође Ренцо, па ушавши са лицем гњевним и уједно клонулим, баци копуне на један сто, и то беше поседња неприлика бедне живине за овај дан.

«Лепо сте ме световали?» рече Ањези. «Упутили сте ме таман поштену човеку и који ће збиља да помогне сиротињи!»

Па приповеди свој разговор са доктором. Мати се сва забезекнула код тако жалосна исхода, па хтеде доказивати, да је њен савет ипак био добар и да Ренцо не ће бити знао да удеси ствар, као што је требало; али Лучија прекиде ту ствар, рекавши, да се нада да је нашла бољега помоћника. Ренцо прихвати и ту осуду, као што бива код оних, који су у беди и забуни.

«Али,» рече, «ако фратар не нађе начина, наћи ћу га ја, па било овако, ил' онако.»

Женске препоручиваше мир, стрпљење и памет.

«Сутра ће фра Кристофор за цело доћи,» рече Лучија; «па ће те видети, да ће он наћи начина, каквом се ми бедни никад не би смо умели домислити.»

«Ја се надам,» рече Ренцо: «али на сваки начин знаћу ја себе правду дати, или учинити да ми је даду. Та ваљда има правде у свету!»

Овај дан прође у жалосну разговору и у долажењу и одлажењу, за које смо већ јавили; поче се смркавати.

«Лаку ноћ», рече Лучија тужно Ренцу, који није могао да се реши да иде.

«Добру ноћ,» прихвати Ренцо још тужније.

«Шат нам помогне какав светитељ,» на то ће Лучија «буди паметан и предај се судбини.»

Мати додаде друге савете истога рода и вереник оде, са буром у срцу,непрестано понављајући лучине речи:

«Шат има правде у свету !»

Толико стоји, да човек, кад га обузме туга, не зна већ шта збори.

(Наставиће се)

КОЛЕДЕ

Отварајте тешка врата,
Лабудови на двор лете,
У кљуну им кита злата
У одаје нек улете!
Нису оно лабудови,
Већ коледе песме хоре,
«О кажите нам гости нови
Слазите ли с чарне горе?
Има л' снега по горама,
Вију л' озго ладни ветри?
Бело стадо по дољама
Може ли му одолети?»

»По горама ветар вије,
По долови снежак бели,
На дрвљу се иње крије —
Нису стаду одолели!
Ваша врата,
Сувог злата,
Према њима огањ грије,
А на пољу снег се вије.
Крај огњишта девојчица
На врату јој огрлица;
Лепотице,
Девојчице,
Што си тако бледог чела,
Јеси л' сунцу дворе мела?
Ил' гледала,
Страховала,
Где се виле
С громом биле;
Па од страха и од јаса
Ти си тако разасула
Вране косе до појаса?!
Девојчице,
Лепотице,
Устај горе,
Отвор дворе!

Наши пути на далеко,
Каловити,
Праховити;
Преко поља,
Снежних доља,
Донесмо ти гласе миле
Од загорке беле виле:
У торови стадо бело
Чека тебе невесело
Опаши се момо лепа,
Чистом свилом по кошуљи,
Ибришимом по аздији.
Крај торова Виде стоји,
Дане, ноћи, сетан броји,
По гори се ветар хори,
Стадо блеји, Виде збори:
„Кратки дани, дуге ноћи,
Хоћеш скоро драга доћи!“

„Ој коледо, колеђани,
Опустеше поља дуга;
Минули су лепи дани
Сад се шири јад и туга!
Премалећа нема овде
Да млађано залахори,
Не жуборе бистре воде
Нит славујак песме хори.
Жарког лета класје вито,
Испод оштре косе паде,
Не лелуја златно жито
Пред ветрићем што се краде.
Ни јесењег нема чара,
У колебе свак се крије,
Селом нико не тумара
Само хладан ветар вије.
А гаврана црно јато
На друмове пусте слеће,
Ко на душу уморену
Туга црна кад налеће!“

„Наша друга
Није туга,
Ми весеље доносимо!
Докле зима земљу крије
За гором се облак вије;
То пролеће росно броди
Са њим бели Виде ходи,
Оживеће равна поља,
Процветаће росна доља,
У долини стадо бело
Заблејаће превесело,
По лугови и по гори
Песмица ће да захори,
На сред села вито коло
Поиграће наоколо,
Пуно коло девојчица,
Ти ћеш бити невестица!“

„Ој коледо, колеђани,
У дворе вас срећа води;
Јесу мили они дани,
Кад пролеће с њима броди.
Хајд у дворе колеђани,
У дворе нам огањ гори,
Нек се песма ваша хори
Док не свану сретни дани!“

Драгутин Ј. Илијћ

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН БЕРТОЛДА АУЕРБАХА

КЊИГА ДРУГА

(НАСТАВАК)

5.

Краљица беше по читаве дане заћутала усамљена. Само Валпурга с дететом могла је бавити се се код ње, иначе није хтела ни с ким да говори, ни с мужем, ни с личним лекарем ни са дворским духовником.

Једноч у подне, кад је Валпурга била код ње, Краљици се наметну ово питање:

— Валпурго, знаш ли ти да ја нисам твоје вере? —

— Дабоме да знам и то ми је врло мило! —

— То ти је мило?

— Ја се томе врло радујем. Ви сте прва и једина Лутеранка коју сам ја мога живота видела, па ако су сви Лутеровци такви као ви, онда је то мора бити здраво лепа вера! —

— И јесте лепа. Свака је вера добра која чини да људи постану добри! —

— Видите, госпођо Краљаце, тако је мој покојни отац казао, баш тим истим речима. Еј сиромах, да је само још толико поживео да вас види! —

Краљица је дуго ћутала.

Најзад упита на ново

— Валпурго, да је нешто твој Ханс друге вере, би ли ти прешла у његову веру? —

— Мој је Ханс католик! —

— Али кад не би био? —

— Ама јесте! —

— Знам, али ти замисли да је он случајно друге вере! —

— То не могу да замислим, то никако не могу! — рече скоро плачући

Краљица заћута опет подуже.

После неког времена Валпурга поче сама собом.

— Па и могу, за цело могу. Ето ја сам већ замислила. И ви сте Лутеранка а ваш је муж католик! Дабоме да се то може помислити. А сад, за што сте ме то питали?

— Е па лепо, да си рецимо као и ја јеванђелске вере, би ли ти прешла у веру твојега мужа? —

— Боже сачувај, Краљице, никада! Ако сам ја њему само добра и поштена жена, а вере не мењам ја, јок. Смем ли нешто да вам испричам Краљице? —

— Причај слободно? —

— Шта оно хтедох рећи? Јес ја, сад знам. Мој покојни отац — лични лекар сигурно вам је причао какав је то био ваљан човек — али ја сам наопачки почела, нисам хтела на то да изађем, ха, јес, ево да видите: Еле кад су нас учили катихизису, имали смо страшно строгог попу; он је све људе који нису наше вере осуђивао на дно пакла. Мени се то даде на жао, па испричам једноч моме оцу, Бог да му душу прости. А он ће тек мени на то «Чујеш Пургице — Бог да га прости кад год је хтео што својски да ми каже свагда ме је звао Пургице — Пургице, каже, на свету живи толико и толико милијуна људи. Од свију тих милијуна, најмањи број има хришћана. Па, каже, какав би то наопако Бог био, који би све оне милијуне осудио у пакао само за то што нису хришћани, а особито они што нису криви баш ни мало што се нису родили у тој вери. Немој ти ником веровати,

каже, да се човек може проклети због вере, само ако је он поштен. И то сам добро утубила. Наравно попи нисамо томе ни словца казала, не казује ни он нама све што зна! —

Краљица је ћутала а Валпурга мало после поче опет

— Још сам се нешто сетила, и то онога што је најбоље! О госпођо Краљице, то вам морам причати, и то ми је од оца, он вам је пуно размишљао. Стари доктор, отац нашег садашњег доктора, увек је говорио како би мој отац постао чувен човек само да је учио велике школе. Еле, седимо ми једно вече, беше баш у недељу, на клупи пред кућом крај језера, док тек зазвони на вечерњу. Ми устасмо, очитасмо молитву, па опет седосмо. У тај мах захори се песма са језера. Певачко друштво возило се у једном великом чуну, и певало је тако лепо, ах тако лепо, да ја то никада не би умела исказати. На то мој отац устане опет, сунце га беше тако пуно обасјало, да му је лице чисто горело, па рече «Ја сада знам како је око срца нашем Господу Богу на небесима» — Ћути не говори такве безбожне речи» каже моја мајка «Није то безбожно — каже мој отац — што ја говорим, на против. Ја сад осећам, сад знам све шта је и како је: све те цркве и наша и протестанска и грчка и турска и чивутска и све друге вере, свака је поједини глас у заједничкој песми. Свако ти то пева према своме гркљану и гласу, па опет се сви ти различни гласови тако лепо слажу у заједничкој песми, која се горе на небесима разлеже. Нека само сваки пева оним гласом који му је Бог дао, а он ће већ удесити да се сви ти гласови лепо сложе у општу песму.

Валпурга зажареним очима погледа у Краљицу.

И у Краљичиним и у њеним очима засија нешто.

Валпурга узе дете па оде.

Судра дан је Краљица замолила свога мужа да дође к њој Она му рече:

— Курте, ја имам храбрости! —

— То знам! —

— Али ја имам једну храброст коју ти не познајш! —

— Коју ја не познајем?

— ... и коју ти нећеш никада имати. Ја имам куражи да изгледам слаба и колебљива. Је ли, Курте, ти ми то не ћеш замерити? —

— Та говори јасније и без толиког приступа! —

— Ја сам се одлучила — настави Краљица — чисто не смем више да изустим реч одлуку — али ти ми се не ћеш срдити нити рђаво мој поступак тумачити? Ја остајем у вери у којој сам се родила, па опет смо ми једно! —

Краљ јој врло љубазно захвали, и само сажаљеваше што је католички дворски духовник знао за целу ствар, али он ће му већ поткратити језик ако би се осудио да што зуцне.

Кад је видела како се мало њеној одлуци обрадовао, Краљица га је зачуђено гледала; али наравно, од куда ће нешто што је прошло на облак. оставити дубокога трага? Што је то њу коштало тако страшне унутрашње борбе, то није нико крив.

Краљица је осећала да ће сада много требати док опет постигне својим одлукама потребну важност; људи су је видели једном слабу, а они то не заборављају лако!

Кад је Краљица у недељу која прва дође била у својој ложи протестанске дворске цркве, није смела никуда да погледа.

Кроз њену душу сену како би овим људима било да је она већ на другој страни. у другој цркви, и да они све погледају у дворску ложу у којој се нико више не би појављивао. Она у мислима беше већ напустила и овај храм и ову општину и сама је задрхтала када је помислила шта је хтела да учини, да је није хвала Богу задржала моћна рука њенога мужа.

Кад је цела општина устала да очита молитву за краљев дом и нарочито за њено и принчево здравље, Краљица није могла сузе уздржати.

У подне отишла је преко сваког обичаја по други пут у цркву.

Међу тим шетао се Краљ с Ирмом у ономе делу дворскога парка који беше за публику само једним црвеним гајтаном затворен.

Краљ причаше Ирми какву одлуку беше узела Краљица, и како је од ње одустала. Ирма одговори да је она то давно слутила, али није држала да је позвата мешати се у то; она је покушала да о томе говори са личним лекарем, али он није хтео да чује.

Краљ говораше са незадовољством о карактеру личнога лекара; али Ирма га је бранила с одушевљењем.

— Благо њему — рече Краљ — кад и у свом одсуству има тако речите браниоце! —

— Ја свагда и свуда браним своје пријатеље — одговори Ирма — разуме се оне које заиста поштујем. —

— Баш би желео да хоће и мене когод да нападне, или да ме оптужи! — настави Краљ.

— Ја мислим — одговори Ирма смешећи се — да у том случају Величанство не би тражило бољег браниоца но што би ја била! —

Настаде мала пауза. Краљ стаде опет нападати свог лекара, али тај је разговор био само прелаз другоме.

Краљ поче да говори о својој жени, о чудном расположењу њене душе

То беше први пут да Краљ с Ирмом говори о Краљици.

Да се Ирма усудила загазити у тај разговор, и да јој је Краљ то не само допустио, него је управо на то изазвао, то беше клица за догађаје који се не могаху више израчунати.

Они преузношаху и хваљаху поjетску природу, високи полет осећања, цветну нежност Краљичину, а у себи додаваху и њене слабости и претерано сањалиштво.

Све још беше замотано, покривено гласном хвалом, одушевљењем. Беше и као тамо у цркви с Краљицом. Она се борила у молитви, она је свом снагом своје воље хтела да јој цела душа утоне у молитву, да буде опет онако као што је била, па ипак док је изговарала те молитвене речи, гледала је у мислима нешто укочено, нешто туђе, чега се никако није могла отрести, и што јој непрестано говораше: Не ћеш се ти никада више потпуно вратити.

Док се Краљ с Ирмом разговарао, учинило им се да су пармаци. Њихови погледи на свет и на друштвене рaдње беху једнаки; они се разговараху о томе како човек може лако да постане слаб, и та њихова поверљивост сигурно им је изгледала, као јачина а нс као слабост.

Они су ходали у корак, али Ирма сада не рече: да се вратимо. —

Краљица је била, од како се беше вратила у друштво, много милостивнија и љубазнија спрам свакога, јер је држала да сваки више вреди од ње; нико од њих није био тако слаб и колебљив. Држала је да треба свакоме неко добро да учини те тиме да му се извини што јс над њиме. Душа јој беше пуна смирености и скромности.

Не прође неколико дана а новине донеше једну врло замотуљену причу како је било људи који су злоупотребили усамљеност једне владарке, и користећи се њеном анђелском добротом хтели да је заваде са самом собом, да јој отму љубав целога народа.

Беше јасно као дан да се тиме циљало на Краљичин прелазак у другу веру.

Краљица је била јавно на страни либералне опозиције и Краљ је сумњао да је лични лекар тај посредник који придобија Краљици симпатије јавнога мњења, не бојећи се при томе ни какве индискреције. Ово очевидно

извртање факта још јаче је раздражило Краља противу штампе, и противу свију махинација Краљичине партије на двору; али он се умео уздржати. Доћи ће већ време да се с обема разрачуна.

6

(Ирма својој пријатељици Еми)

...... Све сам то јуче свршила. Хтела сам да читам; видела сам писмена али их нисам могла читати јер су се тако мувала као мрави у мравињаку. Хтела сам да певам, ни једна песма не беше ми по вољи. Покушам да свирам — не познајем Бетховена! И тако сам морала читаве сахате пролежати сањајући. Пођох у мислима за оном старицом и њеним сином у брда; шеве им певају уз пут; дођоше кући; оно дивље момче постало је питомо, пева тако радосно да се од његових «јодлера» разлежу планине, песмом здрави своје драго — мени се чини да чак одувуд чујем његову песму. Ах, слатка Еми, шта је дивније на свету од усрећавања људи? Доста је невоље што је човек жив, што је везан хиљадама обзира, граница, подлости, али кад се још дода да тај живот ваља проводити у крајњој нужди, у ланцима, у тамници! Стидно је за род људски што још има робијаша!

Ах, Еми, да си чула како је говорила она проста жена из народа! То беше откриће најнежнијег народног срца! Ја сам хтела да од њених речи напишем песму па да је сутрадан предам Краљу, али се није могло. Ништа ми не беше доста, језик изгледаше отрцан, узан, груб, вазда ми је у глави била она Шилерова изрека. «Ах кад проговори душа, онда то већ није више душа» С тога сам баталила пискарање. Ноћ сам провела врло немирно. Кад год у нама, у дубини наше душе има нешто нерешено, онда душа не може нигде ни у сну да се скраси, она лута као аветиња.

Јутрос при доручку испричах Краљу Валпургине речи. Баш се љутим што сам то учинила, он ме није разумео. јер како би ми иначе на то могао одговорити овако «Да да. горштаци су увек врло монархични. Саопштите то вашем господину оцу.»

Краљ је одмах опазио како се незгодно изразио, па како је љубазан и окретан, он се брзо прибра и рече.

«Драга грофице. хоћу да вам подарим једну титулу. али само да остане међу нама. Ја вас овим постављам за шпијуна народног срца. Пропитујте, сазнајите, прислушкујте све што жели народно срце, па ми то кажите, верујте да ћу му сваку жељу испунити. Зар није Егерија била шпијун народнога срца? Она је у храму код олтара саслушавала и најтајније мисли и жеље народне, казивала их је краљу Нуми, и њега су до краја обожавали!» —

— Да, али наш народ говори пред олтаром само оне молитве које су му прописане! — рекох ја.

— То је мисао коју би ваљало обрадити, рече Краљ. и заповеди одма Шнабелсдорфу да му у кратко побележи молитве, Грка и Римљана, које су говорили у разним храмовима.

И тако оно од чега сам је очекивала дубок утисак, постаде главна шала за једну вечерњу забаву.

Ах драга Еми! Забављање, то ти је најнижа тачка на овоме свету у коју се све слева. Кад би се данас појавио какав апостол; он би морао почети овако «Не питајте како ћемо се данас забављати, већ итд.» Доврши ти ову реченицу.

И ја ти нисам боља од других. И ја сам обучена лутка која хоће да игра. да се смеје. да јаше коња, да се забавља. Све ти је на свету справа за забављање. Цела је разлика што обичним тицама не треба за зазабаву ништа више до нешто зрневља, црвића и мува, а сложенима треба зечева, срна, јелена, фазана и риба·

Цела виша образованост тако званог човека састоји-се у томе што он кува оно што ће да ждере. Страховита је празнина у гдекојим људима. Цела им је вештина у томе да — «праве разговор». Молим те замисли добро «правити разговор» па ћеш видети колика је то страшна бесмислица. Људи налазе да их ја забављам и ако ја никада «не правим разговор». Ја говорим само онда кад имам нешто да кажем.

Мој зао дух непрестано ми довикује реч: дилетантизам.

Поглёдам у речник. Тамо стоји «Дилетисати: окушати, надрети, чалабркнути колико тек да прође време»... То је грубијанско тумачење, али има нешто у њему...

Дан доцније.

Баш сад ми посла Краљ ову песму. Морам га молити за опроштење. Он је ипак боље појмио што сам му казала. Како ти се допада његова песма? А што бајаги не би Краљ могао бити песник? Зар се од њега не иште да је идеалан? Наравно Краљ треба све да разуме, али ни у чему не треба да је дилетанат.

(додатак) Кад сам боље прочитала његову песму, видим да ти је не смем преписати.

Дан доцније.

Немој се смејати што ти опет о Валпурзи причам. Краљ ме данас баш застао код ње кад сам је учила писати. Он рече како му је било мило што је могао да помилује једног рођака Валпургиног.

Но то ће она

«Наше је сродство као и девете пећке жарило. Па онда, Краљу Господине, имам нешто на срцу: ако риђи Тома буде опет зликовац ја нисам крива баш ни мало.»

Краљ се насмеја па рече «Бога ми ни ја не ћу бити крив»

За ме је непојамно како Валпурга увек срдито говори о Ценци и њеном сину, како не ће да зна за њих. Међер у народном срцу има чудноватих демона. Бојим се да ће ми тешко пасти моје звање народног шпијуна.

Краљ ми је дао копију римских и грчких црквених молитава.

Морам нешто написати само да га скинем с врата. Непрестано замишљам: како би то било да је нешто Ценца прва дворска госпођа а њен син, што сада краде дивљач, да је први Краљев ловац? Она би имала језик на своме месту, а и очи су јој ђаволске, а син би јој већ за цело био елегантан кавалир.

Молим те, па још људи говоре да у свету има једнакости, и да се ми немамо за што поносити нашим пореклом. Зар то није по божијој милости што сам се ја родила као грофица у место да се родим као Ценцина ћерка?

Па опет би се могло рећи: на против?

У осталом кад се узме како ваља, свима је створењима на свету добро. Жаба у бари кад крекеће исто је тако срећна као и славуј у ружином џбуну кад прижељкује.

Није хуманитет већ је самовоља и тиранство наједанпут ухватити жабу па јој рећи: од сада и ти мораш становати у ружама и ти мораш прижељкивати à la славуј.

Јеси ли ти кадгод људски слушала кад жабе крекећу? Баш сада имају велики концерат у дворском рибњаку. Ја их радо слушам. Ми смо људи у опште врло надувени што све на свету ценимо према томе како се нашем оку или уву допада или не допада. Жаби се за цело најбоље допада крекет њенога жапца, и она има потпуно право!

Баш ти хвала Еми што трпиш да ти овако пишем што год ми падне на памет. Не знаш како ми то добро чини.

Постала сам шпијун свога сопственога срца. У њему ти је чудновато друштво. Ту ти има и авантуриста и ко-

цкара и — и једна калуђерица... Врло сам радознала да видим како ће тако мешовито друштво изаћи са собом на крај.

Ја сам само за то тако несташна и бесна са целим двором, што имам мој тајанствени посао сваки дан, а то је да теби пишем. Па опет, по хиљаду пута више и чешће на те мислим но што ти пишем.

„Es vergeht kein' Stund in der Nacht
Wo ich nicht an Dich gedacht
Und dein gedenk'...»

Сећаш ли се? То беше твоја најмилија песма. Не прође ни један дан а да не отпевам твоју песму бар један пут. Ти и мој клавир, ох када би знали шта сте ми вас двоје! Ви чекате док не дођем. У вама су тонови свију мајстора. свију и оних што су били, и оних што ће бити, и ви мирно чекате док неко не дође да измами те тонове.

У мени имају две душе. Ја сам час клавир а час цитра. Једну моју душу можеш ласно пренети куд ти је драго, а другу јок, једну ваља дирнути прстима а другу — Господе, ја већ не знам ни сама шта пишем. Ја бих најволела кад би се могла одучити од мишљења. Камо срећа да сам ја Ценцина ћерка и да је онај лопов мој брат. Па опет не би то желела. Наши лопови и зликовци знају свих седам смртних грехова напамет, учили су катикизис, они су не само питоми већ и подли; они стрпају мајци у кецељу молбу за помиловање па почну слинити: нисмо ништа скривили, учините да није ништа ни било. Нигде на свету нема више оне природне дивљине и ината. Све ми се чини да и онај твој талијански «разбојник иза стене» што си га један пут везла на ђерђеву није ништа друго већ молерско предање за ђерђеве. Све уметности само трпају белило на лице нашег савременог живота.

Лаку ноћ!

Дан доцније

Ја никада не читам оно што сам један пут написала. Не ћу ништа више да знам за то. Сунце које је јуче сјало, не сија данас. То јест, сунце је исто али је светлост друга, она је увек нова, а ја сам данас срећна па ме се ништа не тиче има ли на свету двораца и цркава, људи и жена, жаба и крокодила.

Краљ ми данас рече:

— Ја знам, грофице, да сте ви ово дана имали ружан појам о мени. Ја осетим као електрични светлац, кад год се ваша душа од мене окрене. Молим вас, не чините тога више... — а уз то ме погледа као какво дете које за нешто моли. Ах, у његовим је верним очима тако дубоко...

Сећам се ти си једном казала «Има погледа иза којих нема ничега, јер нема душевне дубине»

Ах, погледи овога пријатеља безгранично су дубоки. Ја не ћу више да знам ни за какву сметњу, ја... ја... Не, не, ту реч опет не могу написати.

О, Еми шта би ја сада дала када би могла бити сама самцита, сељанка на врх наших планина. Ноћас ми се чинило као да ме сву ноћ зову наша брда. Ја би тако радо к њима побегла, али не могу!

Валпурга ми је сада једина утеха. Ја се загњурим у њен живот; у њему је тако пуно природнога мира, па онда ми је врло занимљиво видети како се у њеним очима огледа цео дворски живот. Просто као деца гледамо «панораму» па смо и весели као деца.

Много певамо заједно. Ах како су лепи и дрски људи у слободној природи.

«Auf der Alm da giebts kein Sünd»

Од тога стиха не могу никако да се одбраним.

Краљ полази данас у бању. Мој је брат у његовој свити. Краљ ме је молио да му покадшто пишем. Ја то за цело не ћу учинити.

Два дана доцније

Краљ зна да ја не би могла живети без цвећа у својим собама; за то је заповедио да ми се сваки дан донесе у собу свежа кита цвећа. То ми се не допада. Један цветак који човек сам узбере да га неком поклони више вреди но сви букети уметничког баштованства.

Краљ је заповедио да се тако исто цвеће носи сваки дан и бароници Н.... и грофици А.....

То је сигурно да се маскира благовољење које се мени указује. Ако ће. Ја сам љута на Краља. Не ћу му писати ни једне врсте.

Од неког доба учим моделисти код једног професора наше уметничке академије. Он је израдио моје попрсје. и употребио га за његову Викторију која ће се намести на врх новога Арсенала. Зар то није да се човек погорди ?

Ја ћу од сада стајати вечно у чистоме зраку, не ћу видети ништа друго до сунце, месец, звезде и у подне, смену дворске страже.

Професор каже да имам дара за грађење фигура. То је права срећа за мене. Цртање и моловање ипак је нешто половно, нешто за невољу. Хоћеш ми допустити да израдим твоју рељефну слику када к теби дођем?

Јесам ли ти кадгод писала што о некаквој Краљичиној тајни?

Ја мислим да јесам.

Еле та се ствар свршила.

Краљица је хтела за љубав својега мужа да пређе у нашу веру, т. ј. управо у твоју, јер ти ћеш ми опростити једном за свагда. али ја немам никакве вере. Краљ се том приликом понашао величанствено. Не ћу никада заборавити час у који ми је то поверио. Он је одиста узвишена натура, и права је срећа што има владалаца на свету, јер они су једини људи који одрасту неискривљени и неосакаћени, прави узори неограничености, самопоуз-

дања, слободе и универзалности. Да нема краљева на свету ми не би имали никада прилике да сазнамо како изгледа слободан, прави, леп човек, разумем леп у ширем смислу. Али наравно Краљ треба да је осем тога и велики дух. Нису сви богови, које обожавају.

Само су песници и краљеви потпуни људи. Сви остали, па и уметници и научници имају ограничен мали делокруг. Музичар, Живописац, Скултор, Неимар, Професор, сви они свирају само у један соло-инструменат. Само Краљ и песник обухватају цео живот у свима његовим облицима, за њих нема ништа без важности, јер они владају над целином, све је њихово. Песник ствара читав свет, а Краљ је сам по себи цео свет. Песник зна и описује чобанина и ловца, Краља и државника, Краљицу и собарицу, и шваљу, он их описује све. Међу тим Краљ је сам собом све и ловац и државник и војник, и пољопривредник, и научник и уметник, он саставља читав оркестар способности, и тако је тек прави Краљ, тако преставља он читав један народ, једно доба, оно што је најузвишеније у човечности.

Ах, Еми! Назови ме Тирандотом. И појетски коморник Шенинг удвара ми се.

Знаш ти шта је требало да сам ја на овоме свету?

Не знаш, да ти кажем.

Требало је да сам Краљица каквога дивљег народа, па да стварам са свим нову културу. Немој да се смејеш, то није шала, није... Ја сам сувише за ово овде. Ја нисам скромна јер ја умем да ценим и друге и себе, ја знам шта у мени вреди а шта не.

На имању мојега оца, између два грма беше разапета мрежа за љуљање. У њој сам дуго лежала гледајући у плаво небо нада мном, љуљушкајући се у зраку сањала сам о далеким световима.

Да не знаш ти случајно какво дивље племе гдегод, које би ме изабрало за своју краљицу?...

Набавила сам индијанских мелодија, ако се то у опште може тим именом назвати. Један професор универзитета, који је живео шест година међу индијанцима, држао је ту скоро у двору једно предавање. Том приликом показао је све њихове музикалне справе и свирао је на њима. То ти је више ларма но музика. То је музикално тепање и проговарање читавог једног народа.

Изјутра у 4 сахата

Заборави све што сам ти ту написала.

Устала сам да ти пишем. Не могу да спавам. Ето ме где готово нага седим да разговарам с тобом. Ах када би то могла! Писање је крајња немоћ, којешта!

Ја не знам шта је мени. Све што год радим, изгледа ми некако привремено. Ја све као да на нешто чекам, а ни сама не знам шта. И све ми се чини, то непознато нешта сад ће доћи, и ја ћу чудеса починити или ће се са мном неко чудо да учини, ја ћу постати са свим нешто друго, некаква сила која лечи, не ћу више бити мало ништавно људско створење. Ја све послушкујем, све ми се чини чућу некакав тон, кога до сада није било на свету.

Бадава, не иде, не могу да пишем. Мислим да би ми то помогло кад би се могла присилити да све што мислим и говорим буде тачно одређено. али што ћу кад ја ништа одређено не знам, знам само да сам несрећна; то јест нисам несрећна, већ као да сам обамрла, као да живим тек ко бајаги. Мора бити да сам ја месечарка.

Не могу даље. Хоћу да запечатим твоје писмо, па ћу опет да легнем. Цео свет око мене спава. О да могу заспати па да у сну пређем у онај други живот ма се никада не пробудила.

Лаку ноћ! Добро јутро! —

7.

— Сутра ћу ти довести ћерку мојега старога пријатеља, грофицу Вилденортску, о којој сам ти кадшто при-

чао! — рече једно вече лични лекар својој жени.

— Грофица има величанствену појаву и глас, али она не пева још практично! —

— А ти је поучи; она ће тебе радо послушати! —

— Ако хоће. ја сам вољна да је поучим!

Личном лекару беше мило што је то тако лако засновао; он је истина знао да ће му жена свагда и у свачему учинити по вољи, али сад је ваљало врло пажљиво поступати.

Одавно беше он већ приметио у Ирме неку грозничаву узбуђеност, која се последњих дана јако повећала, па како је он био лекар и за душине боље, није чекао да болест букне, хтео је да је спречи удешеним начином живота.

Он није знао шта је узрок Ирмине узбуђености, али се надао да ће она, кад загледа дубље у један добро уређен срећан породични живот, нарочито ако нањ мало привикне, потпуно утишати се. Он је имао сувише искуства да би могао веровати у посредовање за симпатију и пријатељство, али није сумњао да ће једна образована и карактерна грађанка и домаћица учинити добар утисак на Ирму. Та она досад није ништа друго познавала до живот у намастиру и на двору.

Гунтеру не беше нужно да учи своју жену како ће упливисати на Ирму; он је за све што његова жена ради био тако сигуран, као да је она каква доказана природна сила. Што је слободније пусти да се покаже онаква каква је, то ће сигурнији бити успех.

Иначе је Гунтер своју кућу био строго заградио од сваких дворских одношаја; али ово беше ћерка његовог старог пријатеља, и ако се овај на њ срди, за њу је отворио капије својега града.

Ирма је пре неколико недеља узгред споменула како је на благодарењу приликом рођења престолонаследниковог видела жену личног лекара и његову најмлађу

ћерку. Лекар је сада, такође узгред, беше на то потсетио, и Ирма замоли за допуштење да обнови и развије то познанство. Он је то и хтео, и сутра дан у подне увео је Ирму у своју кућу. То беше лепа пуна кућа.

Госпођа Гунтеровица беше родом Швајцарка из образоване и богате грађанске породице. Она је говорила немачки али јој се познавао алемански акценат; она није хтела силом да говори ни дијалектом ни књижевним језиком немачким; она је у свему била суштa природност, а опет високо образована, само што она није никад истицала ни једно ни друго. Она је била одлична домаћица и газдарица, па опет је учествовала у свему што је лепо и општекорисно.

Испрва је госпођа Гурнтеровица била омиљена певачица у друштву и при добротворним забавама; она је имала пун издашан сопран; сада већ није могла више да пева соло-партије, али је опет помагала својим ћеркама кад год су оне на друштвеним забавама певале. Кад су млађе снаге и свежији гласови прихватили вођење, она је без и једне речи мирно прешла у кор. Таква је била и у животу. Вредна и самостална у својој кући она је учествовала у свима јавним пословима у којима жене имају приступа. Целога живота сачувала је оно што је из своје отаџбине донела а то је да не буде ни мало нервозна, а да се после своје куће интересује за све што је опште.

Она је добро васпитавала своју децу, држала у реду своју кућу, била љубазна домаћица за госте који су се често скупљали у њеној кући, и све се то вршило као по неким непромењљивим природним законима.

Она је поштовала свога мужа; што год он каже, то беше за њу од највеће важности, али она је задржавала себи право да о свачему суди са свим самостално.

Она живљаше ево већ двадесет година у престоници, па опет за то није хтела да зна ни за какве керефеке

аристрокатског разликовања људи на разне класе, ни за какву егзистенцију по милости овога или онога; она није градила опозицију свему томе, она је остављала слободу онима који у томе уживају, само за њу беше све то равнодушно.

Што је њен муж стајао у великој части, беше јој пријатно, али то се разумевало по себи да он мора имати високи положај; та он беше тако важан човек, да би он био први најдостојнији баш кад му људи не би дали никаквих звања и достојанстава. Ово убеђење видело јој се на свему што је радила или говорила. У двор није никада хтела да иде, а што је њен муж читаве дане и ноћи а кадшто недељама тамо проводио, то је она сматрала као нужну последицу његовога заната и науке, и ни мало му није отежавала задатак својим жељама или тужбама.

Кадгод је лични лекар дошао кући ушао је у пун и срећан домаћи живот, и окрепљен том срећом он је свагда сигурнији полазио на клизаво земљиште дворскога живота.

Еле у ту кућу доведоше Ирму. Њена појава беше тако пуна величанства и лепоте да нико није ни слутити могао како јој се душа осећа као каква просјакиња без крова. Она је држала у руци лепу киту цвећа коју јој данас по заповести Краљевој беху донели у собу. Гунтер јој беше рекао да је данас дан рођења његове ћерке Пауле, и она јој беше донела ово цвеће; оно је тако лепо као и она што га је донела, па ипак шта се прилепило за њ? Чисто је грехота такво цвеће употребити за честитање; Ирму је то цвеће вређало, али оно је као и новац, може да иде од руке до руке.

Кад је Ирма ушла у кућу учинило јој се као да је из највеће пијачне или вашарске вреве ушла у храм тихе породичности.

Кућа беше у једној малој уској улици али у средини једне велике баште са великим дрвећем. У једној прегради

авлије беше пуно несташне живине. Ходници и собе беху окићене сликама и статуицама; намештај беше прост али одабран; на горњем спрату беше библиотека, соба за примање и радионица личнога лекара.

За дочек грофице Ирме не беше ништа спремљено, напротив мајка је својим ћеркама заповедила да им није нужна никаква особита тоалета. Нико јој није изашао на сусрет; провели су је кроз баштенску салу где на једном столу беше пуно цвећа и осталих поклона за Паулу, а тамо на доксату сеђаше госпођа Гунтеровица са својим ћеркама са некаквим швом у руци; старија ћерка, жена универзитетског професора Корна беше са својим дететом, а млађа, Паула, која данас узимаше двадесет прву годину, као и Ирма, беше истина не особито лепа, али врло љупка, живосна, весела и добро образована.

Ирму дочекаше врло пријатељски. Гунтер их је брзо морао оставити на само, јер баш у то доба примаше болеснике код своје куће. Испочетка беше Ирми мало необично што је поздрављају као кћер једнога старог пријатеља куће; она се овде не примаше због њене личне вредности нити с тога што је најомиљенија дворска госпођа; она је овде само кћи грофа Еберхарда, и њему за љубав примају је у ову кућу! Кад су је упитали за здравље њенога оца, она је благодарила, али јој беше тешко на срцу, јер она сама не добијаше никаквих гласова од својега оца. Како са свим другаче живљаху деца ових родитеља!

Музика је брзо послужила као згодан прелаз. На клавиру беше једна још не штампана композиција једнога сестрића Гунтеровице, који живи у северној Немачкој. Госпођа Гунтеровица исприча да је тај младић по својој струци управо филолог, али како је врло вероватно да ће ослепити, а има дара за музику, то се сада спрема за уметника.

Ирма замоли госпођу Гунтеровицу да отпева ту композицију; докторка рече да њен глас не досеже више на ту висину, али за грофичин глас биће као поручено. Она јој даде ноте, седе за клавир да је прати и Ирма отпева песму силним звучним гласом. Композиција беше без сваке сумње умиљата, али јој се често опажало да се ослања на познате мајсторе.

Госпођа Гунтеровица показа сама Ирми шта је јуче говорећи с мужем разумевала под практичним певањем: Ирма не употребљаваше сву снагу својега гласа где га има, а где су му махне ту их сувише показује. Госпођа казиваше своје поуке тако просто и скромно да је Ирма одмах казала њеним ћеркам „Благо вама што можете још да чујете како ваша мајка пева."

— Ово је моја најблагодарнија публика, мој син! — рече госпођа Гунтеровица представљајући једног лепог црномањастог младића са пуном брадом. Младић — он већ беше технички директор једне велике хемијске фабрике — беше довео са собом једног другара, који још беше ђак на универзитету, из комшилука дођоше другарице и пријатељице, и настаде право весеље на тераси и у башти.

Ирма опази да је сви гледају. Учини јој се као да цео свет зна каква је бура у њеној души; она беше са свим заборавила како је лепа.

— Опростите, госпођо тајна саветниковице, што сам се тако загледела у ваше лице — рече Ирма на један пут — али ја се по мало пачам у скулторство, па када добро загледам облик и крој ваше главе као и цвет вашега лица, мени се чини као да гледам живу Холбајнову богородицу из дрезданске галерије! —

— Зар се та сличност још и сад може да опази? — одговори госпођа лако порумснивши — То се пређе чешће опажало, и то је готово прво било што ми је мој муж казао у Цириху пре двадесет и шест година. Ја сам до-

иста по мајчиној лози из фамилије кмета Мајера, чија је задужбина она Холбајнова слика! —

Ирма се обрадова овим посматрањима у успоменама. Она је непрестано гледала госпођу Гунтеровицу, и док је говорила о својим уметничким сновима, и како једва чека дан када ће већ моћи да моделише лице — госпођа Гунтеровица мораће јој седети — дотле је кроз њену душу пролазио један други низ мисли о образованости која се наслеђује, о историји образованости која кроз векове тече, о томе како оно што је најбоље у делима рода људског није поникло из наслеђеног племства већ из слободног грађанства.

Госпођа Гунтеровица упита Ирму да ли има какву слику своје мајке? Она је морала рећи да нема.

Ирма причаше како је њен отац дао градити слику њене мајке још када је она била у најбољој снази; слика је испала тако рђаво да се није могло познати ко је насликан. Њен је отац ту слику уништио. Вели боље немати никакву но лажну слику.

— Тога човека морала би поштовати и због саме те једне црте истинитости — рече Гунтеровица — већина људи у таквом случају задовољавају се са лажном сликом; нађу да је ово или оно на слици ипак налик, а доцније мало по мало дођу до убеђења да је слика са свим погођена била! —

Разговор пређе на то како Ирма није ни запамтила своју мајку. Ирма је непрестано гледала две срећне ћерке које могаху да седе крај своје мајке.

Госпођа Гунтеровица рече.

— Надам се да вас овим сећањем не ћу непријатно узбудити али ја држим да је дужност сећати се тих својих покојника; тако се ја непрестано сећам моје покојне мајке и желим да се и моја деца у своје време тако мене сећају! —

Ирма зграби руку госпођину и стиште је. Све што та жена говораше беше тако честито.

Госпођа Гунтеровица причаше како дуго није ништа разумевала у живопису, а није хтела сама себе да лаже. тек постепено почела је разумевати лепоте те уметности па ипак више што се тиче људских фигура а мање за пејзаже.

Разговор сада постаде живљи и слободнији. У место пола сахата колико је Ирма хтела да остане прође три пута толико. Најзад опростила се од домаћице која је искреним речима позва да опет дође.

8.

Ирма се вратила у дворац са осећањем као да долази из некаквог другог света. који је далеко, врло далеко.

Лични је лекар проучавао људско срце и познавао га је скроз.

Посета Ирмина у његовој кући учинила је са свим онакав утисак какав је он очекивао, али се са тим утиском помешало нешто што је већ раније било у Ирмином срцу, и што он није знао. дакле није ни могао узети у рачун. Само она кап која кане из облака чиста је од сваке примесе, и само чиста мисао може да се изведе до њених последњих конзеквенција. У бунарској води и у живом људском срцу има невидљивих смеса и никад се не може тачно израчунати шта ће се од њих начинити кад им се дода какав нов састојак.

У Ирминој души беше дубоко узбуђење. Њена необично силна снага тражила је неко велико вежбање. нешто велико да уради. За њу се чинила велика срећа што беше постала другар и пријатељ Краљев, што је мислила да може да му накнади оне способности које су њему недостојале.

Свакидашња Краљева учтивост са оном китом цвећа, ма каква да је то ситница била, беше је тргла из заноса, беше је увредила. „То није твој идеал" рече Ирма у себи, и осети се тако усамљена како дотле никад није била, од како зна за се.

Она се осећала усамљена и у намастиру, али тамо беше нашла своју пријатељицу, од које истина није могла бог зна шта добити, али која је бар примала све изливе њене душе. Она је била усамљена и на двору и ако је била онако несташна; он је морала увек да нешто ради, да свира, да црта, да моделише, што му драго, само не та мртва усамљеност. Дубока некаква чежња беше у њеној души.

— Та зар нису сви људи на свету без своје постојбине? питала се она сама. Док је она тако лутала. позвао је лични лекар у своју кућу.

Ала тамо беше лепо, све на своме месту! То је права постојбина, у њој је мајка која признаје да разуме осећаје живога младога срца, њене ћерке не могу никада страдати тако као што она страда. Поглед те мајке, који и на њу беше пао, казиваше очито: ја ћу и тебе разумети. ја ћу и твоју тугу ублажити, само ми је кажи. Али Ирма није могла да се тужи није могла да врисне: помози ми! Па још уз то на месту где она не би могла услугу и љубав ничим вратити, где она не беше ни коме потребна. Не, она само може и мора себи помоћи!

Сад је плакала; и само није знала да плаче док јој једна суза не кану на груди.

Колико тишине, колико довршене одвојености од света има у једној таквој породици, која је сама себи доста, која за свој рад и за своје образовање не потребује милости! Како мора да је срећна девојка из такве куће док сама не оснује нову породицу...

Ирма се осећаше понижена. Цео њен несташлук изгуби се. Она чисто још гледа ону башту где су људи

тако слободни и задовољни, где се веселе озбиљни људи који долазе са тешкога посла својега позива, и девојке са домаћега рада.

— Једно ми остаје! — викну Ирма на један пут и устаде — самоћа је моја. Ја ћу бити сама и јака сама собом! —

Собарица уђе, и јави да је дошао један лакај Краљичин.

— Краљица заповеда да дођем одмах, сад одмах? — упита Ирма још једноч кад је саслушала поруку.

— Да, милостива грофице! —

— Добро, доћи ћу! —

— Право има Валпурга — рече за тим сама себи — та и ја сам у служби! —

Рђаво расположена стајала је пред огледалом док јој нешто намештаху на оделу. Она се осмехну и намора се да изгледа весела. Хтела је да задржи тај израз на лицу и код Краљице. Та мора.

Журним кораком оде Краљици. Пред вратима исправи се још боље и примора се на смешење па тако уђе у Краљичину сумрачну собу.

Краљица сеђаше сва у бело, у једној наслоњачи.

— Ходите к мени, драга грофице — рече Краљица — од срца се радујем да вас опет видим. Сви моји драги сада су ми још дражи као да сам последњих неколико недеља провела у некаквом другом свету. На жалост нешто ми се опет позлило. Вама морам још нарочито да благодарим. Чујем да сте љубазно прихватили нашу дојкињу, да је разведравате и тиме и принцу користите; и краљ се слаже са мном да сте ви права срећа за нас. Ја ћу да пишем вашем господину оцу, колико смо срећни што сте код нас; онда се он не ће више на вас срдити! —

Ирма беше врло задовољна што краљица тако дуго говори. Међу тим се она прибрала.

— Молим додајте ми оно писмо са стола! — рече Краљица.

Ирма донесе писмо а краљица настави

— Ево читајте ове врсте које краљ пише! —

Ирма прочита

„Молим те нека ми грофица Ирма редовно јавља о стању здравља нашега сина. Поздрави ми драги четврти листак на нашој детелини".

Ирма врати писмо са захвалношћу. Дубоко је вређаше што краљ хоће да је натера да му пише, па још којим путем! Ирма би у земљу пропала од срамоте!

— Јел'те драга грофице, ви ћете нам учинити ту љубав, ви ћете писати краљу? —

Ирма се ћутке поклони а краљица настави

— Али наравно ви не ћете имати шта много писати. Људско створење баш за то што је најсавршеније, развија се много лакше него икоје друго створење! —

— Онда би се принчеви морали још више лагано развијати! — Хтела је Ирма да примети, али она само климну главном, смешећи се.

Она не беше расположена да улази и садашње краљичине мисли. То беху мисли о дечијој соби, а она их у том тренутку не разумеваше. Па баш и да није тако, да су то најузвишеније мисли, шта ће мени? помишљаше она. И овде као у Гунтеровој кући све је заокругљено, све је само собом срећно. Ето ту је мајка и њено дете — шта ћу ја ту? Да торочем, да *учествујем.* Сваки је за себе целина, засебан свет, само ја треба да учествујем у туђој срећи, да живим увек од милостиње? И то тамо да примам милостињу од пријатељства, а овде од високе милости. Или сам и ја целина засебна, или ме нема на свету.

Док је Ирма то у себи размишљала, дотле је краљица наставила својим обичним узбуђеним начином:

— Ја још стојим пред чудом живота и не могу довољно да се начудим. Ви сте за цело такође помишљали

колика је бесконачност у самоме факту када дете први пут уздахне и очи отвори. Ваздух и светлост то су први гласници света. Први уздах и последњи уздах, први поглед и последњи поглед! Ала је то дивно! —

Ирма је осетила шта значи служба. Да је слободна, да је равна оној која с њом говори, она би јој рекла: Драга пријатељица, мени данас није до тога што ти говориш; у твојој је души мирно тихо јутро, а у мојој је жарко подне. Молим те остави ме данас на само.

У Ирми беше дубока чежња за безграничном самоћом, али она сада није смела писнути; најрадије би зажмурила да не види ништа, али се ваљало приморати, на нажљиво гледање. Она је слушала; одговарала, али јој душа беше далеко. Први пут у животу бунила се њена унутрашњост што пред себи равним створом не сме да се покаже онаква каква је. Она се љутила на краљицу. — Неколико пута беше заустила да прича о својој посети код Гунтера, али онај живот који се живи у његовој кући не пристаје у овај сутон краљичине собе, учинило јој се као да ни у мислима не сме пренети амо ону племениту грађанку, која још до сада није ни једном ногом крочила у дворац. Одатле поче мислити о своме оцу и о његовој јакој независности.

Све је то на премишљала, а међу тим говорила је о принцу, о његовом напредовању, о смешним навикама Валпургиним

Краљица беше приметила неку сету на Ирми; хотећи је развеселити рече.

— Ах, драга грофице, умирем од жеђи за музиком. Наш пријатељ Гунтер не допушта ми још да слушам музику, јер вели треба још да штедим моје живце; али једну малу песмицу ваљда ће те ми смети отпевати Чујем да сте од дојкиње научили једну лепу малу песму. Хоћете ли да ми је отпевате? Смем послати по вашу цитру?—

Ирма би најрадије јаукнула у место да пева, али она се ипак поклони, посла по своју цитру, па онда отпева краљици ову песму:

»Wir beide sein verbunden
Und fest geknüpfet ein,
Glückselig sein die Stunden
Wann wir beisammen sein.
Mein Herz trägt eine Ketten
Die du mir angelegt,
Und ich wollt das Leben wetten
Das Keiner schwerer trägt«

У души Ирминој ишла је уз ову песму засебна пратња; свака реч беше двосмислена.

— То морам да певам Краљици — говорило је нешто о њој док је певала — Да, вас двоје сте спојени, сви су срећни спојени, само су несрећни сами... —

Она је певала са дубоким очајањем, са расрђеном душом.

— Ви сте врло узбуђено певали ту песму — рече Краљица — Таке дакле песме слуша мој син. То јест не може се рећи слуша, јер он још ништа одређено не види и не чује. Молим вас отпевајте ми још једном ту песму Хтела бих да је упамтим! —

Ирма је отпева још један пут и сада много слободније. Краљица јој се срдачно захвали.

— На жалост драга грофице ја још не смем дуго да говорим ни са онима који су ми најмилији. Ја се радујем што ћемо опет у летњиковац. Тамо ћемо увек бити заједно и са дететом. Збогом драга грофице, пишите скоро, и нека би цела ваша лепа душа песмом ушла у срце мојега детета!»

Ирма оде. Пролазећи кроз дуге ходинке морала је чешће да застане, да се освести где је. Најзад нађе своју собу. Заповеди да јој одмах спреме јахаћег коња и једног сеиза.

Тек што се Ирма преобукла донеше јој једно писмо. Руке су јој дрхтале докле га је отворила и прочитала. А ево шта беше у писму:

«Дете моје,

Ето већ осамнаест месеци како си на двору. Ја сам те пустио да радиш како ти је воља Имао би много да ти кажем, али ми се то не пише. Писање отуђује. Твоје су собе као што су и биле. Има и цвећа које чека на те. Лето је не може бити лепше. Јабукама на твоме дрвету већ су се зарумениле образи. Желео би и твоје образе да видим. Ходи

Твоме

Оцу.»

Ирма диже руке у вис,

— То је спасење! Дакле и ја имам још постојбине. и ја имам једно срце на коме могу одмори мојути главу. Ето ме, ето ме оче. —

Очи јој засенуше. Она зазвони и рече да не ће јахати. За тим заповеди својој собарици да спакује хаљине за неколико недеља, па онда оде краљица на ново и замоли за — «осуство»...

— Жао ми је — рече краљица — што ме и ви остављате, али ја ћу радо трпети што вас немам само кад сте ви срећни, а ја се надам од сад ћете бити срећни за навек. Учините све што се може да опет будете у потпуној хармонији са вашим оцем. Верујте ми Ирма; у свима одношајима на свету, и као жена спрам мужа, и као мајка спрам детета, свагда се осећамо као да смо у постајању; све нешто изгледамо, нешто узвишеније; само као дете осећамо се потпуно задовољени, као нешто свршено што природу задовољава! —

Краљица и Ирма никако данас не удесе акорд. Ирма беше нестрпљива, све што је само за секунду више задржаваше, то јој беше мрска сметња.

То што Краљица говораше беше можда врло љубазно и лепо. али за каквог мирног човека на тенахни, а не за неког који је једном ногом већ у путничким колима,

Па ипак су се срдачно растали. Кралица је пољубила Ирму.

Сад је још форме ради ваљало молити и прву дворску госпођу за «осуство.» И она је одобрила.

Требало је још опростити се и са личним лекарем и његовом породицом. Она ће замолити пуковника Бронена или барона Шенинга да је код Гунтерових извине. Па онда је ваљало опростити се и са другарицама, са осталим дворским госпођама. Сад тек она виде колико има пријатеља на двору. Јест, али где су на невољи? Они су само за то ту када ти не требају. То је свет. Али чекај. Једној особи ваља рећи збогом, њој пре свију. Она отрча Валпурзи.

«Валпурга — рече јој — сутра рано кад устанеш, викни једно оно право сељачко «Ој» колико те грло доноси. Ја ћу ти се са наших брда одазвати тако да целом свету заигра срце од радости. Идем оцу моме»

— То ми је мило! —

— Зар те није жао што ћемо да се растанемо! —

— За цело, али кад човек има још жива оца, не треба ни једну прилику да пропусти када може погледати у очи које су једине на свету. Ја се радујем за оца који може да види такво дете. Еј да ћу ја доживети да моја Бургаја буде тако велика! —

— Валпурга ја ћу да одем и до твог мужа, твојег детета и твоје мајке; сешћу за твој сто, поздравићу твоју краву и твога пса. Отићи ћу к њима веруј ми! —

— Боже, ала ће то да буде радост у мојој колеби. Само да се хоће Ханс десити код куће, да не буде у шуми! —

— Ја ћу га зовнути. Тако, а сад збогом, немој заборавити на ме!

— То можете бити сигурни! — рече Валпурга, а Ирма одјури.

Још је својој пријатељици написала ово неколико речи:

«*Еми,*

Пре два сахата добила сам писмо од оца; зове ме кући. Добила сам осуство на 14 дана. Еми, добила сам осуство. Знаш ли ти шта је то? Морала сам обећати да ћу се вратити. Ја не знам да ли ћу то обећање одржати. Земља се тресе под мојим ногама, а глава ми се врти. Свет је прави хаос, али већ свиће. Сваки човек може да викне. «Нека буде светлост» и било би видно. Јес, кад би човек само могао свагда да учини оно што му је у власти? Али сад ни речи више написмено. У здрављу да се видимо. Дођи што скорије на Вилденорт

Твојој Ирми»

П. П. Не примам никакво извињавање, ти ми мораш доћи. За то ти ево обећавам да ћу ти доћи у сватове. Поздрави све твоје, а нарочито твог Албрехта»

Сунце је седало када је Ирма са својом коморкињом одвезла се на имање својега оца.

Наставиће се)

ПРЕД ТРОЈОМ

Тамна и тмула спушта се тиха ноћ.
Над тврдим зидом поносне Троје
Јеине страшне разлеже се глас.
Опело можда то је,
Последњих дана час!
И страшним хуком у сумору ноћи
Ко јаук тешки далеко се носи,
Пријама старог дршћу седе власи

Ко тужан уздах кад се живот гаси;
Јер тамо где је престо мира био
Љубави вечној красан олтар диго
Руши се сада!

О љубави мила!
Куд оде твоја некадања влада,
С фуријом страшном развијаш крила.
Зар љубав прети?! — —

Заман срце пита!
Јелене лепе очи пламте, горе,
А усне тако смешкају се мило,
С тих уста пољуб победнику хита! — —
Пријаме седи!
У заман тужно твоје срце јада,
Судбини ко ће уставити крила?
И Парис ено пружа се сада
Љубав га зове! — —

Пред бедемом Троје,
Ко вихар бесни, освета се хори,
Освета коју само љубав диже:
„О дршћи граде, на пепелу твоме
Пријама старог оне седе власи
Носиће вихар у летењу своме,
Ко свели листак из прошлости давне,
И дршћи граде!“

Кроз суморну нојцу
Јеине страшне песма се разлеже,
Клонула глава седога Пријама
У заман што се очајнички диже!
Кад цели пород у прашину пада,
Куда ће она?!

Да ли гробу своме,
Где страшна сила љубави не влада
Тишина и мир где вечношћу дише?!

Драгутин Ј. Илић.

ЖЕНСКЕ СУЗЕ И ГИМНАСТИКА

Шала у једном чину.

(по француском „Les femmes qui pleurent“)

(Играна први пут у народном позоришту 30-ог Новембра 1882 приликом вечерње забаве београдског друштва за гимнастику и борење)

Лица:

г. Нанулић
г-ђа Нанулићка
г. Голубић
г-ђа Голубићка
Јован, келнер

Догодило се летос, у Буковику на Киселој води, на тераси пред гостионицом.

СЦЕНА ПРВА

Нанулић, Јован, за тим *Нанулићка*

(Кад се дигне завеса на тераси нема никога сем неколико столова, столица, једна клупа и т. д.).

Нанулић. (улази врло узбуђен) И опет ја четири фарбе, а он четири краља!... Не иде карта па не иде!... Та ја сам такав баксуз, да би сам себи разбио главу... (шчепа једну столицу па је тресне о земљу).

Јован. (истрчи). Шта заповедате?

Нанулић. Ништа... Гледај своја посла! —

Јован. Господин су данас врло нерасположени.

Нанулић. Није него ћу да певам, кад ја четири фарбе, а он... (тргне се) шта то ја трабуњам?

Јован. Ах, господин изволевају картати се?

Нанулић. Језик за зубе

Јован. Оно, има картација, који...

Нанулић. Је с' чуо, ако се усудиш ма пред киме зуцнути да се и ја у оној собици коцкам, извући ћу те за уши на врх Букуље, а ти знаш да је тамо Деспић....

Јован. Разум господине (за се) Ала је смешан (оде).

Нанулић. Ко би мени веровао, кад би сад завирио у мој џеп, да ја имам десет хиљада дуката код управе фондова под интересом? Ето какве глупости може човек да учини у меденим месецима! Који ми је ђаво био, шта ме спопаде на један пут кад оно рекох мојој жени «Душице, од сада ћеш ти чувати кључ од касе.» Она узе кључ без једне речи. Онда је то било све једно, ја нисам знао ни за какву страст, али сад... сад су се развиле, ја сам постао страстан...

Нанулићка. (која је улазећи чула последње речи) Ти си постао страстан човек? Е, то ми је баш мило.

Нанулић. (за се уплашено) Моја жена! (гласно, Ах душице, зар ти верујеш да би ја...

Нанулићка. За то ми мећер трошимо толике грдне паре од како смо на киселој води?

Нанулић. Да... подоста трошимо (промењеним гласом) Чујеш, дај ми Бога ти два три златника, вратићу ти.

Нанулићка. Кад сам се ја удала за те, ја нисам хтела да на зло употребим овај кључић (показује му кључ).

Нанулић. Дај 'да видим... да није зарђо?

Нанулићка. (метнувши кључ у џеп) Нека стоји... Знаш, ти си човек страстан...

Нанулић. (за се) Триста јој вера.

Нанулићка. (шета пред њим) Дакле, од како сам имала ту велику срећу и част да постанем госпођа Нанулићка, ја сам ти одредила месечно по десет дуката као «џеп-параси,» и ја сам ти сваког првог у месецу издавала цео твој месечни буџет најсавесније. Сад на један пут тражиш накнадни кредит. Не знам чиме би ти заслуживао толико поверење?

Нанулић. Ах женице кад би ти знала како је све поскупило!

Нанулићка. Не знам због чега.

Нанулић. Све због несрећне политике. Наш министар финанције уобразио да ће исплатити жељезницу са мојим пивом и дуваном. Ударио је такве трошарине на све без чега ја не могу живети, да ми ја дошло да са и ја пишем у опозицију. Помисли, чаша пива била је тридесет пара кад си ми ти одредила буџет, сад је у Београду грош, а овде у Аранђеловцу шесет пара, па још да га има! Та то је да и сам Вајферт банкротира! Пре сам пушио најбољу јеницу за два дуката оку, сад за два дуката не може човек добити ни честитог алексиначког дувана већ мора да пуши онај из Бајине баште. Ти знаш кад оно једног лепог дана све дуванџије у Београду затворише своје дуванџинице због тих несрећних закона! Та од тога дана чемернога, мени треба у место једног, два динара дневно само на дуван. Е сад рачунај: два динара на дуван три чаше пива у подне и три у вече — човек у мом положају не може мање пити — то је скоро опет десет гроша, чини четири динара дневно, у месецу има тридесет дана, тридесет пута по 4 динара, излази таман 120 динара или десет дуката, ето ти цео рачун. Е сад ако би хтео да понудим коме пријатељу чашу пива или цигару, или да одиграм коју партију билијара, или клабријаса — не могу, прекорачићу буџет, а наша строга скупштина не ће да чује за накнадне кредите.

Нанулићка. Бога ти коме ти то све причаш? Ти мислиш ја не знам шта коштају пиво и дуван? Није то мој соколе, већ што ти хоћеш да си у свакој чорби мирођија. Ти ничеш и онде где те не сеју. Ти си члан свију могућих и немогућих певачких друштава, ти си у касини, на стрелишту, ти си члан друштва за помагање сиротне напуштене деце, члан добровољне ватрогасне чете, чудо ниси и члан женскога друштва, а што

је најгоре ти си најбешњи члан друштва за гимнастику и борење, ја мислим ти не избијаш из вежбаонице ни оних дана кад нема часова.

Нанулић. Све, све, али што ми гимнастику и борење пребацујеш, то је грехота и срамота. Та Бог ти судио ја сам се само *теби* за љубав уписао у то друштво.

Нанулићка. Којешта.

Нанулић. Није Бога ми, озбиља говорим. Седи да ти причам (он седне) сећаш се кад смо још ашиковали?

Нанулићка. Нисам ја никад ашиковала.

Нанулић. Е па добро, кад сам ти се ја удварао, кад сам сам ти „правио авлију."

Нанулићка. То се сећам, ти беше са својим удварањем непристојан, јер ја бејах још удовица

Нанулић. Јест, али страст, страст оправдава све... Твоје уплакане очи беху тако речите... Ја сам испрва само у тајност прижељкивао за тобом, али најзад стегох срце, — знаш кад смо били код твоје тетке? — признадох ти да сам заљубљен у тебе. А ти? Ти си прснула у смеј.

Нанулићка. (смеје се) ха, ха, ха!

Нанулић. Мени онда не беше ни мало до смеја. За што и ви не би могли мене волети? Узвикнуо сам ја пун очајног бола у срцу, „Хоћете ли да вам право кажем?" рече ти. „Ја вас молим за то" рекох ја. „Не могу вас волети с' тога што сте... што сте..." рече ти. „Довршите, госпо" дрекнух ја. „Што сте сувише — угојени" заврши ти. То беше за ме гром, јер ја тек онда опазих да изгледам као Хаџи Недељко. Моје благоутробије беше огромно, од појетичности ни трага (устаје и он и његова жена). Омршавити или умрети! То беше моја девиза. Срећом баш некако у то време основаше београдско друштво за гимнастику и борење. Ја јурнух као бесомучан у његове вежбаонице. Други су радили с куглама од три оке ја свагда узмем по два пара. Учитељ командује „Десет пута велики

клек!» ја чучнем и дигнем се заједно с куглама четрдесет пута. Други дижу терете од 25 ока изнад главе, а ја се вецбам цело после подне пре часа, па онда са свима заједно и дотерао сам до тога да као какав акробат из циркуса дижем изнад главе највеће кугле од 75 ока! Мртвачки ме зној спопадао, стењао сам као рањеник али у себи сам увек говорио «Та ово је све за њу, за љубав мог анђела!» Па онда настаде борење! Ах то је сласт! «За борење строј се!» (сваку команду ради са штапом у руци у место сабље) «Прва врста прим с испадом, друга врста прим одбрану. Један!» или «Обе врсте кар, тјер серкл секонд. Један!« Апел!» »Апел!» «У леву руку. Вољно кретање! Из зглавка, из зглавка, раме мора бити мирно. Хоћу да вам фијуче та сабља кроз ваздух! Тако! вољно! Ах женице да знаш како ми је било после првих часова! Беше ми као да ми је свака коштица изломљена! У јутру не могу да устанем, немогу ципелу да обучем, кад пођем уз басамаке плакао бих од бола, али то брзо прође, а што је главно ја сваки дан постајах мршавији, сваки дан појетичнији, тако да си најпосле пошла за мене!

Нанулићка. Гле, гле, дакле ти си баш мени за љубав толике муке поднео?

Нанулић. Да како, душице моја. (промењеним гласом) Чујеш Љубице... дај ми једно двајес тријес дуката, знаш, онако... аконто идуће рачунске године па можеш ми после одбијати месечно по дукат док се не поврати равнотежа... Та ја не могу остати без паре... то је срамота...

Нанулићка. Знам ја што ће теби паре. Ти си постао коцкар, картација. Не дам ти на то ни једне пребијене крајцаре, је си ли ме разумео? Ни једне (хода).

Нанулић. (за себе) А ја у џепу имам свега три динара. О господе, што човек у медном месецу може да постане зевзек Ибрахим, то нема више!

Нанулићка. Не дам ти више да се карташ па крај. Ко је видео код овако божанствене природе, код оваке дивне околине завући се у онај пакао од дуванског дима па капати над картом и дан и ноћ. То је недостојно образованог човека!

Нанулић. Шта, природа, околина? Имам ја код куће албум далеко лепших предела, све с Рајне. (за себе) Па на послетку да пробам срећу и с три динара. Што, зар ја не могу њих шворцирати све са моја три динара, само ако ми пође карта? (Машући рукама обори једну столицу)

СЦЕНА ДРУГА

Пређашњи, Јован, (дотрчи)

Јован. Заповедајте.

Нанулић. Нико те није звао.

Јован Опростите, учинило ми се... Хоће ли господин и госпођа данас ручати код нас или у Аранђеловцу?

Нанулићка. Не знам... Збиља, келнере, је си ли ти ономад унео моје сандуке из кола у кућу?

Јован. Јесам, госпођо.

Нанулићка. (своме мужу) Подај томе момку три динара.

Јован. (пружи руку)

Нанулић. Три динара велиш?...

Нанулићка. Та шта се мазиш?... Ваљда нећеш рећи да немаш при себи ни три динара.

Нанулић. Како да немам, Бог с тобом, такву ситницу (Јовану) Држи, на! (полако) знаш ја ћу ти ко бајаги дати паре.

Јован. (окрене се Нанулићки) Госпођо, господин каже...

Нанулић. (полако Јовану) Ћут' несретниче! (да му три динара).

Нанулићка. Боже колико разговора за једну напојницу

Нанулић. Ама, срце моје, то је неспоразумљење.

Нанулићка. (полазећи у своју собу) Ћути, немој да ме још више наљутиш.

Нанулић. (иде за њом) Ама Љубице... чекај да ти кажем... (оду обоје у лево)

Јован. (сам) Заклео би се да је ова жена удовица која се по други пут удала.

Нанулић. (враћа се на прстима) Чујеш .. Јоване... Одмах да си ми вратио она три динара.

Јован Господине, томе се не би надао од вас...

Нанулић. Будало, то су лажни новци! Зар ти ниси чуо за оне у Пожаревцу што су их поватали где праве лажне динаре. Да срески начелник у тебе нађе те паре, оде у Пожаревац. Дај овамо, после подне даћу ти за њих читаву златицу.

Јован. (враћа му три динара) Ево, господине.

Нанулић. (за се) Један за визу два бесера.

(Иза сцене Нанулићка виче г. Нанулићу)

Нанулић. Ето ме, душице, ето ме (отрчи).

СЦЕНА ТРЕЋА

Јован, за тим *Голубић* и *Голубићка*

Јован. Нема сумње. то је он и нико други. Долазио је сваки дан на кафу у Старо здање кад сам ја тамо био цал-келнер

(улази Голубић са женом испод руке)

Голубићка. Ала се дивно прошетасмо.

Јован. (за се) Ах, ово су голупчићи из №4. (гласно) Хоће ли господин и госпођа данас код нас ручати?

Голубић. Не ћемо... Шта велиш, срце моје да још мало пођемо насипом пут Међулужја. Предео је тако диван. Ручаћемо где стигнемо.

Голубићка. (радосно) Можда у каквој колеби, ах то то ће бити прекрасно!

Јован. (за се) Ови су се сигурно скоро венчали... Није

вајде мораћу се и ја оженити... Кол'ко тек да видим како је... (оде).

Голубићка. Ох, ала је овде диван предео.

Голубић. Је ли? Ја сам свагда говорио да је грехота што наши људи бацају толике паре по страним бањама код нашег красног Буковика.

Голубићка. Па одна ово весело друштво, песма, свирка, игра? Али што сам се највише зачудила то је да у чаршији у Аранђеловцу има већ дућана као год у Београду, Помисли има чак један јувелир, је си ли видео?

Голубић. Јесам, то је филијал једнога београдскога сацијe.

Голубићка. Ах што сам у његовом излогу опазила један мали пар минђуша од дијамаката. Је си ли их ти видео?

Голубић. Нисам... Ја сам се био загледао у цигаре оног дуванџије поред њега.

Голубићка. Помисли па уоквирено златом.

Голубић. Шта, зар цигаре?

Голубићка. Није него дијаманти. Па како се блистају. Волела би тај пар минђуша него бог зна шта!

Голубић. Шта велиш?

Голубићка. А што?

Голубић. Па коме хоћеш ти да се допаднеш?

Голубићка. Теби.

Голубић. (узме је за руку) Кад сам те први пут видео имала си просту белу хаљину и један цвет на грудима.

Голубићка. Јесте, ја сам се врло просто облачила.

Голубић. После си добила минђуше и гривну од моје матере. Да знаш како си лепа тако! Зар је већ дошло време да твој слатки осмејак купујем дијамантима?

Голубићка. То не, Боже ме сачувај.

Голубић. Е па онда задовољи се тиме што си лепа и млада, што те ја волим без икаквих адиђара. Доцније, доћи ће време...

Голубићка. То значи, ти хоћеш да ми купујеш накитe кад ме више не будеш волео . . . кад ја постанем ружна... Онда ми не треба никакав накит.

Голубић. Марице!

Голубићка. Добро, добро. Не ћемо више о том да говоримо. У осталом, господине, ја идем да се преобучем.

Голубић. Е баш си кокета!

Голубићка. Знате, хоћу да обучем ону моју белу хаљину.. и да заденем један цвет... Је ли вам по вољи строги господине супруже? (муж је загрли и пољуби — она се застиди) Шта би рекли људи да нас ко види?

Голубић. Рекли би да те ја волим и ништа више.

Голубићка. Е па онда пољуби ме брзо још један пут!

Голубић. (срдачно) Слатка Марице!

Нанулић. (појави се с десна и угледавши их). Какве су то ствари?

Голубићка. Јао, видели су нас! (побегне).

СЦЕНА ЧЕТВРТА

Голубић и Нанулић

Голубић. (познавши Нанулића) Ене сад! Та то је мој драги Нанулић!

Нанулић. А гле Голубића!

Голубић. Здраво, стари дружи! (рукују се).

Нанулић. Ама здравља ти је си ти то? Кад смо се последњи пут видели имао си у рукама латинску граматику, а сада те видим где њима грлиш младе жене. Боже мој, како се човек мења. По томе те не би никад познао.

Голубић. Којешта, та оно је моја жена.

Нанулић. Не говори чоче! Зар си се и ти оженио?... (смејући се) и ја сам, и ја!

Голубић. Сигурно си узео какву дивну девојчицу.

Нанулић. Јок, оженио сам се једном величанственом удовицом.

Голубић. Удовицом?

Нанулић. Али младом... то је увек био мој идеал.. Знаш, млади девојчићи много којешта закерају. Па онда, знаш, те младунице немају појма о опасностима у животу, и док се осврнеш, а лађица твоје брачне среће разбила се о једну од оних стена у мору, живота које се зову матори бећари. С удовицом на против. Мој соколе, удовице знају све што је позитивно у животу. Ако је била несрећна са првим мужем, она у толико више воли другога! А ако је с првим мужем живела срећно, она најбоље зна шта је изгубила, па уме да цени и уважава другога. Ти се смејеш? Теби изгледа да то нема смисла? Причекај само који дан, Ја ћути све протумачити. (стискајући му руку) драги мој Голубићу, а ти?

Голубић. Ја сам се оженио има три месеца... Из љубави...

Нанулић. (отегне лице) Шта велиш?

Голубић. (смејући се) Па шта ћу? Није свако тако узвишен као ти...

Нанулић. А... кључ од касе, је л' у тебе?

Голубић. (не разуме га) То се зна... а што?

Нанулић. Ништа... онако тек... Дабоме, то се зна, муж је господар у кући... У њега је кључ од касе... то се разуме... и ја га носим увек уза се (за себе) обешењак, он није испустио кључ из својих шака.

Голубић. Ала је то лепо да си и ти на Киселој води Је си л' сам или са женом?

Нанулић. Са женом: о овде је врло лепо, Букуља је дивна па онда парк, па купатило, па фарбл...

Голубић. Зар ти играш у новце?

Нанулић. По мало... онако ... кришом. Највише кибицујем, по који пут пробам срећу са којим динаром

Голубић. Чекај молим те. Како те ја нисам познао? Та ти си синоћ био позади оних официра... Ти си подоста пара изгубио...

Нанулић. То је истина и официри су се много смејали како ја играм, али нисам хтео да слушам шта они бенетају.

Голубић. То си погрешио, јер они су на твој рачун правили тако неслане шале, да сам их ја, и ако те нисам познао, опет добро насапунио.

Нанулић. (пружи му руку) Великодушни Голубићу. хвала ти. Али ја се надам да није дошло до крупнијих речи?

Голубић. Па било је и тога. Ја сам им казао да им стојим на расположењу.

Нанулић. Увек стари витез! Благо теби кад си тако храбар.

Голубић. Ко бојаги ти ниси.

Нанулић. Нисам, нисам... Драги пријатељу, ја истина учим борење, али не за то да се с киме бијем, већ ја борење сматрам као врло хигијенски део гимнастике. Ја то радим да би омршавио. Па онда знаш ја презирем дуел као и сваку другу средњевековну предрасуду... Али при свем том, хвала ти, драги пријатељу.

Голубић. (смејући се) Којешта, нема на чему. Зар између два стара друга са лицејске барикаде толико церемонија! —

СЦЕНА ПЕТА

Пређашњи, *Нанулићка* па онда *Гобубићка*

Нанулић. Драга женице допусти да те познам са мојим најбољим другаром из гимназије, г. Голубићем.

Голубић. Који вас моли, госпо, за најмање местанце међу вашим пријатељима.

Нанулићка. Та ви на то имате права, драги господине. мој ми је муж тако много о вама говорио.

Голубићка. (улази навлачећи рукавице) Мужићу, хајдемо.

Нанулићка. Марице!

Голубићка. Љубице!

(оне се загрле)

Нанулић. А гле, наше се жене познају. Та то је као на позорници!

Нанулићка. Како да се не познајемо? Та ми смо биле у Вршцу најбоље другарице. Дакле ви сте, господине уграбили овог анђелка?

Нанулић. Је с' чуо, пријатељу, кад се две другарице састану, онда нема краја њиховим разговорима. Боље хајдемо ми!

Нанулићка. А ми ћемо се о вама разговарати.

Нанулић. Онда тешко си га нама. Не ће ни један читав конац на нама остати.

Нанулићка. (смешећи се) Дабоме.

Голубић. (својој жени) Истина?

(Његова жена пружи му руку)

Нанулић. Хајдемо! (за се) Да пробам срећу још са ова три динара. Ах проклети медени месец!... Хајдемо пријатељу.

СЦЕНА ШЕСТА

Нанулићка и Голубићка

Нанулићка. Та ходи 'вамо, та што не говориш?

Голубићка. Па ти треба да почнеш ти си отишла из института три године пре мене, ти сигурно имаш више да причаш но ја.

Нанулићка. Право велиш... ја сам много старија. Дакле слушај. Тек што изађох из института у коме смо онако веселе и бесне биле а мене удадоше.

Голубићка. Знам, за овог пријатеља мојега мужа.

Нанулићка. За г. Нанулића? аја.., А гле, ти не знаш да сам већ била удовица кад сам за њега пошла?

Голубићка. Иди, молим те!

Нанулићка. Да како. Ја сам прво била удата за некога г. Процесаровића код кога сам била тако несрећна да се нисам мислила више никада удавати. Али Нанулић је така добричина... најбољи човек на свету.,. А ја сам била још млада, бојала сам се да останем сама у свету и.... пристала сам.... А ти?

Голубићка. Ја? О ја сам врло срећна, да знаш како је мој муж добар.

Нанулићка. Он врло добро изгледа.

Голубићка. (живо) Је ли?

Нанулићка. Врло господски. У шта си загледала?

Голубићка. У твоје минђуше од дијаманата.

Нанулићка. Је л' да су лепе: јуче сам их купила; помисли сад већ има и таквих адиђара у Аранђеловцу.

Голубићка. (жалосно) Ах!

Нанулићка. Како ти то уздану? Ако ти се допадају, имају још такве исте у оном дућану београдском.

Голубићка. Знам ја то.

Нанулићка. Па што ниси искала да ти их муж купи?

Голубићка. Молила сам га за то,

Нанулићка. Па?

Голубићка. Ништа... Да говоримо о другом чему.

Нанулићка. Напротив, баш о томе ваља да говоримо

Голубићка. Па... знаш... мој муж објаснио ми је да...

Нанулићка. Он неће да ти купи те минђуше?

Голубићка. (уздахнувши) Неће... Али шта је теби?

Нанулићка. Јадно дете моје!

Голубићка. Шта је за бога, што ме плашиш?

Нанулићка. Па ти си пропала за навек.

Голубићка. Како пропала?

Нарулићка. Три месеца после свадбе да га ти пустиш да дотле забразди да може одрећи нешто за што га ти молиш — та где ти је била памет?

Голубићка. (устане) Шта велиш?

Нанулићка. Сва срећа брачнога живота зависи од првих дана. Зар нам то нису предиковали двадесет пута Треба одмах узети дизгине у своје руке... Како си ти то могла заборавити кад смо се у једном институту васпитавале. Чим је успео да те једном одбије, то ће од сад бити правило. Срећа твоја, те смо се нашле још док није

доцкан. Ти желиш оне минђуше ти их мораш имати, јер од тога зависи цела твоја будућност, он ти их мора купити.

Голубићка. Ама то не може бити, ја сам их захтевала

Нанулићка. Али како, сигурно тим твојим гукањем, гледајући у њ као маче у жижак?

Гокубићка. Да како ћу?

Нанукићка. У арсеналу женске кокетерије има један поглед, који кад се споји са напућеним устима, савлађује све тешкоће. Пази... овако... склопе се руке, глава се спусти мало... овако... гледај добро... па онда развученим гласом (она све сама ради што говори) «Мужићу мој слатки, зар ни то не ћеш да ми учиниш по вољи». Де сад ти тако исто.

Голубићка. Шта?... Зар ја да се...

Нанулићка. (врло озбиљна) Ја морам да довршим твоје васпитање. Дед' одмах.

Голубићка. (подражавајући њој) «Мужићу мој слатки...»

Нанулићка. Не ваља, није тако.

Голубићка. (уплашено) Зар нема никаквог другог начина

Нанулићка. Ја баш сад тражим (с ускликом) Ха, нашла сам.

Голубићка. (радосно) Хвала Богу?

Нанулићка. Умеш ли ти плакати?

Гобубићка. Шта?

Нанулићка. Ти треба да знаш плакати кад год затреба. Драга моја Марице, међу нама буди речено, наши мужеви нису тако црни као што их ми молујемо. Чим угледају да ми плачемо одмах ће нам учинити што год хоћемо.

Голубићка. Истина?

Нанулићка. Мој први муж — бог да га прости — био је прави тиранин, али чим се ја заплачем, а он је већ на коленима преда мном. Пробај па ћеш се уверити.

Голубићка. Ама како ћу да плачем кад немам за што?

Нанулићка. Ти плачи ко бајаги. Мараму на очи па јецај, сузе ће већ саме доћи (Голубић се појављује) Ето твога мужа.

СЦЕНА СЕДМА

Пређашњи и Голубић

Голубић. (заставши на прагу) Јесу ли већ све тајне испричане?

Нанулићка. Да богме... Изволте слободно (тихо Марици) ја те остављам на само с њим. Држ' се добро (гласно) А зар сте ви мога мужа изгубили?

Голубић. А не, отишао је да чита новине.

Нанулаћка. Ви не ћете да га одате да он сад игра карата... Боже мој, ја му праштам... Ми сироте жене тако смо добре... Збогом Марице (пре него што замакне на десно она меће мараму на очи, начини тужно лице; Голубић се тргне, а она веселим гласом) Збогом г. Голубићу (оде)

Голубић. (поклања се) Збогом, госпођо.

СЦЕНА ОСМА

Голубић и Голубићка

Голубић. Баш је прекрасна ова твоја пријатељица.

Голубићка. (збуњено) Јесте.

Голубић. И Нанулић је диван човек; он ће је за цело усрећити.

Голубићка. Он јој сваку жељу испуњава... Ето јуче купио јој је...

Голубић. (узевши новине са стола) Шта?

Голубићка. Онаке исте минђуше какве ти мени нисп хтео да купиш.

Голубић. (чита даље новине) Истина?

Голубићка. (за се) Љубица вели да од овога зависи моја будућност...

Голубић. Зар ти још мислиш на оне минђуше.

Голубићка. Да ти знаш како ја жудим за њима...

Голубић. Немаш за чим. Ниси их мало боље загледала. Баш ништа не ваљају.

Голубићка. Ако ће... али ја ћу полудети за њима.

Голубић. Онда је моја дужност да будем у толико паметнији. Дакле ни речи више о тим минђушама.

Голубићка. Дакле ти баш нећеш да ми ту радост учиниш.

Голубић. Ама толико наваљивање...

Голубићка. За љубав тричавих неколико дуката, ти...

Голубић. Није Бога ми због новаца.

Голубићка. (склопи руке, напући уста и развученим гласом као што јој је Љубица показала) Мужићу, слатки мој мужићу, је ли да ми не ћеш ову жељу одбити?

Голубић. (гледа је заљубљено, за се) Ала је лепа!

Голубићка. (радосно, за се) Сада сам погодила! (оде те му донесе шешир) Слатки мужићу, похитај, док други неко није купио те минђуше...

Голубић. (за се) Требало је да сам их сам купио, али сад... ако попустим, пропао сам! (куражећи се) само сад ваља остати не умолив.

Голубићка. (даје му шешир врло кокетно) Ево ти шешира...

Голубић. (мете шешир на сто) Не треба ми. И ја имам своју вољу.

Голубићка. Шта?-!

Голубић. (срдит) Купићу ти штогод хоћеш али ту глупост не ћу, јер ти не треба (чита новине).

Голубићка. (за се) Љубица ми је рекла да је срећа мојега живота на коцки... Нема се куд (мете мараму на очи и стане јецати) Боже, ала сам несрећна.

Голубић. Шта?

Голубићка. Три месеца после свадбе!...

Голубић. (притрчи јој) Марице!

Голубићка. Ах ти ме више не волеш! Ти ме ниси никад ни волео!

Голубић. Она плаче!...

Голубићка. 'Сирота моја мајка... Она ме је једина волела... Ах, ах, ах...

Голубић. (за се) Истина плаче! И то због мене... Ја сам чудовиште (гласно) Марице, опрости ми!

Голубићка. Не ћу, остави ме... Све је свршено ..

Голубић. (клекне пред њу) Утишај се... погле... на коленима те молим.

Гокубићка. (јецајући) О Боже, ала сам несрећна!

Голубић. Идем одмах да их купим!

Голубићка. Не требају ми више, ништа ми не треба.

Голубић. Бога ми сад ћу их донети.

Голубићка. Ја ћу да се вратим својој матери.

Голубић. Ти имаш право... ја сам био човек без срца... Сад ћу их донети (зграби шешир па отрчи).

СЦЕНА ДЕВЕТА

Голубићка, за тим *Нанулић*

Голубићка. (чим њен муж оде врло весела) Гле, он заиста оде! Дакле сузе помажу? Дакле Љубица има право?

Нанулић. (улази брижан) И опет шворц. Е, то је много.

Голубићка. А, г. Нанулић... Да знате како сам срећна... Ваша је жена прави анђео.

Нанулић. Јесте, нарочито првог у месецу (за се) а данас је тек 24-ти а овај месец има за пакост 31 дан, па још најдужих дана у години. До поноћи се никад и не смркава (млатајући обори кутију шаха).

Јован. (улази) Шта заповедате господине?

Нанулић. (живо) Ништа! Одлази!

Јован. А ја сам мислио господин ме зове због оних двадесет динара што су ми дужни.

Нанулић. (љутито) Вуци се напоље!

Јован. О ја могу чекати... Ја знам да господин не ће мени сиромаху... (оде).

Нанулић. (за се) Да грдне бруке!

Голубићка. Шта вам је г. Нанулићу?

Нанулић. Није ништа... (за све то време Голубићка је стајала крај прозора изгледајући свога мужа).

СЦЕНА ДЕСЕТА

Пређашњи, *Голубић*, (с једном кутицом у руци),

Голубићка. (за се) Ево га!

Голубић. Драга Марице (пружи јој кутију) Ја те молим да ми опростиш.

Голубићка. (за се) Купио их је!

Нанулић. (зачуђено) да му опрости?

Голубићка. (за се) Сиромах мој муж... Тако да га преварим... Ја му не смем више погледати у очи..

Голубић. Зар си још срдита? Да знаш какву сам муку имао...

Голубићка. А што?

Голубић. Таман ја да седнем у кола да одјурим у Аранђеловац ал један господин рече «Да видите г. Голубићу какве сам лепе минђуше купио» Погледам, кад он баш оне последње које си ти хтела! Помислио сам гром ће ме ударити! Ја му их просто узех из руке па рекох нека тражи колико хоће за њих. Те хоће бити, неће бити, и тек пошто сам му два пут онолико платио колико је он дао, остави ми кутију. Погле Нанулићу како се блистају (показује му).

Нанулић. Гле, па исти дијаманти као у моје жене.

Голубић. Зар си и ти твојој жени купио овакве исте минђуше?

Нанулић. Ја?... Она их је сама себи купила.

Голубић. Марице, узми преклињем те! (Марица узме стидљиво кутију) Хвала Богу!

Голубићка. (пружи руку своме мужу) Мужићу идем одмах да се закитим, па после да идемо у шетњу. Хоћу да сваки призна да сам ти лепа...

Голубић. Хајде душице, ја ћу међу тим експедовати једно писмо (седне за један сто лево).

Голубићка. (одлазећи) Баш је ружно што сам га слагала.

Нанулић. (за се) Кад он таке наките купује мора да има пара као плеве... Мора ми узајмити.

СЦЕНА ЈЕДАНАЕСТА

Голубић, Нанулић, за тим *Јован*

Нанулић. (рукујући се силно са Голубићем) Драги, драги мој Голубићу!

Голубић. Куда ћеш?

Нанулић. Имам мало посла (тражи по џеповима) Е гле, триста му мука.

Голубић. Што?

Нанулић. Заборавио сам да понесем новаца. Имаш бога ти, при себи једно пет златника?

Голубић. Како да немам... Ево!...

Нанулић. (узе новце) Довече ћу ти их вратити.

Голубић. (смејо се) Којешта. вратићеш кад ти буде воља.

Нанулић. (за се) Пре првог не могу му вратити па на глави да чловим (видећи да и Голубић устаје) Зар ћеш и ти да идеш?

Голубић. Само да бацим ово писмо у поштанску кутију, па после да се не одвајам од жене.

Нанулић. Е баш си ти право голупче...

Голубић. (одушевљено). Е мој братац, да ти знаш како сам ја срећан. Моја је Марица анђео, разумеш, прави анђео... (оде)

Нанулић. И моја је и моја, али од оних анђела који су циције. Међу тим сад са пет златника у џепу и мало среће... (он баци новце на сто да звече).

Јован. Шта заповедате господине?

Нанулић. (зграби своје паре) Ти си дошао за твојих 20 динара?

Јован. О господине... Ко не би вама веровао.

Нанулић. Оди вамо... Обешењаче... ево ти 20 динара.

Јован. Да нису и ово лажни новци? Хи, хи, хи.

Нанулић. Чекај молим те... где сам ја то видео ово глупо лице... Овај блесасти осмех?

Јован. О господине... Зар се не сећате да сам имао част послужити вас у старом здању или како га сад зову «гранд хотел»?

Нанулић. Знао сам ја да сам тог штрањгова негде видео.

Јован. Ја сам господина одмах познао, мало ме бунило што су господин сад ожењени, а онда су били нежењени.

Нанулић. Е глете молим вас, ја сам заборавио да ти пошљем позив у сватове. Нисам знао каковаља адресовати. Немој што замерити.

Јован. О, молим, молим.

Нанулић. Само кад се не љутиш (за се) још је цепаница као што је био у старом здању.

Јован. Боже сачувај. А јесу господин срећни у браку?

Нанулић. Чудо ме не питаш кол'ко сам се пута до сад свадио са женом? Безобразниче један, сад ћу ти узети тај златник. Али, нека те носи ђаво (за се) са четири златника и мало среће може се много учинити (гласно) чујеш, ако моја жена за ме упита реци да сам отишао на Букуљу да се дивим природи.

Јован. Чему да се дивите?

Нанулић. Природи (види да му долази жена) Триста мука, ево моје жене (побегне на прстима).

СЦЕНА ДВАНАЕСТА

Јован, Нанулићка, за тим *Гобубићка*

Нанулићка. Зар се мој муж није вратио?

Јован. Господин је био ту али је отишао да се диви природи (за се) г. Нанулић је човек од укуса... Таква жена

Нанулићка. Шта ће да ради?

Јован. Да се диви природи (оде).

Нанулићка (угледавши Голубићку), Еле, како је испало.?

Голубићка. Пре свега да те пољубим.

Нанулићка. (радосно) Дакле, ја сам имала право?

Голубићка. (показује своје минђуше) Гледај! (Голубић појави се на прагу)

Нанулићка. то значи да си добро отплакала?

Гилубићка. (обори очи) Како сам умела.

Нанулићка. (смеје се) А он је био у очајању... Кајао се... Хахаха! Сузе, та то је тако древно средство као и љубав... Против женских суза не може нико ништа... Сиромах твој муж... Ха, ха, ха!...

Голубићка. Али то није било од мене...

Нанулићка. Ти си права беба... Трчи узми рукавице и амрелу... Наши мужеви морају нас данас водити на ручак чак у Аранђеловац. Нека се цео свет диви нашим минђушама и твојој победи. То је твоја прва победа питомице моја! Ах како сам срећна што смо се још нашли за времена·.. Трчи, спреми се (свака се враћа у своју собу. Ова се сцена мора врло брзо одиграти)

СЦЕНА ТРИНАЕСТА

Голубић, за тим *Нанулић*

Голубић. (љутито баца шешир на сто) А... дакле те су сузе биле само комедија... Она ме само вукла за нос.. (седне)

Нанулић. (такође љутит, баца шешир на сто) Е то је сувише!

Голубић. Шта?

Ганулић. Ја три кеца, он сва четири Краља.

Голубић. Шта се то мене тиче (устане и оде на страну) И ја да будем у очајању због тога!

Нанулић. А ти мислиш да ја нисам био у очајању? Знаш ли ти да су ме опељешили? (Голубић устаје) Куда ћеш?

Голубић. Ма куда... Крв ми јури у глави... Угушићу се.

Нанулић. Да ниси и ти изгубио?

Голубић. (уздишући) Да богме да сам изгубио и то моје највеће благо.

Нанулић. На што си сецовао?

Голубић. Изгубио сам веру и то за навек.

Нанулић. Којешта, други пут кад ти пође карта...

Голубић. (љутито) Ама јеси ли ти луд? Зар не разумеш да се твоја жена... са мојом удружила противу моје домаће среће

Нанулић. (прекрсти се) Буди Бог с нама!

Голубић. Да како... удесиле читаву комендију да сузама постигну оно што би се и онако могло добити.

Нанулић. Шта велиш, моја жена плакала?

Голубић. Та није твоја жена већ моја... Твоја ју је само учила „Плачи, плачи, па ћеш добити све што желиш".

Нанулић. Ама истину велиш?

Голубић. Та махни ме човече... Зар не видиш да ћу полудети? (одјури напоље).

СЦЕНА ЧЕТРНАЕСТА

Нанулић (сам)

Шта је он ту ваздан надробио? Плачи, плачи — рекла је моја жена — па ти нико ништа не може одрећи?... Гледај молим те... Да видиш то није баш тек онако... Ја се сећам из Шведске историје, да је Моналдески, читач краљице Христине са великим успехом употребљавао сузе... Истина на крај краја она га је убила што је био занемарио своју читачку — дужност... Али текон је својим сузама за живота лепу парицу измамио од краљице... А што бајаги то сгество које је ваљало у Шведској не би поднело и у Буковику?... Да пробамо (угледавши своју жену) Аха, ево је (седне крај прозора).

СЦЕНА ПЕТНАЕСТА

Нанулић, Нанулићка

Нанулићка. (елегантно обучена, закопчава рукавице) Шта ти ту радиш?

Нанулић. Дивим се природи... Овде је тако диван изглед... (за себе) Да почнемо најпре сентименталношћу.

Нанулићка. Глете молим вас!

Нанулић. Погле само.. Она воденица пламти обасјана сунчаним зрацима... Пред њом оно сирото магаре... Ах како је то појетично.

Нанулићка. Иди не трабуњај којешта.

Нанулић. (устаје, за се) Меланколија не помаже.

Нануликћа. Данас ћемо ручати заједно са г. Голубићем и његовом госпођом.

Нанулић. Прекрасно... Чујеш квочкице моја...

Нанулићка. Квочкица... То је сувише

Нанулић. Имаш право (поправља се) Дакле, Љубице. добио сам писмо од мога кројача Мунка из Београда. тражи да му платим 500 динара што сам му дужан.

Нанулићка. Од куда он да ти пише чак у Аранђеловац?

Нанулић. И ја сам се чудио. али тако је.

Нанулићка. Камо да видим писмо?

Нанулић. (пипа се по џеповима па онда равнодушно) Та шта га тражим... Заборавио сам да сам мало час на њему запалио једну немачку цигару, знаш њих није лако запалити жигицом.

Нанулићка. А од када ти пушиш немачке цигаре. Јеси мало час доказиво како је дуван поскупио?

Нанулић. Та нисам је пушио немачку цигару већ један господин, т. ј. хтео је да пуши, па је припалио на оном кројачевом писму.

Нанулићка. Којешта, као да тај господин није могао другаче запалити своју цигару.

Нанулић. Да богме да није могао. Он је инвалид из првог рата. Ампутирали су му обе руке (улази Јован носећи новине па слуша)

Нанулићка. Драги мој мужићу, све твоје досетке да дођеш до пара показују да твоја уобразиља не вреди ни луле дувана.

Нанулић. Љубице !

Нанулићка. И како ја видим да си ти на жалост постао страстан картација то не ћеш од мене више добити ама ни кршене паре, разумеш (седне лево).

Нанулић. Добро, добро (извади мараму из џепа) Ах Боже мој како сам ја несрећан (седне десно и бризне у плач).

Нанулићка. Како, шта ? !

Нанулић. (од јецања испрекиданим гласом) Видим.. ја... моје... добро јутро... Мене није никад волела... Ја сам права жертва Аврамова...

Нанулићка. Ама који ти је ђаво ?

Нанулић. (бајаги у највећем очајању) О мајко моја..... мајко !

Нанулићка. (прсне у смеј) Ха, ха, ха,

Нанулић. (за се) Шта врага, она се смеје ?

Нанулићка. О да знаш како си смешан кад се тако лудиш.

Нанулић. Смешан — кад плачем ?

Јован. (јако ражаљен, код прозора, на један пут почне на глас плакати)

Нанулић. (окрене се) Шта то значи ?

Нанулићка. (у смеју) Па ето расплакао си и келнера ха, ха, ха !

Јован. Кад сам вас видео како плачете срце ме је заболело (ухвати се за трбух и плаче још силније)

Нанулићка. (заценила од смеја) Ха, ха, ха.

Нанулић. (за се) Дакле ја хтео да растужим моју жену па нисам ништа друго постигао већ да расплачем келнера... То је грозно.

Јован. (полако Нанулићу) Господине, ја сам сиромах човек... али ево шесет динара... Вратићете ми кад можете... Ја вам верујем.

Нанулић. Море јес' чуо, окани се ти мене јер... (Јован се тргне назад)

Нанулићка. Ево Марице где иде. Ја се надам да ћеш убрисати те горке сузе...

Нанулић. (за себе устајући) Све за бадава. Види се да ја не умем плакати како ваља... Није вајде морам и то учити.

СЦЕНА ШЕСНАЕСТА

Пређашњи, *Голубићка* (лепо обучена)

Голубићка. Хоћемо ли?

Нанулићка. Ми смо готови.

Голубићка. (тражи свога мужа) А зар мој муж није ту?

Јован. (приступи још плачући) Ја треба да кажем госпођи да се господин шета под липама.

Голубика. Па онда ћемо га повести успут... А што је вама те плачете?

Јован. Ништа, госпођо, ништа. Међу тим газда ми је дао за госпођу... (пипа се) где сам то део... А, ево!

Голубићка. Писмо?... Шта то значи?

Јован. Не знам госпођо. не знам. . Али мој газда каже да се тиче живота г. Голубићевог.

Сви. За име Божије!

Голубићка. Дај брзо (отвори писмо) О Боже! (чита у највећем узбуђењу, чује се музика иза сцене) Он је пропао!

Нанулић. Пропао?!

Нанулићка. (узме писмо) Да видимо (чита) «Госпођо, синоћ се десило у соби где се картају да је ваш муж стао бранити једног картаџију коме су се подсмевала три млада официра»

Нанулић. Тај картаџија, то сам био ја!

Нанулићка. (чита даље) Г. Голубић рекао је официрима таквих речи, да га они сад чекају да га позову на мегдан. Борити се са тројицом није шала. С тога гледајте на сваки начин да ни пошто не улази у собу где се картају«

Нанулић. Ао триста му мука!

Нанулићка. (своме мужу) И ти, који си свему томе крив не мичеш се с места? Трчи, несретниче!...

Нанулић. (пребледио) Идем да тражим ту господу. Сад ћу ја ствар довести у ред.

Голубићка. Јел' те г. Нанулићу? О како сте добри.

Нанулићка. Ама трчи Бог те убио, требало би да си већ тамо.

Нанулић. Сад... сад... Не брините се ви ништа (за себе) Е ово је напаст! (оде с Јованом)

СЦЕНА СЕДАМНАЕСТА

Нанулићка, Голубићка, за тим *Голубић*

Голубићка. Љубице, док твој муж потражи те официре, ја ћу отрчати моме мужу, па ћу га приклињати да не пристане на дујел,

Нанулићка. Бог с тобом! Напротив, од њега треба целу ствар сакрити, и гледати све што се може учинити да он данас не уђе у ону несретну карташку собу. Сутра рано треба... да отпутујете.

Голубићка. Право велиш... тако је ... Ах, ево га.

Голубић. (хладно) Шта ти је Марице, ти си нешто узбуђена?

Нанулићка. (полако Голубићки) Он још не зна ништа, ћути, сад га само треба задржати да не оде.

Голубић. Ти ми не одговараш?

Голубићка. Није ми ништа, драги мужићу.

Голубић. Ви као да сте хтели да идете некуда.

Голубићка. (скине шешир мете га на сто) А није... Не ћемо никуда

Голубић. Како вам је воља (тражи некога) Зар се Нанулић није вратио?

Нанулићка. Сад ће он доћи. Па седите малко г. Голубићу (он скине шешир и хоће да седне лево, она му покаже место између себе и његове жене) Овде седите...

Голубић. Хвала!

Нанулићка. Ми смо се баш препирале о нашим најновијим новелистама. Марица воли Глишићеве приповетке

са села, а ја опет претпостављам Лазаревићеве новеле. Он је тако фин психолог! Помислите само он се усудио да обради теме које су радили Шекспир и Гете, и Боже ме прости, његово „на бунару" лепше је од Шекспирове „укроћене горопади" а његов шумадниски Вертер за цело је бољи од Гетеовог Вертера.

Голубићка. Шта ти мислиш о нашој препирци?

Голубић. Наша је приповетка са села дотерала, до простог сељачког ачења, а што се психолигије у ромаманима тиче, то ја о њој од јутрос имам особито мишљење. У свима романима и приповеткама вечно се понавља једна стародревна глупа историја. У свима ће те наћи по једну несрећну јунакињу која горке сузе лије и по једног будалу мушкарца који тим женским сузама верује, је ли Марице?...

Нанулићка. Драги господине ви нам то кажете са тако необичним тоном. .

Голубић. Ви имате право... извините госпођо... Али, чини ми се да смо данас хтели да идемо сви у Аранђеловац на ручак (погледа на сахат) Истина имамо још читав сахат (хоће да устане).

Голубићка. (задржава га) Ти хоћеш да идеш?

Голубић. Да.

Голубићка. Ја те молим да не идеш...

Голубић. Што?

Нанулићка. (устаје) Како што? (показује на прозор) Ево за што. Зар не видите како се натуштило? Сад ће да се разбесни најстрашнија олуја.

Голубић. У толико боље, у овом пределу нема ништа лепше од олује. Идем да потражим Нанулића (устаде да иде).

Голубићка. (склопи руке) Приклињем те немој ме сада саму оставити.

Голубић. Ја просто не разумем твоје понашање и твоју молбу. Вас две разговарате о новелама, ја за тај

разговор не марим, хоћу да идем до Нанулића, да га доведем амо па после да идемо на ручак. Ја мислим то је тако просто и природно.

Голубићка. (устане) Ако си ме икад волео, остани.

Голубић. Ама шта ти је?

Голубићка. Па реци да је женска празновера, ћудљивост...

Голубић. Е онда ћеш ми допустити да о њима не водим рачуна.

Голубићка. (држи га за руку) Преклињем те свим на свету остани код мене.

Нанулићка. (Голубићу) Та зар не видите да јадница плаче...

Голубић. (отме се од своје жене) А, и опет сузе. Да нисте видели гдегод лепших минђуша госпођо?...

Голубићка. Тешко мени (падне на канабе и покрије лице рукама).

Голубић. (Нанулићки) Ваша ученица... госпођо... брзо је научила лекцију... Штета само што сте се вашом победом тако гласно хвалили да сам ја отоич све чуо... стојећи на прагу.

Голубићка (кроз плач) Тешко мени више ми никад неће веровати...

Голубић. И не ћу за цело... јер си ме слагала. Ти си знала колико ја имам вере у тебе, ти си знала да ће моје срце задрхтати од сваке твоје сузе, па си опет с њиме терала комендију, ти си плакала ко бајаги а после сте ми се смејале, како сам ту клечао и молио за опроштење.. Комендија је победила, ти си добила дијаманте које си хтела...

Голубићка. Јао мене... (скида брзо минђуше).

Голубић. (врло узбуђен) Твоја победа, Марице била је врло јефтина. Али сада ме не можеш више преварити Ја сад знам да су твоје сузе из телалнице, ја знам да је твоје очајање пука лаж. Од сада ти више ништа не ве-

рујем и тако ти и треба. Требало је да знаш да је бол душе који натерује сузе на очи једна светиња са којом се не сме шалити. Тај се бол не сме исмевати. Са сузама се не игра Марице. Тако. А сад збогом! (пође).

Голубићка. (скочи за њим) Ти не ћеш отићи... Ја не дам. Погле... Ја не плачем више... Ти имаш право, моје су сузе лаж... али мој осмех?... Зар не верујеш више ни мом осмеху... Погле ја се смејем...

Голубић. (погледа је оштро) Ово узбуђење... Шта се то догодило?...

Нанулићка. Ево шта, читајте (да му писмо).

Голубић. Писмо?

Голубићка. За Бога немој читати.

Нанулићка. Читајте!

Голубић. (пошто је прочита) Гле сад!

Голубићка. (кроз плач пружајући му руке) Ако Бога знаш немој примати дуела!

Голубић. Дакле ово су истинске сузе? Ти страхујеш за ме? Ти плачеш због мене? Драга моја Марице... Не бој се ништа. Кад ме ти истински волеш онда ја сам не ћу да погинем, ја хоћу да живим (отимљући из њених руку) Али сада пусти ме.

СЦЕНА ОСАМНАЈЕСТА

Пређашњи, *Нанулић* и *Јован*

Нанулић. (у једној руци два пиштоља у другој две сабље; све то оставља на сто и окрене се Голубићу па врло озбиљним гласом) Свршено је.

Голубић. Нанулићу!

Љубица и Марица. (радосно) г. Нанулићу!

Нанулић. Ја сам нашао та три официра. Извињавао сам им се те извињавао, ви знате како сам ја помирљив човек... Аја, не ће да чују...

Голубућ. Па онда што стојиш.... Хајдемо (хоће да га одвуче)

Нанулић. Та чекај мало... Еле кад ја видех да они не примају моје правдање а ја онда помислих «А што бајаги да се не бијем с њима? И они су учили борење код Мијоковића као и ја. Да видимо јесам ли ја за бадава платио шест динара као члан друштва за гимнастику и борење? Па онда ти си се с њима због мене спречкао... «Када ви не ћете, господо, — рекох им ја — да се мирите, не ћу боме ни ја. Хајдемо на мегдан, па што Бог да и срећа ју начка!» Јован пође са мном као мој секунданат. Одосмо у шуму... Помислите мој први дујел па, још са тројицом... Шта му драго, тек ја сам се уверио да су оних мојих шест динара дати под огроман интерес. Једнога сам жацнуо сабљом, а она друга двојица изјавише да се задовољавају се мојим извињавањем (декламује) И тако престаде борба јер не беше више бораца.

Голубић. Шта? Ти си се тукао?

Нанулић. Дабоме. У осталом то су прекрасни млади људи. Оно једног сам само окрзнуо...

Јован. (одушевљено) Ах, да сте видели како господин влада сабљом!

Нанулић. (важно) Ти ћеш појмити да ја нисам хтео да злоупотребим снагу коју сам стекао гимнастиком... Они су нас позвали на ручак прекосутра!

Голубићка. Хвала ти благи Боже! (своме мужу) Хоћеш ли ми икад опростити?

(Голубић је загрли и оде с њоме мало у страну)

Нанулићка. (зачуђено) Шта чујем мужићу, та ти си ми јунак.

Нанулић. (просто) Тако бар изгледа.

Нанулићка Знаш ли ти да је то дивно како си се ти у тој ствари понашао? Па још противу тројице.

Нанулић. Та оно главно је било с оним првим.

Нанулићка. Без све шале ја ти се дивим; сад можеш искати што год хоћеш?

Нанулић. Истина? Прекрасно кад само знам. Од сад кад год ми устреба пара, ја треба само да убијем једног човека.

Нанулићка. Опет да се бијеш? Не то не дам ја. Ево... држи!

Нанулић. Кључ од касе?!... Чујеш, Љубице, за што жене могу својим сузама да добију све што им је воља а мушкарци ништа?

Нанулићка. За то што су жене лепе и кад плачу, а мушкарци... Кад плачу...

Нанулић. Нема ништа ружније на свету (показујући руком на Јована) Ух, какав је био кад је стао да риче. — Хајдемо да ручамо.

НЕКОЛИКО РЕЧИ О НАШИМ ДРЖАВНИМ ФИНАНСИЈАМА.

Добре финансије, то је и у државном и у приватном газдинству услов без кога се не може бити. Цело кретање државних послова, не само с економне него и с политичке стране, зависи од тога услова. Добре финансије, то је бедем противу свију могућих политичких покрета, то је друштвени мир.

Те поставке могу се без доказивања изрећи. Конзерватизам пуног и радикализам празног желудца опште је познат. Човекова природа јавља се и у политици у оном истом облику, у ком стоји у односу према околној природи.

Појавама, које данас гледамо у политичком животу нашем, већином се тражи узрок у моралној а не мате-

ријалној страни друштвеној. Међу тим, биће без сумње да се он налази у овој последњој. За ово нам може послужити као доказ сам ток нашег државног живота за време од ослобођења до сад. Србија све до сада није успела да своју економну моћ уздигне до каког вишег ступња. Осуђена да сваки, и најситнији, политички успех свој готово увек скупо плаћа, она ја економно стојала тако, да је могла само своје расходе да покрива приходима — о каквом већем благостању није могло бити ни речи. Као таква, она је ступила у рат за ослобођење и независност, а каква је из тога рата изишла, то смо сви довољно осетили. Такво економно стање једне земље наравно да се мора огледати и у политичком животу њезином. Из тог стања је без сумње потекло и бурно политичко кретање, које се после рата јавља и које и данас траје.

Несразмерност између политичког кретања и економног благостања довело је до тога, да се наша финансијска политика данас лаћа операција, које су очит знак, да финансијски извори не достижу да подмире државне потребе, — то јест да стојимо пред могућношћу скоре финансијске кризе.

Добро економно стање ствара се временом, путем целисходних установа, и с тога у нас се за сада не може мислити о томе, да се на један мах сасвим поправи изгубљена финансијска равнотежа, него само о томе, да се поремећена равнотежа ублажи рационалном финансијском политиком.

Питање је, дакле, којим би се путем то могло најбоље постићи? — —

По свршеном рату за ослобођење и независност, у државном буџету нашем показала се једна замашна позиција: *државни дуг.* Питање о томе у каквом односу стоји политички резултат постигнут ратом према поднесеним жртвама, расправљало се до сад у нашој јавној штампи са разних гледишта. Док су једни тврдили

да је резултат рата *сјајан*, дотле су се други старали да цифрама у руци помраче тај сјај. Што се нас тиче, ми овим редовима не ћемо да се упуштамо у оцену ратне политике, него ћемо њезин резултат да узмемо као свршено дело, и потрудићемо се само да покажемо: *у каквом односу стоји садашњи државни дуг Србије према финансијским изворима њезиним.*

Ту свакако морамо одмах и сами да напоменемо, да су материјалне жртве, које је наша отаџбина у рату поднела, знатно увећане услед политичких прилика, које су се стекле као последице руско-турског рата. На берлинском конгресу Србија је била осуђена да са Русијом заједно повуче тешке последице њезине источне политике. Добитак политичке независности и извесног, може се рећи незнатног, увећања земљишта, Србија је морала да плати, поред ратних жртава, још и другим, фаталним концесијама западњачким, а нарочито аустро-угарским интересима на истоку. Она је за цену независности и проширења граница морала да се обвеже на грађење железнице у извесном року, поред осталих обвеза, које такође никако не хармонишу са њезиним животним политичким, и економним интересима.

Тиме су последице рата за Србију постале врло мучне. Нарочито питање железничко, чије се решење на толико година пре рата, можда без довољног узрока, одуговлачило истакнуто је насилно на дневни ред и озбиљно запрозило нашим, ратом поремећеним, државним финансијама. У целом свету једва да има државе, која би силом околности била принуђена да грађење своје прве и најважније железничке пруге предузме у приликама, у којима је то Србија морала да учини — после тегобног ратовања од пуне три године. У таквом положају финансијска политика Србије стојала је пред грдним, тако рећи несавладљивим тешкоћама.

Од решења железничког питања зависило је у главноме и решење питања о државном дугу. Сама цифра, потрошена за ратне потребе, није могла никако бити опасна за добар поредак у нашим државним финансијама. Железничко питање било је решено тако, да је државни дуг врло знатно увећан, и тако постао велика брига наших финансијера.

Да видимо сад, којим се путем пошло у решавању питања о државном дугу, какви су се извори потражили за исплату његову?

При решавању тога питања у наших се политичара морала јавити мисао, да се плаћањем државног дуга што мање оптерети сама маса народна, која је напоре рата непосредно и највише подносила, а то је већина сеоског становништва. Та мисао у колико је била правична, у толико је била и политички разложна, — и правичност и добар политички такт захтевали су да се народна маса после рата што више материјално штеди. Само што се та мисао показала у практици неостварљива. Она је била постављена за основу «закона о изворима за одужење државног дуга» од јануара 1879. По том закону плаћању за одужење државног дуга подлежали су редови трговачки и чиновнички, а земљораднички и занатлијски били су сасвим изузети, дакле плаћање државног дуга пало је непосредно на терет једној десетини пореских глава. При извршењу тога закона наишло се на несавладљиве тешкоће; требало је покупити један и по милион динара, а у самој ствари нормалним путем једва се могла прикупити половина те суме. Извршиоци закона, вољни да по што по то закон у свему потпуно изврше, приступили су извесним принудним мерама и на том путу наишли су код трговачког реда на врло озбиљан отпор, отпор, који је на идућој народној скупштини у Нишу тако живо изишао на среду да тадашњем шефу кабинета, г. Ристићу, није остајало ништа друго да већ у интересу своје

владе одрече солидарност целог кабинета у извршењу закона о изворима за одужење државног дуга, и да сам изјави своју готовост за укинуће тога закона. Тим начином либерални се кабинет одржао на влади, а закон је пао, услед чега је отступио и тадашњи министар финансије, г. Влад. Јовановић, праћен незаслужним прекорима од стране скупштинске опозиције.

Вредно је овде напоменути да је закон о изворима за одужење државног дуга био још на истој скупштини замењен «законом о прирезу за одужење државног дуга," који је потпуно прилагођен садашњим даначним класама, и да се тај закон све до сад извршује без икаквих осетних тешкоћа, и ако сума, коју државна благајна од њега добија, није ни мало мања од суме за коју је био издат закон о изворима.

Не гледајући на овако рђаво искуство са законом о изворима, наша финансијска политика, можда принуђена новим потребама, које су се јавиле по закључку железничке конвенције, приступила је опет систему посредне порезе, те у год. 1881 издала «закон о такси од дућана." За овај закон могло се у напред рећи да не ће одговорити цељи, за коју је издат, јер ни по облику ни по суштини није готово ништа обећавао. Састављен из десетак кратких и неодређених чланова, који изгледају као да су с ногу написани, он је све извршење своје предао општинским одборима на милост и немилост, не оставив вишим државним властима никакво право контроле и ревизије општинског рада. И општински одбори оправдали су то поклоњено им поверење онако, као што је и могао очекивати сваки, који је иоле познат са устројством општина и садашњим партијским односима у нашој земљи. Из свију готово вароши у унутрашњости цифре разрезане по распоредима биле су тако незнатне, да се код неких очито видела намера да се закон изигра. Полицијске власти и министар финансије нису по самом смислу закона

могли ништа предузимати у цељи правилног извршења закона. И тако је од 400,000 динара, предвиђених у буџету, државна благајна добила је по закону о такси од дућана једва 150000 динара. А како је јасно било да се и у будуће не би могло ништа боље учинити, оно се нашло за најбоље да се тај закон са свим укине и другим замени, што се и учинило «законом о такси на радње,» издатим у Јуну тек. год

Закон о такси на радње није још преживео ни једну своју годину, да би се у целини могао видети успех му. На његовом извршењу истом се ради. Међу тим, и по ономе што се до сад на томе учинило, може се поуздано закључити да ће он од 800,000 динара, предвиђених буџетом, једва донети и трећину те суме.

Сва ова три закона, дакле, снована на начелу посредних намета, показали су се у практици као неостварљиви. Сећамо се да се нарочито приликом извршења закона о изворима, а и приликом извршења она друга два закона, од стране извршилаца свом силом нападало на патриотизам оних, који су требали по том законима да плате. А и ови својим одговорима ни су остајали дужни извршиоцима. Тако је то било, а у самој ствари нису томе traљавом току ствари били криви ни платци ни извршиоци, него сам основ закона. Сва та три закона издата су с неоснованом претпоставком да ће 15-20,000 пореских глава бити у стању да повуку цео терет државног дуга, то јес да у Србији, као и у осталим европским државама, има реда, који материјално стоји високо да је у стању да прими на се посредништво у подмиривању извесних државних потреба. У самој ствари тога реда у Србији нема, и у томе лежи камен, о који се спотакло извршење сва три напоменута закона. Наши финансијери изучавајући финансијско законодавство других европских држава, мислили су да поједине законе, који су се, на прилику, за Немачку или Француску показали

као добри и целисходи, треба само за Србију преписати. па да се тиме одмах реши и питање о исплати нашег државног дуга. Изгледа бар да су они тако мислили издавајући законе, по којима је терет државног дуга имао пасти на један врло незнатан део пореских глава. Истина је да се наша трговина за ово 50-60 година морала постепено развијати, и да данас у трговачком реду има појединих примера богатства у савременом европском смислу, али тих је примера врло мало, они стоје сасвим усамљени, и никаква здрава политика не може и не треба од њих да захтева да у подношају државних намета узму удео, који би им опстанку загрозио. Што се тиче индустрије, зна се да је ми за сад немамо. Њезини зачетци јавили су се у Србији тек пре десетак година, и задатак је државне политике да те зачетке потпомаже, а не да их сатире теретом државних намета. Понајмање се још може тражити да чиновници узму одсудну улогу у плаћању државног дуга. Зна се да је чиновничка плата, оваква каква је сад, законом одређена још пре 40 и више година, и да су од то доба животне потребе знатно поскупиле. Већина чиновника, који нису особитим случајем у животу потпомогнути, једва саставља крај с крајем, с платом, коју из државне касе добија, и сваки, који је иоле познат са природом и интересом државних послова, признаће да држава не може имати никаквих паметних разлога да садашње материјално стање свога чиновништва отежава налагањем већих државних намета на чиновнике. Ми овде, као што рекосмо, разумемо већину чиновништва а не поједине чланове његове, који су се, било којим путем, подигли до већег материјалног благостања.

Из овог специјалног посматрања нашег садашњег економног стања можемо да извучемо опште политичко-економне закључке. Као правило важи да се систем посредних намета може корисно и целисходно применити само у земљама, које имају јаче развијену трговину и ин-

дустрију. где трговачки и индустријски ред могу без штете за свој опстанак и напредак да узму на се посредништво у плаћању државних намета. Има политико-економа који су начелно противни посредним наметима и у приликама, где се они могу с успехом да примене. Што се нас тиче, ми остављамо на страну начелно гледиште и тврдимо само да у Србији у садашњим економним приликама њезиним, апсолутно није могуће применити систем посредних намета. То јасно доказују ова три закона, чију судбу овде испричасмо, то би доказао и сваки други закон, који би на том начелу основан био. Експериментат, који су наши финансијери са тим законима учинили, заиста не може да се с успехом продужи.

Међу тим, занимљиво би било знати, за што се наша финансијска политика све од рата тако очајно бори да у финансијско законодавство уведе један систем, који тако очигледно не одговара економном стању наше земље? И зар не би било и паметније и практичније да је за исплату државног дуга потражила онде извор, где би га без сумње и нашла — у реформи садашњег пореског система? О тој реформи у нас се већ одавно пише, свака партијска група док је у опозицији истиче ту реформу као најблагодетнији пут за подмиривање државних потреба, а још ни једна влада ни пре ни после рата није озбиљно покушала да приступи тој реформи. Шта ли је томе узрок?

Наш садашњи порески систем, овакав какав је, са утврђеним минимумом и максимумом плаћања, удесио је још кнез Милош одмах по устанку, наравно према ондашњим потребама и приликама у земљи. Наш државни живот корачио је за 50 година у напред, да није ни замислити да се потребе државне могу подмиривати путем начела, које лежи као основа нашем пореском систему. А тако исто недостатак тога начела не може се накнадити ни каквим крпежом. Да наши финансијери данас не чине ништа друго него крпе садашњи примитивни

порески систем, то се јасно види по томе што за цељ одужења државног дуга поред већ пропалих и укинутих закони, које смо напоменули, постоји и сад читава десетина којекаквих закончића, а не треба заборавити ни то, да је влада пре годину дана нашла за вредно да из мртвих пробуди чак и средњевековну установу путничких пасоша, која данас нигде у свету не постоји, сем, можда, у Турској. На прилику, закон о трошарини на пиво, на дуван, закона о такси на радње, о таксама, о крчмарини, о понополу на со, а ти закончићи, и јесу крпеж, и то врло неугледан За извршење свију тих закона, финансијска администрација троши доста и времена и хартије и радне снаге, а међу тим државна благајна има од њих врло траљаву хасну. Поред тога извршење тих закона врло је и теретно и незгодно онима, над којима се они врше. Под притиском крчмарине наши крчмари, нарочито они слабијега стања, заиста су процвилели, а и за невољу им и јесте. Кад се узме да један механџија, који ради са 1—2 хиљаде динара капитала, има поред грађанског данка и осталих приреза да плати, још и 100—200 д. крчмарине дакле, да из тако слабе своје радње одвоји држави 20—30 дуката годишње, онда се може оценити колико је правичан протест крчмарски против закона о крчмарини. Тако исто закон о трошарини на дуван био је прошле године изазвао у Београду познати дуванџијски страјк, а зарад претеране непрактичности своје. Закон о таксама монополисао је тако рећи правду у корист имућнијих. А свему томе повампирена установа путничких пасоша наместила је круну.... Дакле, оваквим крпарењем пореских система извесни радови грађанства оптерећени су неправично, финансијска администрација удвојила је свој посао, и поред свега тог није постигнута она цељ, која се тим крпарењем хтела постићи, — нису се пронашли поуздани извори за исплату државног дуга.

Ми на истоку некако у свему мучно нарамљујемо за напреднијим западом, а овамо није нам право кад нам он не показује онолико решпекта, колико би ми желили. Ми, на прилику, данас с усхићењем (? цр.) слушамо веркл, на коме се дромбуљају арије, које су у Бечу или Пешти још пре десет година дромбуљане. Па ето тако исто чинимо и у финансијској политици. Кад се већ цео запад уверио о непрактичности и не целисходности посредних намета и отреса се од њих, онда се нађе неко код нас, који посредне намете износи као неку новост и тражи да му се свет диви ђонијалости, којом је умео да пронађе тако благотетну установу. И ми се дивимо, и не ће бити чудо, ако се истакне предлог да се подигне монуменат ономе, који је код нас први увео — *лутрију.*

Реформа садашњег пореског система, и то радикална реформа, то је једини и поуздани пут да се у садашњим економним приликама наше земље пронађу финансиски извори, којима би се као што треба подмиравале потребе државе, а у првом реду тачно и уредно плаћао државни дуг, то је једини пут, којим би се држивни намети распоредили за то, да ни једном реду становништва не би осетно на терет пали. Истичући ову мисао, ми знамо да нисмо први, који то чинимо. У нас се до сада доста о о томе писало и било их је доста, који су ову, по себи тако очевидну, мисао заступали. Па ипак ми држимо да никад није од штете, ако се каква истина понавља све дотле, докле се у друштву не усвоји. Код наших имућнијих редова и мало се укоренила предрасуда да би реформа пореског система била штетна за њих, и све досадашње владе, познавајући тај факат, обилазиле су увек тугаљиво питање пореске реформе, у страху да не изазову противу себе оне редове становништва, који су им за владање најпотребнији. Тако се сада дошло до овог из-

ванредног каламбура у финансијском законодавству; тако се дошло до опасности да се наша држава једнога дана види пред озбиљном финансијском кризом; тако ће се по нашем мишљењу, јамачно најзад доћи до тога да ће се у дванаестом часу морати да учини оно што је требало давно учинити. Познато је да су најбоље оне реформе које се учине онда кад треба, одмах чим се осети потреба за њих. Одлагање тамо ствара нове и јаче тешкоће.

Мишљење да би реформа пореског система била штетна за имућније редове са свим је неосновано. Лако је појмити да држава мора да прикупи суму потребну за подмиривење својих потреба, и да је може прикупити само од оних, који нешто имају. Нити је ко пронашао нити ће се икад пронаћи рачун да сиротиња подмирује државне потребе. Ако, дакле, стоји да имућнији редови морају у првом реду да сносе терете државне, онда је само питање пронаћи начин, на који би тај терет за њих најсноснији био. О томе ми овде и говоримо и мислимо да је тај пут у толико лакши и бољи, у колико је простији и непосреднији. Установа посредних намета готово у свима случајевима узима потребну суму, путем, који спречава у том оне, који плаћању подлеже. То се и код нас у практици показало од како се наша финансијска политика бацила у посредне намете.

Реформом пореског система не би се дакле садашње стање ствари односно подложности плаћању ни у колико битно изменило, само што би се плаћање простије и правичније удесило. Минимум плаћања могао би се задржати оволики колики је, или, према оцени садашњих прилика, смањити или увеличати. Максимум би свакојако отпао и у томе једином лежало би цело питање о уређењу наших државних финансија.

Ако се добро опомињемо, партија, који је данас на влади, била нам је у своје време ставила у изглед реформу државних финансија, и ми смо за трајања ове скупштинске

периоде једнако очекивали да се с том реформом на среду изиђе. У место тога ми смо поред већ постојећих финансијских закона добили још неколико нових, а сви они, као што смо показали не одговарају потреби. Ова скупштинска периода ето се навршује и скорим ће са створити друга, и ми сматрајући питање, које смо у ово неколико редова овлаш обележили, као врло важно, сматрали смо за потребно да освежимо гласове, који се већ од десетину година чују у корист реформе пореског система, — е да би како дошло једном до тога да се о том питању и у народној скупштини озбиљно проговори

Као што напред споменусмо код нас се данас јављају на политичком пољу појави, који свакога зебњом испуњавају, а којима сваки тражи узрок у моралној страни нашега друштва. Ми смо уверени да узрок тих појава лежи у материјалним приликама, у непоретку наших државних финансија. Нека се у народној скупштини као што треба реши питање о уређењу финансијском, и нема сумње да ће с нашег политичког неба или са свим нестати оних облака, који муњом прете, или да ће они бар за толико отанчати да ће постати безопасни за мир и тишину у нашој државној кући.

К. С. Араницки

РЕМОН

ОД МАРИЈА ИШАРА.

ДЕО ПРВИ

1.

— Пријатељу, — викнух радосно ушавши у собу — име јој је Мара! —

Па онда се стропоштах у једну наслоњачу.

— Шта велиш, Мара се зове? Е то је баш срећа! — рече Стеван тако мирно и тако леденим гласом, каквим говоре само они људи који нису заљубљени.

Зликовац један! Са најозбиљнијим лицем он се играо билбокета, и све способности његове бесмртне душе беху усредсређне у то да у чашицу својега штапа дочекује бачену јабуку те играчке, и он ју је хватао тако вешто као какав мајмун или као какав малиша са двора Ханрија III. За тим, сиграјући се непрестано стаде певукати.

«Хајд у коло лепа Маро»

Ово његово спокојство паде као хладна вода на моју узбуђеност; неколико тренутака камених се од толике чудновишне равнодушности. али најзад моје гнушање прекипе, и ја осух ружити га

— Мумијо! Скептичару! Материјалисто? Безбожниче! Изумрло срце! Филозофе! —

Уз последњу грдњу бацих се мојим шеширом на њ. Сад је тек благоволео оставити своју играчку и бајаги уплашено рече

— За Бога, шта је теби данас? —

Али моја срџба још не беше исцрпела све грдње којима сам га обасипао као градом. Он је само отресао уши, па користећи се једном паузом када се ја зауставих да само уздахнем па да опет наставим, он ми са свим благо рече.

— Тебе је за цело ујео бесан пас! — И донесе ми чашу воде.

Ја му бесно отех чашу из руке и попих је на искап, јер бејах врло жедан.

Све је то било тако бесно да сам и сам морао прснути у смех.

— Спасен је! — кликну Стеван — ако не полуди!

— Да полудим? Драги мој та ја сам већ луд, луд и пијан од радости, од среће. Ти би све чуо и разумео да ми ниси одмах у почетку обуставио бурне изливе мојега срца! —

— Пусти их нека се изливају драги пријатељу. Дакле ти рече да јој је име Мара?

— Јесте! —

— Она је кћи барона Џорџа Бернета, родом из Инглеске — додаде он за тим.

— Ах! — повиках ја радостан што сам сазнао и тај драгоцени податак.

Он настави равнодушно.

— Она станује у палати Зонци. Бавиће се још петнаест дана у Милану.

— Истина? —

— Онај младић што је свуда прати, то јој је братучед.

— Гле, зар су род? —

— Зар ти тониси знао? —

— Нисам. —

— Па онда шта ти управо знаш? —

— Има један сахат како знам да јој је име Мара! —

— И ништа више? Није вајде ти си у твојој љубави далеко дотерао.

Овај подсмех није ме ни мало дирнуо. Ја бејах радостан што сам од Стевана сазнао толико нових података о мојој непознатој лепотици.

Гледао сам га са дивљењем. Његова флегма сад ми изгледаше са свим дражесна, и сада му први пут опростих његову лаку нарав која ме је често доводила у очајање. Он ме је пустио неколико тренутака да му се дивим, па онда видевши на мом лицу силну радозналост, изволео је задовољити је.

— То је са свим просто, драги мој; јутрос док си ти под кестењем у Монци јурио за твојим идолом, ја сам на бедему близу Порта Ренце видео једног малога сеиза где чека своју госпоштину, чувајући два оседлана коња; то беше грум твоје лепотице. Ја стадох као зналац загледати чистокрвне коње, који одиста беху дивни. Моје

задовољство изражавао сам врло достојанственим климањем главе; природна је последица била што сам после упитао чији су то прекрасни коњи и тај кицош сеиз· Он ми је саопштио ту велику тајну, и како сам ја врло интелигентан дечко, то сам је памтио докле год је нисам и теби испричао. А сад причај ти твоја прикљученија!" —

Али како да се испричају заноси заљубљених, њихова безгранична срећа која се зачиње од таких ситница као што је један поглед, један осмех, или она лака румен која јој је данас обузела образчиће, када је пролазећи поред мене у галопу, видела да сам на истоме месту, на коме сам је ово недељу дана свако јутро очекивао. Шта је све то за Стевана, који по природи својој није ни мало сањалица, који је све то слушао небрежљиво сучући брке — Поглед, осмех, румен, страшна посла! Да, али тај девички поглед беше се стопио с мојом несавладљивом бујношћу. За ме је онај осмех значио «чека ме" а оно руменило «воле ме". Да, само поглед, осмех, румен! Душа нема других речи, то је језик божанства, који никада не лаже!

Да би је видео још једанпут отрчао сам капији од парка, јер сам већ тачно знао програм њеног јахања. Једно дрво које беше преко ноћ пало, лежаше преко средине пута. Њен коњ изненађен зазре и скочи у страну.

— Take care, Mary! — викну јој рођак, који је за њом јашио.

— Ја, ја сам у том тренутку и нехотице викнуо од страха; она ме је морала чути, јер окрете своје љупко лице к мени. Мислио сам да ће изгледати уплашена а она напротив блистала је младачком срчаношћу. То ме утиша кад је видех тако храбру. Она трже коња назад да истрке прескочи сметњу Са свим луда једна мисао сену ми кроз главу, жудња да је спасем из велике опасности Ето, она ће сада да падне, ја ћу јурнути, њен ће ме коњ

погазити, али ја ћу је дочекати на моје руке, истина онесвеслу, али спасену, па после... Али моја лепа амазонка притеже дизгине, и њен парип прескочи сметњу као газела.

Ја дубоко узданух, јер под притиском моје помисли сав сам дрхтао, а срце ми лупаше као да ће груди да провали.

Пошавши даље алејом, не би ли је само што даље очима пратио, угледам крај оног испречног дрвета нешто светло; то беше њен крбач, мали кицошки крбач са сребрном јабуком, фин и гибак као стабљика љиљана, права девојачка сиграчка. Ја зграбих то невиђено благо, пољубих га и нехотице, па јурнух као стрела за њима. Они беху измакли за једно пет стотина метара, и какав беше ход њихових коња(тешко да би их икада стигао да се несу врнули назад. Ја потрчах јаче и стигох близу њих баш кад се окренуше; грум беше већ пошао да тражи изгубљени крбач и одмах га угледа у мојим рукама; да сам могао смождио бих га, јер сам се надао да благо које сам нашао предам у руку њој самој; али моја стидљивост и скромност победише, ја предадох крбач сеизу. Он ме поздрави и ја му одговорих прилично збуњен. Хтедох свиснути од муке што ми се није дало да пријем. Не знам да ли је она разумела како је мени, али тек њене образе обли опет она отоичашња румен, и несигурним гласом викну ми

— Хвала, господине! —

Па онда ми се грациозно поклони, ободе коња и остави ме очарана.

То беше прва њена реч мени. Да дивна гласа! Анђели небески, само ви можете имати такав глас. Па онда у томе «хвала, господине» изговореном француски, беше уједно деликатан обзир спрам мене. То беше као нека успомена на онај час када смо се први пут видели.

Ја нисам туђин за њу — рекох сам себи — она није заборавила село Бавено! —

Ја још нисам смео рећи «Она ме воли» али ја осећах да ми луде наде распињу срце, да се пењу у мозак помрачавајући ми свест као хашиш; снови будућности, које оживљаваше њено ведро лице, пролажаху пред мојом душом; морао сам их растерати да се само науживам садашњости. Трудећи се да ухватим одјек њенога гласа, гледао сам за њом. Јахала је ходом; дивио сам се хармоничном балансу њенога виткога стаса, и оној једној витици плаве косе, која се беше искрала из мреже у којој је носила своју пунђу. Када је нестаде, ја зажмурих да је опет видим.

Од свију смртних овога света, Стеван је за цело најмање подносио за повереника љубави. Богат као што беше, могао је да задовољи сваку своју жељу па чак и ћефове, за то у својим осећањима није никада прелазио границе позитивности и могућности. За њега љубав не беше ништа друго до измена пролазних фантазија, које не треба никада да замуте живот или да ограниче слободу. И он се по кад што заљубљивао, али у женска створења, за која је знао да су приступачна.

— Није него ћу да лудујем за оним лепотицама, које ни саме не знају шта хоће, које би ми ваљало тек раскравити топлином мојих уздисаја, и за којима би ми ваљало гукати читавих шест месеци. Хвала лепо, не осећам у себи ни мало дара за таквог задоцњеног трубадура! —

Па ипак он је без прекидања саслушао моју причу. Нисам му уштедио ни једну реч, ни један покрет, ни једну мисао, ни једну наду; шта више он ме је храбрио да наставим, а покадшто изгледаше као да је и њега захватило моје одушевљење. Он је са мном заједно задрхтао кад је Мара требала да прескочи на коњу оно дрво, и пљескао је рукама када је била спасена. На његовом

лицу огледаху се сви потреси моје узбуркане душе, његова егзалтација постајаше чак већа од моје, најзад изгледаше као да је он заљубљен а не ја.

Кад сам свршио, он остаде као очаран; посматрао сам га и уживао сам у моме тријумфу; дах моје страсти продрзвши у ту скептичку душу, беше растерао све софизме као што светлост растури читаво јато ноћних тица.

Пошто је размишљао неколико тренутака, Стеван се окрете мени па рече врло озбиљно

— Ах драги пријатељу, какав је диван Бог млади Љељо, и како су људи неправедни што су га одгурнули чак у митологију. Не пада ми ни на ум да ма коју веру опорочавам, али има ли игде и које вере на свету у којој је тако корисно богослужење, као што је у религији платонске љубави. Са психолошке стране она дражи, са хигијенске стране она снажи. Због ње ти сваки дан по два сахата пешачиш удишући мирисни ваздух јутрењи у парку где шумске виле, плашљиве и тронуте када те угледају...

— Ког ђавола ти смераш са тим патетичним тоном, — прекидох га ја мало узнемирен.

— Ја ти набрајам само физичке и моралне користи твоје страсти колико тек да ти покажем да моје срце није од камена кад се тиче пријатељеве среће.

— Ти си несносан са твојим подсмехом —

— Ама зар ја ? Ама ја сам страшно озбиљан Бога ми! Хајд, немој да се љутиш. Зар не видиш да сва могућна напрезања чиним само да не изостанем иза тебе ! Јесам ли се усудио да дарнем у твоје илузије ? Јесам ли и помислио да макар мојим дахом заталасам мирно огледало језера на коме се ти љуљушкаш ? Да ли сам те упитао на коју обалу мислиш да ће те избацити та твоја љубав, шта ће да буде на крај краја од те твоје љубави ? Јесам ли...

— Иди до ђавола ! — викнух ја срдито, па одох сам

2.

«Куда ћете одвести та љубав?» рече Стеван. Морам признати да сам морао одговорати на то питање, ја би одговорио да ни сам не знам. А најзад шта ме се тиче «крај краја?» Ја сам волео за то што сам био заљубљен, и више ништа.

Било ми је двадесет и три године, а то се још зове двадесет година; био сам у Италији. — У Италији са двадесет година! Зар једна од тих двеју речи није одјек оне друге? Двадесет година! Пролазно пролеће живота! Италија је вечно пролеће света! У моме срцу беше сунце, око мене цвеће, нада мном азурно небо, ја бејах срећан! «Italie s' est le rime à folie» рекао је Мисе; али са двадесет година гради слик све што је радост и уживање па ма шта рекла против тога теорија појезије. Ја бејах срећан оном срећом коју позлаћује нада, бејах срећан самом бујношћу моје младости. Бејах слободан као тица у гори, имађах искреног пријатеља и драго које сам обожавао. Сваки дан беше у моме срцу велики празник и весеље. Ох да дивне музике која се разлегала у мојим прсима. То је била таква симфонија, да ми је чудо како људи нису за мном трчали као за каквом серенадом. Та ја музика била тако силна да се у њој губио један слабачак глас моје душе, глас моје покојне мајке. — Ја сам био тако срећан да на њу нисам ни помишљао.

Мајке, успомена на вас је таква светиња да се њој притиче само у невољи! Ми је не потржемо у радости наше младости! Пријатељице мојега детињства, ти ме не држиш за неблагодарна, и нежности које беху на дну срца мога, ти си их такође осећала. Ја бејах срећан ја, те заборавих!

Ништа није за последњих 30 година толико оговарано као срећа. У моди је очајање. С тога ми није ласно да се овде исповедим Али макар ме држали за особењака, ја ћу вам макар и поцрвеневши признати да ја, и ако

сам врло много читао, ипак верујем у младост, верујем да има среће и врлине на свету. Нема сумње да сам ја болестан мозак, када тако што кажем, јер изгледа доиста да је свет дубоко пао; али мени се чини да сунце непрестано сипа море своје злаћане светлости, за мене жито још сазрева лети а грожђе у јесен, за ме је још пријатно у густој хладовини шуме, и чисто би се заклео да у шуми чујем песму тица и велике гласове природине... Мој се поглед губи у плаветнилу бесконачности... Шта да кажем још... Ја верујем у Бога.

Као што се види ја сам са свим болестан, али што ћу, кад су ми ове болесне мисли тако драге, да ме је жао кад у књигама нађем, како нема више младости ни у чему, како је наш век покварен и несрећан. Мора човек веровати да су наши претци живели много срећније. И доиста XVIII-ти век био је много веселији; то је сигурно било што су „нрави" онда биле много чистије, што је Француска била много богатија, њена влада много снажнија него данас... Јадна Француско данашња, бедни народе, ви сте пропали... То је за цело жалосно... И видећете, још ћу се и ја растужити са тога нашег пропадања.

3

Ево како сам први пут видео Мару.

Бејах у Бавену, маломе селанцу прикривеном у мањолијама и ловорикама; ни један путник не би знао за то село да није спрам Боромејских острова. Оно се кокетно разместило уза страну, купајући ноге у вечно плавим водама Лаго Мађиора; неколико чамаца привезаних уз обалу и окићених засторима живахне боје чини да село свагда изгледа као да је у њему некó весеље; веслари, барказжуоли, леже мирно на обали па се сунчају, чекајући путнике који хоће да се превезу на Изолу белу, и пљачкајући их том приликом у пркос свију тарифа г. подесте.

Пошто смо се и ми савесно дивили чаробним „висећим" баштама, ја и Стеван шетали смо на обали језера очекујући са мало меланколије кад ће куцнути час доручка. На један пут зачусмо гласно смејање, срдачан кикот, радосне узвике и враголасте претње. Ми приђосмо, и на савијутку стазе видесмо једну лепу девојку коју некаква невидљива рука са терасе, ограђене ружиним џбуњем, засипаше цвећем.

Девојка се бранила, и руже су се у ваздуху сустизале. Кад је мене угледала, девојка побеже и на један пут непознати непријатељ стаде у место ње, мене гађати ружама, јер сигурно не беше видео да девојка беше побегла. Међу тим изненађен толиком тишином после оноликога кикота и претње, опсађени, држећи да је то некакво ратно лукавство, пажљиво разгрну грање, и у сред зеленила помоли се... најлепша слика плавокосе Еве, какву је икада живописац снио.

— Лепо чељаде — рече Стеван тако зналачким тоном као да оцењује некакви уметнички производ.

Ја, ја остах прикован на ономе месту; оно дивно привиђење беше ми памет занело, и хтео сам онде да чекам док је опет не видим. Али Стеван који беше хладан, дакле немилостив истрже ме из мога сна. Како бесмо близу гостионице он ме силом увуче.

Једина гостионица у Бавену има и једину собу за ручавање. Ми у њој бесмо пет минута кад се врата отворише; ја се окретох и на прагу спазих оба борца из оне чудновате борбе са ружама, коју сам ја тако неспретно прекинуо. Ону девојку што преда мном побеже једва бејах запазио, али поред ње познадох одмах моје привиђење са ружичне терасе. И оне мене познадоше! једва приметан покрет, којим се хтедоше зауставити, показа да су и оне збуњене, али брзо се решише да прођу под ватром из мојих очију, и на мој дубоки поздрав оговорише лако климнувши главом. За њима уђе накакав ве-

лики проседи господин, који је изгледао као да им је отац. У заштитници маршираше једна од оних величанствених и смежураних прилика, којима се одмах познаје да припадају фели инглеских гувернаната.

Како у трапезарији не беше но један сто, то је ваљало да заједнички доручкујемо. Ја сам већ маневрисао тако да седнем до моје лепе, док тек гувернанта узе столицу из мојих руку, седе, и захвали ми једним инглеским осмехом и коплиментом. Ја сам желео да је ђаво однесе, али како ни један не дође да је носи, морадох се задовољити и са тим застрашавајућим комшилуком. Ја седох против воље и заверих се да оставим то чудовиште, које ми је радост покварило, нека скапа од жеђи.

Спрам мене седео је отац, џентлмен величанственог изгледа, ћелав, прибран, озбиљан тако да се његова мајка Ингleска може поносити њиме; на лицу му се могло прочитати да је преживео педесет мирних и достојанствених година; ни једне боре на његовом глатком челу, која би казивала траг ма какве страсне буре; у његовим живахним и светлим очима огледала се чиста савест, а у боји његовог лица добар желудац. Његово држање, и ако мало укочено, имађаше ону особиту пријатност која одликује ингleско племство; одређеност свакога покрета доказиваше потпун ред у његовом душевном животу. Све на њему дисаше задовољством и срећом као и самопоуздањем које дају рођење из добре куће, богаство, и добро здравље.

Ако је икада сувише употребљено поређење једне девојке са пролећем имало смисла, то се доиста могло применити на младу госпођицу, која је седела поред оног поштованог џентмлена, а спрам мене. Њена свежина, невиност и грација просто засењаваху очи; њена кестењава коса, мало разбарушена, оквириваше право анђелско лице у коме само очи беху враголасте; цело њено понашање

показиваше доста размажено дете које је одрасло у атмосфери саме нежности; у осталом њен је карактер лако нацртати; њој беше петнаест година.

И ако то беше појава за обожавање, опет мени не излажаше из памети оно привиђење са терасе. Бадава сам се ја нагињао не би ли јој лице загледао, чим ја окренем главу на ту страну, а несносна гувернанта, окупи се на ме кезити као да ми благодари што указујем толику пажњу њеном огромном апетиту, и замоли ме да јој наспем вина. Како сам био љут, учиних се да неразумем инглески, па јој пружим сланик. Ова детињарија задовољи ме за тренутак, али она ми одузе могућност да и једну реч кажем у целом разговору за столом.

4.

Боже мој, од чега зависи срећа и цела судбина каткад што! Програм мојега путовања, стање мојега срца, моји планови за будућност, моје имање, мој живот, све је то морало да се измени у след тренутне љутње у којој сам се учинио да не разумем инглески. Тек што се констатовало да ја и Стеван не знамо инглески, а и он се претварао, одмах девојке отпочеше своје торокање. Оне причаху оцу сцену са терасе, њихов бој ружама, и како је Мара нехотице на мене напала. У мојој коси беше још неколико ружиних листића, који су их непрестано засмејавали; млађа причаше како сам ја смешно изгледао и како се Мара запрепастила кад је у место ње мене угледала. Све њихове пакости ја сам трпео хладнокрвно намеравајући да им при крају ручка вратим жао за срамоту проговоривши са Стеваном инглески. Ја сам већ уживао како ће зинути од чуда, док тек оне, исцрпевши своје шале и задркивања стадоше говорити о своме путовању, о својима албумима, о поклонима које треба да понесу својим другарицама и пријатељицама кад се буду

враћале, о коралима, филигранским израдама, мозаицима. Међу другарицама које помињаху најчешће се чуло име некакве Лоре. Велику препирку заподенуше око некаквог ђердана који је ваљало понети Лори, и који је Мара хтела да купи позивајући се на писане документе. На то ће млађа извадити из џепа малу записницу од слонове кости, па поче читати цео списак поклона и заврши

— Дакле, Лори један ђердан и плавог ђувегију! То је јасно ако се не варам! —

Али као да је та Лори нека врло обазрива девојка, јер она беше и код Маре поручила своју наруџбину само мало другчије, као што Мара прочита

— Лори ђердан и црномањастог ђувегију! —

— Јупитера ми — викну отац — ја не знам како ћемо ми спаковати све те поклоне! —

Та озбиљна примедба само још јаче разбукта весеље. Сада хтедоше да вуку коцку која ће да набави поклоне Лори. али како ће што се тиче другог поклона. Старија се позиваше на то како је њој већ седамнаест и по година, како је паметнија, како Лори њој верује.. Млађа није хтела ни за што да зна; њој је препоручено да нађе Лори плавог младожењу и она ће га изабрати; па онда ко је то видео једног путовања изабрати две ђувегије. Мара се и онако решила да овога пута нађе себи младожењу, имаће дакле доста посла, нека се она не брине за другарицу.

И ако је тај цео разговор вођен тихо и са резервом коју фини људи пазе у друштву, опет сам ја чуо сваку речцу. Разговор беше испресецан шалама очевим и гувернанте, која их је изговарала само у тренутку када су мењали тањире, иначе није имала каде.

Десет пута бејах се уплашио да ће ми лице издати индискрецију коју сам учинио, али ја се уздржах; сувише сам уживао у том девојачком торокању да бих га могао прекинути; па онда ја почех налазити да је моје по-

нашање било неделикатно, беше ме страх и стид да се моје претварање не открије.

Један слуга уђе те им каза нешто, те тако се прекиде онај несташлук и разговор се окрете на друге ствари. Али на један пут нов један несташлук млађе девојке доведе ме у навећу забуну; и ако је врло полако говорила свом оцу, опет сам из њених узгредних бајаги погледа на нашу страну познао да је о нама реч; па онда смејући се окрете се Мари, и ја сам више погодио но што сам чуо где јој рече

— Како би било да узмем Лори овога, кад је већ записала црномањастог? —

Нисам ништа разумео шта је Мара одговорила, али сам осећао да је о мени разговор; инстинктивно прислушкивао сам и не знам за што ми срце поче јаче лупати; чињаше ми се као да за ме настаде најсвечанији тренутак, као да ће те невине усне да изговоре пресуду мојега живота, моју судбину.

Оне су шаптале и смејале се. а гдекоју откинуту реч могао сам чути, па како беше реч о великим црним очима, а у Стевана беху плаве, то беше јасно да је о мени реч. Најзад чух јасно ову фразу

— Дакле ти си њега за се изабрала?

— Е па јесам, па шта — рече Мара са враголастим нестрпљењем — Он је мој, ја сам га обасула цвећем.

— Тата — пришапну мали шпијун на уво свом оцу, али ја сам ипак чуо — Мара је изабрала себи младожењу — и уз то један њен поглед као муња паде, на ме.

— Прекрасно! — рече отац смешећи се.

— Срам те било — викну Мара — похвали се ако ти икада ишта више поверим.

У тај мах уђе опет слуга да јави да су кола спремна.

— Они путују у Милано! — рече нам гостионичар гледајући за каруцама које у галопу одјурише.

Ето за што у место да путујемо у Швајцарску, као што смо хтели, одосмо у Ломбардију.

5

Међу тим ја морам признати да се наше путовање у опште није држало строго начињенога програма. Као са свим озбиљни туристи бесмо пошли у Женеву, али видевши у Лијону на Рони некакву врло лепу лађу, ми се укрцасмо и „одвесласмо" чак у Марсељ, као што је Стеван јавио својима у Париз. Тај испад ослади нам путовање морем тако да се на један пут обретосмо чак у Ђенови, а одатле наша екскурзија на Лаго Мађиоре, на границу контона Тесинског.

— Е баш Швајцарци немају среће, — рече Стеван кад му предложих да идемо у Милано — Помисли, бесмо дошли до самих врата од Швајцарске! Али наравно ко је то видео путовати морем у Швајцарску. За то нам је тако и испало.

Ја нисам ни на што друго мислио до на Мару. Да ли сам је већ волео? То не знам. Али у томе догађају беше толико романтичне дражи, да ми се јако допадао. Та љубав са друма, која зауставља́ше моје срце на сред пута, бацаше ме на један мах у најлепши роман. Ни један „блудећи" витез није у својим „путешествијама" пао у ропство лепше јунакиње. Оно неколико речи које бејах украо из њиховог разговора, непрестано ми се врзло по глави. Истина било би сумануто из тих речи, изводити икакву озбиљну одлуку, јер то беше несташна права дечија шала међу девојчицима, који не слућаху моје издајничко притворство... Све сам ја то себи неколико пута понављао, па ипак...

Ипак сам јурио друмом који води у Милано...

6

У Милану, првих дана ишпартао сам варош на све стране; у вече сам обилазио једина два позоришта у којима се играло, Стеван се смејао како ја уздршћем чим се појави каква бела женска хаљина. Покадшто projуре какве каруце поред нас, а мени се учини да је она у њима, па уждим за колима трчати тако да су подсмешљиви Миланци држали да сам ја некакав сумануг човек.

Трећи дан озари ме не знам каква слутња. Бејах убеђен ћу је видети. Ја то рекох Стевану а он беше тако безобразан да сумња. У својој пакости он ми предложи да идемо у Монцу, то је читав сахат од Милана. Ја пристадох; шта ме се тиче пут којим ћу поћи, кад је суђено да је данас видим.

Међ утим дан је пролазио. Ми бесмо разгледали и цркву и замак, и наравно ја не бејах ништа видео, јер моје мисли беху занете важнијим предметом него што је гвоздена круна о којој је глупи чичероне трабуњао. Стеван ми се исподмукла смејао.

— У колико ти је сахата одредила састанак? — тек ће ме упитати.

Али његова заједања не могаше уздржати моје поуздање, и то га је једило. Непрестано је измишљао варијације на ону песму „Кад човек чека своје драго..." Предлагао ми је да се попнем на какво високо дрво како би могао на далеко видети иде ли моја вила.

— Смирно! — викну он наједанпут — На друму се диже облак од прашине. Иду некакви коњаници! Ето их ближе! Брадаманта је у среди. Руку на срце! —

Још он говораше, а коњаници нас стигоше.

Брадаманта беше одиста Мара.

Стеван само зину од чуда.

7.

После сам сваки дан ишао у Монцу, и сваки дан беше за мене празник. Она је јахала божанствено јед-

нога бесног парипа којим је њена ручица тако сигурно владала као права инглеска амазонка. Кадшто ју је пратио њен отац, увек беше с њоме онај млади рођак који ми не беше врло пријатан. Што је она у Милану баш морала наћи тога рођака који ми помрчаваше чисто плаветнило мога неба?

Сутра дан, после оног срећног догађаја, кад сам нашао и вратио њен крбач, када се сретосмо усудих се да је поздравим. Он ми климну главом... Ја бејах престављен!

Кад сам ову срећу причао Стевану, он се понуди да иде одмах да проси девојку у моје име; ја одбих, али он се не да одвратити и стаде навлачити црно одело са таквим изгледом да сам се морао смејати. Међу тим бојећи се да не учини какву глупост

— За Бога — викнух — немој да се намећеш као пасуљ на Божић, да се послужим твојим изразима.

— «Наметање» је било сувише. Али узевши у обзир твоју неискусну младост, ја ти праштам. Међу тим треба да знаш да сам ја човек енергичних одлука, човек који је пошао у Швајцарску, који хоће одиста да оде у Швајцарску, који тебе воли, и који се решио да састави двоје младенаца створених једно за друго који се тако мило здраве. Спреми се дакле да идеш пред олтар са твојом младом! —

Не знам како се десило али тога дана нисмо заједно ручали. У вече ја одох у театар Скалу.

Тек што сам ушао угледах Мару где са сестром седи у једној ложи првог реда. Ја прођох поред ложе, јер у Италији има у партеру широк простор за шетање између седишта и ложа. Кад сам загледао у њихову ложу у мало се нисам згрануо, Стеван седи врло достојанствено и нешто важно разговара са Мариним оцем.

Било ми је као да ћу да паднем. Несрећник? Каква посла има он сада тамо? Он ће ме упропастити! Каквим

се само угурсузлуком увукао? Он ме опази и само ме погледа величанствено: беше срећан што му намера беше тако лепо пошла за руком. Мара беше озбиљна и готово тронута. Ја сам је у очајању непрестано гледао, али она ме и не примећаваше. Побегох са својега места као луд; у срцу ми беше беснило. Чекао сам на Стевана код врата од ложе... Он оста у ложи читав сахат! Грозног ишчекивања!

Најзад изађе. Без једне речи ја га шчепах за руку, извукох га на улицу, па онда гласом угушеним од љутине, запитах га шта значи његово владање?

Он ме је тако зачуђено слушао као да му говорим хотентотски, и његове разрогачене очи као да траже моју мисао иза мојих речи.

— Шта? — раздерах се ја — зар ти не видиш да ће тај твој несташлук да ми стече њихово презрење. Шта значи то на тај начин на тај смешан начин а у моје име просити девојку?.....

Кад ја то изустих а Стеван се зацени од смеја. Смејао се тако да је најзад морао да седне. Кад је могао да проговори од смеја, он само рече.

— Ах Ремоне, другару мој, каквога нигде више нема! Ти си радост и весеље мојега живота! —

— Је с чуо Стеване?... —

— Опрости брате... али то је прави џумбус... Просидба... Ха, ха, ха, „Милорде, част ми је запросити" .... ха, ха, ха! —

Он се стаде опет церекати тако, да ја више нисам знао који је од нас двојице луд. Најзад он се смири, уздахну дубоко, па онда рече

— Е баш је то добро кад човек има другара таквог весељака као што си ти! —

— Чујеш Стеване, хоћеш ли ти мени љупки казати како си ти ушао у ону ложу? —

— Ама драги пријатељу, ушао сам на најприроднији начин, на врата, пешке, и то са мојим пријатељем грофом Моронијем који им је за то вече уступио своју ложу. Ја нисам ни знао да се тај мој добри гост вратио из Париза. Ја га нађох баш пред позориштем. Он је нешто род са Бернетом. —

Од свега тога ја сам чуо само последње речи.

— Да ме познаш са грофом, драги Стеване! —

— Он полази још вечерас, одмах после позоришта, у свој летњиковац који је у Варезу, и ту ће остати цело лето.

— То је несрећа.

— Да ви'ш и није. Он ме је позвао у госте... и тебе је позвао. Ја сам у име обојице примио позив. Није далеко, нема три сахата од Милана.

— Иди сам — рекох му тужно, — ја морам да останем овде.

— Зар ме напушташ? Неблагодарни човече! Али најзад како ти је воља. Једина ми је утеха што тиме идем све ближе Швајцарској.

— Када мислиш поћ'?

— За два три дана! —

— Хоћеш дуго остати у гостима у том летњиковцу?

— Докле ми се буде допадало ... Јадни пријатељу... Ти ћеш бити сам. Него збиља, ако имаш што да поручиш твојој Мари, не заборави казати ми, јер и она ће бити тамо. Они сви заједно полазе вечерас!

Нисам се могао уздржати да не врисием од радости. Стевана сам тако жарко загрлио да је у свом смешном ужасу викнуо „Патрола". После тога одиграсмо на сокаку парче балета, што је у нас двојице увек знак „восторга." Да није било ноћу за цело би нас обојицу ухапсили као луде или као два карбонарска завереника.

При растанку Стеван упита.

— Ти се не би љутио да се нешто сутра кренемо на пут? —

— Стеване, ти си моје провиђење; ја те волем, знаш?

— Како да не знам; мало час у мал' ме ниси појео од љубави!—

Ту ноћ нисам ни мало спавао.

8.

Сутра дан у пет сахата изјутра ја сам са свим обучен ушао код Стевана у собу; он спаваше мирно. То ме је скаменило. Ја нисам могао да појмим такво спокојство пред тако знаменитим догађајем; налажах да је тај његов тврд сан просто неотесаност; при свем том нисам га будио, и ако сам сажаљевао што је моје провиђење тако понижено. Али за то нисам ни мало жалио газду од гостионице, ни његову жену, ни његову децу све сам то разбудио да ми траже најлепшта кола у Милану и најкицошкије коње. После тога нисам знао шта да радим. У мојој глави било је као у јеврејској аври, сијасет некаквих узбурканих мисли о нашем поласку, о доласку, о Стевану, о кочијашу, о пртљагу, о мојој љубави, о доручку. Све те мисли гурале се по свима буџацима мојега мозга на један мах, и ја нисам знао на којој пре да се зауставим. Али све те раздешене ноте стрпале су се у један једини мелодичан диван акорд који је све надмашавао, а то беше име које се непрестано понављало «Мара».

Чак око девет сахата појави се Стеван. Изгледао ми је забринут. На моја многа питања одговарао је расејано, његово весело и подсмешљиво лице беше прекривено неком сенком меланколије.

Упитах га да га не боли што?

— Не, није ми ништа. Сувише сам спавао па сам бунован! —

— Хоћеш ли да се кренемо? —

— Хоћемо, ако ти још остајеш при својој одлуци — рече он озбиљно.

— Како ако још остајем? Та с одушевљењем! —

— Е кад је тако, добро! —

Спремисмо све што је требало за полазак. Међу тим у тону којим је Стеван говорио беше нешто што ме је узнемиравало. Бејах уобразио да се сувише затрчао кад ми је обећо увести ме у Моронијеву кућу. Ја му рекох ту сумњу.

— Морони је мој искрени пријатељ који је код мог оца становао — одговори он — и Морони ће бити у очајању ако ми не примимо његово гостопримство. Није то што мене баца у бригу... —

— Да шта је онда? —

— Е па да ти кажем. Због тебе се бринем. —

— Због мене? —

— Дабоме. Да говоримо отворено. Тебе је погодила стрела врло опасна за млада човека, који је тако пун сентиманталности, као да се родио у златном веку. Ти ћеш страдати много више но ико други од те ђавоље болести која се зове љубав. За сада ти си добио само ону лаку безопасну грозницу љубави, која би могла остати као леп сан међу твојим успоменама и осушеним ружиним листићима покупљеним на друму у Бавену. Али ако одеш у Варез ти ризикујеш да те ухвати права страст са бунцањем, навалом крви у главу и свима осталим пријатностима праве велике љубави. За то послушај ти мене, жи'ми, хајдемо ми у Швајцарску! —

Тај савет беше без сумње врло паметан. По мојој нарави ја се излагах одиста великој опасности. Али који је заљубљени од двадесет и три године икада послушао паметан савет? Ја се подсмевах плашљивости мојега пријатеља и стадох о Мари и о мојој љубави говорити тако олако, да сам се сам од себе стидео. Најзад ја сам толико маскирао. своје срце да сам умирио Стевана и он постаде опет весео

— Е па онда хајдемо у име Божје — рече он смејући се — још нико није боље расположен јуришао у опасност! —

— Ја не волим дуго пробати колико је вода дубока! —

— Ама, невинашце, ти не знаш пливати у тој неверној струји... У осталом ни ја не умем ни други. У њој се даве најјачи људи...

Стеван, кога је само «свирјепи» отац могао дати да учи права, волео је да говори у беседничким фигурама. Кад је запливао у то његово водено упоређење, он га је изводио даље. Ја га нисам слушао већ сам прикупљао ручни пртљаг, али опет сам чуо како он моју љубав сравњује са водопадом некакве силне реке, а женидба, то му беше школа за пливање, па и то не беше без опасности, јер може која даска да се откује, може корпа да се провали. У опште, по њему, што се љубави тиче «најпаметније је остати при кабини, па и то увек близу басамака.»

Све је он то говорио тако достојанствено као да придикује.

Баш кад је свршио своју вакелу сиђосмо у авлију; очекиваху нас каруца.

— Ох да дивних кола! повика он.

— Она су за вас, Ечеленца, — рече гостионичар скромно поносећи се — ја сам их сам изабрао! —

— Та то су кола за крунисање — настави Стеван своје комендијашко чуђење — не смем ја за Бога стати ногом у та кола... Мене је страх..

Кола беху одиста грдно велика и величанствена, а беху сигурно парадна кола још за време принца Јевђенија. Кад седосмо и кола кренуше, па старински оков на њима стаде зврјати, Стеван беше изван себе.

— Та то је триумфално! — викну он, па онда стаде десно и лево милостиво климати главом на људе који пролажаху улицом, и многи је у чуду скидо капу.

Кад стигосмо на пијацу дел кастело, вечно зекцирипште аустријске војске, десило се случајно да тобоши удараху претпрси. Стеван није више знао шта чини од радости, хтео је, као да се та војна почаст нама указивала, да говори војсци слово, да се пољуби са коман-

дантом. Али срећом у исти мах засвира војна музика, и наша кола пројурише кроз капију «мира» те тако изађосмо из Милана.

9.

Ја знам да је детињасто, али шта ћу, кад верујем у знамења и предсказивања. У свима важним догађајима мога живота ја сам увек тражио и нашао знаке по којима се може проређи како ће нешто бити. У мене је н. пр. сувише јака воља да би одустао од неке намере за то што ми је рецимо мој момак јутрос пружио најпре десну па онда леву ципелу, али право да кажем милије би ми било да је најпре пружио леву. За то сам се веома обрадовао војничкој банди која је поздравила моје прве кораке Мари.

Пут којим смо се возили за цело је врло леп и ја би га за цело овде описао да сам ишта од њега видео. Ја сам у мојој души гледао панораму далеко лепшу и од самих поља талијанске Бријенце у мајско јутро.

Морам признати да ме је малко био и страх од нашег првог састанка. Замишљао сам да смо стигли на место, како ће нас дочекати Мара? Шта ја да јој кажем? Ја, сам се смејао Стевановим опоменама, сада ме оне узнемираваху и ако ја нисам ни мало зазирао од мучилишта безнадежнe љубави. Ја нисам ни очекивао од ње љубави, ја сам је волео за мој рачун, управо без икаквог рачуна, то јест волео сам је као некакво нематеријално небеско суштаство, као да сам био заљубљен у некаквог анђела. Ничему се ја не надах, али беше ми по мало криво на судбину што да се ја не родим мало ближе к њој, у оној срећној класи друштва, која не зна ни за немоћ извесних положаја у свету, ни за горчину резигнације. Ја нисам с тога проклињао провиђење, али ја сам на њ мислио и осећах како ме све више обузима меланколија.

И ако сам са Стеваном живео као с братом опет он није знао за једну тајну мојега живота. Строго узевши он је могао наћи да би Мара могла поћи за ме. Долазећи често мојој покојној мајци у походе, он је видио да живимо доста имућно, готово луксузно, елегантно, а све то беше постигнуто само штедњом и редом; изгледали смо много богатији него што бејасмо у ствари Али што он нарочито није знао, то беше наша кобна тајна, да ми је грађански закон ударио на чело баш при самом рађању на овај свет једну пегу, коју не могу истрти док сам жив. Родио сам се из брака који беше пуноважан само пред црквом, али један члан грађанског законика лишава ме свију права.

Ја обожавам твоју успомену драга моја мајко, и ја се поносим тобом. Кад тебе споменем ја могу без срамоте признати незаконити положај у који су ме бацили. Моја је савест јача но предрасуда целога света, и ја твоје скромно име не би дао за све племићске грбове мојих предака по оцу.

(Наставиће се)

НАРОД И РАДИКАЛИ

пише

М. Миловановић

—

Тражећи лека моралном унижењу своме, народи су мењали свеце и религију држећи да зло долази од тих чињеница; разбирајући за мелем од рана, које задаје политичка тиранија, мењали су владе и владаоце, мислећи да слобода и тиранија отуда долазе; и на послетку пропитујући за начин како би се отресли убожности, народи су пристајали, а и сад пристају, за законодавцима и политичкосоцијалним партијама, верујући у чудотворна обећања њихова.

Тако је с народима од како их је. Јади се јављају час на једном час на другом пољу живота, с тога се, према ступњу развића, изгледају сад једни, сад други избавиоци, у свима вековима, културама, и народима.

Докле народну индивидуалност притискују туђи елементи, дотле се очекује политички месија из народне средине; а кад се он појавио и истргне народ испод туђинштине, онда се опет осете јади на другом земљишту. Сад се управљају народни погледи новим избавиоцима — законодавцима и политичко-социјалним партијама. А по себи се разуме, да се нове месије јављају свету са по све сличним чудима као и њихови претходници, у другим вековима, на другим пољима живота и у другим народима. [1])

Ко, према овоме, од модерних месија не би обећао својим верним, и то са свом шарлатанском наивношћу каквог религиозног фанатика, да ће их што пре увести у срећне регионе земаљског благостања - тај, разуме се, не би имао никаквих следбеника.

С тога се политичари и партијаши целог света јављају своме сталу, које је као дете пуно вере у њихова чуда и мађије, са таким обећањима, којима се не нуди ни више ни мање но блаженство земаљско.

Тако се дешава у целом свету па и у нас. За неколико последњих деценија у нас се појавило неколико политичко-социјалних избавилаца, који су нам златна брда обећавали. Време и дела њихова показала су нам колико је вредила чудотворна снага њихова, с тога би сувишно било о њима што говорити.

Али наше се политичко-социјалне партије ту недавно побабинаше и родише српском народу новог пророка „народну радикалну странку," која нам толика чуда проповеда, и толико среће обећава, колико сви досадањи избавиоци у скупу.

Очекујући да и тај порок дође на оно место, са ког ће се најбоље показати колико вреде чудотворна обећања његова — то очекујући, ми смо се досад уздржавали од сваког говора о њему, јер смо волели да се дела његова покажу на самом раду његову. Но како то време, при свој нашој жељи, не долази, и како се тај дрски месија у своме фанатичком органу „Самоупр'ави" толико заборавља те не оставља на миру никога, ко се год не клања његовим недотупавним начелима — то смо принуђени да даље не чекамо, но да покажемо читалачком свету нашем, колико за народ наш има вредности радикално предиковање.

[1]) Између проповеди религиозних фанатика и политичко-социјалних занесењака, разлика је само по форми а не по садржини.

Поради овога нужно нам је, пре свега, да се зауставимо на анализи, ако се можемо тако изразити, телесног склопа и душевне организације пророкове, јер без тога не би се могло потпуно појмити, колико има истине у његовим предикама и наде да ће се остварити његова обећања.

У главноме, четири елемента састављају биће пророчке радикалне партије, који се хијерархички могу овако поређати: чисто бирократски, полу-бирократски-где долазе адвокати, учитељи и попови, — трговачки и занацијски. Ми ћемо о сваком од ових састојака на посе говорити, при чему на прво место свављамо чисто бирократску стихију.

Истина душа је партије сложена — као негда душа човекова у Демокрита — из по све префињених јединака, из неколико чисто бирократских атома, неколико професора велике школе, неколико наставника средњих школа и неколико јединака небирократског и полу-бирократског елемената; али при свем том, ту су професори велике школе најглавнији контигенат, с тога ћемо, пре свега да видимо колико има у души њиховој српског народног радикализма.

Ако се узме да име »народни српски радикал“ има икаквог значаја, онда оно бар најмање мора означавати човека, који живи животом српског народа, животом простим, са маленим дохоцима, са великом штедњом, са многим дужностима и маленим правима — ако се тако узме, онда народни српски радикал, бар најмање, мора имати те особине и бити у том положају у коме је маса народа српског, па тек онда да му се призна оно што сам о себи говори, да је борац за животне народне интересе, и да су начела његова начела народа српског у маси.

Па ако се на ово пристане, што се без црног образа не може порицати, онда што да речемо о томе, што је душа „народне радикалне странке« састављена из јединака са масним платама, или неправичним дохоцима, са много права и мало дужности, са лаганим радом и луксузним животом?

Још би се могло појмити, кад би таки елементи формисали средотежну тачку каквог сталешког покрета, какве модерне и модне госпоштине и каквих модних књижевничких корпорација; а по све је непојамно што се они заогрћу народним радикализмом кад је у њихову бићу така материја, на којој се народни српски радикализам може толико исто појавити колико су души неких јевропских политичара савесност и поштење.

Људи, који су, поред онога што поменусмо, укалупили своје мисли у модерне догматичке књижевности, правничке, биљарске и

каменарске калупе, и који су свој живот и осећање потчинили модним господским укусима, — ти људи по нашем схватању, немају у себи апсолутно ничега, што би се могло назвати народним српским радикализмом, па као таки по све су неспособни да ишта ураде што би годило истинским интересима српског народа.

Па шта више, при свој својој учености, ти су људи у ономе што проповедају или по све неуки или по све притворни и неискрени. Ми волимо претаоставити да је оно прво, јер колико су нам познати, искреност и поштење не може им се порицати[2].

Са двојаког су, дакле, становишта радикали несвесни онога о чему говоре. Прво с тога, што би из свесног и свестраног познавања друштвеног живота неопходно потицала увиђавност — а да и не помињемо она силна теориска преклапања разних историјских и економских школа — да су све на свету реформе, без економне, гола мука без икакве стварне вредности. А друго опет с тога што и најмање начело здраве и свесне политике доноси собом истоветност интереса усрећитеља и усрећеника, што се не да ни замислити односно радикала са масним платама или иначе незаслуженим дохоцима, и просечне немаштине српскога народа.

Ето шта нам факта рекоше, колико има здравог српско-социјалног и научно-политичког осећања у души наше »народне радикалне странке«! Па кад је тако са душом, како да је онда са телесним деловима?

Шта да речемо за онај радикално-бирократски елеменат, који је састављен из млађих јединака, из људи без икаквог стварног знања, без икаквог искуства и без сваког познавања животних народних потреба? Шта да речемо о тим људма, који су половину свога века гутали које школску које канцеларијску прашину; који су све на свету учили само не оно, како се на природној основи може развијати не само народ но и појединци? Шта на послетку да речемо за људе, који су прост фабрикат за школу или канцеларију, без којих би од глади поскапали?

Извесно је да тим људма још у већој мери не достаје оно што поменусмо о јединкама које су душа тако зване народне радикалне странке. Извесно је да тај бирократски фабрикат по самој природи својој нема, нити може имати у себи ничега заједничког с народним нашим умом и осећањем, с народним невољама и сла-

[2]) Могућно је да ће од овог правила бити и изузетака, нарочито може се десити по нека црна душа баш у оним редовима, одакле излазе предике о спасењу душе и фабриковању грађанских врлина.

стима. А нема с тога што је тако васпитан и отхрањен, и што се по томе мисли и осећања његова крећу путовима, који су по све супротни оним правцима којима се креће наш народни ум и осећање [3].

За сваког је мисаоног по све јасно, да свега у главноме, двоје ваља имати ономе који води бригу о народним пословима, или здравог народног инстинкта о правим народним потребама, или здраве научне умности, која ипак мора стајати под контролом народне инстиктивне умности. А из овог што довде рекосмо о овом бирократском елементу, јасно је да он нема ни једног ни другог. Народне инстиктивне умности нема с тога, шта се та умност развија само кроз самоникле намирице животних народних потреба. А научне опет умности нема с тога, што је то. тако рећи, фатални монопол само појединих добро удешених глава и прилика, што је врло далеко од наше школско-канцеларијске омладине.

Љубави према роду своме и виших човечанских идеала може се довољно наћи у тој класи људи, али све то — може се рећи без икаквог прегоњења — плива поврх истинских народних потреба као уље по води. Што је то тако, разуме се, она није крива, она је жртва васпитања и школовања својега доба, начина живота свога сталежа и модног западњачког живота и мишљења.

Тако стоји са чистим бирократским радикализмом, а за полу бирократски учитељски и поповски сталеж, на први поглед, као да би се могло друго што казати. С прва се чини да јединке тога сталежа нису баш на длаку исфабриковане за школске и црквене церемонијале, но да у њима мора имати нешто и народног елемента, јер су с народом у непрекидном додиру, живе у народној средини, па се по томе може учинити као да им је и судба истоветна с народом. Али кад се мало подубље загледа у живот и постање ових полубирократских сталежа, набрзо се морамо уверити да се баш ничим не разликују од чистог бирократског елемента.

У новије доба, главна тежња оба ова сталежа, или другим речма, душа њихова развитка и напретка јавља се у непрекидној навали да се од народа што више издвоје и да се што више зближе са чистом бирократијом. : а њих је полубирократско стање по све несносно, с тога учитељи захтевају декрете као и остали чиновници, и попови опет систематско плаћање из државне касе Не ће дакле ти народни радикали да имају ничега заједничког с народом! Не ће да

[3]) Ни мало не ћемо претерати ако кажемо, да су сељак, племић какав, један радикал или бирократа, са социјалног становишта, по све различни створови. са по све другим мишљењем, осећањем, и свиме што саставља живот људски и друштвени.

деле с народом судбу неродних година и других несрећа које сналазе сељачки један народ од елементарних природних појава!

Што се сад може рећи о тако необичним народним радикалима? Крајња тупавост, или крајња несавесност, једно или друго, а треће је нешто о таким људма немогућно казати. По нашем схватању и овим се сталежима не може по правилу порицати савесност и поштење; али њима се не само може, но и мора се порећи и сенка чисто народне свести и осећања, нарочито оним јединкама њиховим, које су се заогрнуле чисто техничком богословском и педагошком одећом.

Но не ваља заборавити да су оба ова сталежа само слушкиње чисто бирократских радикала, па као такви пре су за жаљење но за осуђивање.

Још нам остаје да поменемо један полубирократски радикални елеменат који и у друштвеној нашој хијерархији, а и у редовима наших радикала особит положај заузима. На реду је да кажемо неколико речи а нашим радикало-адвокатима, који се у новије доба истичу као прави избавиоци народа српског.

Обим ове расправице не допушта нам да о том сталежу проговоримо онолико колико захтева њихов положај и у друштву српском и у „народној радикалној странци". с тога ћемо се ограничити но једну врло кратку напомену, која ће, надамо се, јасно казати колико, по неопходности, мора бити међ адвокатима народног српског радикализма. А онима, који би што више хтели знати о истинским односима наших адвоката спрам истинских интереса сељачког српског народа, стоји на вољи да прочитају о томе наш чланак у „Отаџбини" за Август и Септембар 1875. године.

Што више парница, што више суђења, апеловања и заплетања правог стања ствари, па разуме се и што више међусобног сатирања у народу, нарочито сељачком нашем народу, — то је у главном што захтева опстанак и напредак адвокатског сталежа. То је главно обележје целокупног њиховог друштвеног живота, па и народног српског радикализма и усрећавања.

С овим завршујемо говор о бирократским и полубирократским радикалима, а сад је на реду да проговоримо о радикало-трговцима и занаџијама.

Да и не говоримо о оном што у новије доба о трговачком сталежу проповеда национална економија, довољно је само поменути да интереси наших трговчића, нарочито сеоских, стоје у правој сразмери са пропадањем народа српског у маси, са упропашћивањем и задуживањем српског радника и тежака. Довољно је само поме-

нути факат, како се вароши подижу и улепшавају на рачун задуженог и упропашћеног сељака; како с године на годину све више и више прелази сопственост земље из руку радничких у руке спекулативних трговчића, који са свим несвесно одигравају ту најнесрећнију улогу свакога народа [4]).

Колико, према овоме, у овој класи има народног српског радикализма, истините бриге о животним народним интересима и правој срећи сељачког српског народа, свакоме је појамно ко уме и о чему судити и мислити, с тога ми о томе не ћемо ни речи проговорити.

Да завршимо набрајање састојака тако зване народне радикалне странке са неколико речи о последњем члану њеном, о варошким радницима и занацијама у опште.

Једини елеменат у бићу наших радикала, који има неке сличности са животом српског народа у маси, који живи од зноја са чела свога, од зараде руку својих — тај једини елеменат јесу варошки радници и занације. Па и ако тежачки и занацијски интереси нису по све једно, није им начин живота истоветан , нису им истоветне ни личне ни социјалне особине; опет су занације једини сталеж, који се највише приближује српском ратару и у неколико има с њим истоветне интересе. За овај би се, дакле, једини елеменат могло у неколико рећи да има у њему српског народног радикализма, а сви су остали, као што смо видели, по све чисти од тога.

Али по незгоди српски занација, као год и српски сељак, по природи свога занимања, невичан је свима мајсторијама којима располажу политично-социјални партијаши, па је с тога или по све пасиван спрам свега што се око њега догађа и не засеца у најближе његове интересе, или се поводи као дете за онима који му ласкају китњастим и шупљим фразама [5]).

Ето нам у кратко особина, које прожимају разне делове „народне радикалне странке“. Кад се изузму сељаци и занације, од којих први нису апсолутно никакви радикали ни по форми ни по садржини, а други само имају номиналног учешћа у партији — када се то изузме, онда је веома јасно, из свега што довде рекосмо: да „народну радикалну странку“ састављају људи без народне свести.

[4]) Све су друштвене класе склоне на то, да са што мање труда прибаве што више уживања, и сва је разлика у томе, што су једне у таком положају у ком се више може о туђем трошку благовати, него што је то случај са другима

[5]) По светском удесу уза свако добро иде и по неко зло. Занацијски положај чини човека часним и корисним чланом друштвеним, али му не дозвољава да се умно развије с тога су занације увек проста оруђа других сталежа.

без народног осећања и мишлења, без народног живота и карактера. Или другим речма, ту назови народну радикалну странку састављају људи. који од свега по нешто знаду, само ништа не знају о томе како се може подићи народно благостање ратарског једног народа који су поплавили од сваке руке зеленашке и каишарске изелице; па шта више као да људи из те партије немају никаквог појма о томе да срећа народа у маси није једна иста са срећом појединих сталежа,

Према свему овоме, држим да не ћемо нимало претерати, ако радикалима наших дана речемо оно што негда рече највећи учитељ људски радикалима своје добе на име: да су вође без умних народних очију,и да ће по томе увек залутати ко за њима пође. Социјална и политичка улога радикалних чланова у садањем друштву неодољиво нас је довела до оваког закључка. Но ми се с овим не можемо задовољити, но нам ваља поћи даље и анализовати начела и науку радикала онако исто као што смо размотрили делове радикалног организма.

Па како су та начела изложена у органу »народне радикалне странке,« и како су ту тумачена и објашњавана од сваке руке, то нам ваља само преврнути листине тога органа, из њих исписати науку радикалску, и казати читалачком свету нашем колико има у њој мелема којим су радикали намерили да лече ране на политичко-социјалном телу српског народа.

„Унутра народно благостање и слобода, а с поља државна независност и ослобођење и у једињење и осталих делова српства.« ето то је у кратко цео радикални програм, који је крупним словима исписан на првом листу „Самоуправе« као органу „народне радикалне странке.«

Но радикални избавиоци нису се зауставили на кратком исказу начела својих, но нам даље своја начела детаљишу и тумаче главно начело своје, које смо споменули.

Тако развитак материјалне, умне и моралне снаге народне, ојачање производње и правилна подела државних терета, тражи се као прва и најпреча погодба ради поменуте цељи. Уз ово долази промена устава у смислу пуног народног суверенитета; долази проста јевтина и »целисходна« администрација; укидање начелства и уређење земље у смислу самоуправе; подела на општине и срезове, који ваља да буду што већи како би што успешније вршили економне просветне и здравствено-полицијске задатке.

Даље се у нечему захтевају изборни судови за грађанска дела а поротни за кривична, с тим да у примени њиховој буде и комби-

нације са државним судовима; тражи се да садањи финансијски систем замени централна банка са неколико својих филијала по областима, како би се на тај начин организовао кредит и потпомогла земљорадња и индустрија; даље да настава буде обавезна, сиромах да се издржава општим трошковима и да се у школама фабрикују грађанске врлине и корисне самосталне снаге радничке [6]).

Ради одржања државне самосталности тражи се добро наоружана и добро научена народна војска, а стајаћа војска ваља да буде само као школа; па с тога је ваља само толико држати колико је ради тога потребно; даље да се војно вежбање уведе у средње и више школе, а у спољној политици да будемо савезници црногорски и бугарски, и да културно потпомажемо српски народ који је још под туђином.

По признању самог органа радикалне партије „То није теоријски програм, који ће се изводити у далекој будућности, већ програм практичких реформа, које странка износи с тврдом намером да одмах приступи њиховом остварењу и да их изведе у што краћем року.“

Даље се признаје и то да »овај програм није смишљен у каквој писарници; њега су градили људи из народа, народни скупштинари. Ту је саслушано свачије мишљење, питан је и сељак у гуњцу и опанцима и народни свештеник, и трговац и професор; сваки је дао своје разлоге и програм је склопљен по општем договору и споразуму: он није ничији посебице, он је нас свију — он је наше опште вјерују.“

(Наставиће се)

ИЗ ПОЗОРИШТА

Теруелски љубавници драма у четири чина, написао Дон Хуан Евгенио Харценбуш — превео са шпањолског Хајим С. Давичо.

„Зар је тај још овде?“ узвикнуће многи од мојих наклоних читалаца, кад добију ову свеску „Отаџбине“ у руке. Уверени, да тај узвик не ће бити израз њихове досаде према овим рефератима, усу-

[6]) Радикалима је непознато да се грађанске врлине могу стећи само у вршењу грађанских дужности, а у школи могу се само образовати ђачке и никакве друге врлине. Но ту су заблуду позајмили радикали од наших дели-педагога.

ћујемо се да и овога месеца бацимо један летимичан поглед на нашу позорницу. Што смо драму под горњим насловом узели за предмет овог реферата, учинили смо у неколико у самоодбрани. Кад смо се решили, да преведемо »Теруелске љубавнике«, држали смо, да нам ваља изнети на нашој позорници у колико је год могуће верније огледало шпањолских нарави, обичаја и живота. Но како није могуће у оквиру цигло једне драме узвести слику јавног и приватног живота једног народа, народа, који би био тако особан како у друштвеном, тако и у породичном погледу, као што је шпањолски, то смо принуђени из обилате ризнице шпањолске драмске књижевности изабрати неколико драма, које би скупа обухватиле и изнеле на нашој позорници најпромишљеније слике њихових суштаствених особина. »Теруелске љубавнике« изабрали смо по једнодушној изјави шпањолских Академичких критичара, као најпристојнију слику непромењљивих шпањолских брачних и домаћих односа. Но многи од наших врло поштованих познаника, нашли су, да нам избор није био сретан, наводећи, да је комад пун неистинитих душевних претпоставака и момената, а поглавито, побијајући могућност тако силне љубави, која би могла смрт проузроковити. Како је ово питање тежиште шпањолских афеката, то ће мо морати приступити ближе наводу својих поштованих пријатеља; но претходно држимо, да нам ваља побити тесногруде инспирације оних назови новинара и критичара, који су пустили глас, да ову драму није написао Шпањолац већ Немац, и да је према томе овај комад преведен са немачког, а не са шпањолског. Што су такав глас пронели људи, који знаду боље но „оче наш“ биографије и најопскурнијих атентатора, а не знају ни по имену најславније људе једнога народа, који је у књижевности био врло често усамљен на зениту литерарне славе, а никад, па ни у данима свог највећег искушења, обичан паразит, није нам ни чудо; али не можемо никако да верујемо, да о Дон Хуану Евгенију Харценбушу није ништа знао човек, који је имао толико самопоуздања да се тражи за професора светске књижевности на великој школи. С тога смо пре склони да верујемо, да је тај глас потекао више из сујетне маније, да се и онде, где нема смисла, размећемо својим патријотизмом, неголи из незнања. Јер би иначе према логици ових надрипатриота морали извести, да Стерија није био Србин; да Петефи није био Мађар, и да Гамбета није био Француз! Тврдити да човек чији су прадедови живели и умрли у Шпанији, није Шпањолац, значи, немати ни појма о најглавнијим особинама ове земље. Под целим небесним сводом нема ни једне земље, која би тако својствена била за при-

рођивање њеној народности, као што је Шпанија. У њој се као ретко где и немачка упорност ломи и за време док су хабсбуршки цареви владали у Шпанији, мало је требало, па да шпањолски језик замени бечлијама њихов матерњи. Најбоље признање према силној љубави шпањолских прирођеника као њиховој новој домовини, одао је најславнији данашњи Шпањолац Кастелар, уверавајући своје суплеменике пламеним речима, да је и најватренија њихова љубав према Шпанији ладна и да се у губи према небеској љубави оне лепе Чивутке, коју је срео на једном морском боду путујући у Цариград и која и после 500 година од кад су њени предци прогнани из Шпаније, говораше чисто, мио и достојанствени језик Калдерона и Молина, сањајући једнако о дивном шпањолском поднебију, за кога је само чула и читала, а никад видела није. Ништа није тако тугаљиво, као кад питање о томе, кад почиње и кад престаје човек припадати једној народности, расправљају људи без срца, без савести и без увиђавноти. Кад се сами Шпањолци не одричу Харценбуша, кад га цела Шпинија признаје за патријарха своје књижевности, за најбољи и најплеменитији израз шпањолског осећања и сањања, ко је тај, што може тврдити, да он није Шпањолац? Ову апострофу, и ако не спада у круг реферата, нисмо могли да прећутимо, а то тим мање, што се блесастим шовинизмом намерно шири тесногрудост не само према оном што је из туђине, него и према свему што не годи нашој себичности.

Публика, која је гледала на нашој позорници „Теруелска Љубавнике" није била многобројна, с тога мислимо, да не ће излишно бити, да кратким потезима испричамо басну овога комада, пре но што приступимо побрајању горепоменутих примедаба учињених против истиности његових афеката.

Теруел је славан градић на подножју гвадалкивирских висова у Шпанији. Ту се двоје младих заволели. Њему бејаше име Дон Дијего Марсиља, а њој Јелисавета Сегура. Кад је девојка била за удају предвари љубавника богати Дон Азагра и заиште у старог Сегуре руку његове кћери. Кад љубавник дочу за то, он молбама склони старца да му да̂ рок да се у иноземству обогати, па кад се богат врати, да га узме за зета. Рок закључише за 6 година дана. Младић оде у свет. Потуцао се од немила до недрага док не допаде ропства маварскоме Краљу. Кад га везана у двор приведоше, загледа се страсна маварска Краљица, лепа Зулима у лична и поносита хришћанска момка. Срећа момка послужила, те у подземним јазбинама, где га слуге маварскога краља бацише, сазна за неку заверу противу живота краљевске породице, те својом рођеном крви

исписа на платно издајство које се кује, и паде у бесвест. Краљица га немоћна извади из тамнице, уведе у њене одаје, изјави му љуљубав и позове га да с њом бега. Он одби њене понуде, а браколомница побеже са завереницима. Краљ дознавши за његове услуге; враћа му слободу и даје му пратњу са краљевским поклонима, да се врати у свој завичај. На путу га пресретне Зулима, нареди да се привеже за једно дрво па оде сама у Теруел да младој Јелисавети однесе лажну вест да је њен драган умро. Ова вест и нека немила тајна девојачке матере за коју је случајно сазнао наметник Азагра, принуђују Јелисавету да пође за недрагог. Презрена Зулима доноси везаном Дијегу ову вест. Као бесомучан одјури несретни младић у Теруел, побије се са Азагром, рани га у двобоју и прикраде се до Јелисавете. Љубав је у обоје, као и у дану кад се растадоше, но она је жена другога и смирено одбија своме драгану жељу да је загрли. Раздражени Дијего исприча јој у гњеву, да је њен рањени муж запретио издајством злокобне тајне њене матере. Престрављена Јелисавета одгура га од себе проклињући га. Јадан младић изнурен толиком борбом, верујући у њене непромишљене речи, испушта своју пламену душу. Несретна млада увидивши шта је у гњеву урадила паде поред драгана и умре. —

И ако је прича ове драме из примитивних романтичних одношаја, то је план израде дубоко промишљен и стицај врло интересантних карактера, дивно изведен: Марсиља борећи се против своје судбе, мужанска је замисао. Јелисавета је амблем верне љубави, љубави, која одолева времену и удаљености, љубави избистрене отсуством драгана, једном речи, чисто шпањолске љубави. Њен је отац роб задане речи. Он жртвује своје чедо, повинујући се законима о части, а не као кућни тиранин. Јелисавета би се могла противити вољи очевој и не поћи за недрагог, али је она случајно сазнала да је добар глас њене матере у рукама њеног наметника и само је то кадро, да је склони да пође за њега. Песник је узвишеном брижљивошћу извео карактер ове несретне матере, која се сама осудила на вечито испаштање због лакоумног једног изгреда у првим годинама њеног брачног живота. Она пробуђује у највећој мери саучешће а на гнушање с прам ње, нико и не помишља. Па и сам Дон Азагра као наметник и Зулима са свирепом њеном осветом нису мрски. Први је роб необуздане љубави, а друга је жртва љубоморе. Пун је благородне лепоте карактер старога Марсиље, који поштујући чврстину карактера старога Сегуре, непрестано оплакује свог несрећног сина. У целој овој драми *сушта је истина* само повест младога Марсиље *и смрт оба љубавника*. Све је остало виспрено

измишљено, али тако вероватно и могуће, да се против онога што је измишљено и не диже толико сумње, колико против тога, да љубав може убити. Да је како било могуће да писац одговара на ове замерке, он би имао само да покаже, да је то историјски факт да се то заиста збило *и да се данас још чувају у Теруелу кости ових љубавника.* Одговор о могућности умирања од љубави, налази се у осетљивим срцима. Муке и страсти напуниле су више гробова, но невешти лекари. Љубав убија (и ако не свака), као што убија славољубље и завист. Зар је мало пута рђава вест на пречац убила здраве и јаке људе? Ми ћемо узалуд доказивати могућност таке љубавне моћи ономе, који у своме срцу нема одговора за то; јер нас он не може да разуме. Теорије, доктрине и системе дају се објашњавати, осећаји се морају осећати, а доказивати никада. Ми ћемо се други пут вратити да говоримо о шпањолским писцима у опште а о Харценбушу писцу ове драме на по се, с тога завршујемо сад свој реферат изјављујући своју усрдну благодарност г-ђи. Гргуровој (Јелисавети) и г. г. Цветићу (млади Марсиља), Лугумерском (Дон Азагра) и Миљковићу (стари Марсиља) за њихову игру пуну осећаја и округлине.

Хаjим С. Давичо

БИБЛИОГРАФИЈА

Герасим, Пастирска писма, слова и бесједе Преосвештеног —, православ. Епископа Бококоторског и Дубровачког. 8-на, стр. XII., 148.

Живановић Јован, Какве нам ваља подизати економне школе, писао — —. У Новом Саду. Издање штампарије А. Пајевића. 1882. 8-на, стр. 36.

Драгутин Илијћ, Краљ Вукашин. Хисторијска драма у пет чинова. Написао — —. (Ово је дело „Српска Матица" наградила са 300 фор.) Београд 1882. Парна штампарија Задруге штампарских раденика (Обилићев венац). 8-на, стр. 166., 1. л.

Јорговић Александар, О претоваривању школске деце. Опомена родитељима, учитељима и свима пријатељима дечијим. Од Фридриха Вилхелма Фрика, превео — —, проф. више девојачке школе у Н. Саду. 8-на, стр. 76. — „Српске илустроване новине", 1882., бр. 35., стр. 368.

Карић В., Српска земља. Од професора — —. Са једном картом. Београд, штампарија задруге штампарских раденика (Обилићев венац). 1882. 8-на, 1., стр. VIII. 127.

ЈАКВИНТА

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА

од

ДРАГУТИНА Ј. ИЛИЈЋА

Лица:

Владимир II Владимировић, XLV српски краљ
Ђорђе Бодиновић, збачени краљ, брат од стрица Владимиру.
Јаквинта, удова краља Бодина, мати Ђорђева.
Доброслав, збачени краљ српски.
Грубеша Радославић, доцније краљ српски.
Стеван, велики жупан и војвода.
Мргуд, жупан.
Мирко, војвода.
Стрибор, Ратко, Вукан — главари и присталице Јаквинтине.
Власта, главар Риволски.
Бранислав, жупан од Раша.
Лазар, главар Баљеза;
Громобој, свештеник и вођа многобожачки.
Кастелан замка Владимировог.
Кало-Јован-Куман, врховни заповедник грчке војске.
Марија дворкиња Јаквинтина.
Игуман Партеније, у манастиру св. Сергије и Вакха.
1, Војвода.
I, II, III Витез.
I, II Многобожац.
I, II, III, IV разбојник.
Дворник.
Тамничар.
Нежит, подземни дух.

Војска, главари, многобошци, млетачки ускоци и бунтовници.

ДОГАЂА СЕ У XI ВЕКУ

I чин, пред замком краља Владимира у Скадру, II чин, у двору Јаквинтином у Скадру и у планинама скадарским. III чин, пред замком жупана Стевана и у двору краља Владимира. IV чин, у двору Кало-Јована-Кумана у Цариграду, затим у тамници скадарској и у двору краљице Јаквинте. V чин пред Скадром на Бојани и у Манастиру св. Сергија и Вакха.

ЧИН I.

— Пред замком краља Владимира, ноћу. Један витез на вратима лупа.

Глас: (иза капије). До беса, ко је !?

Витез. Отварај !

Глас. Говори, ко си ?

Витез. Гласник, из борбе.

(Врата се отварају и излази стража са запаљеним лунтама, и кастелан).

Кастелан. Ти хоћеш краљу ?

Витез. Носим хитну вест, води ме њему !

Кастелан. Је ли срећан глас, што га доносиш ноћас, гласниче ?

Витез. Победили смо !

На развалама њиних олтара,
У многобожачкој крви пролитој
Камените се даве Богови !
Више им не ће жртве требати,
До ове, што им ноћас дадосмо,
А место звека оштрих мачева
И бесне вике, борбе крваве
Угледаће нас прва зорица
К'о победнике, мирне, веселе !

Кастелан. За такову вест
Краљ ће ти лепу дати награду.
Хајдмо, витеже !

(оду)

(Стеван жупан и војвода Мирко долазе)

Стеван. Ни тренут више не ћу трпети!
Ово је подло, нечувено још !
Тако ми мача, заклињем ти се,
За таквог краља, таквог владара,
Ја не ћу своју верност чувати !

Мирко. Али стрпи се !
На лицу ти се мржња просула,
А Бог зна, да л' је Владимир крив !

Што је од тебе војску узео,
Да се Доброслав њоме прославља,
Ту подозрења нема никаквог.
Хтео је стрица да подигне свог,
И ништа више!

Стеван. Па баш ту је чвор!
Ја, што сам њему верно служио,
Да тако срамно предам војводство,
Није ли стидно, и за кога јошт?
За Доброслава, краља збаченог,
Кој' није мог'о круну чувати,
Пред светом да га само опере,
С мојом га војском отпрати у бој.

(чује се труба)

Чуј, то је њихов победнички глас!
Пред мојом војском вођа Доброслав,
К'о победник се повратио већ.
Је л'то за трпњу? Реци, шта би ти
На моме месту сада чинио?

Мирко. Ал' ако будеш дотле терао,
То ће се брзо крвца пролити,
Владимирова је чудновата ћуд?

Стеван. Зар такве ћуди да сам жртва ја?

Мирко. Дакле је истина!
Ја сам се у теби до сад варао.
То није онај Стеван негдашњи,
Који је мирно, мудрим саветом,
Међ' главарима увек светлио!
То није онај Стеван пређашњи,
За краља што је живот жртвов'о,....
Не, то је само пакост опака
У наличију оног Стевана;
О тешко теби, земљо сирота,
У невиним твојим недрима
Чудовиште си одгајила ти!

Стеван. О, како ружно друга разумеш!
Да други ко год тако говори
Приличило би, али теби не!
Да, теби, теби, који цели век
Проведе са мном земљу бранећи,

Не доликују речи такове.
Стеван је увек исти остао,
Изменио се није до сада!

Мирко С тим горе по нас, које занесе
Притворства твога, стална личина!

Стеван. Зар и ти, Мирко, можеш сумњати?

Мирко. Другачије сам некад веров'о,
Одбијајући сумњу жупанâ,
Који су тебе друкче ценили,
А сада, сада, видео сам сâм
Да су жупани право имали,
Када су цвету твога поноса
У саможивости корен гледали!

Стеван. Зар ја саможив, ко то рећи сме?
Имену моме такву нагрду.
Нанео није нико до сада!
И тешко томе ко се усуди
Да саможивцем мене назове!
Деснице ове другар челични,
Кроз живот што је мене бранио,
Прекратиће му клеветничку реч!

Мирко. То онда удри право овамо,
Јер ја сам онај што ти говорим:
Ти ниси више Стеван пређашњи!
И да ми гласа громки одјеци
Полетет' могу целом државом,
Подвикнуо бих, да ме чује свет,
Чувајућ' спомен старом Стевану,
Чију је слику овај украо,
Да прерушеним светим изгледом,
Разруши слогу, крвљу стечену —
Ти ниси Стеван, саможивче, чуј!

Стеван. Стани, не збори, речма леденим,
Угасит' можеш пламен љубави!
Виш, ја те волем, као брата свог!
То нек ти тврди, за тим говором,
Очима својим што још гледаш свет!
Ал' не ид' даље, ја те преклињем!

Мирко. Док не пробудим старог, Стевана,
Ућутати не ћу, вере ми!

Стеван. Тражиш да будем жртва њихова?

Мирко За љубав среће, зарад државе.
Стеван би такву жртву примио.
Стеван. Да знаш шта си ми одузео сад
Ал' ево речи, с мојом десницом.
Послушаћу те! —
Мирко. Је ли истина? —
Ја опет имам старог Стевана,
Таквог те увек желим, друже мој!
Заборав' мојих речи клевету,
Којима нисам никад веров'о,
Па сад на груди, пријатељу мој,
На срцу моме да те поздравим!
(загрли га, чује се труба гласничка)
Стеван. Дао сам ти реч,
Праведну срџбу, бесног коњица,
Уздама воље да ћу држати.
Ал' ако што год краља подбоде
Да ме из тога мира отргне,
То моју клетву натраг помичем!
Мирко До тога не ће доћи, веруј ми!
Глас (с' поља) Хеј, ко је тамо, врата отварај!
(Долази гласник, замак се отвара и излази Кастелан).
Кастелан. (гласнику) Од славног краља носи поруку
На капијама замка краљевог.
Победника ће дочекати краљ!
(гласник оде)
(Труба са обе стране, из замка излази краљ Владимир са свитом њему на сусрет. Доброслав са заробљеницима)
Доброслав. Мој поздрав краљу!
Владимир. Поздрав стрицу мом!
Ал' други беше много хитрији,
Па те у боју први поздрави:
Победа славна, она беше то,
Па када први бити не могах.
Заиста трећи не ћу бити ја,
Јуначку што ти стеже десницу!
(рукују се)
Доброслав. Ти си победник, светли краљу мој!
Милости твоје животворни зрак
Начинио је мене војводом,
А лавор твоме челу приличи.

И ти га̀ носи господару мој,
Тај накит славе теби припада!
Владимир. Јесу ли ово бунтовници ти?
Доброслав. Заробљене их теби доводим.
Владимир. (прилази Громобоју). Који је ово?
Доброслав. Идолопоклоник!
Што у завери, с бунтовницима.
На олтару бога каменог,
Победи њиној жртву принесе.
Владимир их је, рече, гонио,
А они за то траже освете.
Владимир Одрешите га! (један га витез одреши)
Говори, старче, за што се буниш?
Громобој За своју веру.
Владимир. За веру свога немог идола?!
Громобој. Он ћути, ал' му дела говоре:
Каменом руком свезнајући Бог
Одредио је сваком судбину!
У страшном лету страсти крваве,
Што као пак'о људе прождире,
Каменом вољом показ'о је пут!
Да, нем, је, нем!
Ал' у немилу кад кад прозбори
И тешко томе ко се противи,
Том шаље клетве, љуте громове.
Које ћеш скоро искусити ти!
Владимир. Ти претиш?
Громобој. Не ја, већ онај горе
Кроз моја уста прича судбину.
Владимир. А моје судбе, је л' ти познат крај?
Громобој. У крви, круна, престо, пропада,
У крв се даве главе толике,
За крвав престо што се дигоше,
И ти си тамо, неверниче, ти!
Бујица силна већ те заноси,
Добро се држи, обала је ту,
На њој би лепши проживео век!
Владимир. Смрт ми прорицеш?
Громобој. Не ја, већ онај горе !
Владимир. Ти си слободан!
Да видиш како клетву презирем,

Старост ми твоја ништа не треба.
Ја ти опраштам!

Громобој. Перуне силни, теби следујем!
(оде).

Доброслав. А осталима шта си судио?

Владимир Смрт!
Нек им гробница веру очува,
На белом дану друга царује
Јошт ове ноћи нека погину.
Вод'те их даље!
(стража их одведе)

Стеван (прилази).
По заповести твојој долазим,
У сретном часу славне победе.

Владимир. Дали од срца речи долазе,
Ил' навикнути хладно збори ум?

Стеван. До данас ме је разумео краљ,
Па ми је чудна таква беседа
Што собом носи сумњу некакву!

Владимир. Ти си оптужен!
Противу мене својом издајом
Бунтовнике си побудио ти.
На одговор те за то позивам,
Је л' то истина?

Стеван. О краљу, ти се умеш титрати,
Верности мојој тражећ' границе.

Владимир. Не желим да то буде истина,
Ал' против тебе зборе сведоци!

Стрибор. Ја сам сведок тај!

Стеван. Ха, сад разумем од куд олуја!
Ти ли си сведок, што ме клевета
За издајништво према краљу мом?
Па чиме, реци, доказујеш то?

Стрибор. Светли краљу мој!
У планинама славних Шкутара
Међ грмовима мрачног Дриваста
Диже са олтар Богу каменом.
Огњиште ту је страшној завери;
И томе месту скоро сваку ноћ

Зачуђен мишљах шта ће рећи то?
И једне ноћи, светли краљу мој!
Очима својим ја сам гледао
На плећи свога бесног парипа,
Како се жури Стеван војвода.
Очима својим ја сам видео,
Где жрвенику Бога каменог
Са страшном клетвом Стеван приступи
Паклену силу призивајућ' тад.
А у том часу небо стуштено
Грмљавом страшном клетву ј' пратило
Заверсничке грдне гомиле.
Хоћеш ли краљу за то доказа?
Сведока имам Ратка властела,
На ово са мном заклеће се он.

Стеван. Господару мој,
Ја не знам узрок овој клевети,
Коју ми Стрибор данас подмеће;
Ал' да је ово само пука лаж,
То нек ти моја верност сведочи!
Што Стрибор вели ноћи толике
Очима својим да је гледао
Из замка мога како измичем,
За то му није сведок требао,
Јер и сам тврдим: истина је то!
Обичај то је још из младости
На који сам се, краљу, свикао,
Јашећи мога брзог парипа
У подножије наших планина,
Да рујне зоре дочекујем зрак.
Ал' да сам им'о какве намере
С' бунтовницима против краља свог,
То је клевета, господару мој!

Ратко. Само једну реч!
Нек овде каже Стеван војвода,
У очи борбе наше крваве,
На коњу своме куд је ходио?

Стеван. Из замка никуд нисам одио.

Владимир. Имаш ли кога, ко би јемчио.
Да си у замку пров'о цели дан?

Стеван, Сем мојих људи немам никога.

Мирко. Светли краљу мој!
Ја добро знадем, верност његова
Уз твој је престо вечно стајала,
Издајник никад неће бити он!
А тврдњу њину да је пука лаж
Заклетвом својом доказаћу ја!

Доброслав. Че, ти се нећеш на то заклети,
Јер клетву збори само истина,
И ја је тражим, будел' потребе
Да Стриборову тврдњу докажем!

Мирко. Сад ми је јасно! — Друже! Стеване!
Ти ћутиш, где је твоја одбрана?

Стеван. Све сам рекао,
Сад моја прошлост нека говори,
Јер краљ не прима моју одбрану.

Мргуд. Господару мој!
Ко веран слуга твога престола
За Стевана ћу и ја јамчити.

Стеван. »Сведоци живи!« Та је л' могуће
Да се и таквим подлим лажима
Срамоти име једног војводе?
Тако ми части, краљу то је лаж!
Па ма ко био, тако тврдио,
Ко подлог ћу га лажом назвати.

Владимир. Док овој ствари не пронађем траг,
Одуз'о сам ти права војводска
И земљу што ти уз њих припада:
А оперeш ли се од те клевете,
Милошћу мојом све ћу вратити!
Ја не знам ко је у праву, а ко не,
Тек док се добро не докаже све,
У твоме замку мораш чекати
Ил' моју милост, или осуду!...
Сад у двор господо! Победиоца
Под својим кровом желим видети!

(Оду сви, осим Мргуда, Мирка и Стевана, који стоји погружен)

Мргуд. Чудне судбине!
Доброта срца нема границе,
Збаченог краља славом китити,
Народњу мржњу појит љубављу!

И Доброслав је победилац сад?
Мирко. И лопов, који, подлим замкама,
Привуче себи права војводска.
Мргуд. Краљ му верује. Доброслављев миг
Краљевским срцем чврсто управља:
Он као лице, краљ је личина,
Збаченог краља, која прикрива.
Мирко. Мој јадни друже!
Мргуд. Он је замишљен.
Мирко. За моју љубав све си чинио,
Задату реч си одржао ти,
За то ти хвала, хвала, Стеване!
Мргуд. Краљ није треб'о тако наглити,
Ал' веруј, он ће поправити све.
Преухитрио је с' таквом осудом.
Стричевој речи поверава сад;
Ну нашег ума чуће разлоге
У права ће те повратити он,
А твоја слава....
Стеван До врага с њоме!
Ништавило је славољубље све,
Ко стари калпак у прах бачени,
Који Владимир гази ногама!
Све док ти буде калпак требао
На глави ћеш га дотле носити,
Чим бољи купиш, ти под ноге с њим!
Јест! слава је моја ко калпак тај,
Што га је владар дотле чувао,
Док није бољи себи купио.
Сад с овим доле! Је ли Мргуде,
То није била лоша играчка?
О да се умем само смејати,
У кикот би се разлегало све!
Али овако, трпи. Стеване:
Док ти издајства љагу не скину,
Јест, трпи, трпи, ако узможеш!

(оде)

Мргуд Он је потресен, за њим хајдемо,
Блажитиваља срџбу праведну!
Мирко Ти пођи за њим, ја ћу за краљем,
Да неправедној таквој осуди,

Подсече крила својом милошћу.

Мргуд Нека ти сретно пос'о испадне.

(Мирко оде; долази Витез)

Витез Да л' овде беше Стеван војвода?

Мргуд Овога часа оде одавде,
Свом замку право, а шта ће ти он.?

Витез Заповест ми је да га затворим!

Мргуд Та је л' могуће! Шта говориш ти?

Витез Оно што и краљ,
Да тог војводу с места затворим.

Мргуд Још једну само, кад ти рече то?

Витез Кад Доброслављев савет саслуша.
Сад збогом, хвала! Ја већ знадем пут,
Који најбрже води Стевану.

(оде)

Мргуд Красно, вере ми!
Тај Богме дели дивне награде
Онима, што му славу дадоше.
Докле л' ће такву песму певати?
(угледа Стрибора и Ратка, који из замка излазе)
Све док му буду такви свирали,
Ко ови што су!

(оде)

Стрибор Без муке нам је ово испало!
Почетак добар, трудом маленим
Доброслава смо присвојили ми.

Ратко Та то си мог'о ласно видети.
Доброслав је лаком на ту понуду,
Он мрзи Стевана, ето ту је ствар,
А властољубљу душе његове
Војводство је врело обилно,
За којим гине жедни Доброслав.
Но да се тога врела докопа
Би ли друкчкије мог'о радити,
Већ да Стевана с пута уклони?

Стрибор. А Стеван не ће ово трпети
Да из тамнице милост изгледа!
Размирица је начињена већ.
Замутили смо бистро језеро,
Сад нек по њему лови Јаквинта.

Ратко Шта мислиш, зна ли њезин син.
Да му овамо круну спремамо?
Је л' му Јаквинта о томе јавила?
Стрибор Е ту је чвор!
Од неко доба светла госпођа,
О своме сину хладно говори.
И као да је скоро престала.
Да своје старо право подиже.
Ако је силом не нагнамо ми.
Синовљев гласник одкад отиде
Сваку је наду изгубила та,
Па сада хладно на све погледа.
Ратко Па зар никаквог нема начина
Да је иза сна пробудимо ми?
Стрибор (размишљавајући) Можда и има али ко би знао!
Ратко Само паметно!
Пред очима ми лебди једнако
Да смо прерано крила развили
Полетели смо врло високо.
Стрибор О за то ми се немој бринути,
Јер ће Владимир добро пазити
Посао ако не пожуриш твој,
Да сувише не одлетиш ти,
Па ипак да си на некој висини!
Ратко Не мислиш ваљда поред престола?
Стрибор О, много више, на вешалима!
Ратко Сувише високо!
Ал' ипак, ти ћеш предњачити већ.
У стопу друже идем за тобом.
И на вешала, само напред ти.
Ну то је јоште врло далеко,
А сад је много ближа Јаквинта.
Хајдемо њојзи!

(оду)

Чин II.

(У двору Јаквинтином. Марија и Стрибор долазе)

Стрибор Ти велиш дакле?
Марија Залуду је све!
Од кад је у двор прими Владимир
Ласкајући јој нежним речима:
„Краљице светла!" и шта знадем ја.

Својих се мисли оканула већ,
За свога сина више не пита,
А посланика што је дошао
Од сина њеног, хладно дочека.
Залуду, рекох, све је свршено!
Уморан тигар већ је клонуо,
Њега никакав не покреће плен.

Стрибор Можда јој није било познато,
Да Ђорђе мисли амо кренути;
Млетачки дужд му нуди галије,
Да л' знаде она?

Марија И то већ знаде.

Стрибор А размирица наших главара,
У пламен што ће скорим букнути,
Због Стевановог права војводског?

Марија И то је чула.

Стрибор Па ипак ћути?

Марија Као гробница.

Стрибор (замишљено) Хм!

Марија Залуду идеш путем таковим,
Начина другог треба тражити,
Да је из тога пробудимо сна

Стрибор Како да нађем!

Марија Да је са краљем омразимо ми.

Стрибор Ако нам и тај не помогне пут
Ја незнам чега да се латимо.
У мени Ђорђе наду полаже,
Да ћу је из сна моћи подићи.

(звонце звони)

Марија Краљица зове.

Стрибор Ти рече, да је хладно примила,
Гласника, кога Ђорђе испрати.

Марија Да!

Стрибор Задржат треба посланика тог,
Можда ће скоро други одговор
Њезином сину, од ње однети.

Марија Похитај само збогом, Стриборе!

(оде)

Стрибор Збогом, Марија! (сам)
Не, таквог краја нисам желео.

(вади пергамент)

Ђорђе ми пише; пита, како је?
Он спреман чека да му дадем знак,
И под зидови тврдих Шкутара.
С'а ускоцима ће искрснути он;
Шездесет уз то бојних галија
Млетачки дужд му тајно понуди,
Да с' морске стране земљу заузме!
Тај, богме, знаде путе најкраће,
Како ће сурват' грчку превагу
Над обалама мора Јадранског.
Ал' како пос'о да довршим мој?

(замисли се)

Хм!
Лукава мис'о није залудна,
Најбоље она носи користи.

(оде)

(Долазе Јаквинта, Ратко и Марија)

Јаквинта. Доста о томе, ја хоћу тако!
Ратко. Ал' твога Ђорђа заборављаш ти,
Кад своју круну њему поклањаш
И твога мужа мисли негдашње
У понор мрачни отискујеш сад!
Зар Владимировић мирни Владимир
Бодина силног круну понесе?
Тај Владимировић владар ћудљиви,
Са миром мисли да заглади грех
Над овом земљом што га разави,
Ширећи крила Грчкој превази?!
Гле, он се смеја твојој обмани!
У земљи што си мирна остала
То је лукавство ума његовог,
Да те у клопци боље сачува;
А зато треба л' да захваљујеш?
Јаквинта. Ја не захваљујем!
Ратко. Ти му опрашташ!
Јаквинта. Не, ја га мрзим!
Ратко. Па ипак пушташ да он краљује?
Јаквинта. (с подсмехом)
Да он краљује?
Без слепчовоће слепац не оди,
Доброслав глава, краљ је само штит,

Што чува леђа овој корњачи.
Ратко. С тим боље треба тај штит разбити.
Уз тебе стоји. . . . .
Јаквинта Срамна издаја!
Ратко. Краљице!
Јаквинта. Рекох издаја!
Као у мору грдних валова.
Острово мало што се подиже!
Чекајућ да га море прелије,
И ја сам тако остављена сад!
Ратко. Уз тебе народ подићићемо.
Јаквинта. Народ? Шта је народ тај?
Гомила луда, стадо безумно!
Који му на врат замку намакне,
По вољи може њега водити.
Докле му ласкаш обожава те,
Ко парип, кад га руком потапшеш.
Пустиш ли узде, пропеће се знај.
Да те са леђа доле обори;
А за тим сам ће бесно јурнути,
Подвивши главом у најбешњи скок.
Док се у понор лудо не сурва.
Марија. Ти си ме звала, светла краљице!
Јаквинта. Посланик Ђорђев нека причека,
У нашем двору још за који дан!
Колико дана овде борави?
Марија. Четврта је ноћ,
Под твојим кровом што је провеле!
(улази Дворник)
Дворник. Војвода Мирко.
Јаквинта. Кога тражи он?
Заклети душман праг ми прелази!
Ратко. Од краља иде.
Јаквинта. Нек уђе!
(Дворник оде)
(Долази Војвода Мирко)
Мирко. Нек ми опрости светла краљица.
Што се под њезин усуђујем кров.
Јаквинта. Ми смо под кровом краља нашега.
Мирко. Тако се вели. (Ратку)
Ја тебе тражим.

Ратко Имаш ми рећи што год, војводо!
Мирко Јест, једну само, да си нитков ти.
Ратко Ха, каква дрскост?
Мирко Подлац, увода!
Опадач гадни, кривоклетник јошт,
И псето, које мучки уједа.
Хоћеш ли за то других доказа
Ван оног што си показао сам,
Где хоћеш, ја ћу да ти докажем.
Ратко (хватајући се за мач).
Ван крова, старче, да ти повратим
Са оштрим мачем твоју клевету;
За сваку реч ти враћам ударац!
Ван крова, старче!
(пође)
Јаквинта. Ратко, овде стој!
Ратко. Светла госпођо
Јаквинта. Ја забрањујем!
Ратко. Али увреда?
Јаквинта. За то ћу тражит правду краљеву!
Преда мном да ми људе напада,
Ха, то је нечувено још!
Ратко. Он је од краља амо дошао.
Мирко. Хајд, кукавицо, можеш остати,
Кад не смеш, мачем, а ти клеветом
Продужит' можеш твог живота пут!
Ратко. Не, светла круно, више не могу
Трпети мирно ове увреде!
Хајд на пред, псето, да ти покажем
Како се са мном може зборити!
(оду обоје)
Јаквинта. Марија, за мном! краљу хајдемо,
Увреди овој потражићу лек.
Марија. Није л' из двора Мирко дошао?
О, светла круно, зар не видиш већ
Како Владимир с тобом поступа!
Зар не осећаш, како охоло,
Војвода краљев с тобом говори?
Да, то је само мали почетак
Срамоте што си дочекала сад;
Па опет повод зар да створимо.

Да би нас боље исмејао он?
Јаквинта. И то Владимир да ми учини!
Марија. А зар би смели људи његови
Краљеву вољу тако газити?

(улази Стрибор)

Јаквинта. Не, ово није дело његово!
Ја морам ићи да се уверим,
Је ли Владимир ово спремио.
Стрибор. Не иди, круно, све ћеш дознати
Из оног, што сам главом видео.
Јаквинта. Говори, шта је!
Стрибор. Пролазећ' јутрос поред зидина,
Пред манастиром светог Сергија,
Краљевске где се дижу гробнице,
Чух топот неки..... Зора румена
Тек што је златне власи расула,
Над обалама ладне Бојане,
Па тако рано туда топот тај?
То ме је мало зачудило тек,
Ал' када видех људи гомилу,
Код једног гроба где се устави,
Разгрћућ' с њега земље гомилу,
Ја приђох крадом да ме не спазе.
И видех када плочу дигоше,
А за тим двоје у гроб уђоше,
Из гроба кости избацише све.
Тад видех једног бесног витеза,
Са дивљим смејом како приступи.
И ногом згази једну лобању,
О светла круно!....,.
Јаквинта. А чија беше оно гробница?
Стрибор. Твог светлог мужа, краља Бодина!
Јаквинта. (врисне) Јаох!
Стрибор. За доказ томе нек гроб сведочи
С лобањом овом што је згазише.

(вади испод кабанице лобању)

То је лобања краља Бодина.

(даје јој)

Јаквинта. Ха, гнусног кола што се скупило,
Да руши права мога краљевства!

Ономе, кога у гроб сурваше,
Ни гробље више покој не штити!
Стрибор Светла краљице. . .
Јаквинта Даље, одласте.
Ко тражи тигра пробуђенога!?
Пренуњен пехар моје освете,
Нек се над њином главом прелије!
Стрибор (тихо Марији) У жицу смо добро куцнули.
Марија. (тихо Стрибору) И звуци ево где одјекују.

(оду)

Јаквинта (сама, гледајући у лобању)
Зар костур овај? Очи, уста та?
То љубљах ја? је л' ово онај лик,
С поносом који мени сијаше,
Ко сунца први умиљати зрак?
Ев' овде беху уста његова,
Овде пољубца спуштао се лет!
А сад где су, ко их однесе?
Гле, овде беху очи његове,
Те лепе очи пако пламени,
Из њих сам пила љубавничку сласт!
А сада је земља све то испила,
Тек празан пехар мени испраћа,
Божански нектар источен је сав!
Је л' ово он? Да л' ово љубљах ја?
Не, не! .....
Па ипак јесте, спомен жалосни,
Што после жића нами остаје!
Ма за што тако рано утрну
Премили зрачак сунца мојега?
Завист му љуто смаче цели век,
Па сад и у гроб за њим полете,
Да буни санак мирне вечности.
О проклет, проклет, кога ископа!
И ја још трпим, јоште гледам зар?
Крај жићу њином, Крв њихову! крв,
У замену за ову лобању!
Ох крви, крви!

(Одјури, завеса пада)

Промена

— У планинама Шкутарским. Међу грмовима диже се жртвеник Перуна и Живе. Тиха грмљавина и севање.

Појава I.

(Мирко и Ратко долазе)

Мирко. За мач ниткове!
Ако те срце није издало,
Планина знаде тајну чувати!
Ратко. Пре ће те издат' језик брбљави,
Нег' ово срце, што те презире!
Мирко. И ти се можеш срцем хвалити?
У твојим груд'ма подлост борави!
Ратко. Тим можеш само жене дражити.
Мирко. И тебе, псето!
Ртако. (вади мач)
Де, држи се! међу мртвима
Брбљавац један потребан је сад.
Ја ћу те послат' њима у госте!
Мирко. (вади мач)
Клеветниче! (боре се)
Ратко. Будалу ко би клеветао још,
И без тога си оклеветан већ.
Мирко. Зато ти шаљем моје уздарје!
(посече га по десници. Ратко испусти мач)
Дакле је рука много слабија,
Од, клеветничког, подлог језика!
Ратко. (левом руком мач довати)
Зар мислиш да си са мном свршио?
Амо, кукавче!
И лева рука брани јунака.
(боре се)
Мирко. И левој ево поздрав крвави.
(удари га по левој руци)
Ратко. (испуштајући мач) Ха!
Послужила те срећа варљива,
Ударај сада, немам оружја —
Јунаштва твога ту је врхунац.
Мирко. Доста ти беше, устребали јошт
Када ти ове ране зарасту,
Донеси опет какву клевету.
(оде)

Ратко. (сам) Псето краљево!
За ово ћеш ми скупо платити.
(оде)
(Грмљавина и севање јачо.)

Појава II.

(Јаквинта и Громобој, журно улазе)

Јаквинта. Крви, крви!
Громобој. Чију крв?
Јаквинта. Владимирову! Доброслављеву!
Њиховог срца поток крвави,
Од тебе тражим! Твоји Богови
Осветом пламте, да загасе жеђ!
Прореци, ко ће овде добити?
Говори брзо, ил'то ћутање,
Својом ћеш крвљу старче платити!
Громобој. Из твога срца бура продире!
Бујица страшна реке помамне
Вртлогом страсти стење обара;
Чувај се од ње! Мржња рођена,
У тај те вратлог може бацити?
Ти бесниш?
Јаквинта. И небо бесни, зар га не видиш?
То мирно небо, плава пучина,
Гле како своје лице нагрди!
Лепоту своју муњом раздире,
Са страховитим треском громова
Под собом руши, млави, сатире!
Громобој. То сада зборе неми Богови.
Њихове клетве разлежу се свуд!
О дркћи земљо, испред Идола,
Чије ће срдње да те стигне бес!
Јаквинта. И мога срца проливсни јед
Бацам на олтар твојих Богова!
Громобој. За разорене своје олтаре
Они се буне!
Јаквинта. А ја за разореним мојим жељама
За сатрвеном мојом прошлошћу,
Против насиља!
Громобој. Владимировог?!
Јаквинта То име мрзим!

Громобој. И Богови га мрзе, краљице!

Јаквинта. Па онда двапут нека пропадне!
Јеси ли чуо? крв, њихову крв,
Пророштво твоје нек ми прорекне!
А буде л' кад год моја победа,
Богова твојих олтар камени,
Најлепшим златом биће окићен!
Над реком крви моје освете,
Прогнану веру зацарићу ја!
Говори, старче, или твоја крв
Освете моје загасиће жеђ.

Громобој. Богова сила ту се простире,
У њихов пос'о прст си пружила,
Не машај руком за бесмртни рад!
Ено ти круне, ено престола,
Ту смртног снага нек се огледа.
Хоћеш о круни да ти проричем?

Јаквинта. О круни, да! То је прави пут,
Којим ћу њину пролевати крв:
Мис'о је моја: круну или смрт!

Громобој. Ти мрзиш краља?

Јаквинта. То је одјек слаб,
Што на дну мора, страсти крваве,
С тутњавом муклом вале подиже!

Громобој. Ти мрзиш краља?

Јаквинта. Краљ и цели свет,
У праху нек се троши преда мном!
Мрзим на људе, на Владимира,
Што у осмеху лажне милости
На једне баца и сувише зрак,
Док други у тами вечној изгледа,
Хоће л' и њему зора синути.
Ја мрзим тога краља лажљивог!
О, да је ово срце крваво,
Пламеном такве лажне светиње,
Прожмано било, бих га згазила!
Да! круну, круну и њихову крв
На жртвеник Богу освете,
Разумеш ли ме?

Громовој. Силни Богови!
Јаквинта. Говори само! говори,
У име Бога изгнанога твог,
Кога је лажна љубав прогнала
Ко мене сада што прогања свет!
Хоћемо л' и ми скоро добити?
Громовој. Не трепти лишће светих грмова
Да њихов говор слушам пажљиво.
Са жртвеника пламен вечити,
У овој бури угашен је већ.
Да питам муње? Ко би смео то!
У страшној љутњи мржње вечите,
Сударају се густи облаци,
Прелећућ' небом као фурије.
С облака црних гњевни Богови,
Крвавих суза поток левају:
Ко да их пита тако срдите?
Кога да питам?
Јаквинта. Питај громове!
Громовој. И гњев Богова?
Јаквинта. Пред мојим гњевом нек се сакрије
У души ми је бура беснија,
Него ли ова, коју гледаш сад!
Громовој. Приступи ближе!

(подстиче ватру на жртвенику

Под небеса плам се вије,
Муња сева крвав пламен,
У пламену станац камен,
На камену Нежит седи.
Ал' подуну ветар с горе,
Бујни ветар рече реци,
Река мору, море вуку,
А вук земљи, земља трави,
То доказа трава роси
Са сунцим се роса диже,
Перунову браду осу:
„Ено Нежит на камену!
Перун диже оштру стрелу,
Самокову. не вијену,
У камену прекаљену!
Нежит диже мрачно чело,

А Перун му проговара:
„Преко стена
И камена,
Преко гора,
Витог бора,
Преко Кома,
Вратолома,
Од камена до камена,
Од пламена до пламена,
Хајд Нежите, брзо лети!
Тамо стоји срна лака,
Тебе чека из облака,
За њом ловац стрелу баца:
Устави га! Устај, збори!

(подиже штап у вис)
(уз подмуклу грмљавину Нежит се диже испод земље)

Нежит. Време је,
Да мртви мру!

(са громовним треском нестане га)

Громобој. Тако нек громом сатре
Неверне псе
Громовник Перун,
Силни Бог!

Јаквинта, Шта веле Бози?

Громобој. Зар их не чујеш?
Потврду шаљу твојим жељама!
На твојој страни стоје Богови,
С тобом су муње, с тобом громови!

Јаквинта. (полазећи). Вечна им хвала!

Громобој. Стани, куда ћеш?

Јаквинта. По њихову смрт!

Громобој. У пропаст своју?

Јаквинта. То ми проричеш?

Громобој. Победе твоје лети судбина,
Ал' мирно на њу треба чекати,
Ко пред њом жури тај је пропао:
Још није време! чекај мало јошт!

Јаквинта. Ах време, време!
Уморена су крила времену,
Па сада мили лено као пуж!
Зар нигде нема пута другога?

Громобој. Чекај на време, не насрћи још!
Видиш ли, како гњевни Богови
Са мирном душом време чекају,
Победе њине долетеће дан.
Јаквинта. И ја сам гњевна! али нисам Бог,
Да у вечности време изгледам.
Ја одох напред, за мном Богови
Достојну жртву принећу вам ја.

(оде)

Громобој. А ти пропадај!

(завеса пада)

Чин III.

Поље пред замком Жупана Стевана. Из даљине се чују звуци трубе. Долазе: Краљ Владимир, Доброслав, Мирко, Стрибор, Јаквинта, Мргуд и Ратко, с' осталом свитом.

Владимир. Нек буде као што сам казао!
Пре него што се борба крвава,
На овом пољу данас започне,
Ја хоћу с њима да покушам мир!
Нека поклисар трубом објави,
Да преговоре хоћу са њима.
Доброслав. Зар преговоре са бунтовником?
Тим већу важност њему дајемо.
Са врха, краљу, наше висине
Зар тако срамно да се спуштамо?
О, то би био диван подсмех тек
На праведну ти прошлу пресуду!
Ко частан борац, ко брат више још,
Ја се противим таквом решењу!
Стрибор. О светли краљу, таквим мислима
Осудио си нашу сведоџбу!
Невери такву указати част,
Над нама то је страшна пресуда!
Владимир. Разлоге ваше знадем штовати!
Ал' оно беше стари војвода,
Који је својом часном услугом
Држави нашој ко штит служио!
Па онда, ко зна, таквом осудом,
Заједно с вами тражећ истину,

Нисмо ли можда погрешили ми?
Ко знаде какви беху узроци,
Што га из замка онда водише.

Доброслав. Бунтовник шта би онда мислио?
У охолости свога поноса,
Мудрости твоје ову доброту
Другачије ће разумети он:
За страшљивост ће ово сматрати!

Мирко. Ја мислим, да тај корак мудрости
Казује снагу ума дубоког!
С таквим решењем краља нашега
Стевана ћемо натраг вратити

Мргуд. О, светли краљу!
Дозволи да ти и ја прозборим:
То што си данас мудро решио,
Племена наших, часни главари,
Са хвалом ће ти разносити свуд!

Владимир. Мој стари друже!
Искреност твога оштрог прекора
Владимир је осетио већ
На очинском ти хвала савету!
Ал' нерасудност сумње ондашњо
Данас ће ево поправити краљ!
Хајдете дакле!... Стрина, хајдемо
Ово је прекор себи самоме,
У преговору са противником!

(оду, сви осим Ратка и Стрибора)

Појава II.

(Стрибор и Ратко)

Стрибор. Лепо! Не може боље бити! Овоме се краљу прохтело, да се са бунтовницима разговара.

Ратко. И ти то називаш: лепо? Хвала на таквом називу; али, што се мене тиче, ја не бих желео да будем очевидац те твоје лепоте, која би нама врло лако пресела.

Стрибор. Чудновата ћудљивост, којој нема границе! И такав краљ влада!

Ратко. Бога ми, требало би нам се причувати, да нам и делом не докаже то. Знаш, можемо му за око замаћи, а ја ти, друже, још из малена патим од зла погледа!

Стрибор. Којешта! Кад би се стари лисац тако олако варао! Мислиш, да Стеван неће помислити да је ово замка Доброслављева, па ако хоћеш и Јаквинтина. Па баш ако би и хтео што год предузети, не би му дали многобошци, за које чујем, да му у гомилама у помоћ придолазе. О, веруј ми, да су ово позне мудрости, које би можда и нечег паметнога у себи имале, да их није измислила глава војводе Мирка.

(чује се труба поклисарева)

Ратко. Чуј, чуј! наш поклисар труби.

Стрибор. Нек дува, кад је луд! Знам да ништа паметно издувати не ће.

Ратко. Ено и Стеванов витез на бедем излази, за њим читаве гомиле бунтовника. Слушај, већ започињу.

Глас краљевог поклисара

У име краља Владимира позивам војводу Стевана, нека се покори, ако жели, да га милост краљева заштити.

Глас Стевановог поклисара

У име мога господара, жупана Стевана, питам вас: чиме јамчите, да ће живот свију нас са његовим правима неповређен остати? Чиме јамчите, да ће краљ од Доброслава војводство одузети и вратити га Стевану заједно са добрима, која му уз то припадају?

Ратко. Хо, хо! Ово је оно, што се зове крупно одговарати. Та овај се, тако ми витештва, јуначки понаша!

Стрибор. Томе сам се надао. Али! гле, краљ са војводама. прилази поклисару, шта ли ће сад?

Глас краљевог поклисара

Зар бунтовнику није доста, кад му се живот опрашта? У име краљево, питам вас: хоћете ли се покорити?

Глас Стевановог поклисара

Хеј, море! Ти си, добра шаљивчина! Гле, ево ти одговора, ова стрела.

(Чује се грохотом смеј са бедема, трубе на узбуну)

Стрибор. Шта је сад? Војводе се склопише око краља, ха! краљев коњ посрну! Краљ је пао! Говори, Ратко, је л' истина, што ми очи виде?

Ратко. Ти имаш право! Оне шаљивчине, што се тако грохотом смеју, одговарају врло мудро. Чуј, само, како ускликују.

Стрибор. Диван почетак! краљ поклисар долази из гостију. Тако му и треба! (подсмевајући се) Хоћеш преговоре, добри краљу?

Појава III.

(Долази Јаквинта придржавајући рањеног краља Владимира. Мирко, Мргуд и неколико пратилаца).

Јаквинта. Јошт мало, краљу, ту си заклоњен!
Проклете стреле танка оштрица
Срцу је хтела, ал' непогоди!
Витезу хвала, што је претече,
Те грудма својим тебе заклони!
Владимир. Анђео Стрина! То је анђео,
Што испред мене самрт уклони!
Јаквинта. (за се) Анђео тамо, ал' ту ђаво сам,
У своје те је руке примио!
Владимир. Ох, како тишти! Камо Мргуда?
Ни Мирка овде више не видим?
Мргуд и Мирко. Шта заповеда краљ?
Владимир. Ето видесте,
Преговарање како испаде.
Мргуд. О, светла круно!
Владимир. Доста Мргуде!
Краљ је чинио шта је требало,
А сад остало вама остављам.
Мирко. Животом нашим круну краљеву
Од напасти ћемо дрске бранити!
Владимир. Хвала, војводо! журите, господо,
Са овом раном борба почиње.
Нек наших труба звуци убојни
Огласе битку! Хајдмо, господо!
Пред свима вама предњачићу ја.
(пође посрћући)

Јаквинта (га придржи) Не иди, краљу, ти си малакс'о,
Под раном што ти стрела зададе!
Твоје војводе учиниће то,
Што би јуначка твоја десница.
Хајдемо у двор! Ратко, Стрибоpе,
За нама хајдте!
(оду сви, осим Мргуда и Мирка)

Мирко. Хајдемо и ми,
Победу ил' смрт дужност налаже!
Мргуд. Та љубав срца друго казује. . .
Ал' хајде већ! испред судбине,

Нисмо ли само луда играчка?
Мач смо истргли, то је довољно,
На брата свога, ил' на злотвора,
Ко зато пита! Хајдмо, војводо,
Под оклопом се срце не види,
Бар оно за сад мора ћутати!

(оду)

Појава IV.

Чује се убојна вика и усклицавање уз трубе. Доброслав са једном гомилом властела и војске долази.

Доброслав. Зар нема пута да их измаме
Из рупа, од куд мучки гађају?
Срамота грдна лудо гинути
Против зидина борећи се тек?

I. Властелин. Мостови су нам порушени сви!
Јошт лево крило војске Миркове
Узаман што се бори витешки,
Бедема чврстих да се докопа!
Ха, не ли рекох, сви ће пропасти
У хучном валу бесне Бојане!
Гле, како само лудо сатире,
Најбољу војску!

Глас Мирков. Лествице диште! Напред, јунаци!
На капијама је Мргуд војвода̂
Бедеме прве заузео већ!
Ха, сложно само!

Доброслав. За мном, јунаци!
На овом месту докажимо сви,
Колико свога краља штујемо!

Сви. Да живи краљ!

(Оду кличући. Граја, трубе и борба)

Појава V.

(Улазе два витеза придржавајући једног војводу)

Војвода. Оставите ме!
Сад ми је лакше, хајд на ограшје,
Десница може јоште махати!

I. Витез. Не, не, војводо!
Ти не смеш натраг тако обрањен.

Замениће те други у боју.

Војвода. Шта видим тамо? у планинама
Ко облак неки да се примиче?

I Витез. (погледајући) Душе ми, облак! Тмула грмљава
Заједно са њим бруји одозго.

II. Витез. Не, није облак! Копља врхови
Кроз горску таму ено севају!

Војвода. Одкуд војска та?

I. Витез. С киме долази?

(чују се рогови)

II. Витез. Та то је ужас,
Што из пећина стрмнг Дриваста,
Као бујица амо продире!
По заставама ја их познајем,
На црном платну беле лобање,
Осветног Бога носе над собом!
Многобожци се амо силазе,
С врхова стрмих, мрачних планина,
Они у помоћ иду Стевану.

I. Витез. Хајдмо, Војводо!
Гле, твоја крвца тече једнако.
Придржимо га, малаксао је!

(одведу га)

(јека рогова јасно се чује)

Појава VI.

(Громобој, палошем оружан долази. У левој руци држи кип Перунов. За њим гомиле многобожаца кратким сикирама и копљима наоружана, одевеним неуређеним кожама. Сви су дивљег изгледа)

Громобој. Ха, како пламти! Силни богови,
На жртвенику ваше освете
Неверничка се крвца просипа!
Перуну силном нектар слађани
У часу смрти излива се већ!
Јунаци, напред! Тамо чекајмо
Неверне жртве што нам долазе:
Да живи Стеван! Слава Перуну!

Многобожци. Слава Перуну! (с' дивљом виком:)

Појава VII.

(Гомила бегунаца долази.)

Громобој. (ватајући једног) Издајниче!

Бегунац. (отискује га) Даље од мене!

Зар мислиш да ћеш зауставити,
Пакао, што је обузео све?
Ти гини, ја живот волем!

(оде)

Громобој. Не, дело наше не сме пропасти!
Тако ми жртве што је приносим,
Перун ће с нама загрмети сад!
Напред, јунаци!

(Оду. Битка иза бине једнако се чује)

Појава VIII,

(Мирко и Стеван долазе)

Мирко. Предај се!
Стеван. Да л' те је ратна слава занела,
Те свога друга не познајеш ти?
Мирко. Ја немам друга, међ бунџијама!
Ил' дижи мача, ил' мача ми мог,
Ко роба ћу те живог одвести!
Стеван Не, против тебе мача не дижем!
Деснице ево, ево срца мог,
Ил' ваљда ниси омрзнуо већ
Тог, који те и сад љуби искрено?!
Мирко. Ти дакле не ћеш да се боримо?
Стеван. Не!
А ти хтеднеш ли, ево ударај!

(разголити прса)

Из моје крви плети ловоре,
Кад већ и друга њима жртвујеш!
Мирко. Кукавицо!
Стеван. Ха!
Сад збогом, друже! збогом, љубави!
Таквим се перјем нисам китио:
Ево ме, удри ил' да ударам!

(боре се)

Мирко. Тако л' је слаба она десница,
Противу краља што се подиже!
Стеван. Слабија није од те деснице
Што на свог друга бесно устаје!

(оду борећи се)

Појава IX.

(Гомила многобожаца бегајући пролази)

I. Многобожац. Станите, браћо, где је Громобој?

II. Многобожац. Бежи, јадниче!
Кад самрт маше косом над тобом
А ти о другом јошт се бринеш зар?

(оду)

Појава X.

(Громобој са многобошцима долази)

Громобој. Јуначки, децо! Жртве последње
Перуну силном треба послати.
На овој страни Мргуд неверни
Продире у град. Децо, за њиме!
О силни Бози, наша победа
Нек вам жртвеник славом распламти!

Појава XI.

(Мргуд са гомилом војника долази)

Мргуд. Баш тебе тражим!

Громобој. Даље неверниче!
На свог си брата руку подиго,
Да једном краљу круну сачуваш?

Мргуд. Савета не ћу, крви тражим ја!

Громобој. Тако ми мојих силних Богова,
Из твојих ћу је груди пролити!

Мргуд. Хеј, дивљи попе! Клетва залудна,
Пред мојим мачем само тврди штит
Могао би те још сачувати:
Камо ти штита?

Громобој. Тим кукивица нек се заклања,
Противу мача неверничкога,
Силан ме штити Бог!

Мргуд. Зар овај камен?

(Удари мачем по идолу. Громобој га испусти)

Громобој. (бесно) Морена нек те у пако носи!
Ха, неверниче!

(Замане палошем, да га по глави удари, Мргуд подметне штит и у исти мах прободе мачем Громобоја)

Мргуд. (пробадајући га) Перуну твоме ово понеси!

Громобој. (падајући) Богови! . . . . .

Последњу ево жртву приносим!

Мргуд. Храбро, витези!

Залијмо крвљу нашу победу!

(Боре се. Многобожци заклањају Громобоја, кога из борбе износе и борећи се измичу).

Појава XII.

(Мргуд се враћа)

Мргуд. Сатрвени су!

Појава XIII.

(Мирко долази с противне стране, очајно)

Мргуд. Шта видим?! Ти си обрањен?

Мирко. Дубоко, до срца... Ох!

И ја га убих!

Мргуд. Кога?

Мирко. Кога, питаш, још?!

Гле, на том мачу крвца пуши се
Онога, ког' сам тако љубио!
И ја га ипак морах убити!
О краљу, краљу, жртву толику,
Да л' ти је ико икад принео?
О, ладни мачу, зашто удари?
Над штитом што се ниси пребио?
Не, ја те не ћу више носити!
Тешка је крвца што те облива!
Хајд, путуј тамо, где ми испрати
Мог милог друга, мога Стевана!
Ал' прво мени пута покажи
Куд Стеван оде!

(Прободе се и падне)

Мргуд. Мирко, шта то учини?

(Хоће да га подигне)

Мирко. Збогом, Мргуде! За живот нисам...

Тамо... Стевану!

(издане)

Мргуд. Мој тужни Мирко! Јадни Стеване!

(иза бине кличе војска)

Појава XIУ.

(Доброслав долази с војском)

Доброслав. Мргуде! Мирко! (угледа леш) ха, шта је ово?
Ко га уби?

Мргуд. Десница она, која отера
Са овог света друга његовог.!
Од силне туге за Стеваном,
Кога је својим мачем убио
И себи ето живот докончa!

Доброслав. О, јадни Мирко!
Међу живима нема тебе сад,
А' твоја слава дуго живеће,
Док траје спомен града Шкутара!
Да није било твоје деснице
Бог знаде венце ове победе,
Коме би ратна слава оплела!
Хајдмо, Мргуде! ову тужну вест
Огласићемо поред победе,
Пред нама што сад вије заставу.
Јунаци, напред! Да живи краљ,
Коме је Мирко живот жртвовао!

Војска, Да живи краљ!

(Уз звук труба одлазе. Завеса пада)

Промена.

(У двору краља Владимира, ноћу)

Појава I.

(Бранислав, млетачки одевен, Власта и Вукан)

Вукан. Ја чисто сумњам, да је тако све.

Власта. Ти, дакле, тврдиш да стари дужд,
С обала дивних млетачких
На прибрежја наша погледа?

Бранислав. У Млеткама сам тако начуо,
А одело ми ово поможе
Те ме латини не познадоше!

Власта. Ал' на који начин да објави рат,
Зар нисмо с њима утврдили мир?

Бранислав. Млетке! Млетке!
Чудновата је република та,
Под страшном сенком лава крилатог,
С висова морских што прегледа свет!
Десеторице савет управља,
Бацајућ свуда семе раздора!
Зар што је дужде утврдио мир,
Да га не сруши ова аждаја
Нађе ли у том своје користи?!

Власта. Па да л знаде кад ће кренути?

Бранислав. То нико не зна! Мисли њихове
До краја крију тамном копреном,
Тек с делом, кад искрсну
Онда их можеш знати сигурно.

Власта. Хвала им лепо, што не доцније?
По њином и то брзо било би!

Појава II.

(Из краљеве собе долази Мргуд)

Бранислав. Како је краљу?
Мргуд. Сад је зловољан!
За сутрашњи је оставио дан,
Да преда њ скупа изађете ви.
Бранислав. Са раном како? Је ли опасно?
Мргуд. Много му крви из ње истече,
Те га је слабост савладала сад.
Зато му треба доста тишине.

(оде натраг у собу)

Бранислав. Хајдмо, господо.

(оду сви)

Појава III.

(Јаквинта, Стрибор и Ратко излазе из краљеве собе)

Јаквинта. Ти рече, да је посл'о гласника?
Стрибор. (покаже пергамент)
Знак овај за то сведочи!
Последњи часак примиче нам се,
Полак Шкутара стајаће уз нас;
Главари многи веру дадоше,
Да ће нам у том радо помоћи.

Јаквинта. О томе сам се уверила већ!
Увреду, што је Стеван искуси,
На себе они пренашају сад.
А Доброслава, да л' ухватише?

Стрибор. Под јаком стражом затворен је он,
Тај нам за цело не ће сметати!
Краљ сумња на њ'га за рад раздора,
Међ главарима што се зачиње.

Јаквинта. И том ће скоро проћи сanови
О круни, коју некад понесе.

Стрибор. Главари спремни очекују већ,
Да те на престо с' нова подигну!

Јаквинта. Неће за дуго на то чекати!....
Разиђимо се, последња је ноћ
Смотреност мудру што изискује.

(Стрибор и Ратко оду)

Појава IV.

Јаквинта. (сама) На пос'о дакле! Поноћ страхотна
Тамна је крила развила већ,
Ко знаде, вихор судбине,
Што се под њеним витла окриљем,
Кога ће у вис подигнути сад!
О ноћи, ноћи!
Ти, заштитнице тајних намера,
Са мрачним велом што их прикриваш,
Иштући жртву, теби спремљену.
Што тако немо тога погледаш,
Који ти сјајну жртву опрема?

(вади отров)

Тако ситан прах,
Великом делу одређује пут!
Неколко труни ове прашине,
Краљевство једно сад ми доноси!
Хајд, чини своје! на врх лешина
Подигнут престо мене изгледа.
Владимир?
Ха, како мирно слази немоћан,
У вечност тамну, коју спремам сад!

(Чује се тихо куцање)

То куца неко?!

(прилази вратама и ослушкује)

Ко буни орла, што сад облеће
Око лешине своје победе?
Не, никог нема!..... Ху, ал' је мирна ноћ!
Ко да у себи скрива страхоте,
Шапћући тихо: стани! куда ћеш?
„Заједно с њима ти ћеш пропасти!“
Да л' тако онај старац прорече?
Не, никад! никад! То је лудост тек;
Кад ловац дође на зечији траг,
Зар да напусти погођени пут?
Стаза је моја обележена,
На њеном крају престо трепери
Са скиптром златним!.... Напред, Јаквинто!
Ти мораш тамо! Круну или смрт!

(чује се куцање опет)

Јаквинта. (сипа отров у пехар)

Појава V.

(улази Ратко)

Ратко. (улазећи тико)
Светла краљице!

Јаквинта. (тргне се уплашено)
Ко је?! Кога тражиш?!

Ратко. Ја сам краљице!.....
Краљевић Ђорђе већ је пред Скадром,
Заповест твоју очекује он,
Ка обалама да се примакне.

Јаквинта. И време већ је! Нек се искрца
Са једним делом, на галијама
Нек други део реком крстари.

(Ратко оде)

Сад чекај само, а већ тичица
На лепак ће ми сама летнути.

Појава VI.

(Излазе из краљеве собе краљев свештеник и Мргуд)

Свештеник. Краљ те позива, светла краљице!

Јаквинта. Како је краљу?
Свештеник. Молитва му је уминула бол.
Јаквинта. Нека му вишњи с неба помогне!
(оде)

Свештеник. Краљ није треб'о тако наглити!
Доброслав није у кривици сам.
Мргуд. Он беше глава целој завери;
Стеваново је хтео војводство.
Зар лажну клетву не понуди он
О Стевановој срамној издаји?
Главари о томе негодују већ,
И краљ је мор'о да га затвори,
Јер сам Бог знаде шта би изашло,
Да не послуша савет главара,
Свештеник. Да Бог да!
Ал мени тако изгледа,
Да у том лежи већи сатана
Него ли што га угледасмо ми.
Мргуд. О, свети оче ја га видим већ!
Ал' ко да краља, о том увери?
(оду)

Појава XV.

(Улази краљ Владимир, ослањајући се на Јаквинту)

Владимир. Хвала ти, стрина!
Сад ми је боље! блага молитва
Мелем је била мојим ранама!
Ев, овде, према овом прозору
Наслонићу се. (седа на столицу)
Како је тамна ноћ!
Згодна за оног, што зло премишља!
Звездица сјајних не трепери зрак,
Да плавог неба обасија свод.
Оваква поноћ буди сатану,
Да грешним дахом људе опија.
О, како сумор обузима све!
Јаквинта. Те мисли собом болест доносе,
А за њима ће доћи још горе;
Сада ти краљу треба одмора,
Хоћеш ли натраг?
Владимир. Не, не!

У одаји је још суморније!

Јаквинта. (прихвати пехар)

Ово ће сумор разгалити твој.
А место њега мисли ведрије.
Са рујним вином долетиће већ.
Окуси, краљу!

Владимир. (узима пехар)

Хвала ти, стрина!
Како се бринеш...
Већ целу нојцу ниси спавала!

Јаквинта. Спокојству твоме, мили синовче,
И више могу жртвовати ја.

Владимир. У твоје здравље испијам до дна!
(пије)

Јаквинта. Да Бог да, краљу, с' тобом заједно

Владимир. Здравица чиста као вино то,
Што у капљама носи искреност!
О како годи? мелем малаксаломе.
Та то је

Јаквинта (за себе) Тај ће те мелем у гроб сурвати!

Владимир. Оваква вина само рађају,
Шкутара наших стрме планине;
Чудноват мирис, још чуднији цвет,
Ни зора му се не мож' сравнити'!
(стреса се)

Ала ме хладна језа ухвати,
Као да ми се крвца смрзава.

Јаквинта. Теби је зло?

Владимир. Не! ништа, ништа, сад ће проћи то!
Од кад сам рањем често осећах,
Како ме ова језа узима. —
Ал теби, стрина, сан је потребан?
Хајд, иди, спавај!... боље ми је сад!

Јаквинта. Не! ја ћу овде одстојати ноћ,
Немој се за ме више бринути.

Владимир. Па добро! Да л' се чује што,
Како главари вести примише,
Када затворих Доброслава ја?

Јаквинта. То их је мало уталожило.

Владимир. Сиромах Стеван! нисам мислио,
Да тако јадно с њиме довршим!

Он беше веран моме престолу.
Јаквинта. И честит вођа, сви га поштују.
Владимир (суморно) Оставимо га!..
Што дубље о тој ствари размишљам,
Све више видим моју погрешку,
Кад поверовах сумњи неверној....
Иначе.......
(звера усплахирено)
Јаквинта. Краљу, теби је зло?
Владимир. Ох, ал' ме пали! Стрина, руку дај!
Мени је збиља зло! Ватру некакву
У целом телу ко да осећам!
Ко пламен пакла да ме сажиже!
Ја горим сав!... Стрина, руку дај!
(подиже се па опет клоне)
Јаквинта. (с подсмехом)
Краљу! Синовче!
Владимир (из заноса)
Ко зове? Шта је?
Јаквинта. Моли се Богу!
Владимир. Богу? За што то?
Јаквинта (прилазећи му) Ти си... отрован!
Владимир. (дижући се, с разрогаченим очима) Отрован?... Ха!
Проклета жено, ти ме отрова!
(хвата се за бедро)
О камо мача...
За милост моју то л' је награда?!
Зар никог нема, краљу у помоћ?
Ох, како гори!. Свог ме сажиже!
Ваздуха! Ваздуха!...
Ја... умирем!
(падајући на столицу)
Ха, проклетнице!
Јаквинта. Ха, ха — ха! краљу! камо реч?
Чуј! устај! има једна гробница
Краљевску што но скрива лобању:
Оћеш ли, краљу, ди је ископаш?
Без круне оде? што је не узмеш?
Ено те чека гробница!
Владимир, (у ропцу) Гробница... Проклета жено!
(издане)
Јаквинта. (меће му руку на прса)

Свршено је!..
Под ударцем се бедем сурвао.
Бујица више нема препреке,
Сад вољно може поплавити све!...
Ха како ћути поноћ та,
Никакав одјек не потреса је!
У тихом миру све почива.
О, како страшна изгледа ноћ!
Зар нема грома да је потресе?
Ни јејине клете хук се не чује,
Све мирно ћути, ко да погледа
Убијцу једног и уморен пљен! (погледа на краља)
Зар никог нема поред мене сад?
Како је страшан!
Као да мртав прети убици!
Јесам ли будна ја? Он гледа на мене?
Зар никог нема овде? (викне устрављено)
Ратко! Стрибоpe!

Појава VIII

(Ратко, Бранислав, Вукан, Власта и други главари долазе)

Ратко. Краљице, шта је?

(погледа на мртвог краља)

О, краљу?

Јаквинта. Помоћ, господо! краљ је издан'о!

Бранислав. Издануо?!

Јаквинта. О, добри краљу! (хвата га за руку, кроз плач)
Зар тако да ти врати Доброслав
За добра, што си њему чинио?
Клеветом својом тебе наведе,
Да врећаш права часних главара,
А за тим он те у гроб отправи!
О добри краљу, што не прогледаш?
Главара твојих цвет се скупио,
Да твоје мудре очи гледају!
О, добри краљу, проговори нам!
Главари жељно очекују већ:
Устани, краљу! казни убицу!
Гле Доброслава, где из тавнице
Безочним смехом све нас исмева!
О, добри краљу! (плаче)

Бранислав. Како?! Доброслав?!
Ратко. Проклет убица!
На свог је краља руку подиг'о:
Смрт Доброславу!
Бранислав. Ама како то?
Зар Доброслав није затворен?
Ратко. Затворен је, али завера
Са њиме није у затвору том.
Бранислав. Изведимо га пред суд главара!
Вукан. Зар њега пред суд?
Гласови. Да се убије!
Бранислав. Не тако, господо!
Ко може јамчит, да краљева смрт
Завере друге није умишљај?
Јаквинта. Завера друге? Чије завере?
Бранислав. И твоје можда! Уз краља си ти,
Ја сумњу моју бацам на тебе!
Јаквинта. До тога дакле дође, господо,
Да ме Бранислав један срамоти?
Бранислав. Да! ово беше твоја завера:
Ја те оптужујем!
Ратко. Скотино бесна! јоште уједаш?
Господо, у тамницу с њим!
Са Доброславом је у завери он.
Бранислав. (вади мач)
Протуо... даље
Тамницу за вас ја сам спремио.
Напред, ухватимо је!

(сви ваде мачеве)

Ратко. Господо, ко штује краљицу,
Заклонимо је!

(Вукан са једном гомилом заклања краљицу)

Бранислав. Издајници!

(један део виче; „доле са издајницима! Доле с Јаквинтом!" а противан; „доле са Браниславом!" Боре се. Вика, а у сред те вике чује се с поља трештање труба)

Ратко. (надвикујући грају)
Живо, јунаци!
Краљевић Ђорђе, с војском, долази!

(Ратко са својом гомилом отискује Бранислава и остале на поље. Оду сви борећи се осем Јаквинте)

Јаквинта. То Ђорђе иде! Трубе његове
Огласиле су моју победу!

Појава IX.

(Ђорђе, Стрибор, побуњени главари и други млетачки ускоци долазе)

Ђорђе. О, мајко мила! хвала вечита,
Ти си ми моју круну вратила!

Јаквинта. Добро ми дош'о, краљу, сине мој!

(љуби га у чело)

Ђорђе. (погледа на мртвог краља)
Ко лежи тамо?

Јаквинта. Сенка краљева,
Ил', ако хоћеш, некадањи краљ!

Ђорђе. Сиромах!
Како му брзо снови минуше!
Почивај мирно, то што имаш сад
Нетреба мени, ја ти поклањам:
Ко мртав носи име краљево!

Стрибор. Јошт, светла круно, није свршено!
Војвода Мргуд оде из града
На бесном коњу, љутит, некуда.
Ко знаде куда намерава он,
За њиме треба послат потеру.

Ђорђе. Добро, Стриборе!
Твој савет беше вазда паметан,
Нареди да се пошље потера!

(Стрибор оде)

А сад, јунаци,
Ове смо ноћи главно свршили.
Не заборавите, биће после јошт
Да свог јунаштва срце кушате.
Часни главари!
На вашу мудрост ја се ослањам,
С' љубављу сте ми помагали ви!
Краљ Ђорђе знаће права штовати,
Која Владимир бесно погази!
У светом храму моју заклетву

Пред вама свима положићу ја.
Дај руку, мајко! хајдмо у двор,
Имам ти много много причати!
(пођу)

Сви. Да живи краљ! Да живи краљица!
(завеса пада)

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЦОНА

Превод с талијанског

(НАСТАВАК)

ЧЕТВРТА ГЛАВА.

Још се сунце није сасвим попело на оризонту, кад се фра Кристофоро диже из свога клоштра Пескареника, да се попне кућици, где су га чекали. Пескаренико је мало сеоце на левој обали Аде, хоћу рећи језера, нешто даље да моста, гомила кућа, где живе већином рибари, а ту и тамо завешене су разапетим мрежама ради сушења. Клоштар је био ван села (здање и сада постоји), спроћу уласка у село, а на половини пута од Лека у Бергамо. Небо је било сасвим ведро; у колико се сунце дизало иза брда, у толико му се вйдело са врхова брда̂ на другој страни спуштало, брзо се ширећи на ниже по побрђу и по долу. Јесењи ветрић откидаше са дудових гранчица сухо лишће, па их бацаше на земљу на неколико корака од дрвета. По винградима десно и лево, на лозама још повезанима, сјајише се лишће руменећи се у разним нијансама; а скоро пoорана поља јасно се одликоваше црна међу стрњикама беличастим и преливајућима се од росе. Поглед је био весео; али кога си год човека срео, насуморио би ти поглед и мисао. Сваки час могао си се сусрести са издрпаним и мршавим просјацима, који су у

том занату већ остарили, или их је невоља нагонила да ишту милостињу. Полако пролазаше они мимо фра Кристофора, гледајући га са поштовањем, па ако се и нису имали од њега чему надати, јер капуцин никад се није тицао новца, ипак му се благодарно клањаше ради милостиње, коју су примили, или коју су наумили искати у клоштру. Поглед тежака растрканих по пољу имао је нешто још болније. Једни идоше бацајући семе оретко, са штедњом, преко срца, као ко нешто ризика, за чим му је врло стало; други с напором копаше ашовом и зловољни преврташе земљу. Мршава девојчица, држећи о ужету јадну јуницу, гледаше најпре и брзо се нагибаше, да ускине ради јела код куће гдекоју биљку, којом их је глад научила да се могу у нужди хранити. Ове појаве умножаваше фратру тугу код свакога корака и он иђаше већ са слутњом у срцу, да ће чути за какву несрећу.

Али шта га се тако тицала Лучија? Па за што се одмах на прву поруку подигао са толиком журбом, као да га позива фра провинцијал? И ко је био тај фра Кристофоро? — Ваља зодовољити сва ова питања.

Фра Кристофоро из * * * био је човек ближи шесетој него ли педесетој години. Његова глава, која је по обреду капуцинском осим уска венца наоколо, сасвим обријана била, подигла би се овда онда са покретом, који је давао опазити неку гордост и неспокојство, а онда би се опет одмах спустила при помисли на смерност. Седа брада, која му је покривала обраве, још већма подизаше изразни горњи део лица, коме је уздржање, на које се одавна навикнуо, не толико одузело израза, колико му додало озбиљности. Два упала ока већином су била оборена земљи, али кадтад би севнула изненадном живошћу, као оно два ватрена коња, које води кочијаш, за кога знају из искуства, да га не могу савладати, па ипак овда онда тек се ритну, за што одмах морају да плате јачим трзањем за жвале.

Фра Кристофоро није увек био тај, није се увек звао Кристофоро; крштено име било му је Лодовико. Био је син једнога трговца из*** који у последњим годинама видећи се у добру стању, а са тим једним сином, остави се трговине и стаде живити као господин човек.

У својој новој доколици стаде се он врло стидити свега онога времена, што га је провео тргујући у свету. Испуњен том мишљу, трудио се свим начином, како ће заборавати, да је кадгод био трговац, а да је можно било би и сам то радо заборавио. Али му непрестано падаше на ум дућан, деңкови, трговачка књига и риф, као оно што се Макбету јавио Банков дух, нити то могаше забашурити гозбе, нити осмех у чанколиза. И не може се описати, колико су морали ови несрећници да се старају да би избегнули сваку реч, која би могла изгледати да издалека наговешћује некадашње занимање домаћиново. Један пут — да наведем примера ради — кад се свршавала гозба, кад је весеље било најживље и највеће, те се није могло рећи ко је веселији, да ли друштво које се гостило, или гостољубни домаћин, стаде овај са пријатељским снисхођењем једнога од гостију пецкати, једнога од најсмернијих лижисахана. Овај пристајући уз шалу, без икакве пакости, чисто са детињом безазленошћу одговори: Е, још ћу одгристи уши трговцу! Он сам онога часа као да се поплашио звуком речи, која му се омакла из уста, па збуњен погледа у домаћиново лице, које се наоблачи; и један и други хтео би да се врати на пређашње, али то не беше могуће. Остали гости премишљаше сваки за се, на који би се начин ова мала саблазна забашурила, те да окрену реч на што друго; али у тој мисли умукоше, а у том ћутању изађе саблазна само тим очитија. Сви су крили очи један од другога, сви су осећали, да их све занима мисао, коју су хтели сакрити. За онај дан би весељу крај, а онај непромишљеник, или боље рећи несрећник, никад више не би позват на част.

И тако Лодовиков отац проведе своје последње године у непрестану страховању, да ће га когод наружити, а није промислио да продавати није смешније него куповати, и да је он ту радњу, од које се сада стидео, толике године радио на очиглед целом свету, и да га због тога није гризла савест. Он даде свог сина господски васпитати према тадашњем времену и у колико су му то допуштали закони и обичаји; даде му учитеље, који ће га поучавати у науци и витешким упражњењима, па умре оставивши богата и ваљана сина.

Лодовико се научио на господски начин, а ласкатељи, међу којима је одрастао, привикли су га да се с њим поступа с великим уважењем. Али кад он хтеде да се умеша међу племиће његовога града, наиђе на начин далеко различнији од онога, на који се он био научио, увиде, ако ће да буде у њиховом друштву, као што је мислио, да му ваља проћи нову школу трпељивости и понизности, увек да буде подлога, и да по штогод мора сваки час прогутати. Такав начин живота није се слагао нити са Лудовиковим васпитањем, нити са његовом природом Огорчен повуче се натраг од њих. Али му срџба није стална била, јер му се чинило, да би му они заиста требали да су му друштво, само да су били мало приступачнији. С овом смесом наклоности и срџбе, не могући с њима бити у поверљиву сношају, а хотећи с њима ма на који начин бити у додиру, он се даде на то, да се с њима надмеће у трошку и велелепоти, купујући на тај начин непријатељство и завист и излазећи смешан. Али његова природа, поштена и уједно жестока, временом га одведе у далеко озбиљније надметање. Осећао је природно и искрено гнушање спрам насиља и притешњавања и то гнушање било је у њему тим живље, што се тицало лица која су то чинила сваки дан, а на које је и онако имао срце. Да би задовољио, или да би упражњавао све ове ствари у један мах, он се радо заузимаше за угње-

таног слабога, нагонио би неваљалца, да му стане на белегу, уплетао би се у препирку, чиме је себи на врат другу навлачио, тако да мало по мало постаде као неки покровитељ угњетанима и осветник увређенима. Задатак је био озбиљан и не треба ни питати, да ли је сиромах Лодовико имао непријатеља, неприлике и бриге. Осим спољашњега рата узнемиравали су га непрестано и унутрашњи контрасти; јер да би победио у каквом заплету (не помињући оне у којима је подлегао), морао је и сам прибегавати сплеткама и насиљу, а то му савест није могла да одобри. Морао је око себе да издржава не мало *бра́ва*, па које ради своје безбедности, које да би имао тим бољу потпору, морао је да их бира најпродрзљивије и најгоропадније, те тако за љубав правди живети са лолама; тако да или што је био клонуо после каква жалосна исхода, или што га је предстојећа опасност узнемиривала, приморан увек да је на опрезу, гадећи се свога друштва, бринући се за будућност, јер му се имање из дана у дан умањавало на добра дела и витешке подвиге, не једанпут долазаше му на ум да оде у фратрове, што је у оно време било обично уточиште за онога, који је хтео да избегне неприлике. Али што би можда целог његовог века било остало само при намери, постаде одлуком услед догађаја, који је озбиљношћу све раније превазишао.

Једанпут је ишао једном улицом по граду, праћен од два *бра́ва* и у друштву са неким Кристофором, који је некад био момак у дућану, а кад су трговину затворили, постао је управитељем дома. Био је човек око педесет година, који је Лодовика миловао од своје младости, јер га је видео кад се родио, а од његове плате не само да је сам живио, него је још издржавао велику породицу. Лодовико угледа издалека једног господина, охола и силовита човека, с којим још никада свога века није говорио, али који му је био љут душманин, а он му је опет од срца враћао; јер то је једна згода у овом свету, да

се људи могу мрзити, а да се они и не познају. У пратњи четири *бра́ва* иђаше овај поноситим ходом, са издигнутом главом, а на уснама са високоумљем и презирањем. И један и други ишли су поред самога зида; али је Лодовику — ово ваља добро имати на уму — био зид од десне руке, па то му је по неком обичају давало право (где ли још неће људи забости какво право!) да од тога зида не одступа, па ма коме то било за љубав; а то је тада била врло важна ствар. Онај други од своје стране тврдио је, да то право припада њему, као племићу, и да Лодовико треба да свр̂ће, на основу неког другог обичаја. И тако, као што се дешава у многим стварима, овде су била два противна обичаја, а није било решено, који је бољи од њих, што је давало повода сукобу, чим је каква тврда глава наишла на другу с истим својством. И тако оно двоје примицаше се једно другоме, држећи се зида као две живе прилике из *басорилијева.* Кад се нађоше прси у прси, онај господин гордо измери Лудовика па намрго̂ђен рече му заповедним гласом:

«С пута!»

«С пута ви!» одговори Лодовико. «Право је моје.»

«Према вама равнима имам је увек право.»

«Тако би било, кад би продрзљивост вама равних била закон за мени равне.»

Бра́ви и од једне и од друге стране уставили су се, сваки иза свога господара, па се гњевно погле́даше, држећи руке на ножевима, готови на бој. Људи који долазаше од једне и од друге стране, стадоше на страну, да виде шта ће бити; а присутство ових гледалаца тим већма подбадаше частољубље у препирача.

«С пута, подли трговче, или ћу те једном научити, како треба да се владаш са племићима.»

«Ти лажеш, да сам ја подал.»

«Ти лажеш, да сам ја лагао.»

Овај одговор решио је.

„А да си племић, као ја што сам," додаде тај господин, „бих ти показао мачем, да си лажа ти."

„То је леп изговор, да не мораш делом заступати се за безобразне своје речи."

„Баците ту лолу у блато!" рече племић, окренувши се својим људима.

„Де, да видимо!" рече Лодовико и нагло ступи натраг за један корак, метнувши руку на мач.

„Безобразниче!" викну онај други и трже мач из корица; „поломићу мој мач, кад се укаља твојом ниском крвљу."

И они навалише један на другога; служитељи од обе стране потекоше у помоћ својим господарима. Борба је била неједнака, како по броју, тако и по томе, што је Лодовико више гледао да одбија ударце и да противника обезоружа, него ли да га убије; али овај је хтео његову смрт по што по то. Већ је један *бра́во* убоо ножем Лодовика у леву мишицу, а исто тако добио је лаку греботину по образу; главни непријатељ силно је нањ кидисао, да би га смакнуо; у то Кристофоро, видећи свога господара у крајњој опасности, потегне ножем на племића. Овај обрати свуколику своју јарост против њега и проболе га мачем. Кад Лодовико то опази, као ван себе од јарости, пробурази племића, који умирући паде скоро у исти мах са бедним Кристофором. Кад видише племићеви *бра́ви*, да је свему крај, утекоше зло принаређени; а Лодовикови, исто тако израњени, кад видеше да немају више с ким да се боре, а не хотећи да их светина похвата, која је већ тамо била дотрчала, стругнуше на другу страну, те тако Лодовико усред светине остаде сам са она оба кобна друга код ногу.

„Како је то било?..."

„Један је..."

„Два су..."

„Овај је добио петљицу у трбух..."

„Кога то убише?..."

«Неки силеџија...»

«О, богородице? какав је то кијамет!...»

«Што ко тражи, то и нађе...»

«Један плаћа за све...»

«И овоме је крај...»

«Какав је то ударац!..»

«То ће бити нека озбиљна ствар...»

«А онај други несрећник!...

«Страхота! какав поглед!...»

«Спасавајте га, спасавајте га!...»

«Ни он није у бољу стању...»

«Гледајте га, како је ишаран! Ено му цури крв ода свуда...»

«Бежи, бежи! Не дај се да те ухвате.»

Ове речи, које су се у оној граји највећма чуле, биле су израз опште жеље, па са саветом дође и помоћ. Ствар ова десила се близу једне капуцинске цркве, која је, као што је опште познато, била тада уточиште неприкосновено за бирове и за сав онај скуп ствари и лица, који се називао суд. Рањенога убицу одведе или однесе светина тамо скоро без свести; а фратри га примише из руку народа, који им га препоручи са речима:

«Ово је поштен један човек, који је једног охолог лупежа смакнуо; а то је учинио ради одбране своје и на то је силом приморан био»

Пре тога Лодовико још никада није проливао крв· па ако је у оно доба убијство било нешто тако обично. да су свачије уши биле вичне слушати да се говори о њему, а очи да га гледају, ипак беше нов и неисказан онај упечатак. што га је имао кад је видео човека да је погинуо за њега и човека да је погунуо од његове руке: ту му се пробудише чуства, каква су му дотле била непозната. Кад виде свога противника да паде, па како му се лице у часку промени и место претње и јарости доби печат свечанога смртнога спокојства, а њему се

душа сасвим преобрази. Кад га одвукоше у клоштар, нити је знао где је, ни шта бива око њега; а кад себи дође, виде се у постељи и код себе фра видара (капуцини су редовно имали видара у свакоме клоштру), који му намешташе ишчијано платно и завој на две ране, што их је добио у сукобу. Фратар један, који је нарочито био одређен да иде са самртницима и који је често имао прилику да ту услугу учини на улици, би одмах позват на разбојиште. Кад се мало за тим вратио, уђе у болницу и приступивши постељи, у којој је Лодовико лежао, рече му:

«Умирите се; барем је добро умро, па ми је наручио да иштем опроштење од вас и да вама однесем његов опроштај.»

Ове речи повратише свест сиромаху Лодовику и наново пробудише у њему живље и јасније она чуства, која су у души његовој била нејасна и као пригушена; бол за пријатељем, клонулост и грижа савести због ударца, који му се руци омакнуо, а у исти мах страшљиво сажаљење за човеком, кога је убио.

«А онај други?» запита фратра страхујући.

«Док сам ја стигао, већ је он био издахнуо.»

Међу тим је љубопитљива светина врвила око врата и околине клоштарске, али кад бирови дођоше, уклонише светину и наместише се у неком растојању од врата, но тако да нико није могао неопажен изаћи. Са великом пратњом од *бра́ва* и оружани од главе до пете дођоше сада један брат убијенога, два његова братића и стари један стриц, па стадоше онуда обилазити, гледајући са претећим презором на љубопитљивце, који се не усудише рећи: и право му је; али им је то на лицу писало.

Чим је Лодовико могао да прикупи своје мисли, дозва једнога духовника фратра и замоли га да потражи Кристофорову удовицу, да је у његово име моли да му опрости, што је он, ако и са свим нехотице, био повод тој несрећи, а у исти мах да јој каже, да он прима на се

бригу за покојникову породицу. А онда премишљајући о своме стању, осети како му опет живље и озбиљније но икада дође она мисао, да иде у фратре, која би му каткад на ум падала, па му се учини, да га је сам бог извео на улицу и дао му један знак своје воље, кад га је у таквим околностима довео у клоштар; и он се реши. Он даде дозвати гвардијана и каже му своју жељу. Овај му одговори, да треба да се чува пренагљена решења, али да га не ће одбити, ако остаје при својој одлуци. За тим даде дозвати једнога бележника, па му рече у перо, како он све што му је од имања остало (а то је свакако била лепа сермија), поклања Кристофоровој породици, за удовицу оставља једну суму, као неку нову прћију, а остатак на осморо деце, што их је Кристофоро био оставио.

Лодовикова одлука врло је дошла у добри час његовим домаћинима, који због њега нису били у малој забуни. Да га упуте из клоштра и тим начином као да га издаду суду, то јест, освети његових непријатеља, на такво што није се могло ни помислити. То би било толико, као одрећи се својих повластица, утући у народу веру у клоштар, навући на се укор свију капуцина у свету, што су дали да се оппта њихова права повреде, подбости противу себе све духовне власти, које су себе сматрале као хранитеље овога права. С друге стране, породица убијенога, силна и по себи и по својим присталицама, тражила је освету и проглашавала је за свога непријатеља свакога, који би покушао да јој у томе ставља препоне. Приповест не каже, да је родбина особито жалила за убијеним, а још мање да је за њим и једну сузу пустила; само каже, да су се сви помамили и хтели да се дочепају убице, било жива или мртва. А кад он навуче капуцинску мантију, онда је све уређено. На неки начин он је тиме молио за опроштај, подвргнуо се покајању и усти мах признао је да је крив, повукао се натраг од сваке препирке, био је, једном речи, непријатељ који је положио оружје. Су-

више, покојникови рођаци могли су сада мислити и хвалити се, ако им је воља, да је он отишао у фратре што је очајавао и што се бојао њихове јарости. Па на сваки начин могао је и најгоропаднији увређеник узети као довољну казну, кад је човек дотле доведен, да напусти своје имање, да се постриже, да иде босоног, да спава на сламњачи и да живи од милостиње.

Са неусиљеном смерношћу предстане фра гвардијан брату покојникову, па пошто га је пуно био уверавао о поштовању спрам пресветле његове куће, као и о жељи да јој буде услужан у чему се год може, узе реч о покајању Лодовикову и о његовој намери, на учтив начин наговешћавајући, да породица може бити тиме задовољена, а на благ начин и што вештије јављајући, да ће се ствар свршити, па допадало се коме или не допадало. Брат се предаде јарости, коју капуцин пусти да се извиче, говорећи час по:

«Бол је сувише праведан.»

Брат рече, како би родбина знала себи наћи задовољење на сваки начин, а капуцин не рече да не би, ако је можда и иначе у себи мислио. Најпосле заиска и стави као услове, да убилац његовога брата одмах иде из града. Гвардијан је већ и сам доконао да се тако учини, па рече да ће тако бити, пустивши онога, ако му је воља, да мисли да се то чини из послушности; па тако се та ствар сврши. Задовољна беше родбина, што је из те ствари изашла са чашћу; задовољни фратрови, који су спасли једнога човека и своје повластице, а нису се ни с ким онепријатељили; задовољни пријатељи кавалерства, који су видели да се ствар једна свршила на леп начин; задовољан народ, који виде ван сваке неприлике човека, коме је добра желео, а чијем се покајању у исти мах дивио; најзад, задовољан више него ико у по своје туге наш Лодовико, који сада почињаше живот пун испаштања и службе, који је могао, ако и не избрисати, а оно бар

показати злодело и затупити немилосрдни нож гриже савести. Часак један бацаше га у жалост сумња, да ће његову одлуку можда приписати страху, али се одмах утеши помисливши, да ће и та неправедна сумња бити нова казна за њега и начин за испаштање. И тако са тридесет година пострижe се, па морајући по обичају напустити своје име и узети друго, одабра оно, које ће га сваки час сећати, шта има да испашта, те се назва фра Кристофоро.

Чим се сврши обред облачења у фратарске хаљине, рече му гвардијан, да му ваља ићи за време искушења у * * * на шесет миља одавде и да треба одмах сутра да полази. Искушеник се дубоко поклони и заиска једну милост.

«Допустите ми, оче,» рече, «пре но што одем из овог града, у коме сам пролио крв једнога човека, где остављам једну кућу љуто увређену, да јој бар покажем моју тугу, што не могу да накнадим штету, молећи брата покојникова за опроштење и узимајући му срџбу са душе, ако ми бог благослови моју намеру.»

Гвардијану се допаде, да ће такав корак тим боље измирити ту породицу са клоштром, осим тога што је сам по себи похвалан, па одмах оде до брата убијенога племића, да му представи молбу фра Кристофора. На ову ненадану поруку осети брат у исти мах и чуђење и како му се гњев опет диже, али не без нека благовољења. Он се часак један промисли и рече: «Нека сутра дође!» па одреди час. Гвардијан се врати да искушенику однесе жељено одобрење.

Племић одмах помисли, у колико задовољење буде свечаније и тужније, да ће њему у толико више порасти уважење код свога рода и код публике, а да ће то бити (да рекнемо с елегенцијом нашега времена) леп лист у породичној историји. Брзо даде поручити свима сродницима, да сутра у подне изволу до њега доћи, да приме

заједничко задовољење. У подне врвило је у палати пуно госпоштине сваког узраста и пола; беше то врћење, мешавина огртача, високих перјаница, висећих дурлиндана одмерено кретање укрућених и укудрављених огрлица, заплетено шорање дугих ишараних хаљина. Предњи тремови, двор и улица били су пуни слугу, пажова, *брава* и љубопитна света. Фра Кристофоро виде ове припреме и досети им се побуђењу, па се мало смути: али одмах рече у соби:

«Тако и треба; ја сам га убио јавно, пред толиким његовим непријатељима; оно је била саблазна, а ово је испаштање.»

Па са спуштеним очима уђе са фратром, који га је пратио, на кућна врата, пређе двор кроз светину, која га није са најучтивијим љубопитсвом гледала, попе се уз степене, па кроз дугу гомилу господску, која се намести на обе стране кад је пролазио, праћен стотином погледа, доспе пред домаћина; а овај, окружен најближом родбином, стојаше на сред трема, поглед оборио на земљу, главу издигао, левом руком стиснуо балчак од мача, а десном придржаво на грудима огрлицу од огртача.

На лицу и у држању човека има каткад као непосредан израз, да тако рекнемо, као излив унутрашње душе, тако да у гомили гледалаца може о томе бити само један суд. Лице и држање фра Кристофора јасно говораше присутнима, да он није страха ради човечијег отишао у фратрове и дошао на ово понижење; то поче да измирује с њиме све. Кад угледа увређенога, ускори ход, клекну код његових ногу, скрсти руке на грудима, па сагнувши обријану главу, рече му ове речи:

«Ја сам вам убио брата. Бог ми је сведок, да бих вам га хтео повратити ценом моје крви; али не могући друго, него доћи са позним и немоћним извињавањем, ја вас молим, да ми опростите бога ради.»

Сви погледи упрли се непомично у искушеника и у онога, коме је он говорио; сви неданимице слушају. Кад

фра Кристофоро умукну, зачу се по целом трему жагор сажаљења и поштовања. Племић стојаше с усиљеним снисхођењем и притуљеним гњевом, али га ове речи дирнуше, он се прижие клечећиву и рече му дирнутим гласом:

«Устаните... увреда... дело, за шта... али ваша садашња хаљина... не само то, но и због вас... Устаните, оче... Мој брат... не могу одрицати... био је племић... био је човек... у неколико нагао... мало живљи. Али све бива по божијој наредби. Не помишљајте више то... Ама, оче, ви не треба да сте у такву положају.»

Па га узе за руку и подиже га. Фра Кристофоро стојећи, али с обореном главом, одговори:

«Ја дакле могу се надати, да сте ми дали своје опроштење. А ако ми га дато ви, од кога да га не очекујем? Ох! кад бих из ваших уста могао чути реч: праштам!»

«Да вам праштам?» рече племић. «То вам није више потребно. Али само јер то желите, ја вам за цело праштам, зацело, од срца, и сви ..»

«Сви! сви!» кликнуше присутни једногласно.

На лицу фратрову указа се благодарана радост. али кроз ову пробијала је и покорна скрушеност због зла, које се не може исправити опроштајем људи. Побеђен овим погледом и занесен општом узбуђеношћу, племић га загрли и даде му и прими од њега целов мира.

Онда свуда у трему заори се: «браво! добро је!» и сви се стадоше тискати око фратра. Међу тим дођоше служитељи са многим понудама. Племић приђе нашем Кристофору. који хоћаше да одлази, па му рече:

«Оче, служите се; дајте ми тај доказ пријатељства.»

Па хтеде да га послужи пре свију других; али се фратар повуче са неким срдачним одбијањем и рече:

«Нису више те ствари за мене; али за то вам не ћу одбити ваш дар. Ја хоћу сад да полазим на пут, изволите ми дати донети хлебац један, да могу казати, да

сам искусио ваше милосрђе, да сам јео ваш хлебац и добио доказ вашег опроштења.»

Дирнут племић заповеди, да се тако учини, и одмах дође један коморник у парадну оделу, носећи на сребрну служавнику један хлебац и поднесе га фратру, а овај га узе, захвали се и метну га у свој кошар. За тим се опрости, па загрливши наново домаћина и оне који су били ближе њему, те су му за часак могли прићи, једва се отрже од њих; имао је посла у предњим тремовима, да се отресе од слугу, па од *бра̀ва,* који му љубише поруб од хаљине, уже и кукуљицу; а на улицу носила га је светина и пратила као у тријумфу до градских врата, на која он изађе, почевши своје пешачење према месту где ће да проведе искушеничко време.

Брат убијенога и родбина, који су се надали, да ће тога дана искусити тужну радост гордости, нађоше се напротив испуњени ведром радошћу опраштања и благовољења Са добросрдачношћу и необичном искреношћу проведе друштво још неко време у разговору, за који нико није био спреман, кад је овамо долазио. Место да говоре о добивеном задовољењу, о освећеној увреди, о извршеним намерама, они се разговараше о похвали искушеника, о помирењу, о благости. Па један, који је бар педесет пута био причао, како је његов отац конте Муцијо умео у некој знаменитој прилици на дужност да присили маркеза Станислава, онако опште познатога разметљивца, место тога говорио је сада о покајању и дивној трпељивости некога фра Симона, који је пре много година преминуо. Кад се друштво разиђе, домаћин сав узбуђен још једанпут пун чуда промисли све у себи, што је чуо и шта је сам говорио, па мрмљаше кроз зубе:

«Врашки фратар! (Морамо да му баш његове речи овде наведемо) Врашки фратар! Да је још мало поклечао, богме мало те га не бих молио да ми опрости што ми је брата убио.»

Наша приповест изриком каже, да од је тога дана почевши, овај племић био мање нагао, а да је више чинио добра.

Фра Кристофоро корачаше са утехом у срцу, коју никад у себе није осећао од онога страшнога дана, који да би испаштао, морао му је сам свој живот посветити. Ћутање, које су искушеници имали да набљудују, он је лако подносио, удубљен будући у мисли о напорима, лишавању и понижењу, што ће све имати да подноси, да би покајао свој грех. Када дође ручано доба, сврне он једном добротвору и са неким уживањем јео је хлеб од праштања; али комад један опет метну у свој кошар, да га чува ради вечита сећања.

Није нам намера да му описујемо клоштарски живот; само ћемо рећи, да испуњавајући вољно и савесно, што му је као дужност било одређено, да проповеда слово божије и да буде код самртника, он ни једну прилику није пропустио, да врши још друге две дужности, које је сам себи наложио: да препирке поравнава и да брани угњетаване. У неколико је у том духу радио, а да ни сам то није опажао, према својој старој навади и остатку ратоборности, које смиравање и покора није могла са свим да искорени. Обично је говорио смерно и озбиљно; али где се тицало правде или оспорене истине, он би се уједанпут испунио старом жестином, која уз свечани полет што га је примио у обичај од проповедања, даваше његовој речи неки особит карактер. Цело његово држање и спољашност му показиваше дугу борбу између ватрене и нагле природе и воље, која јој се противила, која је обично побеђивала, вазда била на опрезу, а управљала су је узвишена побуђења. Један његов сабрат и пријатељ, који га је добро знао, сравнио га је са оним речима изразнијим у њиховом првобитном облику, које гдекоји, иначе добро васпитани људи, кад им страст преври, хоће да

их изусте у неколико изврнуте, али које и у таквој промени сећају на њихову првобитну силу.

Да је и непозната каква сиротица у Лучијиној неприлици потражила била помоћи од фра Кристофора, он би јој одмах био притекао. А кад се тицало Лучије, похитао је тим пре, што је у мислима већ био код њених опасности и свето негодовање осећао је код гаднога гоњења, коме је она постала предметом. Осим тога, како је био световао, да никоме ништа не говори о томе и да остане на миру, побоји се, да ће бити тај савет причинио какво зло, те уз ревносно сажаљење, које је с њиме као рођено било, дође у овом случају и оно савесно страховање, које тако често хоће да мучи добре људе.

Али докле смо се ми дали да причамо житије фра Кристофора, он је био стигао и на вратима се показао; а обе женске оставише чекрк, који су окретале биле, устадоше и једним гласом рекоше;

«О, оче Кристофоро! бог вас благословио!

ПЕТА ГЛАВА

Фра Кристофоро застаде на прагу и чим је погледао на женске, већ је и опазио, да му страховање није било на празно. Па са оним питајућим гласом, који иде на сусрет тужном одговору, и ако бацивши главу натраг, запита:

«Дакле?»

Лучија одговори, бризнувши у плач. Мати поче извињавати се, што се усудила... али фратар уђе у собу, па посадивши се на троногу столицу, прекиде то извињавање и рече Лучији:

«Умири се, јадно дете. А ви,» додаде Ањези,» кажите ми, шта је!»

Докле је добра жена што је лепше умела подносила свој извештај, фратар је сваки час мењао боју, па час

би подигао очи горе, час ногом лупао. Кад се доврши казивање, покри рукама лице и повика:

«О, благи боже! дотле ли мораде доћи....»

Али не доврши, него се наново окрену женскима:

«Сиротице! Бог вас је посетио. Бедна Лучија!

«Хоћете ли нас напустити, оче?» рече ова јецајући.

«Ја да вас напустим!» одговори он. «Да с каквим бих образом могао од бога за себе што искати, кад бих вас напустио? вас у томе стању? вас, које ми је он поверио! Немојте да клонете духом: он ће вам бити у помоћи; он види све; он се може служити слабим човеком, као ја што сам, да смете једнога.. Да видимо, да се промислимо шта да се чини.»

Рекавши то, наслони леви лакат на колено, стисне шаком чело, а десном руком стиште браду, као да би на окупу да држи све душевне силе. Али најсавесније посматрање само му је тим јасније изнело, колико је та ствар журна и заплетена, те колико су јадни, колико неизвесни и опасни лекови противу тога. Да мало осрамоти дон Абондија и да му даде осетити, колико је занемарио своју дужност? Стид и дужност њему су ништа, кад је у страху. А да га поплаши?

«Чиме бих га ја могао још поплашити већма, него што може да учини претња пушком? Да за све јавим кардиналу арцибискупу, па да његову моћ призовем у помоћ? Али за то се хоће времена; а међу тим? па онда? Ова невина сиротица све нека буде и венчана, зар ће то бити каква узда за страст онога човека? ко зна, докле је он кадар терати ствар?... А да му се човек стави на отпор? Како? Хај!» мишљаше сиромах фратар, «кад бих могао довести за мојом руком овдашњу братију, па оне у Милану! Али то није мала ствар; остао бих сам. Он се гради пријатељ клоштру, казује се капуцински присталац, па зар његови *бра́ви* нису један пут потражили уточишта код нас? Остао бих сам на цедилу; још би

казали, да сам човек немиран, који правим свађе и кавге, а сувише, можда бих каквим неуместним покушајем само погоршао стање ове сиротице.»

Премисливши ствар од оваке руке, учини му се да ће најбоље бити, да се обрати на самога дон Родрига, да покуша, једа би га одвратио од његове гадне намере молбом, па ако се може и страхотом онога живота. У најгорем случају моћи ће барем тим начином јасније дознати, у колико се онај предао својој гнусној намери, моћи ће већма прозрети што ја наумио, па према томе управљати се.

Докле фратар тако премишљаше, указа се на вратима Ренцо, који са разлога, које ће сватко моћи погодити, врзаше се у близини ове куће; али кад угледа замишљена фратра и женске које му дадоше миг, да га не буне, остаде ћутећи на прагу. Кад подиже главу, да каже женскима шта је наумио, угледа га фратар и поздрави га начином, који је показивао уобичајену наклоност, која је са сажаљења тим срдачнија била.

«Јесу ли вам казале, оче?...» запита га Ренцо узбуђеним гласом.

«И сувише; за то сам и дошао.»

«Шта велите за онога лупежа..»

«Шта ћеш да ти кажем за њега? Нема га ту да чује; шта ће му помоћи моје речи? Али теби кажем, драги Ренцо, да се уздаш у бога и да те бог не ће оставити.»

«Нека су вам благословене речи!» викну младић. «Ви нисте од оних, којима је сиромах увек крив. Али господин парок, па онај господин доктор од изгубљених парница...»

«Не понављај оно, што те само може без потребе узнемиривати. Ја сам сиромах фратар; али ти понављам што сам рекао овима двема: колико ми је моћ малена, али вас ја не ћу оставити.»

«О! ви нисте као пријатељи овога света. Разметници једни! Да је когод веровао, што су ми они све у добру стању обећавали, хај! хај! Били су готови крв своју пролити за мене; помагали би ми и противу ђавола. Да сам имао каквог непријатеља?.... само сам требао да им га покажем, а он би већ брзо престао кусати хлеба. А сад их гледам како се повлаче...»

Ту подиже очи на фратрово лице, виде како се са свим намргодило, па опази да је рекао нешто што је требао прећутати. Али хотећи да се поправи, само се већма заплетао и бунио.

«Хоћу рећи... хтедох само рећи... да, хоћу рећи...»

«Шта хоћеш да кажеш? А? Ти си дакле почео да миквариш посао, пре но што сам га почео! Срећа твоја, да си за времена обавештен. Шта? ту си пошао да тражиш пријатеље... и какве пријатеље!... који ти не би могли помоћи, све да би хтели! Па радити на томе, да и онога изгубиш, који ти једини може и хоће помоћи! Зар не знаш, да је бог пријатељ уцвељенима, који се у њега уздају? Зар ти не знаш, да слаб ко је ништа не добива, ако покаже нокте? А кад би само...»

Код тих речи стиште руку Ренцову; поглед његов негубећи од важности, доби израз свечане скрушености, очи оборио, па рече гласом, који је дошао лаган и као гробовски:

«Кад би само... то би била ужасна добит! Ренцо, хоћеш ли се мени поверити?... ма шта рекох мени, човечуљку, слабом фратру?, хоћеш ли се поверити Богу?»

«Хоћу!» одговори Ренцо. «Он је истинити Господ.»

«Е добро; дај ми реч, да ни на кога нећеш насртати, да никога не ћеш изазивати, да ћеш се дати од мене водити.»

«Ево реч.»

Лучија уздахну дубоко, као да су јој са срца скинули велик терет; аАњеза рече:

«Тако ваља, сине!»

«Слушајте, децо.» узе опет реч фра Кристофоро; «ја идем данас да говори с оним човеком. Ако му бог дирне срце и мојим речима даде силу, биће добро; не буде ли тако, бог ће нам дати да нађемо друго средство. А ви међу тим будите мирни, повуците се на страну, клоните се разговора, не дајте се видети. Вечерас, или најдаље сутра ујутру видећемо се.»

Кад то рече, пресече свако захваљивање и благосиљање и оде. Упути се у клоштар, стигне тамо на време, да је тамо с другима у лику могао појати, руча и одмах се даде на пут према нећини звера, кога је хтео да покуша припитомити.

Дворац дон Родрига дизао се усамљен, као каква кула, на врху једнога брдељка, као што их има ту и тамо на овој обали. Био је навише од села наших вереника, у растојању од њега на неке три (талијанске) миље и на четири од клоштра. На дну брда према подну и спрам језера беше гомилица кућа, у којима су живили поданици дон Родрига; то је била као мала престоница његове државице. Доста је било онуда проћи, па да се знаде стање и обичаји онога села. Ко би погледао у доње собе, где би каква врата била отворена, угледао би како висе о зиду пушке, трубе, мотике, рашље, сламни шешири, мреже и рогови за пушчани прах, све то збркано једно с другим. Људи што су тамо били изгледаху крушељасти и мргодни, са великим перчином на глави, који су држали у мрежици, старци без зуба, који су све удиљ били готови да код најмања повода искезе своје десни; жене са мушким цртама и снажним мишицама, које су прикладне биле да притекну језику, кад он није довољан био; сам изглед и кретање дечурлије, што се играла на улици показиваше нешто продрзљиво и изазивно.

Фра Кристофоро прође село, попе се по тесној путањи на завојицу и дође на мален заравaнак испред дворца. Врата су била затворена, знак да је господар био при

ручку и да неће да му се досађује. Ретки и малени прозори, што су ишли на улицу, имали су ћерчива, која су се у току времена покварила и растала, али су их браниле дебеле гвоздене решетке; а они од доњега боја били су тако високи, да би до њих једва допро човек, кад би се другоме попео на раме. Ту је владала велика тишина и путник би могао мислити да у тој кући нико не седи, да му четири створа, два жива и два мртва, намештени симетрично испред врата, нису показали да ту неко станује. Два велика јастреба са раширеним крилима и опуштеним главама, један очерупан и у пола потрошен од времена, други још целокупан и под перјем, била су прикована сваки на једном крилу од врата; а два *бра̂ва* пружила се сваки на једну од клупа што су биле десно и лево, па стражарише, чекајући да их зову да се сладе оним што је претекло од господске трпезе. Фратар стаде као онај који се спремио да чека; али један од *бра̂ва* диже се и рече му:

«Идите, оче, само унутра; овде не пуштају капуцине да чекају; ми смо пријатељи клоштру; и ја сам тамо каткад бивао, кад на пољу није било за мене пробитачно да останем, па да су ми били врата затворили, бих богме зло прошао.»

Кад то рече, удари два пут звекиром. На тај звук одговорише одмах изнутра рундови и керице урлањем и кевкањем, а мало за тим ево гунђајући један стари слуга; али кад угледа фратра, дубоко му се поклони, умири псе ударцима и виком, уведе госта у тесно двориште и опет затвори врата. Пошто га уведе у један мален трем, гледајући га као зачуђен и са поштовањем рече:

«Нисте ли ви... фра Кристофоро из Пескареника?»

«Главом тај.»

«Па ви овде?»

«Као што видиш, добри човече.»

«Бићете дошли да учините добро дело. Добро може да се чини,» настави мрмљајући кроз зубе и пошавши даље, «на свакоме месту.»

Пошто прођоше још две или три мрачне собе, дођоше до врата од трпезарије. Ту бејаше велика смешана лупа од виљушака, ножева, пехара, тањира, а поврх свега нескладни гласови, који су гледали да један другога надвичу. Фратар хоћаше натраг да иде, па иза врата стојаше са слугом, од кога је искао да га одведе у који кут од куће, докле се ручак не сврши; кад се врата отворише. Неки гроф Атилијо, који је род био са домаћином и о коме смо већ имали реч, ако га и нисмо споменули, дакле када гроф Атилијо угледа обријану главу и мантију, а кад опази скромну намеру доброга фратра, повика:

«Хеј, хеј! не бежите, преподобни оче, овамо напред!»

Ако дон Родриго и није начисто погађао повод ових похода, ипак по некој нејасној слутњи био би га упутио даље. Али кад је непромишљени Атилијо фратра на сав глас позвао, није му подносило да се натраг повуче, за то рече:

«Ходите, оче, ходите!»

Фратар пође напред, поклони се домаћину и одговори поздравима гостију десно и лево.

Обично — не кажем за свакога — људи замишљају себи поштена човека пред неваљалцем са узвишеним челом, поузданим погледом, раширеним грудима и са одрешеним језиком. А у ствари, ако ће он да се тако држи, ишту се многе околности, које ретко кад хоће да се у исти мах искупе. За то немојте да се чудите, ако је фра Кристофоро са својом чистом савешћу, са тврдим уверењем о праведности ствари коју је дошао да заступа, са чуством помешане грозе и сажаљења према дон Родригу, ако је, велимо, са неким устручавањем и поштовањем стојао пред тим истим дон Родригом, који сеђаше тамо у прочељу,

у својој кући, у својој држави, окружен пријатељима, ласкањем и толиким знацима своје моћи, а са лицем, пред којим у свачијим устима изумираше молба, да камо ли савет, да камо ли прекор, да камо ли пребацивање. Десно до њега сеђаше гроф Атилијо, његов рођак и, ваља додати, друг његов у теревенкама и неваљалству, који је дошао из Милана, да проведе који дан на селу код њега. Лево и на другој страни од стола био је господин кмет, који сеђаше са великим уважењем, које је ипак умеравала нека поузданост и надувеност, исти онај кмет, који је по теорији требао да прибави право Ренцу Трамаљину и да дон Родрига по дужности узме на одговор, као што смо видели горе. Спроћу кмета сеђаше наш доктор Заметкавга, изгледајући још озбиљнији и достојанственији, у црну руху и са носом руменијим но обично; а спрам оба рођака сеђаху два обична госта, за које има се само то приметити, да су јели, климали главом, смешили се и одобравали све што је ко рекао, ако томе когод није противословио.

«Дајте светом оцу да седне,» рече дон Родриго.

Слуга један донесе једну столицу, на коју се спусти фра Кристофоро, извињавајући се са неколико речи домаћину, што је дошао у невреме.

«Желио бих с вама говорити у четири ока о некој важној ствари, када то буде вама удобно,» додаде шапућући на ухо дон Родригу.

«Добро, добро, говорићемо,» одговори овај; «али међу тим нека се донесе вина светом оцу.»

Фратар хтеде да не прими; али дон Родриго подиже глас и повика кроз ону грају, која је опет почела:

«Немојте, за бога, да ми криво учините; то никада не ће бити, да један капуцин оде из ове куће, а да није окушао моје вино, нити безобразан дужник, који није искусио маст од моје леске.»

Ове речи изазваше општи смех и за часак прекидоше питање које су гости живо претресали. Слуга један донесе на служавнику руменчу вина и дугуљаст пехар облика путирова, па понуди фратра, а овај не хоћаше више противити се тако својском позиву онога човека, кога је он желео да учини себи наклоњеним, па без устручавања наточи себи и стане полако сркутати вино.

«Такав ауторитет не подупире ваше тврђење, поштовани сињоре подеста; напротив он је против вас,» стаде гроф Атилијо наново дерати се; «јер тај учени, велики муж, који је у прсте знао све прописе кавалерске, тако је удесио, да је Аргантов гласоноша, пре но што ће изручити кршћанским кавалерима изазив, најпре тражио допуштење од побожнога Буљона....»

«Али то је само дометак један,» одговараше подеста исто тако дерући се, «чист дометак, песнички украс, јер посланик је неприкосновен по својој природи, по међународном праву; па да не идемо даље, и пословица вели: посланик не подлежи казни (за свога господара). А пословице су, сињоре конте, мудрост рода људског. Па како поклисар ништа није казао од свога имена, него је само предао писмен изазив...»

«Ама зар не видите, да је тај поклисар био продрзљив магарац, који није знао ни прве...»

«Са милостивим допуштењем господе,» упаде ту у реч дон Родриго, који није хтео да се дође до крајности са тим питањем; «да разложимо ствар оцу Кристофору, па како он пресуди.»

«Прекрасно,» рече конте Атилијо, коме се допало, да један капуцин реши спор један, који се тицао кавалерства; а кмет, који се са свом ватром упустио у препирку, тешко се умири, па му лице чисто хоћаше рећи: детињарије!

«Ма колико ми се чини да сам разумео,» рече фратар, «овде се тиче ствари, коју ја не разумем.»

«То су обични изговори смерних светих отаца,» рече дон Родриго; «али не утекосте ми. Е! знамо ми, да ви нисте дошли на свет са кукуљицом на глави и да је вас знао свет. Дела, дела, како мислите о ствари.»

«Ствар је у томе,» стаде дерати се конте Атилијо.

«Пустите да кажем ја, који сам неутралан;» опет ће дон Родриго. «Ево у чему је. Један шпањолски кавалер послао је изазив једном миланском кавалеру, поклисар не нашавши код куће изазванога преда, писмени изазив брату онога кавалера, а овај брат прочита изазив, па у одговор одцепи неколико батина поклисару. Сад се пита...»

«Са свим умесне батине!» продере се конте Атилијо. «Прекрасна досетка!»

«Ђаволска досетка,» додаде кмет. «Бити једнога поклисара! свету личност! И ви ћете ми, оче, казати, да ли је то било кавалерски.»

«Богме, господине, кавалерски,» дераше се конте, «то вам кажем ја, који ваљда знам, шта се пристоји једном кавалеру. А, да су то биле буботке, то би било друго што; али батина не каља ничију руку. Само то не могу да појмим, шта вас се тичу толико леђа једнога лупежа.»

«А ко је помињао леђа, сињоре конте? Ви ми подмећете речи, које ми на крај памети нису биле. Ја сам говорио о карактеру, а не о леђима. А говорим пре свега о међународном праву. Кажите ви мени бога вам, да ли су фецијали, које су древни Римљани слали да објаве рат другим народима, да ли су они најпре искали дозволу да могу предложити своју поруку; па ми нађите ама једнога писца, који би споменуо, да је фецијал икад био батинан.»

«А шта се тичу нас чиновници древних Римљана? људи, који су тек у ветар живели, а у овим стварима посве су заостали били. Али по законима данашњега кавалерства, које је тек право кавалерство, ја велим и тврдим, да поклисар, који се покуси и преда једноме кавалеру

изазив, а од њега није за то искао допуштење, да је он један безобразник, прикосновен прикосновењејши, батинајем батинајемјејши...»

«Протумачидерте ми то умозакључење.»

«Нема ништа, ништа, ништа!»

«Ама слушајте, ма послушајте. Бити неоружана човека чин је издајнички; пошто је и поклисар чији био без оружја, то....»

«Мир сињоре подеста, мир!»

«Шта мир?»

«Мир, велим; шта ми хоћете да кажете? Издајнички је ранити кога мачем одостраг, или сасути му пушку у леђа; па баш и ту могле би се десити прилике... али да останемо код питања. Допуштам, да би се то уопште могло назвати издајничким чином; али одцепити четири батине једном лупежу! Таман посао, кад би му се морало рећи: чувај се хоћу да те деветам! као што би се казало племићу: руку на мач! — А ви, штовани господине докторе, у место што се на ме осмејкујете и показујете ми, да мислите као ја, за што не подупирете моје разлоге својим лаким језиком, те да ми помогнете уверити овога господина!»

«Ја...» одговори доктор збуњен, «ја уживам у овој ученој расправи, па сам благодаран наклоњеном случају, који ми је дао прилику да слушам тако пријатну препирку велеумних људи. А к томе није моје да пресуђујем; његово пресветло господство већ је означило судију... ево светог оца овде...»

«Тако је,» рече дон Родриго; «али како ћете да вам судија говори кад парничари не ће да ћуте?»

«Ја сам онемио,» рече конте Атилијо.

Кмет стиште уста и издиже руку, као у знак одрицања.

«Е слава Богу! сад је ред на вас, оче!» рече дон Родриго с озбиљношћу у пола подмигљивом.

«Ја сам се већ извинио, кад сам рекао, да се у томе не разбирам,» одговори му фра Кристофоро и врати пехар једном служитељу.

«Не прима се извињење!» повикаше оба рођака; «хоћемо пресуду.»

«Кад је тако,» на то ће фратар, «по мом немерадавном мишљењу не би требало ни да има изазива, ни објављача, нити батина.»

Гости се згледаше удивљени.

«Ово је и сувише!» рече дон Атилијо. «Опростите ми, оче, али је сувише. Види се, да ви не познајете свет.»

«Он?» прихвати дон Родриго; «хоћеш ли да ти кажем: он га зна, рођаче, толико као и ти; је ли тако, оче? Кажите само, зар нисте прошли кроз ту школу?»

У место да одговори на ово пријатељско питање, фратар рече сам у себи:

«Ови су навалили на тебе; али сети се, брајко, да ниси овамо дошао себе ради, и да све што се само тебе тиче, никаква посла нема са правом ствари.»

«Ако ће,» рече рођак; «али фра... како ли оно беше име светом оцу?»

«Отац Кристофоро,» одговорише неколико њих.

«Ама, оче Кристофоре, мој поштовани господине, ви бисте са тим својим начелима окренули свет тумбе. Без изазива! Без батина! Збогом, частољубље! сви лупежи остају без казне. Срећом те од тога не може ништа бити.»

«Напред, докторе,» на то ће дон Родриго, који је све више хтео да препирку одврати од оба прва препирача; «напред сада ви, јер ви сте кадри свакоме дати за право. Да видимо мало, како ћете ту да се заступате за фра Кристофора.»

«Заиста,» на то ће доктор машући виљушком и окренувши се фратру; «заиста, ја не могу да разумем, како да отац Кристофоро, који је у исти мах савршен монах и човек од света, није промислио, да његове речи, добре

и предобре и са свим на свом месту кад се кажу са проповеднице, не вреде ништа — нека ми је дозвољено казати са дужним уважењем — где је реч о витештву. Али свети отац зна боље него ја, да је свака реч добра на свом месту; па за то мислим, да је он у овој прилици хтео да једном шалом избегне неприлику са изрицањем пресуде.»

Шта се могло рећи на разлагање изведено на основу тако древне мудрости, која је увек нова? Ништа; па тако учини и наш фратар.

Али дон Родриго желећи учини да крај овоме питању, покрену друго.

«Збиља,» рече, «чуо сам да се у Милану говори о некој погодби.»

Читалац ће знати, да су се оне године препирали око наследства у војводству од Мантове, које је по смрти Винченца Гонсаге, који није оставио законитих наследника, заузео дука Невер, његов најближи рођак. Луј XIII, или кардинал Ришеље, подржавао је овога владаоца, свога оданога му и прирођеного Француза; Филип IV, или конде Оливарес, обичноназват конде дука, није га хтео због истога разлога; а он је почео рат. Како је пак ово војводство било ћуд немачке ћесаревине, то се обе стране трудише око ћесара Фердинанда II. сплеткашећи, представљајући, претећи, једна, да он потврди новога дуку, а друга, да га не потврди, него да помогне истерати га из ове државе.

«Ја сам скоро вољан веровати,» рече конте Атилијо, «да ће се још доћи до поравнања. Имају неки знаци...»

«Не верујте, сињоре конте, не верујте,» упаде му кмет у реч. «Ја у овом кутку могу да знам за те ствари; јер господин шпањолски капетан, који по својој доброти мени је наклоњен, а уз то син је једнога љубимца конда дуке, извештен је о свему...»

«Ја вама кажем, да сваки дан имам прилике говорити у Милану са високим личностима, па за то знам од

поуздане руке, да је папа, како се њега мир понајвише тиче, учинио предлоге...»

«Тако треба да буде; тако је ред; његова светост чини своју дужност; папа треба увек да посредује међу хришћанским владаоцима; али конде дука има своју политику, па...»

«Па, па, па — а знате ли ви, господине мој, шта мисли ћесар у овај пар? Зар ви мислите, да је у свету једина Мантова? Има ту, господине мој, пуно ствари, на које ваља помишљати. А знате ли ви, на прилику, до које мере може данас ћесар да се повери своме кнезу Валдистану или Валистају, или како ли се зове, па да ли...»

«Право његово име на немачком језику,» упаде му опет у реч подеста, «Ваљенстеино је, као што сам толико пута чуо нашег господина шпањолског капетана да га је изговорио. Али само ви ништа немојте да сумњате, да...»

«Зар ћете ме ви учити?...» суну конте.

Али дон Родриго намигну му, да њему за љубав престане противословити. Конте умукну, а подеста настави ток своје речитости, као оно брод, који се опростио труда, па се пустио са пуним ветрилима.

«Не бринем се ја много за Ваљенстеина, јер конде дука на све мотри и за све; па ако Ваљенстеино хоће на леп начин, он ће га већ научити праву путу било лепим, било ружним. На све мотри он, рекох, а руку је дугих; па ако је он сатерао клин, као што га је сатерао, то како је он велик политик, неће дука Невер у Мантови пустити корена, па ће господин кардинал Ричилију лупити руком по води. Ја морам само да се смејем томе драгом господину кардиналу, који би да се бочи са једним кондом дуком, са једним Оливаресом. Ништа не бих радије, него да ми је родити се тамо после двеста година, па да чујем шта ће потомство говорити о тој лепој вољи кардиналовој. То није друго него завист; хтели би да су паметни, а таква глава као што је конда дуке само је једна у

свету. Конде Дука, господо моја, настави кмет вазда са поспешним ветром пловећи, па и сам у неколико чудећи се, што није наишао на стену; конде дука стари је лис, говорећи са пристојним поштовањем, који ће заметнути траг ма коме, па кад нишани десно, моћи ће сигурно рачунати, да ће погодити на лево; за то нико не може да му знаде намере, па ни они, који треба да их извршују, и сами они који пишу депеше, не разумеју их ни најмање. Могу о томе говорити баш са неким познавањем ствари, јер онај честити капетан удостојава ме, да са мном о томе грвори са неким поверењем. На против конте дука зна на длаку, што се кува на другим дворовима; па сви они политичари — не поричем, да их има и ваљастих — тек што су што замислили, већ је то конде дука докучио са оном својом главом, оним својим тајним путовима, оним својим концима што их је свуда разапео. Сиромах кардинал Ричилију покушава ту, њушка тамо, зноји се, ископа један тавник, већ је нашао да је конде дука начинио противни тавник...»

Сам Бог зна, кад би подеста престао са пловидбом, али дон Родриго, видећи како му се рођак мргоди и криви, у један пут се окрену једном служитељу, као да му је нешто пало на ум, па му наложи да донесе боцу одабрана вина.

«Сињоре подеста, и ви, господо моја!» рече за тим; «једну здравицу конду дуки, па ћете ми казати, да ли је вино било достојно лица.»

Кмет одговори са поклоном, у ком се видело чуство особита признавања, јер што се год говорило или чинило у част конду дуки, он је у неколико односио и на себе.

«Да живи хиљаду лета дон Гаспаро Гусман, конте Оливарес, дука од Сан Лукара, велики љубимац великога краља Филипа, нашега господара!» викну дижући пехар.

„Да живи хиљаду лета!» одазваше се сви.

«Послужите светог оца!» рече дон Родриго.

«Извините ме,» на то ће фратар, «али ја сам већ и тако пио преко обичаја, па не ћу моћи...»

«Шта!» рече дон Родриго; «тиче се здравице конду дуки. Зар хоћете да мислимо, да држите са Наварцима?»

Тако су тада са презирањем звали Французе, по владаоцима од Наваре, који су са Енриком IV. почели над њима владати.

На такву молбу ваља пити. Сви гости ударише у узвикивање и хвалу вина, само не доктор, који подигао главу, укочио очи, стиснуо усне, те тако више изражаваше, но што је могао изустити..

«Шта велите на то, докторе?» запита дон Родриго.

Пошто извуче из пехара нос црвенији и сјајнији од овога, доктор одговори ударајући са заносом на сваки слог:

«Кажем, велим и пресуђујем, да је ово Оливарес међу винима, censui et in eam ivi sententiam, *) да овака вина нема у све двадесет и две краљевине нашега господара краља, кога бог нека храни; изјављујем и изричем, да обеди пресветлога сињора дон Родрига надмашују вечере Елијогабалове, и да је оскудица искључена и за увек прогнана из овога дворца, у коме влада велелепота.»

«Лепо речено! добро казано!» повикаше једногласно сви гости.

Али та реч, оскудица, коју је доктор тек случајно изустио, окрену уједанпут свачије мисли на ту жалосну ствар, па сви стадоше говорити о оскудици. Ту су се сви слагали, бар у главном; али граја је била можда већа, него да су били несагласни. Говорили су сви у исти мах.

«Нема ту оскудице,» рече један, «него прекупци...»

«Па пекари,» рече други, «који скривају жито. Треба их повешати.»

«Лепо суђење?» дераше се кмет.

«Какво суђење?» дераше се конте Атилијо још јаче; «преки суд, треба ухватити три или четири или пет или шест

(* Просудио сам и пресудио сам.

од оних, које глас народа означава као најбогатије, а као највеће псе, па их повешати.»

«Треба дати примера! Без тога нема ништа.»

«Повешати! повешати! па ће жито одмах ода свуда изаћи на среду.»

Ко је пролазио сајмом, па се нашао у згоди да ужива складност, кад друштво једно од јадних музиканата између једног и другога комада сваки свој инструменат удешава па га пусти да пишти што већма, све да би га могао чути у по онога урнебеса осталих инструмената — тај ће моћи имати појма о благогласности овога разговора, ако се може тако назвати. Међу тим се оно вино точило и опет точило, па похвала његова мешала се праведно са беседом о економском правосудству, тако да су се најјаче и најчешће чуле речи; *амвросија* и *повешати*.

Међу тим би дон Родриго бацио овда онда свој поглед на једнога, који је ћутао, па га је увек видео тамо седећива, не давајући знака од нестрпељивости и журбе, не показујући ничим, да би хтео опоменути да он ту чека, али са лицем, да не ће отићи, докле га не саслушају. Он би га радо био отправио, да бар тај разговор избегне; али то није према правилима његове политике, да отпусти једног капуцина, а да га не саслуша. Не могући дакле избећи ту непријатност, он науми да јој одмах на сусрет изађе, па да се тако куртилише; устаде од стола, а са њиме и сво црвено друштво, које не прекиде своју вику. Он се извини код гостију, гордо приђе фратру, који је одмах устао с осталима, рече му: «Ево ме вама на служби!» и одведе га у другу собу.

(Наставиће се)

РИБАР

(Гете)

—

За валом журно тече вал; —
Сам рибар седи ту;
Удица једна сав му мал,
Он само гледи њу.
Озебо слуша мукли цик
Таласа, — ал' гле сад —
Раздели с' вода; женски лик
Угледа рибар млад.

„Што мамиш ти на кужни зрак
Лукавством пород мој,
Где живот ником није лак
У злоби вечитој?“
Тако му збори. „Ал' да ти
За живот код нас знаш,
Омрзли би ти људи сви
И ти би био наш

„Јер сунце, бледи месец тај
Не купамо ли ми,
Да два пут лепши њихов сјај
Гледате после ви.!?
Па зар те небо плаветно
Не зове себи? Гле!
Па твоје лице рођено!
Та све је дивно, све!“

Све јаче вода хуји, ври,
Дирка му табан го.
Он блажен седи, к'о да спи
И гледа чудо то.
Опи му срце меден глас,
Он прокле живот свој
Још један дах, још један час,
И оде, оде к њој.

Н. В. Ђорић.

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН БЕРТОЛДА АУЕРБАХА

(НАСТАВАК)

9.

Па зар се то може тако на један пут све оставити, сву ту шарену једноликост која се зове велики свет? Збогом дворче, подај твојим становницима сваки дан „најоуштни“ колач уживања, без кога они не могу бити. Збогом варошке улице са вашим дућанима, писарницама, механама, црквама, позориштима, дворанама и касарнама. Нека се мода смилује на вас и нека вам Бог да пуно муштерија, гостију, пљескања и „ванцамента“.

Пропадните ви шарене крпе светске! Мени је као тици која је с крова какве куће полетела у далеки свет. Боже мој како су људи глупави те се не мичу из својих кавеза, а врата су свагда отворена...

Тако је размишљала и скоро на глас говорила Ирма седећи у колима на којима је јурила у свет.

Она још једном замисли како је у оној великој кући коју је оставила. Ето сад полазе на ручак, сви се искупили па чекају, ето и краљице. Штета што при стварању света није био и дворски маршал, јер онда би било свакоме створу одређено место, и све би ишло тачно као овде послуга. Краљица изјављује како јој је жао што је добра грофица Ирма морала отпутовати. Сад је сви хвале.

— Ах, она је тако добра душа! —

— Па тако је весела! —

— Мало је несташна, али врло врло aimable! —

А шта има још ново? Не може се једно те једно говорити. Али шта да се говори? Ко да помогне у невољи? Држ' Шнабелсдорфа! —

— На страну све — викну Ирма на један пут — не ћу ничега да се сећам, напред, оцу своме! —

Коњи су грабили још живље као да су знали да носе дете оцу своме. Ирма је била тако нестрпељива да је момку поред кочијаша довикнула нека даје двојне напојнице само да се брже вози.

Она хоће оцу. Она не може да дочека тренутак када ће своју главу наслонити на његове груди.

Шта хоће она? Да се тужи оцу своме? Чиме јој он може помоћи? Она ни сама не зна. Једино што зна то је да ће код оца наћи мира, да ће наћи заштите; да ће се код њега сакрити, да више неће бити сама. Слушати оца, чинити му све по вољи, ах, ала ће то бити блаженство! Није шала, курталисати се своје сопствене личности, немати никаквих других жеља осим очиних. О, ала је то добро. Сва тежина земаљскога бића спада, тако

мора да је блаженим дусима, тако људи замишљају анђеле, који немају никакве воље, којима ништа не треба, који се не мењају, не знају за младост ни за старост, који се увек само за друге старају, и све што раде то је блаженство и за њих и за цео свет, они су зраци вечнога сунца, који не умиру никада, који вечно блистају.

О свему што је непојмљиво сањала је Ирма, и цео јој је свет довикивао само ове две речи: „Отац, кћи" !

Сад се трудила да се утиша; она не сме тако узбуђена доћи у замак својега оца.

Узбуђеност је слабост, а отац се увек трудио да те навикне јакој прибраности.

Ирма се примора да види штогод од света кроз који је пролазила.

Настаде већ сутоњ када стигоше на прву станицу. Ирми се учиинило као да осећа планински дах своје домовине. и ако она беше још далеко.

Брзо се одјурило даље. Јека вечерњих звона разлегала се по ваздуху. Тај јек у бескрајњем етиру казиваше људима на земљи и време и вечност. Шта би био свет без јеке звона? У тој звучној хармонији једина је накнада за пластичке лепоте старога века.

Али и овај низ мисли не допадаше се Ирми. И он је вукао изван света, а њој да је сада да се са свим припије уза садашњост, уз оно што је поуздано.

У селима кроз која се пролазило и у пољу ван села чула се песма. Ту песму прекидаше зврјање кола. С тога Ирма помисли: Ми градимо сувише ларме и у свету и у себи самима, за то свет и није сасвим наш.

Ни једна јој се мисао не допадаше, ни на каквој појави уз пут није могла очију зауставити.

На небу заблисташе звезде, али шта су оне човеку? Ко је слободан, који нема ништа да тражи на овој земљи, за њега су звезде; али она, она тражи и налази у целоме

свету само две звезде, а то су зенице очиних очију, које њу гледају.

Тако се јурило даље. На станицама извлачили су троме коње и успаване постиљоне.

Пола ноћи беше давно прошло кад стигоше у Вилденорт.

Отац није мислио да ће она још данас доћи. Велика кућа беше са свим мрачна. Пси залајаше да огласе туђине, јер они већ не познају газдину ћерку, она је за њих странац.

Два момка изађоше и забленуше се у лепу госпођицу, која тако доцкан у ноћ путује. Морала им се казати да је она госпођица тога замка.

Она нареди да се отворе њене собе. Не далеко од њих беше очина спаваћа соба. Вукло је срце да одмах види оца, али она се ипак уздржа. Нека он мирно спава и не слутећи да је она дошла. И она брзо заспа, и пробудила се доцкан сутра дан.

Старац Еберхард ушао је на прстима у предсобље у коме нађе собарицу.

— Милостива грофица спавају још. Било је већ три сахата после пола ноћи, и већ беше почело свитати кад смо стигли! —

— А што сте се тако измучили путујући ноћу? —

— Не знам, али милостива грофица били су путем здраво узбуђени; све им се чинило да не јуримо доста брзо. Кад милостива грофица нешто желе, онда то мора бити брзо, одмах! —

— А ко сте ви, драго дете? —

— Ја сам собарица милостиве грофице! —

— Не питам то, већ чија сте? Како сте дошли у дворску службу? —

— Отац ми је био сеиз код принца Адолара, а принцеза, Њено Краљевско Височанство, благоволели су васпитати ме у манастиру! —

Читава верига потчињености, са колена на колено — помисли старац.

Собарица га је мерила зачуђено.

Он беше грдна људина. На њему планинско одело, а о врату на гајтану висила му је луша. На снажном врату седа глава са кратко потсеченом косом и брадом, али са врло живахним мрким очима, које још врло младачки севаху. Његово лице изгледало је као да је чекићем израђено, а цела појава као некаквог средњевековног витеза, који је тек скинуо тешке панцире и оклопе.

— Ја хоћу да видим своју кћер рече старац па уђе у собу. Беше мрачно. Еберхард оде на прстима до прозора те разгрну зелене завесе. Широк зрак светлости паде на спавалицу. Он је стајао крај њенога кревета мирно дишући и посматрајући је.

Ирма беше лепа. Глава јој беше уоквирена бујном дугом косом; чело јој беше лепо сведено, нос фин ал' несташно кукаст, уста с оном на лук изрезаном горњом усном, румен подбрадак, пуначки образи задахнути руменилом као бресква — на целом лицу беше мир и тишина. Фине узане беле руке беше склопила на прсима.

Ирма стаде тешко дисати, усне јој задрхташе у некаквом бо'ном осмеху. Са склопљеним рукама на прсима увек је тежак сан. Руке се раставише, али лева оста на срцу. Отац је полако диже и спусти је поред тела. Ирма је сада мирно спавала даље. Нечујно привуче отац једну столицу па седе крај постеље својега детета.

Два голуба долетеше на прозор и стадоше гукати.

Старац би их радо отерао с прозора, али не сме да се макне. Ирма је даље спавала. На један пут, кад голуби прнуше с прозора, Ирма се пробуди .

— Оче мој ! — викну она загрливши оца и љубећи га — Код своје куће ! Ах како то добро чини. Молим те разгрни и друге завесе да те боље видим. Молим те, отвори прозор да се надишем ваздуха своје постојбине. Ах,

оче мој, ја сам била отишла, али сад сам опет код тебе, и ти ме нећеш више пустити од себе. Ти ћеш ме држати на твојим снажним рукама. Ах, сад се сећам шта си ми у сну казао. Као стојимо ја и ти тамо горе на Гамсхиблу, па ти ме на један пут узе у наручја као мало дете па ми рече: Видиш дете моје, докле год неко има јал' оца јал' мајку у животу, дотле га родитељске руке држе у свету. Ах оче, где сам ја била, где сам сад? —

— Умири се, дете моје. Ти си била на двору, а сад си код своје куће. Ти си узбуђена, утишај се. Ја ћу ти послати твоју слушкињу. Ја већ чекам на те са доручком. У сеници је постављено за нас обоје! —

Отац пољуби ћерку у чело па рече

— Љубим ти све твоје добре и чисте мисли. А сад да будемо опет мирни паметни људи! —

— О, твој глас, све ово око мене. Ах, у очиној кући. Цео живот ван своје куће то је као да човек спава обучен, тек код куће је човек у правој постељи, тек ту га ништа више не стеже и не жуљи! —

Отац је хтео да иде, Ирма га задржа

— Не знаш како ми добро чини овако лежећи гледати твоје драго лице! —

Отац је миловаше руком по челу, а она рече

— Остави твоју руку на моме челу сад осећам да то може да лечи.

Отац је дуго стајао крај постеље своје кћери држећи руку на њеном челу најзад рече

— Тако, а сад устај да доручкујемо! —

— Не знаш, оче, како ми је слатко што има неко који може да ми заповеди: устај! —

— Ја ти не заповедам већ ја ти саветујем. Ама дијете ти си канда чудне ствари преживела кад ти ни једну реч не узимаш у обичном смислу? —

— Доиста, оче, чудне сам ствари доживела, али сада не....

— Хајде, похитај, ја те чекам! —

Отац изађе из собе и оде у хладњак да чека. Неколико је пута премештао шоље и вазу са цвећем с једног места на друго, па онда стаде чупкати застор на столу — док ето Ирме у белој јутрењој хаљини.

— Ти си.... ти си порасла од како те нисам видео — рече отац и обли га жарка румен у лицу.

Он је помилова па образу па рече:

— Ову црту од подбратка до јабучице имаш са свим као твоја покојна мајка! —

Ирма се смешила, узе обе очине руке у своје па му погледа у очи. Тај поглед беше тако пун среће, да се старцу, који је иначе свагда собом владао, ипак очи напунише суза. Он се трудио да то сакрије, ал Ирма рече

— То ни мало не вређа твоје јунаштво. Ах, оче за што смо ми сами своји робови? За што зазиремо да се покажемо онакви какви смо? Та твоје је велико начело: Ићи за својом природом. За што не би увек слушали и нашу унутрашњу природу? Ах оче, пусти ме да кликнем колико ме грло доноси, брдима, шумама и језерима моје постојбине: Вечни пријатељи, ево мене, ја ћу од сада с вама живети, дрште ме добро па ћу и ја бити верна ка и ви. Здраво сунце, здраво и ти брежуљче под којим моја мајка.....

Није могла даље. После подужег ћутања, старац рече

— Тако је, дете моје, ми би требало да живимо пуним природним животом, али то није зазирање или драговољно робовање самом себи што избегавамо такве сцене, таква силна узбуђења, него с тога што ми дубоко осећамо да ће први час који дође после таквог узбуђења бити и сувише празан, што би то био ружан скок из узбуђеног света осећања у обичан свакидањи живот. С тога се ми уздржавамо, јер та осећања не треба да се исцрпе у једном јединем ванредном тренутку она треба да трају кроз цео наш живот, да загревају све наше мисли да

нам улепшавају све ситнице и малонкости у животу То је постојбина наших најузвишенијих мисли. Да, дете моје, баш они људи који свој живот поцепају у две половине па једну оскрнаве, живе порочним животом па се тајно теше како су били способни за велика лепа осећања, и како су увек кадри опет тако силно осећати! —

Стара служавка донесе каву. Ирма насу оцу и себи па рече да очекује своју пријатељицу Ему са њеним младожењом.

Еберхард рече

— Пре неколико година кад је твоја другарица Еми била код нас, ти си додирнула овај низ мисли који ја сад исказах. Бесмо горе на на Гамсбихелу, одакле се види велико језеро, да дочекамо рађања сунца. Еми у својој поштеној прозаичности рече «Ја не знам шта људи налазе у рађању сунца тако изванредно. Мени се чини оно не вреди крњити свој сан и мучити толику муку. Ја налазим да је залазак сунца тако исто леп, а може се уживати без икакве муке» знаш шта си ти на то одговорила! —

— Ах, драги оче, заборавила сам! —

— Али ја нисам заборавио. Ти рече «Рађање сунца је много узвишеније, али оно изазове у човеку тако свечано расположење да ваздан не може да нађе никакав посао који би био достојан тако узвишених осећања, који би им приличио. За то је за нас бољи залазак сунца, јер се после тога спава. После најузвишенијег тренутка само је двоје могуће: сан или музика! —

— Ах, оче, сада више не мислим тако. Јуче, целога путовања гонила ме је ова мисао: шта ћемо ми у опште на свету? Дрва би расла и без нас, животиње у пољу, у води и у ваздуху живеле би и без нас. Свако има по некакав посао на овоме свету који доноси са собом, само човек мора да тражи шта ће да ради. И тако једни ору и копају, други уче велике науке, трећи се зекцирају да се науче што боље један другог убијати, и кад се по-

гледа, између људи и животиња нема никакве друге разлике до те, што људи укопавају своје мртваце! —

— О, дете моје, зар си се усудила тако далеко на пучину? Међер је срећа што си опет код мене. Ти си већ морала многу борбу издржати. Ја се надам да ћеш опет брзо научити да је наш задатак на овоме свету природно, т. ј. паметно живети. Погле ти тај свет данас! — настави он смешећи се — девојка од двадесет и једну годину, па још уз то грофица пита ме: што ћу ја на свету? Ај, дете моје, да будеш добра, да будеш лепа и то не само по спољашњем облику већ и по души својој. Држи се у свету тако да увек можеш желети да те свако скроз познаје... Али сад је доста о томе! —

Беше то веома срећан час који проживеше отац и ћерка у сеници; Ирма неколико пута понављаше жељу да тако навек остану.

Изгледаше им као да никога на свету више нема осим њих двоје.

— Ти си постала моја велика девојка — рече отац. Он је управо хтео рећи «Ти си мора бити много преживела кад ти, вративши се оцу немаш ништа ситно или лично да му причаш,» али он то не рече већ само понови — Ти си постала моја велика девојка! —

— Је ли, оче — упита Ирма — сада ми ти заповедаш да останем код тебе? —

— Ти знаш, од како си сама себе свесна, ја ти ништа не заповедам — одговри отац — Ти треба да живиш према свом сопственом убеђењу. Ја не могу захтевати да ми ти жртвујеш твоју вољу и твоју памет! —

Ирма заћута. Није нашла што се надала, беше опет себи остављена, требало је да сама учини све; она и хоће.

Шум·рев слуга дође да упита Еберхарда за неки посао у шуми. Еберхард одговори да ће он сам изјахати у шуму. Ирма га замоли да и она пође с њиме, и мало

за тим она изађе обучена као за лов, и одјаха с оцем преко поља и ливада у шуму.

Чим се Ирма осетила на добром коњу, црте њенога лица постадоше одмах куражније.

Док је отац распоређивао послове у шуми, дотле је Ирма лежала на једном брежуљку у трави под једном јелом. Очев пас, који се беше брзо на њу привик'о, стаде јој лизати руке, и то је трже иза сна. Она устаде и пође у ливаду која беше на ивици шуме, и прво што беше угледала, беше једна детелина од четири листа. Она је брзо узабра и узе к себи. У то дође отац, он виде њено радошћу обасјано лице, ал не рече ништа. Ирма ће на то.

— Не знаш како ми је добро чинило што сам могла на земљи починути! —

Отац опет не рече ништа. Чинило му се да није нужно најунутрашњија осећања непрестано потрзати. Ирма га зачуђено погледа; она је научила у свету „конверзације" да се на сваку примедбу добије мало кусура.

На скоро за тим вратише се.

У подне сели су обоје у хладовини старчеве библиотеке.

На вратима беше уписан немачки превод Цицеронове изреке.

„Кад сам усамљен, онда сам најмање сам".

Отац је писао. Тек по кадшто погледао је своју кћер која читаше Шекспира, и помишљао је: Оно сад чита најузвишеније мисли, прима их у себе, и те мисли постају његова душа. Еберхард је осећао срећу видети свој сопствени поглед у туђим очима, чути своје сопствене мисли из туђих уста, и то из очију и уста сопственога детета. У њему је твоја душа, па опет је самостална, нова, која урођене особине спаја са свима засебним утисцима. Идеал о коме је сневао у својој младости, беше оваплоћен, жив пред њиме.

Еберхард је брзо завршио што је имао да запише у своју шумарску књигу, па се онда смешио сам за се, види да није тако јак као што је мислио, види да данас не може да ради као јуче, јер сад беше његово дете крај њега.

Он седе крај Ирме, па показујући на дела Шекспирова и Спинозина која беху увек на његовом столу, рече:

— Пред овом је двојицом цео свет. Све који су живели пре толико векова, ја их вечно имам крај себе у мојој усамљености. Ја ћу умрети, и од онога што сам ја мислио, не ће остати ни трага, али могу рећи да сам са највећим духовима проживео вечни живот. Дрво, животиња, све то живи само за се, и само дотле док не угине. Ми на против са животом добијамо дух свију векова, и ко је доиста постао човек, у њему је цело човечанство. Тако ћеш ти живети са својим оцем, са свачим што је истинито и лепо у историји рода људскога! —

Дуго су за тим обоје ћутали.

За тим упита отац.

— Јесу оно дворска кола на којима си се довезла? —

— Јесу! —

— Дакле мислиш се опет враћата у двор? —

— Оче, немој да сада о томе говоримо. Ја нисам тако снажна као ти, па не могу од најузвишенијег предмета одмах прећи на питања из свакидашњости. —

— Дете моје, оно баш што је свакидашње, то је најузвишеније! —

— Ама ја бих рада била да сада не знам ни да има на свету дворова, желела би да нисам никад ништа друго била нити да икада ишта друго постанем, већ парченце твога срца и твоје душе!

— Не, ти треба да живиш својим засебним животом. Али ако ти хоћеш да останеш код мене, онда просто пошљи дворска кола назад! —

— Мораћу ипак, макар и за најкраће време, вратити се у двор. Ја сам добила сам „осуство" а не отпуст. Најбоље би било, оче, да одемо заједно, па да ме при повратку поведеш собом! —

— Ти знаш да ја не могу ићи у двор, а ја знам да ти и сама имаш довољно снаге да сама себе поведеш. Ја сам те данас посматрао док си спавала. У теби нема никакве лажи, преко твога лица још није прејурила никаква ружна страст. Ја знам, твој брат желео би да те уда; и ја бих хтео да постанеш поштена жена и добра мајка. Бојим се само да ти ниси већ постала сувише своја, да би могла бити још нечија. Сад, како му драго. Погледај далеко преда се, дете моје. Видићеш милионима цветова и цветића где тихо за се цветају. Ако наиђе неко те узбере који цвет, лепо, онда је тај цвет за њ цветао; ако се на неком цвету ничији поглед не заустави, па он прецвета и угине невиђен, он је цветао и живео за се. Али, дете моје, нека те моја жеља ни мало не брине. Колико имаш осуства? —

— Четрнаест дана. —

— Лепо, дај да то време проведемо весело и искрено, па после ради како те твоја памет учи! —

10.

Дани мирно и подједнако пролажаху.

Еберхард није имао никаквих свеза са својим суседима осем са кметом својега села, који је уједно био посланик у народној скупштини, с којим се радо дружио расправљајући општинске послове.

Ирма је много времена проводила сама. Она је читала, везла, цртала и певала. Не прође неколико дана а она се са свим отрезни од свог узбуђења. Шта је живот, питало је нешто у њој. На што је живот? Ја радим само за мој накит, за накит моје душе, за накит мојега тела.

па за што све то? Да ме гледа моје огледало, јер мој отац ме види само један сахат у подне и један у вече,

Она се трудила да савлада своју експанзивну природу и успела је. Само једно није могла савладати а то је што је непрестано мислила не некога који беше далеко, али јој се све чинило да чује његов корак, да чује његов дах... А тај неко, беше... беше Краљ.

Она је морала да мисли на то како он све чека на њено писмо и како у место тога добија вест да је отпутовала. За што га вређа?

Више пута хтеле је да му пише из очине куће, да му каже да је побегла од њега, не од њега, од саме себе. Стилишући то писмо у себи она је сама себи говорила: Такво бегство није кукавичлук, то је прикупљање и напрезање свију својих сила да се човек откине од самога себе. То му је хтела протумачити; он не треба да мисли ружно о људима а најмање о њој; његова узвишена радна снага не треба да страда од помисли да људи не могу да појме узвишеност. Она беше и себи и њему дужна то изјашњење.

Али то је тешко све написати. За то ће се она вратити, само то да му каже. Па онда ће се раставити за навек, ал' онда ће бити ласно сносити усамљеност пошто се макар за тренутак уживала најузвишенија заједница при чему се очувала чистота и верност наспрам себе и наспрам других.

Ирма беше срећна овим ослобођењем саме себе.

Она се уздржавала пред оцем да говори о двору. Па ипак није могла спречити да уз реч помене како је овом или оном приликом казао Краљ ово а Краљица оно, и свагда се опажало да она велику важност прилаже свачему што се њих тиче.

— Такви су људи — рече Еберхард смешећи се — они сами знају шта који вреди, или бар требало би да знају, па опет уступају владаоцу право да им он одре-

ђује вредност. Он има да одреди: ти вредиш толико и толико, ти си дукат, ти си талир, ти тантуз, ти тајни саветник а ти пуковник. Историја стварања света вечно се понавља. У оној библијској стоји да је Творац довео пред човека све животиње како би им овај наденуо имена. Сада људска створења долазе пред владаоца и моле га: Надени нам какво име, огрни нас каквом титулом, јер смо без ње голи, па нас је стид!

Ирма се трже од ових оштрих речи. Докле је оца довела његова усамљеност. Она се није могла уздржати да не рече.

— Ти чиниш неправду пре свега Краљу. Он је дубока природа пуна племенитости и духа...! —

— Пун духа, знам ја то — одговори Еберхард — Је ли, он уме много да пита, многе задатке да задаје, при крају ручка жели да чује кратак извод или преглед из црквене историје, из физиологије, из какве му драго друге науке, али наравно он неће никада да учи сам, да ради трајно, да прочита какву књигу до краја, већ само да му је извода и прегледа! У том случају дворски колоратурски певачи истресу своје мисли. Немој мислити, дете моје, да ја мало ценим добру вољу краљеву. Али њему су свагда пунили уши тиме да је он ђенијалан — свима краљевима на свету говоре да су ђенији било војнички или државнички, било уметнички или други некакви — у место сваког позитивног знања подметали су му фразу. Ко се год приближи владаоцу тај не само облачи нарочито одело које подноси за двор, него чак и душу облачи у прописну дворску униформу; он никада не може да види људе онако какви су, за њ се све костимира у допадљиве облике. Ја верујем у поштено старање краљево да сазна право стање ствари, и то је врло похвално од њега, али он никада не може да се отме из очаранога круга фразе.

Ирмине усне задрхташе. Она није могла мислити да отац хоће да у њој угуши интересовање за краља, јер он није могао знати да се она за њ интересује, али овако противно мишљење њу је дражило и она с ужасом виде да ту нема помоћи. Она би могла живети с оцем у самоћи само тако ако би и он поштовао оног узвишеног човека онако, као што га она поштује. То не би сметало његовим републиканским убеђењима а најмање његовој правичности, кад би поштовао високи дух једнога човека па макар он био и владалац. Али он ето поруши сваку ћуприју споразума и правичности.

Да је други когод тако о краљу говорио, он би осетио шта значи њена срџба; овако беше од ње доиста много што се толико савладала да не одговори ништа.

У њеној души нешто се згрчи и затвори тако, да се већ ни пред киме више не ће отворити.

На један пут осети се као туђинка у очиној кући, и сад је душло осећала како она овде никада није била као код своје куће. Морала се присилити да буде равнодушна и весела.

Еберхард опази у њој ту усиљеност, али је држао да је то борба између дворског живота и усамљености. Он није хтео да јој помогне. Тек пошто сама извојује ту борбу, имаће правога мира.

У недељу изјутра — он није никад ишао у цркву — рече јој

— Јеси ли расположена да саслушаш једну подужу причу? —

— За цело! —

— Хоћу да ти предам мој тестамент још док сам здрав! —

— Моли те, оче, немој то да чиниш. Хоћеш да ме поштедиш? —

— Не мислим ја завештање о моме имању, већ тестаменат моје личности. Ми немамо никакву слику твоје

добре мајке, па за то ви и не знате какво је она чисто и љупко сунце била. С тога би рад био да ти оставим барем слику мога живота. Причувај је. Бог зна да ли ћемо икада више имати прилике да о томе говоримо. Ако ти нешто не буде јасно, или ти се учини сумњиво, ти ме питај. Не бој се да ће ме то прикидање смести, мене ништа у животу не може смести, ја сам се навикао да једновремено обрађујем своју земљу, да наређујем слугама посао и да радим на философским последицама размишљања.

Дакле можеш ме слободно прекинути кад год усхтеш... Мој отац, рођен као независан гроф, беше сачувао своју гордост, што му осем цара није могао нико ништа заповедати. До смрти своје није признао целокупност краљевине, и увек је питао: како је тамо преко? Он је још држао да је његово имање засебна држава и да је он барабар са свима владалачким домовима. —

— Па онда, драги оче — упита Ирма — за што ти хоћеш да разориш тако лепу, части пуну успомену? —

— За то што ју је историја разорила, и то с правом. Све нова и нова покољења морају да ступају на чело људскога рода, ако се хоће да се тај род одржи. Али ја сам хтео о моме оцу да причам. Ја сам срећну младост проживео у овој кући. Мој је учитељ истина био из поповског сталежа, али је ипак био слободан човек. Годину дана пре него што ће ми отац умрети ступио сам у војску. Могу рећи да сам имао добро држање. Здравље ми беше ка од челика. Мој пук беше у тврдињи немачког савеза. При једном бесном јахању паднем те уганем ногу тако да сам дуго морао лежати. Том приликом познадох изближе нашег пуковског лекара Гунтера. Зар ти лични лекар није никада о нашем друговању причао? —

— Јесте али само у кратко. Краљ ми је ту пре неки дан рекао да ја имам право што сам рекла да лични ле-

кар ни усмене рецепте не прописује док му се не затражс или док не постану нужни! —

— Тако? Краљ ти је казао да имаш право? „Ви имате право" то је орден који усрећава за читав дан а можда и за дуже, је ли? —

— Оче — ти си хтео да причаш о друговању са Гунтером! —

— Ах, дете моје, чудно беше то време. Ја гњурнух с њиме колико сам год могао у студију философије. Још се сећам као да је јуче било, могао би показати место на градском бедему и час када се десило — беше облачно јесење вече, чисто сад гледам жуто лишће како пада са дрвећа — када ми је Гунтер први пут у шетњи поменуо изреку великог свецког мудраца: у основној суштини сваке твари лежи потреба да очува своје биће. Ја стадох.. У том тренутку као да свану у мојој души. Кроза све догађаје живота у мени је нешто говорило: чувај, одржи своје биће: Ја сам до сад живео веран томе начелу, на жалост — као што сад видим — и сувише егоистички. Човек не живи пуним животом ако живи само за себе. То ћу да исповедим и то баш теби Велики суверенитет свакога човека, ја сам га доцне познао као што треба. Ја сам много размишљао али ништа у потпуној свези. Ти не можеш себи замислити шта је то значило за једног омиљеног и уваженог официра, бацити се на философију, не можеш помислити како је то противно војној служби, како је то пред старијима непристојно, а пред друговима смешно. Војна служба заморава посведневним, махом излишеним зекциром, за то је тешко зарити се у какву дубљу студију. Јављао сам се често болестан, најлепше дане проседао сам у својој соби, само да се учим. Наш се пук премести у престоницу и Гунтер прими моју понуду да га ослободим војне службе. Он постаде академијски професор, а ја сам ишао на предавања. Али ја сам сваки дан више увиђао како

мало знам, па сам само жудно да све своје време могу посветити студијама.

Један изненадан догађај испуни ми жељу. Бејах постао дворски јункер и боравио сам много на двору. Још онда сам видео да у људима има страсти за измећарство, која се не може искоренити. Сваки се радује ако је нешто више од других, и за ту цену радо пристаје да и њему други заповеда. Владари су са свим невини за ове лествице глупости. Једноч бејах у летњем дворцу; краљ беше отишао у лов; време за ручак беше одавно прошло а од Краља ни трага ни гласа.

Дворани и дворанке, како ли се тамо зову, трчаху по парку тамо-амо, седну час на ову час на ону клупу, гледају на дурбине, разговарају бајаги ал не могу да се зауставе ни на каквом предмету, јер сва та накићена госпоштина, и млада и стара беше са свим простачки гладна, а госа јој не беше дошао да је нахрани. Твој ујак Вилибалд грицкао је некакве ситне колаче колико тек да завара глад, али у томе није успео. Сахат за сахатом пролажаше, а ми смо шетали као чивути кад им је дугачак дан. Све се то трудило да се смеје и шали, а сваком је крчао гладан желудац. Ја помислих Вилибалд има тридесет коња у штали, набројене волове и краве, широка поља, њиве и ливаде, па опет га није срамота да служи и да гладује овде, само за то да се зове главни коморник. Тога дана дете моје, ја сам онда био твојих година, зарекао сам се у себи да не ћу никад више служити никаквом људском створењу. Најзад стиже краљ из лова. Сви се клањаху, сви удешаваху своја лица као да су најсрећнији људи, али Госа беше рђаво расположен; ђенерал Конт, који га је пратио у лову, беше убио једног дивног јелена, а у реду би било да ни он није убио ништа кад Величанство није погодило ни једним метком. Ђенерал беше у очајању са своје ловачке среће, и кад стоварише лепога јелена у авлију дворца,

његова глава висила је исто онако ка и у убијене животиње. Он се извијаваше још један пут и сажаљеваше што га Величанство нису погодили; Краљ му је опет честитао и ако не баш са свим од срца. Угледавши мене, краљ ме упита «Како је?» — «Врло сам гладан Величанство» — одговарих ја. Краљ се осмехну, а цела свита се просто ужасну од моје непристојности.

Морали смо чекати још по сахата док се Краљ пресвуче, па тек онда седосмо за сто

Дете моје, ако ово испричаш каквоме дворанину, он ће наћи да сам ја био прави блесан. Али оно вече ја сам последњи пут ручао за владарским столом. Ја видим да сам постао брбљав, није ни чудо, остарио сам. Ја сам хтео сам то да ти кажем: погледај око себе, па ћеш видети колико се људи троши, колико их се потрошити мора.

Идеја владалачког величанства доиста је велика и лепа. Владалац треба у себи да оличи јединство државе. Али ма како да је та идеја лепа, само за то што је за њено остворење нужна читава пирамида утрошених људи, којима је одузето њихово људско достојанство, само за то, не могу се никада измирити са том идејом.

Прмљ, мени је као да морам пренети завештање моје душе у твоју. Онога тренутка, кад осетиш да ти нешто отму из круне твојега љуског достојанства, онога тренутка бежи, али без мрзости и презрења, јер које тиме натоварио своју душу не може никад слободно дисати. Ја не мрзим и не презирем овај свет, он ми само изгледа туђ, давнашњи, удаљен од мене, а ја не могу никога мрзити или презирати само за то што не верује моју веру.

Али—ја нисам хтео да те учим, већ да ти причам. Еле ја иступих из војске и постадох прави ђак универзитета, али на брзо оставих и то па пређох у пољско-привредну школу. За тим пођох путовати. У Америци, као што знаш, био сам годину дана. Жудео сам да видим тај нови рукотвор људске историје, у коме људи, стојећи на слободи,

не погледају непрестано назад у Палестину, у Грчку, у Рим. На жалост ја не нађох у Америци оно што сам тражио. свет будућности Тамо све још ври и кључа, као при првом формирању наше земље. Хоће ли из тога врења сталожити се нов род људски, то не знам. Али то знам да цело човечанство очекује некакву нову наравствену везу. Ја ћу умрети, али је не ћу доживети.

Да ли ће се нов свет оваплотити у каквој мисли или на ново у каквој личности која ће претходити примером? Ја бих желео оно прво, али још не видим да је могућно извршење.

А сада даље у моме животу.

Вратих се кући. Имао сам неиоцрпљиву срећу да нађем твоју мајку. Она беше сама у свету. Ја сам уживао највећу срећу, какве нема још једном.

Твоја мајка умре на три године пошто је тебе родила. Ја ти не могу причати појединости о њој. Њена цела појава беше сама чистота и снага. Свет је говорио да је била хладна и притворна, а она је била жарка и отворена, лепа до на дно срца, али само за ме. Да ми је остала жива, ја би постао најбољи и најблажији, човек, али — ја не смем на то ни да мислим.

Није било суђено.

Али она ме је освештала. Ни једне ниске мисли нема у мојој души, ни једно дело нисам од онда учинио, које не би могао признати теби, кћери својој.

Она умре, и ја бејах са свом мојом плаховитошћу опет пред загонетком живота.

Нисам хтео да вама деци својој доведем маћеху, па вам сам постадох очух. Јесте, пусти ме да изговорим, ја сам немилосрдно поштен и кад себе оцењујем. Знам, ко год би ме чуо, рекао би да је то претерано, та мода је тако милостива, али ја сам себе не могу никада оправдати: ја сам своју сопствену децу напустио, бацио на сокак као што се ванбрачна деца излажу. Тебе сам дао тетци док ниси одрасла за манастир. Бруно је остао код

мене докле га нисам стрпао у институт. Ви бесте у одличним заводима, у којима сам за вас грдне суме плаћао, па ипак ви бесте изложена деца. Ви нисте ни знали за вашег оца, т. ј. знали сте да је жив, али ви нисте живели с њиме, ви сте одрасли као напуштена деца.

Нема тек две године како сам ја то сам пред собом признао. Читаве недеље нисам могао да спавам, ни да мислим, ни да осећам, па ипак је тако. Сотона. који се зове софизам непрестано ми је дошаптавао: Па какву би вајду имала твоја деца од тебе, ти си имао и сам још сувише да дељеш на себи самом, а боље је да они сами из себе постану слободни људи него због тебе — у томе можда има нешто истине, али ипак: ја сам своју децу напустио! —

Старац је по дуже ћутао. Ирма положи своју руку на његову милујући је тихо.

— Довољно. Сад је већ казано.

Ја сам овде живео усамљен па опет не бејах сам; дружио сам се са најбољим духовима, и управљао сам својим добром.

Бејах почео да се старам за отачанствене ствари, али се брзо тргох. Ја не могу да припадам никаквој партији. па ни слободњачкој. У њој има много људи које ја поштујем, али они трпе у своме друштву и многе фриволне, који се не стиде да у један исти мах и проповедају једнакост као највећу светињу и да од људи себи равних граде своје жртве. Фриволни су јункери само лоле. фриволни демократи скрнаве идеју. Ко не може да жели да цео народ мисли и ради овако као ја, тај не заслужује да се назове добар и слободан човек.

Ако слобода не оснива моралност, онда по чему се она разликује од тираније? Шта је тиранеја? Егоистичко трошење се биподобних, једноправних с нама створова. Тиранин се само одриче Бога, а фриволни слободњак је оно што попови зову „богохулитељ" — кад ја говоримо Богу разумем

под тим именом суму целокупнога моралног закона у свету. Ја сам по сред људи био пустињак, па за то ми је милије да будем далеко од њих.

За то ја овде усамљен живим! —

— Зар то није жалосно? — упита Ирма.

— Било би жалосно кад би се ја осећао сам — одговори Еберхард — али човек не треба да се осећа сам и кад никог уз њега нема. На овој висини није никада дуго време. Они људи који не живе у себи, усамљени су па ма где били. Али да ти причам даље.

Највише ме је болело што сам изгубио Гунтера. Али ја сам му чинио неправду. Он је од како је, био пријатељ дворскога живота, за њега је то врхунац образованог живота. Он је сувише био естетичар. Још много раније него што је постао дворски лекар он ми је говорио „Ја имам право на леп и угледан живот, на луксуз, на комфор, и то мора бити моје“ С тога је напустио и мене и слободну науку, с тога је постао дворанин.

Можда су ти казали, а можда си и сама помишљала да сам ја човекомрзац. То може бити само сујетна уображена будала. Ја не мрзим људе. Ја само знам да су накинђурени лажним накитом, да се сами граде или их други граде оним што нису. Они се силом претварају — често и сами незнају да се претварају — као да се за нешто интересују што их се ама баш ни мало не тиче Мене су често у животу преварили, али ако хоћу искрено да признам то се догодило што сам и сам хтео да се варам. Ја сам људима давао оно што је у мени најбоље, и мислио сам да су они једно самном, а у ствари то беше само учтивост с њихове стране што су моје поступке одобравали. Нису се они претварали, ја сам се варао. Ја сам мислио да живим у свету пуном сугласности, а у ствари бејах сам самцит. Когод има засебну природу тај је сам, нема потпуне хармоније. Треба се изживети сам, ето то је све.

Отаџбина XII. 47.

Већина људи међутим не ће да живи својим засебним животом, и који то не ће, њима је боље на овоме свету. Они живе како је обичај, њих се не тиче ни садашњост ни прошлост; они скакући и скачу из једног расположења у друго, из једног уживања у друго, они су срећни, они су задовољни и кад у огледалу виде да су остарели. Кад би се сваком човеку на лицу могло читати фактично стање његове душе, ти не би никога познала ни онога с ким си јуче, ни онога с ким си пре једнога сахата разговарала. Дете моје, ја не знам куда те водим, само сам хтео да ти кажем да ја нисам човекомрзац. Ја знам да они не могу бити друкчији него што су, и да у дну свакога, испод шарене и претрпане маскараде, има поштена природа. Само они не могу да је извуку из те дубине, и на све њихове лажи, притворства и зла дела која почине, може се најзад применити изрека великог мудраца: Опрости им, јер не знају шта чине. А сад још једно да ти кажем. Ја праштам и твоме брату Бруну. Он ме је тешко увредио, јер најтеже је поднети увреду свога рођеног детета. Али ја га не могу ни на што присилити нити би хтео. Чудан је овај свет. Кроза сва времена протеже се борба између оца и сина. А с нама ево шта се догодило: Мој син заступа старо време, а ја ново. Ја морам сносити.

Ја знам да је слобода и најприроднија и најпаметнија, али се нико не може натерати да буде слободан. Ја ни тебе не ћу ни на што нагонити. Обичне жене воле да им се заповеда него да их човек убеђује. али ти ниси обична жена. и не треба да будеш.....

Еберхард беше у напред казао да га никакво прекидање не може смести. Па ипак се нешто десило што га је смело.

Неко донесе Ирми једно писмо. Она познаде рукопис своје пријатељице Еме. Она журно отвори писмо и прочита ово:

«Ирма? Не могу доћи к теби, јер сам оставила свет. Данас је три недеље дана, како је мој Албрехт умрьо од уједа бесног пса. И мој је живот за овај свет угашен. Ја се скрушено покоравам непојмљивој вољи Вишњега. Заверила сам се да постанем калуђерица. Ево ме у манастиру, који не ћу никад више оставити. Ходи скоро твојој

Сестри Еуфрозини

у Манастир Фрауенверт.

Ирма даде писмо оцу и он га прочита.

— Ујед беснога пса да уништи два људска живота, ко може то протумачити? — викну Ирма.

— Религија је толико исто немоћна да тако што објасни као и здрав разум који вели да се ваља покорити природном закону! —

Гласник је још чекао. Ирма оде да напише одговор. Она обећа доћи.

Међу тим је Еберхард седео сам. Он је своме детету свој живот расклопио — али шта му може то помоћи? Зар није сам толико пута увидео да никаква поука, па ни најузвишенија не мења човека. Само живот, сопствено посматрање чињеница и искуство сопственом муком стечено, кадро је да обрати човека. Та то је баш невоља догматике што она хоће да пружи човеку оно што му само живот може дати. Његова деца несу проживела његов живот уз њега, па сад није вајде причати им га до у најмање појединости и наводити побуде. то је за њих туђа ствар, непреживљена. Доста је бесмислице већ и у томе да отац своме детету мора о себи да прича.

Еберхард признаде сам себи последице свога поступка; он нема никаква права да од своје деце тражи онакву искрену оданост какву би он желео, јер он је живео сам за свој рачун.

Кад Ирма дође и замоли за дозвољење да обиђе пријатељицу у манастиру, он одобри климнувши главом. Он се хвалио да га ништа не може смести, то је могао задр-

жати за се али за друге не. Он је своме детету испричао цео свој живот — ко зна да ли овај један једини туђ догађај неће избрисати из њеног памћења све што јој је причао.

11.

У отвореним дворским колима путовала је Ирма преко брда и дола. Она се беше завукла у јастуке задњег седишта, а на предњем беху њена собарица и слуга.

Она је несрећу Емину осетила као да јој је неко све кости у телу поломио. Тек сада у колима поче јој се повраћати снага. Путовање, непрекидна промена пејзажа, то је увек чаролијски упливисало на њу.

Повелико парче пута јечала је у њој прича њеног оца. Она га је саслушала са великим саучешћем, али његова прича није бозна какав утисак произвела. Све то није тако страшно и велико као што он узима да јесте, говораше нешто у њој; то је његова лична особина што је он од тога начинио себи судбину; нико други не би тако урадио. Емина судбина беше страшна, она просто разгњечује мозак, али очина судбина није ништа спрам тога; у његовом великом болу има много драговољног мучења самога себе. Отац говораше о утишаности, о миру своје душе, међутим он није миран, он још тога мира нема.

У пркос својих детињских осећања на спрам оца, Ирма му беше тако туђинка да је сад и нехотице у памети упоређивала израз његовог лица за време приповедања са болним изразом око усана Лаоконових...

Ирма незадовољна са собом махну главом.

Боже, какав је хаос у свету!

Једно бесно псето упропасти читав један живот, а овде ондо седе усамљени људи па сами себе муче, осећајући недостатак, ограничење; сваки би хтео да нешто задобије али не може, и док он проба, мери, проучава начине како да дође до своје цељи, а оно већ прохујао

цео живот. И у сред тога хаоса стоји једна једина слика, слободна, велика и лепа, сигурна у животу, владајући истински животом.... Ирма се окрете назад као да би хтела рећи: На жалост оче та слика ниси ти; ти си могао бити и требало би да си, али ниси; он је само слободан човек на висини живота, он, Краљ...

И кад је на њ помислила залепрша осмех око њених усана. Она слободно погледа у плаво небо и није знала више куда путује; беше јој као да је неко на рукама носи преко брда и дола.

Ено тамо по врх највећег брда вије се у зраку један орао. Она га је дуго гледала како лети, па онда заповеди да зауставе кола. Стадоше коњи и кола, слуга сиђе да пита шта заповеда госпођа, ал она му махну руком да опет седне. И тако је стајала у пољу у сред слободне природе, окружена сваком угодношћу богаства, и гледала је за поноситим летом орла докле га нестаде у облацима.

— Кад се већ мора умирати — рече нешто у њој — тако би хтела умрети да полетим у небо, па да ме нестане! —

Кренуше даље. Целога пута Ирма није сишла с кола нити једну реч рекла.

— Стигосмо! — рече пред вече лакај.

Спуштало се к језеру. Кола стадоше на обали. У сред једног острва у језеру беше манастир. Баш се сад разлегаше по језеру звук манастирског звоњења на вечерњу. Сунце беше још над брдима, али бацаше скоро отвесне зраке које трепераху у језеру као запаљене свеће које пливају. Језерско огледало беше као позлаћено.

Лакај и кочијаш скидоше капе кад чуше звоњење; собарица склопи руке и стаде се молити Богу; Ирма такође склопи руке, али у место молитве она размишљаше ово: Ово је звоњење лепо, али само за онога који га споља чује па се онда опет врати у широки свет. За онога који је у манастиру, за њ је то вечерње само зна-

мење да је један дан мање до гроба, њему живот није ништа друго до свакидашње умирање.

Она долажаше својој другарици у манастир са неприличним осећањима; она се силом трудила да себи створи пристојно расположење.

Док су спремали чамац, Ирма зачу да се њен лакај с неким разговара; погледа и познаде једног лакаја такође из двора, који њеном момку рече.

— Милостиви је господин овде има већ неколико дана, чека нешто, али не знам шта! —

Ирма би га радо упитала с киме је дошао, али није могла једне речи изустити; некакав необичан страх беше је обузео.

Она уђе са собарицом у чамац. Један старац са својом ћерком веслао је. Думена и не беше на чамцу; језеро беше постало мрачно. Сунце се већ спуштало иза брда и грдне сенке од брда лежаху на језеру. У даљини се блистао снег на врховима планина, оштро одвојен од зелених предбрежија и плавога неба. Овде доле беше така тиха сутон као да је човек зашао у свет сенака

— Је л' то ваша кћи? — упита Ирма старога веслача.

Он радосну климну главом. Беше му мило што госпођа говори лепо његовим дијалектом.

— Јесте — рече лађар — и она би радо ступила у службу код какве добре госпоштине; она уме лепо да шије и да... —

— Остани ти жими код твојег оца, то је најбоље! рече Ирма девојци.

Веслало се даље. Ћуте сви.

— Колико је дубоко језеро овде? — упита Ирма.

— Биће шездесет хвати дубине! —

Ирма је миловала руком таласиће као да се радовала што људи могу тако лако и тако дрско да се возе преко смрти која прети. Она се наже мало преко чамца а лађар викну.

— Госпођице, чувај се! —

— Ја умем пливати! - рече Ирма и настави бркање по таласима

— Знам ја то — насмеја се старац — готово сваки уме пливати док му озбиљно не затреба, а кад затреба, онда беше, још ако је човек у хаљинама, онда слабо ко зна да плива! —

— То имаш право. ове шарене крпе вуку нас наниже! —

Старац не разумеде Ирму па је ћутао. Она беше врло узнемирена па опет упита:

Је ли много људи страдало на овом језеру.

— Ретко, али баш овде где сада веслămo. ту лежи на дну један момак од двадесет и једну годину! —

— Како је он страдао? —

— Кажу људи да је био пијан, али ја не верујем, јер знам да му је јараница тамо преко у манастиру. Срећа те она никада не може чути о томе! —

Ирма је гледала у таласе а старац настави.

— Тамо на оној стени, обалио је пре пет година један грм једнога момка, који се откотрљао право у језеро; а тамо горе где је пустињачка пећина, срушила се један пут наслагана дрва и повукла су са собом у језеро једну девојку од петнаест година. Док је стигла до језера, дрва је беху раскинула у комаде... —

— Не причајте тако страшне ствари — мољаше собарица.

Ирма погледа уза стене о којима беше реч па упита.

— Може ли се човек попети уза те стене? —

— Може, али с муком. Тек, где год расте дрво, може се попети и човек! —

Ирма гледаше у језеро, у планине. Човек може да се изгуби на овоме свету... Како би било да се изгубиш и ти? говораше нешто у њој.

Она се на један мах исправи у чуну. Старац дрекну.

— Одмах да си села. Врло је опасно посрнути у чуну! —

— Ја не посрћем! — рече Ирма и доиста она је чврсто стајала и ако се чамац љуљао.

Старцу се учини да нису чиста посла па тек упита

— А молићемо, да неће и млада госпођица у калуђерице? —

— А што? Од куда вам тако питање? —

— Па, било би ме жао! —

— Што бајаги? Зар калуђерице не живе лепо и мирно? —

— Оно јес, ама знаш тек то је живот, у коме се ништа не догађа!

Као по некој заповести Ирма седе, па онда одмах устаде тако да се чамац заљуљао.

Живот у коме се ништа не догађа, то јој беше иза дна срца извађено. Сва њена младачка снага борила се противу одбацивања живота. Било да га човек проводи усамљен као њен отац, или у заједничкој молитви као калуђерице, то је све једно, то је живот у коме се ништа не догађа. Зар човек није за то на земљи да све буде његово?

Нека наиђе и бол и уживање, и жалост и радост, нека дође што му драго, само не живот у коме се ништа не догађа!

Са тим речима у себи скочила је Ирма на обалу, чула је звеку ланца којим је чамац привезан за обалу, па се упутила кроз алеју липа у манастир.

Ту је упитала за сестру Еуфрозину. Све калуђерице беху на вечерњи. Ирма такође уђе у цркву. Ту је горело само вечно кандиоце. Служба беше свршена, али калуђерице још клечаху на земљи; најзад почеше устајати као мртвачке сенке из хаотичког мрака.

Ирма се врати у собу где се гости разговарају са Калуђерицама. Вратарка јој рече да вечерас не може разго-

варати са својом пријатељицом, јер калуђерицама није слободно после вечерње икога да виде или икакав глас да чују. Међу тим примише је у манастир на преноћиште.

Беше блага септембарска ноћ. Ирма је дуго лежала на скели, увијена у своју струку. Она ни сама није више знала шта размишља, само по кадшто јој зајечи у ваздуху „живот у коме се ништа не догађа."

Свану. После јутрења допустише Ирми да види своју пријатељицу. Она се уплаши када је видела Ему, и ако њено лице беше још онако љупко и лепо као што је било, само јој ружно стајаше кукуљача од мантије, која јој је покривала и косу и целу главу тако да је лице једва вирило из ње.

После првих излива бола и саучешћа, и пошто је Ема изближе испричала своју грозну судбину, кад Ирма поче на ново да притискује другарицу на своје груди она јој рече.

— Твоји су загрљаји сувише бурни. Ја знам да ти никада не ћеш бити смирена, али би требало да се научиш да будеш мирнија, равнодушнија. Ти Ирма, не би могла никад ући у калуђерице. и не треба никада то да учиниш, јер би ти вечно жудела за светом. Ти треба да се удаш за каквог поштеног човека. Само немој очекивати да те просе твоји идејали. Цео наш живот није ништа друго до крпеж, он никада не може бити цео и потпуно леп. Само једно те молим Ирма, немој никада покушати да обориш какву преграду или да је прекорачиш. Тргни се назад, док си још с ове стране —

Ема није поменула Краљевог имена. Пријатељице су дуго заједно седеле.

Ирми беше као да ће се угушити у овој околини.

Ема је говорила о догађајима од којих једва ако је прошло неколико недеља, као да су се догађали пре неколико десетина година; она је тумачила другарици каква

је сила у непрекидној молитви, како се часови растежу у читаве године срећног и блаженог савлађивања целог света.

Она је благосиљала срећу што се човек још на земљи може отрести и свог имена и свију својих успомена, и што се може задобити живот, у коме се полако, без великих скокова, неприметно прелази у вечито блаженство. Само се једно тужила Ема својој пријатељици што сада не смеду више да је приме као праву заклету Калуђерицу, него мора да остане као сестра слушкиња.

— Па то је баш добро — викну Ирма — ти и не треба да се калуђериш. Ја слутим да те Бронен воле, али он је човек који поштује свршена факта. Он је поштен човек па је угушивао своја осећања за те, јер ти беше већ испрошена. Он је достојан тебе Не пада ми ни на ум да ти саветујем да ти сад — ко би ти то смео предложити? али тек ти треба себи да очуваш слободу за живот. Кад прође година, две дана, или ако хоћеш и више, ти би са тим човеком за цело срећна била. Једно бих ти само рекла: ти не смеш своју будућност унапред заложити. Нико не треба да се зариче за цео живот, јер та га једна заклетва начини сутра робијашем, лажовом и варалицом! —

— Ирма — викну Ема — какве су то ружне и зле речи? Зар је то дворски језик? Опрости што сам то рекла. То је још стара Ема рекла, а не ја; опрости јој: молим те опрости! —

И она паде на колена пред Ирму.

— Та устани - мољаше Ирма — шта имам ја теби да праштам? Али ја хоћу да говорим мирније. Виш, драга Еми, за те је срећа што не можеш да постанеш права калуђерица. Тебе је ужасан удар судбине оборио на земљу, али ти можеш оздравити, ти се можеш у овој тишини опоравити, за то треба да си слободна вратити се у живот када те он позове. Манастир треба да буде за те склониште а не тамница! —

— Да — осмехну се Ема — ти можеш тако мислиш, али ја не, ја не ћу више да видим свет из кога је нестало мојега живота. Ти не можеш ни да замислиш шта је то целога живота на земљи бити невеста, па тек у небу светковати вечну свадбу. Ја сам се молила Богу да ми из срца ишчупа сваку себичну жељу, и он ме је услишао. Ја налазим да је то тиранија кад људи свој начин мишљења хоће другима силом да наметну; ја знам, ти ниси таква. Сећаш се још, Ирма, кад смо први пут читали причу о Одисију, па смо наишли на оно место где Одисије заповеда да га вежу за катарку, како би могао да слуша сиренске песме, а да опет не може за њима скочити у море — сећаш се шта си онда рекла?

— Не сећам се више! —

— «Многопоштовани Одисије — рече ти — није био јунак, већ слаботиња. Правом јунаку не треба да га с поља вежу, он је у стању свему одупрети се својом унутрашњном снагом.» Још онда сам опазила колико си ти силна. Узми још да је Одисије био незнабожац, да није знао ни за какав вечни закон. А ја се радујем вечноме закону. Ја сам се грчевито ухватила за ту стену; ја жудим за ланцима, за божанственим, за вечнима, да ме задрже кад год ја хоћу да паднем да ме не пусте никада вратити се у свет. Ја сама хоћу да се вежем. Па сад узми молим те, зар су то слободни људи и слободњаци који забрањују другима да се по својој вољи усаврше, да се спреме за вечни живот, Зар то није жалосна, безбожна тиранија? —

— То је истина. А ко то забрањује? —

— Државни закон, који заповеда да манастир изумре са садашњим калуђерицама да се ни једна нова више не прима! —

— Зар тако вели закон? —

— Тако. —

— То не може краљ трпети! —

Ирма је то тако гласно викнула, да је одјекнуло под сводом ћелије.

Обе девојке немадоше каде да једну реч о томе кажу. Позва их игуманица, која, као да је чула последње речи Ирмине, поче истина благим гласом ал' оштрим речима да сажаљева тиранију слободњака — она их не куне, о не, она их само сажаљева, и моли се Богу за њих — која хоће да уништи једну старинску светињу као што је овај манастир

Ирми усплamтеше образи. Она понови да се тај закон мора укинути, она ће цео свој уплив употребити да га обори. Она се понуди да одмах пише Краљу, калуђерица пристаде и Ирма написа овако писмо:

«*Величанство!*

Пишем вам из манастира. Али ја нисам постала калуђерица. Мислим да немам дара за то. Али какви су то закони који забрањују да се једна несрећна девојка закалуђери? Зар је то слобода? Зар је то правда? Или ако није то, да шта је? Опростите, Величанство, моје узбуђење. Ја пишем у манастиру са манастирским мастилом на манастирској хартији, а то није први пут да се из манастира пише за слободу, за ону велику, праву слободу.

Је ли могућно? Зар има неко права забранити другоме да живи у самоћи?

Зар оне бабе и врачаре, које нису у стању створити никакву позитивну срећу, да забране лечење једне душе коју је велика несрећа задесила.

Велики дух Вашега Величанства не може трпети такво варварство. Јер такав закон није ништа друго до дивљаштво само је налорфано културним белилом.

Величанство, ја видим да још говорим у загонеткама. Ја ћу се наморати да будем јаснија.

Ја сам у манастиру.

Моја пријатељица Ема, моја једина драга пријатељица — ја мислим да сам Вашем Величанству о њој говорила — хоће да постане калуђерица. Она са свога гледишта има право. Та пашчад ипак побесни, и ако се на псе плаћа нарочити прирез. Једно бесно псето убило је Еминог заручника, и она сад, хоће да се одрече живота. Ко сме томе да стаје на пут? Па ипак има некакав закон који тражи да овај манастир не прима више ни једну нову калуђерицу, већ да изумре.

Величанство! То не смете трпети! Ви имате дубок историски поглед, ваш је живот народна историја, Ви треба да натерате ваше надничаре да узвишеније мисле. Ви морате укинути тај закон, Ви морате!

Опростите Величанство овакав начин писања, али ја не могу другаче. Осећам се као ваш адвокат. Налазим да ова ситница вређа Ваш узвишени дух.

Надам се, Ваше Величанство, да ћемо се скоро видети и поздрављам

Са страхопоштовањем
Ирма Вилденортска

Пре него што је запечатила писмо метула је у њ и ону детелину од четири листа, коју је још имала при себи.

Поносито се возила Ирма преко језера назад. Чинило јој се да је велико дело за слободу учинила, ако не извршила оно а оно бар покренула, а већ она ће се старати да се изврши.

Стари лађар беше срећан кад ју је опет видео. Није ништа говорио само је живо веслао; смешио се само за свој рачун као да му је мило што спасава једну душу из царства сенака.

У даљини видео се још један чун; у њему стојаше некакав човек у ловачком оделу и поздрављаше машући шеширом.

Собарица то показа Ирми која беше утонула у своје мисли гледајући непомично у језеро.

Ирма се уплаши. Да не буде краљ?

Ловац, држећи да га још нису опазили, опали из пушке, те све околно стене и брегови одјекнуше, па онда опет махаше шеширом. Задрхталом руком подиже Ирма своју белу мараму и махну њоме неколико пута.

Чун с ловцем приђе ближе. На лицу Ирмином прелетеше као муња два разна израза, најпре радост па онда разочареност. У чуну не беше краљ већ барон Шенинг.

Он ускочи у њен чамац, пољуби јој задрхталу руку и рече како му је мило што ју је ту нашао.

Изађоше на обалу. Барон узе Ирму испод руке и пођоше дуж обале. Собарица оде напред. У даљини видела је Ирма лакаја који је јуче с њеним момком говорио. Не рече ли он да његов господин одавно нешто ишчекује? Та барон јој одавно сваку пажњу указује. Ствар се одмах објаснила, јер барон одмах поче:

— Овде смо сами пред небом, бреговима и језером. Драга грофице, могу ли вам нешто казати што давно чувам у дубини душе? —

Ирма тихо климну главом.

— Е па лепо, онда ми допустите да вам кажем. да ваше место није на двору! —

— Ја се још нисам ни одлучила да ли да се враћам или не. Али за што мислите да ја нисам за двор? —

— За то што у вама има нешто, рад чега се никада не можете осетити пријатно на двору. То вас изненађује да вам баш ја то кажем, ја дворска будала, салонски тиролац? Ја знам да ме тако зову. Па ипак грофице, они само мисле да се са мном титрају, у ствари је се њима титрам. Али ви грофице не можете се никад одомаћити на двору. Ви не узимате живот и обичаје као нешто стално непромењиво, ви све то проводите на свој особит начин. Ваша се душност не може униформисати, ваша

душа говори нарочитим дијалектом своје постојбине. и кад се нешто од тога сазна у ливрејисаном свету, одмах нађу — ја то најбоље знам — да је то врло оригинално, али врло страно. За то сте ви на двору туђинка и остаћете до века! —

— Не би никад рекла да ви тако проучавате моју душу. Али хвала вам! —

— Ја не проучавам вашу душу ја живим за њу. О грофице, детиње срце које ипак обухвата цео свет, не дршћи, пусти ме, — пустите ме да вас узмем за руку и да вам кажем: И ја сам туђин, ја хоћу да се тргнем назад па да тамо преко, на моме красном имању, поживим засебним животом. Ирма, хоћеш ли да учиниш да ми тај живот буде милион пута слађи и небески, хоћеш да ми будеш жена? —

Ирма дуго није могла проговорити, најзад рече:

— Пријатељу, да пријатељу мој. На оном ено острву живи једна пријатељица моја која је за се и за ме умрла. Судбина је тако добра да ми тај губитак накнађује једним пријатељем. Пријатељу, ја вам благодарим, али... ја сам збуњена у овом тренуку можда дубље но... Видити, драги бароне, уза страну оног брда једну колебицу. Тамо би ја радо живела, да залевам своје поврће, да музем своје козе, и да градим сама себи одело, тамо би била срећна, заборављајући на свет и заборављена од света! —

— Ви се шалите, драга грофице. Ви фантазујете за идилама, али оне се блистају за неколико па онда побледе.

— Ја се не шалим. Ја би могла живети сама када би морала радити за насушни хлеб; али живети као госпођа у некаквом усамљеном замку са свима крпама господштине, облачити се за то да би се огледала у огледалу — то не ћу. У оној колеби живела би без огледала, мени не треба да се сама видим, а није нужно ни други да ме виде. Али ако ћу живети у свету онда то мора бити са свим, у центруму, у великој вароши; ја морам имати

или све или ништа, само једно од тог двога може ме усрећити. Само ништа средње, само не половне ствари! —

— Или ћу се — настави она — покорити свету, или ћу ја свет покорити тиме што ћу га презирати. Или не ћу питати како ме људи гледају, или не ћу ничије очи да видим па ни своје.

Барон беше ућутао. Очевидно трудио се да нађе речи. Најзад рече

— Ја сам хтео да дођем вашем оцу, али ја знам да он не воли људе мојега сталежа. Знао сам да ће те обићи вашу пријатељицу, за то сам вас чекао на језеру. Једно само још молим. Хоћете ли се вратити у двор?

— Хоћу — рече Ирма, и сада се тек одлучила на то — Да се не вратим била би неблагодарна спрам Краљице спрам — Краља, и осталих пријатеља. Ох, пријатељу, ја још нисам дорасла за живот у коме се ништа не догађа. Ја то осећам! —

Стигоше једној клупи.

— Што не седнете до мене? — упита Ирма. Седоше обоје.

— Колико има како сте из престонице?

— Пет дана! —

— Је ли све по староме?

— На жалост није све. Личног лекара задесила је тешка несрећа. Његов зет, универзитетски професор Корн, умро је напрасно од лешинског отрова! —

— Од лешинског отрова? — прихвати Ирма — па ми сви умиремо од т г отрова, и оне тамо на острову, и ми сви, сви! —

— Ви сте врло горко расположени! —

— Ни најмање. Мени се врзу по глави чудновате ствари. Ја сам тамо преко сазнала за један велики закон! —

— То је закон самопрегорења? —

— Ах не, то је закон о основаности моде! —

— Ви се ругате! —

— Боже сачувај. Видите, мода је доказ људске слободе; модне новине састављају највеће преимућство рода људскога.

— То је барок! —

— Ни мало, то је сушта истина. Видите, човек стоји на толико вишем ступњу културе, у колико чешће мења своје хаљине, како што се тиче материје тако и у боји и кроју. Само се људи вечно изнова облаче свагда другаче. Животиња не мења своју кожу, дрво чува своју кору, а народно одело као год и духовничко, само за то што су стереотипна, што се не мењају, само за то су, ограниченост недостојна човека! —

Барон стаде чудним погледима мерити Ирму. Беше сад срећан и што му је онако искрено „дала котпар." Та то је тек жена која не би била за њега, она би га сваки дан уморила захтевајући све саме ватромете духа А њој се допада у тој бизарности. На један мах опази он и све махне Ирмине, и ако му се пре једнога часа чинило да да јој нема махне ни у чему. Каква је то жена која може, тек што се вратила из манастира да се упушта у такве бизарности?

Барон Шенинг причао је још како је фотографисао Валпургу са принцем.

— Ах, Валпурга! — рече Ирма; нешто се кувало у њој.

Барон се опрости пријатељски и одвесла преко језера.

Ирма пође кући. Успут је питала како би ваљало ићи да се дође до језера на другој страни планине. Рекоше јој да се на каруцама никако не може, већ на коњу. Она напусти мисао да обиђе Валпургину породицу, и одвезе се право оцу своме.

(Наставиће се)

УСПОМЕНЕ

I.

ЈЕДНА НОЋ

На трошној клупи, близу старог зида,
Где бурјан расте, — и предео пуст
Пред мутним оком губи се из вида,
Сањиви бршљан никао је густ.

Било је вече. По небеском вису,
Кандила бледа сипала су зрак;
И будни попац певао је близу,
Кроз тијо вече и дубоки мрак.

О бајне ноћи! мислио сам тада,
И опет мени беше пусто све —
К'о младом орлу, кад га жеља свлада,
Што напред хоће — али не зна где?

И лаки шушањ из мисли ме трже,
То беше анђ'о неспокојства мог —
И ноћ се уви и копрену врже,
На бледо чело пратиоца свог. . .

И сањлив бршљан из траве се диже.
Ја страсно грљах њезин мили стас,
А он јој благо до косице стиже,
И венцем уви расплетену влас.

Војислав.

ДРАГА ДРАЖА ОД ВЕРЕ

(без шале)

I

Прво миловање

— Ја стасах за женидбу, а Стамена за удају. Овако једном Мирко Русовић, из села Кречане, причаше свој живот и своје невоље: — Управо да кажем, Стамена још не беше за удају, јер бејаше врло млада, али мајка њена,

не имајући више женске деце, једва чекаше де своју лепу јединицу изведе у коло, као удавачу.

А и беше лепа пусница, како ли да јој речем! Ја сам доспевао свуда: и на пре́ла, и на се́ла, и на позајмице, и на мо́бе, и на заветине, и на саборе — где се год ку̑пе момци и девојке. Е, верујте Богу немојте мени, нигде не беше тако лепе девојке, као што је Стамена! И, што ја њу чешће виђах, што је дуже гледах, она ми биваше све лепша, све милија. Најпосле тако ми занесе памет, да сам и мислио и сањао само о њој.

И она мене гледаше исто тако радо. Није ми то смела казати, али није могла ни сакрити шта јој је у срцу. Беше весела ка̏д ме види, беше задовољна кад се са мном разговара, а особито кад се ухвати да игра до мене, или да потражи прстен у̑ мене, да ме удари туром, или бар да прође поред мене, и да ме некако слатко погледа својим крупним очима.

Кад би се год десило тако што, ми бисмо се обоје зажарили у лицу.

Не умем ни казати управо шта је, али беше и у мене и у ње нека неодољива сила, која нас привлачаше једно другоме. Ми смо ту силу опажали, али јој нисмо познавали ни врела, ни узрока. Мајко моја! Ми нисмо ни слутили колико ће нас муке и невоље стати та наша милошта!

Мало по мало опазише и други људи, да се ми радо гледамо. Не прође много, па се у селу говорило и веровало да ћемо се ми узети! . .

И нас двоје смо то желели, и село је тако говорило; али ми не бесмо господари од себе. Нама обома беху живи и отац и мајка. А, по несрећи, наши очеви о томе мишљаху са свим другчије.

Једном ја стојим у забрану поред врљика а сокаком наиђе Стамена, и устави се кад ме опази.

— Шта ридиш ту? упита ме она нешто невесело.

— Прегледам ограду, рекох ја: — бојим се да нам туђе свиње не поједу ово жира. . . .

— А што, болан, кријеш да ћеш у војнике?

— Ко то каже? упитах ја као опарен.

— Божем ти не знаш?

— Не знам, колико ако знам за онај свет?

— Бог ме сам ја нешто начула. Да Бог да да је лаж.

Рекавши то она дубоко уздахну, и брзо ме остави показавши ми очима на другој страни забрана оца свога који се враћаше из лова.

Уђе у мене нека ватра. Нисам се бојао пушке; с њом сам одрастао; нисам се уклањао од службе: што год могу други, могу и ја; нисам се плашио војске: најлепше се песме певају о војсци и о војницима. Али шта ће Стамена, ако ја одем у војску? Три су године читав век! . . . . . .

Ослушкивао сам са сваке стране: ни од куд никаква гласка! Распитивати нисам смео, да не дижем вреву пре времена, а можда и без невоље. Тако оста неколико дана. Чудио сам се откуд Стамени та мисао?

У петак по Мратину дне рећи ће ми сестра Синђа како је чула да отац говори с матером да мене не жене те зиме, јер се боје отићи ћу на пролеће у војску!

— Ето га сад! Тако он није мислио док није сазнао да се ја и Стамена волемо!

Ништа! Прође опет неколико дана. . .

Једном ја и Стамена стојимо на прелазу и, више гледамо једно у друго него што се разговарамо, док неко иза мојих леђа проговори

— Е, срце ме моје боли кад видим овога красника и ову красницу, како вену једно за другим, а све узалуд...

Ја се окретох, а иза мене беше шаљива баба Јока, која ме је волела из детињства.

— А што узалуд, Бако! упитах ја.

— Како што ? Ти бој се, и не знаш да је отац твој у омрази с оцем Стамениним. Они се не ће пријатељити пошто су живи...

Ето наше несреће !

После неколико дана нађох Стамену на сéлу, код куће Богдана Зељића. И она ми рече да њена мајка зна за крвну омразу између оца мога и оца њенога......

Био сам на пакленим мукама. Неколико пута помишљах да бацим стид под ноге, да паднем пред оца, да се заплачем као мало дете, и да му кажем да ћу отићи у свет, да ћу учинити од себе што нико није, ако ми не ће просити Стамене. И може бити да би ово било добро; може бити да бих том молбом њега измирио с његовим противником, а себе сачувао од толиких потоњих невоља. Али на тако што ја бејах тром, снебивљив. А докле се ја ломим: хоћу ли, не ћу ли, дотле искрсне нешто друго, и прилика ми се измакне.

Прођоше месојеђе. Насташе часни пости. У наше село дође комисија да пописује војнике. Пописа све моје вршњаке. Кад би да се извлачи коцка, ја извукох број који иде у војску, као да сам га оставио !

Официр, погледа у мој број, па у мене, насмеја се, и рече :

— Браво, Мирко ! Доста се певало :

„Богатога коцка прође,
А сиромах, ма да не ће,
Војник бива баш на силу ! “

Ти показа да коцка и богатога не мимоилази баш свакад !..

Њему је до шале, а мени срце пуца. Не марим што ћу у војску. Нисам сам: с толиком браћом отишао бих у бели свет. Али Стамена, шта ће бити од ње ? Три године су читав век. Може ли она мене толико чекати ?

Сретох Стамену кад иђаше с воде.

— А виде ли ти шта би од мене? упитах ја.

— И боље! одговори она после малог ћутања.

— Како боље, ако невољу знаш?

Она ме погледа пламеном а не очима. Јагодице јој се зажарише.

— Шта би помогло и да си остао? Нама се узети не даду те не даду. Овако бар има изговор: „Отишао у војнике"....

Ја не знађах где сам од муке, а кад по други пут загледа очи њене, две се крупне сузе откидоше од њених доњих трепавица, и срозаше јој се низ образе.....

У тај мах зачу се говор оца мога. Ми се и нехотице растанемо.,.

*
* *

Првих дана по Ђурђеву дне већ бејах у касарни, а Стамена је остала у кући својој.

У великој касарни, међу небројним момцима, ја се осећах сам самцит. Најмилије ми друштво беху мисли о кући, о Стамени...

II

Касарна

У касарни први пут осетих у свом срцу нешто што пре никад нисам осећао. У селу, откад знам за се, бејах срећан, куд се год окренем. Тек пошто заволех Стамену, догађаше се по некад да сам невесео, да сам суморан; али је то бивало само кад се надам да ћу негде видети Стамену, па ње тамо не буде. Па и у таким приликама ако не видим њу, ја погледам онамо к њеној кући, угледам суворхи храст, више њене куће, и одмах осетим неку лакоту на срцу.

У касарни је све другојаче: одело, храна, говор, рад, живљење. С тога мене првих дана спопаде така туга за кућом, за завичајем, да бејах од истине болестан. Ви ћете рећи: За Стаменом! Није, среће ми! Него сам још ја своју тугу блажио мислима о Стамени. Кад ме већ савлада немир и мука, ја се узмем сећати нашега живовања; узмем понављати у памети све разговоре које смо заједно водили. Некад бих се у том толико занео да сам гласно говорио. И то ми је увек ублажавало тугу, то ме је колико толико разведравало, а некад и насмејало. У тој болести, без болести, вукао сам се читава два месеца, а кући нисам ништа јављао.

Иза те болести, мало по мало, навикох се на свој нови живот. А и како да се не навикнем? Сви су другови моја врста: млади, здрави, докони, весели, а у толико људи увек се нађе шаљиваца, па се ту смеје и онај ком није до смеја.

У нашем војничком раду и животу биваше по нешто баш за смеј.

Још док бесмо новаци (рекрути) дадоше нам, на сваку десетину, по каплара да нас учи, да нас „зекцира".

Ми свакојаки а каплари свакојаки, па често да се човек искида од смеја.

Онај каплар што учаше моју десетину бејаше нека омалена, крњоноса сатвар, надувена, тупа, а често и трештена пијана. Он се некад владаше тако да би му се, што онај рекао, и кокоши смејале, али се у војсци не сме нико насмејати, кад му се смеје.

Међу нама новацима опет бејаше једна крупна, снажна, простодушна добричина, коју ми сви прозвасмо „Бáта".

Наш „бата" је телом својим покварио два човека, а он се никад није срдио.

Каплар нас упаради и почне учити како да корачамо по његову бројању: *један! два! један, два!...*

Ми сви слушамо, и тувимо, да не погрешимо.

Таман он удеси све како треба, и викне:

— Један!

Један, брате, један! одзове се наш бáта, који својски приања да научи «учење», али му, пусто, иде врло тешко.

Каплар цикне:

— У војсци нема брата! У војсци има старији и млађи. Старији заповеда, млађи слуша. Старији се зове по чину: госпо'н пуковник! госпо'н мајор! госпо'н капетан! госпо'н поручик, госпо'н потпоручик...

Ми ћутимо и слушамо

Крплар викне:

— Један!

Ми сви корачимо ћутећи.

— Два! настави он.

— Два, брате, два! понови за њим бата.

Каплар прекипе, и ја мишљах смождиће га. Али, срећом, он према бати бејаше тако мален, да би га бата могао заденути за појас, па рȃт преко њега ручати!

Други пут учи нас тај исти каплар како треба да одговара млађи старијему.

— Млађи увек треба да одговори: Разумем!

— А како ћу одговорити кад *не разумевам*, упита бата?

У војсци нема «не разумем», грмању један! У војсци се све мора разумети, одсече се каплар.

— Онда се ви не ћете мени више смејати, шапће бата, поглéдајући у нас испод трепавица.

У тај мах дојезди к нама официр, и стаде гледати како се ми окрећемо. Дуго нас гледа, па тек рече:

— Каплар?

— Заповедајте, госпо'н капетан! одазва се наш каплар.

— Кажите оном што се извитоперио као букова греда, да стоји право!

— Разумем, госпо'н капетан! одговори каплар прислонивши три прста уза слепо око, и допаде намештати једнога мога другара.

— Није тај! Није тај! Онај што се сад успрси као гајдаш!

— Разумем, госпо'н капетан, одазва се опет каплар и спопаде мувати другога мога другара.

— Та није тај, звекане један! Срдито викну официр: — четврти од краја!.

То беше бáта.

Каплар притрчи да га рукама намести. Али како ће петлић окренути вола! Њима обојици беше тешко, а нама свима смешно. Али оди се насмеј ако смеш!

Официр још нешто поучи нашега каплара. Каплар, примајући поуку, прислони три прста на слепо око и рече:

— Разумем, госпо'н капетан!

— Не разумеш ти ништа! промумла официр, ободе коња и оде.

И ми сви мишљасмо да господин официр погађа, али чик ко сме то казати нашем каплару!...

Некад и веће старешине осмеше Ево да видите!

Госпо'н Пуковник Ротић удари на стражара пред касарном, и упита:

— Кога чуваш, војниче?

— Чувам касарну, одговори војник.

— Какву касарну, звекане: зар ће касарна одлетети? ти чуваш кнеза, кад тако стојиш с пушком!.

— Разумем, Госпо'н пуковник!

После тога сва војска упамти, да ваља на тако питање одговорити онако како је казао господин пуковник.

Пројоше неколике недеље. Ево нашега бате на стражи код сењака.. Он се малко удаљио од обичнога места. Један официр, пролазећи туда, застане и упита га:

— Шта чуваш ту, војниче?

— Чувам кнеза, одговори бата.

Официр помисли да се војник шали оним што није за шалу, па рекне:

— По смени, двадесет и четири сата под арест!

Сад опет потече у касарни од уста до уста шапат:

— Ко ће умостити овој господи? Свака се наука може научити, а војна никад!...

Пуковник Ротић једне ноћи удари на стражара пред двором Кнежевим, и упита:

— Војниче, познајеш ли ти мене?

— Познајем, Госпо'н пуковник, одговори војник.

— Ко сам ја?

— Пуковник Ротић.

— Добро! Та се пушка не држи тако. Дај да ти покажем како треба држати пушку.

Војник пружи пушку, и избуљи очи да види како је треба држати.

Пуковник зовне разводника страже, да постави другога стражара, а овога да пошље у затвор, што је пустио своје оружје из руку!

То је касарни за памет! Сад свак позна како се треба владати.

Друге ноћи пуковник Ротић удари на другога стражара, и упита:

— Познајеш ли ти мене?

— Познајем, али не прилазите к мени, хоћу да пуцам.

— Јеси ли ти луд? Зар не знаш да сам ја начелник војске?

— Ноћас не видим добро, даље од грлића!

Пуковник ипак прије; стражар натегне пушку. Пуковник шчепа пушку за грлић, и погуша се са стражарем.

Дебели пуковник некако посрне и љосне о калдрму колики је дуг. Начини се врева. Кнез Мијаило отвори прозор и упита:

— Шта је то?....

У часу се све утиша.

Сутра дан је сва касарна зујала од шаптања како су се на стражи рвали пуковник и стражар.

Три године сам провео у касарни. За то време наслушао сам се се свакојаких заповести; али сам и многу добру науку научио: научио сам устајати свакад рано, свршавати сваки свој посао на време, пазити на своје одело и оружје, старати се за себе (јер то у задружној кући нисам знао), слушати старијега брзо, и заповедати млађему јасном разговетно.

За те три године у Кречанама се догодило много што шта. За мене је најважније то што се Стамена удала, и још за кога? За Цвеју Ликића, мога брата од тетке.

Тек што се она уда, потегне њен отац те умре, а на скоро за њим премине и мој отац. Да је још мало почекала, могасмо се узети без препреке, а овако ојади и себе и мене....

Пошто одслужих у војсци, вратих се кући. Бејах радостан као дете што се опет находим у месту где ми је прошло детињство и прва младост, али кад се год сетим Стамене — а сећао сам је се врло често — свакад ме обузме страшна туга.

Дуго је нисам видео. Нисам ни тражио да је видим. Чак ми се чини да сам се бојао видети је.

Једном сам врљао с пушком по гају, па сиђем у реку и пођем покрај воде не ћу ли наићи на какав лов. Неколико пута натезах пушку на грлице, па се увек покајах и одустах. Видим како тице гугучу једна поред

друге, па ме беше жао растављати их... Ударих на белило. На зеленој трави прострта само једна крпа платна. На белилу се не види нико. Ја седох под један брест да се одморим. Бејах самртан од неке туге. Седео сам и ћутао. На један мах зачух неку тиху као песму а и као запевку. Тргох се; обазрех се, и, Боже благи, према мени у хладу Стамена! Седи, везе некако зарукавље, а поред ње се игра најмлађи њен девер, детенце од својих 6—7 година Она везе и тихо певуши. Крупне сузе сливају јој се кад и кад низ образе.

У један мах дете стаде; загледа се у њу, и упита:

— Што ти, снашо, плачеш?

— Не плачем, срце моје, него певам, одговори она.

Дете стојаше и гледаше је. Јамачно не могаше удружити песму са сузама...

Ја чисто претрнух...

Дете се на ново заигра.

Стамена на ново запева.

Ја чух да она у песми припева моје име. Свега ме обујми живи огањ. Мишљах да полетим да је загрлим. Устах; изиђох пред њу, и... стадох нем, као сињи камен! Ни речи не умејах проговорити...

Она ђипи. Обриса сузе; зажари се лицу, и тек рече.

— А гле!

— Шта радиш? упитах ја у неко зло доба.

— Здраво сам, одговори она, и малко као да смигну раменима, али се одмах трже, да то ко не види.

— Ти баш... почех ја...

У тај мах пуче једна пушка ниже нас у лугу; неколико грлица прнуше с једне раките овамо преко нас, а дете дотрча и приби се уза Стамену.

— То је *он!* рече она, и, оставиши мене, оде да збира своје већ суво платно.

Ја не сачеках Цвеје... С боним срцем, не рекавши јој ни с Богом остај, одох уз поток.

Ух! Ала ми беше тешко што сам така несмелица, што се толико збуних, што је не загрлих, што је бар не пољубих — да ми срцу лакне!..

Измичући од ње, ја мислима бејах једнако код ње, и мишљах само о њој...

III

„Архијерејски благослов“

— О светом Илији, прича даље Мирко Русовић: — отерам ја волове у Ваљево на вашар. После вашара, сиђем у Београд, па се тек отуда вратим кући. На том путу задржао сам се десет до дванаест дана. Кад ја кући, а мени кажу да је други дан по светом Илији умрьо Цвеја, и да је Стамена остала удовица.

Кад чух да је умрьо Цвеја, онај час осетих и жалост и радост. Беше ми га жао: другови смо од детињства, а и своји смо; али смрћу његовом Стамена беше слободна .. То ми беше мило, мило ....

Онда нисам ни слутио колико ћу још видети муке па тек да могу рећи: Стамена је *моја!*

Кад се по обичају, издаде све подушје покојном Цвеји, ја упитам Стамену шта мисли; хоће ли поћи за мене?

— Зар још питаш? рече ми она: — али се бојим да се опет не нађе каква сметња.

Ја те попу Јеврему! кажем му да сам рад узети Стамену, него да он што не смете?

Поп најпре рече, да то не може бити, а пошто му ја рекох да се она није ни зародила с Цвејом, он малко поћута па онда заврши овако:

— Упутићу ја тебе проти. Архијерејски благослов може све уредити. А ти већ гледај, покажи се!..

Говорећи то, поп Јеврем кресну трепушом левога ока.

Ја се сетих шта је, па му одговорих:

— Попо, немȏ ти жалити моје кесе, само да се ја и Стамена венчамо.

Он ми даде писмо на проту.

Ја метнем у кочије аков добра бела вина, једнога дебелога ћурана, а у торбу погачу и неколико јабука, па уседнем, ошинем дората, и правце окружноме проти.

Окружни прота Јован Иванић, један је леп господин: човек висока стаса, црне масти, орлова носа, крупних очију; кад гледа мислиш пресеца, али у раду и твору ништа не кида одједанпут.

— За што, хришћанине, баш у род? пита он мене: — та није се, весео био, затрло женско ухо. Виш', она теби долази снаха!..

— Господине прото! велим ја њему: — срамота је казивати, а ја и Стамена смо се волели још док она беше девојка. Онда мој отац, Бог да га прости, имаше нешто с њеним оцем, па се не могосмо узети. Знаш, отац је: мора се слушати. После ја одем у војску. Она се уда. За тим умре мој отац. Ја се вратим из војске. Умре и Цвеја. Сад нама не смети нико узети се, мањ ти, господин прото. А немȏ', среће ти! Не ће теби бити криво од моје куће.

Прота слуша шта ја говорим; броји своје бројанице, мери мене од главе до пете, а погледа и у оно што сам донео, па му је, видим, мило.

— Не ћу ти, хришћанине, ни ја сметати; ти се, видим, сећаш свога проте. Кад си пошао, лепо си кола окитио: тако и треба, нека се види ком је Бог дао. Него је ту канон, правило, закон, црква.

— Господине прото, велим ја њему: — нисмо ја и Стамена род, колико ако смо род ја и ти?...

Прота броји бројанице и малко кроз нос изговара. — Ė, ė, ė, ė, види се рад ми је учинити. Познаје он по мени да се ја не ћу цењкати. Него као да премишља како да окрене

— Баш сам ти рад као себи, рече — али са̑м не могу ништа. Дођи после вечерње, да те изведем „господину”. „Архијерејски благослов” може све разрешити! Али слушај!

Сад ме прота погледа у очи не трепћући неколико часака, па ће онда рећи:

— Отац Јеврем те много хвали. Он уверава да ти не ћеш бити тврде руке, ако ти се овај посао испослује по вољи?

— Даћу пола очевине... Заустих ја.

— Не треба толико, не треба, рече прота смешећи се, и пљескајући мене по рамену: — та ти ћеш сам знати колико приличи онако великом господину, а опет да не оде пола очевине...

— Бићете ви, господине прото, обојица задовољни! одговорих ја.

После вечерње, дођох пред цркву, постајах малко. Прота изађе из цркве, виде мене, и позва ме да идемо владици.

Како се уђе у владичину авлију, одмах се позна да је то кућа вредна, уредна домаћина. Ја сам улазио у толико господских кућа, и нигде нисам видео овакве баште. Владичин је двор једна двокатница особитога кроја. На доњем су боју они попови што суде поповима, кад што скриве, и што распуштају оне људе и жене који се не могу да слажу; а на горњем седи сам владика.

Прота и ја прођосмо преко велика ходника на доњем боју, и, уза стубе, попесмо се на горњи. Ћирица, чим виде, уђе у собу, па мало за тим изађе пред нас и рече:

— Изволʼте! Господин је у својој соби радионици.

Ми уђосмо: прота напред, ја за њим.

Владика стоји пред својим писаћим столом, у рукама има некакав дебео рукопис, а пред њим гори тек ужежена свећа.

Прота му приђе руци; за протом приступих и ја.

— Оче прото, ниси могао доћи у бољи час! Ходи, болан, да један владика и један прота својим рукама, спале цео један српски псалтир!

— Немојте, господине, за Бога! рече прота, ма да и не зна шта владика хоће.

— Није вајде, морамо! Годину дана сам га преводио, а јутрос добих превод Даничићев; прочитах га свега на душак, и нађох толико миља у оној чистоти српскога језика, у оној складности његових реченица, у оној верности његова превода, у оној величанственој простоти истине исказане онако слатким језиком, да ме је, после тога, срамота оставити и даље свој рукопис. За то оди да га спалимо заједно. Držʼде ту свећу!..

Прота, сам не зна како, узе ону ужежену свећу. Обојица приђоше к пећи. И ту владика спали лист по сав свој превод. Докле то рађаше, често говораше:

— Ао, прото! Да знаш како је леп Даничићев превод!

Ја за све то време стојим на сред собе, гледам, и чудим се шта раде ти људи?

Пошто све спалише, затворише пећ, и вратише се к столу.

Овако ће једном бацити и мене и тебе, прото, као «непотребне слуге,» кад бољи закуцају на вратима! рече владика гледећи у проту.

— Прођите се така разговора, молим Вас, одговори прота: — него да говоримо о чем бољем. Овај човек...

— А шта жели овај хришћанин, упитаће владика, погледавши у мене?

— Молим покорно, господине, замуцах ја: — ја, ја, ја — желим да узмем Стамену...

У том ми прота, хвала му, узе реч из уста, и лепо и разговетно оповеди владици све што ја желим, и шта смета мојој жељи.

Кад прота то сврши, ја тек тада видех колико сам се био збунио, и да не бих умео ништа разговетно казати.

То њихово сродство како се сматра међу мештанима упитаће владика: — и да не би њихов брак био саблазна за хришћане?

— На то питање ја не бих умео рећи ни дзе у накрст; али прота, хвала му, рече:

— За то се немојте бринути, ваше високо свештенство (чини ми се овако изговори). У селу се држи као са свим у реду да Мирко узме Стамену.

— Стамена је, рекосте, била за Цвејом, вели даље владика: — а Цвеја је Мирку теткић, син очине сестре. Управо четврто колено..

— Нису се зародили, господине, рекох ја журно: — Сад кумче умрло кумство се раскинуло!..

Владика се само осмену.

Докле ја изговорих то неколико сплетених речи, прота се саже и шану владици нешто што ја не могах чути.

— Дакле, оче прото, ви велите да су ово људи добри, од добрих кућа?

— И он и она, ваше високо свештенство, из најбоље су две куће у округу.

— Владања доброга обоје?

— За то отац Јеврем даје најбоље сведочанство.

— Кад је тако, и кад си угодио да дођеш баш у онај час, кад сам први пут прочитао српски псалтир, онда нека ти је срећно и благословено!

Говорећи ове речи, и гледајући у мене, владика диже десну руку, и некако преплете палац и домали прст да ме благослови.

Прота се брже боље саже те владику пољуби у руку. За њим га пољубих и ја, као свога најрођенијега..

Владика, иза тога, седе за сто, написа неколико речи, сави хартију и умести је у свитак, па ми даде, говорећи:

— Ово предај попу Јеврему; он ће те венчати.

Ја сад спустим на владичин сто колико сам миловао (не дао Бог пребрајати), пољубим га на ново у руку, по-

клоним се, и изиђем. За мном изиђе прота. Њега са степеница зовну ћирица да се врати у собу „Господину," а ја одем радостан протиној кући, те се и њему одужим колико сам могао и миловао, па онда онако радостан упрегнем коње, седнем у кола и, чини ми се, полетим кући..

Ко би могао исказати онда моју радост? Гледам: коњи весели! Хајде што су весели они — иду кући. Али ми весела кола, веселе ми лотре, веселе ми оне лесе: весело све око мене! Гледам уз пут: смеје ми се свако дрво, сваки цбун, сваки цвет! Сретам људе, и чудим се што из далека не вичу:

— Срећно, Мирко, срећно! Гледим у њих и смејем се. Некад чак заборавим назвати Бога, или примити га! Коњи опет повиленили: мислиш не дохватају земљу! Једва дочеках да кажем Стамени тако велику радост!

У прву недељу, после тога, венча нас поп Јеврем, и ми одсвадбовасмо свадбу какву село није запамтило ...

Ја и Стамена отпочесмо живети тако задовољно, тако срећно како нисмо умели пожелети ни у најведрије дане пре тога. Смејаћете ми се, матор сам човек, а кажем вам праву истину: тај ми је живот био као најслађи сан какав може доћи на спавању!..

Оставите ме мало у том слатком сну; не будите тако брзо! Нека вам сада ко други прича што друго. Има се шта причати. Доцније ћу проговорити и ја. Али вам тада не ћу казивати никакве своје радости, него ћу вам ређати муку за муком, јаде за јадима. Дотле — нека сам вам препоручен!

(Наставиће се)

НАРОД И РАДИКАЛИ*)

пише

М. Миловановић

(наставак)

Даље да „захтеви што су изложени у овом програму, нису ишчитани из књига и препочети са туђине, они су узети из уста, из душе и срца народног...... С тога ово није програм гомилице, но програм целог народа.., и т д.“

Ето тако сам радикални пророк у свом органу „Самоуправа“ коментарише своја начела. Па како се овим коментаром у главноме завршују начела радикална то је на реду да та начела једно по једно претресемо, узев на око саме практичке стране њихове ни мало се не упуштајући у доктринарске особине њихове [1]).

„Благостање и слобода изнутра, независност споља“ главно је је знамење, које је радикални пророк наш на својој застави исписао, с тога ћемо пре свега о њему и говорити.

Али шта да речемо о једној фрази која за сваког мисаоног човека значи у исто доба и све и ништа? Апстракција свих људских угодности и свих погодаба под којима се те угодности оства-

*) У прошлој свесци у овом чланку поткрале су се ове погрешке :

стр.	333	врста	6.	озго	стоји :	појавио,	а треба :	појави.
«	334	«	4.	оздо	«	су души,	« «	у души.
«	«	«	1.	«	«	књижевности,	« «	књижевничке.
«	335	«	22.	озго	«	како да је,	« «	како је.
«	«	«	1.	оздо	«	сласт,	« «	даст.
«	337	«	19.	озго	«	њихов,	« «	његов.
«	«	«	21.	«	«	но једну,	« «	на једну,
«	339	«	10.	«	«	добе,	« «	доби.
«	«	«	11.	«	«	увек,	« «	свак.
«	«	«	2,	оздо	«	нечему,	« «	начелу.

[1]) О једном се истом факту може говорити са разних становишта, може се нпр. питати колико нешто има важности за цело човештво, за један део света, за један народ или сталеж, и на последку за једну индивидуу.

рују, то је у истини оно што ми бележимо са речима „бл гостање и слобода“. А то нам не каже ни више ни мање, но да су таке апстракције односно практичке акције без сваког значаја Покушајмо само да дефинишемо ма који од тих апстрактних израза, па ћемо се на брзо уверити да су ти појмови врло растегљиви, који се на свачију „ђунију“ могу догонити па ипак да остану оно што су — шупљи изрази без икаквог практичког значаја, којима се служе сви они који само дају гола обећања [2])

Тако је са „благостањем и слободом изнутра“, а „развитак материјалне, моралне и умне снаге народне“ као да није ни мало од тога умакао, јер нас искуство учи да се мора истрошити снага многих генерација те да се оствари и један једини моменат у тој великој поворци од развића.

А шта да се рече за оне „услове брзог напредовања,“ за потпуну слободу штампе, слободу збора и договора, слободу удружења, општинску самоуправу, личну и имовну безбедност и штедњу као паљијативу док се не пореже данак у смислу прогресивне порезе“? Није ли то све узето из „срца и душе“ народа нашег а нарочито „штедња као паљијатива“ и прогресивна пореза? Не ће ли потпуна слобода штампе учинити да нестане неродних сушних и мочарних година? Не ће ли слободно зборовање и удружење исплатити државне дугове и поништити кајишарлук и зеленаштво? И на послетку не ће ли општинска самоуправа учинити, да на чело општинске управе не долазе властољубиве интерешџије и кајишари од којих зависи сеоска сиротиња?

Смемо ли сад да неречемо да ови „услови брзог напредовања“ нису узети из „срца и душе“ народне?! Смемо ли казати да се њима не ће поткресати крила кајишарска и поломити канџе зеленашке, које ће све дотле гњавити наше народно тело докле год буде самих интережџија и зеленаша?!

Пустимо нек сами радикали одговоре на ова питања и пођимо даље

„Штедња у државним издацима где је год могуће“ доиста је једина тачка радикалног програма, за коју се може рећи да је узета из душе сељачког српског народа; али не штедња привремена као што радикали хоће но трајна и онака каква доликује

[2]) Да се само оствари једна једина тачкица и у најограниченијем каквом друштвеном програму нпр. да се подигну само занати, или само трговина и т. д. ваља да се утроши снага многих умова и живот неколико генерација. А према овоме по себи је јасно да онај који сувише много обећава или мора бити идиот или варалица.

народу који не живи од пљачке, но од зноја са чела свога. Но кад се погледа на то у чему и како радикали хоће да се штеди, одма испада и ова једина тачка од практичког народног интереса из њихова програма.

На једној страни штедити а на другој расипати не значи ништа друго но штедњу исмевати. Захтевати да се укину „савет“ и начелства ради уштеде, а у исто доба тражити да учитељи основних школа постану по плати нешто налик на начелнике, нешто је што се не да сложити ни с каквим појмовима о ма каквој штедњи. Но да оставимо то, ми у томе радикалном пророку много не замеравамо, јер знамо да је у томе имао својих политичких рачуна, без којих би живот његов био у опасности.

Али кад му у том не замеравамо, онда смо у праву да му тим више проговоримо, што је са захтевима укидања био толико штедљив и што није доследно својим начелима отворено и одсечно захтевао да се укину сви бирократски облици у Србији нпр. бирократска правда, полиција и просвета?! За што није захтевао да се пониште кајишарске тапије и облигације и поврате људма тим начином одузета имања и тд. За што на послетку није захтевао да се смањи плата свима чиновницима као привремена мера финансијска, докле не наступи оно време које ће по принципу радикалном збрисати све плате и све чиновнике?!

Могућно је да је и у том било политичких пророкових рачуна, јер радикални пророк не ће да једе скакавце и живи у пустињи као пророци старине; а богме као да није вољан ни да „положи душу своју за стадо своје“ кад онако кокетује с курјацима „оваца“ својих. Могућно је да пророк има и у томе својих политичких рачуна кад хоће да сви сталежи благују у хладовини његове освећене заставе „и поп и професор и трговац и сељак у опанцима и гуњцу“. Све је то могућно па ипак ми се не ћемо упуштати у скривене побуде његове но прелазимо на даље излагање његових начела, која ће нам можда одгоненути оно што нам је сад загонетно.

Обавезна и безплатна настава на првом месту нашу пажњу привлачи, јер је то предмет, који у данашњој васпитно-просветној политици европских народа има особитог значаја.

Није овде места да се упуштамо у научњачке контроверзе о овом предмету. Није наша задаћа да излажемо како стоји с обавезном наставом у другим културама и народима, који су по све различни од нашег. Задаћа наше расправице захтева само то, да изнесемо читалачком свету нашем колико стоји оно што радикали рекоше, да је, поред осталих, и начело обавезне наставе узето из „срца

и душе“ народа српског, српског земљерадина, коме се тако рећи руке одсеку кад му се узме детенце у школу.

Свакоме, сем занесених радикала, познато је, да сељачки свет, по правилу, школу и касарну подједнако цени. Плаћати порез, давати децу у школу и слати своје синове у касарну, три су голема и тешка кулука по појму сељачкога света. То свак зна ко је год игда завирио у народ и познао се са мислима и осећањима — са душом српског сељака из које су радикали, како они веле, своја начела узимали. То је познато свакоме, а нарочито учитељима основне сеоске школе. А богме за то знаду врло добро и ревизори основних сеоских школа. Загледајмо само у њихова извештаја од ове године па ћемо се и на званичном путу уверити о овоме што рекосмо.

Обавезна настава, по овоме, не само да није узета из душе српског народа у маси, но колико је нама познато није узета из душе ни једног народа на свету, но је фикција спекулативних умова, коју су наши радикали материјалисали и утиснули је у својим маштама у душу српског сељака па је тобож отуда извадили и у своја начела уврстили. Дакле наши радикали раде на политичко-социјалном пољу онако исто као што су негда радили, а и сад раде метафизичари, на пољу умности и наравности, метеријалишу какву фикцију или апстракцију, па је онда заогрну битним елементом душе човекове и народне [3]).

Ми смо још напред огласили да, по правилу, сматрамо радикале као људе од просечне народне части и поштења, али смо и то казали како су у свему „невјеже“ што се тиче познавања истинских интереса и практичких потреба народа српског у маси. А за ово нам, држимо, не треба бриљантијег доказа од овога што поменусмо о обавезној настави и њеном уделу у души српских сељака.

По просветној радикалној алхимији долазе одмах економне њихове сањарије, за које радикали тврде да су стварни елементи у души народној. Центарна банка са обласним својим филијалима, друга је на реду у сревствима за усрећавање. Па како радикали и сами веле да су њихова начела, начела практичког живота, за практичке потребе, то се и ми не ћемо упуштати, говорећи о центарној банци њиховој у јаче економске теорије, но ћемо само са практичког народног становишта казати о тој замишљеној радикалној установи, неколико

[3]) Обавезна настава фикса је идеја васпитног росветног сталежа од неколико последњих деценија овога века, и на њу упућују, као на спасење људства све реформаторске ларманције, који немају никакког појма о значењу васпитања и просвете у великом ланцу како индивидуалног тако и народног развића.

речи из којих ће се видети колико је она у истини узета из душе српског народа.

Нама није потребно ни помињати радикалне фикције о благостању, које би створила централна банка са својим обласним филијалима, но се можемо одмах запитати, како би се та банка уредила и на који би начин могла подићи народно благостање?

Две су само могућности да се ма каква банка, ма какав кредит, уреди како ваља. Прва је могућност у томе ако у земљи има доста покретних капитала, који леже без корисне употребе, а друга да тај капитал, који се сусреди у банкарској установи, брзо из банке отиче и опет натраг повраћа, пошто је на брзо испословао размену добара међ друштвеним члановима. То је у истини битна садржина свакога кредита и без те садржине никакав се кредит од важности не да ни замислити — његова је функција размене добара, а не стварање и увећавање њихово као што би хтели радикали [4]).

Па ако се на то пристаје, онда је питање где би се за центарну банку нашао тај покретни капитал, који лежи без корисне употребе, и како би се у сељачком једном народу, где суше и кише не слушају банкарских прописа учинило, да тај каитал отиче брзо како би и банка и дужници њени имали отуда користи? За прво ће се, без сумње, нанишанити на „управу фодова,“ а на друго не знам шта би се одговорило, ако не то, да године не би смеле рђаво рађати кад би само дошли радикали на владу!

Али ево муке што у управи фондова — баш и кад би се могло с њеним капиталом неко чудо учинити, какво радикали веле да би њихова центарна банка урадила — нема ништа друго но протокола а цео је капитал њен у самом народу. А по себи се разуме да би ваљало оном, ко би хтео да сав тај капитал прикупи, продати велики део непокретног имања варошких становника па и сеоских трговчића и газдаша и тиме упропастити многе богатије и сеоске и варошке породице, које с тим капиталом спекулишу. А то богме не би ишло у рачун ни самим радикалима, који у велико кокетују с богаташима, а не би се могло ни извршити без велике несреће и преврата. Но да баш свега тога није, опет би била у велико у питању ма каква банкарска установа у чисту сељачком народу.

С овим смо, надамо се, доказали да радикално кредитно начело не само да није извађено из „срца и душе“ народа српског у маси, но шта више да је оно од душе толико далеко колико еко-

[4]) Овим се не поричe важност кредита, но се само каже шта му је главна задаћа његова. А по себи се разуме да бржи промет добара може у неколико утицати и на саму производњу.

номистичке кредитне теорије од стварног кредита у тежачком једном народу.

Сад је на реду да проговоримо неколико речи о души политичког радикалног учења, о самоуправи као крајњој цељи све радикалске политичке акције, упоредив је са супротним бирократским системом.

Ништа на свету не ласка више свима ,врстама частољубаца властољубаца, и грабљиваца од сваке руке, од овог радикалног начела. Ништа не учити и не научити, ни мало се не намучити и не спремати, па опет бити први у држави, први у срезу и општини, заповедник и старешина — то је нешто што највише ласка људским слабостима и у чему је сва снага наше »народне радикалне странке«. Али по неком неопходном удесу у свим људским делима слабост и јачина стоје упоредо. Тако је у свему па и у ономе што је управ душа политичког деловања наше »народне радикалне странке.«

Самоуправа као год и бирократија има своје лице и наличје, има своје добре и рђаве особине, своје светле и прљаве тренутке. Па како су самоуправа и бирокрација у свему два потпуна контраста, то ћемо изнети и добре и рђаве стране једне и друге установе како би се, констатујући их у главним особинама њиховим, што боље показао прави значај њихов. Да почнемо дакле са бирократском установом.

Бирократија је ван сваке сумње, са извесног становишта посматрана, веома зла установа. Зле су јој стране у томе, што се бирократа хтео не хтео, отуђи од народа, што само слуша госу, који га је поставио и што само угађа интересима сталежа свога. Или другим речма, мана је бирократије у томе, што њени практички интереси нису ни из далека солидарни с интересима народа у маси, и што ни у ком случају не дели судбу с масом популарном, но је по све уздигнута над њом и напредује на рачун назатка њеног.

То су у главноме мане сваке па и наше бирократије, а добре су јој стране у томе, што су пред бирократом сви остали друштвени чланови једнаки; што од њих не зависи, што им се, по томе, не мора допадати и управљати се по шареном јавном мњењу које је великом већином састављено тек само из осетљивог неумног елемента. А такс прилике дају могућности да бирократа буде у свима својим поступцима, сем по кадшто политичким, по све самосталан и по све независан од свега, ван од опште воље, која се у законима оличава, и своје савести, која је у надмашној већини његових

јавних послова једини заповедник и судија његов. Госа се његов истина по кашто умеша у јавна дела његова, али је то само у ретким случајима чисто политичке природе а у приватне односе масе популарне он се апсолутно никад не уплеће.

У самоуправи је, на против, све је ово ни више ни мање но са свим обрнуто. Изабрани званичник не угађа једном госи, не плаши се његове самовоље, али у место тога њему су на врату многе госе, зазире од многих самовољника и прегиба се под теретом оног шареног јавног мњења које смо напред поменули. А то су таке прилике, које нагоне јавног радника да више води рачуна о мњењу гомиле, о назорима оних који су га изабрали, па богме и о самовољи оних којих су најмоћнији у срезу и општини, него о самим законима и своме убеђењу и савести [5].

Па кад се овоме дода још и то, што се по правилу поштенији и вреднији људи од свакога звања уклањају, да тиме не би своју радњу забаталили или навукли на се мржњу својих суграђана, као што се то сад дешава по сеоским општинама, — кад се и то узме на ум, онда некако и против воље наше морамо признати, да је самоуправа, у друштву патријархалном, као што је случај са српским народом, много црња и од саме бирокрације. Па шта више још је у питању, да ли би самоуправа у таком једном народу стала што јефтиније но што стаје и сама бирократија?

Систематичних издатака и награда било би без сумње много мање, али овај факат још није никакав доказ да би самоуправни систем стао јевтиније. Данашње интережџије и иначе богатија класа, која би по правилу била народни званичник у самоуправном систему, умела би се сигурно на разним путовима добро наплаћивати за своје јавне радове, па и ако јој систематска плата не би била онолика колика је данашњим великим бирократским званичницима. А то је тим вероватније што ти исти људи и данас и под овим управним системом свакојако гњече и испијају средњу класу и сиротињу.

Што се пак тиче питања о самоуправном елементу као битном саставку „срца и душе“ народа српског — а то баш и јест главно око чега се обрће наше излагање — ми одсечно морамо казати, да ни бирократија ни самоуправа нису никад те душе ни видели, Душа је народна у том погледу по све патријархална, и њој ће, докле је год така, подједнако мрска бити и бирократија и самоуправа. То у неколико признају сами радикали јавно исказавши у своме

[5]) И у овом и у свим осталим случајевима говор је о главном правилу, о ономе како је у већини случајева, а појединих изузетака може се свуда десити.

органу, да народ сматра данке као глобу па ма се они узимали и за саму просвету и производњу.

Радикали истина то признају, али се они надају да ће народ од тога одучити и навикнути га, да радо сноси државне терете! Но како нас искуство учи да нема ни једног народа на свету, а камо ли сељачког, који радо сноси државне терете, то не можемо никако веровати да ће радикални пророк моћи тако чудо учинити са српским сељацима. А не можемо веровати с тога, што је за сваког иоле паметног човека, па ма и неписмен био, по све појамно да се народни карактер не може тако лако прегибати ни по стварним каквим облицима, а камо ли радикалским маштама, које немају с њим ничега заједничког.

Ко икако познаје народ српски, и ко није свој мозак укалупио у модерне радикалске моделе, томе ће бити по све појамно ово што рекосмо. За њега је појмљиво да би народ с променом система променио само господара, и у место једног који се већ подоста заситио добијао би небројену множину све нових и нових зверова сваке врсте, који му и онако на разне начине и данас крв исисавају [6].

Кад већ није друкчије но народу ваља бирати једног од два подједнако немила господара, онда је врло природно што је за н. тај избор по све равнодушан. А по све је природно и то што је у таком случају боље никако и не мењати господара.

С овим завршујемо говор о најглавнијој тачци из програма »народне радикалне странке,« и прелазимо даљем излагању.

Ако изоставимо из радикалског програма политичко ослобођење и уједињење целог српства, што није искључиво задаћа ни једне партије на по се, но свију у скупу, онда нам још само остаје да кажемо неколико начеоних речи о промени устава, слободној штампи и слободи збора и договора.

О свакој од ових чињеница могло би се много писати и говорити; могло би се доказивати да су неопходне за сваки народ и свако културно развиће, и узети као »услови брзог напредовања« као што наши радикали узимају. А по себи се разуме да би се могло о њима и по све супротно овоме доказивати. Ми се не ћемо упуштати ни у каква теорисања о овоме, но ћемо само с практичког становишта сељачког једног народа казати о њима неколико речи и тиме у неколико допунити оно што смо напред о тој материји поменули.

[6]) Наши радикали стрпали су све друштвене политичке и социјалне односе у једну врећу, и тако побркали и у своме програму и другом јавном учењу једно место другога узимали, да се човек не може довољно да начуди тој њиховој наивности

Као основни закон земље какве, устав није ништа друго но формула стварних односа међу сталежима који управљају социјалним и политичким пословима земаљским. И у колико се временом измене односи тих управних снага, у толико се и устав на ново формулише. По својим патријархалним појмовима српски народ у маси нема сам собом никаква учешћа ни у управи ни у уставности. Али место њега — а то је случај не мало у свим земљама и народима, а нарочито у нашем народу — стоји владалац као велики и општи отац и патријархална глава целокупног народа. На тај начин патријархални елеменат народни у лицу владе и владаоца, и сталешки у лицу појединих сталешких изабраника учинили су међу собом неку врсту примирења и узајамног ограничења, и ти њихови односи и јесу, у главноме, оно што у почетку образује тако зване уставне монархије.

Разним заплетима и комбинацијама облици те примарне уставности по све су се изменили у току времена, али при свој тој формалној промени, вештом проматрачу стварна њихова истоветност не може остати скривена. За таког проматрача није ни то тајна, да српски народ у маси и данас није сам собом нигде, па ни у законодавству заступљен, па и ако на посланичкој клупи седи доста српских сељака. За таког проматрача, на послетку, промена устава „у смислу пуног народног суверенитета," како веле наши радикали, није и не може бити ништа друго него промена у смислу пуног сталешког суверенитета, где би и по форми и по садржини изостао патријархални преставник народни.

За слободу пресе, збора и договора може се односно народа у маси то исто казати. Те су чињенице, ни више ни мање, но оруђа којима се хоће да изради потпуна сталешка влада и еманципација под образином народне суверености, а за сељака „у гуњцу и опанцима" оне немају баш никакве практичне вредности, па и ако их сталешке лармаџије представљају као највеће благо и тековину свих времена и народа. Оне могу имати само сталешке вредности, могу стражарити да појединци, који су у власти не застране далеко од интереса сталежа свог и користи оних, који су им власт поверили.

То само може слобода пресе, збора и договора а против насиља сталешког спрам масе популарне, против тираније већине у парламентима и притиска богате и власне мањине у обичном животу, те су чињенице по све ништаве. Па шта више често се може десити да све последице несрећне сталешке борбе са оним оруђима падну на леђа масе популарне, не гледајући на то ко је добио, а ко мегдан изгубио.

С овим смо завршили кратки преглед главних радикалих начела. која су по њихову казивању узета из „срца и душе“ народне, а сад да пређемо на оно што нам даље „народна радикална странка“ у своме органу износи.

Да пре овега забележимо један по изгледу маловажан, али по својој садржини, као карактеристика радикалне практичке мудрости, веома значајан факат. У 4. броју свога органа од 1881 године радикали су развргли своје виспрене теорије о партијама и њиховој узајамности. Ту нам се проповеда како ваља да се сложе и узајамно потпомажу све наше партије, како су све оне за поштовање, јер све раде о добру народа, само полазе у свом раду са разних становишта, служе се разним средствима и иду разним путовима. Овај сићушни факат, који само бележимо мимогред, најјасније нам показује политичку практичку ништавост партије која га изриче. Једна практичка политичка партија, која се још и народним именом заогрће, пустила се у теоријско-философска преклапања о животу партијском! [7]).

Са реалног практичног становишта, партије нити су нити могу што друго бити, но жестоки противници и крвни непријатељи, и чим престану да то буду, губе фактички засебну важност своју. Два човека, два народа, две партије или сталежа, у којих су по све или од чести супротни интереси и не могу бити ништа друго но непријатељи и противници. То је факат који је сваком познат који је год крочио на поље практичког рада каквог, па ипак практички радикали, кад су практички свој програм склапали, којим су били намерни да народ усреће, нису имали никаквог појма ни о том почетном писмену у буквици и најмање и најпростије практике?

Пођимо даље. Већ у 9. броју радикалног органа од исте године опажа се јако скретање од начела самоуправе начелу бирократизма. „Један члан законодавног одбора,“ без сумње правник, а можда и бирократа овако нам резонише о бирокатским судијама: „Пре свега ми не држимо да је сва мана нашег судства у томе: какав лични или какав званичан положај заузимају наше судије према управној власти..... На против главно чиме наши судови побуђују незадовољство код народа јест само њихово устројство, сам начин суђења и формалности које су с тим скопчане..... Дакле главна је невоља у самом поступку и закону.“

[7]) Ништа није смешније но кад се каква партија, која се сама издаје као партија за практичку акцију, упусти у којекаква теоријска булажњења као што су то учинили наши радикали.

Тако је, ми се с тим слажемо, само додајемо да се овим најјасније доказује оно што напред рекосмо о односу бирокрације и самоуправе спрам „душе и срца“ српског народа на име: да је народ по све индиферентан спрам тога хоће ли се судија и у опште званичник бирати али одозго постављати. Народу је само стало до правде а не до начина судијског постављања. Он има пуно права на изборне и помирљиве судове, па ипак се врло ретко служи тим судовима, но за све што само иде у „надлежност“ бирократских судова иде њима на суђење, а то сигурно с тога што налази више гарантије за праведно суђење у њима но у примирним и изборним судовима [8]).

Хајдмо даље. Побијајући радикалско мнење по коме су начела радикалске партије узета из „срца и душе“ народне, рекли смо: да српски народ ни мало не мирише ни самоуправу ни бирократију но се још у пуној мери пита духом патријархализма. Ле ево нам за то доказа и у самом радикалном органу ..... „И ми ћемо бити први, веле радикали, који не ћемо жалити ни труда ни времена да у нашем народу искоренимо ону предрасуду“ — Е г. г. радикали, то не иде, помислите само би ли когод у свету био толико моћан да искорени предрасуде ма ког сталежа и ма које партије, а нарочито ваше радикалне заблуде и предрасуде? — „својствену свима патријархалним народима, да све што дају држави сматрају као неки намет, готово као неко отимање“, — 5. број Самоуправе од 1881 године —.

Народ у пуној мери духа патријархалног ето то нам рекоше они исти радикали, који нам пре неколико дана казаше, у првом броју свога органа, у свом фамозном програму, да су највише фикције најкултурнијих европских умова узете из душе тога истог народа, који још није преживео ни ступањ патријархализма! Но ништа, радикали су „чудотворци“ у свему па ће им сигурно испасти за руком да промене природу „срца и душе“ народа нашег дотеравши их на своју радикалску „ђунију“ разуме се не шупљавим фразама но тиме што: „народна држава мора да се брине о економским потребама народним,“ — Е без туторства се радикали не могу ни маћи, не гледајући на то, што им је главно начело самоуправа, — „да даје народу правилан организован кредит, да га не гуле кијишари, да се брине о његовој земљорадњи — онда би било оно што народ вели:

[8]) Кад би народ једног дана дотле дозрео и развио се да без туторства управља својим властитим пословима, онда би без ичега на свету, без икакве силе и наређења, нестало једном за свагда све бирократије. По бирократским судницама зврчале би тада само муве и бирократије би, хтели не хтели, морало нестати.

„једна овца а два чобанина“ — па „да води бригу и о томе како једна класа не би разним измајсторисаним путовима гомилала све народно богаство у своје шаке.“

Као што се из овога види, радикали сматрају онај исти народ за који траже самоуправу као малено дете, које ништа не зна, ништа не уме, које варају сви и свако и коме треба поставити што више тутора, што више стаpалаца, који ће се бринути за његове интересе и бранити га од сваког зла, а понајпре од кајишара и зеленаша? Каква красна практична мудност радикалска! Самоуправа и туторство у један се ћуп трпају!

Непојамно је до каквог је банкроства догнао радикалски мозак у овом случају. Не појимати, да све што се ради у земљи једној, да то ради класа богатија, која по снази свога материјалног положаја са свим на законском путу употребљава масу популарну на своје удобности; не појимати да се ти материјални односи не могу мењати ничим на свету, а камо ли шупљим радикалним новинарским фразама, сем опет каквом материјалном силом, која се у том случају зове револуција — то не појимити, не значи ни више ни мање но апсолутно немати никакве свести о стварним односима друштвеног живота.

Нешто је по све непојамно како радикали не знају да је материјално надмоћнија класа владала друштвеним положајем у свима вековима и народима, па и данас влада у свих народа на свету па и у нас, и да баш од те класе зависи све па и оно чиме највише радикали ласкају немашној маси популарној, а то је: „Да се садашња пореска система напусти, па да се ради на остварењу непосредне прогресивне порезе по имућству и према приходима грађана“ — Први број Самоуправе од 1881 год. —

Не мало је и то непојамно, како наши радикали олако узимају значај непосредне прогресивне порезе, ни мало се не обзирући на то како класа, која влада, не ће никоме на свету допустити да против њене воље завлачи руке у кесу њену. Лако је о томе писати и говорити, чему правог значаја не зна ни један од стотине хиљада, али покушајте само да ударите богаташе по кеси, па ћете видети шта ће вас онда снаћи. Ако се не варамо, пок. кнез Михаило покушао је да уведе у нас порезу по имању, па сви знамо колико се у том успело.

За што се у том није успело онда, и за што не би ни сад у смислу прогресивне радикалне порезе, поред оног што смо поменули узрок је још и то: што је народ српски, као што нам радикали рекоше, у стању патријархалном па сматра и малене порезе као

„отмицу,“ а камо ли тешке прогресивне „дације,“ што су синови српски, синови оних јунака, ко и изгибоше у двема српским револуцијама и последњем рату за ослобођење, борећи се с глобацијама и порежцијама, па би им тешко пало кад би се просто замениле странске са домаћим порежцијама.

Из свега што довде рекосмо јасно се види какву красну самоуправу захтевају наши радикали. Они траже то, да влада забрчи свој нос у све народне и јавне и приватне послове, а по себи се разуме да они то захтевају од радикалне а не друге какве владе! Може ли бити према овоме, икаквог двоумљења у томе каква су и колико вреде начела политичко-социјална наших радикала? Може ли бити о томе сумње, да она начела, за која радикали рекоше, да су извађена из душе српског народа, нису просте фикције разних утопијских теорија, које се нигде на свету не ће објективисати, све донде, докле људи остану оно што су данас: створења са таким умним и животним особинама из којих је истекла активна организација данашњих друштава, против које су радикали своје маште наперили? *

Пођимо даље. Напред смо казали шта мислимо о начелу штедње радикалске, а овде наводимо, из самог радикалског органа један факат, који потпуно посведочава оно што смо рекли: да радикали у речима штедњу препоручују а у делу практикују расипање. У 12. броју „Самоуправе“ од 1881 године има један чланак, у ком се српском народу изриче страховита претња, ако се учитељи не награде онако како се тамо захтева. Ту се поред осталог и то вели да ће у противном случају прихватити учитељи „крајње средство,“ које „састоји се у томе, што ће многи способнији и спремнији учитељи поднети једног лепог дана оставке своме г. министру па тражити друге службе.“

Не знам да ли је игда на свету било, и да ли ће икад бити недотупавније и непатриотичније претње, од ове коју изричу народу нашем учитељи радикали. И то они учитељ-радикали, којима је народ давао пензије тако рећи чим су из пелена изишли, које је о свом знoју школовао и отхранио!

(Свршиће се)

---

*) Идеални неки напој за народном срећом толико је занео наше радикале, те превиђају све стварне чињенице с којима се мора имати посла кад се хоће да уведе ма каква реформа од значаја.

РЕМОН

ОД МАРИЈА ИШАРА.

(НАСТАВАК)

—

10.

Ево вам тужне приче о моме пореклу: Мајчина родбина рачунала се у имућније грађанске породице у Нанту. Мој деда, који се звао г. Дегранж, беше човек од гвоздене воље пред којом се ломило што се год није хтело савити; он је умео своју жену тако да дотера да сиротица није смела ни да мисли без његовог одобрења.

Моја мајка беше дивно дете, које би можда укротило деду, да је он није дао у намастир још док јој је било осам година. Он је хтео да му се кћи васпита са ћеркама првих племићских кућа. Сирота моја мајка. Најлепше године детињства провела је у туђини далеко од родитељске куће. Кад је у седамнаестој години позваше у Нант, чинило јој се као да полази у прогонство. Међу тим мој деда опази да и његова кћи има јаку вољу, па је одмах ублажио своју стогост и суровост спрам ње. Одмах јој је дао да управља целом кућом, јер моја баба не беше за то. Он ју је често водио у друштва, али у пркос толиких уступака, у њему не беше ни трунке нежности, и моја мајка живљаше између оца себичњака и мајке тако престрављене, која је изгледала као да је и не познаје. Од природе врло нежна и експанзивна, она је ван куће морала тражити симпатије, које су насушни хлеб души.

Тако је она животарила годину дана, док тек мој деда једном не рече, да хоће да је уда за свога пријатеља барона Вилмора, врло богатог и ружног старца од шездесет година.

Моја га је мајка преклињала да је не даје том суровом човеку који је три пута толико стар као она. Она се усуди чак да му призна да већ воли другога.

Мој деда само зину од чуда, кад виде да се о његовом ћефу резонише; то му се први пут десило у кући, то га је тако изненадило да се није имао кад ни наљутити. Он саслуша моју мајку до краја, па јој онда рече

— Ја сам уговорио да ти буде свадба за месец дана. Спремај што ти треба, и јави ми колико ти затреба новаца.

Тиме беше отпуштена.

Прве недеље чула је где је у цркви огласише као невесту. Цео месец дана провела је у борби у очајању; надала се да ће јој се отац смиловати, да је не ће силом одвући пред олтар. Дрхтала је при помисли да ће јој требати пред олтаром рећи «не ћу» јер то јој беше једини спас. Уз њено очајање морала је да гледа страдање онога кога је волела свим жаром прве љубави. Недеље прођоше, уздања одлетеше. У очи онога кобнога дана, покушала је јадница још једном да умилостиви оца. Он јој одговори да је уговор закључен, новци уложени, трошкови учињени. Све њене молбе не упливисаху на тога старца од бронзе. У својој усамљености она беше постала зрела; и ако није скоро ништа знала о животу, размишљала је о положају своје матере; ни пошто није хтела да и она тако проведе живот. Једина стара служавка, којој се смела поверити, саветоваше јој да бега, она ће је пратити. Још исто вече оставила је моја мајка родитељску кућу.

После три дана, у једној сеоској цркви у Шпанији, венчала се моја мајка са мојим оцем. За тим побегоше у Париз, где су срећно проживели шест месеци; они су се обожавали.

Мој отац беше из најстаријег племства у Нанту, али није имао сопственог имања; кад им је нестало трошка, он је морао ићи својој породици да моли за помоћ, и он остави своју младу жену с обећањем, да ће је позвати у замак својих предака, чим он спреми своју родбину да је прими. За то није имало да прође више но недељу дана. Међу тим прође много више. Моја мајка тешила се очевим писмима која беху пуна љубави и старања; на један пут престадоше стизати и та писма. Најзад стиже некаква артија са званичним жигом, у којој стајаше да је мој деда по оцу огласио да та женидба не важи, јер је венчање било у страној земљи.

Испрва моја мајка није могла да појми своју несрећу; ваљало јој је протумачити да тај брак у Француској не може важити, јер је извршен само у цркви, а не и пред грађанским властима. Кад је појмила, она се сруши као да је гром ударио; осам дана није ништа знала за себе. Кад се повратила, виде крај себе једног пуномоћника племенитих рођака, који јој је у њихово име нудио издржање; она сазнаде да се њен муж није умео борити за њихову заједничку срећу, и да га је отац одвео чак у колоније, где су такође имали добара. У мало није полудела; њена енергија једина је спасла, у осталом она се још надала. За неколико недеља биће мати, и онда је ваљаде неће напустити ... Она с презрењем одби уцену своје несреће, па је чекала, гутајући своје сузе. После неког времена добила је опет једно писмо од мог оца у коме се огледало слабо срце смрвљено бригом, страх од сиротиње, недостатак јаке воље и куражи за рад. То беху само сузе и заклетве љубави, обећања да ће јој се вратити чим добије у руке своје имање, да ће се онда све поправити ... Он је у осталом држао да су му жену и дете осигурали материјално.

Моја јадна мајка није ништа друго из онога писма појмила осем да је њен муж још воли; и онда се узе

опет надати. Али док не дође тај срећни дан, ваљало је од нечега живети. Она је знала челичан карактер свог оца, у осталом била је сувише поносита да проси од породице која ју је одбацила. Она продаде нешто накита што јој беше остало из срећнога доба, и отпоче да се храни радом руку својих.

Из првих година мојега детињства запамтио сам жалосне слике. Најдаље што памтим то је, како моја мајка седи у једној јадној собици под кровом, крај маленог прозора, па на врло рђавој светлости ради свој вез, од кога смо онда живели. Нарочито се сећам једне сцене из тога доба која хоће да ме угуши тугом, кад год на њу помислим. Једну ноћ, зими, спавао сам у кревету поред мајке. У неко доба ноћи ја се случајно пробудим, кад ал' моја мајка седи у кревету, колонима држи свећу, а смрзнутим од зиме прстима везе.

— Зар ти не спаваш, нано? упитах ја.

— Пст! — осмехну се она — још није време за спавање, тек што смо легли, спавај ти чедо моје! —

Али та њена свећа, често ме је будила, тако често, да сам један пут видео где напољу свиће зора, а она још ради. Мајка рече да је то месечина, али ја не могох више заспати и видех да је то доиста дан. Сада ја тек појмих шта је и како је. Било ми је шест година. Ја не рекох ништа, ја сам поштовао њено свето пожртвовање, и ја сам тајно плакао чувајући се да ме она не види. Кад сам у јутру љубио њене очи, испијене толиким бденисањем, морао сам брзо да се окренем, чинило ми се сузе ће ме угушити.

Несрећа развија децу пре времена. Од онога дана за три месеца знао сам читати и хтео сам да у кући све сам урадим. Ја сам имао само једну мисао: да помогнем мајци.

Онда смо становали у једној малој улици, и на булвару Монпарнасу, сећам се, беше један ужар. Свако ју-

тро идући у школу, заустављао сам се пред вредним радником. Један дечко мојих година окретао му је точак али тако, да му је ужар непрестано говорио како је лењ. Једном га упитам да ли би ме хтео примити, да му ја окрећем точак, кад не морам у школу, и шта би ми за то платио?

— Одлази одатле, мали беспосличару! — Одговори ми мајстор.

Ах, моја мајка немађаше у то доба више ни наде да је бар она подржи у оном страшном искушењу. За читавих шест месеци није добила од мог оца никаквог одговора на своја писма По свој прилици неко је хватао писма. Она је чекала, годину, две, три, и све се надала. Још једна година, па онда рекоше мојој мајци да се мој отац оженио некаквом креолком, али не само у цркви него и пред општинским судом. Срећом те је у срцу моје мајке онда била једна љубав која ју је спасла; она ме загрли и не беше јој ничега другог жао већ мене.

Некако у исто доба умрла је моја баба, оставивши цело своје имање моме деди. Па ипак у сред ове нове несреће, моја мајка, и ако лишена наслеђа, није клонула духом; она је имала снаге не само да ми сакрије своје сузе, него да ми пева, да се смеје са мном . . . Она је хтела да ја будем весео, јер је знала да су тужна деца лако болешљива... 'Ах, јадна моја мајко, горка ли је била та твоја веселост.

Најзад, један дан издаде је снага, она стаде плакати, али сада беше од радости; ја почех такође да плачем, ал она ме загрли, стаде ме љубити, и смејући се кроз плач рече ми

— Сине мој, ти си богат, ти си богат! —

И она ми показа некакву артију, коју јој беше послао некакав бележник из Нанта, у којој он јављаше да моја баба, уступивши деди још брачним уговороом пло-

вину својега имања, није имала право тестаментом оставити му и другу половину, за то тај тестаменат пред законом не вреди. У кратко ми наследисмо дванаест хиљада динара годишње.

Чудна ли беше наша судбина. Један параграф грађанског закона уништио је брак моје матере и начинио од мене находче, а други параграф истога закона уништио је тестаменат моје бабе, спасавајући нас од невоље.

Одосмо на два дана у Нант да примимо наше наслеђе; деда у беснилу што је морао да нам изда то наслеђе, није хтео да нас види. Он се одмах оженио по други пут, и умирући на брзо оставио је цело своје имање својој другој жени.

Наша највећа срећа беше што смо могли остати и живети заједно. Моја мајка није ме више слала у основну школу, него ме је сама учила код куће, док нисам ступио у гимназију.

Моје детињство беше срећно. Између мене и моје мајке владала је нежност, коју никаква реч не може обележити, некакав магнетизам који је чинио да једно осети шта друго боли; ако ја ружно сањам, моја се мајка трзала иза сна.

У осталом ја сам жудно учио. Претрпљена несрећа беше ми очеличила душу; хтео сам да се моја мајка поноси мноме; немајући управо имена, хтео сам да га сам себи створим; ја сам био васпитан у убеђењу да је дужност сваког поштеног човека имати нарочито занимање.

Сатирући своју младост у сухопарним пословима, ја сам где што малаксавао, али свагда ми је срце давало нове снаге; хтео сам да моја мајка, учесница мог успеха могне једном рећи породици, која ју није хтела примити «Ево ово је мој син, кога сам ја васпитала. По њему судите колико ја вредим» Каква је дивна снага у љубави! Човек доиста није никада тако силан као кад љуби.

Одлучих се да учим политехнику. Могао сам бити примљен у седамнаестој години, али нисам хтео да идем на несигурно збот своје мајке. У осамнаестој години примише ме као првог. Кад сам то рекао мајци она узвикну

— Ах, ми смо сувише срећни! Мене је страх од толике среће! —

Те њене речи прођоше ме као нож. Обузе ме нека кобна слутња. Ја сам се од ње отимао.

— Не бој се мајко, — рекох јој — ми имамо толико уштеђених несрећа, пошто смо дуг исплатили, да можемо бити без бриге! —

Али анђео смрти беше прелетео преко нас; она слутња беше сенка његових крила. Та сенка постајаше све гушћа и све већа. Мајка ми се полако губила у лицу; погледали смо се скамењени од једне исте мисли; ми се разумевасмо без једне речи. Она је крила болест коју беше захватила, она се борила, али је болест савлада. Боже мој, какве оно беху ноћи! . . .

Гасила се три недеље, па онда . . . Не, не! Ја не могу то исписати па макар живео сто година . . .

Кад се нађох сам, држао сам да настаје пропаст света.

Читав месец дана био сам као укочен од ужаса. Све сам мислио да сањам некакав страшан сан. Само сам чуо да је Стеван непрестано око мене, да ме не оставља.

Дође ми извештај да сам примљен у школу и да ће предавања скоро почети. Ја на то бејах са свим заборавио. Хтео сам да се захвалим на избору, али Стеван ми не даде. Он беше појмио да ћу ја једино у школи наћи лека свом очајању. Учећи непрестано ја нисам више могао да мислим једно те једно. Па онда мени су још у ушима звониле последње речи своје матере

— Помишљај на ме, ради и труди се, буди човек! —

Ја сам послушао последњу вољу своје матере.

Често сам стењао под јармом дисциплине и под теретом послова који ме претрпаваху, али ја их нисам никада проклињао. Плакао сам често, али не клонух духом никада. Рад је потпора храбрих душа, он је прибежиште и одмор сваком очајању, рад не зна за вечну жалост.

Прођоше три године. Ја осетих да моја рана полако зарашћује; слатко лице моје мајке не беше више жива слика, већ се полако претопила у једну драгу успомену, која својом меланколичношћу често узнемирује моју душу, али ме више не боли. Она се у мојим мислима слила у једно са Богом. Ја осећам да ме њен дух свуди прати и чува.

Свршивши политехничку школу, уђох у рударску; кад сам и њу свршио, да би мало одморио своју сироту главу, препуњену цифрама и чињеницама, ја пођох са Стеваном у Швајцарску, па се обретосмо у Италији.

11.

— Ечеленце — рече нам кочијаш — видите онај дворац у дну, то је вила грофа Моронија! —

Пред нама беше заношљива панорама. Летњиковац беше у дну једну доље, окружене брежуљцима, који беху окићени вилама и дивним баштама. Кроз један пропланак видело се варешко језеро; на обзорју Алпи са својим снежним врховима. Ја не бих могао замислити лепше гњездо својој љубави.

— Камо наше кичице да молујем! — викну Стеван, који није никада пропустио а да се не подсмехне свом сопственом одушевљену.

После по сахата бесмо на месту. Гроф Морони пружи ми руку као каквом старом познанику, са оном талијанском учтивошћу, која одмах осваја срца и која спасава странца од мучних формалности престављања. Праћен четворицом слугу, он нас је сам одвео да нам покаже наше станове, који беху један до другога и тако бога-

ташки да су просто застрашавали. Та то беше палата тај летњиковац, и мени се учини као да сам залутао у баснословне приче. У моме салону беше на стубовима од карарског мермера читаво кубе, украшено фрескама некаквог млетачког Ватоа. Намештај беше у најчистијем стилу прошлога века са оном мало хладном кићељивошћу онога доба, која беше онда у моди. Осем салона имао сам још четири собе. То ме сећаше на Тријанон.

Брзо се пресвукосмо и сиђосмо у салон. Ја уђох без особитог узбуђења; прво начин како ме је гроф примио тако ме је окуражио, да се више не осећах као странац, а друго опазих кроз прозора да је Мара у башти. Ја дакле са свим храбро приђох грофици и поздравих је.

Она ме дочека са осмехом који ми доказа да су јој већ говорили о мени, и да сам већ задобио њену симпатију. Крај ње беше Марина млађа сестра и том приликом сазнадох да јој је име Мабел И њихов рођак сер Хери Стаунтн беше с њима. Он ме познаде и учтиво ме потсети на догађај, када се видесмо у Монци, када сам ја нашао Марин крбач, што је он изволео назвати услугом. Доиста почетак није могао бити бољи; изгледало је као да ме нека добра вила води за руку, уклањајући сметње испред мене. Страшно сам се бојао свечане етикете при моме уласку у ту господску кућу, бојао сам се да се не покажем смешан, да не изгубим главу пред Маром. Кад тамо а мене сретоше пријатељски осмејци чак на инглеским лицима.

Међу тим грофица брзо опази како ја често испод ока стрељам у башту, и она ме понуди да ми покаже башту, па онда узевши ме испод руке, најљубазније ме одведе у врт. Морам признати да ми у том тренутку срце поче јаче лупати, и да је моја хладнокрвност била у великој опасности. Мислим да сам чак говорећи о разном цвећу побркао њихова имена врло жалосно, али шта сам

ја ту могао. На педесет корачаји од нас сеђаше Мара. Грофица се кришом смејала мојој забуни.

— Кажу ми да сте ви врло учен човек — рече ми грофица пакосно.

— И доиста, госпођо, ја сам врло учен — одговорих ја не знајући шта говорим.

На овај одговор, грофица није могла даље да се уздржи, она прсну смех. Ја је погледах са свим зачуђено.

— Ништа ништа — рече она весело — данас нисте расположени за ботанику. Одите да вас преставим оној лепој девојци! —

Учинило ми се да сам у гласу којим је то рекла опазио некакав фини подсмех, те с тога помислих. да је Стеван издао моју тајну; то ми готово беше по вољи. По протекторском начину како ме узе под руку, ја појмих да ће ми грофица бити савезница.

— Јесте ли барем музикалан и ако сте научењак? — упита ме она кад пођосмо к Мари.

— На жалост, госпо, сад не смем више да кажем јесам! —

— А, то ћемо видети! —

Кад пријђосмо, Мара устаде и пође грофици на сусрет. Она не изгледаше ни мало зачуђена што мене види, напротив, како ме је погледала изгледаше као да ме је, очекивала. Међу тим око њених усана задрхта осмејак, који сам ја уловио, и који даваше овом састанку изглед некаквог договора. Можда се и њој тако учинило, јер она поцрвене. Што се мене тиче, ја бих остао мутав да ме грофица није спасла.

— Драга Маро — рече она — допусти да ти преставим г. Ремона Дегранжа, страсног дилетанта који ће попунити наш квартет! —

Музика је врло згодан предмет за разговор кад човек не зна шта да каже.

— Волите ли Вердијеву музику? — упита ме грофица на један пут.

— Ја је се не бојим госпођо — одговорих ја — али ја претпостављам музику једног Мајербера, Мендезона, и Гунода! —

— Прекрасно, а ја, обожавам Вердија. Ми смо непријатељи. Ваше је место у инглеском логору! — додаде она показавши Мару.

За час бесмо у правилној музикалној дискусији у којој се ја са свим ослободих. Моја мајка, која је јако волела музику, певала ми је и свирала ми је тако рећи још док бејах у колевци најславнија дела немачких мајстора. Ја бејах изван себе од радости што могу пред Маром да правим параду са мојом ученошћу у музици.

Први пут саде добих прилику да се нагледам оне коју волим. До сад сам је само знао задувану од трчања и на бесном парипу, у парку од Монце. Овако мирна, беше по хиљаду пута још лепша, само што у њеној лепоти нађох сада једну жицу озбиљности коју нисам очекивао; њене велике очи угаситога цвета, беху пуне дубоког израза који имају само заљубљене душе; њено чисто чело на коме се увек играо по некакав несташан прамен њене плаве косе, чедно скројено, као да показиваше вољу која се почиње развијати. Она је то лепо чело држала увек мало нагнуто у напред, те с тога изледаше као нека замишљена, бескрајње слатка сањалица. Рекао би човек то је љубичица која скрива своје дражи.

Међу тим ваљало је бар из пристојности потсетити Мару да смо се ми већ видели. Ја јој стадох говорити о нашем доручку крај Лага Мађијора.

— Ја сам вас одмах познала, — рече она смејући се — али се надах да сте ви заборавили! —

— Шта? — упита грофица са чуђењем које се мени учинило врло природно — ви сте се већ познавали? —

— Дакако — прихвати Мара — помислите госпођо грофице, ја сам у по дана, на сред друма у Бавену, напала на г. Дегранжа! —

— То је страшно. Мора бити да сте се јако уплашили господине? —

— На жалост, госпо, ја се још нисам повратио од тога страха, који сам онда ухватио! —

Ја сам то тако од срца казао, да грофица поче опет да се смеши; Мара. и ако мало збуњена, исприча епизоду са терасе.

У тај мах приступише к нама и гроф, и сер Џорџ Бернет, и Стеван који је водио испод руке гђицу Мабел.

— Хајде, хајде — рече ми мој пријатељ вукући ме на страну — Ја видим да ти овде баш није ни мало дуго време! —

— Признај, Стеване, да је просто за обожавање лепа! —

— Драге воље признајем. Али ти пламтиш као реп од репате звезде. Угаси се, срце моје, угаси се бар мени за љубав, јер ћу ја поред тебе изгледати дамама врло отужан... Збиља, питао сам грофа каква су то посла са оним њиховим братучедом; немаш се чега бојати, тај младић, који ће, у загради буди речено, једно лепо јутро наследити сер Џорџеву лордовску столицу у инглеском горњем дому, на најбољем је путу да постане заручник госпођице Мабел.

— Шта, сер Хери пир од Инглеске?

— Да, злато моје, ни више ни мање. Твоја је лепотица са свим чистокрвне расе. Бернетова породица има своју историју од 900 година, и води порекло од некаквог шкотскога краља, коме сам име заборавио. Они имају у Халенду пуно фајфова и замкова са стародревним кулама, са јендецима унаоколо, напуњеним воде, у којој се, као што каже гроф Морони, лове одличне шкољке. — Ако будеш имао синова ми ћемо гледати да постану мали барди, певачи народних шкотских песама! —

После тога остави ме и отрча грофици која га је звала.

12.

Гроф и грофица Морони указиваху нам сјајно гостопримство у величанственоме двору са оном одабраном скромношћу, којом се одликоваху наши стари. Свако јутро долазио нам је коњушар да прими наше заповести, јер сваком од нас беху одређени нарочити коњи, што ме је изванредно радовало. пошто дотле нисам никакве друге коње јашио до росинанте из школе за јахање.

Не прође дуго а ја бејах ка у својој родбини; сви су ме волели; сер Хери. онај братучед Марин, од кога сам ја тако зазирао, беше сада мој другар. Па чак и сер Џорџ Бернет указивао ми је своју наклоност. Можете мислити да ли сам ја њега волео, та он беше Марин отац! У осталом он беше шаљивчина од оне сорте на коју је канда Ингleска задржала специјалну привилегију. И ако није био Шендијевац, опет је имао свог интересантног дрвеног коња, кога је често и радо јахао. По њему род људски није ни мало занимљив, осем као целина, и он се правио да суверено презире све оне ситне заблуде срца, које нам само смећу те не можемо слободно корачати великим циљима. Он беше дубоко учен, али је свагда своје мисли облачио у парадоксно одело. Нас двоје губили смо се у философске разговоре, у које сам ја у толико радије улазио, што сам у њима фактички уживао.

Овај фамилијаран живот, тако нов за ме, беше ме са свим очарао, а уз то кипело ми је срце љубављу.

Срећни дани. блажена безбрижности. Ја живљах поред Маре, под истим кровом. могао сам да је видим сваки час. Ја се нисам ни мало питао на што ће да изађе та партија, у коју бејах уложио и своје срце и живот. Ја нисам хтео да мислим на будућност, ја нисам имао никакву жељу. Сам, без имања, без имена, ја се нисам могао љуљушкати сновима да ће икада бити моја: наследница једне славне породице у најаристократскијој земљи на свету; ја сам дисао поред ње, то мени беше доста. Кад би по-

мислио на растанак, ја сам се трудио да се заварам сновима, и говорих себи да ће бити доста времена за страдање и трпљење, а сада ваља уживати срећну садашњост.

Међутим Мара се понашала спрам мене очевидно симпатично. Али да то не беше природно саучешће које осећа свака жена кад зна да је неко воли? Ово моје мутаво обожавање, зачето на друму, за цело не беше за њу ништа више до романтична епизода, доста оригинална да је уврсти у успомене својега албума између Лаго Мађијора и цркве у Милану. Она се са свим наивно подавала игрању кокетерије, која тако лепо стоји младости ... Али одатле па до љубави, далеко ко од неба до земље.

Па ипак по кад што сам се хватао за једну сенку од наде. Она ме беше поставила за својега витеза, cavaliere servante, према талијанском обичају, и ја сам јој на рачун тога звања указивао све оне услуге, које од галантерије граде неку светињу. Привилегије мојега звања дозвољаху ми да је пратим свуда; за најмању ствар мене је звала, чак би се могло рећи да је кад што навалице заборављала штит од сунца или рукавице, само да би своме слузи дала посла. Често смо шетали по алејама парка, једно с другим испод руке, и та тајанствена срећа беше за ме као да је она у идеалном смислу већ моја. Ми смо већ разговарали шапућући једно другом, или се шетасмо не говорећи ни речи, као двоје омиљених, којима се душе разумевају; кад би нам се погледи сусрели они се тако стапаху, да је мени било као да сам пијан. Рекао би човек да и она мене воли, и да само чека, да ја проговорим.

Стеван није могао никако да појми ту љубав без жеља и без цељи.

— Поштења ми, ти се понашаш као да си се у некакву звезду заљубио. Који ти је враг, знаш ли да почињеш опасно личити на Дон Кишота — Ти ваљда че-

каш да та девојка једно лепо јутро стане преда те. да ти изјави како те она воле, и да ти мете венчану круну на главу? Триста му вера, изјасни се један пут, па или ће и она тебе волети, или ће ти показати врата. Или — или, само уради штогод! Ама зар ти не видиш да она лепо полуде за тобом? —

То се обично свршавало тиме да сам ја признао како сам плашљив, да сам одмах почео да градим најкуражније планове ... па онда сам опет морао да размишљам о свом положају у свету?. Зар оно невинашце да наведем на зло? Та зар ме њена породица не би имала право сматрати као финог шпекуланта који трчи из Бавена за њом само за љубав богатоме миразу? Па баш и да ме Мара воле, не могу ми је дати. За што да збуним и ожалостим једно девојачко срце које не може бити моје, та то би било непоштено. Ја хоћу да останем чист у њеним очима. За то сам даље ћутао.

Покадшто опет ја сам се питао: а што бајаги не би ја могао испети се до ње, заслужити је? Та шта би била права љубав кад не би била у стању дати снаге и одушевљења за велика дела? Кад је ваља освајати, лепо. ја ћу је освојити! И онда се решавах да говорим, али чим сам крај ње ... а ја не смем ни да заустим.

13.

Ето докле ја бејах дошао са својом љубављу, кад једно јутро, при доручку, Стеван ми пришану

— После доручка право у мој стан, имам нешто ново да ти кажем.

Одмах сам знао да се тиче Маре. Чињаше ми се као да се тај доручак не ће никада да сврши; нестрпљење ме је прождирало; погледао сам у Стевана да видим, је ли то што има да ми каже радосно или жалосно, али он ни мукајет. Он се по обичају свађао са гђицом Мабел. Ова мала егзалтована враголанка беше заробила мог

особењачког и флегматичког пријатеља. По вечном закону о привлачењу међу противностима, они беху постали најбољи пријатељи. Лака као тица, она не остави ни једно задиркивање које се само замислити може, само да наједи вечно подсмевало, али хладнокрвност Стеванову не беше лако задрмати, те тако је он у свима овим чаркама био победилац.

Кад се нађосмо у његовој соби, Стеван ми рече

— Ако имаш и трунке мушкога поноса — ти ћеш данас казати твојој пастирци да је волиш, иначе ниси више мој пријатељ, већ овца која не уме ни да блеји! —

— Остави твоју придику, ако Бога знаш, остави је за други пут! —

— Добро. Ево петнаест дана — настави он беседничким тоном — како ти сваки дан понављам да те она воли, али нова Касандра...

— Ћути, несрећниче, или ћу ти опалити шамар! —

— Лепо, кад није слободно говорити, ја умем и ћутати! — и он уздану бајаги увређен.

— Целату један, распињи ме како хоћеш, само говори! —

— Незахвалниче! У тренутку када ти доносим несумњиви доказ...

— Истина? —

— Па дабоме. Слушај и диви се мом пожртвовању за те, а не да ме вређаш. Ево две недење дана како сам узео Мабелу у посао као прави државни тужилац, да ишчепркам тајну која се тебе тиче. Ја се сваки дан све више уверавам о тачности мојега убеђења, а ти не верујеш ништа. Е лепо, саслушај овај разговор. између мене и тога малог врага у сукњама. па ми кажи шта он значи.

— Причај! —

— „Г. Стеване" рече ми она — видиш како умем да почнем причу из средине — „г. Стеване, хоћете ли да идемо хранити рибе у рибњаку?"

«Од свег срца, госпођице» рекох ја «само под условом, да не стојимо на сунцу већ у хладу»

«Не примам никакве услове; стаћемо онде где се мени допадне. Хајдемо.»

«Врло добро, хајдемо»

Узех је под руку и одосмо до басена. Нарвно она је стала на сунцу. Ја одох на противну страну у хлад.

«Шта — викну она за мном — остављате ме саму? То је здраво учтиво.»

«Госпођице — рекох ја — бојим се да ми сунце не преплане лишце. У осталом од мене до ваше дражесне особе нема више но пет корачаја, ако би се која риба толико заборавила да јурне на вас, ја сам кадар загазити и у највећу опасност, само да вас одбраним. А што ми не би могли разговарати преко басена? Осем ако имате какву тајну да ми поверите?

«О, не бојт се, умела би ја наћи бољег повереника!»

«Госпођице, бољег од мене, нема на свету.»

«Ви сте толико исто скромни колико сте и љубазни.»

«Благодарим на толиким изразима благовољења»

— Немој мислити, драги пријатељу — настави он опазивши моје нестрпљење — да ти ја ове ситнице причам само тога ради да видиш како сам ја вешт приповедач. Боже сачувај, него све су те појединости врло важне као што ћеш одмах видети.

— Настави — рекох ја предавши се својој судбини.

Он настави:

— Видећи да сам ја баш одлучио остати у хладу, Мабел се напући, заузе озбиљну и хладну позитурну и не рече ми више ни речи. Али није издржала ни неколико тренутака, па после дође, седе крај мене и отпоче своја торокања која ја прелазим ћутке из призрења на твоје нестрпљење. Међу тим, морам ти рећи да бејах на њој опазио некакво дипломатско понашање које ме је занимало; изгледала ми као је да се врти око некаквог пред-

мета кога се није ласно дотаћи. Ја бејах на опрезу и можеш мислити да сиротици није било ласно изаћи на крај с оваким разбојником. Најзад изгледаше да је нашла начина да протури своју идејицу. Незнајући да ће се цела ствар тебе тицати, ја сам испрва гледао само да је збуним.

«Је ли истина — упита она — да ове рибе живе по сто година? —

«Тако кажу, госпођице, и ја сам чак морао да учим на изуст некакве стихове г. Делила о томе факту из јестаственице. Чујте само! — И ја стадох декламовати.

«Un long âge blanchit la carpe centenaire» ... Ах признајте госпођице да је појезија дивна ствар»

«За цело, рече она. Али мислила је непрестано на рибу, коју је хтела да ухвати.

«Чудновато — настави она — да тако мале животиње живе дуже но ми. То је пониженье за нас! Па онда, ништа није тако смешно као препирати се о томе колко је коме година. Нико није задовољан са својим годинама. Ето ја н. пр. мени је сад петнајест и по година — додала је само шест месеци — а желела би да ми је осамнаест. Моја тетка Стаунтновица, напротив, њој је четрдесет година а желела би да јој тек двадесета. Ја не разумем моју пријатељицу Лори, она хоће силом да је млађа а није ни годину дана старија од мене ...»

«... ја је пустих да се заплете у своје реченице, и не хтедох јој притећи у помоћ, али она на један пут прекиде свој низ мисли па тек онако с неба па у ребра.

«А колко је вама година?»

Ту ли смо, соколе, помислих у себи Бог и душа ова је наумила да се уда за ме! —

«Госпођице, са последњим јагодама навршио сам двадесет и четврту годину рекох ја поклонивши се.

«Са јагодама? Глете, молим вас. Ја здраво волим јагоде.»

«Допустите госпођице да се томе радујем.»

«А г. Ремон?..» упита она после кратког ћутања.

— Сад тек опазих да ме то невинашце завија око прста, да нисам ја главна ствар, већ ти.

«Ја мислим, госпођице, да их и он врло радо једе» одговорих ја озбиљно.

«Ах. та ја вас питам колико је њему година!» викну она смејући се.

«Тако?... Опростите.. Он је таман за једну годину млађи од мене.»

«О јагодама?» подсмехну ми се она.

«Да, госпођице, и ја их волим.»

«Ви сте били у политехничкој школи?»

«Нисам, госпођице, али то ни мало не смета да човек радо једе јагоде.»

«Онда је г. Ремон био у политехници.»

«Јесте, две године.»

«Гле. А има ли он сестара од стрица или од ујака?»

«Нема госпођице; у осталом за примање у политехнику није нужно да кандидат има таких сестара.»

— Она прсну у смех. Ја се уозбиљио па ни речи. Али ја сам се спремао, кад већ хоће да ме натера да о теби говорим, да је одведем онамо куда она и не мисли. Тебе као да почиње занимати овај разговор, срце моје? —

— Ти причаш као прави анђео! —

— Љубим руку! —

Он настави.

«Али — поче Мабел опет пошто се довољно смејала — морате признати да нема ништа чудноватије од вашега разговора.»

«Извините, госпођице, али ви ме питате у један исти мах о рибама и мојим годинама, о јагодама и о Ремону, а да и не рачунамо политехнику и кузине. Ту је ваљда могуће погрешити у одговорима .. Али ми се заустависмо на кузинама; смем ли вас упитати шта сте намера-

вали са сестрама од стрица или од ујака мојега пријатеља?»

«Па кад их он нема ...»

«Оно истина да их он нема, али ја их имам четири, па ако вас могу њима послужити? ..»

«Четири? .. Сиромах младић.»

«Како сиромах?»

« Па дабогме да сте за сажаљење. Наш Хери има само две, па гледајте колико има посла с њима».

«Ах, са мном је са свим другаче, ја не морам узети за жену ни једну од њих»

«Јесу ли лепе?»

«Једна је од њих врло лепа, то је она коју сам мислио удати за Ремона»

— Кад сам изустио, други пријатељу, Мабел је изгледала као да сам јој једним дахом срушио њене најлепше ваздушне куле! —

«Шта зар је г. Ремон заручен?» упита она збиљски уплашена.

«На жалост, госпођице, није, и ја се бојим да не ће никад ни бити ...» рекох ја подигнувши очи к небу.

«За што, за Бога?»

«Ах, од како дођосмо у Италију»...

«Даље, даље»...

«Од како дођосмо овамо...» рекох ја тужно, па онда се тргох као иза сна — «Али не, госпођице, то вам не могу поверити, то је његова тајна, коју најмање вама смем испричати...»

Стеван ућута мало.

— Веруј ми пријатељу — настави он за тим — нема ништа занимљивије до играти са тако једном цурицом оштроконђом. Да си видео како јој севају очи кад ја стадох ређати фразе из романа. Запамти да са девојкама од 15 до 17 година нема смисла паметно говорити; оне су све више или мање чепркале по књигама које

причају како се боре забрањени плод. Према тим књигама свака је себи створила идеал, и ако ти станеш причати своју страст обичним природним језиком, не ће ти ни једна веровати. Ако не говориш као јунаци у романима ти си прошао ка лањски снег. Ово тек узгред ради твог васпитања у опште.

— Мабел беше просто изван себе од радости кад се први пут приближила правом роману. Она се већ видела уздигнута на ранг истинског повереника једне велике сакривене страсти. Она се играла са ватром на којој свака Евина ћерка тако радо опрљ прсте, па макар то било и за рачун своје комшике. А ја сам ти изгледао као некаква добричина која се заплела у мреже женскога лукавства. И тако је она од мене ишчупала тајну, да си ти заљубљен у једну младу девојку која је из далека, и коју си ти први пут на овом путовању видео, али да сам се ја морао заклети, да њено име не ћу ником казати. Описивао сам јој опширно борбу твоје душе, твоју скромност љубичице и твоју претерану осетљивост, која потсећа на сензитиву. За пакост не могох се сетити из биљног царства никаквог символа за верност, и већ сам хтео да загазим у царство животињско помишљајући на псећу верност ... али, не бој се, то сам поређење прогутао. Мала ме је слушала тако срећна као маца кад пије млека, и док се ја осврнух већ ме је испитала о свему, о теби, твојим пројектима, о твојој фамилији. У кратко пустио сам да ради самном шта хоће, и док је зазвонило на доручак она је знала о теби све од аз до ижице. Ја сам те звао овамо да се избегне свака сумња да смо у договору. Али ти, ако ниси био слеп за време доручка, морао си видети да је Мабел врло тајанствено одвукла своју сестру на страну, и ја бих се опкладио да њих две сада говоре овај исти разговор! —

Ова Стеванова приповетка бацила ме је у најгрознију бригу, и док је он говорио мени су искакале грашке

зноја по челу. Бејах и срећан и у очајању што се овако насиље учинило мојој стидљивости. Час сам желео да ђаво однесе незваног проводацију, а час опет бејах љут што није казао да сам у Мару заљубљен па да ми је сагорео све мостове за узмицање.

Стевану се досадише моја затоветања, па ми љутито рече.

„Ако ћеш тако, шта се мене тиче? Ради како знаш; ја нисам ничије име казао, ја те нисам ни у чем ангажовао. Зар је једна млада лепа девојка у Италији? Казаћу малој да си ти заљубљен у Пепину, ону питому лепотицу, којој си три дана дворио у Ђенови."

— Не ако Бога знаш! —

— Е па онда пусти ме да радим за тебе, кад си ти таква невјежа. Кажи ми само волиш ли ти њу или не?.... —

— Ах Стеване, више него... —

— Више него сопствени живот, то се разуме, знам ја то, није нужно понављати, то сам већ небројено пута чуо. Прекрасно, кад је тако волеш, шта има ту тако страшно ако и она тебе воле?...: —

У тај мах угледах у башти Мару где се разговара са Мабелом и узвикнух.

— Ево их! —

— Не показуј се, несрећниче! Одмах ће познати да смо у договору. Тако, сакри се иза ових шалона!

— Уф, уф, мећер је разговор врло озбиљан. Погле само како је мала Мабел дошла у ватру. Просто севају варнице из очију. А гле Мара како се топи слушајући. Ах, поред тебе, животињо бесловесна, моја речитост не би никада доживела част овакве пантомиме! —

(Наставиће се)

КЊИЖЕВНОСТ

НАЈНОВИЈИ РУСКИ ГЛАСОВИ О ВУКУ КАРАЏИЋУ И КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРПСКОМ

(У одговор Пл. Кулаковском на његов одговор мени у „Отаџвини" св. за август 1882 стр. 147).

У априлској свесци *Отаџбине* за 1882. г. исказао сам у главном овај суд о делу Пл. Кулаковског „Вукъ Караджичъ и т. д.": да је оно леп прилог историји српске књижевности, да је марљиво и похвалним трудом израђено — и ако би му извори могли и потпунији бити — да му је непосредни суд о појавима објективан, али да је, кад је мало даље од појава, писац често необјективан и недоследан, и да му је главна мисао, која му се кроз цело дело непрестано повлачи (да је Вук Караџић „прекинуо све односе између српске и и руске књижевности и свезе срп. језика са словенско-руским" и тиме, наравно, оштетио срп. књижевност), тентенциозна. Тако се бар чини — рекао сам — као да је писац још пре проучавања, или одмах при првом проучавању, имао већ готово мишљење о неким главним странама свога предмета и као да му се то мишљење, наметљиво као и сваки први утисак, наметало после вазда кад би се год одмакао мало од појава и чињеница, које је испитивао.

О књизи Пл. Кулаковскога говорили су и други. Најзнатније ће бити, што су рекла три позната словениста: В. Јагић, [1]. Нил Попов [2], и В. Макушев[3]. Тек не давно сам добио до руку све три оцене. Проговорићу сад о њима држећи пред собом и одговор Пл. Кулаковског у *Отаџбини* св. за август 1882.

О најглавнијим странама овога питања одговарати Пл. Кулаковскоме значи толико, колико одговарати и Макушеву и Нилу Попову, управо сваком руском словенофилу. Што се у Н. Попова међу редовима може читати, то су Макушев и Кулаковски слободно и безобзирно написали. То је она иста струја у руској књижевности, која вам сваки час о срп. књижевности доноси на пр. оваке гласове: „въ начинающейся сербской словесности, еще не выработавшей вполнѣ

[1]., Archiv fur slavische Philogie Band VI. 603.

[2]., Журн. министр. народ. просвѣщ. св. за април 1882. 162—225.

[3]., Русскій филолог. вѣстникъ 1882. Н. 1. стр. 140.

опредѣленныхъ формъ литературнаго языка,«[4] — која у даљим и популарним својим токовима рађа путописе какога кнеза Мещерског или »очерке« Гиљарова,[5] који онога руског калуђера, што одведе Св. Саву у Св. Гору, зове »Черняевъ XII. ст.« итд. итд. Али ја ћу најпре проговорити о одбрани Пл Кулаковскога, која је производ чисто његове логике.

»Морам да признам и то — вели Пл. Кулак. — да су примедбе мојих рецензената често тако противуречне једна другој, да ја све више и више долазим до убеђења, да се нисам »огрешио о Вука,« као што се изразио проф. Вуловић, но сам изнео или истину, или сам близу истини«. — То је први аргуменат у одбрани. Дакле за то, што се Макушев, по словенистици отац Пл. Кулаковском (то ћу мало после и доказати), срди на њега, што се није са свим турио на оца, што није као и он назвао Вука чак и издајицом — а ја га корим, што је и онолико, колико је, Вука кудио — Пл. Кулаковски се осећа у блаженој средини и мисли да је нашао истину!!! Што за логика!

Кад сам писао свој суд о делу Пл. Кулаковског, нисам га хтео корити, што није боље проучио све изворе, сву литературу Вукова и предвукова времена, што је писао своју књигу о Вуку више по српским монографијама о Вуку него по првим изворима кудећи међу тим саме те-своје главне—а другог реда — изворе, као на пр. студију Ристе Ковачића о Вуку. Мислио сам: од кога је, доста је. Доста је, што је његово дело најпотпунија досле монографија о Вуку, а опет од несрбина, који не може ни знати ни проучити српске свари онако као што би то Србин могао. Што ја нисам замерио Пл. Кулаковском. замерио му је његов земљак, Нил. Попов (и боље што је он), набројавши му читав низ извора, и српских и руских, које није употребио. Али једно ћу казати, што пре нисам, а што сам сад већ обећао, а то је: да је главној идеји у делу Пл. Кулаковскога, на коју сам ја највише и устао, отац В. В Макушев. 1879 год. — можда баш кад је Пл. Кулаковски почео студовати свој предмет — писао је В. Макушев[6]: »Мы считаем фонетичкое правописаніе Караджича не научным — — —; таковое правописаніе затрудняя изученіе языка, разрывает всякую связь с старою сербскою литературою и с литературами всѣх других славянских племен, придержавающихся, как и слѣдует, историческаго или етимологическаго правописанія« — — Ето, то је та идеја, која је у делу Пл. Кулаковског вазда парафразована.

[4]., Журн. минист. народ. просвѣщ. декамбръ 1882. стр. 361.

[5]., Царство сербское, очеркъ О. Гильярова — стр. 9.

[6]., Русскій фил. вѣстник 1879. Н. 1. стр. 141.

У оцени својој ја сам књижевно-статичним белешкама доказао: да Вук није прекинуо све свезе српске и руске књижевности и предао срп. књижевност упливу туђинштине — као што мисли Пл. Кулаковски — него да је уплив туђинштине баш до Вука растао врло нагло. Где цифре говоре, ту би Пл. Кулаковски остао филозоф да је ћутао. Али он хоће да се бори са цифрама, па се вије као гуја у процепу. Час вели, „да се утицај једне књижевности на другу не огледа у броју превода са једног или другог језика, но у садржини, у правцу списа и књижевника“ (врло јасно!); час, да се „не може оцењивати утицај књижевнички до ове или оне године“ — — — него се „мора да узме у обзир само извесна струја или главна црта, којом се одликује једна снага од друге“ (и опет врло јасно!); час му не ваља библиографија Новаковићева.... прави галиматијас! Прво: нисам ја казао, да се само у преводним списима до Вука види растење западног уплива, него уопште у свој литерарној радњи српској од 1741 до 1814. Поменуо сам, поред осталих, Доситија, творца нове српске књижевности, који је пре него што се Вук прочуо, био толико славан, да су му се поједина дела куповала скупље него данас читаве библиотеке, а за кога сам Пл. Кулаковски вели, да „припада броју *бољих и племенитијих проповедника рационалнога правца француских писаца* предреволуциског времена“. На шта ли је Пл. Кулаковски рачунао, кад је извртао у *Отаџбини*, моје речи штампане у истом часопису пре 3—4 месеца?! Па онда: зар он не рачуна ни у што литерарно-статистични рачун од 73 године (од 1741 — 1814 или до Вука), кад вели, да се „не може оцењивати утицај књижевности до ове или оне године“? По њему не би ништа вредило, кад би неко доказао, да на 100 дела у старој срп. књижевности долази 75 превода или компилација или у опште дела писаних у духу средовечне византиске књижевности. На послетку гледа да обори библиографију Новаковићеву тиме што је непотпуна. Баш да у њој и недостаје за време, за које сам ја рачун правио, $^1/_6$ или $^1/_5$ књига, опет размера остаје иста. Или Пл. Кулаковски мисли, да је Ст. Новаковић у својој библиографији 1869 г нарочито изостављао све српске књиге, које су рађене по руским или превођене с рускога? А са свим се чини невешт Пл. Кулаковски ономе, што сам ја још рекао поред онога рачуна: „Свакојако је језик Рајићев био ближи књиж. језику руском XVII и прве половине XVIII в. него што је данашњем књиж. језику руском данашњи књиж. језик српски; али је писац заборавио: да тај словено — руско — српски језик Рајићев није имао никакве старине; да није био наслество заједничке старослов. књижевности; да је придошао случајном струјом

у почетку XVIII в.; да га та струја није могла одржавати, јер није могла непрестано придолазити; да није имао широке основе код своје куће, јер је њиме писао само један део Срба (да не рачунам Хрвате), Срби аустриски; да је постао само за црквене потребе — — ; да баш словенско — српски језик није стајао „на чврстој основи“, јер није имао ослонца ни у старој срп. књижевности, нити га је могао имати у руској, која је баш онда остављала словенштину и прихватала народни говор, кад су Срби писали „словено — сербски“ и. т. д.“

Тако је Пл. Кулаковски у својој одбрани само адвоцирао за своје дело. А то је жалосна ствар и за њега и за његово дело. Најлепши је доказ томе ово. Ја сам рекао био, да не разумем мисао његову, да је требало поступно уносити елементе живога језика у књижевни језик српски; јер је у самој ствари развијање књиж. језика српског и Вуковом реформом ишло поступно, како друкчије није могло ни бити, само што је томе развијању дао Вук здравији и природнији правац него што је био ломоносовско-карамзински, као што би Пл. Кулаковски желео да је било. *Књижевни се језик не ствара за дан* — само је срећа кад му се добар темељ удари. — А Пл. Кулаковски ми на ово одговара: А? тако ли је. Е, па Вук је хтео да створи књижевни језик за дан, а Ломоносов и Карамзин стварали су дуго руски језик. — Ово не треба објашњавати.

Пл. Кулаковски је рекао у свом делу, да је Вук недоследно радио, кад је место *щ* узео *шт*, а место *дж* оставио *џ*; а ја сам му рекао, да *дж* не стоји према *џ* онако као *шт* према *щ*. У одговору он вели: то није моја мисао. „то говори чувени Миклошић.“ Да је у срп. *џ* = дж онако као што је щ = шт, то нигде не каже Миклошић. Год. 1851 он пише [1]: — „den dentalen *т*, *д* entsprechen die palatalen *ћ*, *ђ*. Vuk Stephanović fügt zu diesen buchstaben das dem rumunischen entlehnte *џ* hinzu, welches jedoch als zusammngesetzt angesehen werden muss und durch seine elemente *д* und *ж* wiedergegeben werden kann“ a 1879 пише: [2] „Das von Vuk im zweiten decennium dieses jahrhunderts aus dem rumun. entlehnte *џ*, dž, ist nach meinem dafürhalten überflüssig. Dass im s. nadžeti = messe, vincere dž als doppellaut, im entlehnten badža fumarium hingegen als ein laut gehört werde, scheint mir ein irrtum. dž ist in s. worten, ausser wo es aus č entsteht, wie in svjedodžba aus svjedočba, selten; mrndžati, desto haüfiger in entlehnten: džebrati, madžar“. Миклошић, дакле,

[1]. Lautlehre. Wien 1851 стр. 297

[2], Vergl. gram, band, I lautlehre 412

не вели ништа друго, него да би се у срп. азбуци једно слово могло уштедити заменивши *џ* са *дж*, јер и онако има врло мало српских речи са *џ*, осим где се ч и *б* састају (сведоџба наруџбина и т. д.). Али ни у то мало речи не може *дж* потпуно заменити *џ*, нити је икакав „irrtum," да се у речима наджети, наджививети, од жалостих чују два гласа. Руси пишу „Хаджичъ," али то не изговарају као Срби „Хаџић."

(Наставиће се)

Св. Вуловић.

КАД ЈЕ УМР'О КРАЉ СТЕВАН УРОШ II МИЛУТИН?

од

Љубомира Ковачевића.

Грчки цар Јован Кантакузен у својој историји пише, да је Милутин, после смрти шурака Михаила Палеолога († 12 Октобра 1320), преко посланика калуђера Калиника, захтевао од свог таста Андроника II, 2000 Кумана, које му је послао био, а он оклевао да их врати, даље, да је Калиник, у споразуму с Михаиловим сином. Андроником III, који је тада био у свађи с дедом, отишао у Србију, закључио савез између њега и српског краља, па се опет вратио у Цариград и о томе известио Андроника III. [1])

Све ово није се могло извршити 12 до 29 октобра [2]), а отуда излази, да је краљ Милутин преживео 1320 годину. То се још боље види из оног листа, на коме Кантакузен приповеда, како је он, *после 20 Априла 1321,* световао Андроника III, да не удара с војском на Цариград, између осталих узрока и због тога, што би се „српски владалац и бугарски цар Светослав, *зетови*" (γηδεσταί) Андроника II, могли измирити с њиме и на његов позив ударити с леђа на одметнике [3]). По што се зна да је Милутин био Андронику II *зет* по кћери Симониди, а Светослав по унуци Теодори, и да Милутинов син Стеван Дечански 1321 године није био ожењен Маријом, ћерју Андрониковa синовца Јована; — онда је, по Кантакузеновој сведоџби, јасно, да је краљ Милутин био жив 1321 године: умр'о је дакле 29 Октобра 1321 године [4])

[1]) Corp script. Cantacuz. I, 35—37

[2]) Милутин је умр'о 29 Октобра, Mon. serb.

[3]) l. cit. 104

[4]) Нићифор Григоров каже, да су, у време свађе између Андроника деде и унука (1321), умрли краљ српски и цар бугарски. Руски прев. 310. —

По Кантакузену цар Светослав умр'о је негде у Августу 1322 l. c. 169.

Казивање Кантакузеново потврђује се и српским изворима. Архијепископ Данило пише, да је између Никодимова посвећења за архијепископа и смрти краља Милутина протекло нешто више од четири године („лѣтомь ѥко решти четыре лѣ миноукъшиимь и врѣмени нѣкаторомꙋ настоѥшти“) [5]) По једном запису претходник Никодимов Сава III, био је жив после 1 Септембра 1315 године. [6]) По што је пак Никодим 1317 године био архијепископ, то је с обзиром на дан и месец смрти, Сава III умр'о је 26 Јула 1316 године. По Данилу Никодим је посвећен на Спасов дан [7]) дакле 12 Маја 1317 а од тада па до 29 октобра 1321 протекло је управо четири године и око пет и по месеци или, „врѣме нѣкоторое“ као што Данило каже.

И код овако јасних сведоџаба опет сви бољи историци пишу, да је Милутин умр'о 1320, а цигло на основу дечанске повеље, у којој његов син Стеван [8]) каже, да је „богом дарованим венцем краљевства српског венчан био у један дан са сином својим на Богојављење године 1321 (6829).“ Када је, пак, Милутинов син венчат за краља почетком 1321, онда је његов отац морао умрети раније, дакле 1320 године. [9])

Не могући ни мало сумњати у тачност таког једног извора, као што је поменута повеља, и сâм сам делио ово мишљење, држећи да је Кантакузен помешав оца и сина, Милутина и Стевана, јер су оба били зетови Андронику II, а за запис, у коме се Сава III спомиње, мислио сам, да је писан почетком септембра 1315, а *после његове смрти*, што се могло лако догодити, јер писац, живећи далеко од Србије, у Светој Гори, није могао тако брзо и лако дочути за смрт Савину (од 26 Јула до месеца Септембра има само пет недеља).

Тако сам, по нужди кушао да измирим поменуту несугласицу међу наведеним изворима, све док нисам добио до руку „Аѳонские акта“ Н. И. Севастијанова, које је објавио Т. Флорински 1880 године. Међу грчким повељама, које се налазе у томе делу, има их шест из 1321 године, три од Андроника II, а три од Андроника III (три су писате у Септембру, две у Јулу, а у једној није означен месец [10]

[5]) Животи краљ. и арх.155

[6]) Григоров. путешеств. по Турц. 28

7) Жив. краљ. 154

[8]) Mm Serb 90, Гласн. XII, одељ, II, 2

[9]) По копорињском летопису и једној белешци Милутин је умр'о такође 1320 г, Památky, 52; Труды кіевск, духовск. Акад. январь, 45.

[10]) Аѳон. акта 40-44

Овим повељама потврдили су српском манастиру Хиландару имања (на доњој Струми и око Солуна) на захтев „прељубазног сина и зета, превисоког краља Србије“ Андроник II, а на захтев „прељубазног *тече* превисоког Краља Србије“ Андроник III. [11]) По што је Милутинова жена Симонида била тетка Андронику III, а Стеван Дечански 1321 није био жењен Маријом Палеологовом: то се, поменутим повељама, потпуно доказује, што смо најпре извели, то јест, да је Милутин умр'о 1321 године. [12])

После свију наведених доказа не може бити сумње, да је у дечанској повељи погрешно назначена година Стеванова венчања на краљевство. По чем је речена повеља писата на девет година после Стевановe крунидбе, могао је врло лако писар погрешити за једну годину. Да је то писарска погрешка види се и по томе, што је уз годину 1321 (6829) ставио *пети* индикат, а овај одговара години 1322 (6830)

Из свега наведеног следује:

1. *Архијепископ Сава III умр'о је 26 Јула 1316*;

2. *Архијепископ Никодим посвећен је 12 Маја, 1317*:

3. *Краљ Милутин умр'о је 29 Октобра 1321; пошто је краљевао четрдесет година* (упор. и Památ) и

4. *Стеван Дечански венчао се за краља 6 Јануара 1322.* [13]

[11]) Са садржином ових повеља имао је доброту упознати ме, за време мога бављења у Нишу, у Јуну 1881, г. Алексијевић, сада управитељ пиротске ниже гимназије, на чему сам му веома захвалан.

[12]). По томе Кантакузенова су извешћа тачне, а у наведеном запису Сава III поменут је као *жив*. Исто тако и натпис у Грачаници (Mon. Serb 562 — 565) писат је за живота Милутинова (у Септ, или Окто. (1321) а није година погрешно преписана, као што сам раније мислио. Годишњ. III 438.

[13]) Из наведеног дела П. Севастијанова (стр. 43) дознаје се и то, да је Милутин послао помоћ Андронику II пре 1314, јер је овај у октобру 1313, поклонио манастиру Хиландару село Куцово на Струми из благодарности на одржаној победи над Турцима у *савезу са Србима*. По томе устанак Драгутинов против Милутина био је, по свој прилици, 1313, а без сумње због тога што је помагао Грцима. Овим замењујем раније мишљење о овој ствари у Годишњ. III. 391 — 396. Упор. још Mon. Ragus. I. 23 и 37.

ДРАГАДРАЖА ОД ВЕРЕ

(ВЕЗ ШАЛЕ)

(СВРШЕТАК)

IV

„Браћа у Христу"

После вечерње, 12 Новембра, 186.., у својој ћелији, шеташе се живо и узбуђено архимандрит Гарва, већ „наречени јепископ богоспасајеме јепархије Н..." и, у некој великој радости, разговараше се гласно сам са собом:

— Дође једном и овај дан, који сам ишчекивао близу три десет година! Сутра ћу постати владика: метнућу на главу ојајну митру; узећу у руку владичанску штаку; даваћу чинове, парохије, протопопије; седећу у двору; примаћу метанија од свију који ми приступају; возићу су на четири коња; свет ће се свуда преда мном приклањати; а црква ће се јутром и вечером молити Богу за моје здравље, и за спасење моје душе! И, за све то, ја ћу примати на годину 2.500 талира плате!

Колика власт, колика одлйчја, колика уживања у један мах постају моја!

Доиста сам имао рашта жудети за овим достојанством; имао сам рашта осуђивати оне који су ме толико пута до сада превиђали, дајући владичанства неспособнијима од мене..

На један мах умуче, и ходаше по соби тамо и овамо дуго, дуго, не говорећи ништа. После дужег ћутања, проговори опет, али гласом промењеним:

— А хоћу ли ја бити срећнији у овој својој новој срећи? Хоћу ли ја у свој овој помпи имати унутарњега мира, унутарње слоге са самим собом, бар онолико колико сам имао до сада? Хоћу ли бити људма од веће користи у овом већем чину? Хоћу ли цркви бити од веће помоћи у овом већем достојанству?.. Не ће ли мој нови положај дати нових прилика за познате грешке моје? Не ће ли.....

У тај мах неко јако закуца на врата, и чуше се речи:

— „Молитвами светих отац наших" .... врата се отворише, свила зашушта, у собу уђе владика *Имерек*, смешећи се и говорећи:

— У Христу брате, зар ви још „штудирате"? Доста је било бриге и науке! Сад већ улазите у тихо пристаниште, и треба да поживите!

Архимандрит се дубоко поклони и, подносећи столицу, замоли преосвећенога госта свога да седне. Владика, шетајући се. разгледа добро свуда по соби, да нема кога; поврати се к вратима, притвори их добро, и тек тада приђе и седе на понуђено место манувши руком на архимандрита да и он седне поближе.

Гарва примаче столицу, али не седаше него стојаше. Тек пошто га старији и по други пут понуди, он врло смерно седе.

— Ја долазим у име преосвећеног сабора, поче владика: — да с вашом пречасношћу, или боље рећи, с вашим преосвештенством, свршим један посао врло нежне природе. Обичај је свети, драги брате, да нови епископ обдари своју браћу, и све који се потруде око његовога посвећења. Тај се дар даје у очи дана посвећења. По томе, ви ћете изволети, по овоме списку, избројати 191 дукат.

Рекавши то, владика пружи архимандриту хартијицу на којој беше написано:

«Господину»	60	дуката
Једном епископу . . .	50	«
Другом епископу . . .	50	«
Двојици ђакона, . . .		
Ћирици, клисару, . . .		
и за свеће, скупа . . .	31	«
свега	191	дукат.»

Разгледавши хартијицу, архимандрит малко поћута, за тим подиже главу, и упита:

— Мора ли се ово дати?

— Мора, одговори владика.

— То по закону?

— По обичају.

— Хајде ђаконима, ћирици, и клисару — сиротиња су: али архијереји имају толику плату!

— Ништа то не смета, рећи ће владика: — Још у старом завету нама је сам Бог казао: «Ко олтар служи, од олтара се и храни!» Држава је нама дала плату, да би нас имала на својој страни. Ми њене плате примамо а Богом утврђене обичаје треба да одржавамо. И то не нас ради, него цркве ради, славе ради имена Божијег!..

— За Бога, ја немам толико новаца?

— Ха! Ха! Ха! насмеја се преосвећени Имерек: — Колико мало познајете свој положај! Нови владика има и онда кад мисли да нема! Поручите само господину Т..., и он ће вам за тили час наћи новаца, па ћете му после вратити. Та се сума, у Христу брате, мора положити још вечерас пре вечере!

Сада останите ми с Богом!

Владика се диже и оде.

Архимандрит га смерно испрати до у ходник, па се врати у собу, да истреса своје уштеде, не ће ли накрпити 191 дукат, да плати својој у Христу браћи за оно мало њихове трудбе око његова владичења.

Набрајајући дукат на дукат да изиђе угод 191, архимандрит само шапташе:

— Рђав почетак!... Нисам се надао да ми ово буде прво!...

*
* *

После десет дана, нови владика Гарва већ беше у столици своје јепархије. У дивном владичанском двору примаше он безбројна честитања и походе. Одавно се не памти да је кога новога јепископа предсрела оволика симпатија и одобравање као што предсрете владику Гарву. Од владаочева двора до поповске куће могао се чути један једини глас:

— Баш је за владику! Овакога није видела до сад јепархија! Штета што није давно!...

А владика Гарва масом својих одличних својстава, и множином заслуга, оправдаваше такав глас о себи. Сада му може бити 50—52 године. Уредан у животу, темељит у науци, вредан у послу, он је већ дотле задужио цркву службом у чину, а отаџбину радом у књижевности. Он је човек широка погледа, напредних мисли̑; од њега се с правом очекивао многи бољитак у цркви и у црквеној управи. Једном се разговараше с њиме један млад човек, Даничићев ученик, па, поред осталога, изрече жељу: *да се у српску цркву врати српско-словенски језик, на место руско-словенскога, који је тек у новије време заузео место онога првога.*

Владика, саслушавши то, рече:

— Ја не видим разлога, господине, за што ми да не преведемо *све* црквене књиге на српски језик? Мени се чини да би и вера и народност наша биле у добитку од тога превода?

Младић, који је мислио да много тражи, кад жели само вратити у српску цркву стари српски црквени језик,

убезекну се, чувши шта мисли о реформама седи научник, чувени владика Гарва!..

Гарвине беседе у цркви право су узор чистоте и лепоте српскога језика; његова службена писма и садржином и обликом показују да их пише просвећени архијереј Србин. Његова љубав к лепоти службе Божије гони га те сам собом, као одличан певац предаје у гимназији црквено певање. У опхођењу је он врло љубазан, доступан, пријатан, као што и личи оном који се зове гласник Христов. Он устаје врло рано; пошто одстоји јутрењу, узме слаткога и попије чашу хладне воде; иза тога дуго хода. После ходања седа за сто, и пише до 8 сахата, када већ настају примања и службени послови.

Све он врши кад треба; све чини како треба.

Ово је блед опис одличних својстава и навика, којима се одликује нови владика.

Али ма колико да је ружичан опис његов, опет би му се на крају, за љубав правде, морала чути немила речца *али*; јер, при толикој честитости својој, овај одлични човек, овај ретки владика, овај просвећени првосвештеник, има једну слабост јачу од свега њега; има немоћ од које се никако не може да извида! Ако је веровати да има људи на које је пала каква клетва, онда је на владици Гарви права проклетиња, права несрећа: *Владика Гарва прима мито!...*

У том је детињаст, у том је неразуман, у том је слеп и глув, у том је тако немоћан да ће примити хиљаду, ако му се саспе, а примиће и цванцику, ако му се пружи!....

Он зна да је то недопуштено, да је недостојно, да је ружно, чак зна да ће га скупо стати, и опет никад нема моћи да одбије срамну понуду!..

Некад ту своју ману правда навикама свештеничког реда које су, вели, старије и од хришћанске вере, пошто је још у старом завету речено: «ко олтар служи, нек се од олтара и храни»: све владике до мене чиниле су ово,

вели он: — све чине сада, и све ће чинити од сада! Некад помиње своје три рођене сестре које, са својом децом, висе о његову врату. А некад се заклиње и преклиње живим Богом и светом тројицом «да ће бити чист од тога греха, да за таке ствари нити ће бити прекоран његов архијерејски чин, нити ће срамота попасти лице његово!»

Тако се он куне; таку писмену клетву он даје од своје руке!

И опет, кад му се пружи, нема снаге да одбије понуду!

Ко год зна колико је овај човек образован, колико је иначе морално крепак, а види како ову једину слабост не може да надвлада, мора и нехотице помислити да је то нека клетва: да је то као братоубилачки знак на несрећноме Кајину!

* * *

На крају октобра 186.. један «архијерејски сабор», у православном свету, већаше о једном врло деликатном питању.

Три архијереја, три у Христу брата, седе и суде четвртоме архијереју, своме брату у Христу.

У људским језицима има доста речи које гласе једно а значе друго, али ће их бити мало у којих би то двоје било толико супротно, као што су супротни глас и значење у речи *брат* међу калуђерима!

Калуђери се зову *браћа*, а нису ни од једнога оца ни од једне мајке; зову се *браћа*, а чим метну на главу црну капу одмах пресеку везе са својим претцима тако да отуре чак и презиме оца свога; зову се *браћа* а живе не само као да нису *браћа*, него као какви злотвори!

Само се у манастиру може десити да болестан *брат* сву драгу ноћ скапава од жеђи за то што му је «*брат*» (не било га!) у вече преврнуо крчаг с водом; само у манастиру може да се види како болесни *брат* издише а

здрава *браћа* извлаче испод њега постељу, и пипају му под мишкама, да не буде сакрио коју цркавицу, те да му је братски зграбе!

Какви су док су монаси; такви су и кад су патријарси: зову се браћа у Христу, а махом живе као злотвори «Христа ради!».

Ено погледајте! У оном сабору седе така три брата и суде четвртоме!

Први по власти брат мали је растом, ситан телом, гибак душом, снебивљив опхођењем, али при свем том јогунаст у оном што хоће да изврши. У колико страшљивије испољава своје тежње, у толико упорније настоји да своју вољу изврши. Ма да око себе види своје учитеље и претходнике, опет у својој глави мисли да о њему једном виси православна вера. Занет тако крупном мишљу, он често гледа живот једнога човека као живот једног мрава, само ако му се учини да је у питању штогод из православне вере, којој се он замишља да је саморани чувар! С тога се може видети како се он вије, уздише, тугује, а опет оставља човека без хлеба, само за то да покаже како је душа његова пуна ревности спроћу дома Господњег!..

Он живи у осами; он се одвојио од света; он мисли о небу, и стара се о Богу; али не презире ни земљу; па чак ни ону полу света с које оно, по библији, онако страшно паде први човек. Али, али.— све «сшито и скрыто»!..

До њега седи други у Христу брат. Човек већ стар, прост, неук, али од рођења бистар и лукав. Кад би дошло до невоље, у овога би се нашло више човечанске љубави, него божанске ревности, више милости спроћу јаднога, грешнога човека, него фанатичке предaности спроћу силнога, безгрешнога Бога. Овај се брат често смеши. Он као да сеири!

Трећи је брат једна необична људина, која није погодила што се писала у испоснике. То је човек волујске снаге а врабећега срца. Кад овај брат има око себе просте

људе и мале по́пе, он, својим јасним грлом, и јуначком песницом очигледно представља како ће своје противнике «научити памети;» а кад се с противницима сретне; кад се с њима погледа око у око: онда се нешто погури, нешто се скупи као јеж. Тада само слеже раменима и изговара неке звуке и речи без велика смисла:

— Тѐе! Шта ћу му ја? Ко га је терао? Чудан човек! Тако је то!......

Сваки од ове тројице судија, у сваком суђењу, прво пита:

— Како ће то бити за мене?

Па тек онда:

— Како је право за оног ком се суди?

*
* *

Ето тим судијама, тој у Христу браћи, реферује први по месту брат кривице четвртога им брата.

Лица «смиреномудрена», гласа изнемогла и ражаљена, с неким уздахом из груди, први брат почиње овако:

— Наш у Христу брат (четврти владика) обара свету цркву Христову:

«Не смотрен је у примању приноса од верних. Том својом несмотреношћу повукао је световну власт да се умеша у послове цркве, да тра̂га̂ поступке једнога архијереја, а то је највеће зло које се може учинити цркви...

«Наш у Христу брат поводи се за пагубним новачењем: говорећи стаду своме беседе, он се служи најпростијим језиком, и саме текстове светог писма узима из превода световних људи, који преводи још нису добили благослова архијерејског сабора.

«Изоставио је на литургији јектенију о «оглашенима» божем за то што данас у цркви нема оглашених; то већ показује опаку његову тежњу к реформама.

«Забранио је носити тас по цркви за време богомоље, те примати приносе верних, него је за то ставио затворену кутију пред црквом. Тиме је, с једне стране, оштетио цркву, а с друге — приближио се обичају католичком, што се не сме допустити.

«Најпосле, закратио је метанисати онима који приступају к њему, архијерејског благослова просећи. Он ту своју забрану правда говорећи: «Метанисање је обичај ропски, а ја не примам робове, него слободне људе» Али како ово поштовање архијерејскога сана није од јуче, није дело наше, него је то наследство од наших блаженог спомена предхотникâ, који сви благоме Богу угодише, и нама свој пример оставише: то се нико (а најмање какав архијереј) не сме усудити да те обичаје квари и укида....

«За све те грехе наш у Христу брат подлежи суду овога освећенога братскога сабора»...

Настаје тишина за неколико тренутака. Први брат тражи очима да се сретне с очима друге браће, али један од њих трепље тако често да се управо не зна куд гледа, а други се погурио, оборио очи земљи, дише крупно, као да носи какав велики терет уз брдо.

Други брат прекиде ћутање овим одговором:

— За «оглашене» му ја не бих рекао ништа. Ви знате да њих данас нема у цркви. За тас бих и ја тако наредио, али се нисам сетио; за метаније се добро сетио да их забрани пре, док нису људи сами престали метанисати, па како да их натераш? А за преводе светога писма, ја ево остарех чекајући, да који учен у чину преведе свето писмо, па узалуд: све се дало у политику; све оставило петраиљ, требник, и часну трпезу! А, Бог ме, световни људи преводе, да како, и управо, хвала им!.. Него је мука за мито, или како ваше високо преосвештенство каже, за те приносе верних!... Па и за то тужи ли га ко?

— Туже га два свештеника, Гавра и Васа, одговори први брат.

— А! Знам их; оба су, осем чина, угурсузи! А што су му давали мито? Па Васа му није могао ни дати Бог зна шта. Ако је дао што његов таст. Бог га благословио! Имао је одашта и одвојити. Перић је један поједан у целој нахији!...

— Хм! Хм! Хм! Чудан човек! Ко га је терао? Шта ћу му ја? ромори трећи гојазни брат.

— Да ми њега притегнемо, нека врати шта је ком узео, вели други брат: — и више да не узима; па нека иде с милим Богом, да нам не пуца брука по свету!

— Ајä! тресе главом први брат: — не смемо га више пустити у јепархију. Сад нам је згодно пао шака. Ево је благословио и брак између Мирка Русића и жене Стамене из Кречáнî, а они су род у забрањеном степену.

— Тужи ли њега ко за то? упита други брат.

— Не тужи га нико; али га црква мори гонити!...

— Ето га сад! Ето га сад! Што ћу му ја? ђрекће трећи брат...

— Ако нема ниодкуд тужбе, нека и то носи мутна вода, вели други брат: — мања је, брука да се узму то двоје, који се међу мештанима и не броје као какав род, него да се чује да је владика толико крив, да се протера!

— Он се даље не може никако оставити на управи јепархије....

Први брат не доврши ову реченицу, а врата се отворише, и у сабор уђе владика Гарва, носећи у руци неку хартију:

— Господо и браћо! рече он поклањајући се првоме брату: — на мене се дигао сабор, па без сумње ће и бити да сам грешан. Али да не би даље било спора, ја ево дајем оставку на управу јепархије, молим за пензију, и идем у манастир, да се одморим!...

Браћа се лицем ражалише, а срцем обрадоваше драговољној оставци брата свога, који им отвори нову прилику за лепу архијерејску надницу....

Кроз неколико дана владика Гарва беше већ у манастиру, али нê да се одмори и смири, него текар да се мучи и да испашта и што је учинио, и што никад ни мислио није учинити!

Његову јепархију прихвати, за време, његов најстарији у Христу брат.

Тада се отпоче жива радња «да се расуди што је владика Гарва пресудио».

V

Венчани — невенчани

Мирко и Стамена живе као најсрећнији и најзадовољнији пар људи. Милују се, слажу се, помажу се; срећни су њих двоје, а задовољни су им и кућани и суседи. И онај ком баш то не би било мило, не вели ништа. Такав ћути, а изнутрица га једе...

Стамена већ осети и чедо под појасом. Срећа са свих страна!..

На један мах чу се у селу, не знам ко први то каза, да је владика Гарва збачен с владичанства, и да је протеран у некакав намастир, да тамо живи и да се испашта!..

— Калуђер је, рекоше људи: — за студени се камен и венчао. Тамо му и јесте место!..

Мирко пак, који је владику видео и разговарао с њиме, мишљаше у себи:

— Виђаше се врло добар човек; шта је то он могао скривити?

Не прође ни месец дана од тога доба, а поп Јеврем зовне Мирка и каже му:

— Мирко! да идеш проти; ево ти писма!

— Што ћу ја проти! упита Мирко.

— Он ће ти казати, вели поп, а све гледа преда се, и замуцкује говорећи.

— Ама, попо, Бог с тобом! Што ћу ја проти?

Поп Јеврем се обрте неколико пута, почеша се по глави, попипа се по џеповима; узе једну књигу са стола, расклопи је неколико пута, па је опет заклопи, извика на једно дете које уђе к њему у собу, па, најпосле, претури преко језика ове речи:

— Није вајде, казаће ти се најпосле: сад духовна власт налази да сте, ти и Стамена, тако блиски род, да не може бити брак међу вама! За то хоће ваше венчање да уништи! Прота те зове да даш о том некакав одговор.

Мирко се ухвати за теме, поћута малко докле се разабра, па онда рече:

— Попо, шта ти то говориш? Зар си заборавио да си нас *ти* венчао?

— Јесам, Мирко; венчао сам....

— Е па?

— Владика је дао благослов да вас венчам. Ја имам и писмо његово.

— Па сад?

— Сад црквена власт находи, да ни владика није могао дати благослова, да се вас двоје узмете! Веруј ми ја ту ствар не разумем. Иди проти. Он и конзисторија ваљда знају боље шта је то. Само иди брзо; мени се «строго» налаже.

Мирко се диже те проти.

Прота броји своје бројанице, слеже раменима, кад и кад размахне рукама, и изговори по неке речи без јасна смисла:

— Тако је то! Један благосиља, други проклиње, а оба једнака! Кад људи хоће! Ја̂, ја̂, ја̂.

— За Бога, господине прото, пита Мирко: — шта се ово чини са мном?

— Е, брате; тако је то; духовна власт.. нашла... Тако је; шта ћемо? Мора се слушати..

— Шта је то она нашла? Није ли владика мени дао благослов!

— Дао, брате. дао, ја̀!..

— Није ли мене венчао поп Јеврем онако као и друге људе?

— Венчао, брате, венчао, ја̀!

— Е па за што ме сад мучите?

— Хришћанине! Духовна власт тако наређује. Знаш: канони су, црква.. Недозвољено сродство. Тако је то?..

— Какво недозвољено сродство ти помињеш! Зар не знаш кад ми допусти владика пред тобом, кад оно спаљивасте неке хартије?

— Знам, брате, знам; али сад тако црква наређује..

— Прото, леба ти твога, кажи ти мени онако напросто шта је то? Ништа ја не разумем шта се то са мном ради?

— Брате, ево ти писма. Иди с њим у конзисторају Тамо ће ти боље казати.

Мирко се диже те у конзисторјиу. Предаде писмо момку, и очекну пред вратима. Зовнуше га унутра. Он уђе; поклони се, и поздрави се, па стаде. Један попа узе га испитивати:

— Како ти је име и презиме?

— Мирко Русић, из села Кречана.

— Је ли код тебе жена Стамена, удовица поч. Цвеје Лакића?

— То је, попо, сада, простићеш, наше чељаде; моја домаћица, заврши Мирко, малко нижим гласом.

— Не може Стамена бити твоја домаћица, твоја жена; ви сте род; међу вама брака не може бити!

— Попо, бој се, ти не знаш, а овде, у овој кући, ето горе, на горњем боју, мени је господин владика, пред

господином Протом, дао благослов, да се венчамо! Ето зовите проту и питајте! И наш поп Јеврем је венчао мене и Стамену онако како венчава све друге, који се жене. То је гледало пола нашег села!

— Верујем; али то све не вреди ништа. Него ти туђу жену да пошљеш у њен род, докле духовни суд не пресуди ту ствар!

— То не може бити, тресе Мирко главом: — Стамена, прости ме, има већ и детенце...

— Све је то, роде, незаконито. Ви сте тако блиски род да се не можете узети ни с архијерејским благословом.

— Буди Бог с нама, и анђели Божији! вели Мирко и крсти се: — Ама како једнима може бити а другима не може.

— Чини се теби тако, брате; а ником се не допушта узимање у том степену сродства..

— А како Јанко Јездић, из Босоговца, може држати две рођене јетрве, као своје жене, најпре једну па после другу? Како могоше Иван и Павле Тривуновићи, из Барне узети један ћер од брата, а други ћер од рођене сестре? Како ли могу поп Цвеја из Ломирића и поп Јован из Вровске, држати невенчане жене, и оне су им обојици родиле по два близнака? Како могу...

— Брате! рече опоро поп судија: — ако имаш што за своју одбрану, то наводи; друге не смеш вређати. Све то не тиче се тебе ништа!

Мирко гледа у попа и чуди се суду, и судији, тој памети и правди....

— Сад можеш ићи, рећи ће му поп судија: — али жену одмах да вратиш у род, а пресуда ће скоро доћи.

Мучан и љут врати се Мирко кући.

Стамена, чим га виде, узе га полагано испитивати: за што су га звали, шта је одговорио, и шта су му заповедили?

Он је дуго одбија; најпосле јој каза све.

— На шта мислиш сада? упита она.

— Оно што и до сад. А ти?

— Ја, жива, не ћу никуд од тебе. Само мртву изнеће ме из твоје куће.

Мирко је загрли и ватрено пољуби.

* * *

Зло никад не лази; оно увек лети. Мирко се још не беше повратио од онога чуда у конзисторији, а у село његово бану срески начелник, и одмах позва Мирка преда се у судницу. Ту беху кметови и више сељака.

— Мирко! рече начелник: — духовна је власт дознала да ти ниси Стамену послао у род, као што ти је заповеђено у конзисторији, већ живи и сад код тебе а власт духовна налази да је то «општа саблазна.»

— Господине, Стамена је моја венчана жена; она је у мојој кући, и нити је ја могу куд терати, нити ће она отићи.

— Али шта му је то, «општа саблазна,» пита кмет Васа.

— Тако стоји у акту конзисториј•; а значило би да је то што је Мирко узео Стамену чудо и покор међу сељацима!

Људи се гротом насмејаше.

— За Бога, господине! Ето људи па их упитај! Док се није чуло од попова, да се њих двоје не могу узети, нико у нашем селу није поумљао да њима што смета. И данас сви мисле (овде кмет малко спусти глас) да то попови хоће нешто да глоцну од Мирка, као од добра домаћина.....

Капетан се меко осмејкује; пуши, и ћути. У један мах, махну руком, као да би хтео изразити:

— Па шта могу ја, кад је заповест така?

Опет ћути и пуши, па ће најпосле рећи:

— Теби је заказано да Стамену пошљеш њеном роду?

— Заказано, али...

— То ти ниси учинио?

— Нисам, господине; али..

— Онда си крив, и казниш се по тачци 11. § 365 кривичнога закона, са *десет* дана затвора, или са десет талира глобе. И жену одмах да удаљиш! Дё се потпиши!

Мирко прићо, закрсти пресуду, извади иза појаса кесу, и плати глобу.

За тим, везујући кесу, говори сам себи:

— Ја своје венчане жене не ћу терати од себе, па нека власт чини што год хоће.

— Ни ја жива не ћу из куће свога венчанога човека, а мртву ме могу изнети, рече Стамена, која је лагано дошла и стала иза Мирка, ма да је он није ни опазио.

Капетан ћути, пуши, и погледа час у овога човека, а час у ту жену, кад и кад запише по нешто у хартију, која лежи пред њим на столу. Најпосле ће рећи:

— Ја казах, што сам био дужан казати. Гледај да други пут не буде горе. Сад можеш ићи.

Капетан, после тога, седе у кола и врати се у варош; Мирко и Стамена одоше кући, а сељаци се разиђоше свак на своју страну. Кмет Васа закључавајући судницу, говори сам са собом:

— Шта им је наспело сада? Што забадају трн у здраву ногу? *Душевна* власт, како ли оно вели капетан! Моје ми душе није она *душевна*, него баш *бездушна*, кад овако разваљује човеку кућу за ништа!...

*

* *

На крају Декембра, по највећој мећави, дојури срески начелник у село Крчане, и, чим се спусти у судницу, посла за кмета Васу и за Мирка Русића.

Не прође много, а дођоше и кмет и Мирко.

— Шта чиниш, човече, од Бога не нашао, рече капетан Мирку: — мени одузимаш службу, а себи расипаш кућу? За што жену ону ниси послао у род? Госпо-

дино, оно је жена моја, и дете моје. Како ћу их ја сада терати од себе? Ви чин'те шта знате!..

Капетан преви табак хартије, те «устроји протокол», како веле писари. Узе питати Мирка, и све његове одговоре уписа у његов протокол. Најпосле потписа Мирка и зовну га те се закрсти.

Према том «протоколу» састави капетан извештај начелству, код кога је духовна власт навалила да се Мирко и Стамена, пошто по то, раставе.

VI

Пред туђом црквом

Већ нисам знао куд да се денем од те проклете духовне власти, прича Мирко Русић своје јаде и невоље: — Она тражи да отерам од себе Стамену, коју волим као очи у глави, и још да је отерам с мојим дететом у наручју. Ја не хтех то учинити, па макар ми глава с рамена̂ полетела. И тако ме је готово сваке недеље потрзао на одговор или поп, или прота, или конзисторија, или капетан, или начелник.

У тој својој невољи, пожалих се једном, са свим случајно, нашем сеоском ћати Сави Гигићу. А тај Сава је и сам велики мученик. Он има на врату три ста својих невоља, и опет од јутра до мрака расправља туђе муке и невоље. Истина он од тога рада има и неку корист, али га ипак више ради што му се мили тај рад, него за какву корист.

Ћата Сава био је најпре трговац у вароши. Био је лепо стекао, оженио се, и изродио децу. После тога, побрка се са својом женом, и никако се не могаху измирити. Најпосле оду конзисторији и затраже да се раставе. Њихова се парница протегне читавих десет година. За то време Сава посрне у радњи, пострада, и побегне у село, где постане сеоски писар. Жена његова пак још млада и гледна, остане у вароши. Конзисторија нареди «да

муж, до коначне пресуде, даје својој жени издржање." И тако Савина жена живи у вароши, по својој вољи, примајући од мужа издржање, а Сава, с двојичицом синова, злопати се у селу, као нико његов, само да може хранити себе, два нејака синчића, и своју неваљалу жену.

Невоља је свачему учитељ. Она је и Саву научила адвоцирати. А данас он зна што пишу закони, и како суде судови. Он сваки дан пише: темесуће, «писмена», облигације, уговоре, тужбе, апелате, и још којекакве писмене саставе. Он све то пише дуго и широко. Писари у суду, и у начелству, чим виде његов рукопис, насмеју се; али, можда и због његове велике сиромаштине и злопатње, махом уважавају што он пише. За то Сава, особито кад се малко раздрага, накриви фес на једно ухо, и поносито узвикује:

— Све пада што Сава својим пером убоде: а што Сава својим пером подупре, то не обара ни један суд у овој земљи!

Али после сваке таке хвале, он би уздахнуо, и додао још ово:

— Само један суд има у Србији коме ја не знам ни «законика» ни «поступка». Тај је суд конзисторија. Недао Бог ником мом доћи пред тај суд! Ту се парница не свршује никад, ако једна страна не ће да се сврши!

Према томе, није никако чудо што је Сава велики непријатељ поповима, а особито калуђерима. Што год они раде, њему је ружно; јер, по његовим речма, они у свачем гледе оно што је њима по вољи, а не маре ни за Бога, ни за људе.

— Молим, молим, вели Сава често у разговору: — ја ћу сад доказати да попови и калуђери воле себе него и веру и Бога. Само чујте: *Благословен бог наш всегда, ниње, и присно и во вјеки вјеков*, каже се у почетку сваке богомоље, а на свршетку каже се то исто само

другим речма: *„Буди имја Господње благословено од ниње и до вјека."*

То обоје једно је исто.

Али нека се усуди ко да изрече ово у почетку богомоље, а оно друго на крају, па ће га калуђери, вера и Бог, окривити и проклети!

Таки су они!

Сава носи дугачку антерију од ћитајке, кратко ћурченце, које често не ће да обуче, него га само огрне на једно раме, потпеђене ципеле, на глави вес с малом кићанком, а у руци обично држи дугачак, танак чибук од јасмина.

Једном ја, замишљен и љут, идем од попа Јеврема а Сава седи пред судницом и пуши. Видећи мене, још из далека викну:

— Е, Газда-Мирко, погоди ли ћата Сава? Зар није поповски суд тежи од сваког суда овога света?

Ја приђох, поздравих се с њим, седох поред њега, и рекох:

— Веруј ми, господине Саво, дошло ми је да скочим у воду!

Сава је знао сву моју невољу. Он одби неколике димове; усука своје танке брчиће, па ће ми онда рећи:

— Море, Мирко, кад би ти хтео, могло би се теби помоћи!

— Казуј како, ако невољу знаш, одговорих ја.

— Пређи у Срем; нађи каквог лутеранског попа; промени веру, па се врати кући, и накриви капу: наши попови онда немају с тобом никаква посла....

Сава говори још нешто; али ја даље не могах ништа ни чути, ни разабрати.

— Промени веру! Промени веру! зазвони ми у ушима и ја се управо обнезнаних. У овој вери својој ја не знам много; но видим да сам кроз ту веру у заједници с целим својим селом, са свом својом околином; а да променим веру, промениће се, бој се, и сво то. Одвојићу се, отуђићу

се од својих људи, и они ће ме прстом показивати деци својој. Оно што је данас моје — сутра ће бити туђе; оно што ми је данас дика — сутра ми може бити ру̂г. Страшна помоћ! А шта ли би на то рекла Стамена? Да ли би она и после тога марила за мене оволико колико мари сада? Не! Не могу!.. Не смем!.. Нећу!... Лепо, нећеш, а како мислиш овако? Докле ће те овако вући из затвора у затвор? Зар се калуђери умеју некад смиловати? Зар ће се њима досадити? Никад!... О, ако је ова наша вера од Бога, онда њу ови њени чувари не разумевају; ако ли је и она овака као што су они, зар је вреди чувати?...

Оваке су ме мисли гризле и мучиле неколико месеца. И, као за пакост, за то време гоњење бивашe све веће. Једном ми, што оно веле, догори до ноката, и ја се дигнем те пређем у Срем. Одем у село *Бингулу*, лутеранском попу, *Ђури Јесенском*, и покажем му своју невољу.

Поп, као и сваки поп, много се обрадова кад виде да туђа овчица блекну пред његовим тором. Посади ме до себе на меку столицу, и оде ми причати како његова вера допушта да се људи могу узимати и у трећем колену.

За прелазак у веру рече ми да је потребна сведоџба како сам ја, пре тога, у три маха, изјављивао своме попу жељу да пређем у лутеранску веру. Докле се, вели, та формалност не испуни, не могу те формално примити. Али могу учинити ево ово: И одмах седе те написа писмо попу Јеврему. У том писму каза како сам му се ја јављао, а нисам донео сведоџбе да сам се, у три маха, јављао своме попу, са жељом, да веру хоћу да мењам.

На крају писма он моли попа Јеврема, да мене због Стамене нико не узнемирује, пошто сам ја већ нуријаш лутеранскога попа!

Вратим се кући, и то писмо одмах однесем попу Јеврему.

Поп прочита писмо, па се дрну. као помаман:

— Шта си ово учинио, од Бога не нашао! Ко те је ово научио? Через тебе ћу страдати и ја! Ух! ух! ух!..

Још док ја бејах код њега, заповеди слуги, те одмах спреми тарнице, и оде проти онога часа.

Ја се вратих кући, у бризи и двоумици.

Нисам се, чини ми се, ни одморио а допаде биров Тривко:

— Хајде судници, зове те кмет.

Ја у судницу: седи капетан. Не даде ми се ни упитати, него ми пружи писмо:

— Носи ово одмах у начелство.

У начелству опет испит. Ово ваљда беше двадесети. По испиту прочита ми начелник своју пресуду: да ја трпим затвор двадесет дана, а Стамена да се протера у други округ!

Кад се видех у затвору, почех се љутити на ћату Саву, и на лутеранског попа. У врло тешким мислима пролежах у тамници четири ноћи и три дана.

Четврти дан, рано изјутра, зовну ме начелник у заседаније, и, са свим благо, а то није био његов обичај, рече ми:

— Мирко, смиловао се господар, и опростио ти овај затвор. Иди кући, и седи с миром, а тебе не ће нико дирати. Немо' да тумараш куд преко границе: ти тамо немаш никаква посла!...

— Господине, 'вала господару који се он смиловао на мене; а 'вала и теби: бићу миран као мара бубица, тек — ви немојте тражити од мене да ја терам од себе свога друга и своје, прости ме, дете!..

Начелник се диже, приђе к мени, и рече:

— Од сада те не ће нико дирати; то упамти? Хајде сад одмах кући!

И да ми то не рече, журио бих се ја да што преобрадујем Стамену!

Кад јој све испричах, она ми сави руке око врата, и гушећи се плачем, проговори:

— Препатисмо много, али, нас опет не остави Бог да пропаднемо!.. И даље само плакаше.....

* * *

У свеску службених хартија о овој ствари имају и овака три писма:

Писмо митрополита српског Мијаила, писано 4 Новембра, 18... У том се писму вели ово:

«Мирко и Стамена признали су сами да им је брак незаконит, и пристали су сами да се распусте. За то је овај предмет окончан.»

Писмо министра унутрашњих дела, писано 27 Новембра, исте године. У том се писму заподведа окружном начелнику: *да даље не дира Мирка и Стамену, него да их оставида живе како живе.* И, најпосле

Писмо новога владике, који дође на Гарвину столицу. Ово је писмо млађе годину дана од она два прва. У овом писму овај владика криви световну власт, што не извршује конзисторйску пресуду, и што силом не растави Мирка и Стамену!

Мирко се држи онога средњега писма; на ово треће само се осмејкује, а на оно се прво управо гади!

Стамена већ гаји и подиже две ћери и четири сина!

М. Ђ. Милићевић

ЧИМ МЕ ЋЕШЕ.

Знаш ли чиме ме ћеше, душо?
Кажу да си анђô била,
Да је у Теби Бог показô
Свемогућство својех сила.

Да си била и још љепша,
И још боља од анђела,
Па да се рај дичит шћио
Савршенством Бож'јех ђела.

Пред Божије свемогућство
Падам скромно на кољена;
Савршенство славиће му
Душа моја уцвиљена.

Ал' ђе му је правда била?
Зар је није ни у Бога!
Кад за љубав своме рају
Сруши срећу раја мога.

Ј.

ПРЕКО ГРАНИЦЕ

Успомене из другог српско-турског рата 1877-1878.

(види 44-ту свеску «Отаџбине», Новембар 1882)

VI После првих победа

(свршетак)

Било је већ пред вече када сам угледао Пандирало.

На последњој низбрдици, пред Пандиралом, бејах сишао с коња, јер беше сувише стрмо и клизаво да се човек на коњу спусти.

Пешачећи тако, угледам крај пута два официра где се одмарају и пуше. Ко ли ће то бити? Кад тамо, а оно моја два страна доктора, за које сам ја држао да су већ давно у команди, јер их бејах послао из Алексинца ваљда пре недељу дана.

Чим они мени опазише, стадоше се зачуђено згледати, и снебивајући се стадоше ми се извињавати како

за то нису већ стигли у своје команде што су на свакој станици морали чекати по читав дан док добију кола за даље путовање...

Ја сам им то онда веровао, јер се јуче и данас бејах лично уверио у каквоме су стању наше станице, и само сам им препоручио да похитају колико могну брже, јер их начелник санитета шумадијског кора са нестрпљењем ишчекује — па онда се опростих с њима, појашем и одем даље.

После неколико месеци уверио сам се, да нису начелници станица били криви, што су она моја два доктора онако комотно путовала у своју команду.

Једног од њих, некаквог доктора *Чајку*, морао сам по телеграфу ражаловати и везаног под стражом дотерати из Власотинаца у Ниш где сам га стрпао у апс. На једном убијеном турском војнику, у врањској клисури, беху нађена његова писма, адресована преко Солуна за бечке чивутске новине, у којима се видело да је за плату српског војног лекара вршио дужност турског шпијуна...

Онај други брат Чех — мислим да му је име било Др. Марек — кад се вратио из Србије претио је да ће штампати како су све битке српске војске с турском у у другом рату проста измишљотина српска, како нигде није било турске војске и т. д. све то је претио, ако му се одмах не пошље орден. Разуме се да је одмах избрисан из списка за декорисање, у коме је као брат Словенин био предложен....

Ах, господе, какав се гад не искупља из белога света за време каквога рата. Колико смо ми пута доказивали, пре ратова наших, да војска треба себи да васпита у мирно доба и официра и лекара и административних чиновника, па да у рату не мора примати којекакве пробисвете, али која вајда писати, кад се нема од куда, кад смо сиротиња у свему, па чак и у ономе за што не

треба новаца, већ мало памети и помишљања на будућност...

Ето н. пр. на Пандиралу опет нађох један доказ више како не мислимо ни на што. Механа и ђумрук беху изгорели првога рата, и не само после првог рата, него и већ кад се закључило повести други рат, нико није помислио да ће нам на тој тачци требати *крова*, да ће то бити једна од најважнијих етапа за два корпуса активне војске, нико није помишљао да развалине државних зграда на Пандиралу колико толико оправи... А међу тим Турци, које смо ми пре рата сматрали као узор лењости и алахћеримства, они беху одмах после рата оправили потпуно Мириновску кулу, која је спрам Пандирала, и коју смо им ми првог рата спалили. Те тако сам имао њима да благодарим што се наша четврта пољска болница шумадијскога кора могла сместити бар близу Пандирала када ту немађаше више на расположењу од две собице. У трећој је био «начелник станице»... Шта сам нашао у санитетском погледу на Пандиралу и Мириновској кули то је описано на другом месту (види «Историју срп. војног санитета, књига трећа, стр. 149); овде ћу забележити само да је и ове зграде државне на Пандиралу морао на врат на нос оправљати енжењер санит. одељ. врхов. команде.

И тако пређох «преко границе» и по други пут, али срећније него првог рата. Српска војска већ је држала у својим рукама позамашно парче «старе» Србије, која сада беше постала «нова Србија».

Преноћивши у Мириновској «кули», која ме по својој конструкцији потсети на старинске «ханове» турске, ја сам сутра дан, 24 Децембра наставио своје путовање на коњу.

На Бабиној глави нађох једну стару турску механу, велики Митхад-пашин хан (са осам соба, шталама, хле-

барницом итд.) и земунице у којима би се могло сместити до 500 људи.

Зима беше страховита. Ја свратих начелнику станице да се мало раскравим пре него што даље пођем, и да се с њиме разговорим о транспортима рањеника.

На моје велико чудо нађох да је начелник станице на Бабиној глави један од првих лавова београдске касине онога доба, кога пре ретко да сам кад видео без фрака и лакованих ципела и шапо-клака. На њему не беше сада ни трага од београдског „штуцера". У једној мрачној собици шћућурио се крај ватре на земљи са некаквом децом сељачком, коју је покупио да се напољу не смрзну.

— Добар дан г. начелниче станице. Хоћете ми допустити да се мало код вас одморим? —

— Добардан, изволте. Ah, c'est nôtre cher Docteur! Од куда ви на Бабиној глави?! Ah, c'est une idée! —

— Да видите то је са свим природна идеја, ја обилазим наше пољске болнице и завојишта, али од куда ви постасте начелник станице на Бабиној глави? Такву могућност ви ваљда ни у сну нисте снили? —

— Que voulez vous, à la guerre comme à la guerre! Него бар да имам све што ми треба, не велим за мене, већ за људе који пролазе кроз ову ледену пустињу, али ето немам ни дрва за огрев. Од последње чете војника која је до јуче била овде, сваки други трећи дан смрзавао се по један човек... Ето видите и децу из оближњег Орља морам да чувам да се не мрзну. Сад се укида и телеграфска штација .. —

Овде зашкрипише врата, једно чупаво девојче од 10—12 година, одевено прљавим прњама, уђе унутра и запита.

— Има ли нашинки ту? —

— Има, има! — повикаше остала деца око ватре, но како се девојче снебиваше, то му рекосмо да седне

и оно крај ватре да се греје. Окуражено тиме, оно се окрете начелнику станице

— Чичо, дај ми парче хлеба! —

«Чича» од 25 година устаде, дохвати парче таина с некакве полице пружи га детету, па онда седе опет на троножац крај мене и настави.

— ...Као што рекох, укида се штација пољског телеграфа, пошто разуме се још нема, дакле бићу са свим отсечен и од војске и од Србије. Од мене се тражи да дочекујем и испраћам транспорте људи, стоке. и сваковрсног материјала, да прихваћам рањенике и болеснике, да их спроведем даље, да хватам бегунце и да их враћам у команду, да дочекам заробљенике и да их пошљем даље у позадност. Како ћу ја. с киме и шчиме да одговорим свима тим очекивањима? —

— То је доиста немогућно. За што се не обратите своме претпостављеном команданту? —

— Та обраћао сам се, али ко води бригу о једном начелнику станице. Него молим вас. ви ћете данас или сутра видети ђенерала Бели Марковића. Кажите му нека ми пошље бар 10 - 15 коњаника да имам с киме вршити службу! —

Ја обећах и записах. па онда га замолих да ми покаже земунице, и упитах га да ли би се на Бабиној глави могло организовати преноћиште за рањеничке и болесничке транспорте? Он ми показа земунице, у којима беше доста сламе простртo. и рече ми да околни сељани непрестано довлаче сламу те се њоме поправља и кров на земуницама. Договорисмо се за остало што треба урадити. Пред једном собицом рече ми нач. станице.

— Ово ми је апсана. —

— Кога затварате у њу? —

— Сада је затворен некакав Осман, кога су сами сељаци ухватили и довели. тужећи га да је и он био

један од оних што су нам спалили Књажевац. Ја сад ислеђујем дело... —

Грозан ли је рат учитељ! Од једног салонског лептирића коме је састављање колоне за «Лансје» било једно од најважнијих питања, беше, тако рећи преко ноћ, постао врло озбиљан дечко, који уме и за друге да се брине, да ислеђује, да наређује..

С коња пружих му још једном руку — збогом драги г. М..о. Ја ћу учинити све што могу да вам се помогне у служби, а вама аманет рањеници и болесници! —

— Немајте бриге. Au plaisir, mon Colonel! —

Ја одох пут Ак-паланке и пред подне стигох на вис где је «чилфик» који ми је већ из рапората био познат, јер је ту било главно наше завојиште за време битке на Ак-Паланци. Са тога брежуљка угледах дивну панораму. У једној малој равници, окруженој са свију страна снежним брдима а позади њих голим планинама, вијуга се Нишава, а с оне стране први град и прва варош, коју је наша војска у садашњим ратовима на сабљи отела. Ак-Паланка није Бог зна шта ни као варош ни као град, бар не за око (а о стратегијској важности говорили смо раније), али у онај мах када је први пут угледах, беше ми лепа као да је Цариград. То беше први успех нашега оружја, он је повратио самопоуздање у нашу војску, он је решио судбину другога рата... Са осећањима пијетета спуштао сам се низ брежуљак, који је орошен српском крвљу, ка мосту и мостобрану, на коме се још познаваху трагови јуначке борбе. Пролазећи преко оне половине моста која беше на брзо оправљена све ми се чинило као да ћу из таласа Нишаве угледати какву очајничку руку, која тражи помоћи... Подоста храбрих турских војника нашло је своју смрт у реци. С једне и друге стране насипа од моста до вароши познавао се се још у снегу траг од крвавих рањеника, које су побеђени непријатељи са собом вукли...

Са чудном смесом осећања ушао сам у Ак-Паланку. Град својим кулама и зидинама потсећао ме је на Смедерево, само је многи мањи.

Узаном једном улицом поред града дођох на главну чаршију Ак-Паланке, највећу ако не буде и једину улицу те варошице која по форми својих кућа и дућана живо потсећаше на неке партије нашега Дорћола

У тој главној улици пред градом, где пролази насип нишко-пиротски застао сам врло живу слику. Сијасет испрегнутих кола комордијских и муницијских, гомиле војника свију «родова оружја» из најразличнијих команада, гомиле сељака из околине, све то гмиже по оној чаршији горе и доле, било неким послом. било шетње ради. Онамо крчи себи пута некакво одељење пешака, које машира под оружјем са значарима, сигурно некуда на стражу; овамо пролази некаква батерија са запрегом, тамо видиш некакве ордонансе на коњима где јуре разносећи заповести, које вире заденуте за шајкачу, овде опет гомилу официра који се здраве и рукују, састајући се после ратних претрпљених бораба са непријатељем и са зимом.

На неколико снисих механица и кућица угледах истакнуте беле заставе са црвеним крстом. То беху куће на које беше распачана четврта пољска болница тимочкога кора. Ма колико да ме је вукло срце да одмах уђем у њих и да их разгледам, опет сам знао, да најпре ваља извршити војне прописе, јавити се команданту града и вароши. За то припасах шафре и одох у град да потражим ак-паланачку «плац команду». Кроз некакве узане сокачиће између кућа у граду, па онда кроз некакве авлије, закрчене колима, јахаћим коњима, стовареним дрвима и сеном, дођох пред кућу у којој беше стан пуковника Ђ. Влајковића. Преко некаквих дрвених басамака из авлије попех се на некакав чардак, па у некакав доксат па у једну задимљену кујну. Десно беше собица

у којој је био «штаб» добровољачке команде и уједно стан за Влајковићеву «ђецу», а лево стан командантов.

«Посилни» ме је јавио. и пре него што је изашао, чујем глас пуковников

— Шта велиш? Ама нека дође. Та улази брате слатки!

Врата се отворише и ја видим пуковника где тражи штаку да је намести под пазухо.

— Господине пуковниче — салутирам ја са свим званично — част ми је покорно јавити да...

— Хвала, брате, хвала, оди да се загрлимо и пољубимо. (Цмок) Е, баш ми је мило. Шта нам ради Светли Господар? Да га Бог поживи! Ходи седи. Па јеси ли ли ми добро путовао? Ама седи, човече. Ха, шта велиш, дочекасмо, у Господарево здравље, да се загрлимо и у Ак-Паланци. Ако Бог да и срећа јуначка скоро ћемо побости Таковску заставу и на бедеме Ниша, а ако на небу буде онај стари српски Бог, однећемо је и на Косово. Ђецо (овде пуковник удари длан о длан) дајте који оне мученице да сркнемо. Сад ћеш видети што је анасонлија. Еле ти си дошао да обиђеш болнице? Богме, синко, у добри час си се сетио. Имаћеш доста да исправљаш, знаш како је, кад су млађи без надзора, а богме ја ти нисам знао шта ћу пре кад ми предадоше команду, да ли ћу да спасавам куће од рушења, — зима брате, камен пуца, а немаш једног дрвета за огрев, овај се свет одавно греје ћумуром, јер су Турци одавно све шуме опустели — Шта оно хтедох рећи, ја̀, нисам ти знао шта ћу пре, да ли ћу да чувам да војници не руше куће рад огрева, или да толику војску дочекујем, храним и испраћам даље, да заведем ред у вароши и околини, или да се старам за рањенике... Него опет учинио сам колико сам могао, нарочито први дан када је била највећа забуна, и када у мал' сви рањеници не осташе без икакве хране. Срећом јавише

ми, те ја брже закољи неколико јагањаца и умеси неколико погача. Ту ми је мој аћутант био десна рука. Сада се већ може и редован надзор да води. Ха, ево анасонлије, дед, држи да се куцнемо. Добро си ми дошао у Ак-Паланку. Да Бог да те скоро дочекао и у Призрену! У здравље нашега славнога Господара! —

Пописмо по једну стојећки, па онда опет седосмо.

— Охохо! Ово добро греје, него знаш шта је, ти си мој гост. Ти данас једва ако свршиш посао. Сутра је благ дан, одмори се по дана, да сутра поједемо заједно божићње прасе, па онда ћемо заједно у Пирот. На добрим коњима стићићемо за 4 сахата.

— Ја благодарим г. пуковниче, али ја нисам сам, па не могу злоупотребити вашу доброту... Са мном је и г. Милутиновић, његов коморџија са два коња, мој сеиз са јахаћим коњима.... —

— Све ће се то одмах сместити само да видиш. Андро, Андро!... Ама ђецо, зовните ми аћутанта. Ха, ево га. Андро, синко, г. потпуковник и г. Милутиновић наши су гости. Постарај се за све, нарочито нареди што треба за њихове момке и коње, па онда дођи да покажеш г. начелнику болнице! —

— Разумем г. пуковник! — одсалутира млади Книћанин, рукова се са мном, и отрча да нареди што треба. У то уђе посилни те јави да је дошла некаква сељачка депутација, и ја се опростих од команданта па одох да гледам посао.

У каквом сам стању нашао пољску болницу у Ак-Паланци, то сам опширно описао на другом месту (Историја срп. војног санитета књига трећа, стр. 150—154), као и све мере које су предузете у интересу бољег вршења службе. На тој инспекцији пратио ме је аћутант добровољачкога кора, Андра Книћанин. Он се тако строго војнички понашао да не би нико познао у њему оног враголана и шалџију београдског. Међу тим после три

године уверио сам се, да је његов имитационски таленат и у униформи оштро посматрао, јер после три године у једном веселом друштву, где смо заједно били, он је «представљао» сцене из те моје инспекције у Ак-Паланци тако живо и верно, да сам се ја запрепастио, а остали су се наравно заценили од смеја... Сиромах Андра! Да је уз оно поштено и добро срце била паметнија глава, он би и данас био жив, а не би свој весели живот онако трагично свршио!... Нека му буде благ спомен међу ратним друговима и пријатељима, којима је он тако често својом неисцрпном шалом и весељем разведрио гдекоји мучан и суморан час!...

Пошто сам тачно прегледао све куће у којима је била смештена болница, пођем опет у град. На «чаршији» угледам једног мог пријатеља, који беше поручик у каваљерији.

— Здраво, Херкуле мој! Од куда ти у Ак-Паланци? —

— Tiens, c'est toi mon vieux! А што се чудиш? Данас је у Ак-Паланци и наш штаб, и наш дивизијар и корпусни командант.

— Шта говориш човече, зар је ђенерал Бели Марковић овде?

— И он и пуковник Љуба. Идемо на Ниш! —

— Браво. Па како је, како иде ?—

— Како да ти кажем? Више интригирамо него што ратујемо. Monseigneur ne doit pas prendre tout à la lettre. Arivé à Pirot, Lazarevitch avait proposé de concentrer un régiment de cavallerie. Знаш, ми управо и немамо каваљерије, све је то у ордонансима. Да га је командант послушао, on aurrait pu atraper tout le train turcque. Овако су нам измакли испред носа. Али шта ћеш, le capitain Ch.... vitch est son conseiller de guerre. Можеш мислити. Збогом. У здрављу да се видимо! —

Ја упитах на улици за станове пуковника Љубе и ђенерала Бели Марковића, да им се јавим. Како стан г. Љубин беше ближе, то најпре свратих код њега.

Затекао сам га на душеку, простртом на земљи.

Једна му нога беше завијена.

Ја рапортирах по војнички за што сам дошао у Ак-Паланку, и куда ћу даље.

Пуковник Љуба прими рапорт, рече ми да седнем, па ми поче говорити о владању својега дивизијског санитета за време битака на Нишору и Будимделу. Он је просто у звезде дизао Dr. Мику Марковића за кога ми је између осталог рекао ово од речи до речи (ја сам имао обичај да све запишем што ми тако важне личности кажу) „Што је год урађено у санитеткој служби не само моје дивизије већ и целе шумадијске и тимочке војске, то је све Мика урадио". Наравно он није ни могао као ја знати шта су урадили Докић, Холец, Јасњевски итд. и ја му то нисам замерао, али ми беше пријатно чути од једног дивизијара потврђено мишљење које сам ја у првом рату стекао о Dr. Мики Марковићу.

За тим поче пуковник Љуба да говори о заузећу Пирота, о начину како се за ту победу званично јавило, о томе како је она депеша у званичним новинама о победи на Пироту једна колосална увреда за њега, јер *он* је отео Пирот....

— Ако се та депеша у званичним новинама што скорије не поправи, ја не ћу више да служим.... — рече пуковник Љуба.

Свршетак ове његове фразе не ћу да препишем из моје записнице, и ако је карактеристичан у многоме правцу, а не ћу за то што је човек, који је изговорио одавно мртав.

De mortuis nihil nisi bene

Видећи га тако раздражена ја сврнух разговор на његову болесну ногу, и замолих га да је прегледам.

Ах, то није ништа... Пао сам с коња (или рече с коњем) те сам увинуо скочни зглавак. Сада ми је прилично, али испрва имао сам тако страшне болове да сам за време битке морао командовати из кола! —

Опроставши се од пуков. Љубе, потражих стан г, ђенерала Бели Марковића, и нађох га у сред једне високим зидом ограђене авлије, у једној ниској приземној кућици.

Ђенерал беше са шефовима својега штаба у једној повеликој соби застртој по турски. По миндерлуцима пуно аката карата и планова, у којима виши официри штаба нешто проучаваху. У једном ћошку шиљте, и на њему седи командант шумадијскога кора, у раскопчаној блузи, са таковским крстом о врату и са папучама на ногама.

Г. ђенерал, који је спрам свакога врло љубазан, примио је и мене врло жовијално.

Ја рапортирах све што сам од Алексинца до Ак-Паланке видео како по санитетској тако и по осталим струкама, и рекох му шта мислим да би требало урадити да се поправи бар санитетска служба у позадности војске.

— Што се тога тиче — рече г. ђенерал — ја уважам ваше предлоге, изволʼте се договорити са мојим начелником санитета. И он ће вечерас бити овде. Докић добро отаљава свој посао. А што велите за интендантуру и етапну службу, мој господине — и овде г. ђенерал устаде и стаде крупним корацима ходати по соби, његов глас поче дрхтати од узбуђења — знате ли ви, од како је војска отишла са Пандирала до данас није јој дошла из Србије *ни једна кора хлеба*. По Србији ми би сви скапали од глади, наша је срећа што смо ушли у ово парче старе Србије које је пуно хране.... Чујем како многи људи замерају што војници руше куће да се грејý. На то ћу вам казати само ово: Да сте ви били пре 8

дана на Бабиној глави, ви би вашег рођеног оца бацили н а ватру само да се угрејете. Па ипак сам ја видео нашег војника да скине свој шињел само да огрне рањеног непријатеља... Питајте Докића како му један топџија са смрзнутим ногама није хтео да иде у болницу јер вели „није он пошао у рат да лежи по болницама, већ да се бије" и он је остао у батерији... Красна је ово војска, мој господине, с њоме би се могла чуда починити само да... —

Овде ђенерал заћута, пређе два три пута по соби па па онда стаде преда ме и рече.

— Знате ли ви да сам ја до сада више видео муке са Хрватовићем него са Турцима? —

Разуме се да ја на то питање нисам имао шта да одговорим. Ја устадох, стадох, „смирно" и упитах

— Има ли г. ђенерал што да ми заповеди? —

— Кад се вратите у врховну команду реците да су нам богати људи овде само на терету. Боље нек седе код кућа да не буне овде овај свет. Њих треба по кеси, нека купују коње да се допуне они, што су у биткама попадали. Чиновнике треба све да пошљу овамо. Збиља. Министар Алимпије пише ми што не одговарам на депешу о доласку Књажевом. Кажите му да сам ја одговорио под № 102! —

— Разумем г. ђенерале! —

— Ја сад идем на Ниш. Моравски кор нешто много развлачи ту ствар. То ваља кидати. Време је сада врло драгоцено. — Којим ћете се путем враћати? —

— Ако допустите, ја би се вратио поред опсадне линије. Желео би да осмотрим радњу, на завојиштима за време битке! —

— Добро, похитајте! —

И г. ђенерал ми пружи руку.

Опростивши се још са осталим официрима који беху у ђенераловој соби, ја се вратих у град.

Пред вече сам се састао са Dr. Докићем, и договорили се о свему што је ваљало одмах наредити. Он је још исто вече разаслао депеше на све стране.

Ноћио сам код г. пуковника Влајковића у «хамаму» Ферат-бегове куће.

После вечере, кад остасмо на само, пуковник ми је рекао неколико речи, из којих сам видео да и он није задовољан, као год и остали виши команданти, које сам тога дана видео. Ја сам записао те речи.

— Господар Књаз желео је да се ја примим добровољачке команде. Његова је жеља за ме светиња. Ја сам се примио и у брзо створио мало али добро; на жалост морао сам половину својих људи да пошљем голе по овој зими. Не знам по чијем наређењу оставише ме у Ћуприји да још прикупљам добровољце, мене, дивизијара, и то оставише ме без официра, без ичега. Овако је што само за четнога командира а не за дивизијара. Очевидно неком је ишло у рачун да ме понизи. Све сам издржао за љубав нашег Светлог Господара, јер сам се надао кад Он дође да му све кажем. Књаз дође у Параћин и позва ме одмах к себи. Ја почех да му говорим, али Он ме је тако милостиво дочекао, његов дочек тако ме је очарао, да сам ја сам готов био сваку Његову жељу испунити као најсветију заповест. Ја дођох, участвовах при борби на Ак-Паланци, остадох са шаком људи да браним пут од Ниша и Лесковца и да уређујем грађанску управу у вароши и околини; како сам то урадио, ти си видео, синко. Али ја, као началник дивизије, немам војске, немам ништа, међу тим *млађи* од мене командују дивизијама, имају војску, имају све. Је ли то Влајковић, који се поштено борио на Дрини и на Јавору, коме је то наш узвишени Господар најсвечаније признао, је ли тај Влајковић заслужио да га данас овако понижавају? Ја као началник дивизије управљам само са 800 добровољаца. Али ја с њима идем напред, и пре ћемо сви изгинути него да

нашега Господара осрамотимо; ако игда данас је за мене смрт најмилија, јер војнику је тешко кад га без узрока понижавају. Кунем ти се Богом да нашега Господара никада изневерити не ћу. Моју чашу испићу до дна! —

После овога разговора дуго сам размишљао, дуго нисам могао заспати... Надао сам се да ћу после првих сјајних победа наше војске наћи само песму и весеље у војсци, радост и братску љубав међу командантима.... Међу тим шта нађох? Све као и после првог рата, само са том разликом што је онда свакн сваљивао кривицу за неуспех на другога, а сада се отимљу око заслуга за успех, и сви су незадовољни... увређени.. понижени...

На овом путу видео сам још доста потврде за ово.

Али да причам даље.

Сутра дан беше Божић. Мој домаћин постарао се да га проведемо како може бити боље. Ручасмо господски, отпевасмо једно «Рождество твоје Христе Боже наш,» наздрависмо по једну нашем Врховном Команданту и његовом савезнику Цару руском, отпевасмо српску и руску химну, и како нам стиже баш у то време глас да су Руси отели Софију, грмнусмо сви у једно громогласно «Ура!»

Неко од нас после рече..

— Сад, лево крило наше војске напред! —

После ручка Влајковић седе на своја кола, а ми остали појахасмо наше коње, и у највећем весељу одкасасмо у Пирот..

Пред вече, а беше лепо ведро зимско вече, бесмо већ пред Пироским блокхаузом. Уз пут смо видели много турских топова без лафета где леже као мртваци по друму...

Пирот ми се после Ак-Паланке учинио велика варош, али по карактеру грађевинском наш стари дорћол, ама и куће, и дућани, све онако... Није ни чудо... Не беше прошло још ни десет дана како су га Турци оставили.

Начелник станице одредио нам је квартире по приватним кућама.

Тек што сам се мало очистио и пошао да се јавим пуковнику Хрватовићу, баш кад сам пролазио поред велике пиротске пијаце, зачу се од некуда кавалеријска војна музика. Погледам, а оно читав пук руске коњице улази у Пирот, на све самим белим коњима. Ја и нехотице стадох. Какви људи, каква опрема! Не може човек ока одвојити.

Пук се построји у фронт на пијаци. Командант и остали официри сјахаше. Нас неколико српских официра који се у тај мах десисмо на пијаци, приђосмо команданту, који по одличијама беше пуковник, и представисмо се.

Он је се салутирао, док смо ми јављали, па онда рече

— Пальковник граф Стакельберг. Очень приятно познакомит са с товарищчами сербской армии!... —

Ту се мало разговарасмо, при чему је г. Стакељберг мене замолио да од његове стране поздравим пуковника Бобрикова који је при нашој врховној команди. па се онда опростисмо. Руски официри одоше да се постарају за смештај својих ескадрона у кантонман, а ми сваки на свој посао. Ја одох да се јавим пуковнику Хрватовићу, команданту тимочког кора. Његов штаб нашао сам у једној великој господској турској кући (нечији беговски «конак»). Како већ беше доцкан, то ме пуковник није ни пустио већ ме је задржао да вечерам с њиме и његовим штабом, у коме сам нашао много својих другова и пријатеља, Анту Богићевића, Јову Мишковића, Dr Холеца, поручика Магдаленића итд. Милина беше видети како се братски живе официри у томе штабу.

На вечери беше и пуковник гроф Стакељберг. Чудноваго је да ја о тој вечери нисам ништа друго записао већ ово «Димирлија. Општа салвета за све. Кукање начелника станице како нема ништа». Димирлија ће бити некаква велика бакарна тепсија, али не сећам се више шта је на њој било тако изванредно те сам је записао.

а „заједничка салвета" беше доиста оригинална. То беше дугачко узано парче платна које се пружало свуд око дугачког стола тако да је сваки заседач тога стола имао по известан део те циновске салвете на своме крилу. У рату врло практично. У осталом салвета у опште у пољској служби, беше извесно благостање.

Сутра дан 26 Децембра обишао сам све куће пиротске у којима беху тимочка и шумадијска пољска болница. Шта сам у њима нашао и у каквом стању, то је опширно описано на другом месту (в. историју срп. војног санитета, књ. трећа, стр. 155—157). У Пироту сам био задовољан са својом струком.

Пошто сам свршио посао, учинио сам своје подворење владици пиротском и пуковнику Стакељбергу.

Владика беше тип руског богослова са политичким тенденцијама и велико-бугарским идејама. Када сам говорио с њиме увидео сам да политика мога пријатеља Милоша С. Милојевића има такође свој raison d' ètre.

У вече истога дана преставише ми у Хрватовићевом штабу једног младог руског официра као „Корнета Хвошчинског" који беше послат од великог кнеза Николе, главног команданта руске војске у Бугарској, да донесе Господару Књазу 150 крстова Св. Ђорђа за декорисање оних војника који су се најбоље одликовалиу биткама на Ак-Паланци и Пироту. Хрватовић ме замоли да тог официра поведем са собом до наше врховне команде, на што сам ја, разуме се, радосно пристао.

Хрватовић се спремао да сутра рано крене за својом војском даље преко Трна. Ми се дакле још исто вече опростисмо. Кад бесмо на само, Хрватовић ми на растанку рече.

„Мој корпус је распачан од ушћа Тимока, поред Ниша до Трна. Поједини делови мога кора ствљени су под туђу команду; Здравковић у Зајечару са свим је самосталан, ја сам као корпусни командант остао заповедник књa-

жевачке бригаде, која има свог команданта осим мене. Искао сам да ми бар оставе који ескадрон, јер они не ће требати за јуришање на Ниш, али оставише ми свега 120 коњаника а одведоше 7 ескадрона к Нишу.

«Ђенерал Бели-Марковић и пуковник Љуба Ивановић старали су се на сваком кораку да ме понизе. Моје су трупе ушле по дана раније у Пирот него њихове, и ја, не могући слутити да ће то ико моћи и помислити да доводи у сумњу, примио сам дочек који ми указа грађанство и свештенство ове вароши, одох у цркву на благодарење, издадох проглас на грађане, којим обећах безбедност личности и имања и т. д. Ђенерал Бели Марковић, чим је дошао, отпочео је целу ту параду на ново, као да јуче није ту ништа било, тако да су се грађани почели згледати чудећи се сугласности која влада међу српским командантима. Сваку моју наредбу опозвао је ђенерал, трудећи се да на сваком кораку покаже како ја нисам командант једног кооперишућега кора, већ просто дивизијар. Ја сам све то трпео; видећи околности у којима се наша војска данас налази, прогутао сам и то што ме зову новинарским јунаком, јер мислим да ће ме лањска одбрана Књажевца свагда осигурати од таквих ниских подметања, али што не могу прећутати, то је, да се тим начином сеје раздор међу све официре кад се доказује: није тимочка већ шумадијска војска *прва* ушла у Пирот, и кад се износи да је један кор војске више српски него други. У осталом било како му драго до сада, само би желео да ме од сад не понижавају и да ме не стављају под команду једнога Бели Марковића. Ако сам коме камен «спотицанија» нека кажу, ја се умем уклонити, и разумећу сваки миг у томе погледу...» — — —

Ето како је у главноме било «после првих победа».

(Наставиће се)

Владан Ђорђевић.

СКЕНДЕР-БЕГ

Над чадором Скендер бега
Гракће гавран са планина,
А по небу Арбаније
Развива се облачина.
Тамо болен Скендер лежи
Дворе њега големције,
Арбанијаземјà тужна
Горке сузе сада лије!
А с планина, тутњи, хучи,
Како да се битка хори,
Скендер бег се кроз сан трза,
Болен јунак ама збори:
„Је л' то облак оли Турци
Са нашите гора ходе,
Оли су се подигнале
Из гробова турске хорде?
Бре, јунаци, Албанези
Уште моје срце гори!
На десница палош дајте
Скендер бегу да се бори!
Развивајте алај-бајрак
Како некад шчјо се вио,
Напред, напред! коња дајте
Јас се несм уморио!
Арбаније шчјо су брези
Дигнали се на висине
На куд лути Скендер бези
С орли сури мејдан чине;
Виднали су славу нашу
Повисоко шчјо се вије:
Садразама Мехмет-пашу
Сад голема трева крије!
Напред, напред! Коња дајте,
Голема ни ходит сила!
Ха, јунаци, палош амо,
Развивајте орлу крила!"
И подиже роци своје
Палош лути да си зема,
Ал' бадава јунак шчо је
На њега се самрт спрема!
Колко голем јунак беше,
На далеко више Кроја
Кога замре слихнало се:
„Напред, напред, децо моја!"
Ал' на пусат ко да стана
Кога замре Скендер беже?
У пламену и у крви
Сурнисана села леже!
Ех, нек сваки рони сузе,
Кастриота нема више,
Арбанија Мурат узе,
Наши орли одлетише!·

ДРАГУТИН J. ИЛИЈЋ

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЗОНА

Превод с талијанског

(НАСТАВАК)

ШЕСТА ГЛАВА.

„Чиме вам могу служити?" запита дон Родриго и застаде на сред собе.

Речи су биле ове, али начин, како их је изустио, хтео је јасно да каже: промисли се, пред киме си, измери добро речи и немојваздан отезати.

Да би се наш фра Кристофоро осмелио, није било бољег и поузданијега начина, него му доћи с охолошћу на сусрет. Он је стојао недоумевајући, тражећи речи и пуштајући кроз прсте зрна од бројаница, што су му о појасу висиле као да се надао да ће у којем од њих наћи приступ у своју беседу; али кад му дон Родриго тако проговори, осети како му на уста дођоше речи у већој количини него што му је требало. Али промисливши, колико је стало до тога, да не поквари своју ствар, или што је више било, туђу ствар, уздржи се и умери речи, које су му пале на ум, па са опрезном понизношћу рече:

„Дошао сам да вам кажем за неку ружну ствар и да вас молим за једно дело милосрђа. Неки неваљали људи употребили су име вашега пресветлога господства, па су поплашили сиромаха једнога попа и стали су му на пут у извршењу његове дужности, те да би двоје невиних уцвелили. Ви можете једном речи њих уништити, повратити

пра́ву силу и моћ, а оне подићи, којима је учињено такво љуто насиље. Ви то можете, а кад можете ... савест, част...»

«Ви ћете ми говорити о мојој савести, кад будем хтео да ме ви исповедите. Што се тиче моје части, треба да знате, да сам јој чувар ја, и само ја, и да свакога онога, који би се покусио да са мном дели ту бригу, сматрам као продрзљивца, који ме вређа.»

Ове речи опоменуше фра Кристофора, да му речи узима овај господин са најгоре стране, како би разговор окренуо на препирку, и тиме му не дао прилике да га стера у тескобу, за то се усили још више да буде понизан, науми да прогута ма што онај други изволео рећи, па одговори одмах са понизним гласом:

«Ако сам вам рекао што неповољно, то је било зацело против моје намере. Само ви мене поправите, укорите ме, ако не знам да говорим како треба; али изволите саслушати ме. Тако вам бога, онога бога, пред чије лице мораћемо сви изаћи...,» па говорећи то узео је у руку и поднео пред очи своме мргодноме слушаоцу дрвену мртвачку главу, што му је висила о бројаницама; «немојте да се противите да учините правду тако лаку, коју сте, тако рећи, дужни учинити сиротињи. Помислите, да божије очи увек на њој почивају и да њихов јаук, њихов уздисај чују тамо горе. Невиност је силна у свом ...»

«Ех, оче!» упаде му дон Родриго попреко у реч; «ја баш поштујем вашу хаљину, али ако би што учинило да на то заборавим, било би то, кад бих је видео на коме, који би се усудио да ми уходи моју кућу.»

Ова реч потера крв у фратрово лице; али он одговори са лицем човека, који је прогутао врло горку медицину:

«Ви ни сами не верујете, да ми то име треба дати. Ви у свом срцу осећате, да корак, који сада овде чиним, нити је подал, нити за презирање. Послушајте ме, господине дон Родриго, и дај боже, да не дође онај дан,

кад бисте се кајали, што ме нисте послушали. Немојте да мећете своју славу.. какву славу, господине дон Родриго! каква слава пред људима! Ма пред богом! Ви можете много овде доле; али ...»

«Знате ли ви,» рече дон Родриго, прекидајући му реч срдито али и са неком грозом, «знате ли ви, да кад ми дође воља да чујем предику, а ја лепо одем у цркву, као што чине и други људи? Али у мојој кући! О!» додаде са усиљеним подмигљивим осмехом; «ви ме држите за нешто више него што сам. Само владаоци имају своје домаће доховнике.»

«Па тај бог, који тражи рачуна од владалаца за реч коју им казује у њиховим царским дворовима; тај бог, који вам данас указује своје милосрђе, пославши једног свога служитеља, недостојна и бедна, али тек свога служитеља, да моли за једну невину ...»

«Једно на друго, оче,» рече дон Родриго хотећи полазити, «ја не знам шта хоћете ви да ми кажете, друго не разбирам, него да ће то бити каква девојка, која вас се много тиче. Идите па своје тајне поверите коме знате, а немојте да узимате себи слободу да дуже још досађујете једном племићу.»

Кад се дон Родриго крену, наш фратар стаде му на пут са великим поштовањем, па дигавши руке, као да би га молио и задржавао на једном месту, опет ту рече:

«Истина је, она ме се тиче, али не већма него ви; ту се тиче две душе, које ме се већма тичу од мога живота. Дон Родриго! Ја не могу за вас друго што чинити, него молити се богу; али ћу то од срца чинити. Немојте ми одрећи; немојте да држите невину једну сиротицу у страви и ужасу. Једна реч од вас може све да учини.»

«Па добро,» рече дон Родриго; «кад већ мислите, да могу много учинити за ту личност; кад вам та личност толико лежи на срцу ...»

„Дакле?" ту ће фра Кристофоро, коме лице и држање дон Родрига није допуштало да се ода нади, коју као да су наговешћивале ове речи.

„Дакле, кажите јој да дође и да се стави под моје окриље. Не ће јој ништа недостајати, нити ће се ико усудити да је узнемирује, или нека нисам кавалер."

Код овога предлога проби негодовање фратрово, које је дотле уздржавао. Све што је себи лепо био предузео да ће бити стрпељив, све то оде у ветар; наново се у њему пробуди онај стари човек, а у таквој прилици вредио је фра Кристофоро за двојицу.

„Ваше окриље!" викну и уступи два корака, па се гордо стави на десну ногу, десном руком подбочи се, а леву диже и пружи кажу на дон Родрига, у кога упре своја два огњевита ока; „ваше окриље! Боље што сте тако говорили, што сте ми дошли са таквим предлогом. Ви сте меру преврщили; ја вас се више не бојим."

„Шта ти то збориш, фратре?..."

„Зборим, као што се збори ономе, кога је бог оставио и кога се више не бојимо. Ваше окриље! Знао сам ја добро, да је оно невино девојче под божијим окриљем; али ви, ви сте ми то сад тако јасно казали, да ми не требају више обзири, кад вам говорим о њој. Мислим Лучију — гледајте ме, како изричем то име са узвишеним челом и сталним погледом."

„Шта! у овој кући..."

„Ја жалим ту кућу; проклетство виси над њом. Видићете, да ли се божија правда осврће на четири камена и да ли се прибојава четворице лупежа. Ви сте ваљда мислили, да је бог створио кога по свом подобију, па да пусти да га по вољи мучите! Мислили сте, да је бог не ће знати бранити! Ви сте му презрели опомену! Ви сте се сами осудили. Фараоново срце било је тако отврдло, како и ваше што је, па га је бог разбио. Лучија нема шта да се боји вас, то вам кажем ја сиромах фратаd;

а што се вас тиче, добро слушајте, што ћу вам прорећи. Доћи ће дан ...»

Све дотле стајао је дон Родриго убезекнут од чуда и јарости, нити могаше што да прослови; али кад чу наговест од пророчанства, спопаде га уз гњев још и далеки и тајни ужас.

Он нагло уклони ону претећу руку, па подигавши глас, да би прекинуо реч узаочасноме пророку, повика:

«Торњај се одавде, подли безобразниче, пудљивче под кукуљицом!»

Ове тако разговетне речи у часу једном умирише фра Кристофора. Са помишљу на ружни поступак и на погрду била је у његовој памети тако јако и тако одавна спојена мисао на трпљење и мучање, да му код ових учтивих речи престаде сав дух јарости и заноса и само му остаде одлука да мирно слуша, шта ће се дон Родригу допасти да још дода. Он дакле благо извуче руку из прстију племићевих, спусти главу, па остаде непомичан, као оно кад олујина навали на какво дрво, а оно мирно скупи своје гране, па прима на се град, како га небо пушта.

«Неотесани један простаче!» настави дон Родриго; «ти ћеш са мном да поступаш као са себи равним! Али хвали бога, што имаш хаљину, која ти покрива лупешка плећа и брани те од миловања што се дају теби равнима, кад хоћемо да их научимо. како треба да говоре. Торњај се за сад одавде, а после ћемо видети.»

Говорећи то показа са заповедним презирањем на врата спрођу оних, на која су ушли били. Фра Кристофоро поклони се и оде, оставивши дон Родрига да бесним ходом мери разбојиште.

Када фратар затвори за собом врата, угледа у соби, у коју је ушао, човека једнога који се полако повлачи поред зида, као да не би хтео да га виде из собе, у којој је овај разговор био, па позаде да је то онај стари слуга,

који га је дочекао на дворским вратима. Служио је он у овој кући од једно четрдесет година, дакле пре но што се родио дон Родриго; он је стао у службу код оца, који је био са свим другојачији човек. Кад отац умре, нови господар растера сву чељад и узеде друге слуге, али ипак задржа овога служитеља, једно, што је већ био стар, а друго, ако се и мислима и обичајима и није ни мало није с њиме слагао, али је ту ману надокнађивао двама својствима: великим мњењем о достојанству куће и големим искуством у церемонијалу, коме је боље него ико знао најстарија предања и најситније подробности. Сиромах старац не би се усудио пред господарем ни макнути, а камо ли изустити своје негодовање због онога, што је цели дан гледао. Једва је каткад узвикнуо, или промрмљао осталим слугама какав укор, а ови му се само смејаше, па би каткад навалице куцнули у њега у ту жицу, како ће рећи више но што је хтео и да им понови своју стару песму о томе, како се некада друкчије живило у овој кући. Његове замерке допирале су господину до ушију само уз казивање, како су му се смејали, те тако постадоше оне и њему предмет за шалу, нити се он на њих срдио. Али у дане, кад су долазиле званице и дочекивали се гости, старац би постао озбиљном и важном личношћу.

Пролазећи опази га фра Кристофоро, поздрави га и пође даље; али старац пристаде узањ, као тајанствено метну прст на уста, а онда истим прстом даде му знак, којим га позва у мрачан један и тесан ходник. Кад дођоше тамо, рече му притуљеним гласом:

«Оче, ја сам чуо све, па морам с вама говорити.»

«Збори брзо, добри човече.»

«Не овде; јао! кад би ми господар дознао... Али ја знам за много штошта, па ћу гледати да сутра дођем у клоштар.»

«Да не мисле што учинити?»

«На сву прилику биће тако што; толико сам већ могао да опазим. Али сада ћу боље мотрити и надам се да ћу све дознати. Само ви мене пустите. Ја морам да гледам и да слушам ствари... страшне ствари! Ја сам у кући једној.. али не бих хтео да погубим душу своју.»

«Бог те благословио!» па изустивши полугласно ове речи, фратар метну своју руку на главу служитељу, који и ако је био старији од њега, али се погнуо пред њим као син. «Бог ће те наградити,» настави фратар, «немој да не дођеш сутра.»

«Доћи ћу,» одговори слуга: «али журите се, па... тако вам бога... немојте да ме одате.»

Говорећи тако и осврћући се на све стране, отвори на другом крају ходника врата од једне собе, која је гледала на двор, па кад виде, да нема никакве препоне, позове доброга фратра, чије лице боље је него икакво уверавање давало одговора на молбу слугину, овај га одведе до врата, а фратар оде, не рекавши ни речи.

Овај човек прислушкивао је на вратима свога господина. Да ли је добро чинио? И је ли фра Кристофоро право чинио, кад га је за го похвалио? Према обичним појмовима и правилима то је ружно било; али зар се овај случај није могао сматрати као изузетак? Па зар нема изузетка од уобичајених и неоспорених правила? Питања важна, али читалац нека их сам реши, ако има вољу. Ми не мислимо изрицати пресуду; овде је довољно да казујемо догађаје.

Доспевши на поље и окренувши леђа овој кућерини, фра Кристофоро одахну, па се пожури низ брдо, у лицу сав зажарен, узбуђен и збуњен, као што сваки може помислити, како због онога што је чуо, тако и због онога што је сам говорио. Али ова тако ненадана старчева понуда знаменито га опорави; њему се учини, да му бог даје јасан знак своје милоште.

«То је један конац,» помисли, «који ми промисао божји даје у руке. И то баш у тој кући! А ја ни да сам помислио да га потражим!»

Мрмљајући тако, подиже очи према западу и виде сунце да се спустило и да већ допире до врха од брда, па помисли, да је од дана још мало остало. Па ако је и осећао, да су му ноге отештале и уморне од разних напора онога дана, опет ускори ход, еда би донео какав такав глас својим штићеницима, па онда да стигне у клоштар пре ноћи, што је био један од најразговетнијих прописа у правилнику капуцинском, који су строго одржавали.

Међу тим су у Лучијиној кућици износили на среду и претресали планове, за које ваља што рећи читаоцу. Кад је фратар отишао, оно троје остали су неко време у ћутању; Лучија тужна спремаше ручак; Ренцо готов да сваки час пође, да је не гледа онако тужну, а овамо не може да се одлепи; Ањеза изгледаше, као да се са свим дала у своје витло које је окретала; али управо она је премишљала неку ствар, па кад јој се учини да је ова зрела, прекиде ћутање овим речима:

«Слушајте, децо! Ако имате срца и памети, колико вам треба, ако ћете да се повратите вашој матери» — код речи *вашој* Лучија се тржe — «ево ја се подухватам да вас извучем из те забуне, па можда и пре него фра Кристофоро, ако и јесте он необичан човек.»

Лучија се тржe и погледа је с лицем, које је изражавало пре чуђење, него ли веру у тако велико обећање, а Ренцо нагло рече:

«Срца? памети? Говорите, кажите само, шта треба да радим».

«Је ли,» настави Ањеза, «да сте нешто венчани, то би већ био корак у напредак? па да би се свему осталоме лако могло наћи лека?

«Ко би ту двоумио?» рече Ренцо; «да смо се венчали.. сав свет би био наш, а на два корака одавде, у Бергамаску, дочекују са раширеним рукама онога, који свилу ради. Ви знате, колико ме је пута мој братић Бортоло позивао тамо к себи, па да ћу се обогатити, као и он што је; па ако га и нисам послушао, то је... што не бих рекао? јер ми је срце овде било. Да смо венчани, отишли бисмо тамо сви, тамо бисмо се скупили, тамо бисмо живили у миру, далеко од ноката тога лупежа, далеко од искушења да учиним какво чудо. Зар није тако, Лучија?»

«Тако је,» рече Лучија; «али како...»

«Као што рекох,» опет ће мати; «срце и памет, па је ствар лака.»

«Лака!» поновише њих обоје, којима је ствар тако необично и болно била тешка

«Лака, кад се знаде учинити како треба,» на то ће Ањеза. «Добро ме слушајте, што ћу вам сада казати. Ја сам слушала од људи, који то знају, а сувише, нисам једанпут видела, да за венчање, истина, треба да је ту поп, али није нужно, да он за то даде свој пристанак; доста је, да је он ту.»

«Па како треба то да се удеси?» запита Ренцо.

«Слушајте ме, па ћете знати. Треба да човек има два промућурна сведока, с којима да се договори. С њима се оде до попа; главно је, да га човек улови изненада, да нема каде утећи. Женик онда каже: господине попо, ово је моја жена; невеста каже: господине попо, ово је мој муж. Потребно је, да поп чује, да сведоци чују, па је брак готов и свршен, свет, као да га је благословио папа. Када су те речи изуштене, може поп викати, лупати, помамити се — све му је залуду: ви сте муж и жена.»

«Зар то може да буде?» викну Лучија.

«Шта!» на то ће Ањеза; «зар ви мислите, да ја ништа нисам научила за оних тридесет година, што сам

их провела на овом свету, пре но што сте се ви родили? Тако је, као што вам рекох; јер једна моја другарица, која је хтела за једнога да пође против воље очине и материне, учинила је тако, па је постигнула што је хтела. Поп је на њих подозревао, па се чувао; али она два врага знадоше тако вешто удесити, да су га знали ухватити кад треба, изустише оне речи, па су били муж и жена, премда се сиротица кајала већ после три дана.»

Ањеза је истину зборила, како у погледу на могућност, тако и у погледу на опасност, да се не дође до успеха; јер како су томе начину прибегавали само људи, који би редним путем наишли на препону, или би били одбијени, то су попови врло пазили, како ће избегнути ово приморано венчавање; па кад би који од њих наишао на који од тих парова и са њим на сведоке, то је све могуће чинио да умакне, као оно Протеј што је бегао из руку оних, који су силом хтели да им што врача.

«Кад би то нешто била истина, Лучија!» рече Ренцо и погледа је са молећим очекивањем.

«Шта, кад би истина била!» рече Ањеза. «Ви дакле мислите, да ја којешта бенетам. Ја се бринем за вас, а ви ми не верујете! Ништа! ништа! А ви гледајте како ћете испетљати — ја перем руке.»

«О, немојте! не остављајте нас,» викну Ренцо. «Само за то велим тако, јер ми се ствар и сувише допада. Ја сам у вашој руци, па вас сматрам, као да сте моја рођена мати.»

Ове речи ублажише малу срчбу Ањезину и одвратише је од намере, која ни онако није била озбиљна.

«Па зашто онда, мати, није та ствар пала на ум фра Кристофору?» рече Лучија својим смишљеним начином.

«На ум њему?» одговори Ањеза; «зар ти мислиш, да се он није сетио? Само није хтео да нам помиње.»

«А зашто?» запиташе једним гласом обоје младих.

«Зашто.... зашто, кад баш хоћете да знате, фратрови веле, да са том ствари заиста није чист посао.»

«Како то може бити да није чист посао, а овамо је брак готов кад се тако учини?» запита Ренцо.

«Што вам знам ја казати?» одговори Ањеза. «Они су удесили закон, како се њима допало, а ми сиромаси не можемо све то разумети. А онда, колике ствари... Ето, то је као кад добра кршћанина лупиш песницом. Чиста посла није, али кад си га једном лупио, то му више не извади ни папа.»

«Кад ствар није са свим начисто,» рече Лучија, «онда не треба је ни чинити.»

«Шта!» на то ће Ањеза, «зар ја идем на то, да те што светујем противу страха господња? Кад би то било против воље твојих родитеља, да ти хоћеш да пођеш за каквог вратолома.. али кад сам ја задовољна и кад ти хоћеш за овог момка да пођеш; па онда, кад све незгоде долазе од стране једнога лупежа, а господин попа..»

«То је јасно, да ће сваки разумети,» прихвати Ренцо.

«Само ништа не треба говорити фра Кристофору, пре но што се ствар не сврши,» настави Ањеза; «али кад је посао готов и кад је добро пошао за руком, шта мислиш, шта ће ти рећи фратар? — О, ћерко! то је крупан преступ, али кад си га учинила... Фратрови морају тако да говоре. Али само ти мени веруј, у срцу биће и он задовољан.»

Ако Лучија и није знала шта одговорити на ово доказивање, ипак као да није била уверена; али Ренцо сасвим храбро рече:

«Кад је тако, онда је посао готов.»

«Полако само,» рече Ањеза, «А сведоци? Наћи двојицу, који ће хтети, а међу тим да ником ништа не кажу! па ухвати ти господина парока, који се од два дана амо увукао у кућу! па га приморати да стоји на белези! јер ако и јесте човек тром, ево вам кажем, кад би вас видео

да му тако долазите, би се убрзао као мачак, па би утекао као ђаво од свете водице.»

«Ја већ знам како ћу,» викну Ренцо и лупи песницом о сто, а посуђе спремљено за ручак поскочи; па стаде разлагати своју мисао, коју Ањеза у свему одобри.

«Имају ту сметње,» на то ће Лучија; «нису то таке ствари. До сад смо све чинили отворено; пођимо и даље са вером, па ће нам Бог помоћи; тако је рекао и фра Кристофоро. Да чујемо шта ће казати он.»

«Пусти нека те води онај, који зна више од тебе,» рече Ањеза озбиљно. «Нашто нам да питамо кога за мишљење? Бог вели: помози себи сам, па ћу ти помоћи и ја. Фратру ћемо све казати, кад ствар буде готова.»

«Лучија,» сад ће Ренцо, «зар сад хоћеш да ме напустиш? зар не би требало да смо већ муж и жена? зар нам парок није сам био одредио дан и час? па ко је онда крив, ако сад морамо да се помажемо мало и лукавштином? Немој сад да ме напустиш. А ја идем и вратићу се одмах с одговором.»

Па журно оде, пошто је поздравио Лучију са молећим лицем, а Ањезу са знаком споразума.

Невоља истоцињa памет, па Ренцо, који идући досад правом и равном стазом у животу, није још имао прилике да свој мозак особито изоштри, сада се домислио једном начину, да би на част био и адвокату. Као што се промислио, оде правце у кућу некаквога Тонија, која није била далеко оданде, и нађе га у кујни, како једним коленом клекнуо на банак од огњишта, па једном руком држећи крај од котла, који је био на жеравици, меша кривом кутлачом нешто мало сиве поленте кукурузне. За столом сеђаше Тонијова мати, један брат и жена му, а три или четири детета стоје крај оца, па чекају, упрвши очи у котао, кад ће се јело сипати. Али не беше то она веселост, коју може само поглед на ручак да даде ономе, који га је трудом заслужио. Количина поленте била је

према роду оне године, а не према броју и вољи на јело оних који ће да једу; па сваки од њих гледајући у заједничко јело са кривим погледом помамне љубави, као да помишљаше на онај део иштала, који ће остати незадовољен. Докле се Ренцо здрављаше са породицом, Тонијо изврне поленту на плитку зделу од буковине, која је била спремна да је прими: и указа се мален колут у велику кругу од паре. Ипак женске учтиво понудише Ренца: «Седи да ручамо!» позив, који ћеш чути увек од сељака у Ломбардији, а за цело и у многој другој земљи, кад га затечеш при јелу, па ма ти био богаташ који си се мало час дигао од трпезе, а он да је код последњега залогаја.

«Хвала вам,» одговори Ренцо; «само сам дошао да нешто кажем Тонију, па ако хоћеш, Тонијо, да не бисмо сметали женама, могли бисмо отићи на ручак у остерију (крчму), па тамо да се разговарамо.»

Понуда је Тонију тим милија била, што је мање био очекивао; а жене, па и деца (јер у том погледу брзо почну образумевати) нису криво гледала, што ће тако да оде један помоћник при поленти, и то најстрашнији. Званица не даде молити се по други пут, него оде са Ренцом.

Кад уђоше у сеоску остерију, могоше да се посаде са свим слободно и у потпуној самоћи, јер је невоља отуђила од овога места од насладе све госте; дадоше донети оно мало што се тамо нашло, попише један бокал вина. Сад Ренцо рече Тонију са тајанственим лицем:

«Ако ћеш ти мени учинити малену љубав, ја ћу теби учинити велику.»

«Збори, збори, само заповедај,» одговори Тонијо точећи. «Данас бих ишао за тебе у ватру.»

«Ти си господину пароку дужан двадесет и пет талира на име закупа за његову њиву, што си је радио прошле године.»

«Ох, Ренцо, Ренцо! што ми поквари све уживање! што си ми дошао с тиме? Сад си ми покварио сву добру вољу.»

«Ако ти помињем дуг,» рече Ренцо, «то је само за то, ако ти хоћеш, што хоћу да ти дам начина да га платиш.»

«Збориш ли истину?»

«Истину. Дакле, би ли ти то право било?»

«Да ли би ми право било? Ма триста му, како ми не би право било! Ако не шта друго, а оно да не гледам више оно намигивање и оно махање главом од господина парока, кад год се сретнемо. Па онда увек: Тонијо, немој да заборавиш; Тонијо, кад ћемо те видети због оне ствари? Већ дотле је дошло, да кад у предици упре у мене оне очи, чисто се бојим, да ће ми рећи онде пред свима: овамо оних двадесет и пет талира! проклетих двадесет и пет талира! Па онда би ми вратио златни ђердан моје жене, за који бих узео само поленту. Али...»

«Али, али... ако ћеш ти мени да учиниш малу једну љубав. оних двадесет и пет талира ту су.»

«Збори.»

«Али...!» рече Ренцо и метну прст на уста.

«Нашто то говориш? Ти ме знаш.»

«Господин парок стао ми извлачити неке шупље разлоге, да би ми венчање одгодио, а ја бих опет да се мало пожурим. Кажу ми као извесно, кад би стали предањ младенци са два сведока, па ја кад бих рекао: Ово је моја жена, а Лучија кад би рекла: Ово је мој муж, онда да би брак био готов. Јеси л' ме разумео?»

«Ти би да дођем као сведок?»

«Да».

«А оних двадесет и пет талира хоћеш да платиш за мене?»

«Тако је.»

«Хуља ко слаже!»

«Али ваља наћи још једнога сведока.»

«Већ сам га нашао. Онај глупак мој брат Цервазо учиниће што му будем казао. Али хоћеш ли му платити напојницу?»

«И почастићу га,» одговори Ренцо. «Довешћемо га овамо, да се с нама весели. Али хоће ли умети чинити што треба?»

«Ја ћу га већ научити; та ти знаш, да је мени у део дошао и његов део мозга.»

«Сутра...»

«Добро.»

«Пред вече...»

«За цело.»

«Али!...» рече Ренцо и наново метну прст на уста.

«Ама!...» одговори Тонијо и наже главу на десно раме, а издиже леву руку, као да би да каже: криво ми чиниш.

«Али ако те жена запита, као што ће те зацело запитати...»

«Толико сам лажи дужан својој жени, ама толико, да бога ми не знам, хоћу ли јој се кад одужити. Ја ћу већ наћи за њу какву басну, да јој срце умирим.»

«Сутра у јутру,» рече Ренцо, «разговорићемо се и боље, да се договоримо за све.»

С тиме одоше из остерије, Тонијо се упути кући премишљајући шта ће да измисли женскадији, а Ренцо похита да јави шта је учинио.

Међу тим се Ањеза залуду мучила да наговори кћер своју. Ова је свакоме разлогу стављала на супрот те један, те други део своје дилеме: или је ствар ружна и онда је не треба чинити; или није ружна, па зашто је не би казали фра Кристофору?

Ренцо дође сав разјарен, поднесе извештај и заврши са питањем: а? што ће рећи: зар нисам момак? Зар се могло што боље измислити? Зар бисте се ви могли томе домислити? И још стотину подобних ствари.

Лучија само махаше главом; али оно двоје у оној ватри слабо узимаше њу на ум, као што се чини са дететом, код кога се не надају да ће му моћи доказати сав разлог какве ствари, а које ће после молбом и заповешћу да приволу на оно што се хоће.

«Добро је,» рече Ањеза; «добро је; али.... нисте се сетили на све.»

«А што треба још?» запита Ренцо.

«А Перпетуа? Нисте се сетили на Перпетуу. Она ће пустити у кућу Тонија и његовога брата; али вас! вас двоје! помисли само! Биће јој речено, да вас не пушта ближе, као оно што не пуштају дерана дрвету са зрелим крушкама.»

«Па шта ћемо сад?» рече Ренцо у неколико збуњен.

«Ево: ја сам на то већ мислила. Ићи ћу ја с вама; а ја већ знам, како ћу је тако очарати, да вас неће ни опазити, па ћете моћи ући. Ја ћу је изазвати и куцнути у њену једну жицу ... већ ћете видети.»

«Да сте благословени!» викну Ренцо; «увек сам ја казао, да сте нам ви у свему потпора.»

«Али све то ништа не вреди,» рече Ањеза, «ако не уверимо ову овде јер она непрестано вели, да је то грех.»

Ренцо потеже сад и своју речитост, али се Лучија не даде покренути.

«Ја не знам шта да вам кажем на ваше разлоге,» говораше; «али видим, ако ћемо да чинимо тако, како велите ви, онда морамо слепо ићи напред са измишљањима, лагаријама и варанцијама. Ах, Ренцо! ми нисмо тако почели. Ја хоћу да ти будем жена,» то не могаше да му изусти, нити да му своју вољу изјасни, а да не поцрвени; «ја хоћу да ти будем жена, али правим путем, са страхом божјим, пред олтаром. Пустимо онога горе нека чини своје. Зар ви мислите, да он неће знати наћи клупчету крај и помоћи нам, боље него што бисмо могли

учинити ми са свима тим мајсторијама? А зашто да кријемо од фра Кристофора?»

Препирка не престајаше, нити је било изгледа да ће се свршити, кад се зачу ускорен ход од сандала и шкрипа од спуштене мантије, као оно кад у клонула ветрила подухује ветар, по чему познаше да долази фра Кристофоро. Сви умукнуше, а Ањеза једва имаде кад да пришапне Лучији:

«Узми се на ум, да му што кажеш.»

СЕДМА ГЛАВА.

Фра Кристофоро долазаше са држањем доброга војводе, који ако је и изгубио важну битку без своје кривице, ожалошћен али не клонуо, хитајући али не бежећи, замишљен али не пренеражен, иде тамо куда га потреба зове, да обезбеди места која су у опасности, да искупи наново војску, да изда нове наредбе.

«Мир вам,» рече улазећи. «Не уздајте се ништа у људе; тим више ваља уздати се у бога; а ја већ имам знак од његове заштите.»

Ако се нико од њих троје није много ни надао од покушаја фра Кристофорова, јер је то ствар била колико нечувена, толико и ретка, да се какав силеџија повуче натраг од какве неваљалштине, а овамо никаква сила да га није нагонила, но само за љубав неоружаним молбама: ипак тужна извесност била је удар за све. Женске оборише главу; али у Ренцову срцу надвлада јарост над клонулошћу. Ова вест нађе га већ огорчена због толиких болних изненађења, толиких изјаловљених покушаја, толиких изиграних нада, а сувише, у овај пар распомамљена због противљења Лучијина.

«Хтео бих знати,» викну шкрипећи зубима и дижући глас, како још никад дотле није био чинио пред фра Кристофором, «хтео бих знати, какве је разлоге навео онај пас, да би остао при томе... да би остао при томе, да моја вереница не буде моја жена.»

«Сиромах Ренцо!» одговори фратар озбиљно и сажалеваjући и са погледом, који га пријатељски упућиваше на мир; «кад би насилник, који хоће да учини какву неправду, увек морао казати своје разлоге, не би ствари тако стојале као што су.»

«Дакле је ли рекао тај пас, да за то неће, јер неће?»

«Није он, мој Ренцо ни то рекао. То би још корист била, кад би они морали отворено исповедити, кад хоће какву кривду да учине.»

«Ма нешто је морао казати; шта је дакле рекао тај пакленьак?»

«Ја сам му чуо речи, али не бих могао поновити их теби. Речи неправедна човека, који је јак, пробијају и ишчезавају. Он може да се разјари, што ти показујеш, да сумњаш у њега, а у исти мах да ти даде осетити, да је оно баш тако, како ти подозреваш; он може да вређа и да виче да је увређен, да се гура и да тражи разлога, да плаши и да се жали, да је безобразан и без мане. Не питај даље за то. Он није изустио име овога невинашцета, нити твоје име, није показао ни да вас познаје, није рекао да има какву намеру; али... али ипак сам и сувише добро могао разумети, да неће да попусти. Опет зато уздајмо се у бога. Немојте, бедни моји, да клонете духом; а ти Ренцо... ох! веруј ми, да се ја знам ставити у твоје стање, да ја осећам, што бива у твоме срцу. Али стрпи се! То је мршава реч, горка реч за онога, који нема вере; али ти!... Зар нећеш дати богу један и други дан, онолико времена, колико се хоће да би правди прибавио победу? Час је његов, а он нам је толико обећао! Пусти, Ренцо, њега да ради, па знај... знајте сви, да већ имам у руци један конац, да вам помогнем. За сада вам не могу више рећи. Сутра нећу овамо долазити; морам остати цели дан у клоштру вас ради. Ти, Ренцо, гледај да тамо дођеш, или ако случајно ти не би могао доћи, пошљите поуздана човека, каквог

разборитог дерана, по коме бих могао вама јавити што буде. Сумрачи се; ваља да се журим у клоштар. Вера, уздање — па збогом!»

Кад то рече, журно оде, па похита трчећи и готово скачући низ ону кривудаву и камениту стазу, да не би стигао касно у клоштар, те да не добије какав јачи укор, или што би му још теже било, какву казну, због које сутра дан не би био и стању да чини оно, што би требало за његове штићенике.

«Јесте ли чули, што је рекао за нешто.. За неки конац, што га има да нам помогне?» рече Лучија. «Треба се њему поверити; кад он што обећа...»

«Ако није ту друго што...» упаде јој у реч Аньеза. «Требао је говорити јасније, или да је мене позвао на страну и казао ми, шта је...»

«Празно бенетање! Ја ћу већ томе учинити крај — ја ћу то већ свршити!» прекиде јој реч Ренцо, и то за овај пар идући горе доле по соби, а са гласом и са лицем, да није било сумње, какав је смисао тим речима.

«О Ренцо!» викну Лучија.

«Шта хоћеш тиме да кажеш!» викну Ањеза.

«А на што да вам говорим? Ја ћу већ учинити крај. Па нека има у себи сто хиљада ђавола, најзад и он је од меса и кости...»

«Немој, немој, тако ти бога!...» поче Лучија, али јој реч прекиде плач.

«Такве речи не треба ни у шали говорити,» рече Ањеза.

«У шали?» викну Ренцо и стаде пред седећиву Ањезу, па упре у њу два севајућа ока. «У шали! видећете, да ли ће бити шала».

«О, Ренцо!» проговори Лучија једва уз јецање; «још те таква нисам видела.»

«Ако бога знаш, немој тако да говориш,» опет ће Ањеза притуљеним гласом. «Зар не знаш, колике су

руке готове онога да послушају? Па још ако... Не дај боже!... спрођу сиротиње он ће увек имати право."

«Ја ћу већ да судим, ја! Ту је већ време. Ствар није лака, то знам и сам. Он се добро чува, то погано псето; зна он шта га чека; али ништа за то. Само одважност и стрпљење... па ће већ доћи час. Да, ја ћу већ да судим; ја ћу да опростим свет; толики људи благосиљаће ме.. па онда у три скока..»

Лучија се ужасну код ових јасних речи, па престаде плакати и доби силу да говори. Она диже из руку лице, па брижним, али одважним гласом рече Ренцу:

«Теби је дакле све једно, да ли ћу ти бити жена ја.. Ја сам се обећала момку, који се бога бојао; али човек један, који има... па све да се не боји никаква суда и освете, па да је и краљевић...»

„Па добро!» викну Ренцо, а лице још већма искриви; «нећеш бити моја, али нећеш бити ни његова. Ја овде без тебе, а он у кући...»

«А! немој, за бога, тако да говориш, немој тако да гледаш, не могу те тако гледати!» викну Лучија плачући и молећи диже руке према њему.

Међу тим викаше Ањеза момка по имену, тапшаше га по раменима, по рукама да би га умирила. Он стојаше непомичан и замишљен неко време, гледајући молеће лице Лучијино; онда је у једанпут погледа страшним погледом, уступи један корак, пружи руку и кажу према њојзи, па повика:

«Ову, да, ову би он! Мора погинути!»

«А какво сам ти зло учинила ја, кад хоћеш да погинем?» рече Лучија и паде предањ на колена.

«Ти!» одговори он гласом, који изражаваше другојачији гњев, тек свакако гњев; «ти! А чиме си показала да ме волиш? Камо доказа каква? Зар те нисам молио и молио? А ти: нећу! нећу!».

«Хоћу, хоћу,» одговори Лучија нагло; «ићи ћу до парока сутра, одмах, ако хоћеш; ја ћу ићи. Само буди као што си био; ићи ћу.»

«Дајеш ми реч?» рече Ренцо гласом и са лицем, које је уједапут добило човечнији израз.

«Ево ти реч.»

«Имам ти дакле реч.»

«Хвала богу!» викну Ањеза двојако задовољна.

У по своје велике јарости промислио је Ренцо, какве би користи било њему од Лучијине страве? Па зар није употребио и нешто лукавштине, како ће јој страх још повећати, те да се користи тиме? Толико стоји, да је он заиста био пун јарости према дон Родригу, а да је чезнуо за пристанком Лучијиним, па кад две силне страсти бесне у срцу човечијем, нико, најмање пак онај који страда кадар је јасно разазнати један глас од другога, те да поуздано каже, који је јачи.

«Ја сам ти дала реч,» поче Лучија гласом бојажљивим и љубавна пребацивања, «али и ти си дао реч, да нећеш правити никакве саблазни, да ћеш се ослонити на фра...»

«О! иди само; а рад' кога сам се тако разјарио? Хоћеш ли да тргнеш натраг, сад? хоћеш ли да учиним неку бруку?»

«Нећу, нећу,» одговори Лучија, коју опет поче страх обузимати. «Ја што сам обећала, при томе остајем. Али видиш ли ти, како си ме дотле довео, да ти то обећам. Не дај, боже...»

«А за што кобиш, Лучија? Бог зна, да ми никоме не чинимо зла.»

«Барем ми обећај, да ће ово бити последње.»

«Ево ти реч момка сиротана.»

«Али за овај пар и држи је,» прихвати Ањеза.

Ренцо би радо био наставити разговор и одредити свакоме посебице, шта ће да ради сутра дан; али се већ

смркло, па му женске пожелеше добру ноћ, јер им се није чинило прилично, да он у то доба и дуже остане.

А ноћ је свим трома била добро дошла, као што може бити само ноћ, која долази после дана пуна узбуђености, туге и неизвесности. Ренцо рано дође и са женскима, или боље рећи с Ањезом, удешаваше велику операцију за оно вече, казујући и разлажући све тегобе, предвиђајући препоне, па понављајући казивање шта треба да се ради, као да прича неку свршену ствар. Лучија слушаше, па не одобравајући речима оно, што у срцу своме није могла одобрити, обећа се да ће од своје стране чинити шта може.

«Хоћеш ли ићи горе у коштар, да се разговоримо са фра Кристофором, као што ти је синоћ рекао?» запита Ањеза Ренца.

«Којешта!» одговори овај; «та знаш да фратар има врашке очи; би ми са лица читао, као из књиге какве, да нешто смерам, па кад би ме стао питати, не бих се могао из клопке извући. А онда, ја треба да сам ту, да ствар подупрем. Боље ће бити, да кога тамо пошљете.»

«Послаћу Меника.»

«Добро,» на то ће рећи Ренцо, па оде, да ствар подупре, као што рече.

Ањеза оде у једну суседну кућу, да потражи Меника, дечка од својих дванаест година, промућурно чељаде, који је по неким сестрићима и братучедима падао њојзи неки нећак. Она га узе од родитеља као у зајам на читав дан, како им рече, «да је нешто послуша.» Кад га тако доби, одведе га у своју кујну, даде му да руча, па му рече да оде у Пескаренико и да потражи фра Кристофора, који ће га већ вратити с одговором, кад томе буде време.

«Фра Кристофоро, знаш онај лепи старац са седом брадом, што га зову светим...»

«Знам га.» прихвати Менико; «онај што нас децу увек милује и даде нам увек по какву иконицу.»

«Тај, Менико. Па ако ти каже да мало причекаш, немој са друговима да одеш око језера, да гледаш рибаре, или да се играш са мрежама, разапетима ради сушења, или да се по обичају твом заиграш...»

Ваља знати, да нико није умео боље од Меника лоптати се, а то се зна, да ми сви велики и мали, радо хоћемо оно да радимо, за што имамо способности, па не велим само то.

«Ех, тетка, та нисам више балавац.»

«Добро, буди паметан, па кад се вратиш с одговором... гле, добићеш ове две лепе нове парпаљоле.»

«Па дај ми их одмах, то је свеједно.»

«А не, ти би се с њима играо. Иди, па се добро владај, па ћеш још добити.»

Остатак овога дугог јутра донесе још неке новине, које не мало поплашише и онако узнемирене женске. Просјак један, нити малаксао, нити издрпан као остали, а са неким подозривим и одвратним изгледом, дође да проси, а тамо и амо погледао би као ухода да је. Дадоше му комад хлеба, који прими и у торбу стрпа са невештом равнодушношћу, онда још остаде са неком безобразношћу и као оклевајући питаше их за много штошта на штоАњеза пожури се да му одговори увек противно, но што је у ствари било. Кад се крену да одлази, начини се као да је помео врата, уђе на она што су водила на степенице и баци тамо један поглед у хитости. Они му повикаше: «хеј, хеј! куда ћеш, добри човече? овуда! овуда!» нашто се он врати и изађе онуда куда су му рекли, извињавајући се са усиљеном понизношћу, која је тешко пристајала уз тврде црте његовога лица. Онда би се сваки час показивала нека непозната лица. Какви су то људи били, то се није могло лако казати; али се ипак није могло веровати, да су они само часни путници, као што су се градили. Један уђе тобоже да му покажу пут; други пролазећи испред врата, застајали би, па би крадом по-

гледали у собу преко авлије, као људи, који би да виде а да се на њих не посумња. Најзад око подна би крај овим непријатним шетњама. Ањеза би се овда онда дигла, прешла би авлију, стала би на врата од улице, погледала би десно и лево и вратила би се, рекавши: «Нема никога;» а ту реч радо би казала и Лучија би је радо чула, макар да ни једна ни друга није управо знала за што. Тек обе су осећале неки немир, који је њима, а нарочито девојци, одузео велик део срчаности, што су је још синоћ показивале.

Али ваља да читалац знаде што поузданије за ове тајанствене скитнице, па да бисмо га известили о свему, ваља да се вратимо за један корак натраг и да потражимо дон Родрига, кога смо оставили јуче у једној соби његовога дворца, кад је од њега отишао фра Кристофоро.

Као што рекох, дон Родриго иђаше великим корацима горе доле по тој соби, у којој су са зидова висили портрети породични од неколико пасова. Кад је дошао до зида и окренуо се, нађе се спроћу једног свог ратоборног претка, који је био страх непријатељима и својим војницима. страшна погледа, са косом кратком а чекињавом, са брковима засуканим и дугачким, са кривом брадом; тај јунак стојаше право, сав у оклопу од гвожђа; десном руком подбочио се, а лева му на балчаку од мача Дон Родриго гледаше га, а кад дође под слику и окрену се, нађе се спроћу другога претка, који је био чиновник, страшан парничарима и адвокатима, седи у великој наслоњачи покривеној црвеном кадивом, а увио се у широк црн плашт; вас црн мимо белу огрлицу, са јаком изврнутом од самуровине (тиме су се одликовали сенатори, а носили су је само зими, због чега не ћете наћи сенаторска портрета у летњем оделу); мршав, набрана чела, у једној руци држи неку молбеницу и као да каже: видећемо. Ту једна госпођа, страх својим собарицама; тамо један опат, страх његовим фратровима: једном речи, читаво племе,

које је задавало страх, па га ширило и сада са платна. Код таквих успомена дон Родриго тим већма гњевио се и стидио, нити могаше да се умири, што се фратар један усудио да му дође са Натановом предиком. Он смисли како ће да се освети, онда опет то напусти, па премишљаше, како би да задовољи своју страст, а у исти мах и оно што је називао част; али кад би се год сетио (пазите на то!) онога почетка од пророчанства, које му је још звонило у ушима, чисто би се најежио и вољан је био оставити се помисли на двојаку освету. Најпосле да би нешто учинио, зовне једнога слугу, па му заповеди, да га извини код друштва, јер имаде нека журна посла. Кад се овај врати, јави му, да су господа већ отишла, поручивши своје уважење.

«А конте Атилијо?» запита дон Родриго непрестано ходајући.

«И он је отишао с осталом господом.»

«Добро; шест људи за пратњу у шетњи, одмах. Мач, огртач и шешир, одмах.»

Слуга одговори поклоном и оде, а мало за тим врати се носећи скупоцени мач, који господин припаса, огртач, који си пребаци преко рамена, шешир са великим пером, који метну на главу и једним ударом натуче га, знак бурна расположења. Онда се крену и на вратима нађе оних шест оружаних момака, који се десно и лево наместише, поклонише му се и онда за њим пођоше. Зловољнији, охолији, намргођенији но обично оде у шетњу према Леку. Кад га сељаци и заначије угледаше да долази, повукоше се уз зид и оданде га поздрављаше скидајући шешир и дубоко клањајући се, али он им се не јављаше. Као нижи, клањаше му се и они, који су за ове били господа, јер у ономе крају на хиљаду миља наоколо није никога било, који би се с њим могао мерити у славном имену, у богатству, у наклоности и вољи да се свим тим служи, како би се попео нада свим осталима.

Па тима је одговарао са гордим достојанством. Тај дан није се сусрео, али кад би се десило да се сусретне са господином шпањолским кастеланом, поклон је био од обе стране подједнако дубок; то је било као да су два потентата, који један другоме немају шта да попуштају, али из учтивости указују част достојанству позајмице. Да би се мало разонодио и да би посве друге слике ставио на супрот фратровој слици, која га не остављаше, дон Родриго уђе данас у једну кућу, у коју би тај дан обично доста света долазило и где га дочекаше с оном ужурбаном срдачношћу и поштовањем, каква се указује ономе, кога или много љубе, или га се много боје; а кад се смрче, врати се у свој дворац. У тај пар вратио се кући и конте Атилијо. Изнесоше вечеру, за којом је дон Родриго непрестано био замишљен и мало је говорио.

«Је ли, рођаче, кад ћеш платити опкладу?» запита конте Атилијо и пакосно и подмигљиво, чим однесоше јела са стола и слуге одоше.

«Још није прошао свети Мрата.»

«Боље ће бити да је одмах платиш, јер ће проћи сви свеци из календара, пре но што...»

«То ћемо тек да видимо.»

«Ти би, рођаче, да се градиш политик; али ја већ видим како стоји ствар, па сам тако сигуран да ћу добити опкладу, да сам вољан упустити се у нову какву.»

«Да чујемо.»

«Да те је фра... фра... та како му оно беше име... једном речи, да је фратар тебе преобрлатио.»

«То би била досетка према теби.»

«Обрлатио, рођаче, обрлатио, кажем ти. Знаш ли ти, да ће то лепо бити, гледати те са свим скрушена и оборених очију! Па каква слава за онога фратра! Како ли се морао вратити кући охол и надувен! Не хвата се таква риба сваки дан, па ни са најбољом мрежом. Не бој се, он ће те свуда наводити као пример, па кад буде

каквим послом отишао куда подаље, говориће о твојим делима. Чисто ми је, као да га чујем.»

Па уњкајући и пратећи речи претераним гестима, настави као да предикује:

Други кршћани! У јеном крају овога свита, који због важних обзира не ћу да именујем, живио је, па и сад живи један неваљао господин човик, већи пријатељ женском сполу него ли мушкому, који вичан да свачију траву коси, бише бацио очи...»

«Доста, доста.» упаде му у реч дон Родриго, пола смешећи се, пола зловољан. «Ако си вољан да удвојиш опкладу, ево ја сам готов.»

«Беса! онда си ти обрлатио фратра!»

«Та шта си узео њега помињати! А што се тиче опкладе, ту ће решити свети Мартин.»

Љубопитство у конта побудило се; он навали питањима, али дон Родриго знаде их све изиграти, непрестано позивајући се на одсудни дан, а не хотећи противнику казати планове, који нити су били започети, нити посве притврђени.

Сутра дан пробуди се Дон Родриго као дон Родриго. Она стрепња, коју му је причинило оно *доћи ће дан*, сасвим се разишла са ноћним санцима и само му је остао гњев, увећаван још стидом, да се подао оној тренутној слабости. Новије слике од шетње тријумфалне, од клањања, од дочека у друштву, па пецкање рођаково — све то причини не мало, да му се врати стари дух. Тек што је устао, даде дозвати Гриза.

«То су крупне ствари,» рече у себи слуга, коме је дао тај налог.

Јер онај, који се тако презивао, није био ко други, него поглавица над *брâвима*, коме су се давали само најризичнији и најопаснији послови, најпоузданији слуга, посве њему одан благодарношћу и користи. Кад је једном убио некога у по дана на пијаци, отишао је до дон

Родрига, да га моли за окриље; а овај га обуче у своју либерију и тиме га склони од свака прогонства судска. Тим начином обвезавши се на сваки преступ, који би му се наложио, био је обезбеђен од сваке казне. За дон Родрига добитак није мален био отуда; јер Гризо, осим што је свакако био најсрчанији међу чељади, био је уједно и доказ за оно, што му је господар смео са срећом предузимати против закона, тако да му је моћ тиме само расла у ствари и у јавном мишљењу.

«Гризо!» рече дон Родриго; «сад ћемо да видимо, шта вредиш. Још пре сутрашњега дана мора она Лучија бити у овоме двору.»

«То нико не ће моћи казати, да се Гризо повукао од каква налога пресветлога господина.»

«Узми људи колико ти треба, наређуј и располажи по својој вољи; само нека ствар добро испадне. Али пре свега пази, да јој никакво зло не учиниш.»

«Господине, малко страве, да нам не би много лармала... без тога не ће моћи проћи.»

«Страх... појмим... то мора бити. Али да јој ни длаке нисн дирнуо, а нада све, да се с њом пристојно поступа. Јеси л' разумео!»

«Господине, не може се цвет узабрати и господству вам донети, а да га се човек не дотакне. Али ће се само толико учинити што мора да буде.»

«Ти ми јамчиш. Па... како ћеш да удесиш?»

«Та баш то мислим, господине. Срећни смо што је кућа на крај села. Треба нам место где ћемо се склонити, па баш је тамо, мало даље одатле, она пуста и самохрана кућа усред поља, она кућа... господство вам ништа за то не ће знати. . кућа једна што је изгорела пре неку годину, па нису имали новаца да је оправе, па су је напустили, а сад онамо се јављају аветиње; али није субота и ја их се не бојим. Ови сујеверни сељаци не би за све благо у свету по ноћи тамо отишли, за то

можемо тамо отићи и сместити се, а да се и не бојимо да ће нам ко покварити посао.»

«Добро! а онда?»

Сад поче Гризо износити предлоге, које је дон Родриго претресао, докле се не погодише, на који начин да изврше предузеће, а да не остане трага од виновника, него да још лажни знаци окрену сумњу на другу страну, да бедној Ањези запуше уста, а Ренцу да зададу такав страх, како ће га проћи и туга и помисао да се тужи суду, па и воља на јадање; и све друге поганштине удесише, које су биле потребне за успех главне поганштине. Не ћемо овде казивати све ово удешавање, јер као што ће читалац видети, оно није потребно за разумевање ове приповетке, па и самим нама право је што не морамо опширно описивати разговор ова два ружна неваљалца. Доста, да кад се Гризо окрену на посао, дон Родриго зовну га натраг у рече му:

«Слушај, ако би вам случајно тај безобразни простак пао вечерас шака, не би згорега било, кад бисте му по леђима дали добру капару спомена ради. Тим начином имаће више упечатка наредба, која ће му се сутра дати да ћути. Али не треба да га баш страшите, да не бисте покварили главно. Јеси ли ме разумео?»

«Не брините се,» одговори Гризо и поклони се у исти мах понизно и разметљиво, па оде.

Јутро прође у проматрању околине. Онај тобожни просјак, који се на онај начин увукао у ону сиротињску кућу, био је главом Гризо, који је дошао да својим очима разгледа поприште; они тобожни путници били су његови момци, којима је за рад под његовом управом довољно било, да само овлаш погледе на кућу. А пошто су свршили проматрање, нису се више дали видети, да не би и сувише побудили сумњу.

Пошто се сви вратише у двор, поднесе Гризо свој извештај и коначно утврди план за предузеће, подели

улоге, разда упутства. Све то није могло да се учини, а да се не осети онај стари слуга, да се ту удешава нека велика ствар, јер није био затворио очи, нити запушио био уши. Мотрећи и питајући, уловивши неки податак у полак овде, други тамо, тумачећи у себи неку нејасну реч, неки тајанствени ход, он постиже толико, да је на чисто био с оним, што ће ту ноћ да се изврши. Али докле је то постигао, већ ноћ није далеко била и малена преводница бráва отишла је да се сакрије у оној разрушеној кући. Сиромах старац, ако је и осећао, у какву се опасну ствар упушта, те се уз то бојао, да ће са својом помоћу касно стићи, ипак не хте да не учини овоје; под изговором, да ће да се мало прође, оде, па се што брже упути у клоштар, да би фра Кристофору донео обећану вест. Мало за тим дигоше се остали брáви и спустише се растркани, да не би пали у очи у гомили; за њима дође Гризо, и остаде само још један тетриван, који ће се однети у разрушену кућу, пошто се са свим смркне, као што и би. Када су се тамо искупили, Гризо пошље тројицу од њих у селску крчму; један ће стојати на вратима и пазити шта бива на улици, те мотрити кад се сви људи увуку у своје куће; остала двојица ући ће унутра и коцкаће се и пити, као да су весели, а међу тим пазиће, ако би на што требало да пазе. А он са главном дружином остаће у заседи и тамо ће чекати.

Сиромах старац још је хитао; оне три уходе дошле су на своје место; сунце седаше, кад ево Ренца до женских и рече им:

„Тонијо и Цервазо чекају ме на пољу; ја идем с њима у остерију, да се мало прихватимо, а кад зазвони здрава Марија, доћи ћемо по вас. Сад само куражно, Лучијо! Све зависи само од једнога часка."

Лучија уздахну и понови: „Куражно!" гласом, који је реч у лаж утеривао.

Кад Ренцо са своја два друга дође до крчме, затекоше тамо онога како већ стоји на стражи, заузео половину врата, наслонио се леђима на довратак, а руке прекрстио на грудима, па звера десно и лево, те му се види час бело, час црно од лоповских очију. Ниска капа од црвене кадифе, накриво намештена, покриваше му половину перчина, који делећи се на мргодну челу увијао се с обе стране испод ушију, па се свршиваше у витици, коју је у потиљку држао чешаљ. У руци једној држаше добру батину; оружије какво није се у њега видело, али ко би му само у лице погледао, па и дете једно би одмах помислио, да га уза се има толико, колико је само могао понети. Када Ренцо, који је пред другима ишао, хтеде да уђе, онај се не макну, него упре у њ своје очи; али момак хотећи избећи сваку свађу, као ко има да сврши помучан посао, учини се као да то није опазио, па не рече ни: уклони се мало! него поред другога довратка прође поребарке кроз отвор, који је она беда оставила била. Оба његова друга морадоше исто тако учинити, те да би ушли. Кад уђоше, угледаше оне друге којима су гласове већ чули били, то јест она два брава, који сели на један крај од стола, па се играше *мóре*, вичући оба у исти мах (тако иште та игра) и точећи час један, час други у пехар из велике боце, која је била међу њима. Ови само добро погледаше ново друштво, а нарочито један од њих двојице, држећи једну руку у вис са три опружена и распечена прста и таман велегласно вичући једно «шест!» измери Ренца од главе до пете, онда намигну своме другу, па ономе на вратима, који одговори климнувши главом. Недоумевајући се и непоуздано погледаше Ренцо у своја оба госта, као да би да у њиховим очима чита тумачење свију ових знакова; али њихово лице није што друго показивало, до ли добру вољу на јело. Крчмар га гледаше, као да чека налог; он га позва да иде с њим у другу собу и наручи вечеру.

«Ко су ови странци?» запита га за тим тихим гласом, кад се овај вратио са дебелим трпежњаком испод пазуха и једном боцом у руци.

«Ја их не познајем, одговори гост намештајући трпежњак.

«Шта, зар ни једнога?»

«Та ти знаш добро,» одговори крчмар стерући обема рукама трпежњак по столу, «да је у нашем послу први закон, да не распитујемо, шта други чине, тако да и саме наше жене нису љубопитљиве Добро би било уз толики свет, који долази и одлази; то је као у морском пристаништу, хоћу рећи, кад је година добра; али ми смо весели, шат се врате боља времена. Нама је доста, да су нам гости уредни људи; а ко су и шта су они, то нас се не тиче. А сад ћу вам донети ваљушака с месом, да их таквих још нисте јели.»

«А како можеш ти да знаш...» поче сад Ренцо, али се крчмар већ био упутио у кујну, па тамо оде.

А докле је он тамо из тигања вадио споменуте ваљушке, приђе му полако онај бра̂во, који је онако оштро узео на око нашега момка, па му тихим гласом рече:

«Ко су ови гости?»

«Добри људи из села,» одговори крчмар и промеша ваљушке у здели.

«Добро; али како се зову? ко су?» питаше онај даље гласом у неколико грубијим.

«Један се зове Ренцо,» одговори крчмар полако; «ваљан момак, честит; преде свилу и добро се разбира у своме послу. Други је ратар и зове се Тонијо; добар човек, весео; штета што је сиромах, а би овде добро трошио. Онај трећи глупак је, али се радо даје кљукати, кад му даду. Имајте опростити.»

Па са једним скоком шмукне између огњишта и питача и оде да однесе зделу коме треба.

«А откуд можеш ти знати,» спопаде га опет Ренцо, кад га виде код себе, «да су они добри људи, кад их не знаш?»

«По делу, драги мој; човека ћеш познати по делу. Који пију вино а не манишу га, који плаћају рачун а не циганишу, који не замећу кавгу с осталим гостима, а ако хоће коме да туре нож у груди, дочекају га на пољу и подаље од остерије, како сиромах крчмар не ће бити умешан у ствар — то су честити људи. Али кога врага хоћеш све то да знаш, кад си овамо младожења и треба да ти је у глави сасвим нешто друго? па још уз ове ваљушке, да би их и мртва уста јела?»

Кад то рече, окрете се и оде у кујну.

Наш писац, примећујући различни начин, како је крчмар задовољавао питања, вели да је то био човек, који је гледао, да се у свима својим речима показује као пријатељ «честитим људима» у опште, али у самој ствари показивао је више услужности онима, који су познати били или су изгледали као лупежи. Зар није то чудан човек био?

Вечера није била врло весела. Обе званице раде би биле уживати је на сав мах; али позивач, имајући на уму оно што читалац зна, био је зловољан, а у неколико и узнемирен због чуднога понашања оних странаца, па је једва чекао да пођу. Због њих се говорило полако, а речи су биле половне и зловољне.

«Ала је то лепо,» у један пут ће да почне Цервазо, «што Ренцо хоће да се жени, па му треба...»

Ренцо га погледа срдито.

«Мучи, будало!» рече му Тонијо и пропрати своје речи ударцем са лактом.

Разговор биваше све хладнији, па скоро и престаде. Ренцо је слабо и јео и пио, па је својим сведоцима умерено точио, како ће им нешто срца дати, али да им вино не удари у главу. Кад се спреми трпеза и кад је рачун

платио онај који је понајмање јелу и пићу нахудио, ваљало им је свој тројици наново проћи поред оних лица која су сва гледала у Ренца, као кад је био ушао. Пошто је овај учинио неколико корака изван ооврну се и виде, како она двојица иду за њим, које је био у кујни оставио. Он на то стаде са својим друговима, као да би да каже: баш да видимо, шта би ови хтели са мном. Али она двојица, кад опазише да их мотре, застадоше такође, нешто шапуташе и вратише се натраг. Да је Ренцо био толико близу њих, да им је могао чути речи, би му се ове врло чудне учиниле.

«Ала би то згода била, а да не рачунамо у то напојницу,» рече један од лупежа, «кад бисмо се вратили у дворац, па кад бисмо могли причати, да смо му онако лепо наместили ребра, а сињор Гризо да није имао шта да уређује.»

«Па да покваримо главно!» на то ће други. «Ено, он се нешто домишља; застао је па нас мотри. Е, кад би нешто касније било! Него да се вратимо, да се не би посумњало на нас. Видиш ли, да људи ода свуда долазе; пустимо их најпре да сви оду на своју лежу.»

И заиста беше то онај жагор и брујање, што се чује у селу у воче, а које ће мало за тим да уступи свечаном покоју ноћном. Жене се враћаше с поља, носећи на кркачи малу децу, а водећи већу за руку, која су морала да говоре вечерњу молитву; долазили су људи са лопатама и мотикама на рамену. Кад би се отворила врата, видела се ту и тамо како букти ватра ради готовљења сиромашке вечере; на улицама чули су се поздрави и по која реч о слабој берби и гладној години, а изнад свију речи брујали су одмерени и звучни гласи од звона, које је јављало крај од дана. Када Ренцо виде, да су се она два продрзљивца вратила, пође даље у растућем мраку, овда онда опомињући час једнога, час

другога брата. До Лучијине кућице стигнули су кад се већ смркло.

Један варварин, који није био без велеума, рекао је, да је простор између прве помисли страшна каква предузећа и његова извршења као оно сан, пун страшљивих слика. Већ више сати бејаше Лучија у мукама таква сна; а Ањеза, и сама Ањеза, виновница тога савета, дала се у мисли, па једва налазаше речи да храбри кћер. Али у часу пробуђења, то јест, у часу, кад се ваља посла латити, душа се налази са свим промењена. Уз страховање и срчаност, који су се у теби борили, дође друго страховање и друга срчаност; предузеће изађе разуму као нешто посве ново; оно што је у прве сувише задавало страха, изгледа често да је у један пут постало лако, често се чини да је препона велика, коју си једва узимао на ум, ужаснуто уображење хоће да уступа; због тога удови одричу службу, а срце заборавља на обећања, која је давало са највећим поуздањем. Када Ренцо полако закуца, Лучију обузе такав страх, да у онај пар наўми да поднесе све на свету, да за увек остане растављена од њега, пре но што би ону намеру извршила; али кад се он указа, па рече: «Ајдемо, ту сам!» кад се сви показаше готови да иду, без оклевања, као да се тиче ствари утврђене, која се не може опозвати: Лучија не имаде ни времена ни силе да се противи, па као да је нешто гони. узе дркћући једном руком матер, другом вереника испод руке, па се упути са пустоловним друштвом даље.

Сасвим тихо, опрезним кораком изађоше из куће и упутише се ван села. Најкраћи пут био би, да су ударили преко кроз село и правце кући дон Абондија; али су одабрали да обилазе, да их не би ко видео. Стазицама између вртова и њива дођоше близу ове куће, а ту се поделише. Вереници се сакрише за угао; поред њих Ањеза, али мало унапред, како ће у згодни час задржати Перпетуу и не пуштати је више; Тонијо са

сулудим Цервазом, који сам по себи ништа није знао чинити, а без кога ништа није се могло чинити, они јуначки на врата и закуцају.

«Ко је то у то доба?» викну један глас са прозора, који се у тај пар отвори; био је то Перпетуин глас. «Колико ја знам, нико није болестан. Да се није десила каква несрећа?»

«Ја сам,» одговори Тонијо, «дошао сам с братом, јер имамо нека разговора са господином пароком.»

«Зар је то доба за поштена кршћанина?» осекну се Перпетуа. «Зар је то пристојно? Дођите сутра.»

«Слушај, могу сутра доћи и не доћи; добио сам тамо неке новце, па сам дошао да платим, знаш, оно мало дуга; имам овде двадесет и пет нових жућака; али кад не може бити, ми ћемо причекати; знаш већ, како ћу их потрошити, па ћу опет доћи, кад будем друге накупио.»

«Причекај, причекај, ево ме таки. Али за што да долазиш у то доба?»

«И ја сам их мало час примио, па велим, као што рекох, ако их пустим да са мном спавају, ко зна, шта ће ми пасти на ум сутра. Дакле ако ти се не допада овај час, ја немам шта рећи; ја сам сада ту, ако ме не ћеш, ја одох.»

«Та немој, причекај мало; одмах ћу се вратити с одговором.»

Када то рече, затвори прозор. У тај пар одвоји се Ањеза од вереника, па пришапну Лучији:

«Не бој се, то је за један часак, као оно кад се вади зуб.»

Па стаде уз оба брата испред врата и поче разговор са Тонијом, тако да кад Перпетуа дође да отвори врата, морала је помислити, да је онај час онамо дошла и да је Тонијо задржао један часак.

(Наставиће се

ЖРТВА.

Окићено венцем од мирисне траве,
Јагњешце се бело у Делфију креће,
Где жртвеник букти. Са његове главе,
Шарене се траве и мирише цвеће.

И навина радост и наслада скупа,
Кратковечним венцем рогово му краси.
И весело јагње на жртвеник ступа,
А плам пуца, гори — и живот се гаси...

13 Јануара 1883 г.

Војислав.

РУСКО-ТУРСКИ РАТ

по

НЕИЗДАНИМ ДОКУМЕНТИМА

VI Прелиминер Сан-Стефанског мира

(види 43 св. „Отаџбине")

(свршетак)

Тиме се обараху сви дипломатички обпчаји. Нестор европске политике врло добро знађаше да предлог увјета мира припада побједиоцу, а не побијеђеноме. Он је дакле морао да има важних разлога да принуђава главнокомандујућега да збори таким необпчним дипломатским језиком. На те разлоге указивао је свршетак депеше, у осталом са свим бенасто: „Руски цар бијаше послао аутографно писмо царевима немачком и аустријском и пре предлога увјета мира желили би у Петрограду имати одговор од двају владара, да се унапред дође до неког споразума."

С друге стране бијаху убијеђени у руском главном стану, да Турска шћаше да се послужи отезањем само за то да тиме даде олакшицу раду Лорда Биконсфилда, који, изненађен чврстоћом догађаја, не бијаше са свим у стању да силно заштити Цариград.

Чињаше се да ово мњење бијаше истинито и по томе што та два турска пуновласника, дошавши једном у главни руски стан, по-

казиваше мало наклоности да приме руске увјете мира. Међу тим пролазећи кроз Харманли они су сусрели каваљерију Струкова, који, послије упорног боја, бијаше завладао тијем мјестом, удаљеним само на неких 30 километара од Једрена и важним због свог положаја на жељезничкој прузи. Истина је, они су се могли још надати да ће Сулејман-паша успјети да изађе из Филипопоља к Једрену и да пресијече повратак Струкову. Али они осташе једнако упорни и послије извешћа о потпуном уништењу армије Сулејмана-паше и о заузећу Једрена, догађаја, који су морали да разруше пошљедња њихова маштанија што су могли до тада сачувати.

19 (7) Јануара турски пуномоћници стигоше у кочијама у Казанлик у друштву многобројне пратње. Прими их г. Нелидов. Сервер-паша, разговарајући с г. Нелидовим, баци на Игњатијева сву одговорност за рат. „Он је шћео рат и све је употребио да га учини,“ Повторавао је Сервер-паша неколико пута. Г. Нелидов му тада напомену снисхођења, што Русија више пута очитова (Турској) у вријеме цариградске конференције, напомену му своја лична старања и напоре у вријеме његова управљања посланством по одласку Игњатијева. „Мени се бијаху наврнуле сузе на очи, рече му г. Нелидов, када вас мољах да потпишете протокол у коме, по жељи цара да уздржи мир, даваху вам се нове концесије, (уступци); али ваше невјероватно упорство осујети свако саглашење; и ви сада морате признати, да Русија има право да тражи од вас много послије толико жртава, што учини“.

Поступање Намика-паше бијаше веома мирније и спокојније него ли његова друга. Он, неспомињући ни једном рјечју узалудне укоре, рече г. Нелидову: „Кажите његовоме царском височанству да сам ја познавао и љубио његова оца и матер, *) кажите му, да сам стар и да сам много мање растројен годинама, него ли од жалости гледајући, моју несрећну отаџбину, да тако жестоко страда и будући принуђен да вршим тако трудну дужност. Спомените се да сте пили нашу воду и јели наш хљеб у Цариграду: будите милосрдни према нама“.

Г. Нелидов му одговори, да се велики књаз, лично, односи веле благосклоно к Турској, али да он ништа не може ту да поможе: увјети мира састављени су и ријешени још прије пада Плевне; ништа није додато и не обзирући се на побједе, одржане за тим. Али, ако не будете одуговлачили договарања, ако нам вашим отезањем на-

*) Године 1835 Намик-паша пратио је у Петроград, као секретар (тајник), турску мисију, која бијаше дошла да моли Русију о заузећу Цариграда.

валите још више жртава, онда ћемо бити принуђени да увећамо наша потраживања«.

Велики књаз био се је већ ријешио да не обраћа никакве пажње на захтјеве књаза Горчакова, који му бијаше опет заповједио да почека и не саопштава увјете мира. „Ја сам обећао, говорио је велики књаз, Реуфу-паши да ћу турскима пуновласницима показати увјете мира и бићу од бесједе. Ја бих се стидио, да у таким тешкима околностима прибјегавам к дипломатској хитрости због заузимања од Турске и пошљедњег комада територије (земље)«.

Главнокомандујући се са пуним поштовањем односно према представницима непријатељским и избјегавао је са највећим старањем све, што могаше да отежа њихову мисију. 20 (8) јануара биле су добивена два шифрована телеграма за турске пуновласнике. Нелидов упита великог књаза, не би ли било боље да им се предаду депеше у час његова (В. К.) виђења с њима. Такога мњења не бијаше велики књаз. „Ја узимљем на се сву одговорност,“ рече он.„ Ви се не бојите дакле захтјева књаза Горчакова. „Он и Ињатијев шћели су да нам препријече пут, јер они нам не могу да опросте што смо у Боготи без њихове помоћи израдили увјете мира«.

На неколико сати послије тога турски посредници били су представљени главнокомандујућему. Тада оба турска пуномоћника показиваше много достојанствености у њиховој несрећи. Велики књаз их прими веома срдачно.

Ко бајаги да се слаже са жељама књаза Горчакова, он их упита: каква је цијел њихова доласка и какве предлоге они доносе од стране султана. »Султан, мој господар, одговори Намик-паша, поручио нам је да Вам кажемо, да се он полаже на великодушије руског цара, он не предлаже никаквих увјета и нада се, да ћете ви, као побједиоци бити благи и милостиви према побијеђенима«,

Велики књаз му објасни, да Русија и не помишља прогонити их из Цариграда, да она воли виђети њих тамо него ли икоју другу нацију; да они (турци) морају кривити Инглезе за све њихове незгоде и напасти и да се једино спасење турске састоји у искреној и тијесној дружби с Русијом. Послије чега саопшти пуномоћницима увјете мира.

Ми смо рекли, да је главнокомандујући како се бар чињаше веома жељео да се намах учини примирије. Више разлога, један од којих бијаше голем, побуђаваху га да, што је могуће прије, заустави даље кретање руских трупа. По страшној чврстоћи, с којом кавалерија Струкова маршираше напред, могло се је предвиђети да

ће Руси на скоро приморани бити да заузму Једрене и да пођу на Цариград. А главни штаб сматраше поход на турску столицу као немогућан док се не осигурају код Галипоља, заузеће кога било је строго забрањено царем због избјегнућа окршаја с Инглеском.

Тога истог дана, 20 (8) јануара, велики књаз Никола посла у Петроград брзојав, у ком је јављао да је саопиштио увјете мира из узрока, на које указасмо.

На неколико сати пошто бијаше послана та депеша дознадоше у главном стану да су Турци оставили Једрене лагумавши прије барутану и уништивши њихове војничке материјале. Та новост задаваше главнокомандујућем и његовима помоћницима више бриге него ли усхићења. То бијаше потпуни и рјешителни успјех. Осјећаше се, да нека неодољива сила вуче Русе даље него ли они намјераваше ићи; и морало је се упитати, не без неке бриге, ђе и када ће се уставити тај потпуно срећни поход. Осим тога, није ли се морало бојати, да се у Једрену не догоди сјеча и да се у Цариграду не појави револуција? А да се је збиља измијенила влада, не би ли та нова компликација (замршење) учинила да буде труднијо више него икад склапање мира?

Под упливом тијех мисли велики књаз, разумје се, забрза да извјести турске пуновласнике о догађајима у Једрену и убјеђиваше их ушљед тога да што је могуће прије приме предложене им увјете мира.

21 (9) јануара биле су држане двије дуге конференције са турскима посредницима. Они дубоко бијаху тронути новим извјешћем, које је очевидно рушило посљедњу њихову наду, али, поред свега тога сва старања, сва настојавања главнокомандујућега да приме увјете мира бијаху бесплодна и узалудна. Још прије заузећа Једрене Струковом велики је књаз настојавао да приме увјете мира говорећи им: »Сваки час мијењају се позиције наших трупа; у колико више Руси напредују, у толико више ви се излажете да губите ваше територије. Досада ми нисмо прошли Харманли. Ја ћу се задовољити Једреном да буде крајња граница, али ако наша војска уђе у тај град, онда моји захтјеви не ће бити тако умјерени. Исто је и у вашем интересу да што прије потпише примирије, те тако да избјегнете тежих увјета«. На што турски пуномоћници увјек одговараше: *non possumus*.

Извјешће о заузећу Једрена бијаше као из ведра неба гром за турске пуномоћнике, особито за биједнога Намика-пашу: »Нас више нема, повика он, Турска је пропала. Ви можете да тражите све шта хоћете, али будите милосрдни. Ви сте побједиоци: спомените се да је великодушије на страни побједиоца«

»Само од вас зависи, одговори велики књаз, похитајте да потпишете увјете мира, које сам вам представио. Ако се ваша колебања продуже ја ћу бити принуђен да повучем границу до Лилибургаса, Мидије и Родосто«.

»Ми морамо прво то саопштити нашој влади«, одговорише турски посредници. Укратко да се рече, морало се је допуштити да пошаљу курира у Цариград ради нових инструкција

Главнокомандујући послије тога одреди да пређе у Једрене и понуди турске посреднике да му шљедују.

Да је руска армија продужавала свој марш с таком чврстоћом она би наскоро, шта је било очевидно, нашла се код бедема Цариграда. У главном стану већ се бијаху помирили с тим догађајем, и не обзирући се на угрожавајуће замршаје (компликације) што се се отуда назреваше.

Главнокомандујући, узимљући баш на себе одговорност за напредовање војске, у брзојаву, кога посла у Петроград $^{22}/_{10}$, упита да му се саопште тачна упуства по којима да се влада у случају уласка енглеске флоте у Босфор или искрцавања војске у Цариград Не би ли било боље да се осигура од стране Галипоља због забране инглеском уласку или да заузме Цариград, ако тамо букне устанак? Од своје стране главнокомандујући се изражавао, да у часу, у ком се налазе ствари, требало би се користити што Турци још не примише увјете мира и војевати до краја т. ј. заузети Галипољ, заузећем кога мјеста находио би се добар залог у рускима рукама, и ући у Цариград те да се тиме учини крај турском господарењу у Европи.

Телеграфски саопштаји међу Казанликом и Петроградом бијаху одвећ тешки, одговор на тај важни брзојав, послани из Петроарада $^{24}/_{12}$, бијаше добивен тек $^{29}/_{17}$ јануара. Дакле главни стан остаде без инструкција пуних седам (7) дана

Закашњење тога одговора поможе да се склопи и потпише примирје. Јануара $^{27}/_{15}$ турски делегати добише заповјед да потпишу увјете ма какви — му — драго да им се предложе. На неколико сати пре и главнокомандујући бијаше примио брзојав из Петрограда (али не одговор на његову депешу) у ком се заповиједало, да се иде на Цариград, ако турски пуномоћници не устуне за три дана. Дакле без окашњења одговора на депешу великог књаза, очевидно је, да би руска војска кренула се пут Цариграда одма послије $^{25}/_{13}$ јануара и да би претргнута била договарања. Али $^{27}/_{15}$ јануара пуномоћници турски сагласише се на све увјете и велики књаз перјешивши се да узме на се најтежу одговорност пристаде да потпише

примирије. Нова требовања стављена им послије толико побједа, тичу се само евакуације (очишћења) свију бугарских тврђава, осим Шумле и Варне које турцима остављаху се на вријеме (провизорно) с правом да у њих привезу све војничке материјале. Прва требовања касали су се само тврђава на Дунаву: Силистрије и Рушчука.

По уговору овога примирја Турци су морали да се повуку за утврђену линију од Чаталџе, која је морала служити неутралним појасом (зоном) међу војујућима.

$^{30}/_{18}$ Турски пуноћници Сервер-паша и Намик-паша сагласише се на све увјете, $^{31}/_{19}$ потписано је и примирје и прелиминер мира (!).

Сутра дан војска поче да заузимље мјеста (позиције), означена договором примирја. Гвардија посједне обалу мраморног мора од Силиврн до Родосто и Чоруглу. Скобељев са 4-тим корпусом заузе позицију пред Чаталџом; Гранадири заузеше Демотику и Бургас; ђенерал Карцов посједе Кавак и Дедеагач. Корпус 9-ти остаде у Једрену. Те позиције бијаху чуване до свршетка договарања.

3. Фебруара (22 јануара) дође ђенерао Игњатијев у Једрене са пуном влашћу да склопи (учини) мир. Први увјети, који му бијаху поручени да предложи, бијаху много тежи од примљених за тим у Сан-Стефану. Њему је било заповјеђено да требује да сва турска територија, састојећа се с једне стране међу Мидијом а с друге Лилибургасом и Еносом, буде уступљена Бугарској, а тако исто и Кавале родопске планине. Около Солуна остављаше се Турској само уски језичак земље.

Пре почетка серијозних договарања са Сафет-пашом, назначеним турским делегатом 1 феб. (20 јан.), јави се нова препона улазак инглеске флоте у мраморно море.

Депеша, послана царем у главни стан $^{24}/_{12}$ јан. и добивена тек $^{29}/_{17}$, заповиједаше главнокомандујућему, да се приближује к Цариграду, али да не улази у њ, ако га не позову Турци ушљед тешких нереда. Галипољ није се морао заузети ни у каквом случају.

$^{13}/_{1}$. Фебруара, по новима депешама из Петрограда, преиначаваше се те наредбе: ове пошљедне даваше главнокомандујућему потпуну слободу дјејства по његовима убјеђенима и околностима без икаква обзира на Инглеску.

Кад пак доплови Инглеска флота принциповим отоцима, што ће рећи мање него на сат хода од уласка у Босфор, велики књаз

опет упита по телеграфу: шта да ради, ако Инглези, налазећи се при уласку у Босфор, опробују у њ ући [1]).

За разјашњење неспоразумљење што се догађаше у нередовном добивању брзојава, морамо споменути да телеграфно саопштење међу Једреном и Петроградом иђаше или преко Цариграда или преко Тријеста, Дедеагача и Галипоља. И у једном и у другом случају брзојави пролажаху кроз турске руке. [2])

На гореспоменути брзојав великога књаза одма сутрадан он доби одговор од цара од прилике са ваким садржајем: Je ne comprends ni tes questions, ni tes hésitations, car je t'ai envoyé des instructions détaillées sur la conduite à tenir au cas où les Anglais entreraient dans le Bosphore" (Ја не разумем ни твојих питања, ни твојих колебања, јер сам ти послао потанке напутке о понашању у случају да Инглези уђу у Босфор.)

Тиме одвећ бијаху смућени у главном стану: инструкције о којима говораше царски брзојав не бијаху добивене. А међу тим околности постојаху све теже и теже. За један сат Инглези су могли да буду на уласку од Босфора, од кога руска армија бијаше удаљена три дана хода.

Чекајући инструкција, налазећих се очевидно у путу, велики књаз стаде да спрема све што бијаше од потребе, како за форсирано марширање (поход) на Цариград, тако и за заграђење уласка Инглезима у Босфор.

Већ, у час Инглеског угрожавања да продру кроз Дарданеле, велики књаз бијаше предложио Сафету-Паши да заузме Цариград с турском дозволом да се поставе руске батерије уз турске идасе са сједињенима силама двију држава препречи улазак флоте. Сафет-паша бијаше склоњен к томе предлогу и обећа да ће га подупрети код Дивана.

Али, улазак инглеске флоте, мучање турске, збачење Сервера-Паше, министра спољних послова, који бијаше потписао примирје, бијаху толике околности за узбуђење сумње о искрености турске владе.

Знамените инструкције, о којима напомињаше петроградска депеша закаснише на три или четири дана док стигоше у Једрене У њима,

[1] Ако је истина, да је 13/1 добио главнокомандујући таку власт, о којој је могао да дјејствује по своме убјеђењу, онда ова последња његова депеша није имала raison d'être. **Превод.**

[2] Plus tard seulement, lors de notre séjour à Constantinople, le mot de l'énigme nous fut donné par des personages turcs absolument dignes de foi. Comme on le verra dans la suite, c'est en retardant à dessein l'arrivée d'un télégramme du tzar, que la Porte put empêcher les Russes d'executér leur menace et d'entrer à Constantinople. Ajoutons ancore que les intteruptions continuelles des lignes télégraphiques à trávers les Balkans forçaient les Russes d'avoir recours aux lignes turques.

је се заповедало главнокомандајућему да, «*vu l'entrée des Anglais dans le Bosphore*» на мах заузма Цариград, у осталоме без завладања Галипољем и т. д. Рјечи, написане курсивом (или које не предводимо: *vu l'entrée ect*) у још већу забуну ставише главнокомандајућег. Инглези још не бијаху ушли у Босфор. Не бијаху ли написане те наредбе под упливом каквог лажног извјешћа у Петрограду? Или је књаз Горчаков сматрао принципове отоке као припадајуће к Бософру? То бијаше тешко питање из кога, по начину рјешења, могао је произаћи рат или мир с Инглеском.

Особито замршаваше ситуацију та околност, што у вријеме доласка брзојава инглеска флота већ бијаше отпловила од принципових отока у Измуд, мјесто веома удаљено од Босфора.

На тај начин, царске наредбе односиле су се таком случају, кога не само није било у ствари, него који, како се бар чињаше, био је сасвим одстрањен. За што дакле те заповјести стигоше у тако доба, када већ више не имадоше raison d'etrê? У закашњењу пак није било ништа случајнога, као што прави узрок узнадосмо послије, о чем већ говорили смо. Ми смо рекли да брзојави из Петрограда иђаху преко Цариграда. Са свим тим да брзојав бијаше шифрован турске власти без великог труда узнадоше му садржај и саопштише га инглескоме посланику. На њихову молбу инглески се посланик заузе код своје владе да флота одступи у Измуд. Када већ флота бијаше се удаљила од Босфора, тада упућени брзојав у главни руски стан постајаше безопасан јер не имађаше више цјели.

Главнокомандујући тада, видећи да не може више ни да заузме Цариграда ни да нападне на Галипољ шћаше да се спреми бар и да буде готов против нових инглеских предузећа, у којима играше улогу и Турска, која се из више пригода могла у томе да подозрева.

$^{21}/_{9}$. Фебруара главнокомандујући позва к себи Сафет пашу и повтори му своје тврдо рјешење о заузећу Сан-Стефана, мјестанца близу цариградских врата. И да осујети и пресијече свако отезање, увијања и хитрости, својствене турској дипломацији, он објави да, ако $^{23}/_{11}$ фебруара у 6 сати изјутра не буде имао од султана формалне молбенице о заузећу Сан-Стефана су 10—12 хиљада војске, он ће на тај мах почети наступање к Чаталџи и ући ће у Сан-Стефано са свом својом војском. »Ми први не ћемо почетида пуцамо, али ако турска армија успротиви се нашему марширању ја ћу сматрати тада примирје као растргнутим и поступаћу по околностима. Ја ћу бити на челу мојих војника и ви ћете бити уза ме«

У речени дан и сат велики књаз се је налазио са својом пратњом на штацији од железнице. Турски делегати исто бијаху дошли, али да објаве да још нису добили одговора. Главни руски штаб већ бијаше засјео у вагон, када делегати јавише великом књазу, да баш у тај мах добише од султана приглашење за њега да дође у Сан-Стефано, али само су хиљаду војника у мјесто 12 хиљада. Те рјечи и то приглашење веома расрди главнокомандујућег: »Ако нисте разумјели моје великодушно предложење да ћу узети са собом само 10—12 хиљада војника, тим горе за вас. Ја не допуштам побјеђеному да гради увјете побједиоцу, ја ћу поћи су толико војске колико ја хоћу.«

Када влак стиже у Чаталџу, већ 4-ти корпус, којима командоваше Скобељев, нахођаше се под оружијем, сасвим готов за полазак. Када велики књаз, послије инспекције тога корпуса, хћаше опет сјести у вагон да продужава пут, дође турски пуковник, послани од Мухамеда — Али и објави му да турске трупе не одступају и да се је морао зауставити влак, послани напред са коњима и личном гвардијом великог књаза.

„Вратите се одмах и кажите да ја идем на челу своје војске. Сафет-паша бити ће уза ме. Ми не ћемо да пуцамо, али прва ваша пушка попастиће њега, као и мене,« одговори главнокомандујући.

Тај одговор учинио је своје: влак је могао слободно да продужава свој пут у Сан-Стефано, куда стиже $^{24}/_{12}$ фебруара у 6 сати изјутра, на неколико сати само послије удаљења отуда турских трупа.

Главнокомандујућега дочека у Сан-Стефану турски војени министар Реуф-паша у друштву команданта турских трупа, находећих се около Цариграда. Ту они скупа углавише: какве позиције морају да заузму двије армије.

Из тога се види да уништење од части примирија, састојеће се у премјештају позиције двију армија и у доласку руса к Цариграду, бијаше проузроковано једино уласком енглеске флоте у мраморно море и двосмисленим понашањем турским односно тога догађаја. Што се из тога не излеже шта грђе, као заузеће Русима Цариграда а може бити и окршај са Инглеском, треба само приписати окашњењу царског брзојава, проузрокованом турскима властима. Напредовање и одступања Инглеске флоте која унеко вријеме интриговаше европско мњење, најбоље се објашњавају овдје изложеним овим причањем.

Чим се једном главни стан настани у Сан-Стефану договарања о миру почеше се да воде са већом дјелатељношћу. Ако се не свршише брзо, узрок томе треба искати само у патриотичном неу-

ступању или упорству турских делегата, са којим они бранише комад по комад своје несрећне територије. Много препона чињаша исто и ђенерао Игњатијев својим не опредељним понашањем, са малим повјерењем, што се могаше давати његовом тврђењу, са својима захтјевима и вјечитим опровржењем самога себе. Ако ђегод велики књаз бијаше принуђен да упливише на турске делегате помоћу војничких демонстрација, он је подједнако умјео у више пригода да опомене и ђенерала Игњатијева к умјерености, правичности или управ к чесности у договарању. Интервенција или умјешавања часног солдата бијаше веље корисно због прекраћења дипломатских хитрости и лукавства, која све више и без икакве користи продуљаваху и тако доста замршене одношаје.

Гласови о скором сабрању међународне конференције учврстише старања руских дипломата. Требало је на сваки начин да се јаве пред европски Ареопаг су нечим готовим (avec un fait accompli). Фебруара 19 (Марча 3) би потписан Сан-Стефански трактат.

Примједба. Ето како су написани чланци непознатим писцем о Руско-турском рату. Је ли истина, има ли правице ту у нападајима на руске дипломате? Само је жалост, да се у тима чланцима не напада и на то, што се брани у њима, на име на главно управитељство над војском. Да се је љепше и боље управљало војском, прво би заиста стигли к Цариграду, не би погинули толики људи узалуд и од рана и од студени, глади и тифуса. Главно управљење било је слабо. Као што и прије рекох у једној примједби, »више у Русији на жалост вриједи мито, декорација, повећање на служби него ли патриотизам.« Лица која испуњавају и врше какво дјело, врше га и испуњавају са себичног гледишта, како да добију крст и декорацију и да се одличе у повећању на служби, а не с гледишта самог подузећа. Дакле вршиоци раде само за се а не за ствар, јер предузеће постаје срество да се дочепају новаца, крстова, повећања имјена и хиљаду других себичних ствари. Па и сами врховни начелници придржавају се таког мњења, јер стављају на чело различитих одјела људе, који још нису награђени ни новцем ни крстовима — па баш да су ти људи и права ништавила

Тако они раде по неком систему, јер су и они дошли до врхунца на тај начин и јер им таки људи не ће затамнити задобиту славу и лишити их свемогућства. Врховне вођe криво гледају на праве способњаке, стручњаке, и ако су ти способњаци и стручњаци још добили чин и крстове, онда им управ говоре: не сметајте, то се вас ну

тиче, ви сте већ добили чин, а и Ђорђа сте добили, дајте да и други штогод заслуже. Ако се пак сусретну с човјеком, који види погрјешке својих вођа, који се не слаже с њима у њиховим поступцима, онда се они са свима могућима средствима старају да га удаље и од себе и од дјела. Ђе би он допринео много користи; а ђегод се не шкрби и судом престрашити па и подписати. Није ли то себичност, није ли то да општа ствар постаје средством за обогаћење и одличије неколико ....? У вријеме рата вас руски народ знао је да Скобељева гледају кривим оком у главном штабу, да га не цијене и не дају му командовања над војском какво он заслужује, а све из узрока, које мало више изложих, а нешто и из зависти. За то су викали јавно на главни штаб, за то се је највише прославио Скобељев у народу. Његови противници нападали су и на кореспонденте, који су писали истинску истину о њему. Скобељев је стајао високо, он је био у сродству са двором царским, па нису њега могли лако сломити, нису му могли веље наудити и напокон нису могли занијекати његову способност, те уступили су јавном мњењу и његову положају, те је он могао да заузме на покон мјесто у војци, какво му је пристојало. Али заиста он би остао ни с чим да је био прости самртни и да га није његов положај подизао. А ко зна, колико је било Скобељева у војсци руској, који су се морали преклањати ништавилам налик на Левицке, Шулднерове и Криденерове? Наполеона I-ог нигда не би виђео свијет да не буде било француске револуције, јер у револуцији силнији и развитији, способнији и енергичнији људи добивају прва мјеста, јер у револуцији нема протекције и непотизма, само из тога узрока могла је Француска у почетку нашега стољећа завладати свом Европом, којом је тада владало све што хоћете осим правичнсти како личне тако и народне, од чега се Европа још не може са свим да излијечи и од чега ће је по свој прилици излијечити каква нова 1789 година.

Послије смрти покојног Скобељева много се писало и пише у Русији о њему. Највеће пажње заслужује, судећи по критичким одзивима књига по називању: „Личне успомене и утисци о Скобељеву“ В. И. Немировића- Донченка. Тај руски писац у вријеме рата налазио се уз Скобељета као кореспонденат „Новога времена,“ у ком листу он је прослављао хероја „Зелених-гора.“ Дакле г. Немировић — Донченко могао је саопштити много интересних ствари читалачком свијету и обожатељима Скобељева. На једном мјесту *) његове књиге писац

*) Жао ми је да нисам могао добити ту књигу г. Немировића-Донченка да је прочитам; ово овдје што саопштавам из те књиге прочитао сам у „Отечественим Записками од Октобра мјесеца ове године.

прича како је један пут покојни Скобељев био незадовољан и љут на распореЂења својих начелника и размећући на све стране и гладећи своје дугачке брке рекао: „Жутко! . . . . Та мене ... вређа... Видим ствари боље него онь, знадем све њихове погрјешке морам мучати. А за што морате мучати? А зар побједилац халатника (арестана) има право гласа? Најизврснији између њих (самие лучшіе изъ нихъ) диве и се чуде, зашто се ја пачам у ствари. Видите ли у мене је све, и чин и свети Ђорђе о врату.... А то ће рећи да има јући што мени треба не треба ни о чем ни мислити.... Допушти да други добију што год. Тако с тога гледишта гледају на ствари. А о томе што душа боли, што руско предузеће пропада, нико и не мисл- Гадно ....Још смо ми неспособан народ.«

Те ријечи покојног Скобељева доказују да је он био не само велики вођа и јунак него велики и мислилац, да се је борио сам са собом гледајући погрјешке својих старјешина, да је његова племенита душа страдала особито код Плевне, послије сваке битке, које би он тако не почимао као што се почимљаху, да га је дирало у његово народно осјећање, осјећање које га је и одушевљавало на подвиге и јунаштва, овако себично поступање старјешина, ради чега је и повикао „још смо ми“ „безпорјадочан“ и неспособан народ.“ Те ријечи неумрлог побједиоца Геок-тепе потпуно осуђују управљање руске војске у вријеме пошљедњег рата с Турском. Његово ђенијално око видјело је да управитељи раде не за општу ствар за коју су подигли оружије но за се и за своје пријатеље. Благородна његова душа није могла то да подноси, већ се је и тужила - а колико је он мучао? — Негодовао је он највише за то, што је видјео да и *најизврснији* не мисле и не раде како би требало.

Да је писац чланака, које смо превели, примјетио и описао ту ману руског„ Началства'« као што ју је Скобељев примјетио, тада би чланци били потпунији и интереснији, а по свој прилици писац је био у стању да то примјети, а може бити и примјетио је те нарочито сакрио — јер госа није допуштао да се то објелодани у француском Журналу. — Проклета себичност свуђе она провирује!

Светковина 19 Фебруара у који је дан сјео на пријесто покојни Цар Александер II и у који је дан синуло сунце ослобођења руском народу, „мужику« испод ропства руског племства — руског феудализма увијек се светкује у Русији са великом сјајношћу, али мени се чини нигда се није прославио тај дан, па баш ни 1861 године, као 1878 године, кад је официјално објављено било да је већ склопљен мир с Турском. Сви градови, вас народ, сви сталежи од срца се радоваху свршетку тога тешког и кобног рата, који прогута на стотине хи-

љада руских грађана, небројене милионе рубаља. Истина је, и увјет мира сан-стефанског задовољаваше руско словољубље, али свршетак рата радоваше више свега.

Увјети мира били се лијепо дочекани што се Бугарске тиче, но што се је тицало српског народа у опште, а особито Босне и Кнежевине Србије свеђе се је критиковало. Говорило се је у Русији да се на неправедан начин Бошњаци и Ерцеговци с малим изузетком остављаху у пређашњем свом стању, они Бошњаци и Ерцеговци који су се били и подигли против општег врага, против кога су се борили више од године дана без ичије оружане помоћи. Није се одобравало што се ништа не даваше Србији послије свију њезиних жртава, послије јуначких нападаја на Турску и јуначког брањења своје земље од свију турских сила 1876 године, послије жеље да буду Руски савезници у рату најтежег тренутка руске армије под Плевном, коју жељу осујећавали су сами руски дипломати напокон оружане помоћи — коју је с радошћу пружио српски народ руској армији. Говорило се је, да је и Црна Гора, из љубави к Бугарској, од части заборављена била та Црна-Гора народ које — обожава велику Русију.

На све то нападали су у Русији сви образовани људи, све јавно мњење, које је с будним оком пратило догађаје што се збиваше на словенском југу од 1875 године. Сви су налазили да је руска дипломација огријешила душу напрам српства, да није праведно поступила и да је увриједила на незаслужени начин српство које се већ неколико вијекова бори с Турском, које је и Петру великоме, томе творцу Русије, помагало, и које је кроз толико вијекова сачувало своју народну чистоћу и надало се ослобођењу и од својих мишица и од сјеверне браће. С друге стране сви нахођаху, баш сви, да се даваше Бугарској много више него ли она заслуживаше — јер Бугаска и није си заслужила ништа активно, и да се српском народу не даје ни десети дио онога што је он заслужио у току пошљедњих година. Руски народ није знао чему да припише тако поступање своје дипломације на спрам Србије и у опште српског народа, те бијаше почео да грди своје дипломате. Ни старина Горчаков није на миру остављен, а особито нападаше и управ псоваше Игњатијева. Заборав и тако да речем, увреда Срба од стране руске дипломације пробуде у руском народу опет симпатију к српскоме народу. Истина, били су и на страни дипломата, али мала од већ мала мањина и то та мањина, која се преклања пред својима старјешинама ма шта да те старешине учине. Језгра народа и све образовано друштво било за Србе а против својих дипломата. Игњатијева су мрзили и прије

Сан-Стефанског мира и многи се обрадоваше његову заточењу у имању код Кијева. Нападање на руске дипломате од стране народа и за неправице к Србима доби врхунац у вријеме Берлинског конгреса а особито по његовом свршетку. Народ је јавно био почео да изјављује своје незадовољство на своје дипломате. Том су пригодом користили се и људи који су мрзили владу, те и владу почеше да цртају црнима бојама, говорећи да влада прописује како да се понашају њезини чиновници, да је влада свему томе крива. Под владом или „правитељством" подразумјевали су самог врховног вођу — Цара. Тада су се просуле биле и неке анегдоте, које су бајаги, биле узроком таког понашања и уступања руских дипломата на Берлинском конгресу. Сви су се смијали над том комедијом уношења и прношења у сједнице Горчакова на столици. Његово неподвижно стање није му сметало да остуна више него ли бјегајући пред непријатељем армија. То бјежање није било достојно руске побједоносне армије; руског народа који је све жртвовао и још је био готов жртвовати за ослобођење балканских Словена и да подржи своју част, која је била скопчана са Сан-Стефанским договором. Руски борац-солдат и руски народ нису криви уступању руске дипломације од мраморног и Егејског мора за Балкан. Народ критиковаше понашање руске дипломације на спрам Срба и у вријеме берлинског конгреса. Прије су руске дипломате могле рећи рускоме народу, да они нису могли дати Србији и Србима ништа, јер је се томе противила Аустрија. На Берлинском је конгресу руски народ с удивљењем гледао, како је српски делегат дружио се с Аустријом да што год добије, и како руски дипломати и не маре за свог недавног савезника по оружију што се с трудом може наћи други примјер у историји, не нових и средњих вјекова но и римског доба, јер су и Римљани били увијек штедри и милостиви према својим савезницима по оружију. Руски народ томе није крив, неко други и за нешто друго.

Ту се и нехотице рађа питање, које је сваки Србин задавао себи више од сто пута послије сан-стефанског мира и берлинског конгреса, а на име: за што на оба та мјеста тако поступаше руске дипломате наспрам Србије и српског народа у Босни и Старој Србији и за што тако јавно вређаше народ, који ништа није жалио да се ослободи од турског варварства? Између многих хипотеза ја ћу да одговорим само једну, која је по свој прилици доста допринијела да тако поступају руске дипломате. Какав младић у Србији назад десетак година, а особито послије московске етнографичке изложбе није знао да постоје у Русији Славенски комитети, помоћу којих могло би се поступити на више школе у Русији? Комитети ваистину

имали су прелијепу цјел да помажу ваљанима-сиромашним младићима из јужних Славена. У једно вријеме сва њихова дјелатељност била је обраћена на ту сврху. Лако си је представити да узнавши о томе многи младићи из југо-славена а особито из кнежевине Србије поврвише у Русију да тобоже поступе с помоћу новчаном од словенских комитета на више школе руске а особито на медициске факултете и текничке школе. Вели руска пословица: „Было бы золото, черты будуть," те тако и просиоци се јављају тамо ђе се дају новци. Само ваља рећи истину, просиоци код славенских комитета бијаху сваке врсте. Било је ваљаних младића, али са свим мало бројем, већи, големо већи број просиоца био је: 1-во из недоучених и неприправних младића, који, све да и поступаше на руске више школе, нису могли с коришћу пратити их, јер нису имали основа за те школе и падали су на првима испитима, а осим тога и сами се нису старали да се спреме проводећи цио дан у безпосличењу; 2-го управ из различитих вуцибатина и лажљиваца, који су сваки дан потуцали по комитетима и обијали прагове „азијатског департамента" мољакајући и просјачећи; 3-ће чак и женске, које премда бијаху дошле у малом броју да се уче, наскоро бацише књигу од науке и латише се књига нихилистичког садржаја и различитих изванских обиљежија, као наочара, шишања власи, чим се младе нихилистке тада одликоваху у Русији од других женских,

Мал да не сви ти млади људи долажаху к словенским комитетима са препорукама из Србије. Наравно је, комитети су судили о просиоцима по лицу које препоручује просиоца и по начину на који се просилац препоручује. Ја сам увјерен, да ти људи, који су препоручивали младиће, имали су добру намјеру и њима немамо ништа замјерити, но шта више благодарити им за то добро које су шћели учинити младим људима, који су шћели или су бар говорили препоручитељу да се хоће учити. Сва дакле кривица пада на младиће — просиоце, који ни су шћели да издрже своје задане бесједе, нису шћели да уче и да раде то за чим бејаху дошли у Русију. Томе је још крива заношљивост — охолост и лудорија многих од њих, који су тврдили и себи и другима, да они све знају, да се могу упоредити са ким год хоћеш у Србији, те да и не треба учити им се. Разумије се да са таким погледима на науку и у опште на ствари ни су се посјећавале школске аудиторије, него се бекријало чега су биле посљедице да су се сви „резали" и падали на испитима, ако се је који од њих осмјељавао да се јави на испит. Није ласно свршити какву школу кад у место школских клупа, професора и текнологичких рачунака (цртежа) обијају се по вас дан и по сву ноћ

клупе „кухмистерских“ (нижи ред ресторанâ), слушају се бунцања пијаницâ и цртају се развратни цртежи. Тако поведење наскоро доводи до очајања бједности, јер словенски комитети узтежу свој цеп и прекраћују стипендије такима стипендијатима, а и „азијатски департаменат“ не поступа другчије. Тада се по „кухмистерским“ подижу псовке и грдње да те Бог сачува, тада почеше тјешње дружење (и пре је дружења било) с руским нихилистима тога доба, тада српски младићи — без крајцаре, који бејаху дошли да просе милости и новчане и научне, помисле да куде све руске установе пак и државне поретке. Све би то лијепо било, да се у исто време мал да не сваки дан не јављају те делије и у комитете и у „департаменат“. Ваља знати да је руска влада знала за понашање српских младића, као што је знала ко се је учио а које бећарио; знала је све псовке које ти јунаци брбљаше по крчмама, знала је њихове симпатије к нихилистима, знала је за њихове планове с нихилистима како да се реформира руска држава, све је знала руска влада пак и њихове помисли. Ја знам, за мога бављења у Петрограду од 1870 до 1874, руска је влада изаслала из Петрограда и Русије двије женске и неколико младића за њихово политичко поведење. Ја бих могао неке и именовати али: *nomina sunt odiosa*. Уплјед рђава поведења у Петрограду и Москви тијех делија, који се нијесу нигда ни чим занимали, гледали су у русији и на српску омладину, као и на те делије, који и нису били омладинци. О омладини, њезиној цјели, узноваше понајвиши из немачких, особито, бечких извора, те наравно да је нису могли цијенити високо. Милетић и омладина изгледаше као нека чета револуционара. Разумје се, да сва омладина и мал да не вас српски народ сматраше за праве нихилисте. А једном састављено рђаво мњење лако се не мијења, особито код владе, којој су и своје нихилисте додијали и која би све нихилисте и револуционаре на свему свијету прије објесила него ли би им помогла. Да је било састављено рђаво мњење о српској омладини која се учила у Русији — а преко ње и о свој српској омладини, више је него истинито. А кад је то тако, није ли моја хипотеза вјерна и није ли Србији нашкодило понајвише то неправедно и не заслужено мњење о њој? Треба споменути да је у вријеме санстефанског мира а особито берлинског конгреса велику улогу играо у дипломатичким пословима граф Шувалов, бивши шеф гласовитог „III-г одјељења“ или жандарм врх жандарма, тај дипломат, који је по свој прилици подупрьо то рђаво мнење о српству, дипломат, који се је учио дипломацији у канцеларијама тајне полиције, дипломат, кога је мрзио и ненавидио сав руски народ, дипломат, кога су тако у ве-

лико хвалили западњаци европски у вријеме берлинског конгреса и после конгреса ради себичних пожуда (свака похвала не може да се сматра за похвалу), те се једном мишљаше бар у Еврпи да ће он наслиједити књаза Горчакова, дипломат, који је највећи кривац што се повећао број нихилиста упљед теорије: „притиснуто јаче све на више скаче." дипломат, који је увијек плашио покојног цара нихилистима па и свачим другим тако да се је једном говорило да је он свемогућ у Русији, дипломат, који је по свој прилици и Србији нашкодио гледајући на дипломацију кроз жандармске наочаре, дипломат, који је на жалост био главни представник Русије на берлинском конгресу. Тај дипломат није могао да не подупре састављено мњење о српској омладини оснивајући, може бити, своје увјерење и подупирање са фактама, које је он знао кад је био свемогући жандарм и свевидећи аргус тајне полицијске, којим су аргусом и били прогнани из Русије тијех неколико младића.

Ја не знам сада долазе ли таки младићи из Србије у Русију као прије рата и не знам дају ли им штипендије словенски комитети — премда чини ми се да не —, али реко би да сада не гледају на српску омладину ни у меродавним круговима као што су гледали прије рата, јер омладина више се не преставља у Русији таквима бојама, које изображавају руског — нихилиста — ревулуционара. Рат нас је зблизио, те боље знамо тежње друг друга како народне тако и одјељених партија — сада не црпе знања о српском народу и српској младежи из немачких извора, сада се српски народ цијени више но може бити сами дипломати, који су врећали Србију при склапању мира, сада се кају за своје поступке.

Завршујући ову своју примједбу не могу а да не кажем да, какви му драго да су били узроци, по којим поступаше руске дипломате, *Руски народ и руско јавно мњење* негодовало је и викало против таких поступања својих дипломата и јавно је изражавало своје симпатије према Србима и Србији а особито према биједнима Бошњацима, које предадоше послије берлинског конгрес у горе руке неголи су прије били. Томе се ми Срби имамо радовати, јер је то најбољи увјет да ће руски народ у потреби опет притећи у помоћ Србима као и 1875—76 године, чега српски народ и треба да жели свеђе односећи се к руском народу с благодарношћу како за помоћ 1875—76 године тако и за симпатије које је изјављавала за увреду учињену српском народу њиховима дипломатима.

И. Л. Ш.

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН БЕРТОЛДА АУЕРБАХА

КЊИГА ДРУГА

(СВРШЕТАК)

12.

— Мени је као да сам нешто изгубила, као да ме неко зове, све би се окретала да видим ко ме зове. Грофица за цело много мисли о нама. Ах у ње је најбоље срце на свету! —

Тако је говорила Валпурга много дана пошто је Ирма отпутовала, кад већ нико у двору није на њу помишљао. На двору се ни за ким не осећа празнина а камо ли жудња; чим неко умре или отпутује, одмах стаје други на његово место.

Гђица Крамерова настави са Валпургом часове писања, и ова није ни разумела смисао речи, које је Крамерова том приликом изговорила.

— Отмена госпоштина радо започиње многи посао, само што сваки тај посао морамо ми да свршимо. Многи сам ја вез довршила на коме једва ако је неколико пута забола иглу она рука, које се после због тог љубила. Али то је са свим у реду, тако и треба да је.

Код Крамерове беше све у свом реду што отмена госпоштина ради.

Дете беше напредно. Дан по дан пролажаше време, све је ишло својим путем, тихо и правилно. Сада је Валпурзи накнађена грофица Ирма. Беху Краљици дозволили да задржи дете и дојкињу код себе по неколико сахата сваки дан.

Док је Ирма напољу у свету тражила мира и тишине, а налазила све више само хаос, дотле живот Краљичин беше постао опет светао. Истина и она је осетила тешкоћу и заплете живота, али сада се беше измирила

сама собом и беше оздравила. Она је гледала дете, а кад му је говорила, Валпурга само склопи побожно руке па слуша и ако није све разумевала, јер она је осећала шта ту бива. Када је краљица тешила личног лекара због несреће која му се у породици догодила она рече: ма како да је у свету пуно загонетака и несугласица, опет родитељи имају у своме детету утеху, јер је у њему нова могућност за чисту човечност, за највише спасење.

Краљица уз то погледа на своје дете које се играло у колевци, а Валпурга рече.

— Погледајте, наше се дете смеје! То је први пут. Па дабоме, данас му је седам недеља! —

— И тако ја сам видела први осмејак детињи, а његов отац није ту да га види! —

— Немојте тако да се мрштите, мољаше Валпурга — смејте се и ви, па ће дете даље смејати се, и сваки ваш ведар и весео поглед упечатиће се на његовом лицу!—

Дете се смешило даље док лекар не замоли обе жене да не узбуђују даље дете; у осталом он додаде да Валпурга има, право да одојче добије у толико љубазнији израз лица, што га више љубазно погледају.

Од тога доба није дете више никада видело брижно лице своје мајке.

Валпурга није могла дуже и без прекида да говори ни о чему другом већ о личностима. За то је и овде био често разговор о грофици Ирми. Али се најзад и то исцрпело, па кад би онда краљица рекла «Што ћутиш? Ја знам да ти иначе поваздан торочеш с дететом, да се играш с њиме» — Валпурга је само ћутала.

Краљица је захтевала да јој Валпурга цео свој живот исприча, она је то учинила али све парче по парче, и краљица је морала често да је запиткује, јер она није могла да прича у свези; та она никада није помишљала на целокупан свој живот; он се онако котрљао сам собом није ту имало шта да се мисли. Па онда беше је по

страх од тога разговора; изгледало јој је као да је мало пред судом.

— А како си нашла твог мужа; Волеш ли га здраво? —

— Па дабоме, кад ми је муж У њему нема ни капи рђаве крви. Мало је дрвењаст, хоћу рећи неспретан, али само пред људима, а то је за то што није много излазио међ људе. Одрастао је у једној усамљеној кући па до своје двадесет друге године није видео ништа друго до дрва која секу; али њему ни један посао није тежак, што год му поверите, урадиће добро. Па да видите није баш ни глуп, напротив, он не ће пред светом да се размеће са својом памећу, само мени све потанко исприча, па њему је доста кад ја знам да је он човек на своме месту. Моме Хансу треба подоста времена да неку ствар промисли. али кад је размислио, онда је за цело погодио онако како ваља. Видите, госпођо краљице, ја сам могла добити много промућурнијега мужа, али нисам хтела. Моја другарица удала се за ловца, па он има једнога другара који је много трчкарао за мном, али ја га нисам хтела, јер он је сам у себе заљубљен. Једном ме је возио преко језера, па видим како се сваки час огледа у језеру, шиљи бркове, и пући уста. Та не ћу ја поћи за те, па да имаш хаљине од сувога злата, помислих ја. Па онда, кад је мој покојни отац страдао на језеру, од некуда Ханс се обрете нашој кући, доноси све што треба лови рибу коју ја и мајка продавасмо, иде у шуму, јер мој је отац био и дрвар и рибар. То је тако ишло по године дана, нити га је ко звао, нити га је ко терао, он је био код нас, никад од њега нисам чула ружну реч, па ето тако, узели смо се, и хвала Богу са свим смо срећни, а сад ћемо ето због нашег златног принца постати имућни, већ смо постали. Па онда, није то шала да човек пусти од себе жену за читаву годину дана. Али мој Ханс никада не говори много; ако је нешто добро и поштено, ако мора да буде, он само климне главом, ал овако јако,

и онда је свршена ствар. Опростите, госпођо краљице, што ја којешта причам, али ви сте захтевали! —

— Мени је баш мило што има просто срећних људи на свету. Светски мудраци држе да су Бог зна како паметни кад изреку да на свету нема просто срећних људи и да сељаци нису тако добри као што их замишљамо.

— И нису, за цело нису — упаде Валпурга журно у реч — Нема ништа грђе но што су људи код нас на селу. Наравно има их и поштених и ваљаних, али још више их је завидљиваца, лопова, безбожника и лола, и Ценца и њен Тома баш су од најгорих, и ја нисам баш ни мало крива за то! —

Валпурга је мислила да и Краљица мора знати за Томино помиловање, па није хтела да јој после реку да није истину казала.

Краљица се сневесели кад је чула како Валпурга говори о својим земљацима и сељацима.

После неког времена Краљица рече

— Кажу ми да лепо певаш. Дед отпевај једну песму! —

— Не могу, госпођо краљице, ја би вам за цело од свега срца певала, али све су моје песме глупе, а од ваљаних не знам до црквенских.

— Па певај коју од тих песама, што велиш да су глупе! —

— Не могу, то су самоћне песме. —

— Шта је то? —

— Не знам, тако их зову —

— Да нису то песме које се само онда певају кад кад је човек сам? —

— Јест, јест, тако ће бити. Краљица има право. —

Колико се год краљица трудила да је приволе да пева, Валпурга је непрестано одговарала да не може, најзад бризну у плач. Сад је имала муке док ју је утишала. Најзад се смирила и оде с дететом у своју собу.

Кад је сутрадан опет звата код краљице, ова јој рече

— Ти имаш право, Валпурга, ти не можеш певати кад ја хоћу. Ја сам много о теби мислила. И тица на грани не може да пева кад је другом неком воља. Слободна природа не може се управљати капелниковом палицом. Ја те не ћу више никада нагонити да ми певаш! —

А Валпурга се била баш опремила, изабрала најлепшу песму да пева пред краљицом, а сад опет краљица не ће, управо јој забрањује да пева, још је упоређује са тицом на грани. Буди Бог с нама какви су људи у дворцу.!

— Чујем — рече даље краљица — да у вас верују у језеркињу вилу. Верујеш ли и ти? —

— Да л' верујем? Не знам, тако се прича. Мој покојни отац видео ју је на три дана пред своју смрт, и онда смо већ знали да мора умрети. Кажу да је та вила Валдековица! —

— Ко је то Валдековица? —

— То је жена Вертова! —

— А ко је Верт? —

— Парче земље у сред језера. Око њега свуд у наоколо је вода. —

— Па то је онда острво! —

— Да боме, зову га и острво! —

— Па шта је онда са том Валдековицом? —

— Пре много хиљада година био један човек, који је био витез по имену Валдек, па је био крстоносац. Он је са многим краљевима и царевима отишао у обетовану земљу да се поклони гробу Христа Спаситеља, и кад је пошао рекао је својој жени: Буди ми поштена и верна. Па кад се после много година вратио, сав поцрнео од сунца са истока, затекао је своју жену са другим. Он их је онда обоје везао, бацио у чамац и одвезао до Верта па их је тако везане избацио и оставио на острву. Ту су од глади умрли, а тице су их раскљувале. Истина браколомство и заслужује таку казну, али опет

је страшно кад се човек помисли. По коју ноћ види се на Верту модар пламичак, а људи кажу да је душа Валдековице ушла у некакву језеркињу вилу, те тако сад мора да лута! —

Тако је причала Валпурга. Кад је видела како краљица укочено гледа, она се уплаши па упита:

— Да вас нисам престравила мојом причом. То се тек само тако прича, ко зна да л' је тако било!

— Не бој се ништа — одговори краљица — Мени је пуна глава других мисли. —

— Богме знам како вам је. Није шала толики домазлук, толики људи у двору, ту није ласно бити газдарица! —

Краљица се насмеја на глас.

Валпурга није могла да нађе шта има ту смешно, али опет право јој беше. Тек једно је опазила: што год она рекне све се то некако изврне. У след тога наиђе на њу некаква особита плашљивост, па онда на један пут је раскалашно весела, па јој се почеше и самој допадати нека њена особењаштва, јер је опазила да се на њих осмејкују. Што се краљица више трудила да с њоме буде што природнија, то се Валпурга све више «цифрала»; она стаде саму себе да копира, стаде детету тепајући издевати му некаква будибогснама имена, јер је знала да је краљица слуша. Једноч почела је сама да пева, па кад је свршила погледа краљицу, а ова ни мукајст То је најпре зачудило, па онда и увредило. Зар она није лепо певала?

А краљица се опет чинила да не чује, само да је не би збунила каквом својом примедбом.

Чудна игра настаде између ове две жене. Обе су се свима свима силама трудиле да се једна другој приближи, па ипак су их разне стазе далеко раздвајале.

Дође један изванредан дан. Краљица се извезе први пут и узе к себи у кола Валпургу и принца.

— На пољу на ведром дану, Ви сте по хиљаду пута лепша. У оним полумрачним собама нисам ни слутила како си лепа, госпођо Краљице! — рече Валпурга, а Краљица рече нешто француски главној дворској госпођи која је поред ње седела.

На то ће рећи Валпурга

— Смем ли нешто замолити, милостива краљице? —

— Смеш, говори само. —

— Ја ка' велим шкодиће детету кад се пред њим тако француза. Његова мала душа све разуме и ако не може ништа да каже, па се бојим збунићемо му његов мали мозак. Ја не знам како би то управ ваљало казати, али ја то осећам, осећам у својој глави, а што ја осећам то осећа и моје дете! —

— Она има право — рече краљица дворској госпођи — дете не би требало да чује ни једну туђу реч док не научи добро материњски језик! —

— Да, да, материњски језик — викну Валпурга радосно — Ето видите, ви одмах нађете право име. Било ми је на врх језика, па опет и сам умела да изговорим. Тако је. Та и ја сам у неку руку — ако се то може казати — као мајка овом детету, па за то. . је ли?

— Дабоме, ти имаш право. Драга Бринкенштајновице, молим вас да наредите да се пред принцем не сме другаче говорити до немачки! —

Валпурга беше срећна. Сад за цело не ће нико смети пред њом французати, јер где год је принц ту је она.

Госпођица Крамерова обрадова је још гласом да ће цео двор скоро прећи у летњиковац.

13.

Али пре него што се двор преселио у краљевски летњиковац, имала је Валпурга са принцем још један посао у вароши.

То беше управо шала барона Шенинга при доручку, али је добро примљена. Милиони људи који би желели да виде како изгледа њихов владалац будућности, треба да се задовоље: престолонаследник треба да се фотографише како га народ носи на рукама, а преставник народа биће Валпурга.

Она се отимала од тога плана: каке су то ствари, то не сме да буде, дете се не сме ни у огледалу видети док му се не наврши година, јер докле год не погледа у огледало може да се види у длану своје леве руке. А они хоће чак да га молују!

Али све њено отимање не поможе ништа, она се морала лепо обући, принца такође накитише, али онај господин што ће да му гради слику, скиде му капицу с главе, вели, лепше је да му се види плава коврчава косица.

Неколико пута рекоше: слика није добро испала. Валпурга се уплашила кад год је чула тај глас из оне мрачне собице — у којој су за цело нека маштанија и ђаволства. Она беше све немирнија. На један пут — Шенинг се добро досетио — засвира у оближњој соби некаква дворска виртуоскиња на клавиру Валпургину најмилију песму. Њено се лице разведри, дете се такође смири и — победа! Слика беше погођена!

Колико су биле лепе шетње по вароши, сада дође још лепша.

Цео двор пресели се у летњиковац.

Кренуше се у подне једног ведрог и лепог дана. Цео друм којим се ваљало три сахата возити, беше пре тога поливен тако да није било ни мало прашине.

Валпурга је седела са принцем у краљичиним отвореним колима. Она је сада први пут опет пролазила кроз село и поља, гледала је сељаке по прозорима и на праговима њихових кућа, њихову децу пред кућама, гледала је тежаке где у пољу раде, на сваког се осмејкивала, свакога је поздрављала климајући главом.

Краљица упита — Шта је теби?

— Ах, Боже мој, опростите, госпођо краљице, али тамо се људи муче и напрежу, ја знам како их болу леђа од оних тешких врећа кромпира, што тамо оне жене носе, а ја се возим на четири коња, ка' да сам нешто боља од њих. Тако ми је на души као да би требало све те људе да молим за опроштај што се тако господски поред њих возам, као да би им морала рећи: немојте се љутити, добри људи, до́ године ћу ја бити опет ка' и ви, ове хаљине што на мени видите, ова кола, ови коњи, све то није моје, све је то позајмљено. О, госпођо краљице, опростите што ја пред вама морам све да избрбљам што ми дође у главу, али ви умете све на добро да окренете. Ја само отварам пред вама моје срце! — и Валпурга се насмеја.

— Разумем ја тебе добро — рече краљица — и то је врло ле́по од тебе што жудиш за својом кућом и својим начином живота. Мени би жао било кад се ти, после бављења у двору не би осећала код куће онако срећна, као што си пре била. А можеш ми слободно веровати да ми, који седимо у оваквим колима имамо често и горих брига и мука но они људи тамо што морају босоноги да ходе по оним цомбама! —

— То знам — рече Валпурга — нико не може више да поједе него да се насити, рекао је мој покојни отац — и владарке морају своју децу саме да носе и саме да роде, у онаквим истим боловима ка' и друге жене, ту их нико не може одменути! —

Краљица ућута и погледа у страну.

Главна дворска госпођа даваше Валпурзи знаке да не говори више.

Али тако је то; Валпургу је тешко навести да говори а кад једном отпочне, она не зна шта је доста; то вам хучи и прашти као какав планиски поток преко стена

Али краљица беше заћутала с тога што је хтела дворској госпођи да каже нешто француски, али се сетила своје наредбе, па се уздржа.

— Драго дете — рече најзад краљица — кад би ја знала да би сви људи могли постати срећни и задовољни, ја би се прва одрекла свега па би се учинила равна њима. Али шта би то помогло? Само новцима не може се људма помоћи, а после нисмо ми људи створили неједнакост у свету. То је тако Божија воља! —

Валпурга је имала и на то нешто да одговори, али ваља по нешто и за сутра оставити, јер покојни њен отац имао је обичај рећи «Не би било добро када би се све рибе могле за један дан уловити.» За то је оћутала.

Сада беше за краљицу несносно што је била обећала да се пред принцем не говори француски. Имала је гдешто да каже што се сељанке није тицало.

— Ала је свет велик и леп! — рече најзад краљица тихо као да говори са собом, па онда склопи очи и завали главу у колске јастуке да се одмори од свију тих безграничних дивота, које данас први пут наваљиваху на њу, после оне њене усамљености. Лежећи тако изгледала је као анђео који спава, њено лице беше тако мирно тако нежно, то беше и мајка и дете у једном лицу.

Кад стигоше у летњи дворац Валпурга рече

— На тим јастуцима седела сам као да се возим на меким облацима! —

Она је била неисказано срећна у пољу. Ту се тако на далеко види и небо и планине, па онда онај велики леп врт са многим клупама за одмарање, са водоскоцима и језерцима. са лабудовима у басенима, па онда нема четврт сахата до мајура са дворским кравама које имају шталу лепшу него што је дворана за играње у механи њенога кума у селу.

Валпурга је по ваздан била с краљицом на пољу; краљица је живела само за своје дете, а Валпурга беше

весела и разговорна; сва она цифрања на која се у вароши беше скоро навикла, збацила је овде одмах са себе.

Ево шта је писала — а она је већ сада сама писала својима — у првом писму, које је послала кући:

«Да ми је добавити вас само за један дан, да вам само све испричам. Овако да је цело небо сама хартија, а наше језеро да је само мастило, опет не би могла све исписати. Та само да није тако далеко, Хансе, овде се ока рибе двојином скупље плаћа но у нас. Сада станујемо у летњем дворцу. Помисли, мајко, шта ти нема у тако једнога краља. Он има седам двораца, у свакоме по стотину соба, свака намештена, у свакоме по стотину спремних постеља, у свакоме кујне и подруми, све пуно. Кад се сели из једнога дворца у други не мора да понесе ни једну виљушку, ни једну кашику јер тога свега има у сваком дворцу, па још све од сребра. Помисли само, с нама су пошли и доктор и апотека, и попа и дворани и кола и коњи. Сад је овде у дворцу читава варош. Па да знаш какво ми добро пиво дају да пијем, и колико, више него што могу попити. Па у јутру кад устанемо све ти је тако чисто и свеже ка ољуштено јаје, по стазама у башти нема ни једног откинутог листића. Знаш шта још? Овде има једна читава кућа од стаклета. У тој кући борави цвеће, али ја не смем унутра, веле унутра је страшна врућина, јер у тој стакленој кући ложе и лети и зими. Каквог ти ту нема цвећа и дрвећа. Па онда у сред једног рибњака имају бунар из кога шикља млаз воде у висину колико дохвата торољ од цркве, па кад год обасја сунце, онда се на том млазу воде види дуга час горе час доле. Али наравно сунце не може ни краљ да направи нит нико други. Па онда ови људи овде чине ми што год ми с лица прочитају. Ја не смем ни за што рећи да ми се допада, јер одмах ће ми то дати.

«Краљица је са мном као моја другарица, бога ми као ти, Стази. Честитам ти свадбу, ја сам тек од Ценце

чула да се удајеш. На насеље добићеш нешто од мене. Кажи шта хоћеш. Али сада те молим да ми онако својски кажеш како је моме детету. Није ми се допало што сте га мерили на касапиновом кантару и што велите да је тако тешко. Томе се нисам надала, мајко, да ћеш ти тако што дозволити, ни од тебе, Хансе, да ће те наш механција на то навести. Чувај се тог нашега «кума» јер сам синоћ снивала, као возиш се ти с њиме преко језера, кад на један пут он тебе шчепа па с тобом у воду, а после као није то, него вила језеркиња, која је изгледала као моја добра грофица, која је сад отпутовала. То је моја набоља пријатељица, и она је обећала да ће у повратку свратити да вас обиђе. Њој можете све рећи и поварити као да сам и ја сама. Сад баш ми донеше мој ручак. Ах, мајко, када би само и ти могла да окусиш од овога јела. Овде тако добро кувају, и од свачега тако много претиче. Молим те немој ништа откидати од уста, ни себи ни Хансу, а већ моме детету ни по што, сад бар имамо хвала Богу од куда, а ја хоћу, нано, да нам ти још дуго поживиш. Често ме хвата туга што не могу и ја да сам мајка, онако права мајка као што се ваља, али чекај само, док се вратим, накнадићу све то ја моме детету. Па онда, Хансе, подај све паре под интерес док се ја не вратим, помисли, то није наше, то је све онога детета коме смо мајку отели.

„Госпођица Крамерова која је по вазда код мене, она се родила у овом летњиковцу, али њој је милије живети у вароши но 'воде, и она каже да је пре у врту било лепше него што је сада, вели да је било као што је сада у малој башти, где имају прави зидови од зеленог лишћа, где су у грању и лишћу од шуме изрезане собе и врата и ходници. То је дабоме лепо, и ја радо идем у ту ошишану шуму, али чим у њој поседим неколико тренутака, а мене ухвати некакав ђавољи страх као да сам очарана и ја и дрва и све, па одмах беж'

од куд сам и дошла. Моја Крамерова врло је добро чељаде, штета што јој се ништа не једе. Знаш, мајко, шта сам ја овде јела? Прави, истински лед. Баш су ови људи промућурни, помисли, оставе леда за лето па га учине тако да се може јести. Хе, кад би то било јело за глад, онда у нас не би нико гладовао зими, а они у врх планина не би ни лети. Па онда мајко ти си ми причала причу, кад сам била мала, како и зидови могу да имају уши, то није прича, то је цела целцата истина. Овде по целом двору имају мреже од цеви за разговор, и у свакој соби има по једна труба, па кад ми нешто треба ја само приђем тој труби на дувару па рекнем шта ми треба, и онога стика створи се преда ме што сам тражила.

«Данас је леп дан, а кадгод је тако, ја увек помислим: сада је и вама лепо, и вас греје ово исто сунце.

«Овде је главни посао ићи у шетњу. Све живо мора овде да иде у шетњу, они то зову «правити кретање» и они то раде да им се ноге не укоче, и да могу опет јести. Па и коње воде у шетњу кад немају посла. Свако јутро појашу сејизи коње, оду далеко куда им драго, па се онда опет врате. Често сам помислила, да би ме ти коњи могли за часак однети, кући у место што их тако забадава воде. Често ме ухвати туга за кућом, али опет ја сам здраво и добро и желим да је и код вас тако

Ваша Валпурга»

После писма.« А што ми ништа не пишете за оно срце од злата на свиленом гајтану. што је моја грофица послала за моју Бургају? Па онда да ми нико није више дошао са каквим прошенијем, јер га не ћу примити. Докле год будем жива кајаћу се за оно што сам учинила Ценци и њеном Томи, али опет ко зна, можда се он сада поправио. Молим те, драги Хансе, али немој да се љутиш јел' да не ћеш, али чувај се нашег механџије и кума, оно

је обешењак који ће те навести на танак лед. А већ ти му не мораш казати да сам ти ја ово писала, ја не ћу да имам непријатеља. Поздрави све добре пријатеље. Не могу више да пишем, згрчише ми се прсти од писања.

«Чекај. Морам још нешто да додам. Ето вам шаљем моју слику и мојега принца. То су нас снимили пре него што смо амо пошли на некакво сандуче у које се вири. Еле сад, докле буде света и века биће моје слике како држим принца на рукама. Али сам ја опет ваша, твоја, драги Хансе, и твоја, драга нано, а камо ли тек мојега слатког детета, њега носим у срцу где га нико не види. Него ову слику немојте ником показивати.

«Али опет, боже мој, шта ће то помоћи ако ви ту слику ником не покажете? Гђица Крамерова вели да је таких слика направљено сто хиљада комада, и тако сада ја висим у свима дућанима, куда год дођем мене познају као год и краља и краљицу јер су и њихове слике свуда поред моје, тако ми је да чисто не би никуда излазила Али опет када се добро помислим то је управо дика за ме, шта ћу му, ја сам сад изашла у свет, па морам да чиним оно што ми се заповеди,

«Али ја сам вама верна и нигде ми не може бити тако добро као код вас, и у мислима сам увек с вама»

14.

— Па како је, како Валпурга? — упита лакај Баум једно јутро кад је Валпурга била на прозору приземне собе.

— Ах, Боже — рече она — овде је као у рају! —

— Истина? —

— Па зар може бити лепше у рају? Ту се без бриге живи, људи немају никаква посла по васдан осем, да једу и пију да се веселе и да се шетају! —

— То је истина, али у рају је било опет боље, јер отац Адам није могао пожелети ничију туђу жену, из

тога простог узрока што је онда само његова жена била на свету.

— Какве тај има бубе у глави! — насмеја се Валпурга, а Баум настави

— У рају нису биле нужне слуге, ни кочијаш, ни кувар, није требало ни кућа ни хаљина, у рају се нису морале виксовати ципеле, јер их још није било, није се морала ни ткати ни шити ни једна кошуља ни једна сукња! —

— Иди, гаде један! — викну Валпурга плануvши сва у лицу од стида. Било јој је као да јој је Баум све хаљине здерао с леђа. А Баум настави.

— Жао ме што сам ја у твојим очима гад, али у мојима ти си тако лепа, да.... — у сред речи одазваше га.

Валпурга се брзо трже од прозора у собу. Беше се наљутила на Баума. Како се може то тако разговарати са удатом женом? Па опет се осмехнула и за се рекла «Опет је тај Баум уљудан човек, а и што се не би кадшто нашалио?»

Она се летимично погледа у великом огледалу, па се опет осмехну.

— Сада да те види Ханс, једва ако би те познао. Шта ти чини добар живот. Али ја ћу себи сваки дан понављати да ово не ће довека трајати, да су ме за неко време само позајмили. Па и ако игра не траје до века, опет је лепо поиграти! — тешила се Валпурга сама. Разне игре падоше јој на ум и она их стаде принцу певукати.

Валпурга је седела готово вазда у пољу. С њоме беше увек гђица Крамерова а мало даље два момка. Краљица је често долазила да седне код њих.

Краљица је имала једно као снег бело псето. Валпурга је молила да често оставе принцу да се игра с куцом. «Животиња је врло добра за деце.»

— Она има право — рече краљица дворској госпођи која беше с њоме — на животињском животу буди се људска самосвест! —

Валпурга разрогачи очи. Краљица јој је дала за право, али је нешто рекла што она ни је разумела.

— Погледајте — викну она краљици — како челе волу наше дете; не ће оне њему ништа, ту се не треба плашити. Чела је једино створење које је изашло из раја непокварено, за то се само за челу и каже да умире, а за сваку другу животињу да је цркла или мањкала. За то је грех убити челу! —

Краљици се јако допадао овакав разговор Валпургин.

Валпурга је опазила да краљица врло мало познаје свет, па је пустила дизгине својој мудрости.

— Знате ли шта је ово? — упита она једноч.

— Знам, то је леска! —

— А знате ли да је то дрво свето и да гром у њу никад не удара?

— То нисам знала —

— А не знате ни за што? То је мени моја мајка причала. Један пут је богородица ишла преко једнога брда, кад на један пут најстрашнија олуја, шта да ради богородица? Стане под једну ве-ве-елику леску, и олуја прође, и није јој било ништа, и богородица из благодарности што ју је леска заштитила, благослови је ва веки веков. Под леском обично станује и змијски цар, и ако кажу да га има и под жалосном врбом. А знате ли зашто гране у жалосне врбе онако тужно висе?

— Боме и то не знам. Па ти си ми међер врло учена? —

— Нисам ја него моја мајка, не знам ја ни пола онога што она зна, та вам је здраво паметна. И то о жалосној врби чула сам од ње. Са гранама од тога дрвета шибали су нашега Спаситеља, па од тога доба оно се стиди и обара своје гране земљи.

Валпурга се осећала блажена што она може чак и краљицу нечем да научи; чинило јој се да је она нешто особито на двору, нико је тако не разуме као краљица.

Она је с њом била тако срећна да јој је често своје срце отварала.

— Мени се чини — рече она једном краљици — да сте ви управо као некаква туђинка на овоме свету. Ви свога века нисте никада видели како грађани и сељаци у вече у својој соби седе, шта једу, шта говоре, шта желе, шта им чини радост а шта ли жалост. Ја сам некада читала некакву причу, или ће бити да ми је отац причао. Био један принц и једна принцеза, па су случајно одрасли међу пастирима, не слутећи ко су и шта су, док тек рекоше њему „Ти си принц" а њој „ти си принцеза" и они су после били врло добри и поштени људи, наравно, јер су живели у свету, па су знали шта људе тишти. Кад би и ми нашег принца могли тако да пошљемо у свет, све ми се чини било би и њему вајде а доцније и његовој држави. А овако непрестано трче слуге око њега као да су га заробили, око њега је читав зид људи! —

— Добри и поштени можемо сви бити само ако хоћемо — рече краљица.

— И од наше деце однеговати ваљане људе — заврши Валпурга — Знате ли шта би ја желела? Док сам год жива да сваку вашу бригу на се узмем. Ако би било суђено да морате боловати, волела би да место вас ја болујем! —

— Добро, добро, а сад да будемо мирне? —

Краљица беше срећна. Видела је до дна једног простог срца из народа, видела је где у њеном детету пупи читав нов свет.

15.

Баум је умео да уграби сваки тренутак када је могао на само с Валпургом да говори. Његова жена беше опасно болесна, и Валпурга је гледала да га утеши. За то је опет он њена вајкања слушао, јер од куће јој ја-

више како Ценца не ће да зна ни за какво златно срце што га је грофица Ирма послала њеном детету.

— Тако? Дакле твоја грофица поклања чак и златна срца? — подсмевао се Баум — Благо теби кад имаш такву пријатељицу! —

— И јесте треба да знаш. Ах само да се хоће вратити, онда би тек био прави рај. Стало је мени шта је Ценца урадила са златним срцем; на свету мора бити и рђавих људи, иначе би овај свет био и сувише леп! —

— А ја ти опет кажем овај је живот полован без краља. Пази само, док он дође, онда ће тек бити весело Море нема куће без мушке главе! —

У то приђе краљица а Баум се трже натраг.

— Шта ти је говорио тај човек? —

— Ништа, изјадалисмо се једно другом. Он жуди за краљем а ја, драга госпођо краљице, жудим за мојом грофицом Ирмом! —

— И ја сам је се срдачно зажелела, али она је молила још за 14 дана одсуства! —

Мирно тецијаху дани један за другим. Валпурга се радо бавила близу мајура, јер ту има крава, оне су ка' и друге краве и не слуте да су краљевске, и да се њихово млеко носи на краљевску трпезу.

Тако је један пут рекла Бауму, који је умео и ту да је нађе, а он одговори

— О ала си ти паметна. Хеј да сам ја добио тако паметну жену као што си ти!... —

— Оваких као ја има стотинама!

— Ал нема тако паметних. Ти само да хоћеш ти би могла далеко дотерати! —

— Па шта би ја могла друго желети већ да се вратим својој кући? —

— То ти нико не може замерити. Али човек може да подигне себи и нову кућу на другом месту! —

— Ја то не разумем. —

— А ја ти опет сад не могу тумачити, јер ено иде прва дворска госпођа, него ако хоћеш дођи довече када сви буду за вечером у онај хладњак иза капеле. па ћеш чути лепих ствари! —

Валпурга није имала каде да одговори, јер Баум одмах гласно каза надзорнику мајура некакву заповест главнога дворског кувара, па онда оде поздравивши успут дворску госпођу са најдубљим поштовањем.

Прва дворска госпођа издала је одмах најстрожији укор госпођици Крамеровој што трпи да Валпурга с принцем стоји које куде и тороче са слугама.

Госпођица Крамерова не рече ни речи, само намигну Валпурзи да сврну под један осмалук (ходник покривен лозом и виновим лишћем).

Валпурга је дуго размишљала шта то има Баум лепо да јој каже. Он је промућуран, можда је пронашао како би се могла и мајка и Ханс с дететом довести амо, али тек није Ханс за лакаја. Можда би га могли поставити за дворскога рибара или за надзорника горосече у краљевим шумама.

У вече беше врло немирна. Ама то не иде, да се она у мрак састаје са туђим човеком. Али можда ће та служба сутра да се изда, па онда прође згода и прилика. Седела је на прозору и гледала у звезде. Образи јој беху успламтели, она је тешко и дубоко дисала.

— Шта је теби? — упита гђица Крамерова

— Мени је нешто мучно. —

— Да зовнем доктора? —

— Не треба ми. Оставите ме само тако да седим, или не, пустите да се мало прошетам по башти, па ће ми одмах бити боље. —

— Добро, нека те прати собарица. —

— Не треба мени нико. Боље ће ми бити ако се сама проходам. —

— Али молим те немој ићи далеко, јер, јеси видела данас како за сваку твоју погрешку ја добијам укор? —

— Добро, ја ћу се одмах вратити —

Валпурга изађе на задња врата. Песак је под њеним ногама тако шрипио да је почела ићи на прстима Цвеће је мирисало некако силно, лабудови у басенима издаваху некакве притуљене гласове из себе; на небу трептијаху безбројне звезде, и гле, сада једна звезда сену преко неба и нестаде је, а Валпурга врисну: Хансе!

У дубини своје душе она није ништа друго желела него срећу својега мужа. Она стаде. Кад је његово име изговорила хтела је одмах да оде натраг; она је удата жена, шта има она посла са туђим човеком, још по ноћи, па ако ће и пред самом црквом?

Нешто претрча преко пута; да л' беше мачка или некаква друга животиња?

Ти се мораш вратити, говораше нешто у њој, али опет је ишла даље; она дође у хладњак. Иза једног стуба увијеног лозом, појави се Баум. Он јој пружи обе руке, она њему једну. Он хтеде да је привуче себи, али она стајаше непомично.

— Шта имате да ми кажете? — упита Валпурга.

— Што ми не кажеш ти, као и ја теби? — молио је Баум.

— Па добро, шта имаш да ми кажеш? —

— Само добре ствари. Виш, ми мали људи треба да смо увек једно уз другога, а мени је тако да би све што је најбоље теби прибавио! —

— Ако би ми какво добро прибавио, била би ти целога живота захвална, и ја и мој муж и наше дете. Казуј брзо, јер ја немам каде! —

— Е па онда можемо оставити за други пут. —

— Јок, јок, кажи сада шта имаш? —

— Па управо немам ништа. Виш, ми морамо вечно да служимо, увек да смо ту ради других, па сам као

помислио, да би за једно четврт сахата могли бити само своји. Хтео сам да ти кажем да си ти сласт очију мојих када те гледам и слушам, а мени је тако да, да ти не умем исказати! —

— Није ни нужно. А ја теби могу казати да си ти неваљао човек! —

— Зар за то што те радо имам да бих за тобом полудео? —

— Јес за то, и још више си неваљалац што си ме измамио бајаги да ми нешто добро и лепо кажеш.

— Па и имам, треба да знаш — окрете брзо Баум други лист — опрости што сам такав био. Ако прашташ, онда ћу ти оно друго казати. —

— Нека ти је просто, али сада говори брзо. —

— Дакле — поче Баум савлађујући се силом — ево у чему је ствар: ко је крај јасала па не једе, то је будала, разумеш? —

— Па да боме, чудна ми чуда то разумети. —

— Виш да опет не разумеш онако како ја то мислим. Овај двор то су пуна јасла. Ти си сад крај тих јасала, и ако од њих одеш а не понесеш толико да буде доста и теби и твоме детету док сте живи, онда са си будала. —

— Како би то могло бити. Човек мора сваки дан јести, не може се на један пут најести за цео живот. —

— Ти си паметна, али би могла бити још паметнија. Погле, ево како ја мислим: каква служба, какво масно место, ту има хране за цео живот. На пролеће отићи ће овај надзорник са мајура; па ја ко велим, кад би се заузела код краљице и код осталих да твој муж добије ту службу, онда ти остајеш ту и постарала си се за цео живот и свој и својих. Веруј ти мени, ја знам велику госпоштину. Ако ти одеш одавде, а ниси се постарала за некакво добро место, веруј не ће те се више баш ама баш нико сетити. Али ако овде останеш, биће ти добро целога живота, па што

принц буде већи све ће те више волети, а кад он постане краљ, он ће се постарати и за твоје унучиће. Зар је то ружно што ти ја саветујем? —

— Није, напротив, то би било врло лепо. Ја ћу се о томе размислити, јер то би било не само добро парче хлеба, већ још са скорупом! —

— О, каква је памет у тебе. Такве жене ја још нисам видео. Ти би вредила да си са свим на другом месту. Али кад већ није другаче, остани барем ту, да те по кад-кад могу видети и по коју реч с тобом проговорити, јер ми ћемо остати добри пријатељи, је ли? —

— Да боме, и мој Ханс ће ти бити добар пријатељ, он је добар и поштен човек, па још и паметан, само није онако лак на језику, али он мене воли ка' ја њега он је тако добра и верна душа, не дам ја ништа против њега речи. —

— Па ја нисам ништа против њега казао! — рече Баум, и Валпурга мораде признати да није, али она је у самој љубавној изјави Баумовој нашла увреду за свога мужа.

Баум дубоко уздахну.

— Ех, да се нешто може живот удвојити! —

— А ја велим да је доста и са једним животом.—

— Јесте за онога који није свој живот проиграо... та само се један пут живи! —

— Јес на овоме свету, а тамо горе почиње живот из нова. —

— Ја велим за овај живот овде на земљи. Зар то није штета кад човек западне ни сам не знајући за што и крошто? Па зар то да човек сноси и да не куша поправљати. Тако смо ти и ми запали! —

— Ко? —

— Кад сам био војник познао сам се са коморским слугом покојнога краља. Ја му се допаднем, те отуд те одовуд, те држи те потегли, док ме није привенчао за своју ћерку. Ја сам онда мислио Бог зна каква ј то срећа,

тек после сам видео да је моја жена пакосна, зла, вечно болесна. Па зар сад ја да због ње проиграм цео живот без љубави? Па тако је исто и с тобом било. Сада зар ја и ти... Али што би бајаги сад било доцкан? —

— Ти си шаљивчина, али та ти шала није лепа. Са таквим стварима не ваља се никада шалити! —

— Не шалим се ја. Зар ми да не видимо ни једне радости на свету за то што смо онда били глупи? — Па онда би били двоструке будале! —

— Е сад видим да говориш збиље!—

— Дабоме рече — Баум задрхталим гласом.

— Тако ли је? Е сад почуј да ја теби нешто кажем. Ко теби даде право да ти вређаш мога Ханса? Баш да је он такав какога ти правиш, али он није такав, али баш да јесте, па шта? Баш да си ти од њега лепши и финији, шта за цело ниси, то ти могу у очи казати, али баш да јеси, шта се то мене тиче? Поштенијега нема од Ханса, па баш и да има шта се то мене тиче? Нас двоје смо се узели, и бићемо једно до гроба·— Него ти си се за цело шалио? Је ли? Истина ужасно ти је глупа шала испала, али мора бити да си се шалио, јер ако је другчије, ја не ћу више никада с тобом једне речи проговорити. Тако, а сад лаку ноћ! —

— Немој, остани још малчице. Ти си тако ваљана, сада те још више волим. Хеј, кад би ја имао такву жену! —

Силно узбуђење беше Баума обузело. Он је испрва само играо добрим речима, али мало по мало његов глас постаде са свим срдачан.

— Нешто ћу ти дати — рече му Валпурга, и мету му руку на раме

— Шта? Да те пољубим? —

— Иди не булазни којешта. Даћу ти један савет моје мајке. Она има обичај увек рећи. Ко није задовољан оним што има не би био задовољан ни оним што би желео да има! —

— То је од твоје мајке? —

— Јесте, она има пуно таких изрека, и мило ми је што сам ти могла казати једну које ће ти ваљати.

— Добро. Али сад за ово моје добро владање треба да ме наградиш једним пољупцем. —

— Е баш си шмокљан — насмеја се Валпурга — с једне стране вели да се добро владао, а с друге одмах тражи неваљалство. Знаш ли болан, да ми поклониш овај двор, и све што је у њему, и још седам дворова, не би ја туђег човека пољубила, јер треба да знаш да сам ја удата жена. А руке ево, лаку ноћ! —

С обећањем да ће остати добри пријатељи, расташе се.

Валпурга затече Крамерову и великој невољи. Дете се дерало и врискало и нико га није могао утишати. Тек Валпургина песма утишала га.

Међу тим се Баум вратио у двор. Он беше стиснуо зубе и размишљаше: ала је тврдоглава и глупа та сељакуша. А лепа јесте, није вајде. Међу тим ја могу чекати. Знам ја и тај дугачки пут. Омекшаће она већ.

Много дана после тога пролазила је Валпурга поред Баума, па ни да га погледа; и Баум је на себе пазио. Али кад је она један пут била сама на клупи, он јој у пролазу брзо рече.

— Оно баш не мораш се ти љутити. Ја не знам да сам те увредио, али ако ти велиш да јесам, опрости ми! —

Валпурга диже очи слободно. Баум климну главом и оде.

16

Краљ се беше вратио са свога пута у бање. Дочекаше га свечано; али он се брзо упути за краљицом у престолонасљедникове собе. Муж и жена стајаху крај колевке својега детета, држећи се за руке и погледајући час у дете а час једно у друго.

— Има ли ишта узвишеније него тако заједно погледати свој заједнички живот? — шану краљица.

Краљ је загрли.

Дете се пробуди; његови obrашчићи беху румени, а његове очи сјајне.

Валпурга је међу тим седела у једном буцаку и тихо плакала. Сада је морала прићи детету; краљ оде, а краљица оста.

— Што си ти плакала? — упита је краљица.

— Од радости, Бога ми, само од радости. Може ли ишта бити лепше на свету но вас двоје како сте мало час стајали? —

— Чекај и теби ће твој муж доћи — рече краљица — Пиши му нека дође и нека поведе и твоју мајку и твоје дете! —

— Е, госпођо краљице, то би било лепо, али то би коштало много пара! —

Краљица је погледа зачуђено. Она није могла ни замислити да се човек може одрећи највеће радости за то што нема новаца.

Она рече

— Кажи благајнику да ти изда колико треба путна трошка твојима. Хоће ли бити доста сто форината? —

— То је и сувише, али ако краљица хоће да ми тај новац поклони, онда га ми можемо паметније употребити! —

Краљица с ужасом погледа у Валпургу. Дакле жеђ за новцем може да угуши најплеменитија осећања и у простом срцу?

Валпурга опази како се краљица у лицу променила па поче:

— Ја ћу поштено признати за што не ћу да ми дођу, па макар ништа не коштало. Госпођо краљице, мој је муж поштен човек, али је мало дрвењаковић, па би ме до срца заболело кад би му се неко овде подсмехнуо или га наружио. А моја мајка, госпођо краљице, њој је

преко шездесет година, она се није из нашега места макла од како се удала, ни са литијом до великога свеца у планини, нити је икада отишла у своје место одакле је родом, ако донде нема више до један дан путовања. Па мислим, могао би јој овакав пут здрављу нахудити. Боље је нек остану код куће. Друга би ствар била када би могли на свагде остати близу краљице, ми би за цело мајур добро држали а мој се муж врло добро разуме око стоке. —

Валпурга је говорила као да краљица мора знати за њен план; али краљица ништа није чула, она беше потонула у своју подмлађену породичну срећу.

Прође неколико дана, а Валпурга не добија ништа од оног путног трошка који јој је краљица поклонила, а не сме да помене благајнику. Да би показала Бауму да се више на њ не љути, она му исприча све шта је и како је било.

— Боље је — рече он, направивши врло мудро лице — да не примиш тако мали поклон. Они ће после мислити да су с тобом квит. Батали то, гледај ти оно што је главно, мајур! —

Валпурга беше врло захвална Бауму. Међер је добро кад човек на двору има таквога пријатеља, који зна како ваља са великом госпоштином.

У дворцу не беше више тако мирно као последњих недеља. Ту се вазда трчало и возило од јутра до мрака, смеј, песма и шала никако не престајаху; по дрвећу беху начичкани округли шарени фењери од артије, и доле из равнице морао се дворац светлити и блистати као какав очарани замак.

Рано изјутра полазила су кухињска кола час на ову час на ону страну; данас ће се ручати на некаквом пропланку у шуми, сутра крај слапа (водопада).

У собама у којима је Валпурга са Крамеровом становала није се чуло ништа од целе те вреве. Само тек чују: данас су опет сви некуда излетели.

Краљ је био пун нежне пажње спрам своје жене, и краљица није никада била тако лепа као сада, уздигнута материнском срећом и мужевљевом љубављу.

Често се дешавало зором или у вече да краљ водећи краљицу испод руке дуго шета без икакве свите по парку.

Једно вече кад су се њих двоје тако шетали у интимном разговору, рече Краљица

— Кад овако с тобом идем. не знаш какво ми је блаженство зажмурити, па пустити да ме ти водиш! —

Краљ рече како му је мило што она тако осећа, али у души му се нешто згрчи, он нађе да такво осећање није ни мало краљевско. Како би са свим другачија била...?

Али не, то не ће да мисли.

Краљица много причаше о томе како се у принцу буде чула; краљ је пажљиво слушао, али та пажња беше више учтивост. Једва се наврши прва недеља, а краљица стаде изостајати од тих свакидашњих теферича; њој се та врева није много допадала.

Краљица је са Валпургом и принцем излазила час на овај час на онај брежуљак близу дворца па је цртала час парче језера, час капелу, час какву групу грмова.

Једно јутро, кад сви б ху на доручку у баштенском салону, краљ рече

— Занимљиво је било гледати кад си ти заједно са грофицом Ирмом цртала често један исти предмет. Ваши разни карактери изражавали су се и чак и у начину како сте једну ствар разно цртали! —

— То је истина, ми смо саме то често опазиле. Ја можда тачније цртам појединости, али грофица има више слободе у схватању целине. Мени је јако жао што још нема наше добре грофице! —

— Па да јој пишемо нека дође, и то одмах. Да јој отправимо једну колективну ноту. Господо и госпође, сад ћемо сви да напишемо по неколико врста грофици Ирми! —

— Нека донесу све што треба за писање! — викну краљ једном коморнику. Одмах донеше, и краљ написа.

«Мила грофице, тицо одбеглицо! Најзад сам нашао каква сте ви тица: дивља голубица. Допада ли вам се та супротност? Дивља, па опет голубица. Дођите, јер је ваше јато оклембесило главе, и не ће их дићи док ви не дођете. Похитајте к нама на крилима песме».

Краљ пружи артију краљици па рече

— Сад напиши и ти неколико речи од твоје стране! —

— Ја не могу да пишем кад нисам сама — рече краљица — ја ћу јој написати нарочито писамце, које ћемо приложити! —

Преко краљевог лица прелете једна приметна досада, али он је одмах савлада.

— Како ти милујеш — рече он љубазно, али у себи се љутио на ту вечну осетљивост.

Дворани и дворанке написаше на истом табаку свако по нешто, махом шале.

Прва дворска госпођа беше изашла из салона.

У шали и смеју напуни се цео табак и сада краљ рече:

— Овде нам не достаје још рукопис главне особе. И Валпурга треба да напише неколико речи. То је глас народа, кога она највише слуша. Нека зовну Валпургу!—

Послаше Баума да доведе Валпургу.

Успут јој је он већ казао рад чега је зову.

Валпурга се није ни мало снебивала пред искупљеним двором.

— Да л' и ти волиш да пишеш у својој соби?— упита краљ.

— Ја ћу писати где год се то од мене тражи, само не умем лепо.

Валпурга седе па написа.

«Ако би г. отац хтео допустити, ја би се од срца радовала, када би моја грофица Ирма била међу нама. Ја жудим за њом.

Валпурга Андерматеновица».

Краљ прочита, па рече «Додај овде још ово: Ако ви дођете биће и за мене и за принца боље, јер смо с вама увек веселији».

— Краљу господине — рече Валпурга — међер сте ви баш паметни. То, што сте рекли, сушта је истина. Само молим вас учините роду глас, па ми то диктирајте, јер ја не умем тако учено да састављам речи, а по диктанду могу исписати, то сам научила од гђице Крамерове, оно знала сам још дететом кад сам ишла у школу, па сам после била све заборавила! —

— Није нужно — рече краљ — пишити само по твојски. Госнодо и госпође да оставимо Валпургу нека пише, а ми хајдемо на веранду!

Валпурга оста сама у великом салону грицкајући перо, јер никако није могла де се сети оних речи. У томе зачује некакав шушањ, окрене се, и види Баума на прагу

— Ходи вамо — рече она — ти би ми могао помоћи јер ти си за цело све чуо! —

— Јесам — рече Баум и продиктира јој скоро до речи оно што је краљ казао.

Она однесе те предаде табак краљу.

Краљ је похвали што је тако лепо саставила. Она је хтела рећи да јој је Баум помагао, али опет не мора се баш све исказати, најзад она је то могла и сама написати.

Валпурга се смешила враћајући се у њену собу. Краљ је похвалио, он ће јој за цело поверити мајур, јер ето уверио се како је она писмена па ће умети да води рачуне и књиге.

Краљица донесе своје на брзу руку написано писамце у башту и предаде га у отвореном куверту краљу «прочитај па да затворим»

— Није нужно — рече краљ па затвори писмо.

Пошто је то заједничко писмо написано, дворске даме стадоше се кикотати, дошаптавати и скакутати као јато несташних врабаца које је пронашло негде читаву

врећу пшенице. На скоро се разиђоше, и даме које се пре нису баш најрадије гледале, сад на један пут беху постале највеће пријатељице, шећу испод руке по парку, не могу да се растану, не могу да се наразговарају; још све говоре добро о Ирми, још свака тврди да је с Ирмом у најбољем пријатељству, али тек свака оставља по један мали капицик у резерви, јер ко зна, све се то може наопачке окренути.

За неколико дана променио се цео живот и сва расположења на летњиковцу. Кад се краљ вратио из бања био је с краљицом као да су се тек узели, то беше безгранична срећа и блаженство; али на скоро се показа опет или управо сада тек први пут тако оштра несугласица између краља и краљице, да би се могло без околишења рећи, да је краљу постала краљица досадна. Он је одавао правду њеној узвишеној и племенитој појави, али у тој посведневној узвишености беше нешто неизмериво, некаква жудња да све и свашта срдачно изосећа до дна, да се увек има призрења за њен особот начин осећања, а не беше ни трага од оне лаке несташне веселости, која је сама себи доста. Свагда то укочено достојанствено седење на престолу, високо изнад свију радости и весеља овога света, то не иде, оно је по кад што и лепо, ама до века је досадно. И то што по мишљењу краљевом беше недостатак у краљичиној нарави, те бурне и веселе живости, шале, ћудљивости, загонетности, свега тога беше у његовој успомени на Ирму. Зацело, он своју жену искрено и верно љуби, али за што се не би увесељавао тако пријатном дружбом као што је Ирмина?

— Она ће доћи, она ће остати код нас, она ће нам донети новог свежег живота! помислио је краљ када је видео изванредног курира, где с оним заједничким писмом одкаса друмом.

У подне извезао се краљ са краљицом. Он је терао коње сам, од свите беху за њима два коњаника.

Краљ беше изванредно љубазан, а краљица срећна. Краљ је у себи осећао да није баш све у своме реду, за тс је он био двојином љубазнији. Он је дубоко загледао у њено светле очи.

Тако ваља. Тако чисто и слободно треба да јој увек можеш погледати у очи.

17

— Величанство — рече сутра дан прва дворска госпођа, кад је после доручка настала шетња по парку — Величанство, ја сам вам остала дужна једно објашњење: за што нисам и ја потписала оно заједничко писмо дворској госпођи Њенога Величанства! —

— А гле, зар ви нисте потписали? — одговори краљ. Укочено фино лице старе госпође није се ни мало променило на те речи. и ако би је то иначе морало увредити, да краљ не опази како нема њенога потписа. Али она се покоравала главном дворском закону: прегорети сваку личну осетљивост, да би се избегла свака раздраженост у говору; она настави, претварајући по дворском обичају укор у хвалу, мирно даље.

— Онај је позив једна ђенијална шала и милост Вашега Величанства, али ђеније је увек без правих следбеника. Величанство ће допустити вашој материнској пријатељици, са којим сте ме високим називом толико пута одликовали, да примети, како се не пристоји да се дворски кавалири и даме потписују на једној хартији на којој стоји једна изванредна шала Вашега Величанства. Није добро својој свити давати прилику да узвишеном начину мишљења В. Величанства подметне тумачење: да је тај позив управо врло тајанствен и скривен баш за то што је тако јавно и гласно састављен! —

Краљ збуњено погледа прву дворску госпођу. али се опет учинио као да није приметио да је она кроз маску добро видела.

— Ја морам поновити, милостива госпођо, што сам вам и раније казао, да је требало да и ви овог лета одете куда у бање; ви све мерите сувише строго, ви све узимљете страшно озбиљно, а за мене, који сам се тек вратио из купатила, за ме је све то лака крилата шала! —

— Величанство, моја је дужност да одржавам и да потсећам на утврђена правила за узвишени живот Вашега Величанства! —

— Зар ви то не чините и сувише? —

— Величанство, етикета је невидљиво али врло драгоцено благо круне; старинске и историјски важне адиђаре данас нико не баца у топионицу да из њих скује нове новце, него напротив, ти се адиђари чувају од колена на колено, из једног века у други. Краљевски је дворац најузвишенија тачка у држави, која се са свију страна добро види, за то у њему ваља живети тако, да се слободно може одасвуд гледати шта се у њему ради.

Краљ је мало слушао ову расправу о етикети, он у мислима беше код Ирме. Она је устала, стоји сама или са својом човекомрсцем оцем на алтану својега планинског замка, доносе јој писмо, и њој је као да ју је напало читаво јато тица певачица, које су јој пале на руке на рамена, на главу, па само цвркућу. Штета што се не види њен слатки осмејак...

Краљу се добро причинило. Ирма је доиста седела крај свога оца и гледала сањалачки у даљину. Шта ће да буде с њом? Та бар да хоће отац заповедити да остане код њега. Али овако сама да одлучује! Та за што нема мужа да јој заповеди? Али барон Шенинг био би јој роб а не господар, и она би морала и за њ вући сву тежину живота.

У тај мах јави слушкиња да је дошао некакав гласник на коњу и донео некакво писмо.

Курир уђе, предаде писмо и рече да ће чекати на одговор. Ирма прочита па се гласно насмеја, спусти писмо у крило, узе га те га опет, прочита и опет се насмеја. Отац је гледао зачуђено.

— Шта је то? Шта ти је? —

— Ево па читај. —

Отац прочита; ни једна црта на лицу његовом није се променила.

— Шта мислиш да чиниш? — упита он.

— Ја мислим да таквим молбама не могу одолети, ја морам отићи. Али могу ли се ја вратити а да ми ништа ти не пребациш? —

— Ако ти немаш сама себи ништа да пребациш, слободно! —

Ирма зазвони и нареди да се њене ствари спреме за пут, и да се курир угости, а да му се каже да ће још то вече поћи на пут.

— Љутиш ли се, оче?

— Ја се никад не љутим, ја само кадшто сажаљевам кад људи не слушају свој разум. Али дете моје, буди само спокојна, ако ти је ова одлука наређена од твога разума, ти треба да је извршиш. Само мирно сноси све последице као што их ја сносим. А сада да мирно и тихо проведемо ово неколико сахата, што ћемо још бити заједно. Овај је сахат живот! —

Ирма нареди још по гдешто собарици и куриру, али све јој се чинило као да ће нешто заборавити, чега ће се сетити тек кад буде далеко.

Отац и кћи сеђаху још за обедним столом. Кола беху већ спремна; послаше их да у дољи причекају. Отац је до некле пратио своју кћер, весело разговарајући с њоме,

— Дијете, овде да се опростимо. Ово је дрво које сам ја посадио онога дана кад си се ти родила, и оно је граница моје свикидашње вечерње шетње.

Они стадоше. Једна зрела јабука откиде се и паде пред њене ноге. Отац је подиже и пружи својој кћери.

— Понеси ову јабуку с очине земље. Видиш и јабука се одвојила од својега дрвета за то што је зрела, што јој дрво не може више ништа дати. Тако се исто одваја и човек из своје родбине, од своје домовине. Али је човек нешто више него што је плод једнога дрвета. Тако, а сад, дете моје, скини твој шешир, да још један пут загрлим твоју драгу главу. Нико не зна када ће ми куцнути суђени часак, када ће м› нестати у васиони. Тако, детемоје, твоја је мила глава на мојим прсима, немој плакати, или плачи. Желим ти да целога века друге оплакујеш а никада саму себе! — Овде му застаде реч у грлу, он се прибра па рече — Овако као што ја сада држим твоју главу, и као што би желео да положим руку на све твоје добре мисли тако остани и ти сама себи верна. Ах када би могао да ти предам све моје мисли. Упамти за сада ово: Пуштај к себи само оне радости, на које се можеш увек радосно сећати. Упамти то. Ходи да те пољубим.... Ти љубиш бурно. Нека би твоја душа при оваком твом пољупцу била тако чиста као што је саде! Збогом пошла!

Отац се окрете па оде уз брдо. Није се ни један пут осврнуо.

Ирма је дуго гледала за њим, она задрхта, срце је вукло да се врати па да остане код оца за навек. Али је беше стид да се покаже тако колебљива. Она помишљаше на прве часове, како би то изгледало када би вечерас отпочела распаковати ствари, кад би пред слугама, пред оцем.... не, не, морало је бити! Она оде даље, седе у кола, и сад није више била своја; туђа снага беше је прихватила.

Сутра дан у подне стигла је Ирма у краљевски летњиковац.

У двору беше све мирно. Нико јој не изађе на сусрет осем старог кастелана, који је брзо отурио своју лулу.

— Где је госпоштина? — упита курир.

— Данас је ручак на ђавољој предикаоници — гласио је одговор.

У тај мах зачу се из баште један врисак

— Моја грофица, моја грофица је дошла! — викаше Валпурга, и стаде јој кроз плач љубити руке — О сада је тек свануло, сада ће тек бити дан! —

Ирма утишаваше узбуђену, ал она рече «Идем ја одмах да кажем краљици. Она је сама код куће, седи тамо горе на брежуљку па црта. Она не иде на ове теревенке, јер знате, у нас је сада сваки дан сабор или преслава! —

Ирма заповеди Валпурзи да још ништа не јавља краљици, она ће већ сама отићи к њој. Она оде у своју собу где је дуго седела сама у мислима. Беше јој ка' да је пружила пријатељску руку, а нико је не прихваћа.

Пред вратима њене собе гураху и намештаху њене сандуке; на један пут сену јој кроз главу успомена како је онда, као мало сироче у црно обучена седела у својој соби, а у другој соби се чуло како намештају мајчин мртвачки сандук.

За што да јој се то деси баш сад? Она устаде, јер није могла више бити на само. Она се пресвуче брзо и отрча краљици. Ова је из далека угледа и изађе јој у сретање. Ирма се саже да јој пољуби руку, али је краљица подиже, загрли и срдачно пољуби у уста.

— Само ви можете додирнути ове усне, које је отац мој пољубио — рече Ирма, или управо није рекла, само је мицала уснама као да изговара те речи, а из дубине душе подиже јој се мисао: Хиљаду пута ћу радије умрети него да ожалостим ово свето срце! —

Од оте мисли обасја се цело њено лице, и краљица узвикну одушевљено

— Ала сте лепа сада, грофице Ирма, лепа сте као леп дан! —

Ирма обори очи и клече крај детиње колевке. Њене очи беху тако сјајне да се дете маши ручицама за њих.

— Он има право — рече Валпурга — он још сада воли што је светло! —

Ирма се одвоји мало с Валпургом да јој се извини што није могла обићи њену кућу. За тим јој је причала о својој пријатељици у намастиру.

А како је оцу вашем, је ли здрав? — упита Валпурга.

Ирма се уплаши; чак ни добра краљица није упитала за њеног оца. само Валпурга.

Она јој стаде причати и о свом оцу, и како он познаје Валпургину мајку и њеног ујака који у шуми катран гради.

— Јесте, то је брат моје мајке. Дакле чак и њега познајете? —

— Ја не, али га зна мој отац.

Валпурга стаде причати о овом ујци Петру, кога зову катранџија, и обећа му штогод послати, њему је јаднику тежак живот. Ценца се није ни стидела да продре чак до двора, али њен ујак би пре умрьо од глади него да то учини.

Док је још Валпурга говорила приђе им краљица па онда одоше опет детињој колевци. Дете се праћакало од радости. Краљица га подиже, а Валпурга викну.

— Господи Боже, та гледајте, принц може већ да седи. И то први пут на дан кад нам се грофица вратила. Да, да она свакога подиже! —

Срдачно и весело провела је краљица дан с Ирмом.

У вече је срдачно поздравише сви који се беху вратила са ђавоље предикаонице. Сад је тек Ирма чула да јој брат није на двору, да је у бањи познао се с ба-

роницом Штајгенековицом и њеном ћерком, и да им је саде отишао у походе.

Краљ је поздравио Ирму тако формалистички, да прва дворска госпођа не би могла ни трунку замерити. Они су се у осталом поздравили пред краљицом која рече

— Чисто не умем исказати колико сам срећна што нам се наша грофица вратила. Ми смо данас провели неколико блажених часова.

У вече је био ватромет који је краљ нарочито за дочек Ирмин наредио. Далеко у околини стајали су људи и гледали дивну бојадисану ватру која је у најразличнијим облицима шикљала у небо. Најзад је пламтило име грофице Ирме, које су држали планински стрелци. Ватре су праштиле, из шушњара се разлегала музика, којој у даљини одговараше одјек, и у сред те велике почасти коју јој указиваху, Ирма је мислила само на оно Валпургино «А како је твој отац?»

Гроф Еберхард беше међу тим на једном прозору својега замка, гледаше у звездано небо и помишљаше: Сваки човек који живи у вечности, он је сам, сам као оне звезде у етиру, он иде својом путањом, на коју ништа друго не упливише, до закон о привлачењу и одбијању светских тела око њега...

Те ноћи сневаше Ирма. Једна звезда с неба паде јој на груди; она се маши руком да је ухвати, али она се диже изнад ње, претвори се у једну људску прилику, која се од ње окренула викнувши јој: И ти си сама! —

НАРОД И РАДИКАЛИ

пише

М. Миловановић

(свршетак)

Народу исцрпљеном тешком и неравном борбом, задуженом до ушију, поремећеном у привреди и трговини итд., прете радикало-учитељи да ће „једног лепог дана“ поднети своје оставке „своме г. министру“, ако им се плате не повисе! И ти ето људи још имају образа да се назову народни пријатељи, борци за народни напредак, па чак богме и народни српски радикали! Но и то није све. Међу свима тим народним радикалима, које поближе познајемо, свега су двојица, који по отвореном заступању својих начела и јачини убеђења, свога морају заслуживати поштовање свих непартајичних људи, па ипак један је од њих захтевао и онаке ствари које дотле ни најзатуцаније бирократе нису тражиле на име: г. Рашо Милошевић, кога ми са његове отворености и искрености поштујемо, захтева као социјало-радикал и као народни посланик да се и предавачи уврсте у категорију чиновничку и снабдеју и са декретима — шести број „Самоуправе“ од 1881 год. —

Истина ову малену неследственост у начелима сваког па и најцрњег радикализма, г Раша као да је исправио тиме, што се у политици показо том истом приликом много радикалнији. Он нам вели да ће обожавати оне српске и бугарске државнике, који учине да у Србији и Бугарској буде један исти просветни, војнички и судски систем! Ето нам захтева, који у неку руку наличи на оне установе у срећној Хабејовој Икарији, где је све као у рају уређено, подједнако „једнобразно,“ штета само што је све то за стварне одношаје и српског и бугарског народа ни више ни мање но права утопија.

Но ова радикална доследност још је што но реку смиље и босиље према ономе што ћемо сад поменути. У 22. броју свог органа од године прве, радикали траже ни више ни мање, но пет великих васпитно-просветних кајмакамија, пет школских харачлија, који би се скитали од школе до школе, и од учитеља до учитеља, као што је негда цигански харачлија ишао од панађура до панађура! Дакле, докле радикали осуђују кајмакамије на политичком пољу, и у самој замисли својих противника, дотле се комотно размећу по своме органу са тим истим кајмакамијама, само на другоме земљишту!

Уз ово ваља нам поменути и ону радикалну горку неследственост, ону тужну назадност у њиховим појмовима и раду, која ће без сумње остати потомству као идеал неследственог и шарлатанског рада за сва времена. Докле радикали на сва уста проповедају да ваља народу сву власт у шаке изручити, отевши је из руку бирократије, дотле на просветном земљишту заводе најгнуснији облик те бирократије! Најновија ревизура са по све не само неограниченом и неодговорном влашћу, но шта више и са потпуно папском непогрешивошћу, колико нам је познато, дело је самоуправоваца радикала!

Пођимо даље. У 16 броју »Самоуправе« од ист. год. некакав »unus« радикал говори нам о просвети, па не ће мода и парада. Хоће да се укину ниже гимназије и реалке итд. а већ у 22. бр. парадише се у велико са школским надзором. Ту се захтевају, три врсте надзора: Кајмакамлијски или државни, учитељско-управнички и општински. Но разуме се да би само први био од стварне важности, јер би педагого-радикал као стручни кајмакамли надзорник управо чуда чинио.

Но да не будемо неправедни. На тој црној таблици радикалне неследствености и шепртљања, има по нека и бела тачка од којих нам једну за сад ваља поменути. У скупштинском раду, који је изложен у 22. бр. „Самоуправе“ приликом дебате о судијским платама, међу осталим радикали нам веле, да се за веће плате не могу купити карактерни људу. Тако је! Ми се с тим потпуно слажемо, само бисмо запитали радикале, да ли се већом платом могу купати карактерни и добри наставници и учитељи, у опште, и са добрим дијурнама (са чега и јест грабеж око ревизуре) добри и савесни ревизори? Да ли се с толиким парадама и надзорима могу стварати савесни и патриотични радници и учитељи?

На ова нам питања у неколико одговарају радикали у 23 броју „Самоуправе“ где се претреса предлог о надзору школском. У томе се броју збори о стручним кајмакамли-педагошким надзорницима. Хоће се да те месије буду само ђаци наше учитељске школе („кад се пре потурчи а кад чалму зави“), јер су они психолози и педагози (јадна психологија и педагогија на кога су спале!). А по себи се разуме да се из тога сви остали непозвани искључују, и само учитељи педагози могу бити кајмакамли надзорници.

Наша намера није да разуверавамо ту наивну радикало-учитељску секту о заблудама које су врло природне људима са веома ограниченим знањем и никаквим искуством. Ми на послетку нећемо им порицати ни оно што сами кажу у додатку к 24. броју »Са-

моуправе“, како је учитељ капитал знања, како од њега зависи просвета итд. Не, ми ћемо пустити нек се те наивчине сити нахвале и добро се напйтају заблудним својим хвалама. Само ћемо напоменути нешто што нам баш некако мало чудновато изгледа. Г. Ст. Поповић, говорећи у законодавном телу о спреми учитељској вели: да од 170 учитеља који су свршили учитељску нашу школу, има их 48 одличних, 22 врло добра, 58 добрих, 1 слаб и 1 рђав (ех како се то баш деси по један).

Нама је мало за чудо откуда она 22 врло добра, а још нам је чудније откуда 58 добрих, и на послетку не можемо да се начудимо откуда и онај један слаб, а откуда један рђав, једва да можемо и појмити, кад су то све сами психолози и педагози, који располажу са чудотворном методом, којом се може свако свачему научити?! Нама је за чудо како ти сви од реда нису одлични, па шта више, ми се чудимо како у оним местима, где се налази бар по таки један „капитал знања“ (јадници, они ни појма немају о томе шта то значи знати) нису већ до сад и најсиротнији сељаци постали таки исти капитали знања. (Нема сумње да је и најпростији сељак много паметнији од ових наивчина).

Хајдмо даље. У 82. бр. радикалског органа од године 1881. стоји нешто што управ изненађује читаоца, коме је познато да то нешто пишу они људи, који нам мало пре претише са оставкама, ако им се боље не плати. У томе нам броју хвале радикали на дуго и широко стручан кајмакамли надзор којим би се једино, по њихову мњењу, могло оценити колико је школа учинила за живот, како се то тражи упуством г. министровим; али се веле ипак може одобрити што се за сад тај благодетни надзор није остварио и то једино штедње ради! Ето, видите како и у педагогији по кашто може бити патриотизма!

Радикални, дакле, патриjотизам дозволио је да се тренутно одложе кајмакамци на просветном пољу, али ипак њима је неправо што морају до тог доба да гледају како незвани ревизори не умеју да питају децу! И у 83 броју баца се нека анатема на некаког ревизора за то, што није питао по оном калупу како су они научили, и како су им казали њихови учитељи да треба мислити и говорити. А у 84 броју опет се критикују ревизори, а чега ради то се већ зна, па у том критиковању радикало-педагог вели да рачун „бистри“ и развија памћење!

Ето како нам причају радикало-психолого-педагози! Говорити о бистрењу памћања не само рачуном но ма чим на по се и свиме у скупу, психолошка је заблуда прошлих векова, којој је тек сад

дошао ред да се искаже на српском земљишту. Но срећни смо кад нас то и сад није минуло, јер се може рећи да не изостајемо иза »духа времена«! Учитељи наших учитељо-педагога ту су заблуду узели од Хербарта и њима су казали да тако мисле и говоре, па би био грех кад они не би то радили. Тако је казао Хербарт, вичу сви у глас радикало-педагози, а Хербарт је био велики мислилац и испитач. Тако је! Хербарт је то казао; рекао је да је све у каосу у дстињем првом памтењу и да тај каос учитељ бистри, али је Хербарт, и ако је велики мислилац, рекао заблуду коју је осудила целокупна наука о духу и животу.

Но да оставимо веома преплетено васпитано земљиште, на коме по све елементарни радикало-педагошки ум вреди ни више ни мање, но онолико колико сељачки дечаци на пољу лукаве и преплетене европске дипломатије, па да видимо не ће ли се боље показати на политичком социјалном земљишту, а колико су и каки зналци односно прилика и потреба народног живота, напред смо казали.

Поред Раше и г. Тодоровића као два најотворенија радикална преставника, чије ћемо назоре мало даље излагати, долази по своме замашају у партији г. Светомир Николајевић. Па како је његов политички говор у скупштини велику грају изазвао, а и иначе је важан за свестрано познавање политичке свести тако зване народно радикалне партије, то ћемо сад изнети главније моменте из тога говора, и видети колико је у њему правог сазнања, колико отворености и искрености, и на послетку колико патриотизма и хладног објективног посматрања.

У 144 броју »Самоуправе« од 1881 год. предан је јавности говор г. Николајевићев у коме се особито наглашава, како је земља изнурена ратом и неродним годинама; како се њени државници нису старали да подигну занате и индустрију, и на послетку како је утицај двеју моћних држава, Русије и Аустрије, испадао зло по Србију. На чисто, дакле, и на просто, г. Николајевић баца сву одговорност на српске државнико, што је земља изнурена и исцрпљена, и што је подлегала штетном политичном утицају моћних суседа.

Кад би ово што наведосмо, истекло из пера каквог хладног политичког и социјалног посматрача, као што је г. Светомир ван парламента и партије, ми бисмо на просто рекли, да су таке мисли испод сваког критиковања, па се не бисмо на њих ни осврнули; али како то није случај, и како су те мисли потекле из партајске парламентарне борбе, где се не може хладно ни мислити ни говорити, кад једном партијске страсти заузму место хладног размишљавања, као што је то био случај у нашем парламенту, кад су се поменути

назори изговорили, — како су дакле политички и социјални назори г. Николајевића, истекли из патријске борбе за опстанак, то ћемо по ономе што смо напред обећали, баш с тога о њима и говорити и видети колико има у њима истине а колико заблуде која је потекла из партијског извора.

Кад бисмо хтели да нам се прима на веру оно што ћемо казати рекли бисмо у кратко: да кроз назоре г. Светомирове провејава највиши ступањ патриотизма, загрејан или потпаљен највишим ступњем патријске горчине, која није дала објективној умности његовој ни да се обазре на стварни ток догађаја

Но ми не тражимо да нам се што на веру узима, но ћемо изнети доказе за све што наведемо, па нек непартијичан читалац оцени колико смо у праву. А нема никакве зебње да ћемо факта чиме бојадисати, те да их читалац како ваља не усмотри, јер смо са свим слободни од страсти, политичких партија, по што ни једној од њих не припадамо, и то из чистог убеђења, да је борба политичких партија у народу маленом и демократском, где нема наследне аристократије, а где се налази људско осећање у свој својој примарној интезивности, ни више ни мање на гроб народног нашег живота и опстанка.

Хајдмо, дакле, на ствар. О изнурености, неродним годинама, и немању заната и индустрије тек ћемо само узгред поменути, јер су то тако обилне чињенице, да се о њима са мало речи не може ништа исказати; а мало ћемо се више задржати на чисто политичком делу говора г. Светомир где ћемо изнети доказе, како не стоји оно што вели г. Свет као да су наши државници криви за оно, што је утицај моћних суседа зло испадао по развитак нашег народног живота, као и то, да изнесемо на видело како је тај злокобни утицај зависио, а и сад зависи од стицаја толико узрока, о чијем се броју на послетку сви рачуни губе и људска воља једва да ту има каквог удела.

Да оставимо широке и дугачке философске спекулације о том предмету, да не помињемо ни то, како је у свету неки фатални удес, до малена тела зависе од већих, да велика гравитују хтела не хтела око још већих и тд. да оставимо и то како та зависност иде чак до моралних и умних наших особина, што је на пољу религије признато речима највећег учитеља светског: „ко има даће му се, и ко нема узеће му се и оно што има“; а на пољу опет људског духа и живота речима данашњег можда највећег психолога, који је оно исто изрекао односно јаких и слабих диспозиција на васпитној области, што је велики учитељ на религијској. „Ко има

даће му се а ко нема узеће се и оно што има вели тај мислилац“ јаке се диспозиције лако регулишу, а слабе никако.

Да, дакле, не идемо тако далеко но да узмемо само историју, па још да се и у том ограничимо и узмемо само историју српског народа да на њој покажемо колико су коректни а колико некоректни назори г. Светомирови. А по себи се разуме да ћемо се апстраховити од патриотског нашег заноса и рећи истину и онде где нас вређа, где бисмо од ње побегли а заблуду обгрлили, јер без те апстракције нашли бисмо се у неколико у оном истом положају, у ком је био г. Светомир кад је поменуте назоре изговорио, а слични узроци, као што знамо, по правилу доносе сличне последице па и у мислима.

Србија је подлегла штетном упливу моћних суседа, то је факат који је г. Светомир нагласио, истина, коју нико нити пориче нити са светлим образом може порицати, појав који узбуњује у Србину целокупно биће његово, распаљује његову мржњу и освету, и нагони га да мисли и говори онако како је мислио и говорио г. Свет. као српски патриота у српском парламенту. Али нама овде није до патриотизма, но до истине. Факат је да је Србија подлегала штетном утицају моћних суседа — према свему што се зна о ма каковом утицају увек је утицај јачег штетан по слабијег, — али не само да није факат да су за то са свим криви наши државници, но шта више, у томе нема апсолутно никакве истине.

Фактичка је наша зависност од наших јаких суседа, зависност фатална, зависност која ни од чије воље не зависи, зависност која је у природи саме ствари, самог географског положаја наше земље, ступња развића нашег народа, његове бројности, његовог дугог робовања и наглог обртства до моћних, развијених и надмашних у свему народа. А кад се са тога становишта погледа на народе и државе, онда као да се ту и не јављају више оне индивидуалне или атомске чињенице, које раде по слободи воље, но као да све ту иде као год и у природи бежживотној.

Србија је дакле подлегла штетном утицају моћних суседа, не са погрешке наших државника, но са стицаја таких услова, чији поредак није могла, у самој ствари, ничија рука реметити. То је по нас истина фатална, која потреса целокупно биће наше, али тиме ништа не губи од своје важине. Примери које ћемо сад навести из српске историје то ће нам са свим јасно засведочити.

На страну са патриотским заблудама, факат је, који је исписан на сваком ступцу српске историје, да зависност Србије од моћних суседа није ни мало ни нова, ни необична. Жупаниско доба ту зависност у велико показује. Немањина држава, тако је исто била

изложена штетним утицајима моћнијих суседа; од Немање па до Милутина, та се зависност показује још у већом сувњу; па шта више и за владе самог Милутина и Душана, као што знамо, штетан утицај суседних држава није се могао отклонити, па било да је долазио са двора римске курије, из Византије, или из Угарске. И једино се томе штетном утицају има и приписати што тада једна од најлепших покрајина српских, »поноса Босна,«, није никад како ваља била део српске државне заједнице.

Па кад је тако било за живота оних српских великана, које с правом називамо великима и силнима, како ли је онда било пошто су минули? И да ли је могло бити, да Србија, која се по смрти Душановој лагано у гроб спуштала, не подлегне тим утицајима? И да ли је могла у почетку овог века васкрсла Србија да не зависи од оних утицаја од којих је и дошло само њено васкрснуће? И да ли на послетку може данас независна краљевина да се отресе оних утицаја који су, у стицају прилика, као неки чиниоци и краљевине и независности као и то, да ли може да не зависи у економним односима млад и сиротан народ од старе богате и големе царевине? Одговорите, г. г. радикали, на ова питања, па онда можете за штетне странске утицаје на Србију кривити и анатемисати које вам је воља државнике.

И политичка и економна историја, г. г. Радикали, сведочи нам, да су и на политичком и на економном пољу, од како је света и века, мање слабије и сиротније државе, зависиле од големих јачих и богатих, негледајући на то, у ком се облику та завистност појављује. Ми знамо истина да су и малени постајали велики, и они који су зависили, они од којих се зависи. Удес је светски таки од како је света, што нам показује историја на сваком ступцу своме. А у главноме поредак је тај потпуно фаталан и зависи од стицаја прилика светских, које нико не може реметити.

Сад је питање, може ли се и колико свалити од тих штетних туђинских утицаја по Србију на леђа наших државника? Нико, мислимо, не ће, нити с правом може, порицати да ту имају неког удела и сами државници. Но како и колико? У чему је односно овог мудрост а у чему лудост државника? На питања ова, и ако нису са свим проста, и ако се на њих са неколико потеза пера не може како ваља одговорити, опет се на крупно може на њих овако одговорити:

Ваља признати ту штетну фаталну фактичку зависност у свом пространству као неминовно зло и не трошити супрот те фаталности у невреме снаге народне. Иза овога пасивног начела долази

начело којим малени постају велики, а слаби и нејаки моћни и велики: свим својим силама тежити да се у згодном тренутку ослободи туђинских утицаја, и сви своју снагу око те тежње усредити и прикупљати, како би се у згодном тренутку вратило мило за драго угњетачу. То су правила, која пошто је државник испунио, не може пасти на њ ни сенка за све штетне утицаје туђинштине. Ми пристајемо на то, да је било српских државника, који нити су знали ни умели радити оно што им је њихова дужност налагала, али никако нити пристајемо, нити ико жив са здравом памећу може на то пристати, да су штетне туђинске утицаје на Србију створили наши државници, кад се зна, да би тих утицаја морало бити ма у ком облику, а што је облик и правац увек по слабијег штетан, то је са свим неминовно и природно.

Било је истина момената, у нашем новијем државном животу у којима је изгледало да су наши државници радили несвесно; било је тренутака кад су наши кнежеви прогоњени и живота лишавани, сви под тим штетним туђинским утицајима; било је прилика кад су паше звате за судије српском народу, и српски се државници понижавали до тужилаца. пред странцима, својих домаћих поглавара, али кад се на све то пепартајично погледа, наћи ће се, да су стварни фактори за така дела увек долазили споља, а наши су јадни и несвесни државници били, ни више ни мање, но проста оруђа њихова, и то често така, којима се, што по веле правници, не може приписати никакве урачунљивости. Но ипак ми не велимо да их све то може оправдати, они су морални кривци, грешници, па ако се хоће, и издајници народа свога, али све то и да није било, зависности, и то баш штетне зависности, било би ма у ком облику.

Тако је, г. г. радикали, са политичком штетном зависношћу, па тако је исто и са економном и индустријском. Нема људске мудрости на свету која би била кадра учинити, да тежачки народ не зависи од народа са развијеном индустријом и трговином, а тако исто нема никакве силе на свету, која би учинила да се створи индустрија, онде где нема услова за њу — крајњег богатства и крајње сиротиње. — Па на послетку, на што нам вапај за ту хваљену индустрију, која је могућна, у колико до данас знамо о њеном развићу, само онде где су капитали тако усређени у поједине руке, да један мре од глади а други од раскоши? Па на што је товарити на леђа наших државника неродне године, кад се зна да неродица главним делом долази од елементарних природних узрока а не од тога што нема заната и индустрије, као и то да од неродице по кашто пате и најбогатије државе?

Не мислите, г. г. радикали, да ми с овим правдамо наше државнике и тврдимо да је у нас све добро, и да је све баш морало онако бити као што је било. Не, ми држимо да се за $^{3}/_{4}$ века, од кад је Србија слободна, могло што шта више и боље урадити. Ми признајемо да наши државници нису били онаки какве би ми хтели и желели, нити се онолико тежило за независношћу, у сваком погледу колико бисмо ми хтели; али ми и то признајемо, да највећа невоља наша, највећа мора нашег народног живота, у новије доба, долази баш од онога, што ви данас, г. г. радикали, проповедате: од угледања на „друге срећне народе„, од угледања на оно како је у осталом свету, како други раде и живе, како су ови или они васпитани и уређени и тд. и тд.

Наши су старији државници патили од тога што су допуштали непосредну мешавину у народне послове, и нису се свом снагом трудили да то отклоне, а ви, господо радикали, заједно са најновијима, патите опет од мода и парада, од угледа на друге на које се не би ваљало народ угледати, и од рецепата које каквих западних пискарала. Мање интезивна, а више обимна, ваша је болест, господо радикали, много опаснија по масу нашег народа и по њену независност и слободу, од свих грехова и болести наших старијих државника.

Сад пођимо даље. После политичких и социјалних резона политичког првака „народне радикалне странке“ дај да видимо политичко-социјалну исповест г. Раше Милошевића. У 32 бр. „Самоуправе“ од 1882 год. г. Раша овако нам беседи: да је општинама, поред онога што се обично до сад признавало као задаћа, главна дужност у томе, да створе благостање свих својих суграђана, јер је, вели, убеђен, да политичке слободе без економог благостања, не вреде ни пребијене паре, и да су те слободе више или мање илозорне.

Па како је по мњењу г. Раше све ништа без материјалног благостања, то поставља у дужност општинама, да набављају земљорадничке халате, и да се потруде око груписања земље у општинске руке, јер се на маленим газдинствима не могу применити научни проналасци на тежаштво; даље, да се оснује сељачка банка; да се групишу занације и отвори им се кредит, како би могли издржати надметање са странцима; да се проведе изборно право од кмета до ђенерала; и да се од овога не одустаје ни онда, ако би се баш и десило да се добар гони а рђав се награђује (— е богме тога би било и сувише —), јер вели, ако гоне доброг онда така општина и не заслужује да јој буде добар старешина, па богме, вели даље г Раша, није на право, да општина трпи онога кога не воли, па ма и добар био и т д.

Ето нам веома искрених и веома значајних речи које изговори радикал посланик у нашој народној скупштини. Ту се без увијања тражи социјалистичка општина, и само се у њој налази гарантије за остварење благостања грађанског, а за све остале установе вели се де не вреде ни „пребијене паре.“ Нама је мило што међ радикалима нађосмо човека који је имао толико поштења и смелости да своја начела, јавно проповеда на највишем народном договору, и од них спас земљи очекује. По нашем схватању то су најузвишенија начела човечанска, идеали социјалне религије, ако се може тако рећи, догме земаљског живота, онако исто као што су највиши идеали хришћанске религије у речма: „љуби ближњег као себе самог.“ То је дакле нова религија земаљског човештва, ново еванђеље које наговешћује спасење невољног света овог, рај земаљски, уживање и благостање, — то су, држимо, атрибути, које ни један поштен човек за здравом памећу не ће порицати чистим социјалистичким доктринама; али тако исто држимо, да нема ни једног иоле разборитијег мислиоца који не зна да је свим високим идеалима намењено да остану за свагда идеали, да буду високо дигнути за сва времена изнад обичног живота и служе човештву као вечна мета, којој се мора тежити и до које се нигда не ће доћи.

Тако признање не одољиво нас доводи до закључка, да високи идеали земаљског благостања не могу бити предмет дневних материјалних погодаба друштва по све саможивог, чија природа стоји у потпуној супротности са свиме што би наличило на какву узвишеност, а из овог опет истиче по све поучна лекција државницима и данашњим егојистичким генерацијама, да се не боје социјалне религије, но на против да је пригрле као и сваки идеал који ваља да буде вођ човештву у земаљским пословима, као што су хришћански идеали у небеским. Нема сумње да човештву ваља високих идеала не само односно другог но и односно овог живота, па куд ћете их већих од социјалистичких идеалних доктрина о земаљској срећи и благостању. Тамо ваља сви да тежимо, па и ако не ћемо нигда доспети; животу мучном ваља утехе и земаљске и небеске, па му је не треба кратити, јер као што негда рече највећи учитељ светски „човек не живи само од леба него и од речи.“

Но овако схваћен социјализам постаје доктрина индивидуалне савести и веровања, а чим се пренесе на поље политичке борбе, неизбежно постаје оруђе за тиранију и апсолутизам, онако исто као што је негда била хришћанска религија оруђе за тиранију у рукама не само појединаца но и народа; нема сумње да би у рукама радикала као политичке партије социјализам уродио истовет-

ним плодовима, као и сви човечански идеали у рукама оних, који су били у власти. Искуство свих векова и народа вели нам да онај део човештва који хоће да даје идеалан тон народима и појединцима, не сме имати власти но мора бити надзорник и судија њен.

Наши радикали на све ово заборављају и у својој ревности да се обори тиранија на једној страни, хоће да се заглибе у другу много опаснију. Као калуђери средњег века, они хоће, само на другом земљишту, да од вукова и лисица начине социјалистичке јагањце, па у свом заносу заборавивши да чиста социјалистичка религија нема ни чега заједничког са шепртљанским политичким радикалским опортунизмом у 2. бр. свога органа од 1882 год. питају: може ли социјалиста бити члан радикалне партије? И на то разуме се одговарају онако како је њима мило тј: не само да може но и мора бити члан те. партије, ако хоће да „практички" уради што за народ свој. Практика дивљих политичких партија, где партијске страсти догоне до најбруталнијих животињских напора, и узвишено начело социјалистичко о једнакости и срећи људској?! Само тупавност или притворност могла би што овако стрпати у једно. Ми мислимо да су партијске страсти тако далеко завеле радикале, те не виде ни оно што је сваком јасно, и мешају једно с другим што је једно од другог далеко, као небо од земље.

Но радикали се нису само ту показали као по све несвесни радници, но свуда и на сваком кораку и у политици народној и у народној привреди и законодавству и т д. Напред смо поменули како радикали у прво доба свога организованог политичког живота философисашу о узајамној задаћи партија, као да им је једна задаћа, једна цељ, па ваља да се потпомажу и т. д. Па гле чуда већ у 20 бр. свога органа описују непријатељско чаркање међу појединим првацима партајским. А у 33. и 34 отпочиње отворена борба против „напредне странке" и њеног органа, а у 35броју „Самоуправа" просипа жестоки картеч на „Видело" што је рекло да радикали имају неких тежња, које не могу да се остваре под уставном владавином, па се међу осталим вели, да међу њима нема бунџија и превртљивих стараца као међ виделовцима.

Не љутите се, г. г. радикали, на противника кад вам истину кресне, но кресните и ви њему тако исто. У социјалистичким догмама има доиста много идеја које се не могу остварити под данашњом уставном владавином, коју ми сматрамо као прелазну и врло неподесну форму управе за млад и неразвијен народ; да се и не спомиње ништа друго довољно је оно што г. Раша изговори приликом дебате о пројеку закона о општинама, — то је довољно па да се види да

„Видело“ није у овој прилици слагало. А читаоцу је познато како је борба са „Виделом“ ишла све даље и даље, и на послетку достигла оне необуздане размере, са којих на послетку ишчезоше не мало све концесије које су друге партије учиниле радикалској. Ми ћемо из те несрећне борбе навести само главније моменте те да се види докле догоне политичке страсти партијске.

У бр 93 од 1881 год. радикали нам казују како су синови српских бораца за слободу лудо упустили тековину својих отаца: „Тако да је настало оно исто страдање народа које је било под Турцима“ Па да би се и тих домаћих Турака опростили ваља народ на то постицати, што је предузела „народна радикална странка“ Ето како нам зборе они људи који су наумили да народ ослободе, а већ у 104 броју свога органа отресају се сиротиње и њене философије „крпеж трпеж кућу држи“ и веле, да они не исповедају ту сиротињску философију. Знамо ми, г. г. радикали, да вама не мирише народња голотиња, народња мудрост и философија, ви не ћете да крпите, ми знамо да ви хоћете све масно и углађено и да нам то нисте ни казали.

После идентификације данашњег стања са ропством под Турцима, радикали се тржу као из неког заноса, као да мисле да су далеко забраздили и да немају с ким остваривати својих утопијских замишљаја, па нам у 112 броју свога органа веле: „биће да ми имамо много више радника и мислилаца, који само мисле о својим личним стварима, о свом личном напретку, и врло мало оних који стављају општи напредак пред личне интересе“. Дакле, г. г. радикали, врло мало има људи који се брину о општим интересима! Тако је, то сте рекли истину. А куд су вам за бога они силни радикали који тако рећи изгореше од општег интереса?!

Кад је већ дотле догнало, онда је радикалима лако било рећи у 122 броју свога органа: да је влада вадила камен по камен из народне зграде докле напослетку није „оронула“. После се вели како се с тога држава поколебала и готово се стровалила; како би ваљало да се државници пружају према губеру као и остали људи; како тобож друге финансисте са мало капитала испослују много, а наши обрнуто. По овоме радикали у 133 бр. „Самоуправе“ заборавивши ону класичну пословицу, по којој властита хвала смрди, размећу се како су они све сам челик-карактер, а у напредној и у либералној странци све саме старчине који се лепе уза сваку владу и партију. У том наивном разметању радикали веле да их има као интелигенције у свима редовима; у народу, у професорима, којима ни мало не смета то што су бирократе и том приликом дотичу се покојног Адама узимљући га за пример радикалне сеоске интелигенције.

Није никако чудо што су радикали после оволиког хвалисања, пред изборе скупштинске онако разметаше у 139 бр. свога органа говорећи како би народ, кад би и само ногом лупио растерао све пацове који му срце гризу, па се с тога немогу да начуде како су српски лавови по кашто као миши, плаше се каквог капетанчића итд. Оволико самопоуздање баш ни у миша не би могло остати без последица а камоли у радикала, и ми већ у 146 бр. њихова органа читамо позив, у коме се свак живи позива да се упише у партију, и ту се вели како ће се скорим показивати прстом на онога који није уписан ма у коју партију, онако исто као што се пре нишанило на онога који је био уписан!

По овоме најсвечанијем манифесту, радикали нам нешто мало чудно изгледају. Од идеал радикала сад постају крпари, препоручују да се штеди тиме, што ће се укинути нека „надлежатељства“ чиновницима се издавати половина плате и допустити им се да тргују и раде све поштене послове. А у 10 бр. од 1882. год. свога органа, радикали поново вапију да се штеди, жале се како напредњаци иронички одговарају наивним народним посланицима овако: „ако хоћете полицију, судове и војску да вам је безбедан живот и имање мора се трошити“ итд. Па шта више, веле радикали даље, влада излази данас с предлогом о сатрапијама, којим ће последњи пут забости нож у рањаво срце народно.

У 11 броју од исте год. поново се јуриша на предлог о кајмакамијама па у чланку „доле с кајмакамијом“ поред осталог вели се, како ваља у начелу признати да су установе ради народног благостања, као и то: „Да се сам народ покрене из мртвила; (— шта, г. г. радикали, зар се лавовски народ умртвио? —) да он сам узме у своје руке бригу о своме благостању, а то ће рећи да он узме управу у своје руке. За народно благостање нужна је Самоуправа.“ Даље се у том броју вели, да без економне реформе нема ништа и да се она мора отпочети „прикупљањем распачате земље у гомилу, удружењем рада и капитала, и завођењем савршеније производње“.

Да прекинемо ову монотону економску кукњаву радикалску, са неколико узвика уставних. У 38 бр. од 1882 год. јадикује се што је потпредседник погазио устав у самој скупштини, а у 45, и 47 и 48 броју радикалног органа продужава се та иста кукњава, (— а куд је господо радикали она пробуђена жива свест уставна на коју се ви непрекидно позивате? —) па међ осталим (бр. 48) доказује се како се напредна влада трудила да у самој скупштини метне нож под грло народном опстанку,(?!) Даље се продужује говор о уставности и вели се међ осталим у 51 броју

да: „сви европски устави са врло малим изузетком (нема изузетка, г. г. радикали, будите уверени) удешени су не по вољи народа, као што се то вешто труби, већ по вољи оне незнате класе људи, које ми у доби апсолутизма познајемо као највеће гониоце народа, као неограничену власт, као тиранију“ (боље би било, г. г. радикали, да сте рекли: као богаташе умне и материјалне, који хоће да живе олако, онако исто као и главни радикални живаљ). Даље се вели да се у корист народа учини нешто само на силу, а за пример наводе напредњачку владу.

А у 55 броју говорећи о васкрсу вели се да у данашњем хришћанском друштву нема ни мало науке хришћанске, и стоји све оно што је Христос осуђивао (таки је, г. г. радикали, свет од како га је, па ће таки остати докле га год устраје, а бога ми и ваши су редови пуни и препуни оних које је Христос осуђивао.) Па на послетку у великом очајању неком у 81 бр. вели се да је све пошло ђавољијем трагом, да се напредњачка влада заоштријала низ брдо и да за собом вуче Србију (— е, како хоће да пропадне све, кад не могу да дођу радикали на владу, то је истина жалосно, но тешите се, г. г. радикали тиме, што ће без сумње доћи кад тад и на вас ред да што мало чалабрцнете —)

Иза овог злослутног говора долази нека врста фаталне философије, и у 63 броју вели се, како се источни народи надају некој сјајној будућности, у којој ће печене шеве падати у уста; (— па и ви се нечему налик на то надате, господо радикали, јер опште благостање много више значи од печених шева —) како је наш народ бивши дуго под Турцима и сам наследио од њих тога (— е па шта ћете, маса је свуда па и у нас фаталистичка —); како се један део народа почео тога отресати а власници не ће и т д.

Ето тако иде са радикалском философијом, а у грдњама су они још способнији. Тако међу осталим у 53 бр. свога органа од 1882 год. радикали нападају на „Видело“ овим речма: „од постанка свога чим је измилела на „Видело“ та проститутка штампе, та нагрда јавне речи, грди и подло напада све оно што није сретно да носи име напредњачко (— е, г. г. радикали, у том нисте ни ви ни мало изостали иза свога противника кога нападате —) лаж, подметања и лична грдња зачињавају једино ступце тога напредњачког грдила.“

После ове сокачке грдње, радикали нас на ново изненађују својом хладном философијом партијском, и већ нам у 68 бр. говоре како су хладно судили и мислили о раду партијском; како су вршили своју дужност према влади кад су јој погрешке напомињали, и на послетку како су они (радик.) хладно вршили своје партијско —

опозиционарске дужности, па после те самохвале и хладне философије одмах нам (87 бр.) напомињу како су се кајмакамски курјаци покрстили, добили име напредњаци (— е, зар то није хладно умовање?! —) А у 69 бр. јадикује се како влада фатално гледа да се борба партијска развије до опасне акутности. Иза тога у 89 бр. долази најзначајнији чин у животу радикалском, долази оставка њихова на места посланичка.

Поступак овај правдају радикали тиме, што веле, да су политичке странке дотле завадиле да се не чују и не разумеју (— ех г. г. радикали, то су благодетне последице уставне борбе коју ви обожавате —) По њихову дакле признању радикали дају оставке из чистог патриотизма. Ми им у том, на послетку, не ћемо ништа приговорити, јер је патриотизам ствар која се не може опипати. али нам се чини да према свему што се зна о том највишем људском осећању, њега могу имати само појединци, а никако корпорације и партије.

Иза фалософског хладног посматрања и мотива патриотских који принудише радикале да даду оставке, долази нов речник партијске уљудности. У бр. 82. напредњаци се престављају као гавранови и орлушине које грокћу око стрвине. По овоме наводе се речи спаситељове (бр. 92.) којима се пореде неваљали људи са неродним дрветом, с чиме се напредњаци пореде. А из овог вапаја није ни могло изићи ништа друго но оно што радикали рекоше у своме органу бр. 113 од 1882 године, као да је народу освануло црна недеља и вампир забоо канџе у жртву своју.

Па како се одавно нису хвалили опет у 114 бр. размећу се како су мудри, како су сложни, како су искрени и достојанствени итд. и куде »Видело« и противнике рекавши у своме 115 бр. да је баш »Видело« и напредњачка штампа оцрнила образ јавној речи, па уз то и „Садашњост" напомињу која је подметала појединима крађе, скотолоштва итд. Но да прекинемо говор о хвалисању и свима узалудностима радикалским, партијски је образ врло светао у свих народа на земљи па разуме се да то мора бити и у наших радикала као партијаша — да то прекинемо и свратимо пажњу читалаца на политичку и социјалну исповест г. Пере Тодоровића, који је по нашем схватању трећи на реду у партијској јерархији, а други изнимак отвореног радикала у целокупној партији.

Политичка и социјална наговест г. Тодоровићева, пропраћена је на радикалној скупштини у Крагујевцу са бурним одобравањем и пристајањем, па с тога поред онога што смо поменули из назора г. Николајевића и г. Раше, назори г. Тодоровића нам могу послужити као назори

целокупне партије. прибрани објашњени и јасно исказани на једном месту. Да пређемо дакле на ствар.

Пре свега г. Тодоровић износи радикалном скупу како је партијска слога врло деликатна ствар, како је брижљиво ваља неговати: по том реду одређује разне политичке и партијске појмове; каже да политика значи мешање у све јавне народне послове, а не каже да то мешање има екстреме и своју средину; политичку странку одређује као групу људи која хоће оваке или онаке установе (ми би смо рекли овако да влада или господари)

Г. Тодоровић од појма партије прелази појму друштвених уредаба и установа, пореди их са сечивом и каже како су установе као и разна сечива која са свим по вољи за потребу неку итд., а радикали на све то вичу тако је, тако је.! Реците сад да радикали нису прави философи! Но г. Тодоровић поред овако одсечних дефиниција даје скупу радикалног мозга и мало потежих ствари, рекав у даљем говору, да питање о задаћи и наравственој цељи државној „мало“ „помучно“ (— ех само „мало“ но срећни су кад и од радикала чусмо да је нешто „помучно“ —), каже како се у томе не слажу учени људи, како му није до те неслоге, но хоће да каже шта радикална партија од државе захтева.

Све су остале партије у начелу противне радикалној, вели даље г. Тодоровић, све остале, полазе с претпоставке да држава врши негативне послове, отклања опасности од живота и имања, а човека оставља да се сам развије како може (г. Тодоровић прича скупу теорије, а не вели да сталежи граде установе онаке каке годе њиховим интересима); па како људи нису сви једнаки, вели даље г. Тодоровић, богати, паметни итд. то не иде, држава ваља да створи услове народног развића. По појму радикала ваља држава да чува и од кaишара и зеленаша, као и од харамија и лопова.

Друга главна разлика међ радикалима и свима осталима партијама по речма г. Тодоровића у томе је, што остали држе да срећа народа датира од просвете, војске, и интереса трговачких, а радикали, вели. хоће, благостање, и имућност грађана. Гô и гладан народ мучно се просвећава, мучно очува политичке слободе и ако их добије. Радикали, вели. кажу: дајте народу имања (— е, богме то је тешко, треба га из леђа извадити, а што не иде тако треба будаком запети, а зборови и параде нимало не хасне —) па ће сам набавити све, па ако хоћете и рај. (— г. Тодоровећ прегнао је сувише, има ствари које се за новац не могу купити —).

Па како се економне прилике и благостање могу само створити целокупном народном снагом, то, вели. радикална странка ваља

да је отме из руку бирократа и преда народу да сам за се уради што, јер је, вели, много за другог издирао. Даље, говори г Тодоровић о уставу, вели, да је народ без устава као чергар, који се скита од немила до недрага, по томе држава са рђавим уставом тако је као народ у шкљекари, а са добрим уставом као народ у видним и сјајним одајама где је свакоме видно и топло (— ах! каква чуда комад хартије може учинити по мњењу радикала —)

Даље се вели, да садањи устав не ваља јер су га власници градили, а народ ваља да гради себи устав на тенани. Г. Тодоровић вели даље да се неограничава право избора, да је скупштина народна установа и да је „савет" непотребан; даље тумачи значај прогресивне порезе, каже како се нигде следствено с њом не иде до краја, но се на неком месту заустави, како и радикали то не траже, но само да се почне и т д. Кредит, вели, ваља да је у банкарској установи, којој ваља додати „управу фондова" па да народ добија новце по јевтин интерес, хоће наставу обавезну а што данас народ не даје „на понеким местима" радо децу у школу, узрок је сиротиња и некорисност саме школе, која кад би била расадник радљивости свак би у њу ишао *). Даље нам вели г. Тодоровић да би пристао да имамо 200.000 солдата да се бранимо од грабљивих непријатеља (— дакле и то по начелу —) али вели кад се не може, онда ваља добро опремити народну војску.

Ето нам отворено и јасно исказано све оно што хоће, што мисле и верују, шта знаду и како мисле радити радикали. Чисти од свега грког искуства не само човечанског и народног но и индивидуалног, и одлучени од сваког стварног познавања мучног живота, не само у нас но и у целом свету, па и у најсрећнијих народа, у колико се икако о срећи народној може и говорити, — чисти од свега тога, радикали се топе у маштама и по све несвесно варају не само сами себе, но и цело најивније млађе покољење, које је без сваког искуства и стварног познавања. Заборавивши на све оно што су у своме органу проповедали о људским и социјалним особинама у данашњим активним друштвима на име: како је данашње друштво тако рећи препотопско и састављено из оних елемената, које је највећи учитељ светски у своје доба онака страхотно жигосао; како је наш народ духа патријархалног, како је празноверан, како не радо плаћа порезе и сматра их као отмицу; како је народ по нешто као миш, који се плаши од каквог „капетанчића", као и то да је народ у мртвилу, да га треба пробудити и т д. и т д., — на све то забора-

*) Радикали заборављају да је свака честитија сеоска кућа таки расадник, а школа учи само писмености и свему ономе што је за сеоско занимање непотребно.

вивши, радикали нам ево, кроз уста г. Тодоровића рекоше, да тај исти народ може све учинити и створити рај на земљи!

Све је могућно према овоме што изговорише радикали кроз уста г. Тодоровића. Установе се по вама могу градити, као лонци на точку лончарском. Ту се и не слути на питање да ли се у истини установе могу икако градити, и да ли се истинске установе, које имају вредности и одговарају потребама, нису саме створиле на народном карактеру, народној религији, обичајима и предањима, као и то да ли у том чину нису оперисале многе и тако рећи небројене чињенице међу којима су видније: земљиште, раса која на њему живи, народно занимање, географски положај земље, њен међународни положај и т д. Ту се велимо није могло ни наслутити питање, неће ли установе бити самоникли природни производи, као што су то језик и обичаји, а законодавац само скупљач и „редитељ" тога онако исто, као граматичар односно језика или историк односно нарави и веровања. На кратко и на чисто, ту се није могло ни доћи да те мисли да је творачка радња законодавчева на пољу политичких установа онако исто глупа замисао, као и творачка радња каког паучара на пољу ма које материје живота. Ту се на послетку није ни помислило на то, да се постави питање, еда ли и најбољи устав на хартији вреди за што друго до да у њ пиљари и дуванџије своје еспапе завијају, ако то што је написано није животна потреба народа једног, која је ту, само тражи формално признање, или ако не животна потреба масе народне, на што се нигде у свету и не помишља, а оно бар животне потребе сталежа који владају масом?

На све се то није ни слутило у говору г. Тодоровићевом, а право да кажемо о томе свему што ми поменусмо, и многом које чему другом, што улази у стварне чиниоце народног живота, ту баш није требало ни мислити. Г. Тодоровић није своју беседу говорио каквом ученом скупу који је позван да прибира стварне факторе, и из њих изводи законе живота, нити сељацима са здравом памећу, који добро знаду како су неизбежне патње у овом свету, но је то говорио партијском скупу, са цељу опет партијском, па би и врло смешно и врло жалосно изгледало кад би се партијском скупу једном износили ма какви објективни чиниоци. У првом реду партији је стало до партијске слоге, а као што г. Тодоровић рече одмах у почетку свога говора, то је веома нежна биљка коју ваља брижљиво неговати. Па се по себи разуме да стварна разлагања нису повољна често ни ни за какву а камо ли партијску слогу, јер ако игде на свету треба више обмана, више заблуде и фантазије то је треба партијама у својој борби за опстанак, а стварно разлагање често

упропасти наде и поништи кураж и на другој којој области, а слогу политичких партија, којима је једино стварно начело борба за превласт, са свим би потрло

На партијском скупу једном, који је већим својим делом састављен из „блажених нишчих духом“ и који су у партији само дотле докле се надају да ће она чуда починити није „целисходно“ истину говорити, јер чим би се сазнало, да радикала има и у осталом свету, да су тамо на владу долазили па ништа изпословали, но се са скрштеним рукама повлачили натраг, партија би изгубила снагу за покретање, Кад би се само у том партијском скупу сазнало да сва чуда и неба и земље не могу створити на овом мучном свету ни сенку од оног благостања, које радикали обећавају, — кад би се само то сазнало, нестало би у партији оног фанатизма без кога се политичка партија не да ни замислити, и партија би се бар најмање раздробила на небројене фракције са разним засебним програмом, што би у истини значило ни више ни мање но гроб свакој па и радикалној нашој партији *).

С особитом партијском бистрином схватио је г. Тодоровић ово што поменусмо, с тога је и изнео у својој беседи партијску слогу као најважније партијско питање. Што се нас тиче ми за ту манипулацију партијску не само да не пребацујемо г. Тодоровићу и другим свеснијим радикалима, но на против ми велимо да је не само његова беседа коју поменусмо но и цео партијски рад баш онако како ваља, јер се ми држимо правила, да партија и партијаш нити могу нити умеју што другче радити но партијски, па и ако би се што радило у име партије, а то не било у интересу партијашком, то би било по све недотупавно. Истина је у опште призната, да на првом месту за сваки организам долази и право и дужност да своје биће одржи, а сва су срества не само у природи но и у људским друштвима за ту цељ по све легална. Па кад се законима земаљским признаје „неприкосновенос“ бића партијског, онда им нико с правом не може приговарати што се лађају у борби за опстанак свакојаких срестава.

Нешто је по све природно и по све оправдано што свака на свету политичка партија ставља на прво место своје самоодржање, које нити може бити што друго но чисти партијски интереси апстраковани од свих и народних и човечанских примена, и где то не би било, ту би партије биле по све немогућне и уставна борба са свим

*) Религиозне и политичке партије у овом се односу потпуно поклапају. Фанатичко варакање живот је у оба случаја, а хладно и објективно разлагање, смрт партијска.

непојамна. У најреалнијем и најширем своме значењу, уставна парламентарна борба не значи ништа друго но борбу партија око превласти, око распореда умног, моралног и материјалног капитала међу собом, а маса популарна ту никад нити губи ни добива у великим размерима, па и ако се труби да се цела борба води једино ради њеног интереса *).

Историја уставне владавине и партијске борбе у целом свету сведок нам је за ово што рекосмо. Но и да не идемо тако далеко, да не претурамо листине велике светске историје, довољно је само да завиримо у наш парламенат за ово последње доба од како су се у нас политичке странке организовале, — довољно је да погледамо само бројеве „Самоуправе“ од 149 до 153 од 1882. год. па ћемо се уверити о овом што рекосмо, и згрозити се на до крајности саблажњив развој екстремне партиске борбе у нас, где је већ дотле дотерано да се синови једног истог народа, и то не заборавте, синови научени и интелигентни, ради партијских својих смерова узајамно крсте издајицама и бунтовницима.

И сами радикали који су партијску борбу дотле заоштрили сведок су нам за ово што рекосмо, јер у 155. бр. свога органа јадикују што је партијска борба у нас узела тако необичан ток и довела у грозничаво стање целокупан државни организам, па том приликом апелују на владу да партијске страсти утишава.

Но нек се не мисли да се с партијском борбом само тако у нас десило, а у осталом свету да су партије друкчије, хуманитарније мудрије и тако даље. Не, од свега тога нема ништа нигде у свету па ни у нас. Партијска је борба у начелу истоветна од како се зна за њу, борба се води на смрт и на живот, са свима сремствима која је само људска злоћа могла измислити. Јакобинце и Жирондисте у Француској народној скупштини, на измаку прошлог века, можемо сматрати као најсветлијег преставника партијског међусобног затирања коме су прилике припомогле да се појави у свој својој природној величини. Нека би само нестало владалачког „veto“ и нек би партијска борба нашла одзива у масе популарне која је по срећи у свима временима и народима по правилу индиферентна спрам партиског клања, — нека би само то било, па при свој нашој данашњој хваљеној образованости, не бисмо били далеко од онога кад је наша отаџбина орошена крвљу својих синова у борбама партијашким.

*) Обично се дешава да из екстремне партијске борбе, као резултат изиђе губитак политичких слобода државних било то спојља или изнутра. У великим и јаким државама из те борбе изиђе губитак унутарњих, а у малим и нејаким и унутарњих и спољних слобода — пропаст политичке самосталности.

Напред смо поменули, како су радикали иступајући из парламента изјавили да за то иступају што је већ дотле дошло да се партије не чују и не разумеју. Ми не ћемо испитивати колико је искрености у тој изјави само ћемо напоменути, да се партијска борба није свршила с њиховим иступом из парламента но на против да се у многоме пооштрила и ван парламента догнала до потпуног гнушања и сажаљења. А тај чин даје нам права да у велико посумњамо у искреност онога што је речено у оставци радикала, кад су из народне скупштине иступили.

Па из свега овога, надамо се, јасно се види да у борби партијској не ваља тражити ни родољубља ни народног пријатељства, па ма се она водила и под најосвећенијим заставама, општег благостања, слободе, једнакости и т д. и т д. Партијски је Идол, као што смо више пута поменули строго партијски интерес, око ког се партије кољу као жути мрави под маском каквог високог човечанског или божанског идеала. Тако раде, по природи самог бића и опстанка свога, све партије на свету па и наши радикали, о којима смо говорили као о политичкој партији. Факат је овај, чини нам се, тако јасан и истинит, да о њему никаквог спора бити не може, нити се може и једној партији са партијског становишта што приговарати, па разуме се ни нашим радикалима као партијашима.

Но задаћа нашег излагања јавног рада радикалног није ни била да коримо радикале што су добри или рђави партијаши, што су вешто или невешто борили се као партија, не, наша је задаћа била само у томе да покажемо како партијска борба и партијски интереси немају ничега заједничког не само са рајем и благостањем масе популарне, но шта више да су све радикалне предике односно тога раја и блаженства земаљског чиста заблуда без апсолутно икакве вредности, — заблуда, која је потекла из нешто сложенога извора у чију су се течност, место кисеоника и водоника, сјединили неколики елементи међу којима прво место заузимају: незнање и партијски фанатизам.

ЈАКВИНТА

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА

ОД

ДРАГУТИНА Ј. ИЛИЋА

(НАСТАВАК)

ЧИН IV

Промена I.

— У Цариграду, у двору великог војводе Кало Јована Кумана. Улазе Грубеша и Мргуд —

Грубеша. Ти мислиш да бих могао успети
Ако с Грцима престо заузмем?

Мргуд. То је, без сумње, јошт једини пут!
Зар што је поч'о стари Радослав
Да све то сруше Бодиновићи?
Јаквинта уби краља законог
А Доброслава робом начини;
Главаре српске љуто завади
Бунећи краља против Стевана,
Да тиме сину круну донесе.

Грубеша. Можда ће Ђорђе боље владати,
Он није ваљда срца њезиног!

Мргуд. О, краљевићу, и ти сумњаш јошт,
Да коров никад цвеће не рађа!
Зар он да згляди силне грехове
Са мајком што их до сад почини?

Грубеша. Кукавна земљо!

Мргуд. Спаси је, краљу!

Грубеша. Ал' шта би рекли наши жупани,
Што мирно отет престо гледају.

Мргуд. Жупани ћуте, јер су немоћни
Да силом мача њега сурвају.

Грубеша. Они га штују.

Мргуд. Мрзе, Светлости!

Грубеша. Па кад бих силом на њих пошао,
Да их из земље српске изгоним,

Зар не бих и ја био отмичар?
Мргуд. Ти би спаситељ био народни!

(улази дворник)

Дворник. Главари српски амо дођоше
Ишту да с вама зборе светлости.
Грубеша. Главари српски? Нека улазе,
Срцу су моме гости премили,
У њима гледам вољу народа.

(Дворник оде)

У напред знадем да су бегунци,
Ил' изгнаници.

Појава II.

(Долазе Бранислав и Власта)

Власта. Наш поздрав краљу!
Бранислав. Клањамо ти се!
Грубеша. Хвала, господо! Добро ми дошли!
О, како тужни изгледате ми,
Очи вам дивљим пламом севају,
Ко да вас амо гони невоља!
Власта. Увређен народ из нас говори:
Спасавај, краљу, ил' пропадосмо!
Грубеша Пропадосте? А за што?
Власта. На твоме двору зар се не чује,
Јаквинте горде помамљени бес?
У крви круна запливала је,
А онај, кој је досад носио,
У гробу вечне снове борави!
О, свети краљу, немој чекати
Да подјармљена земља пропадне!
Грубеша. Ал' како? Шта ће народ мислити,
А с њим остали наши главари?
Зар нису они уз Бодиновиће?
Мргуд. Бодиновиће народ не воли
Ал' ћутат мора, јер је немоћан,
Он тебе чека да га осветиш!
Бранислав. С народом и ми српски главари
На тебе једног јоште гледамо:
Освети нас!
Грубеша. Тако ми Бога, осветићу вас!
О, како тужним срцем полазим,

Противу крви мога народа!
Опростите ми, часни главари,
Што уздах туге сада полете!
Да народ спасем морам подићи
Противу њега туђу десницу!
Мргуд. Благослов теби народ испраћа!
Грубеша. Дај Боже, да ми служи на срећу!
Мргуд. Ха, како сада брзо осетих
Где ми се стара воља повраћа!
Дај руку, Власте, буди весео,
Скоро ћемо се за све светити!
Власта. Заклињем вам се,
За сваку капљу крви невине
Поток ћу њине крви пролити,
Ма се у њему угушио сам!
Бранислав. И ја сам уз вас,
Који вам пружам моју десницу,
У боју бићу вазда уз првог.
Грубеша. У ваше коло примте и мене,
За крв невину светићу вас све!
Да нисте дошли сам бих пошао,
Да погажени престо подигнем.
Овако с вама идем радије!
Император ми обећава сам,
Ако бих хтео натраг у земљу,
Он ће ме с грчком војском послати.
До сада сам се устезао све,
Ал' сад ћу рећи Кало Јовану,
Императора силног војводи,
Нек спрема војску!
Мргуд. О, краљу, како да захвалимо?
Грубеша. Верношћу вашом, срцем искреним!

(Наставиће се)

КЊИЖЕВНОСТ

НАЈНОВИЈИ РУСКИ ГЛАСОВИ О ВУКУ КАРАЏИЋУ И КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРПСКОМ

(У одговор Пл. Кулаковском на његов одговор мени у „Отаџбини" св. за август 1882 стр. 147).

(свршетак)

В. Макушев је у својој рецензији далеко искренији и доследнији од Пл. Кулаковскога. Слажући се с њиме, да је Вук прекинуо свезе између српске и руске књижевности, да је и фонетички правопис Вуков штетан и да грози самом јединству срп. књиж. језика, он просто проклиње Вука и сав његов рад. Он не врда као Пл. Кулаковски, и ми бар знамо с ким имамо посла. Ради карактеристике тога познатога слависта и српскога пријатеља навешћу неке његове речи из ове рецензије и из других неких његових радова. Да би биографија Вукова била што потпунија, он прича како се познао с Вуком 1863 г. у Дубровнику. Ево како је он познао Вука: „Въ его (у Вука) обращеніи — вели он — была смѣсь старческаго добродушія съ юношескою запальчивостію, но вообще онъ производилъ впечатлѣніе человѣка добраго и честнаго, *но не далекаго*". Даље говори, да је Вук био „плохой" филолог, кад је изабрао јужни говор за срп. књижевни језик, или да је под утицајем Копитаровим радио не да Србе уједини него да их раздроби и да их китајским зидом одвоји од осталих Словена. А фонетички правопис Вуков то је, вели, други китајски зид између Срба и осталих Словена. Уводити фонетички правопис у словенске дијалекте, који имају своју историску азбуку, кириловску, чини му се грдно безумље. Не, вели, то је више него безумље, то је преступ. „За то г. Кулаковски није требало да велича Караџића као српског родољуба. Са знањем или без знања уводећи у срп. књижевност фонетички правопис, он је *издао* свој народ не само тиме, што му је прекинуо свезу с историјом, но још и тиме, што је отежао и другим Словенима разумевање српскога језика, а тиме удалио од њих Србе". И то су мали још јади, него Вук својим фонетичким правописом „плодитъ безграмотност". За доказ томе прича, како је у Београду у једној главној улици видео натпис: Код лафа. „Ја сам разумео — вели шта то значи тек кад сам видео слику лава". — На послетку В. Макушев предлаже, да се азбука Вукова поправи тако, да се унесу на ново ради коренитости ѣ, ы, ъ, и ъ, а да се избаце ј, љ, њ, и

џ. Овде ћу да кажем само, да је сам В. Макушев штампао своје чланке у Филол. Вѣстнику без ъ. док је тај часопис уређивао пок. М. А. Колосов, а то је до пре .. год — Да се види како В. Макушев, мисли о уједињењу Срба и Хрвата, навешћу ове његове речи [1]: „Избор јужнога говора, као што га је разумевао Караџић, за књижевни језик, може само годити неумереном патриотизму и одвести к изједначењу (отожествленію) Срба и Хрвата, али се ни чим не може правдати.“ А како му је драго ухватити српскога писца у претераном патриотизму, показао је у Фил. вѣстн. од 1881. № 4. стр, 322. где је, нашавши да је П. Срећковић у својој расправи „Краљ Вукашин убио цара Уроша“ штампао један сумњив споменик, узвикнуо: у томе ја видим piam fraudem ad majorem gloriam Serbiae и. т. д.

Као да је рецензија В. Макушева подејствовала на Пл. Кулаковскога силније од свију других. Он се застидео и раскајао, што је својом благошћу према Вуку свога доброга оца увредио, те у одговору своме мени вели, да му оно, што до сад зна о Вуку, не даје права ни да осуђује ни да хвали Вука као човека, али „можда се тада (кад се штампају све успомене о Вуку) неће више подозревати, да је Вук Караџић био чак и агенат Метернихов, што ми је казао у своме писму један од ауторитетних познавалаца славенског живота у првој половини XIX века“ .... Да станемо мало ... Вук као човек не би нас се ни мало тицао, да није био творац књижевног језика и правописа српског. Ако је некоме требало политично оруђе, агенат, онда се врло мало могао користовати Вуком као човеком, коме је све време за рад био одузео онај други Вук. Ако ли је Вук као творац књижевног језика српског био чиј агенат, онда се то мора показивати и на раду његову. А како је тај рад светао као сунце и пун благодети био за српску књигу, то Метерних — ако је Вук његов агенат био — мора да је био српски, па јамчно и словенски пријатељ, и Пл. Кулаковски не треба више то своје откривење да таји; ако ли је пак Метерних био српски непријатељ, онда му Вук Караџић није могао бити агенат. И који је тај безимени „ауторитетни познавалац“ Пл. Кулаковскога, који тако што зна? И од куд зна? Што не изнесе доказе? И зар би Милоши Светићи, Евстатији Михаиловићи, Макушеви и. т. д. жалили Вука, да су досле могли ма што тако о њему доказати? И један Платон Кулаковски усуђује бацати се блатом на једну од најсјајнијих словенских звезда XIX в.!! — Оно и досле се словенофиловало, али овога .... није било!

[1]. Рус. Фил. вѣст. 1879 № 1. стр. 141.

Опширна рецензија Нила Попова куд и камо је надмашила објективношћу и дубљином и рецензију В. Макушека и само дело Пл. Кулаковског. У њој има нових и красних података за историју славено — сербске школе и о славеносербским учитељима, што дођоше из Русије у првој половини прошлога века. Попов познаје далеко боље нову српску књижевност од Пл. Кулаковскога. Он се понегде чисто поноси тим својим знањем, наводећи на пр. читав низ чланака из Летописа, Матице Српске, које је Пл. Кулаковски могао још употребити — што у осталом није потребно било, јер Летописи нису кака забачена брошурица, на коју некоме ваља пажњу обраћати. Он даје нове податке и срп. литерарним историцима, исправља погрешке Пл. Кулаковског, попуњује празнине у његову делу и у опште правилније и објективније од њега суди о појавима. С поштовањем мора човек да слуша и противника, који говори оно што зна. Велим противника, јер Нил Попов, и ако не пристаје отворено уз тенденцију Пл. Кулаковскога, нигде је и не обара и тиме је као ћутећи одобрава. По томе, и што не таји својих симпатија према противницима Вуковим, он се ипак јасно исказује на којој је страни. Али та откривена места у његовој расправи су и најслабија места њена. Тако он као да не признаје, да је Даничићевим „Ратом за српски језик и правопис“ (1847) задобијена била главна победа Вукову правцу, па помиње Светићев „Кључ језика српског“ који је штампан 1852, Е. Михаиловића „Одбрану језика србског од изопачавања и простачења и кирилице од вуковице“ (1863), чланке Светићеве у „Огледалу србском“ (1864) — не знајући или не хотећи знати, да се на те гласове више није нико обзирао, па вели: „ — — что свидѣтельствуетъ какъ искренни были люди славяно — сербскій школи и какъ глубоко были убѣждены въ правотѣ дѣла, которое такъ долго и въ концѣ концовъ такъ безуспѣшно защищали,“ А на послетку вели о књизи Пл. Кулаковског, да заслужује пажње „и по своему предмету и по безпристрастію (исключая отзывовъ о Хаджичѣ — Светичѣ).“

Н. Попов жали, што Пл. Кулаковски није штампао ради угледа који одломак из првог састава Вукова, који је штампао у Сербским новинама одмах по доласку у Беч пре познанства с Копитаром. Тај би састав био као неко писмо о пропасти српској 1813 г., О том саставу ја сам први пут читао у биографији Вуковој од Срезневског. Од онда сам га једнако тражио и не могох га наћи. У нар. библиотеци у Београду има један егземплар Сербских новина од 1813 г., коме недостају само бројеви 96 од 27 нов. и 116 од 25 децембра — у осталим бројевима нема тог састава. Тако га

исто нема ни у првом погодишњаку Серб. новина од 1814 г. (другог погодишњака нема нар. библ.), коме недостају бројеви 139 и 140 од 24 и 25 јунија. Ко зна, да ли је то писмо Вуково и штампано било?

В. Јагић у својој рецензији на дело Пл. Кул. вели: — — „Писац жали, што је срп. литература Вуковом реформом изгубила чврсто земљиште, на коме је дотле стајала? какав српски Ломоносов и Карамзин били би по његову укусу бољи од Вука. Мени није јасно шта он мисли кад то каже. Ако је искрено уверен о ономе, што је речено на стр. 232, на име да се срп. језику не може одрећи право самосталног књижевног развијања, онда не могу никако да разумем како би „славеносербски“ (пола црквени, пола народни) мешовити језик могао дати српској књиж. чвршћег ослонца, него прави и племенити нар. језик. Као критичан литерарни историк не ће зар кудити, што је руски књижевни језик давно оставио пут Ломоносовљев, па се, примивши чисто народне елементе, прекрасно развио и створио дикцију каквог Пушкина или Тургењева. Шта би било вајде Србима, да су, према овако природном развитку руског језика, остали верно на становишту Рајићеву или при слов. дикцији Мушицкога? Би ли зар Руси српске књиге à la Рајић и Мушицки радије куповали и читали него прави срп.језик красних нар. песама; или мисли ли писац, да би тада образовани Срби брже руски учили. Ни по чем. На против Срби би онда морали учити славено-сербски и руски, док сад само уче руски, ако им је до тога (по моме мишљењу ово не би требало да иде по ћудима политичке струје), да се с руском књижевношћу упознаду. Ја дакле не само што не мислим да је то несрећа, што су Срби место Ломоносова, Карамзина (додајмо још: Пушкина, Тургењева и. т. д.), који су управо сви говором и стилом тежили Вуковој мети, одмах Вука добили, него ми је баш у томе главно значење Вука, што је он у својој особи сконцентровао напредак читавих генерација и тај напредак умео улити својим савременицима. Да ли је писац осим тога помислио, да се само на тако природној основи, као што је Вукова реформа, могло постићи књижевно уједињење Срба и Хрвата? А ова је идеја нама јужним Словенима баш прва и најважнија. Шта значи пак „начинающая ся сербская литература могла надѣятся на широкое развитіе совмѣстно съ русскою“? Ја свакојако разумем „широкое развитіе“ руске књижевности; али не увиђам, како би „широкое развитіе“ отуда српској литерат. у део пало, већ ако није хтео писац